Національна академія наук України
Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

СТАЛЕ ЕНДОГЕННЕ ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

МОНОГРАФІЯ

Львів – 2019

УДК 332.146.2:330.34:338.244.47

Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. 2019. 501 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

Визначено детермінанти сучасної моделі ендогенного зростання регіонів, які узгоджуються з цілями концепції сталого розвитку, інклюзивного зростання та враховують сучасні закономірності регіонального розвитку, зокрема: просторова концентрація економічної активності; продуктивність економічних ресурсів; якість і мобільність людського потенціалу; ступінь екологізації економіки регіонів; якість системи управління регіональним розвитком. Обґрунтовано концептуальні засади взаємозв'язку фінансової децентралізації як інструменту регулювання (умови) та розвитку регіонів. Сформовано методологічний інструментарій дослідження інклюзивного розвитку як сучасної платформи формування моделі сталого зростання економіки. Розглянуто регіон у контексті зобов'язань щодо усунення проблем екологічного, соціального, економічного характеру та практичної реалізації головних імперативів сталого розвитку. Розроблено новий підхід до визначення закономірностей у розвитку промислового сектору економіки крізь призму активності й ефективності його функціонування на мезорівні.

Обґрунтовано напрями удосконалення державної регіональної політики в умовах реалізації моделі сталого ендогенного зростання регіонів, які спрямовані на модернізацію механізмів реалізації регіональної політики. Запропоновано напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України з метою їх активного включення в глобальні ланцюги доданої вартості.

Рецензенти:
Мокій А.І., доктор економічних наук, професор,
Гринів Л.С., доктор економічних наук, професор,
Лайко О.І., доктор економічних наук, професор

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-966-02-8962-8

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (протокол № 6 від 3.07.2019 р.)
© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО ЕНДОГЕННОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ 11

1.1. Теоретичні засади сталого ендогенного зростання регіонів 11

1.2. Інклюзивність розвитку як сучасна платформа формування моделі сталого зростання економіки 29

1.3. Теоретична концептуалізація взаємозв'язку фінансової децентралізації та сталого ендогенного розвитку регіонів 38

1.4. Роль глобальних ланцюгів вартості у забезпеченні сталого розвитку регіонів: теоретичні основи та закономірності 56

РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕФОРМ 72

2.1. Демографічний розвиток і міграція: виклики ендогенному зростанню регіонів України 72

2.2. Ключові тренди та динаміка розвитку промислового сектору економіки регіонів 85

2.3. Структурні зміни у товарному експорті України: регіональний вимір 101

2.4. Інновації у забезпеченні конкурентоспроможності регіонів України 111

2.5. Інтегральна оцінка ролі підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів в умовах децентралізації 136

2.6. Оцінка заощаджень населення та напрями їх трансформації в ресурс розвитку регіону 146

РОЗДІЛ 3. МІСТА – ЦЕНТРИ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ У ВИМІРІ ЦІЛЕЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ 160

3.1. Особливості та проблеми розвитку міст у контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку 160

3.2. Пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва міст у забезпеченні інклюзивного зростання 177

3.3. Соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст 203

РОЗДІЛ 4. АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ 214

4.1. Адміністративно-територіальна реформа як джерело ендогенного соціально-економічного зростання територій: результати та проблеми першого етапу реформи 214

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України 233

4.3. Фінансова децентралізація: загрози бюджетній безпеці держави та заходи щодо їх зниження 250

4.4. Моделі фінансового вирівнювання: світова практика 273

4.5. Особливості та проблеми реформування системи фінансового вирівнювання в Україні в умовах децентралізації 285

4.6. Пріоритети розвитку сільської економіки в світлі сучасних реформ 299

РОЗДІЛ 5. ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ 315

5.1. Імперативи сталого розвитку в системі регулювання соціально-економічного зростання регіонів 315

5.2. Механізми регулювання раціонального природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізації та їх ефективність 324

5.3. Передумови та шляхи удосконалення системи управління земельними ресурсами 346

5.4. Перспективи територіальної збалансованості систем управління відходами в регіонах України 373

РОЗДІЛ 6. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО ЕНДОГЕННОГО ЗРОСТАННЯ 394

6.1. Детермінанти модернізації державної регіональної політики в умовах формування моделі сталого ендогенного зростання 394

ЗМІСТ

6.2. Стратегування розвитку регіонів на засадах цілеорієнтованого підходу.....407

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України 415

6.4. Напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України 436

6.5. Удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва в контексті реалізації Державної регіональної політики України 451

ВИСНОВКИ.....462

ДОДАТКИ.....473

ПЕРЕДМОВА

В умовах глобального впливу кризових явищ для економіки України суттєво звужуються можливості використання зовнішніх ресурсів. Уцей період зміщуються акценти державного регулювання регіонального розвитку в напрямі децентралізації адміністративно-фінансового ресурсу та передачі повноважень і відповідальності на місця. Перехід на траєкторію сталого розвитку за нинішнього рівня централізації управління та фінансових потоків є неможливим, тому на порядку денному – модернізація адміністративно-територіального устрою, децентралізація влади й реформа місцевого самоврядування, що дасть можливість сформувати організаційно-економічні засади розвитку регіонів України на засадах сталості. Синхронно має відбуватися фінансова децентралізація для подолання міжбюджетних диспропорцій з вирівнюванням умов просування регіонів у напрямі досягнення цілей сталого розвитку. Принципово нового методологічного забезпечення потребує система заходів щодо використання соціального та транскордонного потенціалу ризикогенних регіонів і формування сучасних систем управління природно-техногенною та екологічною безпекою.

Зазначене підвищує відповідальність самих регіонів за ефективність територіальної організації суспільно-економічного життя, раціональне використання внутрішнього потенціалу та залучення незадіяних джерел розвитку. Реалізація цих завдань вимагає розроблення наукових засад формування моделі ендогенного зростання регіонів України на засадах сталого розвитку та забезпечення фінансово-економічної стійкості. Така модель має відповідати стратегічним пріоритетам регіонального розвитку в Україні та реалізації сучасних реформ.

Практична імплементація моделі ендогенного зростання регіонів України виступає базовим чинником зниження соціально-економічної диференціації на міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівнях, що є необхідною умовою.

Актуальність тематики проведених досліджень підтверджується її відповідністю Глобальним цілям сталого розвитку 2030, зокрема в частині Цілі 8 «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» і Цілі 10 «Скорочення нерівності всередині країн і між ними».

ПЕРЕДМОВА

Метою представлених у монографії досліджень стало розроблення наукових засад формування моделі сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах адміністративно-фінансової децентралізації та посилення зовнішніх ризиків.

Для досягнення поставленої мети авторами виконано такі *завдання:*

– розроблено теоретико-методологічні засади формування моделі ендогенного зростання на засадах сталого розвитку та забезпечення фінансово-економічної стійкості;

– сформовано теоретико-методологічні основи фінансової децентралізації як необхідної передумови переходу регіонів України на траєкторію сталого розвитку;

– розроблено методологічне підґрунтя та організаційно-економічне забезпечення ефективного використання ендогенного соціально-економічного потенціалу регіонів на основі розвитку просторових форм активізації ділової активності;

– обґрунтовано наукові засади формування сучасної регіональної екологічної політики та механізми її реалізації як чинника забезпечення сталого розвитку регіонів України;

– оцінено вплив транскордонного співробітництва на ефективність використання природно-ресурсного та фінансово-економічного потенціалу регіонів;

– поглиблено теоретико-методологічні засади управління ендогенним фінансово-економічним потенціалом територіальних громад в умовах децентралізації повноважень і реформування системи міжбюджетних відносин;

– обґрунтовано стратегічні імперативи модернізації державної регіональної політики в контексті адміністративно-фінансової децентралізації та переходу України на траєкторію сталого розвитку;

– виявлено тенденції та основні проблеми формування та використання соціально-економічного потенціалу регіонів, територіальних громад у контексті переходу до конвергентної моделі регіонального розвитку в Україні;

– на основі сучасної теоретико-методологічної бази та зарубіжного досвіду обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення механізмів реалізації адміністративно-фінансової децентралізації.

Монографія включає шість розділів методологічного, аналітичного та рекомендаційного змісту. У першому розділі «Методологічна основа формування моделі сталого ендогенного зростання регіонів» розглянуто

теоретичні засади сталого ендогенного зростання регіонів, досліджено методологічне підґрунтя взаємозв'язку фінансової децентралізації та сталого ендогенного розвитку регіонів, з'ясовано роль глобальних ланцюгів вартості у забезпеченні сталого розвитку регіонів, акцентовано увагу на інклюзивності розвитку як сучасній платформі формування моделі сталого зростання економіки.

Другий розділ «Тенденції та чинники соціально-економічного розвитку регіонів України в контексті сучасних реформ» присвячено висвітленню таких питань, як виклики демографічного розвитку та міграції ендогенному зростанню регіонів України, ключові тренди та динаміка розвитку промислового сектору економіки регіонів, структурні зміни у товарному експорті України, роль підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів в умовах децентралізації, заощадження населення та напрями їх трансформації в ресурс розвитку регіонів.

У третьому розділі монографії досліджено роль міст як центрів економічної активності у вимірі цілей інклюзивного розвитку. При цьому з'ясовано особливості та проблеми розвитку міст у контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку, обґрунтовано пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва міст, проаналізовано соціально-економічну роль IT кластерів у розвитку міст.

Четвертий розділ «Адміністративно-фінансова децентралізація та її вплив на сталий розвиток регіонів» включає результати досліджень за такими напрямами, як адміністративно-територіальна реформа як джерело ендогенного соціально-економічного зростання територій, аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України, загрози фінансової децентралізації бюджетній безпеці держави та заходи щодо їх зниження. Авторами вивчено світову практику фінансового вирівнювання територій, що стало підґрунтям для аналізу та напрямів реформування системи фінансового вирівнювання в Україні в умовах децентралізації. Одним з напрямів дослідження стало виявлення пріоритетів розвитку сільської економіки у світлі сучасних реформ.

У п'ятому розділі монографії «Пріоритети сталого розвитку та механізми їх імплементації в регіонах України» досліджено імперативи сталого розвитку в системі регулювання соціально-економічного зростання регіонів, а також детерміновано механізми регулювання раціонального природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізації, з'ясовано їх ефективність. Особливу увагу приділено проблемам модернізації системи управління земельними ресурсами та перспективам

досягнення територіальної збалансованості систем управління відходами в регіонах України.

Останній розділ монографії присвячено визначенню стратегічних імперативів і напрямів модернізації регіональної політики в контексті формування моделі сталого ендогенного зростання. Зокрема, окреслено детермінанти модернізації державної регіональної політики в Україні та розглянуто стратегування розвитку регіонів на засадах цілеорієнтованого підходу. Одним з критеріїв ефективності регіональної політики в системі сталого ендогенного зростання регіонів України визначено формування моделі соціальної безпеки. Авторами акцентовано на потенціалі прикордонних регіонів, зокрема досліджено напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України та підходи до удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва в контексті реалізації державної регіональної політики України.

Представлена монографія є результатом досліджень авторського колективу ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за науково-дослідною темою «Наукові засади формування моделі сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах адміністративно-фінансової децентралізації», яка виконувалась у межах цільової програми наукових досліджень відділення економіки НАН України «Траєкторія сталого розвитку України до 2030 року». Керівник авторського колективу – д.е.н., проф. Сторонянська І. З.

Монографія підготовлена за науковою редакцією д.е.н., проф. Сторонянської І. З. та д.е.н., проф. Кравціва В. С.

Авторський колектив:

Беновська Л. Я., к.е.н., с.н.с. (п.п. 4.4, 4.5)
Борщевський В. В., д.е.н., доц. (п. 4.6)
Бабець І. Г., д.е.н., доц. (п. 4.3)
Васильців Т. Г., д.е.н., проф. (п. 6.3)
Возняк Г. В., д.е.н., с.н.с. (п.п. 1.3, 4.2)
Гринчишин І. М., к.е.н., с.н.с. (п. 6.2)
Дуб А. Р., к.е.н., доц. (п.п. 2.5, 2.6)
Жук П. В., к.е.н., пров.н.с. (п. 4.1)
Залуцький Р. І., к.е.н., с.н.с. (п. 5.3)
Іщук С. О., д.е.н., проф. (п.п. 2.2, 2.3)
Ключник Л. В., пров. інж. (п. 4.4)
Колодійчук І. А., к.е.н., с.н.с. (п.п. 5.1, 5.2, 5.4)

Кравців В. С., д.е.н., проф. (п. 5.1)
Лещух І. В., к.е.н. (п. 1.2, розділ 3)
Луцків О. М., к.е.н., с.н.с. (п.п. 1.1., 6.1)
Мельник М. І., д.е.н., проф. (п.п. 1.2, розділ 3)
Пастернак О. І., к.е.н., с.н.с. (п.п. 1.4, 6.4)
Полякова Ю. В., к.е.н., доц. (п. 2.4)
Притула Х. М., д.е.н., с.н.с. (п.п. 1.4, 6.4)
Созанський Л. Й., к.е.н., доц. (п.п. 2.2, 2.3)
Сторонянська І. З., д.е.н., проф. (п.п. 4.4, 4.5)
Теслюк Р. Т., к.г.н., с.н.с. (п. 2.1)
Тимечко І. Р., к.е.н., с.н.с. (п. 6.5)
Шульц С. Л., д.е.н., проф. (п.п. 1.1, 6.1)
Щеглюк С. Д., к.е.н., с.н.с. (розділ 3)
Яремчук Р. Є., пров. інж. (розділ 3)

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО ЕНДОГЕННОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ

1.1. Теоретичні засади сталого ендогенного зростання регіонів

Формування теоретико-методологічних засад сучасної моделі сталого ендогенного зростання регіонів потребує виявлення еволюційних особливостей розвитку теорій економічного зростання, що дозволить відстежити зміни пріоритетності чинників прогресивної економічної динаміки для певного етапу суспільного розвитку та акцентувати увагу на сучасних пріоритетах економічного зростання територій.

Загалом, економічне зростання як фундаментальну категорію економічної теорії пов'язують з результуючим виміром ефективності використання ресурсів, підвищенням добробуту населення, задоволення різноманітних потреб людини. Відповідно, стимулювання економічного зростання є однією з найважливіших довгострокових цілей економічної політики будь-якої країни.

Еволюційний дискурс розвитку теорії економічного зростання свідчить про намагання вчених насамперед усвідомити сутність процесу економічного зростання, визначити критерії його ідентифікації та оцінити роль цього явища та його вплив на розвиток суспільства.

Економічне зростання трактувалось на початкових етапах формування концепції та моделей економічного зростання у кількісному вимірі. Сутнісні ознаки та чинники економічного зростання різні вчені пов'язували з:

– Розв'язанням проблеми обмеженості ресурсів (Р. Кемпбелл, С. Макконнел, Стенлі Л. Брю[1]);

– темпами зростання доходів населення, збільшенням інвестицій та прискореним розвитком галузей обробної промисловості (Дж. М. Кейнс, Р. Харрод, Є. Дамар, У. Ростоу[2]);

– довгостроковою тенденцією до збільшення потенційного рівня

[1] Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії. К.: Знання, 2008. 263 с.

[2] Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / пер. с англ. М.: Прогресс, 1968. 602 с. С. 220-224.

виробництва за умов повної зайнятості (В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик[3]);

– збільшенням потенційного ВВП (С. Панчишин, Г. Климко, В. Нестеренко, А. Філіпенко[4]);

– пожвавленням економічної діяльності, ділової та інвестиційної активності (М. П. Бутко[5]);

– ефективним використанням виробничих, трудових, інноваційних та фінансових ресурсів у довгостроковому періоді (без порушення стану рівноваги в короткому проміжку часу), а також з поступальним зростанням ВНП[6].

Теоретико-методологічний базис теорії економічного зростання регіонів нагромаджувався багатьма вченими впродовж достатньо тривалого періоду, починаючи від кейнсіанської теорії макроекономічної рівноваги до теорій суто регіонального зростання. Так, важливим здобутком представників кейсианської школи Р. Харрода та Є. Домара став розгляд динамічних структурних складових і головних чинників зростання економічних систем, зважаючи на два припущення[7]:

– зростання національного доходу є функцією лише нагромадження капіталу. Всі інші фактори, що впливають на збільшення капіталовіддачі, не аналізуються; передбачається, що попит на капітал залежить лише від темпів зростання національного доходу;

– капіталомісткість не залежить від співвідношення цін виробничих факторів, а визначається лише технічними умовами виробництва.

Зазвичай якісний аспект економічного зростання пов’язують із структурними змінами в економіці, процесом нагромадження інновацій, підвищенням якості робочої сили тощо. Загальновизнано, що крім інтенсифікації економічного зростання, що призводить до якісних змін у структурі та динаміці виробництва, про якість економічного зростання свідчать покращення рівня життя населення та забезпеченості соціальними послугами, соціальної захищеності тощо.

---

[3] Мікроекономіка і макроекономіка: у 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна, Т. Пахомова, О. Романюк. К. : Основи, 1998. 517 с. С. 336.

[4] Климко Г. Н., Несторенко В. П. Основи економічної теорії. Політекономічний аспект. К.: Вища школа-знання, 1997. 742 с. С. 133.

[5] Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці. К.: Знання України, 2005. 476 с. С. 302.

[6] Фактори економічного зростання в Україні та сусідніх державах / за ред. Горбачука В., Зеленюка В. К.: Альтерпрес, 2004. 200 с.

[7] Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К., 2009. 864 с. С. 610.

1.1. Теоретичні засади сталого ендогенного зростання регіонів

Теорії регіонального зростання базуються на ранніх теоріях регіональної економіки, зокрема *теорії розміщення* (Й. Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, В. Крісталлер, А. Льош, Т. Хагерстранд, А Маршал, Ф. Перру). Вчені цього теоретичного напряму визнавали домінуючу роль у процесах економічного зростання територій ефективності розміщення промислового і сільськогосподарського виробництв, ефекту від масштабу та економії транспортних витрат (рис. 1.1).

Теоретичним доробком прихильників теорії розміщення стало обґрунтування ролі розміщення інновацій, телекомунікаційних і комп'ютерних систем, конкурентоспроможності продукції на міжнародному та внутрішньому ринках, а також низки нематеріальних факторів розміщення (взаємодія інтересів суб’єктів господарювання; мінімізація негативного впливу на довкілля; планування регіонального розвитку; прогнозування економічної динаміки).

Неокласичні теоретичні моделі регіонального росту розглядають проблему економічного зростання регіонів з декількох позицій, зокрем, шляхом визнання та обґрунтування:

– вагомості впливу мобільності факторів виробництва на динаміку економічного розвитку регіонів;

– впливу мобільності чинників економічного зростання на вирівнювання міжрегіональних диспропорцій;

– взаємозалежності між темпами розвитку економіки і міжрегіональною диференціацією;

– відмінностей внутрішнього потенціалу регіонів як основного чинника диференціації темпів економічного зростання регіонів;

– важливості впливу соціальних, інституційних, політичних та інфраструктурних чинників на динаміку економічного розвитку регіонів.

Вважається, що за умов мобільності факторів виробництва відбувається зближення цін на них і вирівнювання міжрегіональних диспропорцій за рівнем капіталоозброєності економіки регіонів. Такий висновок зроблено вченими на основі припущення про наявність конкуренції між регіонами за обмежені ресурси. Окрім традиційних виробничих факторів, до чинників регіонального економічного зростання представники неокласичної школи зазвичай відносили транспортні витрати та низку соціальних і політичних чинників[8].

---

[8] Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 268 с. С. 8.

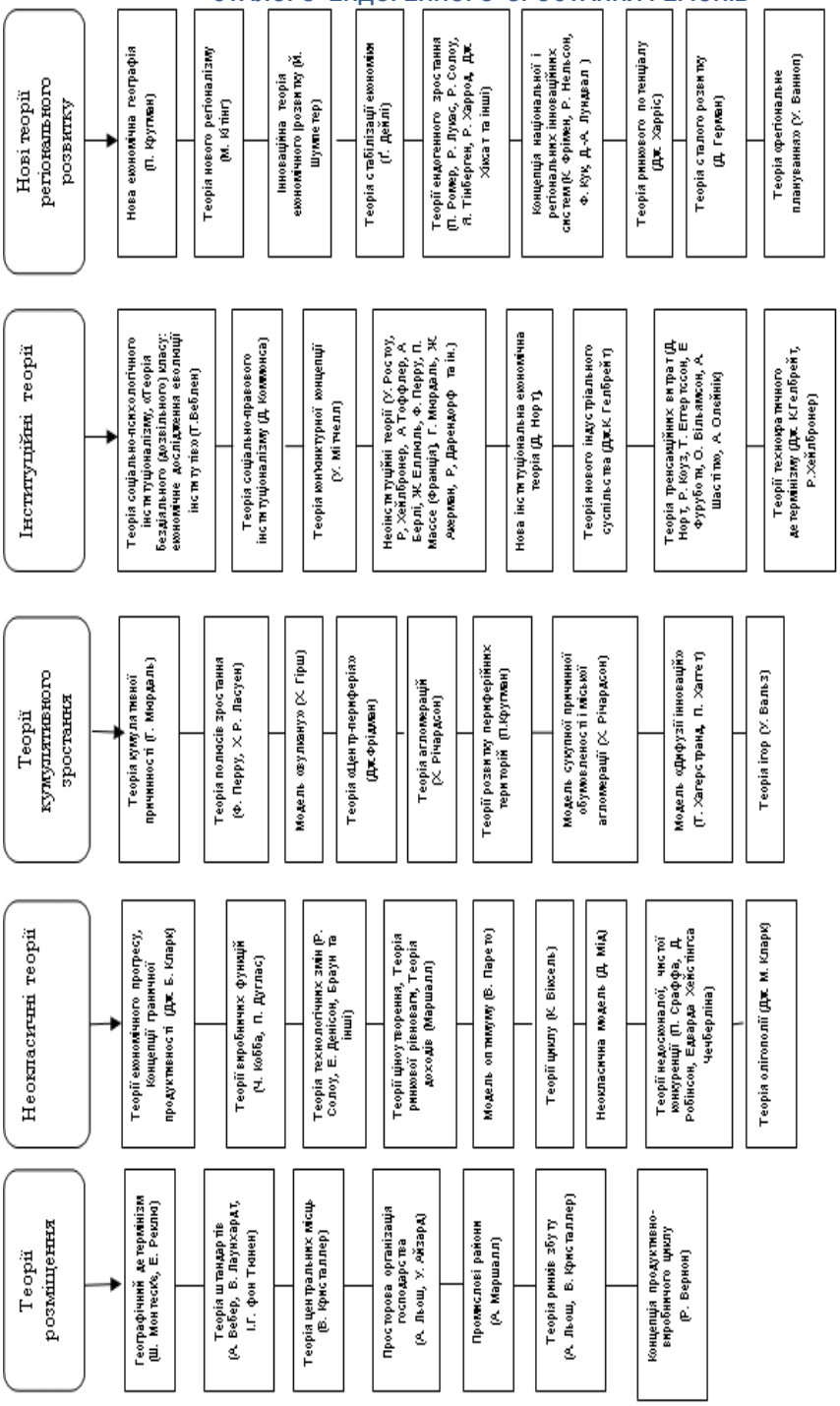

Рис. 1.1. ***Теоретичний базис моделей регіонального економічного зростання***

Джерело: авторська розробка.

1.1. Теоретичні засади сталого ендогенного зростання регіонів

Саме представники неокласичної економічної школи вперше акцентували увагу на тому, що економічне зростання – це не тільки результат конкурентної боротьби регіонів за ресурси, а й мобілізації внутрішньорегіональних джерел розвитку.

Р. Солоу, Дж. Мід, А. Льюїс, Т. Сван обґрунтували, що економічне зростання відбувається за умов підвищення продуктивності праці внаслідок впровадження інновацій та налагодження ефективної організації виробництва. Вчені вважали, що досягнення стійкого збалансованого зростання забезпечується взаємозв'язком праці і капіталу. Так, джерелами економічного зростання в моделі Р. Солоу є[9]:

– зростання капіталоозброєності ресурсів (чим вища капіталоозброєність, тим більший обсяг виробництва та інвестицій);

– підвищення рівня технологічної інноваційності, яке спричиняє зростання продуктивності праці та капіталоозброєності економіки;

– зростання чисельності працездатного населення.

Представник неокласичного напряму М. Річардсон формалізував у моделі генеративного росту взаємозалежність темпів зростання економіки країни від взаємодії регіонів[10].

Загалом, огляд і аналіз теорій неокласичного напряму свідчить, що регіони в них розглядаються як виробничі системи, що взаємодіють на ринку факторів виробництва. Нерівномірність у розвитку регіонів ці моделі пояснюють як тимчасові відхилення від стану рівноваги, а також як наслідок неадекватної реакції на екзогенні шоки. Перевагами цих теорій є те, що вони дозволяють:

– кількісно виміряти регіональні ефекти;

– визначати, в якому напрямі відбувається рух факторів виробництва, товарів і послуг;

– оцінити міжрегіональні відмінності у рівні накопичення капіталу;

– виявити вплив інших чинників (виробничих і просторових) на темпи економічного зростання регіонів.

Крім того, вважається, що неокласичні теорії економічного зростання за своєю природою базуються на динамічних моделях, які пояснюють специфіку явища економічного зростання через конвергенцію країн і регіонів за рівнем доходів на особу населення. Низка цих теорій доводить, що економічне зростання відбувається не внаслідок зростання торгівлі або

---

[9] Мэнкью Н. Г. Макроэкономика / пер. с англ. М.: Изд-во МГУ, 1994. 736 с. С. 141-177.

[10] Richardson H. W. Regional growth theory. London, 1973.

мобільності чинників виробництва, а через зростання доходів від капітальних інвестицій. Вчені доводять, що регіони з нижчим рівнем інвестицій на одного працюючого прагнуть досягнути вищих темпів зростання, ніж регіони з вищим рівнем капіталу на одного працівника[11].

Слід відзначити також, що саме в неокласичних моделях піднімається проблема впливу внутрішнього потенціалу територій на темпи їх економічного розвитку. Згідно з моделлю економічного зростання Х. Зіберта диференціація темпів зростання регіонів детермінується швидкістю кількісних змін саме внутрішніх детермінант розвитку регіонів, тобто збільшенням пропозиції робочої сили і підвищенням рівня її кваліфікації, швидкістю накопичення капіталу, інтенсивністю використання технічних інновацій. Вчений стверджує, що динаміка економічного розвитку залежить від ступеня мобільності факторів виробництва і вважливу роль у цих процесах відіграють напрями міграції ресурсів. Х. Зіберт досліджує також зовнішні детермінанти економічного зростання регіонів, до яких відносить економічні міжрегіональні та міжнародні зв'язки, в тому числі у сфері міжтериторіального обміну капітальними ресурсами[12].

Таким чином, доходимо висновку, що неокласичні теорії економічного зростання розглядають причини цього явища через пояснення чинників міжтериторіальної диференціації як на національному, так і на регіональному рівнях і вбачають визначальну роль у позитивній економічній динаміці факторів виробництва і ступеня їх мобільності. Важливими критеріальними ознаками економічного зростання регіонів виступають динаміка доходів населення, капітальних інвестицій та низка характеристик трудового потенціалу.

Продовженням неокласичних теорій вважають ранні теорії регіонального зростання, згідно з якими причиною зменшення міжрегіональної диференціації визнано відмінності в ціні робочої сили та інших чинників виробництва[13].

Дослідженню внутрішніх чинників економічного зростання регіонів присвячені *кумулятивні теорії.* У моделях теорії кумулятивної причинності

---

[11] Nijkamp P., Poot J. Spatial perspective on new theories of economic growth. *The annals of regional science*. 1998. Vol. 32. № 1. Pp. 72-85; Кіро О. С. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 38. С. 72-83.

[12] Siebert H. Regional Economic Growth Theory and Policy. Scranton, 1969. 1223 p.

[13] Кіро О. С. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. № 38. С. 72-83.

обґрунтовано закономірності територіальної концентрації населення і виробництва. Ці теорії, на відміну від двох попередніх наукових економічних течій, враховували ринкові механізми самоорганізації і вважали, що їх основним завданням є формування центрів концентрації ресурсів – «полюсів зростання». Відповідно до цих теорій, ті центри й ареали економічного простору, де розташовуються підприємства галузей, що лідирують, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання. Відповідно, конкурентні переваги у досягненні економічного зростання надавались містам і агломераціям.

У вказаній групі теорій економічне зростання – це явище, яке розглядається як процес посилення територіальної нерівномірності внаслідок:

– прояву ефектів спеціалізації і масштабу, що спричиняє кластеризацію економічної активності в межах індустріальних регіонів, а також поширення ефекту дифузії інновацій (Г. Мюрдаль[14]);

– наявності «пропульсивних» галузей економіки, які зосереджуються в певній точці та утворюють центри й ареали економічного простору, які стають полюсами тяжіння чинників виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання (Ф. Перру, Ж-Р. Будвіль, Х. Лаусен[15]);

– формування осей розвитку, що забезпечують транспортний зв'язок між полюсами зростання (П. Потьє[16]);

– отримання агломераційних і поляризаційних ефектів під час утворення скупчень міст (великих промислових центрів), що зумовлює накопичення капіталу, збільшення пропозиції праці і пришвидшення технічного прогресу (Х. Річардсон[17]);

– еволюції відносин «центр-периферія» і, відповідно, домінування центрального міста над навколишньою периферією та трансформація

---

[14] Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии / пер. с англ. М.: Изд-во Прогресс, 1972. 767 с.; Маршалл А. Принципы экономической науки / пер. с англ. М.: Прогресс, 1993. 594 с.

[15] История экономических учений / под ред. Архиереева С. И., Решетняк Н. Б. Х.: НТУ ХПИ, 2003. 216 с.

[16] Там само.

[17] Richardson H. W. Regional growth theory. London, 1973; Nijkamp P., Poot J. Spatial perspective on new theories of economic growth. *The annals of regional science*. 1998. Vol. 32. № 1. Pp. 72-85.

системи локальних ядер у мережу функціонально взаємопов'язаних міст тощо (Дж. Фрімен, К. Фокс[18]);

– секторальних змін на різних стадіях економічного розвитку регіонів (Е. Хувер, С. Фішер[19]);

– циклічних змін у характері інновацій, відповідно до етапів суспільного розвитку (Й. Шумпетер[20]).

Важливою тезою теорій кумулятивного зростання є те, що регіональне зростання досягається за рахунок використання внутрішніх немобільних ресурсів і залучення мобільних ресурсів з інших регіонів.

Обґрунтування сутності та чинників економічного зростання закладено в *інституційних теоріях*, згідно з яких якими системи управління є важливою умовою зростання економіки регіонів. Основний акцент робиться на якості інституцій управління регіональним розвитком в умовах консолідації внутрішніх ресурсів територій та використання можливостей самофінансування. Відповідно до зазначених теорій визначальну роль в економічному зростанні відіграють традиції та ефективні інституційні структури, трансакційні витрати та право власності. Представники цієї групи теорій висловили гіпотезу, що нагромадження капіталу та економія на масштабі є лише свідченням, а не джерелом економічного росту.

Відомий вчений Д. Норт надає перевагу екзогенним чинникам економічного зростання і стверджує, що локальні політичні, економічні та соціальні інституції значною мірою є реакцією регіону на екзогенний світовий попит, який провокує економічне зростання «в обох секторах економіки – експортоорієнтованому та секторі, що існує для обслуговування експорту»[21].

Натомість неоінституційну теорію можна вважати спробою об'єднати інституції та інституціональні зміни в загальну теорію. Відповідно, низка вчених цього теоретичного напряму акцентували увагу на ролі новітніх організаційних форм виробничої діяльності та отриманні відповідних ефектів від їх функціонування. Так, Р. Коуз вказував на ефективність різноманітних форм внутрішньої економічної організації, які дозволяють

---

[18] Fredann J. Urbaniezention Planing and Naitional Development. Beverly Hills, London, 1973.
[19] Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка / пер. з англ. В. Мусієнко, В. Овсієнко. К.: Основи, 1996. 814 с.
[20] Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / пер. с англ. М.: Экономика, 1995. 540 с.
[21] Nort D. C. Structure and Change in Economic Histori N.Y.: Norton & Company, 1981. 284 p.

мінімізувати трансакційні витрати у виробництві, а П. Кругман зазначав, що конкурентні переваги мережевих взаємодій між фірмами прискорюють впровадження інновацій. До того ж вчений відстоював думку, що оскільки компанії прагнуть реалізувати порівняльні переваги й розміщати своє виробництво ближче до самих великих потенційних ринків, то економічна активність та інновації також мають тенденцію до концентрації у просторі[22].

Представники неоінституційної теорії Дж. Херрінгтон та А. Фергюссон розглядали економічне зростання в контексті чинників ендогенного розвитку, підкреслюючи при цьому роль формальних і неформальних інститутів[23].

На початку XXI ст. в Європі значного поширення набула концепція «нового регіоналізму», в основу якої покладено принцип використання саме внутрішнього потенціалу території та несуперечливої взаємодії основних економічних суб'єктів – громади, бізнесу та влади.

Загалом, сучасні теорії економічного зростання зорієнтовані на створення сприятливих умов для просторового розвитку на засадах зміцнення конкурентоспроможності економіки регіону, здатності генерувати та ефективно використовувати внутрішні ресурси для вирішення поточних завдань на локальному рівні. Так, згідно з новою *теорією регіонального саморозвитку* відповідальність за розвиток регіонів має покладатись на місцеву владу. Саме ця позиція сприятиме забезпеченню самодостатності регіонів шляхом використання локальних конкурентних переваг і культури менеджменту. Відповідно до положень цієї теорії, потенціал протистояння «лідерів» та «аутсайдерів» змінюється на потенціал синергії міжрегіональної співпраці, яка формується на основі досягнення ефективності використання ресурсів регіонів.

У «новій теорії регіонального зростання» визнається також, що міжрегіональна диференціація – це об'єктивне явище, оскільки в регіонах темпи накопичення капіталу є різними.

Якщо на ранньому етапі розвитку моделей економічного зростання розглядалися лише фізичний капітал і трудові ресурси, то згодом йшлося про зростання продуктивності ресурсів і врахування людського капіталу.

Моделі ендогенного зростання, в яких центральну роль відіграють ефекти розповсюдження знань, були розроблені низкою вчених

---

[22] Кругман П. Пространство. Последний рубеж. *Пространственная экономика*, 2005. № 3. С. 121-126.

[23] Dawkins Casey J. Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature*, 2003. Pp. 144–145.

(Дж. Франкель[24], Ц. Гріліхес[25], П. Ромер[26], Р. Лукас[27]). Так, основоположник теорії ендогенного зростання П. Ромер обґрунтував можливість економічного росту не за рахунок зовнішніх ефектів, а внаслідок підготовки кадрів на виробництві, що є однією із форм накопичення людського капіталу. Характеризуючи модель економічного зростання, П. Ромер наголошував, що чинники, які визначають довгострокове економічне зростання, важливіші, ніж механізм ділового циклу чи результати монетарної або фіскальної політики держави, спрямованих на протидію циклічним коливанням.

Фактично вчений у конкурентній рівноважній моделі економічного зростання розглядає та аналізує технологічні зміни як ендогенний чинник і показує, як знання можуть слугувати двигуном довгострокового економічного зростання. Модель П. Ромера заснована на критичному припущенні, що знання віддзеркалюють граничну продуктивність праці, що зростає. Іншими словами, виробництво споживчих товарів моделюється як виробнича функція, яка включає потоки знань.

Модель ендогенного зростання П. Ромера базується на низці положень, зокрема[28]:

– найважливішим чинником економічного зростання є технологічні зміни, які дозволяють використовувати різноманітні сполучення наявних у суспільства чинників виробництва;

– технологічні зміни відбуваються завдяки діяльності людей, які реагують на ринкові стимули;

– виробничі технології відрізняються від інших економічних товарів.

При цьому створення нових технологій еквівалентно постійним витратам виробництва, а їх подальше використання не потребує від виробника додаткових витрат.

Поділяючи економіку на три сектори (дослідницький, проміжний і

---

[24] Frankel M. The Production Function in Allocation and Growth. A Synthesis. *American Economic Review*.1962. Vol. 52, December. Pp 995-1022.

[25] Griliches Z. Research Expenditures and Growth Accounting. Science and Technology in Economic Growth. New York, McMillan, 1973.

[26] Romer P. M. Growth based on increasing returns due to specialization. *American Economic Review*. 1987. Vol. 77(2). Pp. 78-92.

[27] Lucas R. E. On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. July. № 22. Pp. 3-42.

[28] Romer P. M. Growth based on increasing returns due to specialization. *American Economic Review*. 1987. May. Vol. 77(2). P. 145.

той, що випускає кінцеву продукцію), вчений характеризує особливості використання людського капіталу та наявного запасу знань, а також відзначає особливу роль науково-дослідного сектору. Стимулятором розвитку цього сектору вчений називає винагороду, яка набуває форми монопольної ренти від продуктових і технологічних інновацій.

Таким чином, основна ідея П. Ромера полягає в тому, що «існує обмін між споживанням сьогодні та знаннями, які можуть бути використані завтра з метою розширення споживання»[29]. Теорія П. Ромера показала, як можна подолати закон спадної віддачі і змоделювати зусилля, спрямовані на підвищення продуктивності ресурсів.

У моделях економічного зростання Р. Лукаса і С. Ребело детермінантою зростання визнано процес накопичення людського капіталу (активний економічний процес, що споживає індивідуальні ресурси індивідам, а не ресурси фірм). На думку вчених, у моделі економічного зростання основну роль відіграє продуктивність економічних факторів, їх одночасне зростання та взаємовплив, а також інновації та освіта, що знижують залежність виробництва від матеріальних ресурсів [30]. Слід додати, що умовою досягнення економічного зростання в задекларованих моделях є забезпечення фінансової підтримки інноваційних наукових досліджень.

Пошук імперативів сучасної моделі економічного зростання відбувається в умовах посилення глобальної конкуренції, інституційних трансформацій та переходу до нових технологічних укладів, інтелектуалізації праці, збереження економічних диспропорцій на міжнародному та міжрегіональному рівнях, посилення політичних впливів та економічної конкуренції на всіх ієрархічних рівнях економічних систем та активізації мережевої інтеграції бізнесу.

У 2018 р. П. Ромер та У. Нордхаус отримали премію шведського національного банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля за розроблення інструментів, необхідних для досягнення довгострокового стійкого зростання. Вчені розширили сферу економічного аналізу,

---

[29] Romer P. M. Growth based on increasing returns due to specialization. *American Economic Review*. 1987. May. Vol. 77(2). Pp. 78-92; Дагаев А. Новые модели экономического роста с эндогенным технологическим прогрессом. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 6. С. 43.

[30] Romer P. M. Growth based on increasing returns due to specialization. *American Economic Review*. 1987. May. Vol. 77(2). Pp. 78-92; Rebelo S. Longrun policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*. 1991. June. Vol. 99(3). Pp. 500-521.

обґрунтувавши взаємозв'язок інновацій і забруднення навколишнього середовища, а також спрогнозували його довгострокові наслідки. Така постановка проблеми є новою для побудови моделей економічного зростання.

П. Ромер розвиває теорію ендогенного зростання, у межах якої технологічні досягнення не просто є результатом екзогенних впливів, як передбачалося в попередніх економічних моделях, а створюються за рахунок цілеспрямованої діяльності на ринку. Учений показав, як ідеї нових товарів і послуг, за допомогою нових технологій можуть реалізовуватись у ринковій економіці. Він також продемонстрував, як такі ендогенні технологічні зміни можуть призвести до зростання, які заходи необхідні для успішного функціонування цього процесу.

Вчений акцентував увагу на порівнянні країн за темпами росту і висловив припущення щодо відмінностей впливу фізичного і людського капіталу та інновацій (ідей) на економічну динаміку. Обґрунтувавши їх роль у досягненні економічного зростання, він наголошує на необхідності врахування того факту, що виробництво нових товарів, заснованих на інноваціях, призводить до швидкого зниження ціни. Він продемонстрував, що зростання, обумовлене накопиченням ідей, на відміну від зростання на основі накопичення фізичного капіталу, не повинно відчувати спадну прибутковість. Іншими словами, зростання, засноване на ідеях, може залишатися стійким з плином часу»[31].

Підводячи підсумок, П. Ромер констатує, що нерегульовані ринки будуть впроваджувати технологічні зміни в умовах недостатнього фінансування розробок і досліджень. Для вирішення цієї проблеми необхідно запроваджувати урядові заходи, такі як субсидії на наукову та інженерну діяльність і патентне регулювання. У роботах вченого стверджується, що такі заходи життєво важливі для довгострокового зростання не тільки всередині економіки окремої країни, а й усього світу. П. Ромер також рекомендує за допомогою патентного законодавства забезпечувати оптимальний баланс між мотивацією до створення нових ідей і наданням монопольних прав розробникам і можливостями використовувати їхні праці іншими учасникам ринку, обмежуючи ці права в часі і просторі.

---

[31] Интегрируя в экономику знания и климат. За что дали Нобелевскую премию по экономике в 2018 году. URL: https://112.ua/statji/integriruya-v-ekonomiku-znaniya-i-klimat-za-chto-dali-nobelevskuyu-premiyu-po-ekonomike-v-2018-godu-465229.html

У. Нордхаус став першим ученим, який розробив динамічні і кількісні моделі глобальної системи економічного клімату, які тепер називаються моделями комплексної оцінки (IAMs). Ці моделі надають відповідь, як економіка реагуватиме на збалансоване співвідношення викидів і викликаних ними витрат та вигод для суспільства. Відповідно до моделі комплексної оцінки У. Нордхауса, найбільш ефективним засобом усунення проблем, викликаних викидами парникових газів, буде глобальна схема податків на викиди вуглецю, які однаково накладалися б на всі країни[32].

Отож, сучасні моделі економічного зростання П. Ромера і У. Нордхауса, базуючись на оцінці впливу інновацій і клімату на економічну діяльність, відображають їхню роль у процесах економічного зростання на глобальному рівні. Ці моделі відповідають цілям сталого розвитку, оскільки відображають взаємозв'язок економічного, соціального та екологічного розвитку суспільства.

Заслуговують на увагу також низка інших сучасних теоретичних моделей, головним завданням яких є розуміння ключових чинників регіонального розвитку в умовах швидкої глобалізації та технологічних змін. Так, на обґрунтуванні ролі міст як місця концентрації кваліфікованих працівників у досягненні економічного зростання акцентують увагу Р. Флорида, П. Адлер і С. Мелландер[33].

Р. Бошма (R. Boschma), Л. Коенен (L. Coenen), К. Френкен (K. Frenken) і В. Трюффер (B. Truffer) пропонують нову теоретичну базу, яка поєднує розуміння еволюційних і перехідних теорій. Вченими визначено шляхи досягнення економічного зростання у трьох групах регіонів: регіонах з інноваційно-інтенсивним виробництвом; тих, що активно розвивають сферу освітніх та інших знаннєвомістких послуг; тих, що мають передумови для розвитку туризму та діяльності у сфері культури. Вчені вказують, що ці регіони відрізняються не тільки особливостями формування ринку праці, а й факторами, що зумовлюють їх економічне зростання. Перша група – це регіони, де розвинене інноваційне виробництво, сильна освітня база, високий рівень оплати праці та високі показники інноваційної активності (наприклад, кількість патентів). Регіони, що надають освітні та інші знаннєвомісткі послуги, також вирізняються високим рівнем оплати праці, який більшою мірою залежить від витрат на інформаційно-комунікаційні

[32] Там само.
[33] Florida R., Adler P., Mellander C. The city as innovation machine. *Regional Studies*. 2017. Vol. 51(1). Pp. 86-96.

технології. Туристичні ж регіони навіть за умови динамічності розвитку цього виду економічної діяльності, як правило, характеризуються нижчим рівнем заробітної плати. Нижчий рівень економічного зростання, на думку цих учених, спостерігається і в регіонах, які залежать від фінансових трансфертів, що свідчить про низьку ефективність політики економічного розвитку цих територій та недостатню дифузію інновацій, що завдає шкоди перспективам економічного зростання цих регіонів[34].

Значна частина сучасних досліджень, присвячених проблемі економічного зростання регіонів, зосереджена на вивченні чинників, які пояснюють їх стійкість чи вразливість до раптових економічних змін. Так, Р. Канн (P. McCann) зниження темпів зростання продуктивності праці пов'язує з економічною диференціацією, що виникає внаслідок посилення впливу агломераційних процесів[35].

Важливими причинами гальмування інновацій та падіння темпів економічного зростання регіонів Де Стефаніс (De Stefanis) вважає низьку класифікацію робочої сили, яка є стримуючим фактором для роботодавців і призводить до скорочення пропозиції робочих місць вищої кваліфікації, а також відмінності у рівні захворюваності населення регіонів. Негативний вплив на економічну динаміку мають також переважання малих фірм у відносно низькотехнологічних галузях і низькі витрати на активну політику на ринку праці[36].

Ще одним важливим чинником, який виступає перешкодою економічному зростанню регіонів, є ефективність управління регіональним розвитком і недостатній рівень якості інституцій A. Rodriguez-Pose, E. Garcilazo[37]. Недоліки в управлінні можуть мати негативний вплив на результати регіональної політики з двох причин: наявні фінансові ресурси не використовуються своєчасно, в гіршому разі вони можуть бути втрачені для регіону; недостатня узгодженість і якість програм і проектів.

---

[34] Boschma R., Coenen L., Frenken K., Truffer B. Towards a theory of regional diversification: Combining insights from evolutionary economic geography and transition studies. *Regional Studies*. 2017.Vol. 51(8). Pp. 31-45.

[35] Beyond Brexit: Reshaping policies for regional development in Europe November. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/pirs.12351

[36] De Stefanis S. Skills for competitiveness: Country report for Italy. *OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Paper*. 2012/04, Paris, 2012.

[37] Rodriguez-Pose A., Garcilazo E. A. Quality of Government and the Returns of Investment: Examining the Impact of Cohesion Expenditure in European Regions. *OECD Regional Development Working Papers*. 2013/12. URL: http://dx.doi.org/10.1787/5k43n1zv02g0

1.1. Теоретичні засади сталого ендогенного зростання регіонів

Розглядаючи особливості сучасної моделі ендогенного економічного зростання регіонів, варто враховувати засади концепції територіалізації, яка є основою для розвитку регіональної політики ЄС і в англомовній термінології отримала назву place-basedpolicy. В центрі цієї концепції політика, що орієнтується на інтереси і потреби певної території та передбачає використання її територіального капіталу. Існують переконливі аргументи на користь пошуку шляхів поліпшення потенціалу розвитку всіх регіонів шляхом формування різних форм територіального капіталу[38]. У загальному розумінні територіальний капітал є вартістю активів території, які залучаються у виробництво як джерела створення доданої вартості. Модель R. Camagni і R. Capello, орієнтуючись на підхід, що розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), вказує, що «територіальний капітал з'являється як новий, плідний концепт, що дозволяє прямий розгляд широкого різноманіття територіальних активів як матеріального, так і нематеріального характеру приватної, громадської або змішаної природи»[39].

Питання територіального капіталу набули зростаючої актуальності в країнах Європейського Союзу в межах політики згуртованості і напрямів використання європейських фондів у перспективі реалізації Політики єднання на 2014-2020 рр. Поняття «територіальний капітал» можна ідентифікувати з регіональними ендогенними ресурсами, використання яких є одним з основних положень політики територіальної єдності. Додамо, що екосистема як елемент територіального капіталу є ендогенним ресурсом, який може сформувати зростаючу траєкторію регіонального розвитку[40].

У концепції ОЕСР джерелами територіального капіталу є: матеріальні фактори (географічне положення, площа, чинник виробничого вкладу, клімат, традиції, природні ресурси, якість життя або агломераційні економіки міст, бізнес-інкубатори і промислові райони або інші бізнес-мережі, які знижують трансакційні витрати); «взаємозалежності, пов'язані з комерціалізацією» (домовленості, звичаї і неформальні правила, які

---

[38] Camagni R., Capello R. Rationale and design of EU cohesion policies in a period of crisis. *Regional Science Policy and Practice*. 2015. Vol. 7(1). Pp. 25-49.

[39] Camagni R. Regional compatitiveness. Towards a concept of territorial capital. *Camagni R. Chizzolini, B. Fratesi U. (eds.). Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Berlin, Springer, 2008. Pp. 33-46.

[40]Куриляк М Ю. Територіалізація і територіальний капітал в системі регіональної політики Європейського Союзу. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3360

дозволяють економічним суб'єктам працювати разом в умовах невизначеності або солідарності, взаємодопомоги і спільного відбору ідей, які часто розвиваються в кластери малих і середніх підприємств, що працюють у тому ж секторі (соціальний капітал); нематеріальні чинники (результат поєднання установ, правил, практики, виробників, дослідників і політиків, які створюють умови для розвитку творчої та інноваційної діяльності)[41].

Іншу модель територіального капіталу розробив Т. Іштван. Він розрізняє матеріальні і нематеріальні сегменти територіального капіталу. До матеріальних сегментів учений відносить основні фонди, що складаються із виробленого, фінансового та інвестиційного капіталів. Їх обсяг виражається валовим внутрішнім продуктом. До елементів нематеріальних активів відносяться інтелектуальний, людський, психічний, творчий, знаннєвий, організаційний, культурний, соціальний потенціали[42]. Перераховані складові ендогенного потенціалу регіонів слід вважати джерелами їх економічного зростання.

Останні дослідження європейських учених стверджують, що адаптація економіки регіонів до глобалізації та інтеграції ринку вимагає удосконалення стратегій розвитку регіонів. На думку вчених, реалізація регіональних стратегій має забезпечити кращу координацію між рівнями регулювання регіонального розвитку та моніторинг процесів короткострокового та довгострокового економічного зростання.

Світовий досвід позитивної економічної динаміки доводить, що економічне зростання відбувається за умови залучення ресурсів мережевої економіки. Мережі – це не просто прямі зв'язки між економічними агентами, а результат змін у корпоративній організації, які сприяли появі нових форм мереж і підвищенню конкурентоспроможності регіонів. Регіони, які долучаються до процесу формування мереж не за принципом просторової близькості, мають кращі перспективи для розвитку[43].

Я. Романчуком обґрунтовано доцільність використання мережевої

---

[41] Own edition based on OECD 2001: 15-27. (OECD (2001): Territorial Outlook. Paris, OECD). / цитовано поTóth T. Concepts of the territorial capital a területitőkekoncepciói

[42] Tóth B. I. Az immateriális és területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*. 2010, 1, 65-81; Tóth B. I. Changing endogenous development: the territorial capital. *Journal of Economic and Business Research*. 2011. Vol. 2. Pp. 137-151.

[43] Bergé L. R., Wanzenböck I., Scherngell T. Centrality of regions in R&D networks: A new measurement approach using the concept of bridging paths. *Regional Studies*. 2017. Vol. 51(1). Pp. 1165-1178.

моделі економічного зростання, яка як чинник економічного зростання розглядає децентралізовану, добровільну, орієнтовану на інтеграцію участі у виробничих, інвестиційних, фінансових, маркетингових ланцюгах комерційних організацій за умови обмеженого державного регулювання та досконалої конкуренції. До позитивів цієї моделі вчений відносить зменшення вартості кредитних ресурсів, створення повноцінного фінансового ринку, зниження трансакційних і виробничих витрат[44].

Аналізуючи потенціал мереж доходимо висновку, що їх економічну діяльність вирізняє вищий ступінь ефективності та швидкості прийняття рішень. Крім того, зміна форми управління (запровадження ієрархічного адміністрування) в мережевих структурах сприяє посиленню комунікативних процесів постіндустріального суспільства, розширенню можливостей щодо залучення інвестицій, підвищенню кваліфікації трудових ресурсів, посиленню контролю за екологічними наслідками економічної діяльності, скороченню тривалості інноваційного циклу, а відтак – підвищенню прибутковості інноваційних продуктів[45].

Дослідженню нових ендогенних теорій економічного зростання присвячені праці таких вітчизняних вчених як: В. Геєць, М. Скрипниченко, Л. Чернюк, Л. Петкової, О. Бородіної та багатьох інших. У складі актуальних детермінант економічного зростання сучасні українські вчені виділяють ресурсне забезпечення можливостей економічного зростання територій та використання капіталу у широкому розумінні, у т.ч. людського, природно-ресурсного, основного (капіталізовану частину національного багатства)[46].

Потенціал ендогенного зростання економіки України вітчизняні вчені вбачають у структурній трансформації економіки (Т. Приходько); розвитку домашніх господарств (М. Соколик); ефективному використанні фінансового потенціалу (С. Шумська)[47]; розвитку економіки знань (В. Геєць); формуванні та використанні людського капіталу (В. Близнюк)[48] тощо.

---

[44]Романчук Я. Расти до старости. URL: http://www.belgazeta.by/ru/1054/economics/33114

[45] Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі, дискусії 2018: монографія / за наук. ред. Хлобистова Є.В. Черкаси: Чабаненко Ю., 2018. 540 с. С. 269-270.

[46] Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України: наукова доповідь / за ред. І. М. Бобух / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 390 с. URL: http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf

[47] Потенціал ендогенного зростання економіки України: монографія / М. І. Скрипниченко, Т. І. Приходько, В. Р. Сіденко / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. К., 2010. 435 с.

[48] Моделі ендогенного зростання економіки України: монографія / ред.: М. І. Скрипниченко; ДУ «Ін-т економіки та прогнозування» НАН України. К., 2007. 575 с.

Особливістю сучасної моделі економічного зростання регіонів є домінування соціальних та екологічних чинників економічного зростання, які спонукають до формування нових якостей економічного зростання, результуючим ефектом яких буде не просто випереджальний розвиток виробництва, а підвищення добробуту та забезпечення високого рівня життя населення[49].

Загалом, проведений аналіз теорій і моделей економічного зростання різнорівневих економічних систем доводить, що вони не є взаємовиключними та сталими, оскільки низка положень є спорідненими і містять схожі особливості позитивної динаміки їх розвитку.

Проте, якщо йдеться про економічне зростання регіонів, то поряд із чинниками глобального та національного масштабу, тобто екзогенного впливу в цьому випадку, слід говорити про ендогенні чинники економічного зростання.

Сучасна модель ендогенного зростання має враховувати просторово-позиційні (поляризації, локалізації, урбанізації, екрану та поля) та просторово-інтеграційні (агломераційний, дифузії, атрактора, мережі, масштабу, мобільності, внутрішнього ринку) ефекти, що призводять до розширення або стиснення економічного простору регіонів [50]. Прояв окреслених просторових ефектів слід розглядати в контексті мінімізації міжрегіональних диспропорцій, в тому числі в інноваційній та соціальній сферах, розширення масштабів залучення регіонів до глобальних і національних економічних мереж, формування комунікативних мереж, зростання ємності регіональних ринків, розширення можливостей диверсифікації та поглиблення спеціалізації тощо. Відповідною особливістю моделі ендогенного зростання регіонів України в умовах сучасних політико-економічних впливів є орієнтація на продуктивне використання місцевих ресурсів в умовах реалізації реформи децентралізації та модернізації структури економіки відповідно до засад концепції смарт спеціалізації.

Підсумовуючи зазначене, доходимо висновку, що чинниками сучасної моделі ендогенного зростання регіонів України є:

– концентрація економічної активності у великих містах за рахунок розвитку інноваційних і креативних видів діяльності, концентрації працівників вищого кваліфікаційного рівня та інших конкурентних переваг.

---

[49] Кондіус І. С. Еволюція кумулятивних теорій регіонального економічного розвитку. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 4-11.

[50] Шульц С. Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління. Львів: ІРД НАН України, 2010. 390 с.

Чим вищим є потенціал регіональних центрів, тим кращі передумови економічного зростання регіонів загалом;

– продуктивність виробничих ресурсів регіонів, яка залежить від рівня інноваційності їхньої економіки, диверсифікованості її структури, розвиненості новітніх форм організації бізнесу, в тому числі регіональних підприємницьких мереж;

– людський капітал, який є формуючим елементом спеціалізації економіки регіону, з одного боку, а з іншого – може виступати обмежуючим фактором в умовах підвищених міграційних ризиків;

– екологізація розвитку економіки регіонів, яка дозволяє усунути еколого-економічні протиріччя, що виникають унаслідок завдання шкоди довкіллю, та забезпечити відновлюваність та ефективне використання природно-ресурсного потенціалу територій;

– якість управління регіональним розвитком, яка досягається за рахунок підвищення прозорості і збалансованості розподілу фінансових ресурсів і зростання контрольованості управлінських рішень з боку інституцій громадянського суспільства.

Означені чинники враховують специфіку українських реалій, відповідають цілям сталого розвитку та пріоритетам інклюзивного зростання.

1.2. Інклюзивність розвитку як сучасна платформа формування моделі сталого зростання економіки

В умовах практично вичерпаного потенціалу традиційних чинників економічного зростання, а також, зважаючи на новітні тренди економічного розвитку (метрополізація, мережизація, інтелектуалізація та діджиталізація суспільно-економічних процесів), зростає необхідність пошуку виважених рішень щодо вибору траєкторії інноваційного розвитку, ефективного використання їх ендогенного соціально-економічного потенціалу, модифікації системи управління трансформаційними процесами в економіці міст і регіонів у контексті формування надійної бази для прориву і підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі.

У межах цієї парадигми виникла та отримала значний інтерес і поширення концепція інклюзивного сталого зростання (inclusive sustainable growth). Інклюзія (англ. *inclusion* – включення, залученість) – це процес збільшення ступеня участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання для справедливого розподілу його результатів[51].

Засади теорії інклюзивного розвитку закладені в дослідженнях здебільшого іноземних науковців, зокрема Д. Аджемоглу та Д. Робінсон[52], Е. С. Райнерт[53], Дж. Подеста[54], З. М. Бедос[55], С. Голандер[56], Р. Райнері та Р. Р. Альмейда[57], Дж. Гупта та К. Вегелін[58] та ін.

Концепція інклюзивного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. В узагальненому розумінні інклюзивний розвиток полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій.

«Інклюзивний розвиток» – поняття, яке має широке значення і реалізується в багатьох аспектах, через що в економічній літературі, оглядах та доповідях міжнародних інституцій відсутнє його загальноприйняте трактування та єдине уявлення про цей процес. Зокрема, Світовий банк розглядає інклюзивний розвиток як сталий швидкий розвиток усіх галузей економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей в доступі до ринку праці і

---

[51] Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С.187-197.

[52] Аджемоглу Д., Робинсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва: АСТ, 2015. 693 с.

[53] Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Москва: Изд. дом Гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2011. 384 с. С. 153.

[54] Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. URL: https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07

[55] Бедос З. М. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності. URL: http://tyzhden.ua/World/62625

[56] Hollander S., Bolling R. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. URL: http://www.thebrokeronline.eu

[57] Ranieri R., Ramos R. A. Inclusive Growth: Building up a Concept. *Working Paper.* 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth.

[58] Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z

ресурсів [59]. При цьому головний акцент робиться на продуктивній зайнятості всіх груп працездатного населення (включаючи жінок) як важливої умови зниження рівня бідності. Схожу позицію займає Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка трактує інклюзивний розвиток як стабільний і всеосяжний з точки зору можливостей працевлаштування; розвиток, який потребує підтримки з боку громадських інститутів для вирішення проблем на ринку праці[60].

Інклюзивний розвиток, за версією Міжнародного центру політики інклюзивного розвитку, – це результат забезпечення повсюдної можливості участі в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і в створенні самого зростання[61]. При цьому результатом інклюзивного розвитку виступає справедливий розподіл доходів.

Європейська комісія інклюзивним розвитком називає процес забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьби з бідністю, модернізації ринків праці, системи соціального захисту, а також сприяння згуртованості суспільства. А Міжнародний валютний фонд розглядає інклюзивний розвиток як підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення [62]. Зауважимо переваги економічного зростання на основі інклюзії мають поширюватися на всі регіони країни, посилюючи територіальну єдність.

У контексті інклюзивного розвитку Всесвітній економічний форум акцентує увагу на бідних верствах населення, особливо в тій частині робочої сили, яка залучена в діяльності з низькою продуктивністю і/або повністю виключена з процесу зростання.

Інклюзивний розвиток – це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами для кожного сектору економіки та різних верства суспільства[63].

---

[59] Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank, 2015. 240 p. URL: http://www.worldbank.org/en/publication/global-monitoring-report

[60] OECD. Inclusive Growth. URL: http://www.oecd.org/inclusive-growth/about.htm

[61] Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth. URL: http://www.ipc-undp.org/publication/26527

[62] Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

[63] Ranieri R., Ramos R. A. Inclusive Growth: Building up a Concept. *Working Paper.* 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth.

При цьому, поряд із традиційними моделями економічного зростання, робиться акцент на рівності людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні.

У працях Дж. Гупти та К. Вегелін [64] інклюзивний розвиток розглядається як розвиток, який не лише створює нові економічні можливості, а й забезпечує рівний доступ до можливостей, створених для всіх верств суспільства, особливо бідних.

Проектом «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року» [65] визначено, що інклюзивний розвиток – це економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці.

Дослідження означеної наукової полеміки дозволяє констатувати двоякість підходів до трактування категорії «інклюзивний розвиток»: з одного боку – це економічний розвиток, основною метою якого є скорочення бідності та нерівності, а з іншого – процес забезпечення повсюдної участі населення в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і у створенні самого зростання; забезпечення рівних можливостей всього населення для реалізації власного людського потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання, віросповідання, етнічних коренів тощо.

Інклюзивний розвиток принципово відрізняється від стандартного економічного зростання, оскільки має ширші цілі, ніж збільшення доходів і ВВП, і вимагає, щоб уряд країни активно працював для досягнення цих цілей, не припускаючи, що позитивні результати автоматично з’являтимуться внаслідок зростання; зміщує акцент на розвиток людини і підвищення її добробуту та зниження рівня бідності і нерівності; спрямоване на зростання залученості та активної участі в економіці, а не лише на результати розподілу[66].

Цілі інклюзивного розвитку в ЄС є стратегічним пріоритетом програми

---

[64] Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z

[65] Проект Закону про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

[66] Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55-70.

Європейського Союзу «Європа – 2020» (рис. 1.2), де зазначається, що «... зростання має бути інтелектуальним, стійким і інклюзивним при залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства для досягнення високого рівня зайнятості, продуктивності і соціальної єдності»[67].

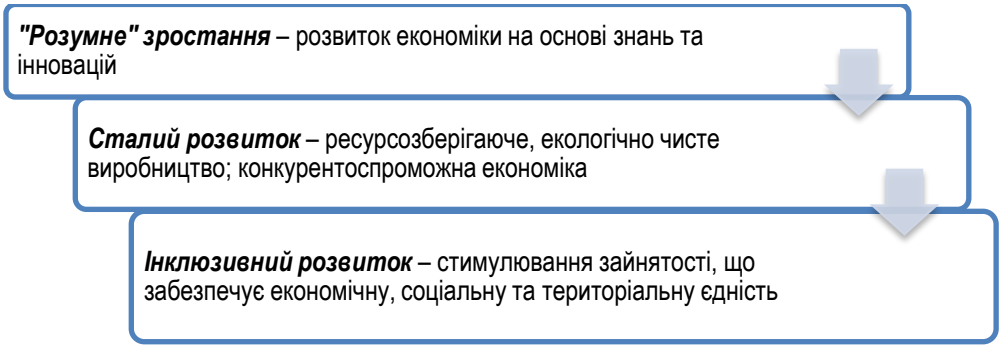

Рис. 1.2. ***Місце інклюзивного розвитку в системі основних пріоритетів для Європи відповідно до Стратегією розвитку «Європа – 2020»***

Джерело: складено за[68].

Для слідування вищенаведеним пріоритетам було сформовано пакет з п'яти цілей у таких сферах, як зайнятість, інновації, зміна клімату та енергетика, освіта, боротьба проти бідності та соціального відчуження, для досягнення яких кожній країні ЄС як пріоритетні окремо визначені наступні сім напрямів діяльності[69]:

1. «Інноваційний союз» – об'єднання зусиль для створення і впровадження інновацій, що дозволить використовувати інноваційні ідеї у виробництві товарів і послуг, сприятиме створенню нових робочих місць і зростанню економіки.
2. «Рух молоді» – підвищення якості освіти, залучення молоді на ринок праці.
3. «Розвиток цифрових технологій в Європі» – прискорення повсюдного використання високошвидкісного Інтернету і надання

[67] Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 2010. 34 p. URL: http://ec.eu-ropa.eu/europe2020/ index_en.htm

[68] Там само.

[69] Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197. С. 189-190.

можливостей участі фізичних і юридичних осіб у загальному цифровому просторі.

4. «Доцільне використання ресурсів в Європі» – розумне використання джерел енергії, перехід на економіку з низьким споживанням вуглеводневої сировини, збільшення використання джерел відновлюваної енергії, зниження залежності зростання економіки від кількості споживаних ресурсів.

5. «Індустріальна політика, спрямована на глобалізацію» – поліпшення умов для підприємництва, передусім краще для малого і середнього бізнесу. Розвиток потужної і стійкої промислової бази для повсюдної глобалізації.

6. «План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць» – модернізація ринків праці, підвищення мобільності трудових ресурсів, надання можливостей для отримання нових знань і навичок, щоб збільшити можливості для працевлаштування.

7. «Європейська політика проти бідності» – підвищення зайнятості і зниження рівня бідності за рахунок економічного розвитку на всій території Європейського Союзу.

Отже, на основі аналізу сучасної економічної літератури, оглядів, доповідей, підготовлених міжнародними експертами, можна визначити ключові завдання інклюзивного зростання, які передбачають:

– ширші цілі (не тільки збільшення доходу або ВВП);

– всебічний розвиток людського капіталу (високий рівень зайнятості, інвестування в освіту);

– покращення якості життя громадян, скорочення нерівності і бідності, системи соціального захисту і сприяння більшому об’єднанню суспільства – розвиток соціальної залученості;

– важливість активної участі громадян в економічному житті, а не тільки в розподілі доходу;

– отримання вигоди широкими верствами населення, особливо дітьми, жінками, людьми похилого віку;

– дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища, перехід економіки на «зелені принципи» через збільшення частки відновлених джерел енергії.

– переваги економічного зростання мають поширюватися на усі регіони країни, посилюючи територіальну єдність;

– усунення регіональних диспропорцій.

1.2. Інклюзивність розвитку як сучасна платформа формування моделі сталого зростання економіки

Важливою є залученість у процес інклюзивного розвитку різних секторів економіки (не тільки високотехнологічних) з акцентом на інфраструктуру, як необхідну умову інклюзивності і сталості зростання.

Для дослідження впливу інклюзивності на соціально-економічний розвиток низкою міжнародних організацій розроблені методичні рекомендації щодо розрахунку Індексу інклюзивного розвитку на основі обчислення груп показників, що впливають на результуючу інклюзивного зростання, зокрема:

а) групи показників, представлені на Всесвітньому економічному форумі[70]*:*

1) росту і розвитку – ВВП на особу населення (дол. США), зайнятість (%), продуктивність праці (дол. США), очікувана тривалість здорового життя (роки);

2) власне інклюзивності – медіанний дохід домогосподарств (дол. США за день), коефіцієнт Джині (розшарування суспільства за доходами, від 0 до 100), рівень бідності (%), коефіцієнт Джині (розшарування суспільства за рівнем добробуту, від 0 до 100);

3) наслідування поколінь та сталість розвитку – скориговані чисті заощадження (% від валового національного доходу), інтенсивність парникового забруднення на одиницю ВВП (кг/дол. США), державний борг (% від ВВП), коефіцієнт демографічного навантаження (%);

б) методика за версією ООН передбачає розрахунок[71]*:*

1) показники, пов’язані з доходом – частка населення, яке споживає менше двох доларів США на день (за ПКС у дол. США); відношення доходу і споживання найбільш багатих 20% населення до 20% найбільш бідних;

2) показники, не пов’язані з доходом – середня кількість років навчання (для молодого і дорослого населення); рівень дитячої смертності;

3) показники зростання і розширення економічних можливостей – темпи зростання ВВП на особу населення за ПКС (у постійних цінах); показник зайнятості; еластичність загальної чисельності зайнятих до ВВП (еластичність зайнятості);

4) показники інфраструктури – споживання електроенергії на душу населення; частка асфальтованих доріг у загальній протяжності дорожньої мережі;

---

[70] World Economic Forum. The Inclusive Development Index 2018. Summary and Data Highlights. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf

[71] Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.

5) соціальна рівність для забезпечення рівного доступу до економічних можливостей, послуг освіти і охорони здоров'я – кількість лікарів, медсестер і акушерського персоналу на 10 000 осіб; частка державних витрат на освіту і охорону здоров'я від загальних витрат; співвідношення учнів і вчителів у початковій школі;

6) доступ до послуг соціальної інфраструктури – частка населення з доступом до електропостачання в загальній чисельності; частка населення, що користується якісними засобами санітарії;

7) гендерна рівність і можливості – гендерна сегрегація у початковій, середній і вищій освіті;

8) система соціальних гарантій – частка витрат на соціальне забезпечення від державних витрат на охорону здоров’я і соціальне забезпечення;

9) ефективне державне правління і громадські інститути – якість державного управління; рівень корумпованості;

в) МВФ при оцінці індексу інклюзивності пропонує розраховувати[72]: 1) макроекономічні показники – ВВП на особу населення, частка заборгованості у ВВП, обсяг інвестицій, рівень інфляції, державні витрати, волатильність ВВП; 2) структурні показники – відкритість економіці, рівень освіти, фінансова відкритість, обсяг прямих іноземних інвестицій, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, якість інфраструктури, експорт послуг і товарів;

г) ОЕСР обчислює індекс інклюзивності за показниками[73]*:* 1) які характеризують добробут населення (в грошовому і негрошовому вимірі); 2) оцінки впливу на розподіл – пов'язані з методом порівняння багатовимірних оцінок добробуту населення; 3) оцінки стратегічної доцільності – передбачають аналіз доходів домогосподарств і стану охорони здоров’я.

Якщо дослідити, як інклюзивність впливає на соціально-економічний розвиток в глобальному масштабі, то проведений компаративний аналіз (рис. 1.3) вказав на тісну залежність конкурентоспроможності країн від інклюзивності розвитку (R=0,84).

---

[72] Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC: IMF, 2013. URL: https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres. aspx?sk=40613.0

[73] Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.

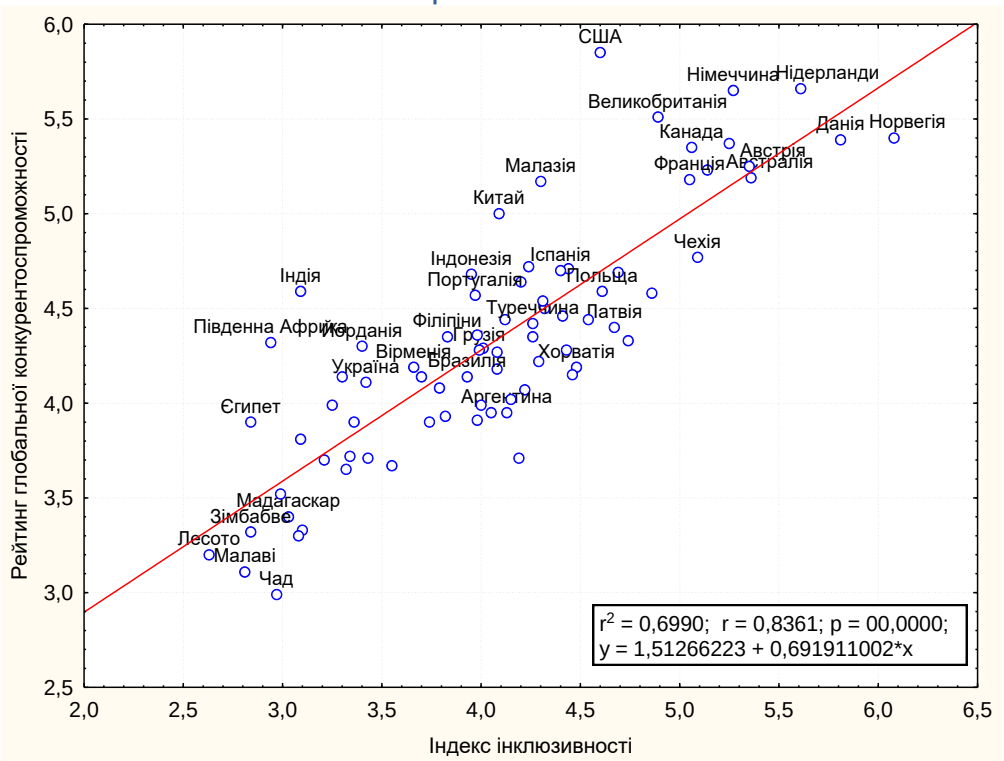

Рис. 1.3. ***Залежність між індексом глобальної конкурентоспроможності країн та індексом інклюзивності розвитку, 2018 р.***

Джерело: складено за[74].

Зважаючи на пріоритети соціально-економічного розвитку України, на порядку денному стоїть завдання прийняти «Стратегію «Україна – 2030» на засадах інклюзивного зростання. Адже Україна підписала низку міжнародних угод і договорів, які зобов'язують управлінські структури держави здійснювати розвиток на принципах збалансованості, а в 2015 р. було затверджено стратегію «Україна – 2020» року з метою досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі; ухвалено на Саміті ООН зі сталого розвитку 17 глобальних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року.

[74]The Inclusive Development Index 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf; The Global Competitiveness Report 2017-2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf

Стратегічно важливо реалізовувати першочергову державну політику підтримки найбільш інноваційних і креативних секторів економіки міст і регіонів у контексті формування надійної бази для прориву і підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі, що обумовлено практичним вичерпанням потенціалу традиційних чинників економічного зростання, а також новітніми трендами економічного розвитку (мережизація, інтелектуалізація та діджиталізація суспільно-економічних процесів). Сьогодні креативна індустрія та сфера інформаційних технологій, як показують дослідження, є одними з найбільш прогресивних для досягнення цілей інклюзивного розвитку. Саме вони здатні розвивати потенціал інклюзивних ринків, заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал, мобілізувати таланти і навички значної кількості людей. Тобто виконують вагому соціальну роль у контексті цілей інклюзивного розвитку (а саме: продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів розвитку громад і т. д.).

Отже, інклюзивне зростання покликане забезпечувати справедливі можливості для економічних учасників під час економічного зростання та рівноправ’я секторів економіки та верств населення, а також зосереджує увагу на рівності людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту, продовольчої безпеки тощо. В сучасних умовах розвитку України впровадження концепції інклюзивного розвитку має важливе значення, оскільки вона: може стати поштовхом для економічного підйому без застосування жорстких заходів; враховує диверсифікованість економіки; акцентується на проблемах соціальної несправедливості та екології; сприяє зростанню зайнятості.

1.3. Теоретична концептуалізація взаємозв’язку фінансової децентралізації та сталого ендогенного розвитку регіонів

В сучасних умовах соціально-економічні системи мезорівня зазнають глибинних змін, обумовлених процесами глобалізації, євроінтеграції, технологічними зрушеннями тощо. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці, стрімко змінюють характер взаємовідносин між суб’єктами управління та модифікують їх. Традиційні чинники розвитку

територій (фінансові, природні, трудові, енергетичні і ін.) поступово втрачають вирішальну роль для якості просторового розвитку, натомість мобільність капіталу, ресурсів, технологій, послуг товарів тощо нарощують свою значущість.

За таких умов регіон як об'єкт державної політики зазнає суттєвих трансформацій. На зміну усталеним підходам до реалізації державної регіональної політики, які базувалися на засадах вертикально побудованих інструментів вирівнювання економічного простору, приходять нові, дієвість яких забезпечується створенням умов для конкурентоспроможності економіки регіонів на засадах сталого ендогенного зростання, здатності генерувати ресурси для вирішення поточних завдань, децентралізації управління тощо.

Починаючи з кінця 80-х років минулого століття особливої популярності набуває концепція *сталого розвитку* (спрямована на задоволення потреб сучасного покоління без шкоди майбутнім генераціям людей), основними чинниками якого є: *екологічний* – визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації; *економічний* – передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку; *соціальний* – утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя.

Зазначимо, що проблеми сталого розвитку є вельми актуальними для України та її регіонів, адже, якщо орієнтуватися на європейський підхід до розвитку регіональної економіки (а Україна поділяє таку позицію[75]), то неважко помітити, що сталий розвиток є фундаментальною ціллю Європейського Союзу, закріпленою в установчих договорах ЄС. Сталий, збалансований розвиток – це ключова детермінанта регіональної політики кожної країни ЄС, при цьому будь-яка інша політика повинна розроблятися таким чином, щоб вона враховувала економічні, соціальні та екологічні аспекти, а досягнення цілей в одній зі сфер політики не стримувало б прогресу в іншій[76].

Заради справедливості варто також наголосити, що впродовж останніх років Європейський Союз зміщує акценти: із забезпечення сталого регіонального розвитку до створення умов для саморозвитку регіонів

[75] Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова КМУ № 385 від 06.08.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF

[76] Оновлена стратегія збалансованого розвитку ЄС. Ніжин: Аспект-поліграф, 2016. 37 с.

(основними документами об'єднаної Європи у сфері регіональної політики є: «Керівні принципи сталого просторового розвитку» (Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent) Ради Європи та «Європейська перспектива просторового розвитку (До збалансованого і сталого розвитку територій ЄС)» (European Spatial Development Perspective (Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union), ESDP) Європейського Союзу). Нова стратегія економічного розвитку ЄС – «Європа-2020: стратегія розумного, стійкого та всеосяжного зростання» (Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth) – значну увагу приділяє програмі сприяння інноваційному розвитку регіонів[77]. У більшості країн євроспільноти стратегія, яка впроваджується, зберігаючи традиційний підхід на горизонтальних заходах, акцентує на так званій розумній спеціалізації (Smart Specialization Strategies, S3) регіонів[78]. Ця технологія передбачає створення унікальних активів і переваг, заснованих на регіональній специфіці, водночас концентруючи обмежені людські та фінансові ресурси в декількох глобально конкурентоспроможних галузях, досягаючи тим самим синергізму інноваційно-інвестиційної діяльності[79]. Тобто інновації вдало поєднуються з індивідуальними перевагами регіональної економіки. До реалізації такої політики активно залучаються зацікавлені сторони, місцева громадськість, активізується державно-приватна кооперація.

Головні акценти в регіональній політиці ЄС після 2014 р. такі[80]:

– політика спирається на надійну законодавчу основу, яка передбачає чіткі та обґрунтовані критерії вибору у відповідності з чинним законодавством регіону, на економічний розвиток якого виділяються ресурси (тобто виділення коштів на цілі регіональної політики обмежене не лише за обсягами, але й на території);

---

[77] Нова регіональна політика для нової України: аналітична доповідь / Жаліло Я.А., Жук В. І., Снігова О. Ю., Філіпенко А. О., Шевченко О. В. К.: Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 76 с. С. 61.

[78] European Commission. Guide to research and innovation strategies for smart specialisation (RIS3). Brussels, 2012. 27 p.

[79] Хопкинсон Л. Поддержка инновации на уровне регионов и муниципалитетов: руководство для государственных служащих. M.A. International Business. 65 с. URL: http://eep.org.ua/files/MANUAL%204%20Feb%202013.pdf

[80] Нова регіональна політика для нової України: аналітична доповідь / Жаліло Я.А., Жук В. І., Снігова О. Ю., Філіпенко А. О., Шевченко О. В. К.: Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 76 с. С. 62.

– проведення політики вирівнювання – тривалий процес, спрямований на вирішення довгострокових структурних завдань (хоча політика і розглядається як спосіб вирішення невідкладних проблем, зокрема безробіття). Одним із фундаментальних принципів регіональної політики є те, що вигідніше надавати допомогу регіонам, де відбуваються структурні зміни, а також тим, які можуть стати локомотивами розвитку, аніж субсидувати застарілі чи слаборозвинені галузі економіки чи виробництва. Аналогічно вигіднішою є підтримка інвестицій, а не тривале субсидіювання певної галузі;

– регіональна політика тісніше пов'язана з ринковим саморегулюванням, аніж із прямим державним регулюванням, і спрямована на створення умов, за яких ринкові відносини могли б розвиватися найбільш ефективно; внаслідок цього ініціативи регіональної політики мають бути спрямовані на удосконалення структури ринкових відносин і не суперечити їм;

– реалізація регіональної політики вимагає скоординованого підходу, оскільки сама природа регіональних проблем така, що вимагає участі в їх вирішенні цілої низки національних міністерств і відомств, різних організацій регіонального рівня, а також приватного сектору економіки.

Зазначене вище, а також факт ратифікації Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом дає підстави стверджувати про те, що сучасний розвиток регіонів повинен передбачати поєднання напрямів: до стандартів ЄС, спираючись на імперативи сталого ендогенного зростання у форматі ЄС. Очевидно, що це зобов'язує до оновлення концептуальних основ сталого розвитку країни загалом і регіонів зокрема у такий спосіб, щоб вони були синергетичними для загальноєвропейського сталого розвитку ЦСР ООН, з одного боку, та повною мірою знайшли відображення інтересів кожного регіону – з іншого. Окрім того, для України орієнтація на європейський вектор розвитку регіонів, на нашу думку, передбачає з одного боку, зміщення акцентів на конкурентоспроможність, інклюзивність і зростання добробуту населення, з іншого – розбудову економічного потенціалу регіонів на засадах децентралізації (об'єднання громад і міжмуніципальна співпраця, нарощення обсягів фінансових ресурсів, зміцнення зв'язків між містами і селами, зміцнення потенціалу сільських і депресивних районів тощо).

Упродовж останнього десятиліття наша держава підтвердила свою готовність до запровадження принципів сталого розвитку у практику державного управління. Поділяючи цивілізаційний вибір світової

спільноти, Україна долучилась до процесу просування ідей сталого розвитку, а тому на порядку денному – обґрунтування моделі сталого ендогенного розвитку країни та особливості його прояву на регіональному рівні. Розпочаті в 2015 р. реформи адміністративно-територіального устрою, децентралізація влади та ресурсів, а відтак і низка секторальних (освітня, медична, пенсійна та ін.) активізували проблематику сталого розвитку, позаяк успішна їх реалізація є інструментом досягнення цілей сталого розвитку, а саме: покращення якості життя людей (соціально-економічних стандартів, створення екологічно сприятливого середовища, поліпшення стану здоров'я, безпеки життя тощо).

Надалі доцільно зупинитися на обґрунтуванні теоретичних засад фінансової децентралізації як інструмента регулювання (умови) розвитку регіонів і визначення вектора її впливу на соціально-економічні процеси в регіонах, що слугуватиме базою для розроблення механізмів забезпечення їх сталого ендогенного зростання. Забігаючи наперед, значимо, що як і більшість експертів-регіоналістів, не схильні вважати децентралізацією панацеєю, попри те, що вона має чималі історії успіху як в Україні, так і за її межами. Сучасні проблеми розвитку, що постають перед регіонами, на наше глибоке переконання, є більш складними та системними.

Термін «децентралізація» (в перекладі з латинської означає *de* – «протиставлення», *centralis* – «центральний») багатозначний, в класичному розумінні означає послаблення централізації; така система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів і перерозподілу, диспергування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління [81]. Провідна ідея децентралізації – передача органам управління нижчих рівнів компетенції для вирішення питань локального масштабу. Децентралізація може бути територіальною (переміщення влади з центру на нижчі щаблі) або функціональною (передача повноважень від вищого органу до чиновників нижчого рівня). Науці відомі різні концепції децентралізації: економічна, політична, адміністративна, фінансова, фіскальна, бюджетна (рис. 1.4).

[81]Decentralization. URL : www.merriamwebster. com/dictionary/decentralization

1.3. Теоретична концептуалізація взаємозв'язку фінансової децентралізації та сталого ендогенного розвитку регіонів

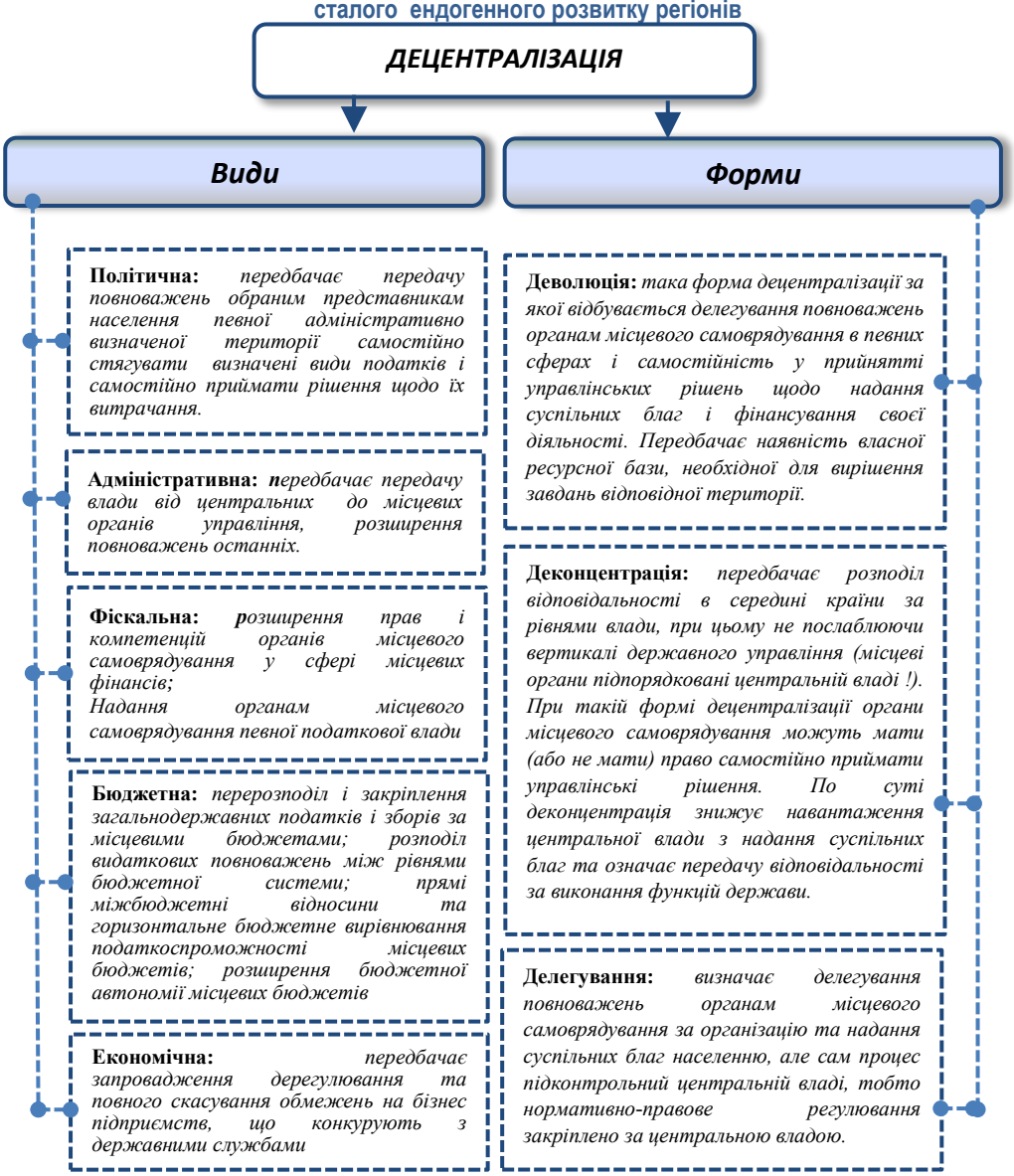

Рис. 1.4. ***Види та форми децентралізації***

Джерело: складено за[82].

У вітчизняній фінансовій науці відсутня єдність у поглядах на розуміння сутності дефініції «фінансова децентралізація» (часто поняття

[82] Сунцова О. О. Місцеві фінанси: навч. посіб. 2-ге вид. К.: ЦУЛ, 2008. 488 с.; Круш П. В., Кожемяченко О. О. Національна економіка: регіональний та муніципальний вимір: підручник. К., 2011. 320 с.

«фінансова децентралізація», «фіскальна децентралізація» та «бюджетна децентралізація» розглядають як синоніми)[83].

Разом з тим практично всі дослідники стоять на позиції, що ці типи децентралізації охоплюють багаторівневі фінансові відносини, передбачають розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць, фінансову самостійність органів місцевого самоврядування, розширення їх компетенції, підвищення ефективності вирішення завдань локального масштабу. Всі вони одностайні в думці, що основна «місія» політики децентралізації – це чітке розмежування функціональних і видаткових повноважень центральних і місцевих органів влади, а також у системі органів місцевого самоврядування, яке повинно визначити сфери виключних повноважень ОМС та усунути дублювання функцій центральних і місцевих органів влади.

Водночас зарубіжні дослідники, основоположники та ідеологи фіскальної децентралізації і бюджетного федералізму Ч. Тібу[84], У. Оутс[85], Р. Масгрейв [86] цей процес однозначно називають фіскальною децентралізацією (що вважається синонімом бюджетної децентралізації)

---

[83] Бодров В. Г., Дяченко С. А. Бюджетна та фінансова децентралізація як інструмент зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування. Київ: НАДУ, 2015. 101 с.; Бикадорова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 2. С. 145–151; Зайчикова В. В. Місцеві фінанси України та Європейських країн. К.: НДФІ, 2007. 299 с.; Герчаківський С. Д., Кабаш О. Р. Теоретичний логос фіскальної децентралізації. *Регіональна економіка*. 2009. № 2. С. 133-141; Стукало Н. В., Деркач М. І., Стукало М. В Теоретико-методологічні засади фіскальної децентралізації. *Економічний простір*: зб. наук. пр. Придніпр. держ. акад.будів. та архіт. 2010. № 40. С. 147-154; Дроздовська О. С. Фінансова децентралізація: об'єктивна необхідність та основні цілі. *Наукові праці НДФІ*. 2002. № 2(17). С. 8-14; Волохова І. С. Фінансова децентралізація, її переваги та недоліки. *Прометей*. 2011. № 3(36). С. 281-285; Wallace E. O. Fiscal Federalism. New York, 1972. URL: www.jstor.org/discover/10.2307/30022712?uid=3739232&uid=2&uid=4&sid=21106102311611; Савчук С. Теоретичні аспети бюджетної децентралізації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюк*а. Серія: Економіка. 2004. № 16. С. 81-85; Усков И. В. Децентрализация как основа становления финансово самостоятельных местных органов власти. *Бизнес Информ*. 2012. № 3. С. 107-111.

[84] Tiebout Ch. A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*. October 1956. Vol. 64. Pp. 416-424.

[85] Oates W. Fiscal Federalism. N. Y.: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1972; Oates W. E. Of the evolution of fiscal federalism: theory and institutions. *National Tax Journal*. 2008. Vol. 61. Pp. 313-334.

[86] Musgrave R. The Theory of Public Finance. New York: McGraw-Hill, 1959.

та розуміють її як процес розширення прав і компетенцій органів місцевого самоврядування у сфері місцевих фінансів. У своїх теоріях вони спираються на тезу про те, що фіскальна децентралізація є одним з механізмів бюджетного федералізму, а за певних умов і необхідною умовою його реалізації. Спочатку під поняттям «бюджетного федералізму» учені розуміли автономне функціонування бюджетів окремих рівнів влади, бюджетні взаємовідносини за чітко визначеними правилами, при цьому наголошували на збережені таких умов: розмежування повноважень за рівнями влади за видатками; наділення всіх рівнів влади фінансовими ресурсами для виконання своїх повноважень; згладжування вертикальних і горизонтальних дисбалансів за допомогою бюджетних трансфертів з метою досягнення певних стандартів суспільних послуг по всій території країни.

За У. Оутсом, фіскальна децентралізація – це право незалежного прийняття рішень децентралізованими одиницями. Фундаментальна ідея, яка є основою теорії бюджетного федералізму, зводиться до того, що «якщо в ізольованому територіальному утворенні існує можливість для надання суспільного блага і його граничні витрати дорівнюють середнім витратам його виробництва в кожному з утворень незалежно від того, надаються вони централізовано чи децентралізовано, то надання цього блага місцевими органами самоврядування в кількості, що відповідає реальному попиту, завжди буде ефективнішим, ніж його надання центральним урядом у фіксованому обсязі (на постійному рівні)»[87]. Тобто рівень влади, який знаходиться якомога ближче до споживачів бюджетних послуг, здатний забезпечити ефективне витрачання бюджетних коштів на задоволення суспільних благ і послуг, причому вигоди від них покривають вартість, яку готові оплатити покупці. Згідно з цією теорією, ключові функції суспільного сектору зводяться до: підвищення економічної ефективності наданих суспільних благ (за які відповідають місцеві органи влади), досягнення макроекономічної стабільності та перерозподіл доходів (за які відповідають центральні органи влади), без акценту на те якому рівню влади надається пріоритет[88]. Основним джерелом видатків «на місцях» є місцеві податки, а це означає, що послуги оплачують ті, хто ними користується. Філософія бюджетного федералізму (фундатором якої

[87] Wallace E. O. Fiscal Federalism. New York, 1972. URL: www.jstor.org/discover/10.2307/30022712?uid=3739232&uid=2&uid=4&sid=21106102311611
[88] Там само.

вважається У. Оутс) спирається на дві взаємодоповнюючі тенденції: до конкуренції між регіональними органами влади на умовному ринку суспільних послуг і до вирівнювання умов цієї конкуренції і забезпечення по всій країні мінімальних соціальних стандартів. Результативність бюджетного федералізму визначає порядок формування доходів, видатків і відносини між бюджетами різних рівнів. Залежно від видаткової частини бюджету певного рівня розрізняють такі варіанти закріплення доходів[89]:

1) за місцевими органами влади закріплюють всі податкові надходження з цієї території, яка є під їхньою юрисдикцією. При цьому частина доходів повинна перераховуватись у центральний бюджет для виконання повноважень уряду;

2) всі податкові надходження закріплені за центральною владою з можливістю подальшого розподілу, шляхом надання грантів, трансфертів чи встановлення нормативів відрахувань (за всіма чи окремими податками) бюджетам нижчого рівня;

3) деяка частина доходів закріплюється за регіональними та місцевими рівнями, а у випадку необхідності дефіцит компенсується шляхом перерахування трансфертів.

Правда, ця теоретична модель довший час не давала чіткої відповіді на питання: чому економічні агенти між територіями були розподілені таким чином, що їх вподобання схожі в одній адміністративно-територіальній одиниці, але відмінні між регіонами? Як з'ясувалося, цьому теж є своє пояснення, яке ще в 1956 р. було сформульовано Ч. Тібу: «економічні агенти самі вибирають адміністративно-територіальну одиницю, де їм буде забезпечено достатній рівень суспільних благ і податкового навантаження, яке буде відповідати їхнім вподобанням. За наявності великої кількості територіальних одиниць та інтенсивної міграції населення фіскальна децентралізація сприяє Паретто-поліпшенню, оскільки вона створює передумови для адекватного виявлення побажань стосовно суспільних благ і найбільш повної реалізації цих побажань»[90]. Учений довів, що за умови фіскальної децентралізації рішення, які приймаються на кожному рівні влади в частині надання суспільних благ

---

[89] King D. N. Local Government Economics in Theory and Practice. L.: Routledge, 1992; Баткибеков С., Кадочников П., Луговой О. и др. Оценка налогового потенциала регионов и распределение финансовой помощи из федерального бюджета. *Совершенствование межбюджетных отношений в России*. М., 2000. С. 83-237.

[90] Tiebout Ch. An Economic Theory of Fiscal Decentralization. Princeton University Press, 1961. URL: http://www.nber.org/chapters/c2273.pdf

повинні відображати вподобання населення відповідної території. Зазначимо, що практична реалізація припущення Ч. Тібу обмежена дією таких факторів: відсутністю ідеальних місцевих благ; неможливістю провести адміністративно-територіальний поділ відповідно до оптимальних умов виробництва локальних суспільних благ.

Фіскальна децентралізація здатна забезпечувати соціально-економічну ефективність, територіальну справедливість та політичну стабільність, якщо базуватиметься на таких базових принципах, запропонованих Р. Масгрейвом[91]:

– відповідності (передбачає, що рішення про виробництво суспільних благ мають приймати мешканці території, де отримуються ці блага та сплачуються податки і збори на оплату їх надання);

– централізованого перерозподілу (полягає в тому, що зміни в розподілі благ мають покладатися на центральний уряд, який має необхідні управлінські важелі для проведення політики розподілу);

– фінансового вирівнювання (свідчить, що за відсутності адекватної політики індивідуального розподілу центральний уряд має забезпечувати певний ступінь вирівнювання між територіями);

– національних бажаних благ (вказує на те, що центральний уряд може стимулювати цільовими трансфертами надання певних локальних, суспільних благ, які є національно значущими або виробництву яких притаманні просторові зовнішні ефекти).

Загальноприйнятою є думка про те, що бюджетний федералізм властивий країнам з федеративним типом устрою, для якого характерна своя модель (американська, німецька). Вибір конкретної моделі залежить від типу організації бюджетної системи країни (централізованого, децентралізованого чи комбінованого). Цілком очевидно, що фіскальна децентралізація як метод реалізації політики бюджетного федералізму дає найбільш ефективні результат державного управління бюджетними коштами саме у федеративних країнах. Для унітарних країн процеси бюджетної (фіскальної) децентралізації є не менш успішними та інтенсивними, при цьому акценти переносяться на зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування та передачу владних повноважень на місця.

---

[91] Масгрейв Р. А. Государственные финансы: теория и практика / пер. с англ. М.: Бизес Атлас, 2009. 716 с.

Таким чином, за результатами дослідження доходимо таких висновків:

а) термін «фінансова децентралізація» у вітчизняній фінансовій науці є аналогом «фінансової» чи «фіскально-бюджетної децентралізації» у зарубіжній;

б) трактування терміна «фінансова децентралізація» в широкому її розумінні зводиться до розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральними та місцевими органами влади. У вузькому розумінні фінансова децентралізація передбачає певний рівень автономності місцевих органів влади, яка дозволяє їм приймати виважені рішення в бюджетно-податковій сфері;

в) фінансова децентралізація і дерегулювання не є синонімами і не є самоціллю. Основне її призначення – максимально ефективно реалізувати функції держави шляхом удосконалення міжбюджетних відносин, а також контролю за бюджетним процесом;

г) фінансова децентралізація не заперечує централізацію, якщо система «центр-регіони» побудована з чітким розподілом зон впливу та компетенції.

Зважаючи на вищезазначене, а також враховуючи особливості розвитку інституту місцевих фінансів в Україні, схильні вважати, що сфера охоплення фінансової децентралізації включає: місцеві фінанси, набуття органами місцевого самоврядування видаткових повноважень щодо забезпечення власних самоврядних функцій, делегованих повноважень, розширення фінансової автономії та обумовлені необхідністю забезпечення надання якісних суспільних послуг, максимально наближених до населення. Засадничі положення фінансової децентралізації формують: розподіл видаткових повноважень між рівнями бюджетної системи та особливості міжбюджетних відносин, самостійність органів місцевого самоврядування щодо формування місцевих бюджетів (які є основою місцевих фінансів). Тобто йдеться про бюджетну автономію, яка передбачає відкритість бюджетних рішень, затвердження самостійних місцевих бюджетів, які не залежать від «центру», а управління власними фінансовими ресурсами здійснюється за принципами економності та ефективності їх використання. З огляду на зазначене та враховуючи вітчизняні реалії реформування системи міжбюджетних відносин, схильні вважати, що більш виправданим було б застосування терміна «бюджетна децентралізація» («фіскальна» в зарубіжній літературі), хоча в чинному вітчизняному законодавстві визначення цієї дефініції не знайшло свого

відображення, а тому надалі пропонується фінансову децентралізацію розглядати, виходячи саме із наведених вище міркувань[92].

Розкриття теоретичних основ фінансової децентралізації та її впливу на сталий розвиток регіонів передбачає висвітлення змісту її форм функціонування. Незалежно від виду моделі фінансової децентралізації їй властива певна особливість: реалізується в системі державних фінансів, зберігаються єдині для всієї країни правила оподаткування, єдині підходи до формування та виконання бюджетів.

Тип фінансової децентралізації залежить від державного укладу країни, а тому основним критерієм відповідності того чи іншого її виду сучасним тенденціям розвитку як суспільного сектору, так і управління державними фінансами є наявність незалежних органів місцевого самоврядування, наділених правом автономності в реалізації бюджетної політики. Прояви різних форм фінансової децентралізації спостерігаються практично в усіх без винятку економічних системах, але її результативність та рівень впливу на соціально-економічний розвиток залежать від того яким чином сформовані підходи до її реалізації. Реалізація фінансової децентралізації передбачає існування таких базових позицій[93]: наявність декількох рівнів системи органів влади з чітким розмежуванням повноважень; органи місцевого самоврядування повинні бути наділені достатніми повноваженнями в межах своїх територій, в тому числі і в нормативно-правовому регулюванні; центральна влада повинна забезпечувати вільне переміщення товарів, послуг і факторів виробництва між територіями; наявність жорстоких бюджетних обмежень для всіх рівнів влади, обмежене використання розподілу доходів; наявність інституційних гарантій того, що розмежування повноважень між рівнями влади матиме стійкий та довготерміновий характер.

Важливо наголосити, що відповідно до класичної теорії суспільних фінансів тільки одна з трьох функцій публічного сектору може бути делегована на нижчий рівень – це надання публічних послуг[94], натомість дві інші (як то перерозподіл ресурсів і макроекономічна стабілізація) через відсутність в органів місцевого самоврядування нижчих рівнів інструментів

---

[92] Возняк Г. В. Бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації: дис. ... д-ра екон. наук. Київ, 2017. С. 121.

[93] Ларина С. Е., Высоцкий П. А. Модели реализации стратегии бюджетной децентрализации *Бизнес в законе*. 2009. № 5. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/modeli-realizatsii-strategii-byudzhetnoy-detsentralizatsii

[94] Musgrave R. The Theory of Public Finance. New York: McGraw-Hill, 1959.

реалізації грошово-кредитної політики, повинні виконуватись на національному рівні.

Розробляючи та обґрунтовуючи механізми забезпечення сталого ендогенного зростання регіонів в умовах реформи фінансової децентралізації слід обов'язково враховувати ще один аспект, а саме – організація міжбюджетних відносин. Теорія бюджетного федералізму передбачає організацію міжбюджетних відносин на принципах фіскальної еквівалентності та солідарності, що досягається міжбюджетним перерозподілом фінансових ресурсів. В Україні вирівнювання фінансових можливостей в межах єдиної унітарної держави базується на принципі фіскальної солідарності. Водночас ми є свідками низької кореляції між рівнем економічного розвитку й обсягом податкової бази регіонів, з одного боку, та рівнем видатків місцевих бюджетів – з іншого, а також зниженням ефективності та відповідальності щодо використання бюджетних коштів. Тобто порушення принципу фіскальної еквівалентності призводить до асиметрії у сфері місцевих фінансів, а це своєю чергою гальмує механізми активізації економічної діяльності в регіонах, породжує неформальні інститути, пов'язані з перерозподілом і використанням бюджетних коштів, формує потенціал соціальної напруженості та підґрунтя відцентрових тенденцій. Тому, згладжуючи диспропорції регіонального розвитку шляхом перерозподілу фінансових ресурсів, необхідно компетенції з прийняття рішень щодо надання суспільних благ розподілити таким чином, щоб забезпечити оптимальний розподіл фінансових ресурсів країни і при цьому не порушити принцип фіскальної справедливості. Саме тому необхідно застосовувати підходи до вирівнювання, закладені Дж. Б'юкененом у концепції «фіскального обміну», ключові тези якої можна сформулювати так [95]: офіційні правила фіскального обміну повинні бути закріплені в демократичних процедурах бюджетного процесу; величина суспільних благ, що надаються державою, повинна бути співмірна з податковим тягарем, який є прийнятним для платників; компроміс між інтересами платників податків, одержувачами суспільних послуг і державою, повинен бути досягнутим.

Попри ключові напрями реалізації політики розвитку регіонів – перерозподіл ресурсів між регіонами (задля зниження асиметрій та вирівнювання соціально-економічного розвитку) та стимулювання

[95] Buchanan J. M. Federalism and Fiscal Equity. *The American Economic Review*. 1950. Vol. 40. Pp. 583-599.

розвитку ми є свідками того, що впродовж останніх років все більшої популярності набуває концепція сталого ендогенного розвитку регіонів, децентралізація управління, надання регіонам більшої самостійності як фінансової, так і адміністративної. Ці процеси вельми актуальні для України, свідченням чого є низка розпочатих реформ, серед яких адміністративно-фінансова децентралізація експертним середовищем визнана найуспішнішою.

Фінансова децентралізація в регіональному вимірі – це складний процес розподілу функцій, повноважень, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання. Початку децентралізації завжди передують вихідні умови, залежно від яких визначаються різні цілі та шляхи їх досягнення: чи то розширення фінансових можливостей органів місцевого самоврядування задля підвищення ефективності надання суспільних послуг (наприклад, Данія, Швеція, Фінляндія), чи то зміцнення місцевої демократії (країни Східної Європи). В результаті таких змін адміністративно-територіальні одиниці набувають «нового» статусу в прийнятті управлінських рішень. Залежно від характеру взаємодії органів публічної влади форми прояву фінансової децентралізації матимуть свої переваги перед централізацією, як мінімум через те, що завдяки прозорим сферам життєдіяльності місцеві автономії уможливлюють розв'язання суспільних проблем з максимальним наближенням до інтересів громадян. Разом з тим світові практики доводять, що з одного боку, фінансова децентралізація – це складний і неоднозначний процес, який зміцнює підґрунтя для сталого зростання в довгостроковій перспективі, з іншого – поглиблення процесів фінансової децентралізації обумовлюють суперечності та ризики розвитку як країни загалом, так і регіонів зокрема, що не дає змоги досягнути поставлених цілей (рис. 1.5).

Розпочаті реформи фінансової децентралізації наприкінці 80-х років минулого століття на пострадянському просторі, в країнах Східної Європи та Китаї актуалізували проблематику встановлення взаємозв'язку фінансової децентралізації та економічного зростання (країн, регіонів) через розбіжності в оцінках її переваг і ризиків. Ідеологи реформи намагалися відшукати відповіді на питання: чи існує взаємозв'язок між рівнем бюджетної самостійності регіональних органів влади та інфляцією, державним боргом, рівнем збалансованості бюджетної системи; чи дійсно фінансова децентралізація сприяє зниженню видатків на національному рівні з паралельним їх зростанням на нижчих рівнях; чи внутрішньорегіональна конкуренція, спровокована фінансовою

децентралізацією, сприятиме зростанню власних доходів тощо? При цьому для обґрунтування (чи спростування) висунутих гіпотез дослідники аналізували та адаптували різні моделі економічного зростання, застосовували всі можливі емпіричні методи та економетричні специфікації. Спровоковані феноменом децентралізації теоретичні та емпіричні дослідження з окресленої тематики (які не втрачають своєї актуальності досі) виявилися зовсім не очевидними та однозначними.

Наприклад, намагаючись встановити можливість існування взаємозв'язку між фінансовою децентралізацією та економічним зростанням у США, Akai N., Sakata M.[96] у своєму емпіричному дослідженні, проведеному для 50 штатів у 1992-1996 рр., стверджують, що децентралізація видатків на 10% підвищує на 1,6-3,2 в.п. зростання реального ВВП на особу населення (рівень значимості 10%), тобто сприяє економічному зростанню регіонів. Обґрунтовуючи доцільність орієнтації на зростання доходів бюджетів нижчого рівня, дійшли висновку: доходи бюджетів нижчих рівнів можуть зростати за рахунок субвенцій, а отже, це не завжди є мірою децентралізації. Інший висновок, якого дійшли науковці, говорить про те, що за умови достатньої автономності влада може бути децентралізованою навіть за незначного зростання доходів. А от питання, як виміряти кількісно розподіл повноважень, на жаль, залишилось відкритим.

На думку Lin J. та Liu Z.[97], економічне зростання в Китаї негативно асоціюється із збільшенням децентралізації видатків, натомість перехід до нової системи розподілу доходів між рівнями бюджетної системи (що передбачала збільшення бюджетної автономії провінцій) призводить до позитивних зрушень в економічній системі.

Аналізуючи проведення реформи децентралізації в Іспанії, Cantarero D., Perez Gonzalez P.[98] теж зуміли обґрунтувати твердження про сильний позитивний зв'язок між децентралізацією доходів та економічним зростанням, водночас децентралізація видатків характеризується негативним впливом.

---

[96] Akai N., Sakata M. Fiscal decentralization contributes to economic growth: evidence from state-level cross-section data for the United States. *Journal of Urban Economics*. 2002. Vol. 52(1). Pp. 93-108.

[97] Lin J., Liu Z. Fiscal decentralization and economic growth in China. *Economic Development and Cultural Change*. 2000. Vol. 49(1). Pp. 1-21.

[98] Cantarero D., Perez Gonzalez P. Fiscal decentralization and economic growth: Evidence from Spanish regions. *Public Budgeting & Finance*. 2009. Vol. 29(4). Pp. 24-44.

1.4. Теоретична концептуалізація взаємозв'язку фінансової децентралізації та сталого ендогенного розвитку регіонів

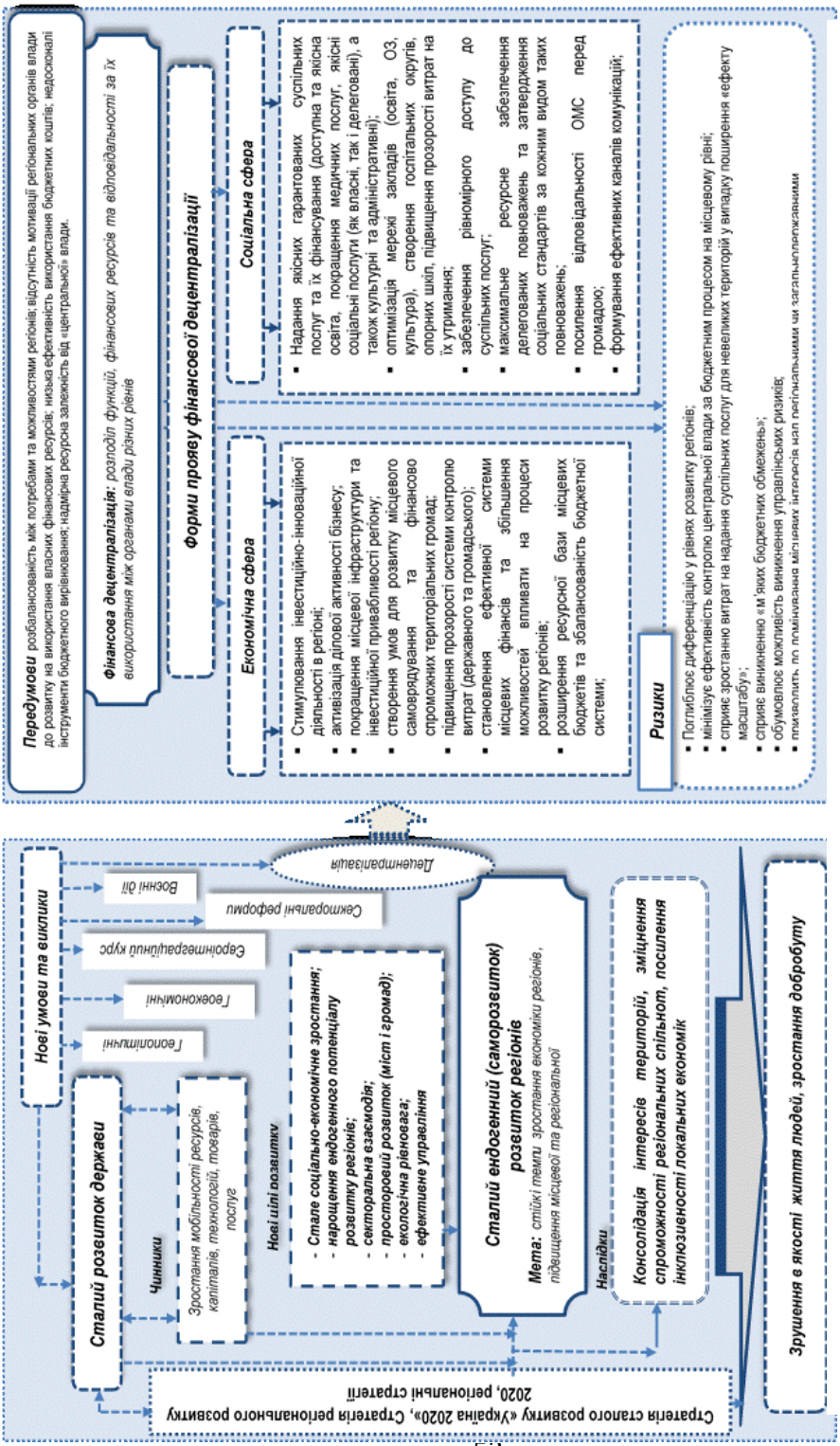

Рис. 1.5. ***Концептуалізація взаємозв'язку фінансової децентралізації та сталого ендогенного розвитку регіонів***

Джерело: авторська розробка

Свідченням того, що децентралізація має широкий діапазон впливу, є отримані результати досліджень, проведені на прикладі країн-учасниць ОЕСР[99]. Так, експериментально було показано, що: інвестиції в людський капітал набагато ефективніші в більш децентралізованих країнах, а децентралізована бюджетна політика позитивно впливає на зростання економічного потенціалу не тільки через інвестиції в технології, але і завдяки нарощенню людського капіталу; децентралізація за доходами також є вищою, аніж за видатками. Фіскальна децентралізація є позитивним стимулом розвитку територій, оскільки дає змогу органам місцевого самоврядування збільшити капітальні інвестиції, коригувати склад витрат, нарощувати вкладення в соціально орієнтовані сектори тощо. Що стосується освітніх послу, то ефективнішими їх надавачами є децентралізовані органи управління. Більшість емпіричних досліджень довели, що децентралізація в освіті позитивно впливає на успішність (учнів/студентів), хоча для початкової освіти такі наслідки є вельми неоднозначними.

Дослідження світових практик реалізації реформи фінансової децентралізації та особливостей її впливу на процеси розвитку територій дало змогу стверджувати про різний ступінь її прояву. Для більшості європейських країн реформа фінансової децентралізації продовжує мати місце та характеризується поступовою передачею видаткових повноважень органам місцевої влади з одночасним скороченням їх фінансування з боку центральної влади. Окремо варто наголосити, що останніми роками у багатьох країнах спостерігається тенденція до поглиблення децентралізації (Швеція, Фінляндія, Італія, Іспанія), адже вони розуміють переваги такого процесу, хоча все ще залишаються і такі, які є надто централізовані, як наприклад, Норвегія, або взагалі спрямували свою політику в бік посилення централізації (Ірландія, Угорщина). Данія взагалі вирізняється поєднанням централізації та децентралізації.

Інший висновок, який слідує з проведеного дослідження – не існує оптимального рівня фінансової децентралізації, рівно як і не існує ідеальних рішень у процесах реалізації реформи фінансової децентралізації, бо кожна країна йде своїм шляхом розвитку, водночас

[99] Blöchliger H., Égert B., Fredriksen K. Fiscal federalism and its impact on economic activity, public investment and the performance of educational systems. 2013. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k4695840w7b-en.pdf?expires=1555075051&id=id&accname=guest&checksum=07C7D25D9879E67800176D02EF10E4B0

кожна країна повинна прагнути до рівноваги в децентралізації за різними напрямами: освіта, охорона здоров'я, земельні відносини, енергоефективність. Які сфери повинні бути більш децентралізовані, а які менше, залежить від спроможності органів влади на місцях.

Відсутність уніфікованої моделі реалізації реформи фінансової децентралізації – наступне узагальнення, яке може бути доречним при обгрунтуванні напрямів модернізації політики сталого ендогенного розвитку регіонів. Практика проведення реформ децентралізації неоднозначна, диференційована, залежить від багатьох чинників: державного устрою країни, особливостей розвитку національної економіки, структури бюджетної системи тощо. Незважаючи на це, реформа державних фінансів на засадах бюджетного федералізму сприяла посиленню відповідальності місцевих і регіональних громад за розвиток власних територій, підвищенню ефективності використання бюджетних ресурсів, що в підсумку посилювало внутрішньодержавну інтеграцію та економічну цілісність країни.

Сучасний розвиток регіонів на засадах сталого ендогенного зростання повинен опиратися на ключові постулати фінансової децентралізації, але при цьому має чітке розуміння того, що чимало завдань, пов'язаних зі змінами в економіці регіону, апріорі є такими, що окрема територіальна громада, найуспішніша, не зможе вирішити. Наразі немає чіткої впевненості в тому, що нарощення кількісних параметрів децентралізації здатне ефективно конвертувати потенційні можливості територій в конкретні завдання їх розвитку (наприклад, передбачених стратегіями).

Видається, що реалізація внутрішнього потенціалу розвитку регіону буде ефективною за умови поєднання децентралізації повноважень і чітким визначенням місця кожної адміністративної одиниці у форматі громада – регіон – держава. Нарощення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад (як квінтесенція фінансової децентралізації), активізація підприємницької діяльності, покращення інвестиційного клімату, інтеграція сучасних інформаційних технологій у традиційні сфери виробництва, підвищення якості людського капіталу, запобігання виснаженню ресурсів регіону та ощадливе ставлення до довкілля – імперативи, на яких сьогодні повинна будуватися успішна політика сталого розвитку регіонів. Критерієм ефективності такої політики може слугувати спроможність мобілізації ресурсів розвитку.

1.4. Роль глобальних ланцюгів вартості у забезпеченні сталого розвитку регіонів: теоретичні основи та закономірності

Усвідомлення необхідності збалансування процесів економічного розвитку, управління і збереження природних ресурсів і соціальної рівності та інклюзивності результувало у низку досліджень, конференцій, самітів тощо, організованих під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН)[100]. 25.09.2015 р. Генеральна Асамблея ООН офіційно прийняла універсальну, інтегровану та трансформаційну Програму сталого розвитку до 2030 року, а також 17 цілей сталого розвитку та 169 пов'язаних цілей. Відповідно, формування та реалізація стратегічних документів розвитку на національному та регіональному рівнях повинні узгоджуватись із цілями та індикаторами зазначеної програми.

Досягнення Цілей сталого розвитку визначається природою та траєкторією економічного розвитку, яка сьогодні формується в умовах зростаючої глобалізації. Більше двох третин зростання світового експорту забезпечується глобальними ланцюгами вартості (ГЛВ). Зокрема, для малих економік та економік з низьким рівнем доходів, внутрішні ринки яких є обмеженими, роль ГЛВ у забезпеченні цілей та індикаторів сталого розвитку є вагомою[101].

1.09.2017 р. вступила в дію в повному обсязі Угода про асоціацію між ЄС та Україною після її затвердження 11.07.2017 р. Радою Європи[102]. Окрема глава Угоди присвячена питанням торгівлі та сталого розвитку (Глава 13. Торгівля та сталий розвиток). При цьому у статтях 289-302 наголошено на важливості «…сприяння розвитку міжнародної торгівлі таким чином, щоб сприяти досягненню мети сталого розвитку та забезпечення того, щоб ця мета була інтегрована і відображалася на кожному рівні їхніх торговельних відносин», «…сприяння обґрунтованому і раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей

[100] Sustainable Development. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/resourcelibrary
[101] Kaplinsky R. Inclusive and Sustainable Growth: The SDG Value Chains Nexus. URL: http://www.fao.org/sustainable-food-value-chains/library/details/en/c/450076
[102] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

сталого розвитку з метою зміцнення зв'язків у сфері торговельної та екологічної політики та практики Сторін…» та «…підтверджують, що торгівля повинна сприяти сталому розвитку в усіх його вимірах. Сторони визнають сприятливий вплив основних трудових стандартів і гідної праці на економічну ефективність, інновації та продуктивність, і вони наголошують на цінності більшої узгодженості між торговельними політиками, з одного боку, та зайнятістю і соціальними політиками, з іншого боку». Імплементація положень Угоди, формування дієвих торговельної, соціальної, фіскальної тощо політик є передумовами досягнення цілей Програми сталого розвитку до 2030 року.

В умовах динамічного розвитку світової економіки, активізації інтеграційних процесів у загальносвітовому економічному просторі та поглиблення міжрегіонального співробітництва продовжує стрімко зростати роль регіонів. Прикордонне ж розміщення територій, відкриття європейських ринків починаючи з 2014 р., наявність вагомого виробничого потенціалу розвитку тощо покликані стати конкурентними перевагами регіонів України, які межують з країнами-членами ЄС. Проте підвищення транспарентності кордонів, привабливість ринків праці та освітніх послуг є тими факторами, які активізують процеси відтоку кваліфікованої робочої сили та молоді у прикордонні регіони суміжних країн, впливають на формування експорту з незначною часткою доданої вартості тощо, що є серйозною загрозою економічній безпеці країни та перешкодою на шляху досягнення Цілей Сталого Розвитку.

Відмінності у потенціалах розвитку регіонів, здатності адаптуватися до сучасних викликів зовнішньої кон'юнктури ринків, швидка зміна технологічних укладів зумовлює як формування, так і посилення нерівномірності розвитку регіонів України. Аналіз рівня ВРП на особу в розрізі регіонів відносно середнього показника по Україні за 2000-2017 рр. засвідчив, що практично кожний другий регіон є депресивним (якщо цей показник менше 75% середнього показника по Україні) і кожний четвертий мешканець країни проживає у таких регіонах. У чотирьох з шести прикордонних регіонів, суміжних з країнами-членами ЄС, значення цього показника коливається в межах 42-74% середнього показника по Україні. І лише у Львівській та Одеській областях він складає 80-90%. Оцінювання диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку на основі розрахованого коефіцієнта варіації показника ВРП на одну особу, який характеризує рівень відхилень показника в розрізі регіонів відносно його середнього значення по Україні, дозволило виявити, що протягом всіх

досліджуваних років диференціація регіонів мала тенденцію до зростання (за винятком кризових 2009 р., 2011-2013 рр.). Сукупність є кількісно однорідною, якщо коефіцієнт варіації є нижчим 10% і мінливість показника значною, якщо він перевищує 25%. У всі досліджувані роки він перевищував зазначене порогове значення. Низька місткість внутрішніх регіональних ринків, нагальність структурно-технологічної модернізації промисловості, необхідність підвищення продуктивності праці обумовлює потребу пошуку нових механізмів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, у тому числі прикордонних.

Сучасною характеристикою економічного розвитку країн є їх інтеграція до глобальних ланцюгів вартості (Global Value Chains (GVCs), ГЛВ), що обумовлено процесами глобалізації економічних процесів і розвитку цифрових технологій. Сьогодні можна виділити два основних аргументи на користь важливості здійснення аналізу формування та функціонування ГЛВ [103]. По-перше, ГЛВ відкривають нові можливості для країн, що розвиваються, щодо розширення своєї участі у світовій торгівлі та диверсифікації експорту. Історично склалося так, що ці країни, зазвичай експортують сировину чи продукцію з низькою часткою доданої вартості. Відповідно, налагодження повного циклу виробництва певного продукту потребувало б часу і значних фінансових і людських вливань. Водночас можливості інтеграції в окремі частини ланцюжка створення вартості дозволяють країнам, що розвиваються, експортувати переважно промислові товари. Утім, лише невелика кількість країн, що розвиваються, є глибоко інтегрованими до ГЛВ. Одним з найбільш наочних прикладів є Китай. Крім того, аналіз доданої вартості у торгівлі та ГЛВ дозволяє уникнути «подвійного обліку» та оцінити реальні обсяги торгівлі. Приблизно 28% валового експорту складається з доданої вартості, яка ввозиться країнами для її подальшого включення до продуктів або послуг, які згодом експортуються[104].

Незважаючи на деяку контроверсійність сучасних тенденцій інтеграції до глобальних ланцюгів вартості, торгівля у межах ГЛВ сягає близько 60-67% глобальної торгівлі у розрахунках доданої вартості, що засвідчує важливість цього феномену.

Після другої світової війни темпи зростання світової торгівлі в рази

---

[103] Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf
[104] Global Value Chains and Development. URL: https:www.unctad.org/en/PublicationsLibrary/diae2013d1_en.pdf

перевищували зростання ВВП аж до 2012 р. Починаючи з цього року їх темпи практично зрівнялись. Причинами цього стали, по-перше, зменшення обсягів виробництва в різних країнах у складних ГЛВ[105]. По-друге, на відміну від складових економічного зростання попередніх періодів, післякризове відродження економіки було спричинено переважно традиційною торгівлею для задоволення зовнішнього попиту та внутрішньою виробничою діяльністю в Сполучених Штатах Америки та деяких великих економіках, що розвиваються, як-то Китай. По-третє, участь у простих ГЛВ була неоднорідною: вона зростала в окремих розвинутих економіках, проте зменшувалася в більшості країн, що розвиваються.

Наслідком світових фінансових криз стало посилення протекціоністських тенденцій у здійсненні зовнішньоекономічної політики країн. Крім того, активізувались процеси імпортозаміщення у більшості країнах, що розвиваються, здійснення технологічних інновацій та реорганізації, що поглибило міжнародний поділ праці насамперед серед великих розвинених країн, таких як Японія та США. Ці тенденції впливають і на зміни у секторальній структурі виробництва: зокрема, незначно зростають частки первинного і вторинного секторів (рис. 1.6).

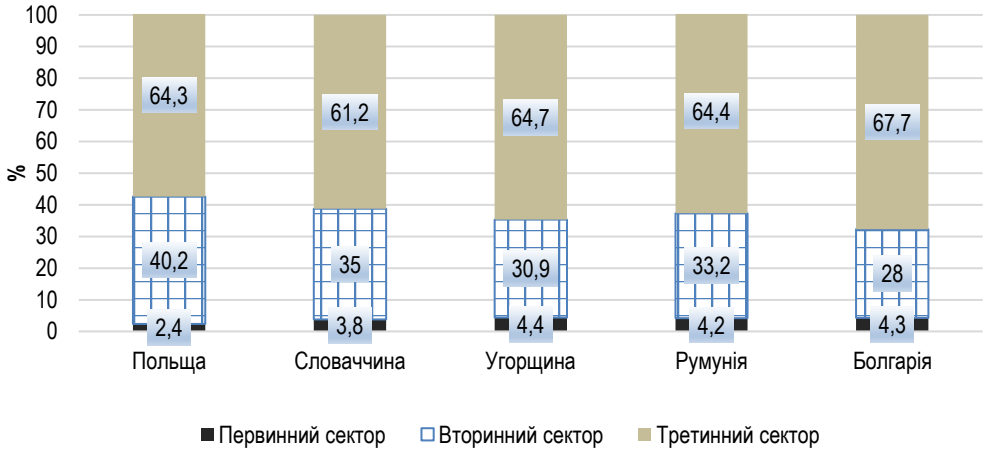

Рис. 1.6. ***Секторальна структура ВДВ окремих країн-членів ЄС у 2017 р.***

Джерело: складено за[106].

[105] Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf
[106] The World Factbook. URL: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html#pl

Починаючи з 2013 р. зростає і частка цих секторів в економіці прикордонних регіонів України (рис. 1.7).

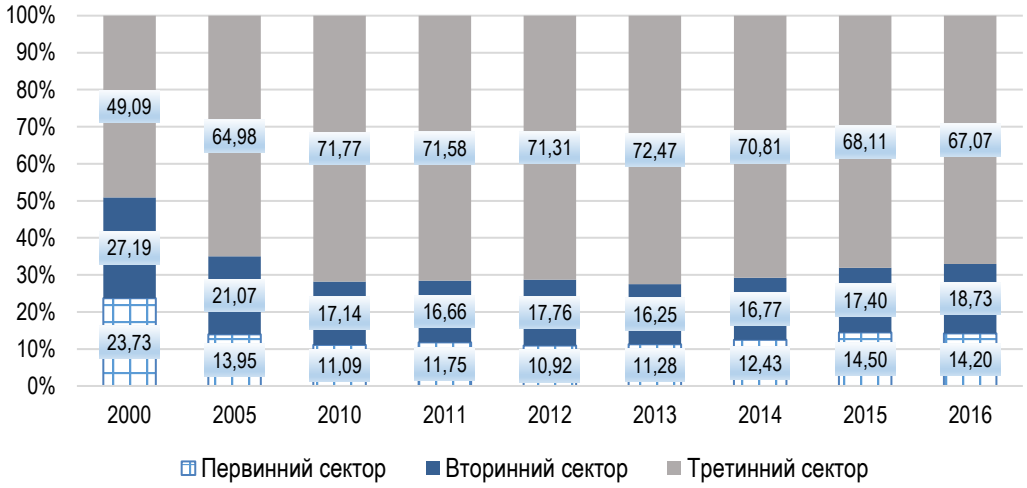

Рис. 1.7. ***Секторальна структура ВДВ прикордонних областей України***
Джерело: складено за[107].

Незважаючи на посилення політики протекціонізму та імпортозаміщення, економіка прикордонних регіонів залишається достатньо відкритою (рис. 1.8, табл. 1.1).

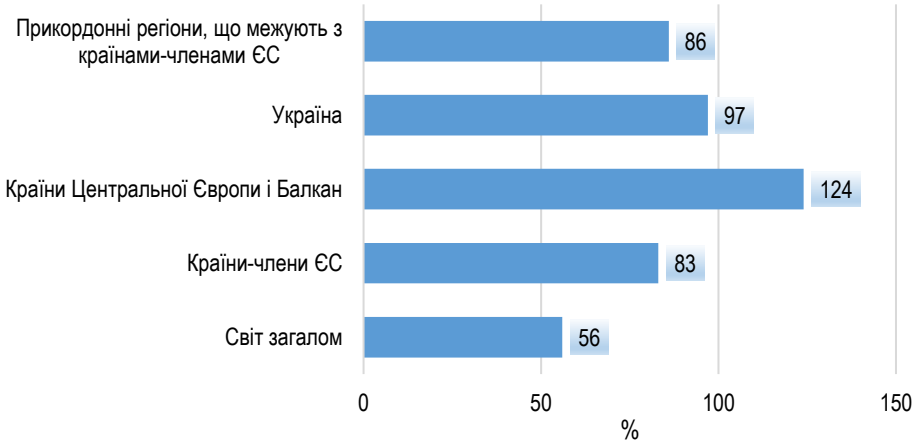

Рис. 1.8. ***Індекс відкритості окремих економік у 2016 р.***
Джерело: складено за[108].

[107] Регіони України 2018. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf
[108] World Bank Open Data. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS

Таблиця 1.1

Індекс відкритості економіки прикордонних регіонів та України загалом

Регіон	Частка експорту та імпорту товарів і послуг у ВРП регіону (ВВП країни), %								
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Волинська обл.	148,88	76,24	58,47	79,69	68,02	70,46	75,25	91,16	127,26
Львівська обл.	66,27	50,05	61,31	71,73	66,01	56,24	69,63	70,92	75,60
Закарпатська обл.	105,33	99,26	134,54	154,87	130,64	138,32	165,17	174,72	196,97
Чернівецька обл.	39,36	32,51	18,04	20,46	18,95	17,59	20,33	24,67	26,17
Івано-Франківська обл.	59,41	74,95	48,77	64,40	47,48	27,76	33,41	34,59	50,14
Одеська обл.	106,59	87,59	96,75	78,36	93,31	74,64	80,85	81,07	77,92
У середньому в прикордонних регіонах	89,02	72,28	76,12	78,32	75,25	64,60	74,36	77,61	85,45
У середньому по країні	130,75	92,21	95,25	104,66	95,23	85,44	94,55	99,86	96,99

Джерело: складено за[109].

Країни, які характеризуються більшими обсягами надходжень прямих іноземних інвестицій відносно розміру їхніх економік, як правило, є більш інтегрованими до ГЛВ і генерують відносно більше внутрішньої доданої вартості при здійсненні зовнішньої торгівлі[110]. В умовах слабкої динаміки економічного розвитку обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку прикордонних регіонів у 2016-2017 рр. скоротився в середньому на 10-15% порівняно з 2012-2013 рр. Проте, з 2017 р. спостерігається нарощення їх обсягів у всіх прикордонних регіонах. Частка інвестицій з країн-членів ЄС коливається в межах 60-90%. За обсягом прямих іноземних інвестицій з розрахунку на особу прикордонні області значно відстають від решти областей України (рис. 1.9).

Найвідчутнішою рушійною силою глобалізації та зростання світового ВВП протягом 1995-2000 рр. і 2002-2008 рр. були складні ГЛВ. Проте протягом 2012-2015 рр. діяльність, пов’язана з транскордонним виробництвом у межах ГЛВ, скоротилася. У країнах, що розвиваються, відбулася модернізація промисловості, яка супроводжувалася

[109] Регіони України 2018. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf

[110] World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf

зменшенням обсягів торгівлі продукцією переробної промисловості. Відповідно, через повільні темпи відновлення економік після фінансової кризи збільшився торгівельний протекціонізм.

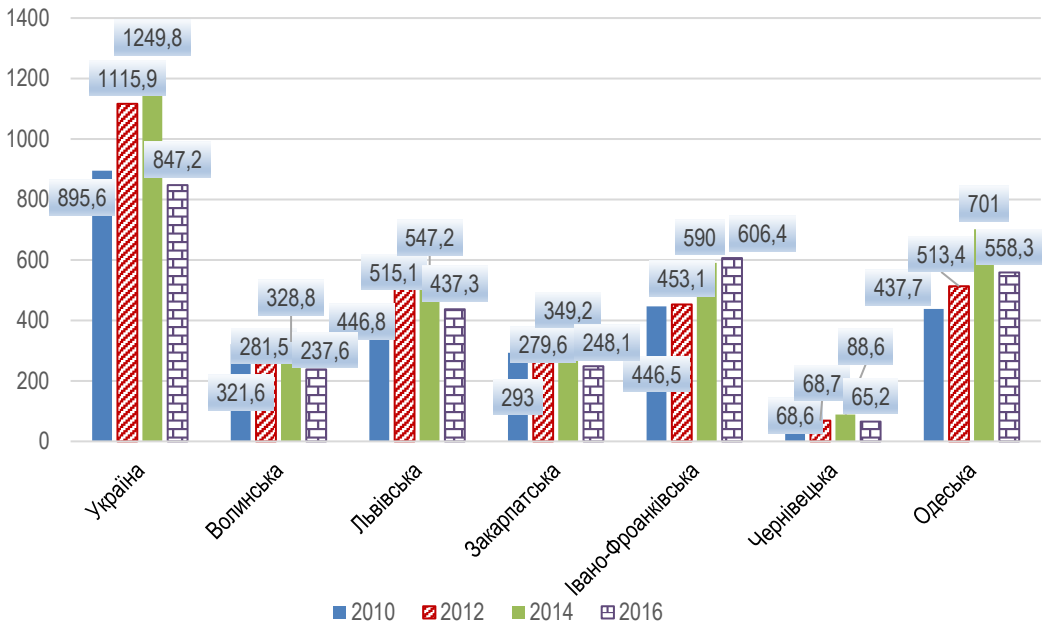

Рис. 1.9. ***Обсяг прямих іноземних інвестицій на 1 особу населення у прикордонних областях України, дол***

Джерело: складено за[111].

На сьогодні розроблена система індексів ГЛВ, яка включає три індекси, які розкривають особливості функціонування ГЛВ [112] : індекс довжини виробничого ланцюжка, який враховує середню кількість етапів виробництва та складність ланцюжка вартості; індекс рівня залучення країни (сектору) до ГЛВ та індекс позиції країни (сектору) у ГЛВ, тобто позиціювання певної стадії виробництва відносно початкової та кінцевої ланок ланцюга. Ці індекси розраховуються Організацією економічного співробітництва та розвитку. З огляду на незначну роль України у формуванні міжнародних виробничих мереж і низький рівень участі у ГЛВ такі розрахунки по країні не здійснюються.

[111] Регіони України 2018. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf
[112] Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf

1.4. Роль глобальних ланцюгів вартості у забезпеченні сталого розвитку регіонів: теоретичні основи та закономірності

Останніми роками тривалість виробничого циклу ГЛВ (середня кількість ланок виробництва між первинними та кінцевими продуктами) скоротилася, що вплинуло на зменшення кількості перетинів міжнародних пунктів пропуску на кордонах у межах виробничого циклу виготовлення одного виду конкретної продукції. Водночас збільшується кількість ланок виробництва, які налагоджуються в межах однієї країни, що свідчить про можливе поглиблення розподілу праці на національному рівні.

Можна виділити п’ять основних типів глобальних ланцюгів вартості: ринковий, модульний, реляційний, закритий та ієрархічний (табл. 1.2). У перших двох типах вартість транзакції для зміни ділових партнерів є незначною, що сприяє постійній модифікації ланцюгів вартості з огляду на високу цінову еластичність. При цьому постачальники повністю контролюють власний виробничий процес. Функціонування реляційного та закритого типів ланцюгів вартості характеризуються високою взаємозалежністю учасників виробничого процесу. У вертикально інтегрованих структурах формуються ланцюги вартості ієрархічного типу.

Таблиця 1.2

Основні типи глобальних ланцюгів вартості

№ п/п	Тип глобального ланцюга вартості	Характеристика
1.	Ринковий	Виробництво товару не вимагає будь-яких інвестицій у виробничі потужності для конкретної транзакції, оскільки як клієнти, так і постачальники мають безліч варіантів для альтернативних партнерів. Крім того, закупівля такого товару не вимагатиме обміну детальною специфікацією продукції між підрядниками, оскільки основна інформація зазвичай зводиться до попередньо встановленої ціни продукту. Вартість транзакції для зміни ділових партнерів незначна, що сприяє постійній модифікації ланцюгів вартості з огляду на високу цінову еластичність.
2.	Модульний	Можливість використання різних комбінацій диференційованих модулів дозволяє виробникам розробляти кілька модифікацій продукції. Відповідно, комплексна транзакція відбувається шляхом коригування комбінації багатофункціонального обладнання і постачальник не зобов'язаний здійснювати інвестиції в конкретні операції, отже, може реалізовувати продукцію широкому колу потенційних клієнтів. У цьому типі ГЛВ обсяг втручань зі сторони мінімальний і постачальник повністю контролює власний виробничий процес. Вартість транзакції для зміни ділових партнерів залишається відносно низькою.
3.	Реляційний	Якщо виробничий процес передбачає спеціалізоване обладнання (наприклад, прес-форми для виробу певної форми), операції стають специфічними для активів, а договірні сторони стають взаємозалежними.

№ п/п	Тип глобального ланцюга вартості	Характеристика
		Таке обладнання має обмежений простір для альтернативних способів використання, що впливає на його продуктивність. Відповідно, постачальники послуг (власники спеціалізованого обладнання) не зацікавлені шукати інших потенційних клієнтів. І ця зацікавленість є взаємною. Крім того, реінвестування в спеціалізовану техніку для підвищення продуктивності поглиблює специфіку активів угоди, тим самим посилюючи взаємозалежність сторін.
4.	Закритий	Такий тип транзакції передбачає величезну неспівмірність ринкової ваги та ролі сторін. Зокрема, як у відносинах між провідною фірмою світових брендів і місцевими малими компаніями, які уклали субпідряд. При цьому постачальники послуг дотримуються чітких вимог клієнта і підлягають жорсткому нагляду за якістю та строками доставки. На відміну від постачальників у ринковому типі ГЛВ, постачальники послуг з обмеженим доступом не мають адекватної продуктивної спроможності користуватися масштабом масового виробництва, а також спеціалізованими виробничими потужностями, необхідними для задоволення своєї унікальності, що відноситься до постачальників у реляційному типі ГЛВ. Наявність лише посередньої виробничої спроможності суттєво звужує їхні можливості шукати альтернативні ділові відносини, нав'язуючи закриту позицію щодо своїх клієнтів.
5.	Ієрархічний	Цей тип ланцюгів відноситься до відносин у вертикально інтегрованій фірмі, зокрема у транснаціональних корпораціях.

Джерело: складено за[113].

Важливе значення для інтеграції країн, що розвиваються, до ГЛВ має географічне положення. На сьогодні у світі сформувалося три взаємопов'язані виробничі вузли, в яких сконцентрувалась торгівля деталями та комплектуючими: перший зосереджений у Сполучених Штатах, другий – в Азії (Китай, Японія, Республіка Корея) та третій – в Європі (особливо Німеччина).

Сьогодні нетарифні торговельні бар'єри (фрахт, страхування та інші транскордонні платежі), як правило, значно перевищують за вартістю будь-які інші імпортні тарифи у процесі проходження продукцією всіх ланок виробництва[114]. Торговельні витрати змінюються залежно від країни та сектору та мають як грошовий вимір (наприклад, транспорт, страхування та

[113] Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf
[114] Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf

інші платежі), так і нематеріальний аспект, який охоплює інформаційні витрати, негрошові бар'єри (регулювання, ліцензування тощо), ризиковані контракти та слабке торгівельне адміністрування, що призводить до невизначеності. У секторах зі складними ланцюгами вартості, такими як автомобілі, комп'ютери та машини, ці витрати є більш ніж у чотири рази вищими, порівняно з тарифами. У торгівлі традиційними товарами, такими як сільськогосподарська продукція, мінерали та деревина, ці витрати зазвичай не є суттєвою перешкодою.

Країни, що розвиваються, намагаються вирішити цю проблему, налагоджуючи функціонування спеціальних зон експортної переробки, які мають кращу матеріально-технічну базу та прискорену процедуру митного оформлення. Країни, які прагнуть бути інтегрованими до ГЛВ, повинні створити сприятливі умови для ведення торгівлі та розвитку інфраструктури.

Прослідковується чіткий зв'язок між вищою ефективністю логістики та глибиною залучення до глобальних ланцюгів вартості. Країни, які зорієнтовані на глибшу інтеграцію до ГЛВ, покликані значну увагу приділяти сприянню торгівлі та розвитку інфраструктури. Починаючи з 2007 р. під егідою Світового банку готується доповідь щодо результатів оцінки індексу ефективності логістики (LPI, Logistic Performance Index)[115]. У обстеженні виділено шість основних компонентів оцінки ефективності логістики: ефективність митного та прикордонного оформлення, якість торговельної та транспортної інфраструктури, легкість оформлення покупок з конкурентоспроможною ціною, компетенція та якість логістичних послуг, можливість відстежувати переміщення товару, частота, з якою перевезення доставляються вантажоодержувачам у межах запланованих або очікуваних строків доставки. За результатами дослідження, у 2016 р. Україна знаходиться на 80 місці серед 160 країн, які включені до обстеження. На основі розрахованого усередненого показника за 2007, 2010, 2012, 2014 та 2016 рр. Україна посіла 74 місце. Це засвідчує погіршення стану розвитку логістичної системи практично за всіма компонентами, особливо це стосується митного оформлення товарів та якості логістичних послуг.

Зазвичай одним з факторів впливу на рівень інтеграції країни до ГЛВ

[115] Connecting to compete 2016: Trade logistics in the global economy URL: http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/06/28/connecting-to-compete-2016-trade-logistics-in-the-global-economy

вважають низький рівень оплати праці. Водночас саме продуктивність праці є більш важливим фактором. Розрахунок середньорічної заробітної плати та ціни одиниці праці ((unit labor cost) – співвідношення середньої заробітної плати та ВВП (ВРП) на особу) у прикордонних регіонах України та в Україні загалом наведено у табл. 1.3.

На рис. 1.10 наведено дані за 2000 і 2010 рр. щодо окремих країн, що розвиваються. Країни з вищою продуктивністю праці характеризуються і вищими рівнями оплати праці, проте залишаються країнами-виробниками з дешевою робочою силою. Ті країни, рівень інтеграції яких до ГЛВ є достатньо високим, демонструють високу продуктивність праці, проте не завжди низький рівень оплати праці. Незважаючи на відносно високу продуктивність праці у прикордонних регіонах України та в Україні загалом, середньорічна заробітна плата залишається достатньо низькою, на рівні Єгипту та Індії.

Таблиця 1.3

Середньорічна заробітна плата та ціна одиниці праці у прикордонних регіонах України та в Україні загалом

Регіон	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.
середньорічна заробітна плата, дол. США				
Прикордонні регіони України	507,33	3385,76	2304,45	2434,16
Україна загалом	403,66	2829,28	1892,45	2014,77
ціна одиниці праці, %				
Прикордонні регіони України	1,13	1,10	1,08	1,11
Україна загалом	1,06	1,48	1,33	1,43

Джерело: складено за[116].

У світі сформувалась тенденція до зменшення показника частки оплати праці у ВВП: з 57% у 2000 р. до 55% у 2015 р.[117]. Ця ж тенденція притаманна і Україні, хоча за абсолютним значенням показника вона значно поступається решта країнам. Починаючи з 2012 р. цей показник зменшився з 50,3% до 36,6% станом на 2016 р.[118].

[116] Регіони України 2018. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf
[117] Sustainable Development. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/resourcelibrary
[118] Національні рахунки України за 2016 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

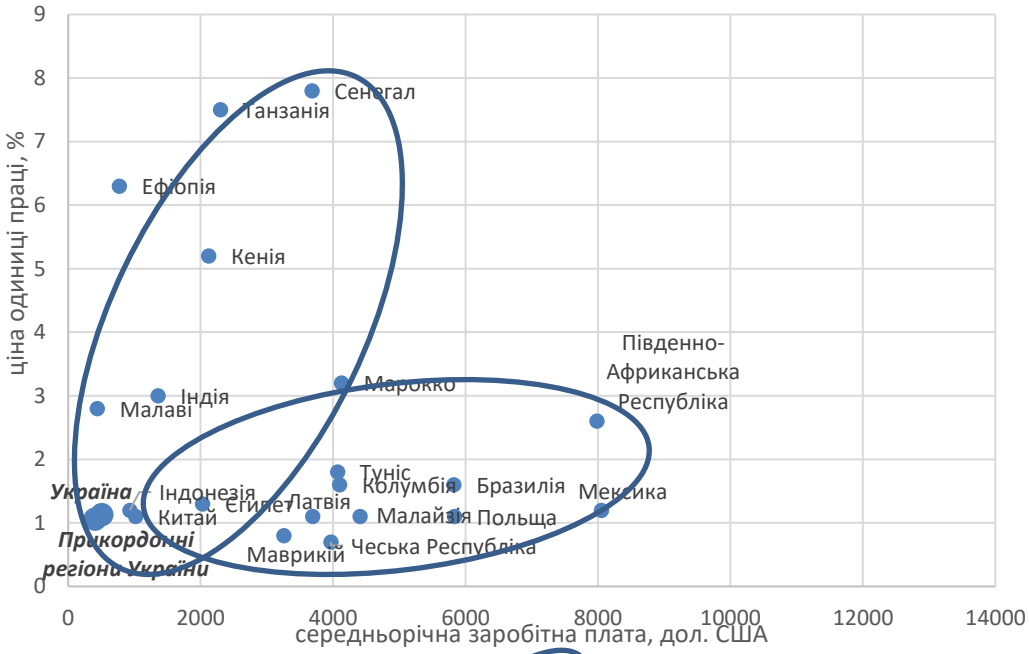

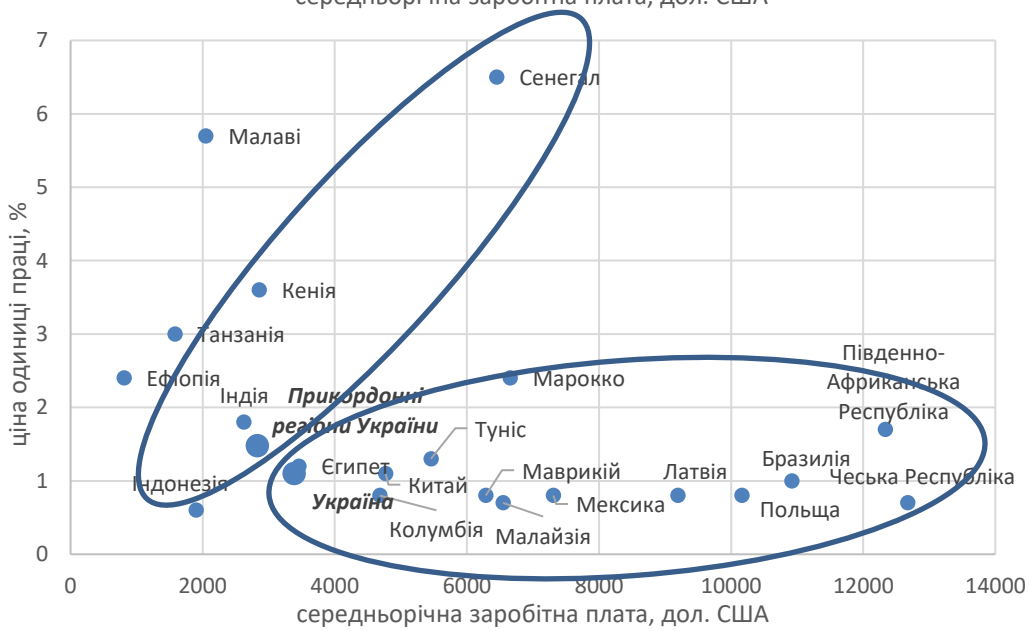

Рис. 1.10. ***Продуктивність праці та середньорічна заробітна плата в окремих країнах світу у 2000 та 2010 рр.***

Джерело: складено за[119].

[119] Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf

Середньомісячна заробітна плата в Україні в 4-6 разів нижча, ніж у сусідніх країнах-членах ЄС (Республіці Польща, Словацькій Республіці, Угорщині та Румунії) (рис. 1.11).

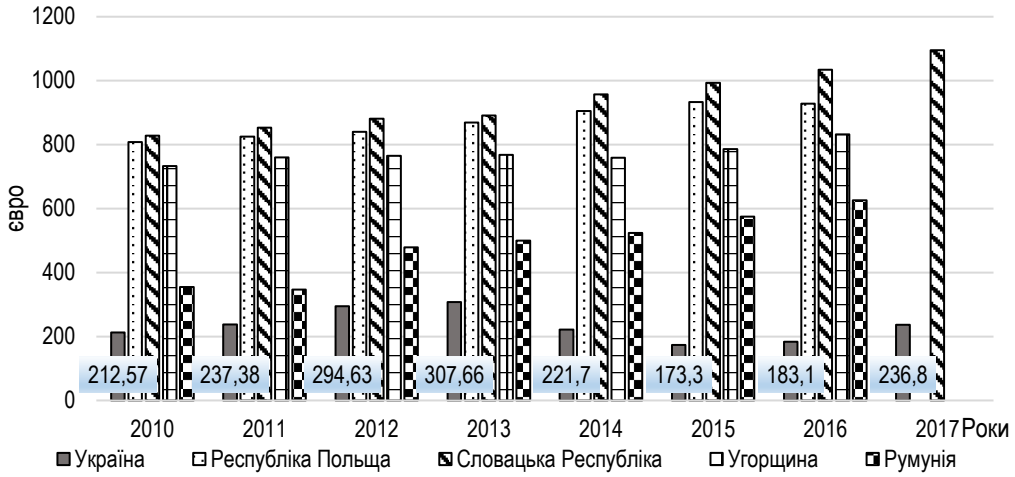

Рис. 1.11. ***Середньомісячна заробітна плата в Україні та сусідніх країнах-членах ЄС, євро***

Джерело: складено за[120].

З огляду на низький загальний рівень заробітних плат як результат низького рівня продуктивності праці, технологічної відсталості економіки країни, відсутності перспектив отримання належної роботи, Україна сьогодні є однією з найбільших країн-донорів трудових ресурсів у світі. І тенденція відтоку молоді та висококваліфікованих кадрів з року в рік лише посилюється. Превалювання неекономічних чинників впливу на формування стратегічних орієнтирів забезпечення сталого розвитку країни (різка девальвація національної валюти, необґрунтовані тарифи на газ, електроенергію тощо) чинить істотний вплив на подальше розбалансування наявної економічної системи в Україні та підриває довіру населення до можливих позитивних змін. У Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» на 2019 р. закладений розмір погодинної оплати праці на рівні 25,13 грн, що у більш ніж 6 разів менше

[120] Регіони України 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf; World Bank Open Data. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS

від його найнижчого рівня у країнах-членах ЄС[121].

Рівень залучення до ГЛВ значною мірою залежить від рівня розвитку країни (табл. 1.4). Рефлектуючи свої порівняльні переваги, підприємства в країнах з низьким рівнем доходу, як правило, будуть залучені до ГЛВ у таких сферах, як сільське господарство та низькотехнологічне виробництво, де превалює цінова конкуренція. У цьому випадку покупець і продавець знаходяться у безпосередній територіальній близькості. Кінцеві виробники є технологічно залежними від постачальників, операції висококодифіковані, а компетенція постачальників низька.

Таблиця 1.4

Рівні залучення до ГЛВ

Рівень залучення до ГЛВ	Країна з низьким рівнем доходу	Країна з середнім рівнем доходу	Країна з високим рівнем доходу
Технологічна складність	низька	середня	висока
Спеціалізація	Товарне виробництво у сільському господарстві, виробництво товарів і послуг з низькою часткою доданої вартості	Розширене виробництво, агробізнес і послуги	Організаційний капітал, координація та дослідження і розробки у високотехнологічних агровиробництві, промисловості та послугах, брендинг
Структура ринку та розмір підприємства	Переважно малі фірми	Частина великих, практично відсутні середні підприємства	Складна ринкова структура з кількома провідними фірмами і конгломератами та великою і динамічною мережею невеликих і середніх фірм, які тісно між собою взаємодіють
Відносини покупець-продавець і управління в глобальних ланцюгах цінності	Ринкові відносини (взаємозалежні, якщо компетенція постачальника низька, транзакції висококодифіковані, а технологічна залежність висока)	Реляційні або ієрархічні	Високомодульні і складні вертикальні і горизонтальні взаємодії
Типова структура фірми і пул навичок	Незначна кількість організаційних рівнів, вузький набір можливостей, превалює розподіл праці стосовно виробничих функцій	Організація та структура підприємства середньої складності	Великі фірми або конгломерати, кількісно важливішими є середні та вищі керівні та науково-дослідні працівники
Вид конкуренції	Конкурентоспроможність визначається співвідношенням «ціна-якість»	Нецінова конкурентоспромож-ність	Базується виключно на особливостях бренду та особливостях доданої вартості у вузькоспеціалізованих областях з високим рівнем технологічності

Джерело: складено за[122].

[121] Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19

[122] Там само.

Розмір підприємства на цьому етапі не є обмеженням, тому малі фірми можуть легко залучатись. У країнах із середнім рівнем доходу підприємства починають інтегруватися до ГЛВ у видах економічної діяльності з вищим рівнем технологічності, зокрема у наданні до- та післявиробничих послуг з високою доданою вартістю. У таких ГЛВ відносини покупця-продавця мають тенденцію бути більш реляційними, ієрархічними, з істотною часткою переданих ноу-хау. Участь у таких ГЛВ приймають зазвичай середні та великі підприємства, особливо у промисловості. При цьому конкуренція між підприємствами все частіше базується на нецінових факторах, таких як якість, орієнтація на споживача, а також реагування та своєчасність доставки[123].

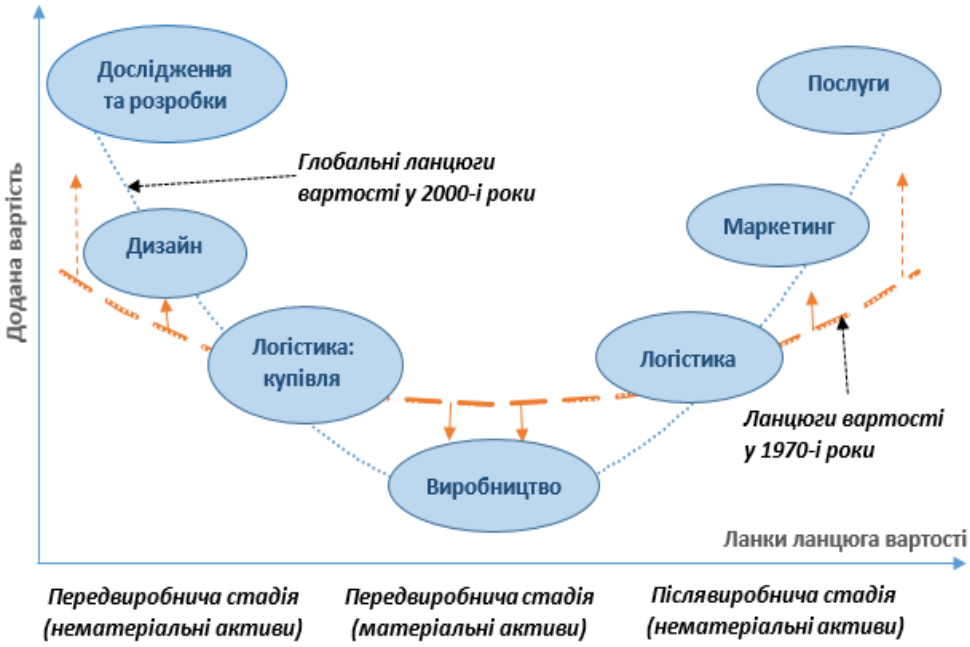

Рис. 1.12. ***Функція залежності величини створюваної доданої вартості від ланки ланцюга вартості***

Джерело: складено за[124].

[123] Global value chain development report 2017. Measuring and analyzing the impact of GVCs on economic development. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf
[124] Там само.

1.4. Роль глобальних ланцюгів вартості у забезпеченні сталого розвитку регіонів: теоретичні основи та закономірності

Як тільки країни досягають рівня країн з високим рівнем доходу, їхня участь у ГЛВ, імовірно, буде переважно спеціалізуватися на координації та наданні додаткових послуг, таких як дослідження та розробка і брендинг. У цьому випадку порівняльні переваги базуються на виробництві вузькоспеціалізованих продуктів.

Залежно від виробничої стадії частка створюваної доданої вартості варіює. Ця залежність[125] представлена на рис. 1.12.

На обох кінцях ланцюга вартості створювана додана вартість у рази перевищує додану вартість, створювану в середині ланцюга, на етапі безпосереднього виробництва. Зазвичай країни з низьким рівнем доходів інтегровані до ГЛВ саме на етапі виробництва (виготовлення кінцевої чи проміжної продукції з імпортної продукції, збірка та монтаж).

Сьогодні основними драйверами інтеграції до ГЛВ є лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, формування сприятливого інвестиційного середовища, прискорений розвиток ІКТ, доступ до зовнішніх ринків, знань та нових технологій. Процеси інтернаціоналізації та глобалізації стали важливими складовими економічного розвитку країн та їхніх регіонів, тому врахування особливостей та тенденцій розвитку ГЛВ є запорукою здійснення ефективної державної економічної політики у напрямі досягнення Цілей сталого розвитку та переорієнтації на виробництво більш високотехнологічної продукції.

[125] Концепція кривої «посмішка» вперше була запропонована в 1992 р. Стеном Ші, засновником компанії Acer.

РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕФОРМ

2.1. Демографічний розвиток і міграція: виклики ендогенному зростанню регіонів України

Важливим чинником ендогенного зростання економіки України та її регіонів є збалансований демографічний розвиток. Мобілізація та зміцнення внутрішніх ресурсів і можливостей кожного регіону здатні створити необхідні умови для такого зростання. На темпи та повноту реалізації ендогенного потенціалу регіонів України суттєво впливають соціально-демографічні чинники. Ефективне використання соціально-демографічного потенціалу держави та її регіонів можливе за умови ґрунтовного вивчення перебігу демографічних процесів на різних територіальних рівнях.

Головною тенденцією деморозвитку країни та її регіонів є стале природне скорочення населення. Причиною цього є відповідна вікова структура населення, а саме: кількісне переважання старших вікових груп над молодшими, низький сумарний коефіцієнт народжуваності, інтенсивні зовнішні міграційні процеси. Крім цього, однозначно негативними чинниками зміни демографічної ситуації сьогодні є загальне зниження рівня життя населення, анексія Криму, військові дії на сході країни та пов’язана з цим вимушена міграція. Іншим викликом для соціально-демографічного розвитку держави є запровадження безвізового режиму з країнами Європейського Союзу, що, з одного боку, стимулює розвиток людського потенціалу, надає можливості його повнішої реалізації за кордоном та в Україні, а з іншого – є потужним фактором вимивання людського капіталу, загрозою інтенсифікації еміграційних процесів.

Станом на 01.01.2019 р. чисельність постійного населення України становила 42 153,2 тис. осіб (без окупованих АР Крим і Севастополя). Загалом за останні 5 років (2014-2018 рр.) населення країни зменшилося на 919,2 тис. осіб (якщо додати ще анексовані АР Крим і Севастополь, то на

3,27 млн) або 2,0% (відповідно 7,2%). Зменшення загальної чисельності населення є результатом загалом негативної динаміки демографічних процесів, зумовлених змінами природних і міграційних складових деморозвитку країни та її регіонів.

Одним з найбільш репрезентативних демографічних індикаторів, що вказує на загальні тенденції відтворення населення, є сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість народжень у середньому на одну жінку). Після надзвичайно низьких значень 1,08-1,34 впродовж 1996-2007 рр. у подальшому цей показник зріс до 1,53 у 2012 р., однак після цього щороку зменшувався – до 1,37 у 2017 р.[126]. Відомо, що для простого відтворення населення цей показник повинен становити 2,2 народження на одну жінку.

Регіональний вимір демографічної динаміки показано на рис. 2.1.

Позитивну динаміку чисельності населення за 2014-2018 рр. демонструють лише Київ і Київська область (2,9 і 2,5% відповідно). Відносною демографічною стабільністю відзначаються Закарпатська (0,0%), Рівненська (-0,1%), Чернівецька (-0,5%), Волинська, Львівська, Івано-Франківська (по -0,6%) та Одеська (-0,7%) області, однак у 2017-2018 рр. відновилася тенденція до незначного скорочення чисельності населення, яка у 2014-2015 рр. була дещо згладженою притоком переселенців.

До групи регіонів зі середніми темпами скорочення населення потрапили Житомирська область (-3,4%); 3 подільські області – Тернопільська (-2,6%), Хмельницька (-3,2%), Вінницька (-3,6%); південні Миколаївська (-3,2%) й Херсонська (-3,3%) та 2 найбільш промислово розвинуті сьогодні області, які відчули значний притік вимушено переміщених осіб, – Харківська (-2,3%) і Дніпропетровська (-2,6%).

Найбільше населення втрачають, окрім вже традиційно депресивної Чернігівської області (-5,7%), Сумська (-4,5%), Кіровоградська, Черкаська (по -4,3%), Полтавська (-4,0%) та Запорізька (-3,9%) області. В абсолютному виразі – це по 40-70 тис. осіб у кожній з них за 5 років, а враховуючи, що чисельність населення більшості з цих регіонів невелика, вже найближчим часом проблема обезлюднення сільських поселень буде актуальною не лише для Чернігівської області.

[126] Тут і надалі в цьому параграфі, якщо не вказано інше, використано офіційні дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

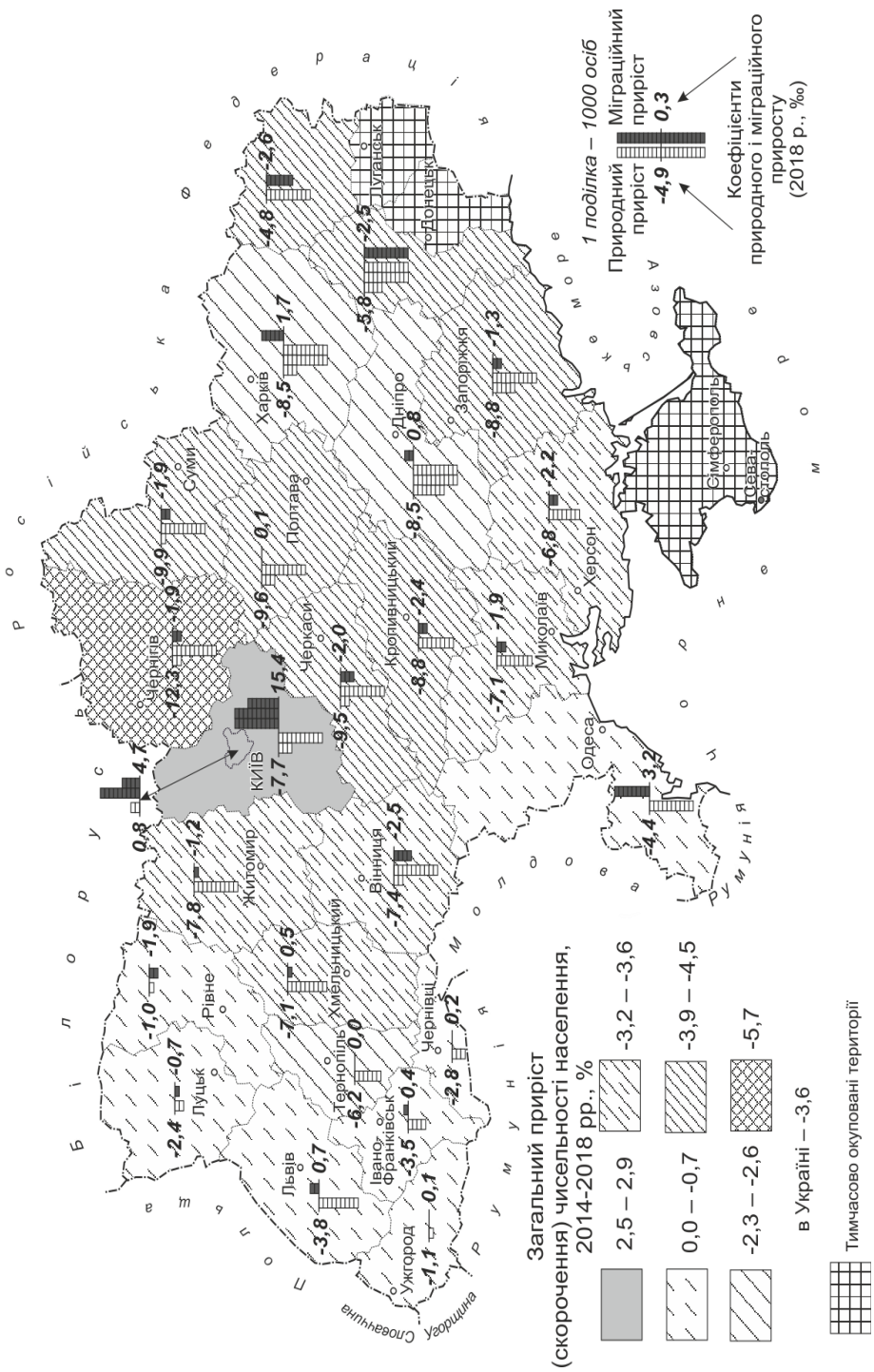

Рис. 2.1. ***Динаміка чисельності населення регіонів України у 2014-2018 рр.***

2.1. Демографічний розвиток і міграція: виклики ендогенному зростанню регіонів України

До цього спричинилося накладання особливостей статево-вікової структури населення (чисельним переважанням верхніх когорт у працездатному населенні, значна частка населення післяпрацездатного віку, мала частка дітей) на негативне міграційне сальдо, спричинене відтоком працездатного населення (фертильного віку), у т.ч. до Києва та Київської області.

Визначальною складовою динаміки чисельності населення України та її регіонів є його від'ємний **природний приріст**. Загалом за останні 5 років (2014-2018 рр.) внаслідок переважання смертності над народжуваністю чисельність населення України зменшилась на 998,3 тис. осіб (майже по 200 тис. осіб щорічно). В регіональному вимірі найбільше втратили Дніпропетровська (109,4 тис.), Харківська (92,3 тис.), Запорізька (61,8 тис.), Полтавська (59,1 тис.), Чернігівська (56,1 тис.) області. (За даними офіційної статистики, Донецька та Луганська області втратили за ці п'ять років 120,6 та 46,7 тис. відповідно, однак, зважаючи на військово-політичну ситуацію, ці дані не можуть вважатися достовірними).

У відносному виразі природне скорочення населення найінтенсивніше відбувається у східних поліських областях (Чернігівська, Сумська) та у Центральній Україні (Полтавська, Кіровоградська, Черкаська). Об'єктивною причиною такої тенденції є суттєва деформація вікової структури населення цих регіонів. Звуження основ статево-вікових пірамід населення зазначених областей має стійкий характер – все менша чисельність населення вступає у дітородний вік, відповідно, зменшується рівень народжуваності, а смертність залишається високою за рахунок значної частки населення старшого віку. Тому для запобігання подальшому загостренню демографічної кризи в Центральній Україні варто вживати невідкладних заходів регіональної демографічної політики.

Лише у м. Києві, Рівненській та Закарпатській областях відбувся природний приріст населення (на 22,7, 3,7 і 3,4 тис. відповідно), однак у 2017-2018 рр. навіть у цих двох згаданих областях вже мало місце природне скорочення населення.

Загалом значення сумарного коефіцієнта народжуваності у західних областях є на третину вищими, ніж у східних, що зумовлено більшою часткою жінок фертильного віку. Крім цього, у східних регіонах показники загальної смертності є вищими більш ніж на 20% порівняно з відповідними показниками у західних регіонах.

Отже, процес природного відтворення населення має чіткі регіональні відмінності. Географічною особливістю є погіршення

демографічної ситуації в напрямках із заходу на схід та з півдня на північ. Така ситуація поглибилась збройним конфліктом на сході країни. У розрізі областей країни відзначимо, що у Закарпатській та Рівненській областях порівняно високі рівні народжуваності сформували відповідну вікову структуру населення з відносно значною часткою осіб молодшого та середнього віку. Це зумовлює невисокі показники смертності, тому природний приріст у цих двох областях був стабільно додатнім вже з середини 2010-х рр. Київ як столиця та головний осередок економічного життя є найбільш міграційно привабливим регіоном країни, йому властивий потужний притік молоді, яка часто залишається у місті на постійне місце проживання та, відповідно, істотно омолоджує вікову структуру столиці. Тому за середніх показників народжуваності рівень смертності у Києві невеликий, що у сумі дає позитивний природний приріст. Загалом, сьогодні західні області країни (крім Тернопільської) мають відносно збалансовану вікову структуру населення, що дозволяє їм уникати істотних природних втрат населення, однак основи статево-вікових пірамід населення цих областей є значно вужчими за їхні середини (чисельність дітей є меншою за чисельність молоді), що свідчить про неминуче природне скорочення кількості населення вже у найближчі 10-20 років.

Зовнішня міграція. Поряд з негативними тенденціями у природному русі населення потужним викликом для ендогенного зростання регіонів є перманентно високий рівень зовнішньої міграції. Проголошений курс на євроінтеграцію, підписання Угоди з ЄС та введення для громадян України безвізового режиму з країнами ЄС значно спростили умови виїзду за кордон. Це виявилося в значній інтенсифікації короткострокової та сезонної зовнішньої міграції українців.

Усього впродовж 2014-2018 рр. 10,78 млн громадян України отримали біометричні паспорти. Загалом динаміка виданих закордонних паспортів Україні свідчить про зростання просторової мобільності населення (рис. 2.2).

Запровадження безвізового режиму є новим викликом демографічній безпеці України та каталізує просторову мобільність населення – як особистісну характеристику людини, її готовність до переміщень за кордон, так і сам вияв мобільності – зовнішню міграцію населення. При цьому сама міграція набуває якісно нових ознак, перетворюючись із суто трудової, як правило, тимчасової, на циркулюючу, збагачуючу, проте з вищою, ніж раніше, ймовірністю неповернення. За

даними Державної прикордонної служби України, за 2,5 роки дії безвізового режиму (з 11.06.2017 р. до січня 2019 р.) ним скористалося більше 2 млн українських громадян[127]. Експертами прогнозується, що чисельність громадян, що користуватимуться безвізом, з кожним роком зростатиме, однак це не набуде ознак масових переміщень населення. Збільшення числа виїздів українців за кордон може відбутися головно в сегменті трудової, зокрема сезонної, освітньої міграції та туризму.

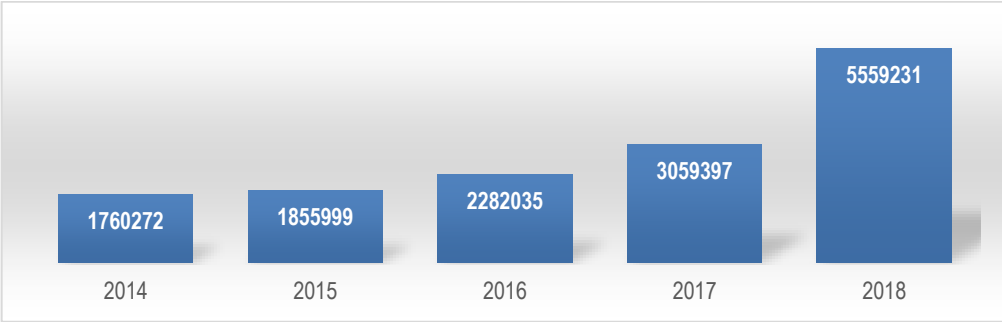

Рис. 2.2. ***Кількість виданих паспортів громадянам України для виїзду за кордон, 2014-2018 рр.***

Джерело: складено за[128]

Міністерство закордонних справ України оцінює чисельність наших громадян за кордоном у 6,8 млн осіб. Із них 5,2 млн мають за кордоном легальний статус, 1,6 млн – нелегальний[129]. Головними країнами призначення є Польща, Італія, Чехія, Німеччина, Росія, Іспанія, Португалія, Угорщина.

Для оцінювання та реагування на демографічні виклики ендогенного зростання важливим є не тільки значна кількість українських мігрантів, а передусім їхня вікова структура. Оскільки левова частка українських мігрантів – трудові, мова іде про населення у працездатному та водночас у найбільш активному дітородному віці. Короткий огляд офіційних даних статистичних служб і відповідних міністерств зазначених країн стосовно українських мігрантів дає змогу оцінити головні особливості їхньої чисельності та віково-статевої структури.

[127] 2 мільйони українців скористалися безвізом прямуючи до країн ЄС. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/news/2-milyoni-ukrainciv-skoristalisya-bezvizom-pryamuyuchi-do-krain-S
[128] Там само
[129] Міграційний профіль України за 2017 рік. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf

За даними Міністерства в справах сім'ї, праці та соціальної політики Польщі, у 2018 р. до органів місцевої влади цієї країни було подано 1,45 млн заяв (т.зв. «oświadczenie») на роботу для громадян України[130]. Слід враховувати, що кількість заяв не означає таку ж кількість працевлаштованих українців, адже багато з них влаштувались або в іншій країні Шенгенської зони, або на іншій незадекларованій роботі. Крім цього, багато працівників могли отримати більше одного запрошення, а деякі претенденти на роботу могли не одержати польську візу або не заїхали до країни. Однак привертає увагу до себе віковий склад потенційних працівників: 53% з них – молодші 35 років, а 79% – молодші 45 років! У цьому ж 2018 р. дозвіл на постійну працю у Польщі в 2018 р. мали 238,3 тис. громадян України, а на сезонну роботу – 228,7 тис.[131].

Міністерство праці та соціальної політики Італії у щорічній доповіді про українську спільноту в цій країні фіксує 234 тис. українських мігрантів у 2017 р.[132]. Їхня віково-статева структура має свої характерні особливості: переважання жінок (79,1%) і старіших вікових когорт (більше 50% – у віці старше 45 років).

У Чехії, за даними Міністерства внутрішніх справ цієї країни, у 2017 р. було обліковано загалом 131,7 тис. українських мігрантів, які мали дозвіл на проживання, в т.ч. 85,0 тис. на довготривале, а 46,7 тис. – тимчасове перебування. 53,1% з них – чоловіки[133]. У Німеччині офіційно зафіксовано 267 тис. іммігрантів з України. За даними Федерального статистичного управління Німеччини розраховано таку їхню вікову структуру: 38,6% – діти до 16 років, 56,2% (150 тис.) – населення у дітородному віці (16-45 років)[134].

---

[130] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej/Rynek pracyStatystyki i analizy/Zatrudnianie cudzoziemców w Polsce/Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.). URL: http://psz.praca.gov.pl/web/urzad-pracy/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r-

[131] Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej/Rynek pracy/Statystyki i analizy/Zatrudnianie cudzoziemców w Polsce/Zezwolenia na pracę cudzoziemców. URL: http://psz.praca.gov.pl/web/urzad-pracy/-/8180075-zezwolenia-na-prace-cudzoziemcow

[132] La comunita Ucraina in Italia. Rapporto annual sulla prezenza dei migranti. 2018. Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali. URL: https://www.lavoro.gov.it/documenti-e-norme/studi-e-statistiche/Documents

[133] Cizinci s povoleným pobytem. Ministerstvo vnitra České republiky. URL: https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx

[134] Zuwanderer 2017 nach Migrationsstatus, Alter bei Einreise, Aufenthaltsdauer und Geschlecht/Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ergebnisse des Mikrozensus 2017. Statistisches

Висока частка дітей може свідчити про налаштованість на довготривале проживання українських мігрантів.

Попри зменшення української трудової міграції до Росії, в 2018 р. там поставлено на міграційний облік 1319,1 тис. громадян України (знято – 847,1 тис.), у т.ч. 347,3 тис. прибули з метою працевлаштування, ще 392,3 тис. – з приватною метою[135]. За даними Євростату, в Іспанії перебуває близько 86 тис. українських мігрантів, Португалії – 35 тис., Угорщині – 10,5 тис. (59% – чоловіки[136]).

Регіональний вимір зовнішньої трудової міграції фіксується вибірковими обстеженнями домогосподарств, останнє з яких було проведене у 2015-2017 рр.[137]. Відзначимо суттєве переважання Західного регіону України як міграційного донора іноземних країн. З-поміж визначених за результатами вказаного обстеження 1303,3 тис. українських трудових мігрантів 903,6 тис. осіб (69,4%) – мешканці Західної України, 120,0 тис. – Центральної, 112,6 тис. – Південної, 89,1 тис. – Східної і 78,0 тис. – Північної України.

Показовою є освітня структура мігрантів з різних регіонів України. Серед трудових мігрантів із Західної України значно переважають особи з повною загальною середньою (36,1%) та професійно-технічною (35,7%) освітою. Іншими словами, на тлі падіння попиту на кваліфікованих робітників за останні три роки 648,8 тис. трудових мігрантів без вищої освіти з Західної України знайшли роботу за кордоном. Високою є частка мігрантів з професійно-технічною освітою з півночі України (43,7%) та центру (29,6%), звідки, однак, переважають мігранти з неповною та базовою вищою освітою (38,6%). Натомість з-поміж мігрантів з півдня країни переважають особи з вищою освітою (39,3%)[138].

Згідно з даними цього ж обстеження, головними країнами призначення українських трудових мігрантів у 2015-2017 рр. були Польща

Bundesamt. URL: https://www.destatis.de/DE/Home/_inhalt.html

[135] Отдельные показатели миграционной ситуации в Российской Федерации за январь-сентябрь 2018 года с распределением по странам и регионам. URL: https://xn--b1aew.xn--p1ai/Deljatelnost/statistics/migracionnaya/item/14852910

[136] All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December of each year. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

[137] Зовнішня трудова міграція населення України: статистичний бюлетень за 2015-2017роки. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

[138] Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2017. 36 с.

(506,5 тис. осіб), Росія (342,4 тис.), Італія (146,7 тис.) та Чехія (122,5 тис.). Однак, як бачимо, отримані у такий спосіб дані відрізняються від інформації офіційних закордонних державних установ. Як зауважує В. Паніотто, значною мірою це пов'язано з такими причинами: люди, які вже за кордоном, не потрапляють у вибірку; частина домогосподарств, особливо тих, які складаються з однієї чи двох осіб, могли виїхати повністю і бути відсутні на час опитування. Тому звичайний підхід до соціологічного дослідження не дозволяє оцінити кількісний вимір міграції[139].

Події останніх років зумовили значну трансформацію векторів зовнішньої міграції. До 2014 р. у західних областях України зовнішньоміграційні процеси були набагато інтенсивнішими, ніж у східних, причому західні області були орієнтовані як на європейські країни, так і на Росію, а східні – здебільшого на Росію. Внаслідок значного погіршення економічної ситуації та війни на Донбасі тренд змінився – кількість українських мігрантів у Росії істотно знизилась, хоча й зараз складає близько ¼ усіх трудових мігрантів з України. Зменшення ваги російського вектора притаманне й міграції з решти території України, натомість стійкою є тенденція до зростання трудових поїздок через західний кордон України мешканців центральних і східних областей. При цьому обсяги міграційних потоків не зменшились, а в окремих сферах діяльності (наприклад, освіта) навіть зросли. Цьому сприяє й спрощення процедури влаштування іноземних працівників в окремих країнах ЄС.

Іншою тенденцією зовнішньої міграції населення є підвищення рівня легалізації працевлаштування у країнах прибуття. Все більше українських трудових мігрантів мають змогу отримувати заробітну плату, не меншу за встановлену у приймаючій країні. Якщо в Україні мінімальна місячна заробітна плата становить 141€ (на січень 2019 р.), у Польщі – 523€, Чехії – 518€, Угорщині – 464€, Німеччині – 1557€. В Італії мінімальна заробітна плата відрізняється у різних секторах економіки: від 2400$ у сільському господарстві та 2695$ у сфері послуг до 4000$ у фінансовій сфері). Ці дані свідчать про те, що українському урядові слід продовжувати політику підвищення мінімальних стандартів оплати праці, адже саме різниця у доходах формує міграційні потоки та ставить під загрозу розвиток регіональних ринків праці в Україні.

---

[139] Паніотто В. Мережеві методи у дослідженні міграційних процесів. *Конференція «100-річчя НАН України: внесок у дослідження міграційних процесів на зламі тисячоліть», 27 листопада 2018.* URL: https://idss.org.ua/arhiv/Paniotto_migration.pptx

2.1. Демографічний розвиток і міграція: виклики ендогенному зростанню регіонів України

Офіційно фіксований міграційний приріст (скорочення) чисельності населення сформовано головно **внутрішнім переселенням**. Найбільше навантаження вимушеними переселенцями відчувають передусім контрольовані українською владою частини Донецької та Луганської областей, м. Київ і Київська область, Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області.

Загалом на підконтрольну Україною територію з зони військового конфлікту та АР Крим переміщено близько 3,5% населення країни. У розрахунку на 1000 осіб постійного населення частка переміщених у структурі постійного населення регіонів зменшується у напрямі віддаленості від зони конфлікту на сході. Виокремлюється тільки столиця та Київська область, де частка внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становить 3,4%.

Іншим потужним викликом демографічній безпеці країни є теперішні події на сході та півдні країни. Значні обсяги ВПО, викликані анексією Криму та військовим конфліктом на Донбасі, мають суттєвий деструктивний вплив на розвиток соціально-демографічного потенціалу не тільки цих регіонів, а й усієї країни. За повідомленням Міністерства соціальної політики України, станом на 22.04.2019 р. взято на облік 1 376 517 переселенців з Донбасу і Криму[140]. Порівняно з максимумом влітку 2016 р., їхня чисельність зменшилась приблизно на 320 тис. осіб. Однак реальне число внутрішніх переселенців може бути значно меншим: дослідження Київського міжнародного інституту соціології вказує на 771,2 млн мешканців Донбасу, що від початку конфлікту оселилися на території, підконтрольній Україні. Натомість до Росії емігрувало більше 1 млн осіб[141].

Меншою мірою на формування чисельності населення регіонів України впливає імміграція. Станом на 01.01.2019 р. на обліку Державної міграційної служби України перебувало 276 352 іммігрантів. В останні 5 років їхня кількість коливалась у межах 250-265 тис., теперішнє зростання можна пояснити збільшенням кількості іноземних студентів в українських ЗВО, зокрема з країн Азії та Африки.

---

[140] Обліковано 1 376 517 внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.msp.gov.ua/news/16996.html

[141] Паніотто В. Мережеві методи у дослідженні міграційних процесів. *Конференція «100-річчя НАН України: внесок у дослідження міграційних процесів на зламі тисячоліть», 27 листопада 2018*. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Paniotto_migration.pptx

Отже, демографічна криза в країні поглиблена сучасними негативними міграційними тенденціями. Разом з масштабним викликом внутрішнього вимушеного переміщення населення перманентно високим залишається рівень зовнішньої міграції, зокрема трудової.

Регіональний зріз демографічної динаміки показав такі **головні індикатори демографічної ситуації** в регіонах України:

1) сповільнення темпів скорочення населення країни порівняно з попередніми двома десятиліттями, однак за збереження достатньо значних обсягів цього скорочення (близько 140-200 тис. осіб щорічно);

2) поширення депопуляції населення на схід та в центр країни при збереженні негативних тенденцій у північно-східних областях і загрозі виникнення зони депопуляції в Центральній Україні;

3) інтенсифікація короткострокової, в т.ч. сезонної, та освітньої міграції, «молодшання» складу мігрантів, особливо до Польщі;

4) відносна стабілізація чисельності населення західних областей України з повільною тенденцією до незначного збільшення абсолютного показника скорочення населення внаслідок вступу в шлюбний вік відносно малої кількості народжених у кризових 1990-х рр. («демографічна хвиля»);

5) збільшення темпів зростання чисельності населення столиці та Київської області, що індуковано головно внутрішньою вимушеною міграцією, частково сприятливою віковою структурою населення та тенденціями субурбанізації в області;

6) поглиблення демографічної кризи та загалом невизначена ситуація на Донбасі, що ускладнено неповнотою та недостовірністю отримуваної інформації.

Для поліпшення демографічної ситуації в Україні та її регіонах слід перейти до вироблення конкретних цілей і заходів державної та регіональної демографічної політики з акцентом на підвищення народжуваності та скорочення смертності населення задля наближення до стаціонарного населення (нульового природного приросту).

Здійснення регіональної демографічної політики повинно бути тісно пов’язаним з реалізацією заходів економічної та соціальної політики, адже соціальна підтримка населення у формі надання лише грошових і матеріальних допомог не в змозі забезпечити стабільний розвиток конкретного соціуму регіону. Тому загальні напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення.

2.1. Демографічний розвиток і міграція: виклики ендогенному зростанню регіонів України

Задля цього передусім потрібно розробити та прийняти нову стратегію демографічного розвитку України, яка мала би бути розрахованою на довгостроковий термін (до 2040-2050 рр.) та, відповідно, затвердити план заходів щодо її запровадження.

Стратегія має містити **головні напрями демографічної політики** у різних сферах.

Зокрема, у сфері сімейної політики та сприяння народжуваності:

– економічне стимулювання багатодітності – розроблення та запровадження програм пільгового житлового кредитування окремих категорій населення (залежно від кількості дітей у сім'ї, характеру зайнятості, рівня освіти тощо), часткова компенсація вартості навчання в ЗВО та ПТЗО за наявності в сім'ї трьох і більше дітей;

– створення інших передумов для підвищення рівня народжуваності шляхом поступового переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивної поведінки родин;

– усебічне зміцнення інституту родини як форми найбільш раціональної життєдіяльності особистості та її нормальної соціалізації;

– створення умов для самореалізації молоді;

– соціальний захист і матеріальне заохочення відповідального батьківства – виплата щомісячної допомоги по догляду за дитиною не нижче рівня мінімальної заробітної плати;

– розроблення концепції податкового стимулювання та диференційованої податкової підтримки сімей з двома і більше дітьми;

– сприяння реалізації різних форм зайнятості батьків.

При цьому варто стежити за тим, щоб надані пільги і компенсації не послаблювали трудову мотивацію, не підривали економічні функції заробітної плати, не перекладали на суспільство особисту відповідальність самих батьків за сім'ю і їхніх дітей.

У сфері поліпшення здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя:

– збільшення очікуваної тривалості життя населення за рахунок поліпшення якості життя, зниження передчасної смертності, передусім у дитячому віці, серед підлітків та осіб працездатного віку;

– запобігання надмірній кількості абортів, які підривають репродуктивне здоров'я жінок;

– збільшення тривалості здорового (активного) життя шляхом скорочення захворюваності, травматизму й інвалідності;

– поліпшення репродуктивного здоров'я населення шляхом активнішого проведення заходів з планування сім'ї;

– розроблення та реалізація цільових держаних програм з покращення стану здоров'я молоді;

– поліпшення якості та доступності послуг сфери охорони здоров'я.

У сфері міграції і розселення:

– створення умов для послаблення міграційного відтоку. Головним дієвим превентивним заходом для цього є підвищення рівня мінімальної заробітної плати в країні хоча б до еквівалента 500$ США (13 000 грн). Тоді національний ринок праці конкуруватиме з найближчими іноземними, що запобігатиме вимиванню людського капіталу за кордон. За результатами опитування трудових мігрантів, проведеного Інститутом регіональних досліджень НАН України ще у 2014 р., близько половини (46,6%) респондентів вказали, що для можливості забезпечення гідного рівня життя для себе та членів своєї родини достатнім буде щомісячний дохід у розмірі 600-1000 євро[142];

– регулювання імміграційних потоків з метою створення діючого механізму міграційного заміщення природних втрат населення України. Досвід реалізації імміграційної політики окремих країн ЄС (Німеччини, Італії, Франції) свідчить про те, стимулювання міграції може бути ефективним лише після розроблення імміграційного законодавства, що має містити обґрунтування селективного підходу до імміграції, визначати модель інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство, тобто висувати відповідні умови, які б не ставили під загрозу потреби та інтереси корінної нації;

– стимулювання вкладення міграційного капіталу у власну справу;

– підвищення мотивації проживання у сільській місцевості, що може бути досягнуто шляхом покращення територіальної доступності соціальних послуг, розширення локальних ринків праці, розвитку транспортного сполучення та поліпшення логістики пасажироперевезень, створення можливостей самореалізації.

Окремими економічними інструментами підтримки також можуть бути: створення нових робочих місць у сільгосппідприємствах і приватних

---

[142] Садова У. Я., Біль М. М., Теслюк Р. Т. Соціально-економічна незахищеність трудових мігрантів: до питання супроводу євроінтеграційним реформам України. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Економіка. 2014. Вип. 10. С. 124-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2014_10_27

фермерських господарствах; активне включення молоді у сферу підприємництва шляхом пільгового кредитування започаткування бізнесу; підтримка самозайнятості, сімейного підприємництва, фермерства та інших форм сімейної зайнятості; розроблення та реалізація державних і регіональних програм стимулювання розвитку демографічно депресивних територій; посилення адресності та ефективності заходів демографічної політики, зокрема на рівні регіону та об'єднаних територіальних громад, враховуючи можливості місцевих бюджетів.

Реалізація цих та інших заходів повинна запобігати надмірному міграційному відтоку населення, урівноважити його чисельність і статево-вікову структуру та створити умови для сталого демографічного розвитку.

2.2. Ключові тренди та динаміка розвитку промислового сектору економіки регіонів

Фінансову основу для забезпечення сталого ендогенного зростання регіонів України формує промисловий сектор національної економіки. У 2017 р. частка промисловості у ВВП (за виробничим методом у фактичних цінах) склала 21,7%, тоді як торгівлі – 14,1%, а сільського господарства (с/г) – 10,2%[143]. У промисловості зайнята найбільша кількість працівників – 2440,6 тис. осіб (проти 2182,3 тис. осіб у торгівлі і 658,8 тис. осіб у с/г). Частка великих платників податків цього сектору економіки у загальних податкових надходженнях до Держбюджету України становить понад 40%[144]. Також промисловість є основною ланкою (із часткою >70%) у ланцюзі формування вітчизняного експорту.

Таким чином, незважаючи на уповільнення промислового розвитку в Україні внаслідок впливу багатьох чинників (суспільно-політичних, монетарних та ін.), промисловість залишається провідним видом економічної діяльності. Зокрема, *частка промислової продукції в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг)* у 2016 р. досягла 34,6% (проти

[143] Розраховано за даними Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

[144] Розраховано за даними Державної фіскальної служби України. URL: http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/312910.html

32,5% у 2012 р.), але у 2017 р. зменшилась на 0,5 в.п. (табл. 2.1). Значення цього показника зросло лише в семи (проти 15 у 2016 р.) областях, з них найбільше в Донецькій (на 6,2 в.п.), Івано-Франківській (на 6,2 в.п.) і Полтавській (на 6,0 в.п.).

Таблиця 2.1

Показники виробничої активності в регіонах України, %

Область	Частка промислової продукції в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг)							Темп приросту обсягу реалізованої промислової продукції						
	Роки							Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	**32,7**	**32,5**	**32,7**	**34,3**	**34,4**	**34,6**	**34,1**	**25,1**	**4,8**	**-3,3**	**8,0**	**24,3**	**21,5**	**21,7**
Вінницька	50,1	48,8	54,6	46,2	42,5	44,4	43,5	16,0	7,3	13,2	21,0	37,8	24,5	19,3
Волинська	27,8	21,6	19,4	22,3	23,2	22,3	19,3	29,1	7,7	-3,5	25,5	42,0	20,3	25,0
Дніпропетровська	43,5	49,2	49,0	53,1	51,8	51,4	49,1	20,5	9,9	-1,3	15,9	20,0	14,2	27,2
Донецька	39,0	36,4	38,3	47,1	58,6	60,9	67,1	31,4	-9,4	-8,9	-19,7	7,7	9,1	28,2
Житомирська	52,8	54,2	51,8	48,5	54,5	45,8	41,9	19,2	13,9	0,4	11,3	40,9	30,9	10,3
Закарпатська	33,6	36,2	33,4	32,0	34,4	45,5	45,0	25,2	12,3	0,8	11,1	24,4	33,2	21,3
Запорізька	65,6	66,4	69,4	70,8	71,2	70,3	66,3	21,8	1,2	-4,4	24,0	33,7	17,0	21,9
Івано-Франківська	69,9	65,9	53,1	59,2	64,5	55,2	61,4	74,8	4,5	-12,9	14,2	38,2	7,3	31,0
Київська	24,8	24,8	28,3	26,1	25,6	26,6	27,6	18,7	24,3	15,7	3,1	24,7	22,7	10,0
Кіровоградська	36,5	35,2	39,8	36,0	35,8	34,1	35,2	22,4	29,6	17,0	11,5	12,9	9,5	1,1
Луганська	76,8	72,0	69,7	73,4	73,9	60,6	58,4	32,2	-13,6	-14,0	-53,8	-28,9	35,9	-29,9
Львівська	26,5	26,4	26,4	26,4	32,6	35,3	34,9	26,3	7,7	-0,7	14,3	47,8	23,7	26,3
Миколаївська	44,7	45,8	41,8	40,3	36,1	38,6	40,3	17,7	9,9	-6,3	13,7	35,8	32,6	15,7
Одеська	19,9	20,2	20,3	21,5	25,3	21,1	20,6	-12,3	4,0	-2,5	21,7	58,9	9,9	14,5
Полтавська	66,4	67,7	64,3	65,7	61,1	68,5	74,5	22,6	10,8	-11,3	21,3	28,4	29,5	34,0
Рівненська	60,5	47,8	55,1	50,8	63,0	63,2	60,8	22,5	-19,7	28,6	22,0	40,2	16,0	17,6
Сумська	71,2	67,9	69,4	66,4	61,0	51,5	49,6	59,5	6,2	-4,0	11,2	38,0	-1,7	18,7
Тернопільська	24,1	15,8	16,2	15,5	18,0	35,6	36,3	48,3	-4,6	5,0	16,3	43,3	21,7	31,5
Харківська	37,8	43,3	48,2	39,7	47,5	56,3	55,9	21,5	22,0	0,9	-11,2	64,3	34,5	20,2
Херсонська	39,6	38,0	40,3	37,8	38,0	46,3	43,0	14,7	-7,0	6,6	11,3	42,9	48,6	9,3
Хмельницька	52,5	50,5	50,3	37,9	34,8	36,7	35,5	27,4	10,5	5,6	-8,6	25,0	22,0	29,8
Черкаська	52,3	50,8	50,9	51,3	46,2	49,5	47,9	20,9	12,3	-5,1	23,2	27,9	20,4	17,8
Чернівецька	32,2	30,9	32,7	32,5	37,7	45,6	38,6	27,4	1,0	-0,2	14,1	45,9	38,1	10,7
Чернігівська	56,4	58,3	56,2	53,8	46,4	50,6	49,4	25,5	27,2	-3,2	16,7	28,1	37,8	22,5

Джерело: авторські розрахунки за[145].

До п’ятірки регіонів, економіка яких має найвищий рівень індустріалізації (>60%)[146], у 2017 р. входили Донецька, Запорізька, Івано-

[145] Регіони України 2018. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru2ch2018.pdf

[146] Визначається за величиною частки промислової продукції в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг).

Франківська, Полтавська і Рівненська області. Частка цих областей в обсязі реалізованої промислової продукції у названому році сумарно становила 34,23%, з яких 12,47% припали на Донецьку область, 9,04% – на Полтавську, а 8,72% – на Запорізьку (додаток А, табл. А.1). Найбільшу частку (≈20%) у цій структурі з 2014 р. займає Дніпропетровська область.

Після суттєвого зростання індексу промислової продукції в Україні у 2016 р. (до 2,8% після від'ємних значень упродовж 2012-2015 рр.) у 2017 р. відбулось його зниження на 2,4 в.п. (рис. 2.3). Водночас *темп приросту обсягу реалізованої промислової продукції* у 2017 р. збільшився на 0,2 в.п. (після зменшення у 2016 р. на 3,2 в.п.). Однак ключовою причиною зростання значень цього показника є збільшення індексу цін виробників промислової продукції. Іншими словами, в основі нарощення виробничої активності (у вартісному виразі) в Україні упродовж 2015-2017 рр. знаходилась значна інфляційна складова.

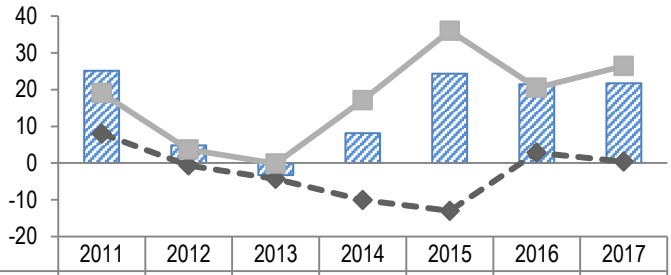

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Темп приросту обсягу реалізованої промислової продукції	25,1	4,8	-3,3	8,1	24,3	21,5	21,7
Індекс промислової продукції	8,0	-0,7	-4,3	-10,1	-13,0	2,8	0,4
Індекс цін виробників промислової продукції	19,0	3,7	-0,1	17,1	36,0	20,5	26,4

Рис. 2.3. ***Динаміка показників промислової продукції в Україні, %***
Джерело: складено за[147].

Зростання темпів приросту обсягу реалізованої промислової продукції у 2017 р. відбулось у 12 областях, із них найбільше – в Івано-Франківській (на 23,7 в.п.), Донецькій (на 19,1 в.п.), Сумській (на 18,7 в.п.) і Дніпропетровській (на 13,0 в.п.) (табл. 2.1).

Наслідком інтенсивного зростання виробничої активності у Донецькій області стало наближення у 2017 р. цього регіону на 99,68% до

[147] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

рівня 2011 р. за показником обсягу реалізованої промислової продукції. Натомість у Луганській області після суттєвого збільшення темпів приросту обсягу реалізованої промислової продукції (до 35,9%) у 2017 р. відбулось падіння виробничої активності до рівня, нижчого, аніж у 2015 р. У підсумку обсяг реалізованої промислової продукції цього регіону склав лише 23,26% від аналогічного показника 2011 р.

Негативною тенденцією розвитку вітчизняної промисловості є поступова втрата нею позицій у товарному експорті. Так, *частка промислових товарів у загальному експорті товарів і послуг* з України упродовж 2011-2016 рр. знизилась на 16,2 в.п. (табл. 2.2). Це стало наслідком зменшення значень названого показника в 15 регіонах.

У 2017 р. частка промислових товарів у вітчизняному експорті товарів і послуг збільшилась на 1,8 в.п. і склала 61,3% (проти 75,7% у 2011 р.). Зростання відбулось в 11 областях, із них найбільше – в Івано-Франківській (на 20,9 в.п.) і Чернігівській (на 17,7 в.п.). У структурі експорту промислова продукція традиційно домінує (із часткою >80%) в Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Луганській і Полтавській областях. Натомість у Київській, Миколаївській, Одеській, Хмельницькій і Чернігівській областях частка промислових товарів у загальному експорті займає менше 50%.

Після значного зниження (до від’ємних значень) упродовж 2012-2016 рр. темпів приросту експорту промислової продукції з України, у 2017 р. відбулось їх (темпів) різке зростання, яке досягло 19,81%. Збільшення обсягів експорту відбулось в усіх областях (окрім Київської, Кіровоградської і Луганської), а найсуттєвіше у Черкаській – у 1,46 раза (додаток А, табл. А.2).

Наслідком нарощення промисловим сектором національної економіки експортної активності у 2017 р. стало збільшення *частки експорту в обсязі реалізованої промислової продукції* на 0,8 в.п. Значення цього показника підвищилось у 14 областях і в середньому в Україні становило 33,4% (проти 36,7% у 2014 р.).

Серед регіонів експортна активність промисловості у 2017 р. найбільше зросла в Івано-Франківській області. Як наслідок, частка цього регіону в обсязі експорту промислових товарів з України збільшилась на 0,49 в.п. Також дещо зросли частки Львівської (на 0,18 в.п.), Одеської (на 0,13 в.п.) і Черкаської (на 0,27 в.п.) областей. Однак основа експортного потенціалу вітчизняної промисловості (>50%) формується у Дніпропетровській, Донецькій і Запорізькій областях. Частки цих трьох

регіонів у загальному експорті промислових товарів у 2017 р. становили 25,37%, 15,68% і 10,03% відповідно (проти 18,64%, 31,18% і 6,64% у 2011 р.).

Таблиця 2.2

Показники експортної активності промисловості в регіонах України, %

Область	Частка промислових товарів у експорті товарів і послуг							Частка експорту в обсязі реалізованої промислової продукції						
	Роки							Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	**75,7**	**69,2**	**66,8**	**67,0**	**60,9**	**59,5**	**61,3**	**37,8**	**34,2**	**32,2**	**36,7**	**36,1**	**32,6**	**33,4**
Вінницька	83,2	77,2	75,0	66,8	66,9	72,9	68,6	22,1	19,1	17,3	20,8	31,3	37,0	37,5
Волинська	80,4	83,0	75,2	79,1	79,4	79,9	77,0	41,5	37,7	37,8	51,2	61,0	57,8	52,7
Дніпропетровська	95,0	94,9	93,3	94,5	93,8	95,0	96,3	40,6	36,2	35,4	40,7	45,3	42,4	41,8
Донецька	96,0	93,8	94,4	93,5	89,4	86,7	93,7	50,9	45,8	44,6	55,7	41,7	41,3	42,6
Житомирська	90,7	87,3	85,5	77,3	79,3	74,1	72,3	26,7	24,7	26,9	35,4	31,9	29,5	33,3
Закарпатська	94,7	94,8	80,9	86,6	83,1	84,4	82,0	44,5	40,8	47,8	54,0	51,3	52,8	54,7
Запорізька	82,8	91,5	92,3	91,1	88,3	85,8	86,6	35,6	37,9	36,5	43,5	45,3	35,3	38,7
Івано-Франківська	87,7	88,2	74,1	71,6	71,2	53,7	74,6	29,7	24,5	14,5	18,7	18,7	23,1	29,3
Київська	68,2	62,2	58,6	58,7	55,2	52,0	49,3	25,8	21,2	17,5	23,1	27,5	24,7	23,1
Кіровоградська	82,9	85,6	90,2	86,1	71,8	69,0	67,4	25,2	28,2	43,9	42,8	29,6	31,8	26,6
Луганська	94,7	95,5	95,0	92,9	91,9	96,1	84,6	53,0	39,5	38,7	67,1	22,9	31,3	25,9
Львівська	85,7	82,4	73,1	70,2	66,5	67,6	68,5	28,7	29,5	28,5	36,2	39,1	39,9	40,8
Миколаївська	59,5	50,2	38,9	38,7	36,7	33,1	34,8	40,3	43,2	38,4	41,3	47,0	38,2	40,7
Одеська	46,1	50,8	42,7	40,6	39,2	33,9	37,7	36,4	42,9	34,5	40,0	41,9	33,9	38,3
Полтавська	83,9	92,8	91,6	85,3	82,7	81,8	80,4	31,2	31,7	28,0	25,9	24,9	21,3	21,0
Рівненська	80,3	80,2	79,3	79,2	81,2	76,1	69,6	26,9	30,2	22,1	25,7	26,4	21,7	21,2
Сумська	92,5	90,1	88,6	81,2	76,3	79,1	66,2	33,3	34,1	28,9	28,3	29,2	31,7	28,7
Тернопільська	86,0	70,4	61,4	57,0	57,2	57,0	59,3	21,1	18,2	25,6	29,8	30,8	33,1	31,8
Харківська	76,4	74,9	72,5	74,1	67,7	67,1	63,9	20,6	18,1	17,3	26,9	20,4	14,4	13,9
Херсонська	58,5	57,3	61,3	46,9	52,4	49,2	52,8	16,1	16,4	18,5	18,3	17,5	13,6	16,0
Хмельницька	66,7	65,5	68,5	58,0	46,3	54,3	49,0	15,1	15,8	16,5	22,9	21,4	19,2	20,3
Черкаська	78,5	76,6	72,9	64,2	60,6	57,6	64,3	23,3	19,5	15,1	13,0	12,4	12,5	16,1
Чернівецька	90,4	87,9	85,9	72,8	66,0	72,7	66,6	25,4	23,0	23,8	26,7	27,2	27,5	29,7
Чернігівська	65,6	64,0	63,9	58,1	45,7	30,9	48,6	21,3	14,5	15,7	22,7	20,2	17,7	17,8

Джерело: авторські розрахунки за[148].

У 2015-2016 рр. в Україні почала відновлюватись капітальна активність промисловості – *темп приросту необоротних активів* відносно 2014 р. зріс на 6,9 в.п. (табл. 2.3). Проте у 2017 р. значення цього показника знову зменшилось (у середньому на 3,4 в.п.) і було від'ємним у чотирьох областях: Дніпропетровській, Донецькій, Луганській і

[148] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Миколаївській. Найсуттєвіше зниження капітальної активності відбулось у Миколаївській і Луганській областях. Водночас, незважаючи на різке падіння темпів приросту необоротних активів (з 15,2% у 2011 р. до 5,6% у 2017 р.), промисловість Донецької області, як і промисловість Дніпропетровської і Київської областей, володіє найбільшим виробничим потенціалом серед регіонів України. Частка цих трьох регіонів у структурі необоротних активів вітчизняної промисловості займає близько 50% (додаток А, табл. А.3).

Таблиця 2.3

Показники капітальної активності промисловості в регіонах України, %

Область	Темп приросту необоротних активів							Частка необоротних активів у активах						
	Роки							Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	**13,0**	**45,2**	**7,9**	**3,4**	**8,1**	**10,3**	**6,9**	**47,6**	**54,5**	**55,2**	**53,1**	**49,0**	**45,6**	**43,3**
Вінницька	-4,1	41,4	20,8	11,2	28,5	12,6	19,5	46,1	50,8	51,3	56,1	52,3	47,2	42,0
Волинська	2,2	7,9	3,1	5,5	32,2	5,2	17,1	50,7	53,0	53,6	51,2	49,4	44,5	42,5
Дніпропетровська	21,4	2,0	-1,4	41,4	0,1	9,9	-4,1	53,1	54,1	52,5	55,0	49,7	46,0	37,5
Донецька	15,2	10,8	7,5	-1,8	8,1	-1,5	-5,6	43,2	48,4	49,0	49,9	47,7	42,2	37,7
Житомирська	6,6	20,9	5,8	10,0	-1,8	27,3	7,1	56,3	58,9	57,6	55,7	52,1	50,4	48,4
Закарпатська	6,8	26,1	8,6	15,2	24,1	16,0	5,9	49,6	53,2	57,9	56,9	55,4	53,8	51,2
Запорізька	19,7	25,7	4,5	24,8	17,8	3,0	15,2	50,6	55,1	54,9	53,7	52,1	44,0	40,6
Івано-Франківська	26,4	25,5	21,8	20,6	-17,3	-1,9	23,1	54,2	65,2	61,9	59,4	35,6	31,3	32,7
Київська	8,4	21,0	31,9	13,0	12,6	18,9	14,2	51,2	51,2	55,1	54,5	52,8	53,2	60,9
Кіровоградська	16,7	14,3	11,2	13,4	-6,9	-4,9	40,4	35,5	35,8	36,2	41,0	45,7	43,5	44,5
Луганська	4,1	18,5	-35,6	7,4	-15,0	2,3	-17,4	46,3	46,3	43,4	43,2	36,3	29,4	28,1
Львівська	8,2	21,5	19,3	7,2	7,4	9,7	38,6	48,7	51,3	53,7	48,1	44,7	37,4	41,0
Миколаївська	5,6	9,9	21,3	-4,2	249,9	-5,5	-60,5	44,9	41,2	45,0	43,4	63,1	60,6	35,7
Одеська	3,1	46,9	2,2	0,4	11,9	12,3	9,4	53,8	62,9	62,8	50,4	52,9	49,5	47,3
Полтавська	8,7	30,6	15,8	12,1	4,7	2,2	19,3	40,4	46,4	48,5	45,8	40,4	37,5	41,3
Рівненська	-2,2	11,7	31,3	23,4	-0,1	-2,9	5,4	42,2	39,8	39,3	44,9	37,6	36,1	43,4
Сумська	17,6	3,6	5,4	-6,3	6,9	15,1	18,4	42,5	40,2	41,1	35,4	32,2	33,9	33,4
Тернопільська	0,0	-11,1	38,5	13,4	-37,0	19,0	24,3	50,5	48,1	57,2	58,3	42,5	34,2	37,5
Харківська	1,1	25,4	6,0	5,1	7,0	15,9	24,3	38,8	37,0	38,9	37,1	34,5	32,7	33,9
Херсонська	14,5	14,4	11,4	-5,1	13,6	6,4	25,6	43,9	44,9	52,1	42,9	39,6	35,7	41,5
Хмельницька	14,9	12,6	11,3	6,3	18,0	9,8	26,5	56,1	57,0	58,6	53,2	51,5	48,0	48,6
Черкаська	38,3	21,8	-1,7	2,6	2,3	6,9	9,3	26,9	26,7	28,1	22,6	19,5	19,6	21,2
Чернівецька	4,4	-12,0	6,8	-4,4	21,4	14,1	8,5	59,8	58,6	63,2	58,7	58,9	50,3	47,7
Чернігівська	-10,7	17,4	20,4	18,7	6,3	15,8	13,2	40,5	45,5	49,0	49,6	42,9	35,4	32,7

Джерело: авторські розрахунки за[149].

[149] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Частка необоротних активів у активах промисловості упродовж 2014-2017 рр. в Україні скоротилась на 11,9 в.п. і має тенденцію до подальшого зниження. У 2017 р. значення цього показника зменшилось у 13 областях (проти 21 у 2016 р.), з них найбільше у Миколаївській – на 24,9 в.п. Наслідком зниження капітальної активності стало погіршення структури промислових активів у регіонах України. Так, у 2017 р. лише у двох областях (Закарпатській і Київській) у структурі активів промисловості домінували необоротні – їхня частка становила понад 50%, тобто відповідала рекомендованому значенню, тоді як у 2013 р. таких регіонів було 14.

Загалом негативна динаміка необоротних активів свідчить про втрату промисловістю України виробничого потенціалу. До прикладу, у Польщі частка необоротних активів у активах промисловості стабільно перевищує 60% і має тенденцію до зростання: з 61,1% у 2011 р. до 63,8% у 2017 р.[150]. Відтак зменшення частки необоротних активів у структурі активів вітчизняної промисловості суттєво звужує можливості для її подальшого розвитку. Ця проблема посилюється домінуванням матеріало- та енергоємних технологій і високим ступенем зносу основних засобів (59,1%), зокрема у переробній промисловості – 64,6%, а також негативною динамікою інвестиційних процесів.

З 2012 р. в Україні відбувалось тенденційне зменшення *темпів приросту капітальних інвестицій у промисловість*, а з 2013 р. – і *темпів приросту прямих іноземних інвестицій (ПІІ)* до від'ємних значень у 2014-2016 рр. (табл. 2.4). У 2016 р. значення першого з названих показників суттєво зросло (на 32,7 в.п. порівняно з 2015 р.) і, таким чином, наблизилось до рівня 2011 р. (різниця склала -7,8 в.п.). Водночас темпи приросту ПІІ у промисловість ще більше знизились (до -28,4%). Як наслідок, *частка промисловості у загальному обсязі ПІІ* у 2016 р. зменшилась на 5,1 в.п.

У 2017 р. темпи приросту капітальних інвестицій у промисловість у середньому скоротились на 18,4 в.п. (до 15,9%). Зменшення значень цього показника відбулось у 18 областях, а найсуттєвіше (до від'ємного рівня) – у Луганській, Київській і Миколаївській. Натомість Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська і Херсонська області наростили обсяги капітальних інвестицій у промисловість, а надто остання (Херсонська) – у 3,7 раза. Найвищим потенціалом у сегменті капітальних

[150] Авторські розрахунки за даними Центрального статистичного управління Польщі.

інвестицій у промисловості стабільно володіють Дніпропетровська, Донецька, Запорізька і Київська області. Їх частки у відповідній структурі у 2017 р. становили: 22,57%, 9,14%, 9,17% і 10,58% (додаток А, табл. А.4).

Україні вдалося подолати негативну тенденцію, яка тривала упродовж 2013-2016 рр. і проявлялась у скороченні надходжень ПІІ, зокрема у промисловий сектор економіки. Так, у 2017 р. темпи приросту ПІІ у вітчизняну промисловість досягли в середньому 11,0%. Значення цього показника стало додатнім у 15 областях (проти чотирьох у 2016 р.). Найбільше зростання обсягів ПІІ у промисловість у 2016-2017 рр. демонструвала Чернігівська область – 209,1 і 83,8% відповідно. Високих (>18%) темпів приросту ПІІ також було досягнуто у Дніпропетровській, Запорізькій і Львівській областях. Харківській області вдалося незначно збільшити (на 2,9%) обсяги ПІІ у промисловість після їх скорочення упродовж 2012-2016 рр. сумарно на 52,1%. Для цієї області характерне найнижче серед регіонів України значення частки промисловості у загальному обсязі ПІІ, яке, однак, має тенденцію до зростання – 34,1% у 2017 р. проти 16,1% у 2011 р.

Наслідком активізації залучення коштів іноземних інвесторів у промисловий сектор національної економіки у 2017 р. стало збільшення частки промисловості в загальному обсязі ПІІ в середньому в Україні на 7,9 в.п. Зростання значення цього показника було досягнуто в 14 областях, із них найбільше – у Донецькій (на 16,9 в.п.) і Львівській (на 15,5 в.п.).

Стабільно найвищі (>80%) частки промисловості у загальному обсязі ПІІ демонструють Житомирська, Закарпатська, Луганська, Черкаська і Чернігівська області. Проте найбільшим потенціалом залучення іноземного капіталу в промисловий сектор (із великим відривом від решти регіонів) володіє Дніпропетровська область, хоча її частка в загальному обсязі ПІІ у вітчизняну промисловість упродовж 2016-2017 рр. скоротилась майже удвічі, порівняно з попереднім періодом (додаток А, табл. А.5).

Підсумовуючи цей блок досліджень, загалом можна констатувати відчутне покращення інвестиційного клімату в Україні, ознакою якого, зокрема, є збільшення темпів приросту ПІІ у промисловий сектор національної економіки.

Після зростання у 2015-2016 рр. рівня інноваційної активності вітчизняної промисловості, у 2017 р. відбулося його зниження. Так, зокрема, *частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств* скоротилась на 2,3 в.п., порівняно з 2016 р., а *частка витрат на інновації в загальному обсязі капітальних*

Таблиця 2.4

Показники інвестиційної активності промисловості в регіонах України, %

Область	Темп приросту капітальних інвестицій у промисловість							Темп приросту прямих іноземних інвестицій у промисловість							Частка промисловості в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій						
	Роки							Роки							Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	**42,1**	**16,4**	**6,5**	**-11,6**	**1,6**	**34,3**	**15,9**	**8,5**	**12,7**	**4,9**	**-17,7**	**-10,4**	**-28,4**	**11,0**	**34,7**	**31,5**	**31,0**	**32,3**	**30,6**	**25,5**	**33,4**
Вінницька	24,8	50,0	36,9	-12,2	0,2	-19,6	32,5	11,2	11,0	13,1	-4,6	-16,7	5,2	17,6	55,5	56,8	56,5	59,9	66,9	73,2	77,9
Волинська	36,6	3,0	19,2	19,3	196,7	-39,4	9,4	12,2	4,2	3,0	-14,1	-1,6	-0,6	1,9	67,8	57,0	62,5	67,0	72,2	78,5	72,2
Дніпропетровська	45,5	-6,5	0,1	8,0	18,4	11,5	45,7	1,7	5,7	2,7	-12,6	-5,8	-65,0	19,7	74,1	75,1	70,8	72,5	73,8	53,7	60,1
Донецька	75,4	19,0	-1,9	-52,3	-37,3	44,4	38,1	14,3	13,6	3,9	-40,1	-35,1	-4,1	14,7	46,7	44,8	39,5	32,6	29,5	36,2	53,1
Житомирська	15,1	25,1	7,9	-2,5	11,8	45,3	29,6	31,6	9,1	-0,3	-21,6	-16,0	-12,5	6,1	80,6	82,0	76,7	81,5	78,5	79,2	80,2
Закарпатська	2,6	45,2	10,2	2,6	15,1	54,3	15,9	-6,8	10,9	10,3	-9,6	-18,6	5,4	3,1	78,2	74,3	74,7	80,1	78,9	81,7	82,1
Запорізька	45,0	23,9	-5,7	25,3	-11,2	26,9	61,7	6,6	27,3	-5,5	-13,6	-14,8	-12,9	18,2	70,7	76,7	73,7	81,0	65,6	65,3	69,1
Івано-Франківська	5,4	20,8	-16,4	54,0	-21,0	34,5	31,7	33,1	-0,2	29,5	10,8	-10,2	-3,7	12,5	78,0	75,6	77,3	75,3	74,9	73,0	75,0
Київська	63,7	39,3	25,3	11,7	2,6	45,0	-18,2	4,8	10,8	5,6	-13,0	-2,7	-0,1	4,4	46,9	46,4	48,4	49,7	49,1	52,6	52,4
Кіровоградська	123,5	-57,8	-22,4	-3,1	-4,6	77,8	26,9	3,4	42,6	106,9	-45,4	-14,1	-37,5	-0,9	42,1	41,9	56,8	59,9	65,5	44,8	37,3
Луганська	26,2	16,3	46,4	-44,6	-72,1	20,8	-69,1	26,7	5,0	2,4	-44,1	7,3	-10,8	-1,1	82,7	79,4	77,2	54,8	70,2	83,6	82,4
Львівська	20,7	11,0	31,9	-21,3	32,7	74,5	34,2	1,8	71,8	13,8	-28,3	-11,9	-9,1	19,5	27,3	39,0	42,5	37,8	36,7	38,0	53,5
Миколаївська	-5,0	35,1	44,3	-51,2	-26,1	212,7	-15,8	97,7	63,1	5,0	-27,5	-14,8	14,9	-3,7	49,0	48,0	46,7	40,9	38,1	43,6	43,5
Одеська	13,1	288,1	-21,8	-61,6	5,5	48,9	15,6	11,4	53,1	16,1	-13,0	-5,2	-3,5	4,8	30,0	34,5	39,0	39,6	40,2	39,0	45,2
Полтавська	19,5	25,7	16,3	-8,4	-26,6	-1,0	64,4	24,9	-24,8	12,7	85,1	-2,7	-6,2	-0,3	78,1	43,6	43,5	83,3	83,3	78,0	77,3
Рівненська	-11,5	27,4	-2,8	44,7	90,7	-35,0	27,3	2,0	15,8	-2,9	-5,0	-33,6	-23,0	-24,0	49,9	57,3	53,1	58,7	47,6	44,4	45,8
Сумська	78,3	-22,6	8,3	-8,8	2,1	80,7	21,6	0,6	4,2	2,8	-41,7	-33,5	-34,0	0,0	80,1	80,7	72,7	68,5	59,8	41,9	43,8
Тернопільська	31,6	25,3	-19,4	2,4	40,0	68,1	54,1	-16,5	3,7	8,7	-17,0	-10,9	7,7	-18,5	57,2	56,8	58,5	58,7	58,9	66,0	57,6
Харківська	21,4	22,5	-1,7	-2,7	21,2	17,0	25,9	15,0	-14,0	-2,5	-18,4	-14,9	-17,8	2,9	16,1	17,5	16,7	17,5	16,4	33,2	34,1
Херсонська	103,5	-12,2	12,8	3,2	4,3	-11,5	270,3	3,9	5,6	30,7	-21,1	14,7	-9,3	15,9	55,8	49,6	56,9	59,6	68,3	64,9	69,2
Хмельницька	10,4	-48,0	33,9	4,0	26,6	76,5	24,5	0,9	-2,5	4,7	-11,2	-9,6	-7,7	11,6	79,5	70,5	68,2	72,3	74,1	72,1	74,6
Черкаська	22,0	23,8	-16,0	-38,4	33,7	53,0	1,1	-7,6	272,8	1,9	-46,7	-30,4	-4,4	-1,9	71,7	86,4	87,4	81,2	81,8	82,5	80,7
Чернівецька	30,6	-31,4	20,7	-7,9	34,4	61,7	10,6	-12,9	-5,9	-5,5	7,3	-4,9	-11,7	-5,6	54,1	49,0	42,6	46,5	51,2	46,9	59,4
Чернігівська	4,1	7,8	15,6	46,9	3,7	66,9	0,6	1,0	13,3	4,5	-7,4	-12,6	209,1	83,8	74,5	78,7	67,3	77,3	76,0	90,0	92,7

Джерело: авторські розрахунки за[151].

[151] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2.5

Показники інноваційної активності промисловості в регіонах України, %

Область	Частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств						Частка витрат на інновації в загальному обсязі капітальних інвестицій							Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції						
	Роки							Роки							Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2017
Україна	**12,8**	**13,6**	**13,6**	**12,1**	**15,2**	**16,6**	**14,3**	**18,2**	**12,5**	**9,8**	**8,9**	**15,8**	**19,7**	**6,4**	**3,8**	**3,3**	**3,3**	**2,5**	**1,4**	**0,7**
Вінницька	11,4	13,7	15,2	11,8	12,9	14,1	9,6	2,5	21,8	26,2	34,2	24,7	38,6	4,0	2,2	1,6	2,3	2,3	0,6	0,9
Волинська	11,1	12,1	10,0	9,0	10,6	10,2	15,1	12,7	16,1	25,1	20,6	2,4	8,8	8,8	5,6	1,7	3,0	2,5	2,2	0,3
Дніпропетровська	7,1	7,7	7,8	8,0	8,9	13,8	9,9	7,9	9,5	9,0	6,5	50,3	85,0	4,6	0,5	0,8	1,9	0,7	0,4	0,1
Донецька	9,5	10,9	10,3	9,1	7,1	11,6	11,5	19,3	8,6	5,6	6,5	16,7	8,5	7,3	2,1	2,2	3,0	1,7	0,5	1,3
Житомирська	13,8	15,6	17,2	8,6	14,9	14,5	13,9	34,5	6,3	5,9	5,0	2,4	7,3	0,4	3,8	5,1	5,5	1,4	1,8	0,5
Закарпатська	8,5	6,6	5,5	4,5	8,0	7,5	9,0	2,5	5,0	3,4	2,2	2,6	4,5	1,7	11,9	13,4	15,5	8,4	4,6	1,8
Запорізька	18,3	17,8	18,0	15,9	19,2	21,1	16,8	17,4	5,3	6,9	6,2	6,6	7,9	14,0	3,2	2,2	2,3	1,7	1,2	2,4
Івано-Франківська	17,4	17,1	17,0	15,9	18,4	14,8	17,8	12,5	10,1	29,0	3,7	4,5	2,9	3,7	5,2	7,5	4,3	3,8	1,3	0,4
Київська	7,4	8,0	9,7	8,8	13,0	15,2	11,0	6,5	2,7	1,2	1,3	1,5	4,3	2,5	2,3	1,7	2,4	2,2	0,8	0,8
Кіровоградська	12,5	12,8	13,1	11,7	21,8	14,7	14,2	5,8	31,8	12,0	12,0	17,0	20,5	31,1	5,3	2,8	6,4	2,9	2,1	1,8
Луганська	12,5	11,4	9,9	7,6	8,8	8,8	7,2	3,5	6,1	4,7	0,8	2,0	2,9	4,4	2,7	3,4	2,1	0,2	0,1	0,1
Львівська	9,8	10,8	12,0	12,6	18,4	18,6	14,9	6,7	10,4	7,4	8,0	7,6	6,7	3,6	1,5	2,1	3,0	2,1	1,9	0,8
Миколаївська	9,7	13,8	11,7	10,1	23,7	19,8	17,2	23,7	21,1	28,8	50,0	32,5	22,5	13,7	3,3	0,9	3,0	1,5	0,3	1,0
Одеська	12,8	14,0	11,3	9,8	17,2	18,8	15,3	11,6	27,1	2,1	19,5	2,8	9,7	5,0	2,2	3,6	3,6	2,4	2,1	0,3
Полтавська	7,4	7,4	6,9	6,8	14,6	12,8	8,9	2,8	2,8	4,0	7,2	3,6	6,0	1,2	24,3	14,4	6,5	8,9	1,9	0,2
Рівненська	10,5	14,2	13,4	14,5	9,8	11,9	5,2	5,0	6,9	3,1	1,2	0,4	3,3	0,5	0,9	0,6	0,8	0,8	0,6	0,0
Сумська	16,0	16,8	13,2	12,3	19,0	17,8	15,4	27,9	26,1	27,1	61,9	16,8	19,4	28,1	12,4	10,6	10,4	10,4	7,1	2,0
Тернопільська	17,8	17,4	11,8	9,5	17,4	25,0	27,5	19,0	17,5	6,1	14,1	2,6	9,0	7,4	7,6	7,4	2,6	1,7	1,4	0,8
Харківська	17,5	20,8	21,4	21,0	23,7	25,8	26,6	19,9	25,3	22,2	25,3	19,6	28,8	17,8	2,4	4,8	4,8	3,8	3,4	2,2
Херсонська	11,9	12,3	13,3	10,8	20,7	16,7	15,5	7,0	25,5	22,8	12,4	9,2	11,1	2,3	4,9	5,6	4,0	5,4	1,4	1,5
Хмельницька	20,9	22,2	17,9	9,9	12,3	12,1	5,7	43,6	34,0	12,7	14,4	5,7	2,3	1,0	2,1	2,3	1,6	0,9	0,7	0,1
Черкаська	17,0	15,5	14,6	10,1	17,2	15,4	23,7	2,9	6,9	2,5	4,3	5,7	3,1	8,6	3,8	1,2	2,0	1,6	0,7	1,1
Чернівецька	11,4	9,5	8,2	9,2	15,1	20,4	14,5	5,8	30,6	24,8	36,1	7,3	4,6	5,7	4,9	3,5	2,6	2,0	2,4	0,9
Чернігівська	10,6	13,7	12,0	7,8	12,4	14,3	9,6	5,8	7,2	21,1	11,4	3,6	4,1	4,4	1,7	1,4	0,9	1,0	0,5	1,0

Примітка: у 2016 р. Державна служба статистики України не оприлюднила значень цього показника.

Джерело: авторські розрахунки за[152].

[152] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2.6

Показники ресурсної ефективності промисловості в регіонах України

Область	Фондовіддача, грн/грн							Продуктивність праці, млн грн/ос.						
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Україна	**1,980**	**1,429**	**1,280**	**1,338**	**1,539**	**1,695**	**1,929**	**0,389**	**0,409**	**0,404**	**0,493**	**0,690**	**0,865**	**1,076**
Вінницька	3,168	2,404	2,252	2,449	2,626	2,901	2,896	0,280	0,290	0,336	0,410	0,574	0,743	0,896
Волинська	1,764	1,760	1,648	1,959	2,104	2,408	2,569	0,196	0,206	0,201	0,261	0,382	0,465	0,576
Дніпропетровська	1,471	1,585	1,587	1,300	1,559	1,620	2,148	0,488	0,542	0,540	0,658	0,813	0,977	1,288
Донецька	2,359	1,928	1,634	1,336	1,331	1,473	2,000	0,516	0,465	0,444	0,419	0,772	0,893	1,328
Житомирська	1,739	1,638	1,555	1,573	2,256	2,319	2,388	0,183	0,204	0,211	0,254	0,361	0,465	0,509
Закарпатська	2,029	1,806	1,676	1,618	1,622	1,862	2,133	0,145	0,161	0,166	0,187	0,237	0,314	0,382
Запорізька	2,209	1,779	1,627	1,616	1,834	2,083	2,204	0,422	0,430	0,419	0,566	0,785	0,938	1,159
Івано-Франківська	2,006	1,671	1,194	1,131	1,890	2,066	2,200	0,338	0,348	0,305	0,366	0,510	0,542	0,715
Київська	1,248	1,283	1,125	1,027	1,137	1,173	1,129	0,341	0,413	0,484	0,518	0,646	0,813	0,903
Кіровоградська	2,197	2,671	2,657	2,050	2,486	2,864	2,397	0,219	0,283	0,336	0,389	0,455	0,517	0,605
Луганська	2,655	1,935	2,586	1,113	0,930	1,235	1,049	0,388	0,341	0,302	0,195	0,252	0,395	0,335
Львівська	1,767	1,566	1,302	1,389	1,911	2,155	1,964	0,200	0,219	0,219	0,257	0,393	0,486	0,577
Миколаївська	2,277	2,276	1,759	2,087	0,810	1,138	3,334	0,295	0,329	0,309	0,375	0,515	0,699	0,821
Одеська	1,670	1,182	1,128	1,368	1,942	1,900	1,989	0,290	0,302	0,296	0,373	0,633	0,712	0,788
Полтавська	3,539	3,003	2,300	2,489	3,054	3,870	4,348	0,587	0,638	0,584	0,749	1,054	1,451	1,956
Рівненська	2,643	1,901	1,862	1,842	2,586	3,088	3,445	0,231	0,186	0,242	0,301	0,415	0,489	0,590
Сумська	3,321	3,405	3,102	3,681	4,751	4,056	4,068	0,274	0,292	0,290	0,349	0,499	0,503	0,607
Тернопільська	1,874	2,010	1,524	1,563	3,559	3,640	3,853	0,194	0,184	0,197	0,244	0,379	0,470	0,604
Харківська	3,372	3,280	3,123	2,638	4,049	4,701	4,544	0,263	0,309	0,315	0,297	0,497	0,678	0,808
Херсонська	2,209	1,796	1,719	2,016	2,536	3,541	3,081	0,240	0,216	0,231	0,273	0,423	0,646	0,714
Хмельницька	2,072	2,032	1,928	1,657	1,756	1,950	2,000	0,216	0,236	0,250	0,239	0,324	0,386	0,506
Черкаська	3,172	2,925	2,822	3,390	4,236	4,775	5,146	0,353	0,396	0,378	0,494	0,640	0,788	0,933
Чернівецька	1,403	1,610	1,504	1,794	2,157	2,611	2,665	0,110	0,103	0,104	0,128	0,189	0,255	0,272
Чернігівська	3,992	4,323	3,475	3,415	4,117	4,900	5,300	0,245	0,327	0,318	0,393	0,526	0,716	0,885

Джерело: авторські розрахунки за[153].

[153] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2.7

Показники економічної ефективності промисловості в регіонах України, %

Область	Рентабельність обороту							Рентабельність активів							Рентабельність операційної діяльності						
	Роки							Роки							Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	**4,5**	**1,6**	**1,0**	**-11,6**	**-10,2**	**-0,4**	**3,3**	**4,2**	**1,2**	**0,7**	**-8,3**	**-7,7**	**-0,3**	**2,8**	**4,7**	**3,4**	**3,0**	**1,6**	**0,9**	**4,2**	**6,8**
Вінницька	1,3	1,7	2,9	-1,0	0,8	2,6	5,7	2,0	2,1	3,4	-1,3	1,0	3,5	6,9	2,8	3,5	4,8	4,6	5,4	5,2	7,0
Волинська	4,1	2,1	2,1	-1,6	1,5	2,6	3,0	3,6	1,9	1,8	-1,6	1,6	2,8	3,2	4,3	3,9	3,9	6,8	6,4	4,5	5,4
Дніпропетровська	12,3	4,4	5,8	-0,5	-4,6	3,3	8,7	4,1	3,8	4,9	-0,4	-3,6	2,5	7,0	12,1	6,2	8,0	7,6	2,1	6,4	10,4
Донецька	0,7	-2,7	-3,2	-12,8	-20,8	-3,3	-7,3	0,7	0,9	-2,6	-8,5	-13,2	-2,1	-5,5	0,8	-0,8	-1,1	-0,7	-6,8	1,9	-2,0
Житомирська	1,2	1,2	0,8	-9,5	-6,9	-0,1	-0,5	1,2	1,2	0,7	-8,3	-8,1	-0,2	-0,5	3,1	4,1	3,4	-2,4	0,0	3,4	2,4
Закарпатська	2,0	1,3	0,8	-10,5	-8,6	0,7	-3,0	2,0	1,2	0,7	-9,6	-7,7	0,7	-3,3	3,0	2,6	2,2	0,0	0,2	3,2	1,0
Запорізька	5,1	4,1	7,1	-7,2	-3,9	6,1	8,7	5,7	4,0	6,4	-6,2	-3,7	5,6	7,8	4,9	5,9	9,2	11,6	9,5	13,1	12,6
Ів.-Франківська	-5,4	-6,2	-2,9	-28,5	-21,4	-7,2	-1,5	-5,9	-6,8	-2,2	-19,1	-14,4	-4,6	-1,1	-2,0	-3,4	-0,4	-0,1	2,0	3,9	3,9
Київська	3,0	3,1	3,4	-9,9	-5,3	2,1	3,4	1,9	2,1	2,1	-5,6	-3,2	1,3	2,3	4,6	4,8	3,9	-0,7	2,0	5,3	5,6
Кіровоградська	6,1	0,0	0,0	0,0	-56,9	0,6	2,3	4,7	3,5	0,8	0,0	-64,6	0,8	2,5	7,4	8,5	6,4	-28,1	-32,3	2,0	3,2
Луганська	-3,3	-8,1	-12,3	-126,6	-204,1	-78,6	-118,3	-4,0	-7,3	-4,2	-60,9	-68,9	-28,5	-34,9	-0,4	-4,7	-13,4	-20,8	-24,2	-16,8	-35,1
Львівська	2,4	0,9	2,6	-8,9	-5,9	1,3	1,6	2,0	0,7	1,8	-5,9	-5,0	1,0	1,3	3,2	1,7	3,8	1,5	1,1	3,9	3,6
Миколаївська	2,3	2,6	0,5	-22,6	-10,0	-11,9	-0,4	2,3	2,4	0,4	-20,4	-5,1	-8,2	-0,5	3,3	5,4	2,6	-5,7	-0,3	-6,6	4,6
Одеська	-1,5	-4,0	-5,9	-23,3	-7,7	-6,0	-2,8	-1,3	-3,0	-4,2	-16,0	-7,9	-5,7	-2,7	0,9	1,5	-1,3	-10,7	-1,7	-1,5	2,4
Полтавська	10,1	6,8	5,5	-3,4	-8,0	-0,9	3,9	14,5	9,5	6,2	-3,9	-9,9	-1,2	6,9	10,4	9,0	7,8	11,7	5,4	6,6	10,3
Рівненська	0,9	-8,4	-7,7	-40,3	-24,7	-5,8	-1,2	1,0	-6,3	-5,6	-33,3	-24,0	-6,4	-1,7	2,3	-5,7	-5,0	-22,4	-15,1	-5,0	1,0
Сумська	4,9	7,1	4,4	-3,1	-1,1	2,8	2,2	6,9	9,7	5,6	-4,0	-1,6	3,9	3,0	6,0	8,9	6,7	4,9	6,5	8,1	5,7
Тернопільська	-12,5	-0,5	-4,5	-15,9	-1,1	0,7	-21,6	-11,8	-0,5	-3,9	-14,5	-1,7	0,9	-31,3	-7,5	1,4	-1,3	-1,9	3,3	3,1	2,8
Харківська	5,7	3,3	3,3	0,9	0,5	0,4	2,5	7,4	4,0	4,0	0,9	0,7	0,6	3,8	6,7	5,6	6,2	3,6	4,7	3,2	4,7
Херсонська	-1,5	-0,1	-2,2	-17,0	-8,3	-1,7	0,3	-1,4	-0,1	-2,0	-14,7	-8,4	-2,1	0,4	2,1	2,4	0,4	-5,9	-1,9	1,1	2,8
Хмельницька	3,4	1,3	2,4	-18,4	-14,7	-3,5	0,1	4,0	1,5	2,7	-16,2	-13,3	-3,3	0,1	4,8	6,0	6,9	-6,6	-5,5	1,6	5,6
Черкаська	-0,6	0,2	-2,7	-18,0	-8,6	0,6	3,8	-0,5	0,2	-2,2	-13,8	-7,1	0,6	4,2	4,4	1,8	-1,2	-6,9	-3,2	3,9	9,1
Чернівецька	-0,8	4,9	0,6	-1,7	0,6	2,5	2,0	-0,7	4,6	0,6	-1,8	0,8	3,3	2,6	0,8	1,2	2,3	0,4	2,9	3,6	0,6
Чернігівська	1,5	1,5	2,0	-3,3	-5,3	-6,0	1,9	2,4	3,0	3,4	-5,5	-9,4	-3,5	3,2	3,3	3,6	5,4	6,2	1,4	-3,6	4,9

Джерело: авторські розрахунки за[154].

[154] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

інвестицій – на 13,3 в.п. (табл. 2.5). Як наслідок, значення останнього показника стало на 2,5 в.п. меншим, аніж у кризовому 2014 р. *Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції* упродовж аналізованого періоду щорічно скорочувалась (сумарно у 5,43 раза) і у 2017 р. становила лише 0,7%.

Попри загальне зниження інноваційної активності промисловості, деяким регіонам у 2017 р. вдалося досягти зростання значень окремих показників. Так, частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств збільшилась у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Харківській і Черкаській областях. У трьох останніх із названих регіонів значення цього показника перевищило 23% (проти 14,3% у середньому в Україні).

Частка витрат на інновації в загальному обсязі капітальних інвестицій у 2017 р. збільшилась у восьми регіонах і стала найвищою у Кіровоградській (31,1%) і Сумській (28,1%) областях. Водночас частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 14 регіонах становила менше 1%. Лише у Запорізькій, Сумській і Харківській областях значення цього показника перевищило 2%.

Найвищий рівень інноваційної активності промисловості (сумарно у розрізі трьох аналізованих показників) у 2017 р. можна констатувати у Запорізькій, Кіровоградській, Сумській, Харківській і Черкаській областях. Натомість у Рівненській і Хмельницькій областях значення усіх цих показників були найнижчими серед регіонів. Однак загалом в Україні порівняно невисока інноваційна активність промислового сектора економіки. Зокрема, за таким показником, як частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств у 2017 р. Україна поступалася, до прикладу, Польщі в 1,3 раза, а за часткою інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції – у 12,6 раза.

Рівень використання основних виробничих ресурсів промислового сектору економіки характеризують два ключові показники: *фондовіддача* і *продуктивність праці*. Перший з них відображає ефективність управління основним капіталом, а другий – людським. Упродовж аналізованого періоду в Україні ці показники демонстрували дещо різну динаміку (табл. 2.6). Так, значення показника фондовіддачі у 2011-2013 рр. зменшилось у 1,55 раза, а в наступних чотирьох роках, навпаки, зросло в 1,5 раза (порівняно з 2013 р.). Натомість показник продуктивності праці упродовж аналізованого періоду зберігав тенденцію до збільшення (за

винятком незначного зниження у 2013 р.), у 2017 р. його значення перевищило рівень 2011 р. у 2,8 раза.

Визначальний вплив на зміну значень показників ресурсної ефективності промисловості України у 2017 р. (порівняно з 2016 р.) мали такі чинники:

– зростання обсягу реалізованої промислової продукції (у вартісному виразі) на 21,68%;

– збільшення вартості необоротних активів на 6,93%;

– зменшення середньої кількості працівників у промисловості на 2,17%.

Найвищий рівень продуктивності праці у промисловості серед регіонів України традиційно був характерний для Полтавської області – 1,956 млн грн/ос. (проти 1,451 млн грн/ос. у 2016 р.). Зростання цього показника стало наслідком збільшення обсягу реалізованої промислової продукції на 34,0% за одночасного зменшення у 2017 р. середньої кількості працівників у промисловому секторі економіки цього регіону на 0,6% (додаток А, табл. А.6). Промисловість Полтавської області також досягла значного (на 47,8 в.п.) зростання фондовіддачі, а відтак знову увійшла до п’ятірки лідерів (разом із Сумською, Харківською, Черкаською і Чернігівською областями) за значенням цього показника (>4 грн/грн).

Варто відзначити позитивну тенденцію, яка відображається у сповільненні темпів зниження кількості зайнятих у вітчизняній промисловості. Так, у 2017 р. у восьми областях (проти семи у 2016 р. і однієї у 2015 р.) відбулось зростання кількості зайнятих у промисловому секторі економіки, з них найбільше у Львівській – на 6,38%. Водночас у Луганській, Донецькій і Дніпропетровській областях відбулось суттєве зменшення значень цього показника: на 17,27%, 13,78% і 3,42% відповідно. Проте у двох останніх названих регіонах (поряд із Харківською областю) частка зайнятих у промисловості зберігається найвищою – 14,58% у Дніпропетровській області і 8,58% – у Донецькій. Натомість у Луганській області ця частка зменшилась до 2,91% (проти 8,17% у 2011 р.), тоді як у Львівській, навпаки, зросла до 6,77% (проти 5,23%).

Таким чином, можна констатувати підвищення загального рівня ресурсної ефективності української промисловості, з огляду на стабільне зростання (з 2014 р.) фондовіддачі і продуктивності праці. Однак за рівнем значень останнього показника вона поступається, до прикладу, польській у три рази.

Рівень економічної ефективності функціонування промислового

сектору економіки відображається показниками рентабельності операційної діяльності, рентабельності обороту і рентабельності активів. У 2016-2017 рр. в Україні відбулось зростання (після суттєвого зниження упродовж попередніх чотирьох років) рівня *рентабельності операційної діяльності* промисловості. Так, у 2017 р. значення цього показника у середньому досягло 6,8%, що в 1,45 раза вище, аніж у 2011 р. (табл. 2.7). Операційна (або основна) діяльність промисловості стала рентабельною в 22 регіонах (проти 10 в 2014 р.).

Рентабельність обороту і *рентабельність активів* вітчизняної промисловості з 2014 р. були від'ємними внаслідок збиткового результату від звичайної діяльності до оподаткування підприємств. У 2017 р. промисловий сектор національної економіки отримав прибуток у сумі 87461,7 млн грн (проти збитку 7569,6 млн грн. у 2016 р.). Це, зі свого боку, спричинило зростання показників рентабельності обороту і рентабельності активів вітчизняної промисловості у середньому до рівня у понад 2 раза вищого, аніж у 2012 р. Однак фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств був від'ємним у дев'яти регіонах (проти 11 у 2016 р.). Зокрема, відбулось поглиблення збитковості промислового сектору економіки Донецької, Житомирської і Луганської областей (додаток А, табл. А.7).

У 2017 р. найвищого рівня економічної ефективності промисловості досягли Дніпропетровська і Запорізька області, що було зумовлено суттєвим зростанням усіх трьох аналізованих показників рентабельності до найвищих значень серед регіонів України. Своєю чергою, збільшення рентабельності обороту і рентабельності активів промисловості цих областей стало наслідком нарощення фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування підприємств: у 3,3 раза в Дніпропетровській області і 1,7 раза – в Запорізькій. Високий рівень економічної ефективності промисловості у 2017 р. також продемонстрували Вінницька, Полтавська і Черкаська області.

Окремо необхідно виділити Харківську область, промисловість якої була незмінно прибутковою упродовж 2011-2017 рр. (на відміну від решти регіонів). Після зниження у 2014-2016 рр. фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування промислових підприємств цієї області у 2017 р. значення цього показника зросло у 7,4 раза. Також варто відзначити збільшення додатних значень усіх показників рентабельності промисловості у Кіровоградській області після їх різкого зниження у 2015 р.

Отже, у 2017 р., порівняно з 2016 р., в Україні відбулось підвищення

загального рівня функціонування промисловості. Водночас для протидії усталеним негативним тенденціям у розвитку вітчизняної промисловості (передусім погіршення структури активів і зниження інноваційної активності, зокрема скорочення частки інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції та ін.), а також для подальшого підвищення рівня фондовіддачі, продуктивності праці, прибутковості суб'єктів промислової діяльності, збільшення частки промисловості у товарному експорті і залучення ПІІ в Україні необхідна реалізація комплексу організаційно-економічних та фінансових механізмів за такими напрямами:

– ***підвищення рівня інноваційної активності*** – *стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв* шляхом їх селективного субсидування (збільшення цільових державних дотацій) за прикладом держав-членів ЄС, пільгового кредитування та оподаткування товаровиробників при підвищенні наукомісткості продукції, надання переваг (додаткових балів) під час проведення тендерів на отримання державного замовлення за умови забезпечення значень коефіцієнта локалізації внутрішнього потенціалу на визначеному рівні, залучення до виконання державних цільових програм, зниження орендної плати у разі входження в індустріальний парк та ін.;

– ***зниження собівартості промислової продукції*** – *удосконалення територіальної організації виробництва* шляхом концентрації випуску технологічно однорідної (уніфікованої і стандартизованої) продукції, а також освоєння нових технологічних процесів і впровадження безвідходних технологій, зокрема на засадах трансферу; *скорочення тривалості виробничо-реалізаційних циклів* у промисловості шляхом налагодження безперебійного функціонування системи управління матеріальними потоками на основі розвитку регіональних логістичних центрів і транспортної інфраструктури;

– ***нарощення експортного потенціалу*** – *стимулювання експортної активності* суб'єктів промислової діяльності шляхом надання їм організаційно-технічної та інформаційної підтримки у напряму удосконалення системи управління якістю промислової продукції і забезпечення міжнародної сертифікації виробництв, а також сприяння в отриманні дозволів на міжнародні транспортні перевезення;

– ***активізація залучення ПІІ*** – *розширення доступу суб'єктів промислової діяльності до іноземних інвестиційних ресурсів* шляхом створення умов (за участі та сприяння державних і регіональних органів

влади) для тіснішої співпраці суб'єктів промислової діяльності з європейськими організаціями та фондами, що займаються фінансовою підтримкою регіонального розвитку в межах програм міжнародного співробітництва (Світовим банком, ЄБРР, Інвестиційним банком та ін.); *підвищення рівня поінформованості іноземних інвесторів щодо потенційних напрямів капіталовкладень* в Україні шляхом оприлюднення на інтерактивних інвестиційних порталах результати рейтингування інвестиційної привабливості регіонів і провідних українських товаровиробників.

Орієнтиром нової промислової політики в Україні має стати досягнення високого рівня конкурентоспроможності промислового сектору національної економіки. Реалізація такої політики передбачає, з одного боку, створення умов для залучення інвесторів, зокрема іноземних, у високотехнологічні виробництва, а з іншого – забезпечення реальної підтримки вітчизняних товаровиробників у межах реалізації базових концепцій (експортоорієнтації та імпортозаміщення) розвитку конкурентних видів промислової діяльності.

2.3. Структурні зміни у товарному експорті України: регіональний вимір

Упродовж 2012-2015 рр. в Україні відбувалось поступове зниження обсягів *товарного експорту*, яке сумарно склало 44,6%. Однак з 2016 р. почалося подолання негативної тенденції, а у 2017 р. – суттєве (на 19%) зростання значень цього показника (рис. 2.4).

Значно вища амплітуда коливань значень темпу приросту товарного експорту у вартісному виразі, порівняно з індексом фізичного обсягу експорту, свідчить про високу залежність цін на вітчизняну продукцію від кон'юнктури на зовнішніх товарних ринках. Це ж є наслідком сировинної орієнтації українського товарного експорту, який складається з продукції промисловості (>70%) і сільського господарства.

Серед регіонів України темпи приросту товарного експорту у 2017 р. були від'ємними лише у двох областях (проти 10 у 2016 р. і 23 у 2015 р.) – Луганській і Кіровоградській (табл. 2.8). Натомість у 2016 р. ці області

входили до числа тих 13, в яких було досягнуто зростання обсягів товарного експорту, а в Луганській – взагалі найвищих (+69,04%). Упродовж 2012-2017 рр. найвищі темпи приросту товарного експорту (сумарно 86,62%) продемонструвала Вінницька область, що була єдиною з-поміж регіонів України, якій вдалось наростити значення цього показника у 2015 р.

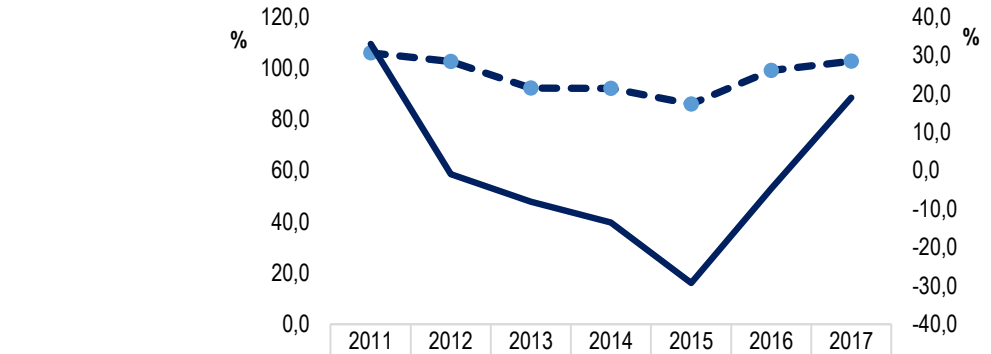

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Індекс фізичного обсягу експорту (Ласпейреса),%	106,0	102,6	92,2	92,1	86,0	99,1	102,7
Темп приросту /зниження товарного експорту,%	33,0	-0,9	-8,1	-13,5	-29,3	-4,6	19,0

Рис. 2.4. ***Показники експорту в Україні, %***

Джерело: складено за[155].

Незважаючи на зниження у 2017 р. (порівняно з 2012 р.) обсягів товарного експорту в Дніпропетровській, Донецькій і Запорізькій областях на 30,36%, 68,9% і 25,39% відповідно, ці три регіони сумарно формують понад третину загального експорту товарів з України.

У 2017 р. товарний експорт досяг понад 1 млрд дол. США в 11 областях, тоді як у 2012 р. – у 13, з яких у Дніпропетровській і Донецькій – понад 10 млрд дол. США. Загалом у 2017 р., порівняно з 2012 р., обсяги експорту товарів у вартісному виразі зросли в 10 областях: Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Львівській, Одеській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій і Чернігівській. Пояснення такої ситуації лежить у площині аналізу товарної структури експорту.

[155] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2.8

Темпи приросту товарного експорту в регіонах України, %

Область	Роки					
	2013/2012	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2017/2012
Вінницька	4,11	9,26	14,10	16,07	23,88	86,62
Волинська	3,80	9,00	-7,84	-3,14	12,65	13,78
Дніпропетровська	-3,28	-10,53	-26,98	-8,35	20,26	-30,36
Донецька	-12,95	-32,28	-56,02	-7,16	29,20	-68,90
Житомирська	10,19	9,61	-33,57	9,82	21,67	7,22
Закарпатська	-6,16	6,37	-20,86	10,74	19,35	4,41
Запорізька	-7,92	1,41	-21,42	-21,77	30,01	-25,39
Івано-Франківська	-42,58	3,41	-23,53	53,82	15,98	-19,00
Київська	-0,57	-6,15	-8,74	0,87	2,54	-11,92
Кіровоградська	35,62	-4,27	-50,46	5,14	-2,76	-34,25
Луганська	-15,48	-46,31	-86,45	69,04	-46,32	-94,42
Львівська	-3,92	1,10	-7,57	5,74	24,27	17,98
Миколаївська	-8,30	-15,48	-12,76	3,95	14,06	-19,83
Одеська	-9,75	9,31	-2,95	-11,98	19,30	0,53
Полтавська	-22,02	-19,97	-30,28	-3,04	29,84	-45,23
Рівненська	-4,15	-1,94	-20,07	-15,87	20,44	-23,88
Сумська	-17,60	-20,12	-17,86	-10,61	24,07	-40,04
Тернопільська	54,13	-1,67	-18,94	1,13	29,20	60,51
Харківська	-1,73	-8,37	-27,98	-21,63	15,93	-41,08
Херсонська	12,35	-2,47	-33,76	3,41	17,27	-11,97
Хмельницька	6,19	3,55	-20,68	-20,65	46,74	1,56
Черкаська	-23,51	-19,01	-30,44	9,25	30,24	-38,69
Чернівецька	0,32	3,11	-16,19	10,18	25,53	19,90
Чернігівська	2,27	26,10	-21,20	-21,54	44,43	15,16

Джерело: складено за[156].

Основу товарного експорту України у 2017 р. формувала продукція металургії, добувної промисловості і машинобудування, а також продукція АПК (сільського господарства і харчової промисловості). У 2012 р. до ключових позицій вітчизняного товарного експорту входила ще продукція хімічної промисловості (рис. 2.5). Частки I-IV товарних груп (продуктів тваринного і рослинного походження, жирів та олій, готових харчових продуктів) у структурі товарного експорту України сумарно склали 30,81% проти 15,77% у 2012 р. (додаток Б., табл. Б.1). Натомість частка продукції XV групи (недорогоцінних металів та виробів із них), порівняно з 2012 р., скоротилась на 4,33 в.п., частка V групи (мінеральних продуктів) – на 2,54 в.п., а частка XVI групи (обладнання та механізмів) – на 0,25 в.п. Серед видів продукції АПК в українському товарному експорті найбільше зросла частка продуктів рослинного походження – на 9,29 в.п.

[156] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

У регіональному розрізі продукція АПК домінує в товарному експорті Вінницької (із часткою I-IV товарних груп у відповідній структурі у 2017 р. 81,69% проти 66,50% у 2012 р.), Кіровоградської (68,91% проти 58,52%), Миколаївської (69,07% проти 57,76%), Одеської (70,28% проти 37,87%) і Черкаської (80,25% проти 41,16%) областей. Продукти тваринного походження у 2017 році займали найбільшу частку у товарній структурі експорту Київської області (23,25%), тоді як у 2012 р. – Волинської (9,8%); продукти рослинного походження – стабільно у товарній структурі експорту Миколаївської області (55,29% проти 44,62% у 2012 р.); жири та олії – у товарній структурі експорту Вінницької області (37,26%), а у 2012 р. – Кіровоградської (34,68%); готові харчові продукти – у товарній структурі експорту Харківської області (24,53%), а у 2012 р. – Херсонської (17,12%).

Рис. 2.5. ***Структура товарного експорту України (за основними товарними групами), %***

Джерело: складено за[157].

Продукція металургійних виробництв (XV товарна група) незмінно домінує в експорті Донецької (80,25% у 2017 р. проти 62,78% у 2012 р.), Запорізької (56,46% проти 46,2%) і Дніпропетровської (55,19% проти 52,24%) областей. Водночас продукція добувної промисловості (V товарна група) стала основою товарного експорту Полтавської області із часткою 51,99% у 2017 р. (проти 34,91%). У 2012 р. профільною експортною

[157] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

продукцією у цьому регіоні були транспортні засоби (XVII товарна група), однак у 2017 р. їхня частка скоротилась на 41,77 в.п. (до 1,44%)[158], а в структурі товарного експорту України – на 7,66 в.п. (до 1,61%).

Ознакою погіршення структури вітчизняного товарного експорту (за критерієм технологічності) є також зменшення у ній частки продукції машинобудування (XVI товарна група) до 11,45%. У 2017 р. машини та електротехнічне обладнання домінували в експорті областей Західного регіону, а саме: Закарпатської (59,24% проти 71,0% у 2012 р.), Волинської (45,56% проти 43,16%), Тернопільської (40,73% проти 40,3%), Львівської (27,29% проти 22,24%) та Івано-Франківської (22,99% проти 12,59%). Натомість у Запорізькій області частка цієї продукції у товарній структурі експорту скоротилась, порівняно з 2012 р., на 11,91 в.п. (до 18,51%).

Особливістю експорту товарів XVI групи (продукції машинобудування) в Україні є висока (>45%) частка в ньому продукції, що виготовлена з давальницької сировини, а в названих областях Західного регіону значення цього показника є удвічі більшим (у середньому ≈90%) і має тенденцію до подальшого зростання. Отже, можемо констатувати не лише скорочення експорту машин та обладнання, але й зменшення у його структурі продукції вітчизняного виробництва.

Ще одним підтвердженням погіршення технологічної структури українського товарного експорту є скорочення у ній частки продукції хімічної та пов’язаних з нею галузей промисловості (VI товарна група) на 3,72 в.п. (до 3,92%). У 2017 р. частка цієї продукції була значною у товарній структурі експорту лише Миколаївської (24,97%), Луганської (15,12%) та Івано-Франківській (9,45%) областей, тоді як у 2012 р. – домінувала в експорті Черкаської (36,8%), Одеської (35,0%) і Рівненської (31,3%) областей.

У структурі товарного експорту України на 1,5 в.п. збільшилась частка IX групи (деревина і вироби з деревини). У 2017 р. вона була основною експортною продукцією у Чернівецькій, Рівненській і Житомирській областях, тоді як у 2012 р. – у жодній.

Профільною спеціалізацією товарного експорту Луганської області стала продукція X групи (маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів) – її частка у 2017 р. досягла 29,69% (проти 2,0% у 2012 р.). Така радикальна зміна товарної структури експорту в цьому регіоні пояснюється втратою (унаслідок тимчасової окупації частини його

[158] Основною причиною цих змін було скорочення експорту продукції Кременчуцького автомобільного заводу на ринок РФ.

території) виробничих потужностей добувної промисловості і металургії. Продукція цих видів промислової діяльності у 2012 р. домінувала (із частками 21,62% і 37,32% відповідно) в товарному експорті Луганської області, тоді як у 2017 р. їхні частки скоротились до 2,2% і 19,9% відповідно.

У регіональному розрізі найбільш диверсифікованою у 2017 р. була товарна структура експорту Житомирської області, оскільки в ній частки кожної з ключових експортних позицій (продукції IX, II і XVI товарних груп) не перевищували 19%. Високий ступінь диверсифікації товарного експорту (із частками профільних товарних груп у відповідних структурах <25%) характерний також для Івано-Франківської, Київської і Харківської областей.

Основу товарного експорту України формують три області – Дніпропетровська, Донецька і Запорізька. У 2017 р. їхня частка у відповідній структурі сумарно становила 43,35% проти 52,48% у 2012 р. (додаток Б, табл. Б.2). Водночас ці регіони експортували 93,57% (88,53% у 2012 р.) продукції металургії (XV товарна група), яка домінує у вітчизняному товарному експорті із часткою 29,25% (33,58%). Дніпропетровська область також є лідером серед регіонів України за обсягами експорту продукції добувної промисловості із часткою 52,07% (проти 31,87% у 2012 р.).

Підсумовуючи, можна констатувати погіршення (за критерієм технологічності) структури товарного експорту України упродовж 2012-2017 рр., підтвердженням чого є значне збільшення у ній низькотехнологічних видів продукції, зокрема АПК (I-IV товарні групи) майже удвічі, а деревообробних (IX-X товарні групи) і текстильних (XI товарна група) виробництв – у понад півтора раза. Натомість частки високо- і середньотехнологічних видів продукції у товарній структурі українського експорту суттєве зменшились: хімічних виробництв (VI товарна група) – майже удвічі, транспортних виробництв (XVII товарна група) – у 5,8 раза.

Загалом зниження рівня диверсифікації структури вітчизняного товарного експорту у напрямі посилення його сировинної орієнтації (домінування продукції сільського господарства, добувної промисловості і металургії) посилює залежність економіки України від світової кон’юнктури на сировинних ринках.

Зміна цін на сировинні товари відображається на динаміці ВВП і розвинутих економік і економік, що розвиваються. Однак амплітуда коливань ВВП економік країн, що розвиваються, є суттєво вищою, порівняно з розвиненими економіками (рис. 2.6). Для української економіки характерний ще вищий динамізм ВВП.

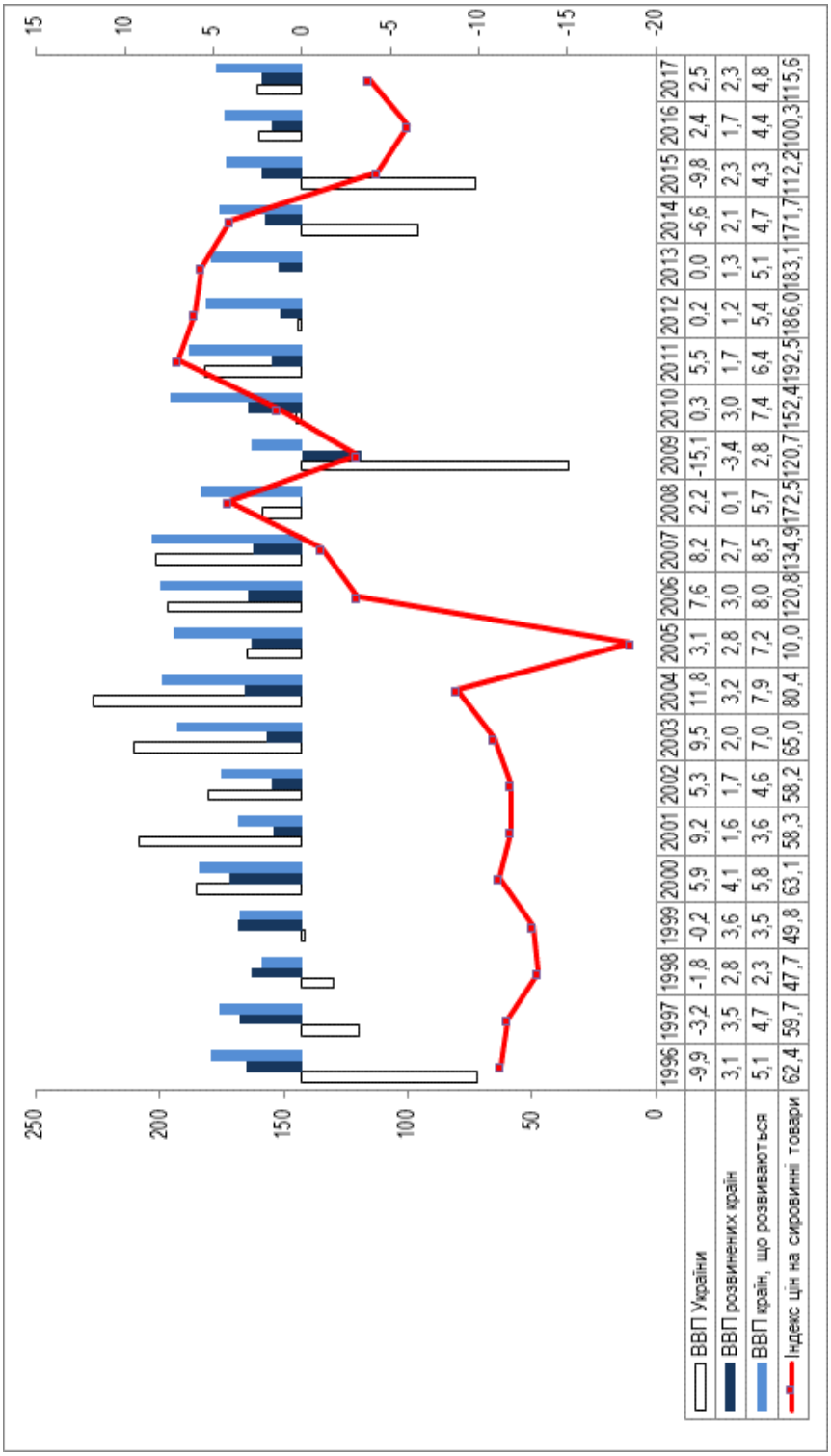

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП України	-9,9	-3,2	-1,8	-0,2	5,9	9,2	5,3	9,5	11,8	3,1	7,6	8,2	2,2	-15,1	0,3	5,5	0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,4	2,5
ВВП розвинених країн	3,1	3,5	2,8	3,6	4,1	1,6	1,7	2,0	3,2	2,8	3,0	2,7	0,1	-3,4	3,0	1,7	1,2	1,3	2,1	2,3	1,7	2,3
ВВП країн, що розвиваються	5,1	4,7	2,3	3,5	5,8	3,6	4,6	7,0	7,9	7,2	8,0	8,5	5,7	2,8	7,4	6,4	5,4	5,1	4,7	4,3	4,4	4,8
Індекс цін на сировинні товари	62,4	59,7	47,7	49,8	63,1	58,3	58,2	65,0	80,4	10,0	120,8	134,9	172,5	120,7	152,4	192,5	186,0	183,1	171,7	112,2	100,3	115,6

Рис. 2.6. ***Динаміка зміни ВВП України і різних груп країн та індексу цін на сировинні товари на світових ринках у 1996-2017 рр., %***

Джерело: складено за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database. Report for Selected Country Groups and Subjects. 2018. URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=84&pr.y=5&sy=2018&ey=2023&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=001&s=PALLFNFW%2CPNFUELW%2CPINDUW&grp=1&a=1

Про високий рівень відкритості, а отже, вразливості національної економіки свідчить те, що навіть незначні коливання індексів цін на сировинні товари на світових ринках відразу спричиняють падіння (або зростання) ВВП України. Для усунення чи мінімізації впливу зміни цін таких товарів (які є основними позиціями вітчизняного експорту) на соціально-економічний розвиток України необхідно враховувати прогнози їх коливань при формуванні планів реалізації національної і регіональних експортних стратегій. Такі прогнози розробляються авторитетними світовими економічними організаціями (Світовим банком, МВФ та ін.), а також могли б готуватись відповідними інституціями в Україні (НБУ, Мінфіном, Мінекономрозвитку, установами Національної академії наук).

Як прогнозує МВФ, упродовж 2020-2021 рр. усі ключові згруповані індекси цін сировинних товарів знижуватимуться, а індекс цін сировинних товарів продовжить падіння й у 2022 р. (табл. 2.9). Зростання індексів цін сировинних товарів очікується лише у 2023 р.

Таблиця 2.9

Прогноз згрупованих індексів цін сировинних товарів на світових ринках, %

Назва індексу	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Індекс цін сировинних товарів	124,51	120,64	118,65	118,08	118,26
Індекс цін непаливних товарів	149,77	147,89	146,82	146,84	147,06
Індекс цін промислової продукції	144,79	143,46	143,13	143,17	143,62

Джерело: складено за[159].

У розрізі основних товарів, які експортує Україна, прогнозується зростання індексу цін на зернові культури у 2020 р. та збереження рівня цього показника до кінця прогнозного періоду (табл. 2.10). Аналогічні тренди очікуються за цінами на пшеницю і кукурудзу.

Ціна на соняшникову олію впродовж 2019-2023 рр. буде сталою. Натомість індекс цін на металеву продукцію у 2020-2021 рр. зберігатиме стійку спадну тенденцію, а незначне зростання прогнозується лише у 2023 р. У 2020 р. очікується зниження індексу цін на залізну руду та його

[159] International Monetary Fund, World Economic Outlook Database. Report for Selected Country Groups and Subjects. URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=84&pr.y=5&sy=2018&ey=2023&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=001&s=PALLFNFW%2CPNFUELW%2CPINDUW&grp=1&a=1

подальша незмінність упродовж 2021-2023 рр. Аналогічна ситуація з індексом цін на продукти харчування та напої.

Таблиця 2.10

Прогноз індексів цін і цін сировинних товарів, які експортує Україна, на світових ринках, %

Показник	*2019 р.*	*2020 р.*	*2021 р.*	*2022 р.*	*2023 р.*
Індекс цін на зернові культури	158,811	161,744	161,744	161,744	161,744
Індекс цін на пшеницю	200,528	205,018	205,018	205,018	205,018
Індекс цін на кукурудзу	181,393	185,933	185,933	185,933	185,933
Індекс цін на товарні олії	164,245	163,151	162,962	162,962	162,962
Індекс цін на соняшникову олію	935,48	935,48	935,48	935,48	935,48
Індекс цін на товарні метали	163,537	161,58	161,017	161,075	161,861
Індекс цін на залізну руду	67,813	63,701	63,701	63,701	63,701
Індекс цін на продукти харчування та напої	154,711	152,277	150,468	150,468	150,468

Джерело: складено за[160].

Таким чином, з огляду на розглянуті прогнозні тенденції світових цін на сировинні товари, центральним і регіональним органам влади в Україні, а також вітчизняним експортерам сировинної продукції потрібно бути готовими до викликів, пов’язаних із потенційним зменшенням з 2020 р. валютних надходжень від експорту за такими товарними позиціями: *залізна руда*; *товарні метали*; *товарні олії*; *продукти харчування і напої*.

Ці ризики будуть стосуватись передусім тих регіонів, у структурі експорту яких значну частку (>20%) займають названі товари, а саме: Дніпропетровської (залізна руда; товарні метали), Донецької (товарні метали), Запорізької (товарні метали), Луганської (товарні метали), Вінницької (товарні олії; продукти харчування і напої), Кіровоградської (товарні олії; продукти харчування і напої), Черкаської (товарні олії; продукти харчування і напої), Київської (продукти харчування і напої) і Харківської (продукти харчування і напої) областей.

Окрім того, необхідно також враховувати, що зниження індексів цін на сировинні товари може опосередковано спричинити зменшення доходів від експорту і решти товарних позицій. Для усунення (чи пом’якшення) впливу геоекономічних чинників (зокрема, потенційного погіршення кон’юнктури на світових ринках сировинних товарів) на соціально-економічний розвиток України необхідно провадити відповідну державну політику на національному і регіональному рівнях. До

[160] Там само

пріоритетних дієвих заходів реалізації такої політики можна віднести:

1. *Здійснення диверсифікації товарної структури вітчизняного експорту шляхом збільшення у ній кількості товарних груп.* Це дозволить мінімізувати ризики, пов'язані зі скороченням надходжень від експорту у разі погіршення кон'юнктури на світових ринках продукції. Для реалізації цього завдання необхідно сформувати перелік (реєстр) стратегічних експортерів. До реєстру мають увійти ті промислові підприємства, які володіють вищим рівнем теперішніх (фактичних) або майбутніх (потенційних) конкурентних переваг (наявністю і високим ступенем ефективності використання потужностей та ресурсів), визначених за результатами об'єктивного комплексного оцінювання конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників. Таке оцінювання має проводитись за допомогою відповідного програмного забезпечення (на основі попередньо погодженої методики). До розроблення методичного інструментарію оцінювання мають залучатись незалежні експерти – фахівці-практики і провідні вчені інституцій НАН України. У подальшому державна підтримка має пріоритетно надаватись тим експортерам, які увійдуть до сформованого реєстру (відповідно до пропонованого алгоритму).

2. *Збалансування структури товарного експорту у розрізі країн-торгових партнерів України.* У цій структурі не повинні домінувати частки окремих країн задля уникнення політичних і зовнішньоекономічних ризиків (негативний досвід – конфлікт з РФ). З огляду на зайняту Україною нішу на ринку країн СНД і більшості країн ЄС, перспектива розширення географії зовнішньої торгівлі товарами має бути зорієнтована на зміцнення позицій на ринках Азії та Африки, а також глибше входження в ринки країн Північної і Південної Америки та Австралії. Для цього необхідно проводити постійний моніторинг кон'юнктури на світовому товарному ринку загалом і ринках окремих макрорегіонів, а також продовжувати політику активного налагодження зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема на рівні підприємств.

3. *Спрямування політики імпортозаміщення на посилення орієнтації певних категорій промислових виробництв* (конкурентних передусім за ціновими параметрами) на задоволення потреб внутрішнього ринку як у споживчих товарах для населення, так і продукції промислового призначення (товарів проміжного споживання). Останнє, зокрема, передбачає імпортозаміщення сировини, матеріалів і технологій, необхідних для виробництва продукції машинобудування і легкої

промисловості. Одним із дієвих механізмів реалізації політики імпортозаміщення є система державних замовлень.

4. *Упровадження селективного субсидування* (збільшення цільових державних дотацій), за прикладом Польщі та інших країн ЄС, а також податкових стимулів, інформаційно-консультаційної підтримки тих виробництв, які не використовують давальницьку сировину і здійснюють капіталовкладення у створення та модернізацію основного капіталу, розробляють або впроваджують інновації.

Заходи державної політики щодо зміни (диверсифікації та розширення) структури товарного експорту повинні базуватись на засадах міжгалузевої і міжрегіональної співпраці та державно-приватного партнерства. Структурні перетворення, зокрема у переробній промисловості (як експортері високотехнологічної продукції) за критеріями підвищення рівня ефективності і технологічності не лише створять техніко-економічну базу для поглиблення переробки сільськогосподарської сировини, а й стануть стимулятором подальшого розвитку будівництва, транспорту та інших суміжних секторів національної економіки.

2.4. Інновації у забезпеченні конкурентоспроможності регіонів України

Конкурентні відносини виникають на взаємопов’язаних і взаємообумовлених мікро-, мезо-, макро-, мега- та метарівнях системної ієрархії. Для їх успішної реалізації вагомості набуває забезпечення конкурентоспроможності об’єктів різних рівнів. Згідно з економічним підходом під конкурентоспроможністю розуміють володіння властивостями, які створюють переваги у конкурентній боротьбі. Національна конкурентоспроможність країни тлумачиться з позицій політико-економічної категорії, теорії довгострокового економічного зростання, властивостей або спроможності економіки утримувати присутність на глобальних ринках. Узагальнюючи, конкурентоспроможність суб’єктів будь-якого рівня системної ієрархії зводиться до їхньої здатності стабільно зберігати або покращувати позиції у середовищі аналогічних суб’єктів.

Як стверджує З. Варналій, концепція конкурентоспроможності національної економіки трансформувалася у таку послідовність: торговельна, яка зводить конкурентоспроможність до результативності торгової діяльності; виробнича, тотожна продуктивності; інвестиційна або здатність економіки залучати мобільні фактори виробництва; інноваційна, базована на можливості швидкої адаптивності до змін, розроблення і впровадження нововведень [161]. В. Іванов розглядає конкурентоспроможність країни як наслідок технологічного розвитку, при цьому державі відводиться роль учасника конкурентної боротьби на зовнішньому ринку товарів і послуг [162]. Д. Белл пов'язував конкурентоспроможність з висококваліфікованою робочою силою, стверджуючи, що сучасна економіка використовує інтелект та ідеї, перетворюючи їх у корисні продукти, а джерелом нових ідей та інформації є орієнтація на економічне зростання, у тому числі на освіту. Загальний перебіг технологічного прогресу визначається динамікою таких чинників, як винаходи, нововведення, поширення нових продуктів і процесів. Основою залишаються наукові дослідження, але роль соціальних та організаційних структур, що забезпечують впровадження технічних нововведень, зростає[163].

Стосовно регіональної конкурентоспроможності у наукових публікаціях виокремлюються два методологічних підходи до трактування та оцінювання. Згідно з першим конкурентоспроможність регіону розглядається як агрегований показник конкурентоспроможності локальних фірм, тобто базується на визнанні відмінностей в інтересах підприємств і регіонів, їх розміщення. Другий підхід визначає конкурентоспроможність як похідну від макроекономічної (національної) конкурентоспроможності, тобто як здатність інноваційної системи регіону оптимізувати локальні ресурси для успішної конкуренції на національному й міжнародному ринках і реагування на зміни на цих ринках[164]. Тобто регіон є сприятливим середовищем для діяльності місцевих підприємств

[161] Варналій З. С., Гармашова О. П. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення. К. : Знання України, 2013. 387 с.
[162] Иванов В. В. Инновационная парадигма XXI: монография. М.: Наука, 2011. 239 с.
[163] Белл Д., Иноземцев В. Я. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века. М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007. 304 с.
[164] Запал В. С. Інноваційно-інтеграційна складова відтворення регіональної суспільної системи. URL: http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/8_1.pdf

або самостійним учасником конкурентних відносин національного та глобального рівнів ієрархії.

Узагальнимо теоретичні положення тлумачення категорії «конкурентоспроможність регіону». Насамперед сучасне розуміння конкурентоспроможності еволюціонує, трансформуючись від понять порівняльних переваг і цінової конкуренції до нематеріальних концепцій структурної конкурентоспроможності, інновацій та економіки знань[165]. П. Бєлєнький, Н. Мікула, Є. Матвєєв вважають конкурентоспроможність регіону відображенням потенційних можливостей перемагати в змаганні між територіями за блага, які задовольняють потреби, сформовані цінностями мешканців, що ідентифікують себе з регіоном[166]. Зарубіжними науковцями регіональна конкурентоспроможність визначається як здатність перемагати в суперництві з регіонами країни чи інших країн за залучення й створення нових ресурсів виробництва, забезпечуючи при цьому конкурентні переваги в економічному зростанні та якості життя населення.

З регіональною економікою пов'язує конкурентоспроможність класик теорії конкурентоспроможності М. Портер, який вважає, що створення та підвищення конкурентних переваг є локалізованим процесом, оскільки стабільні конкурентні переваги виникають з концентрації професійних знань і навичок, інститутів, суперників, споживачів у просторі. Сприятливі умови для розташування компаній з високою продуктивністю на певній території матимуть вплив на забезпечення конкурентних переваг регіону[167]. С. Коваленко розглядає конкурентоспроможність регіону як продуктивність використання регіональних ресурсів, насамперед робочої сили та капіталу, порівняно з іншими регіонами[168]. За В. Овчаруком, конкурентоспроможність регіону є синтезом рівнів конкурентоспроможності найефективніших видів економічної діяльності та активізації нових економічних можливостей для використання конкурентних переваг регіону, адаптації до викликів і загроз як

---

[165] Виноградчий В. І. Підходи до забезпечення конкурентоспроможності регіону. URL: http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/6589

[166] Бєлєнький П. Ю., Мікула Н. А., Матвєєв Є. Е. Конкурентність на транскордонних ринках: монографія. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. 214 с.

[167] Портер М. Конкуренция: учебное пособие /пер. с англ. М.: ИД Вильямс, 2000. 495 с.

[168] Коваленко С. І. Стратегічні пріоритети підвищення конкурентно-спроможності транскордонних регіонів в умовах розширення ЄС. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 2(49). Ч. 1. С. 123-130.

внутрішнього, так і зовнішнього походження, підвищення ролі в економічному просторі країни. [169] Чинниками впливу на конкурентоспроможність регіонів є наявна матеріально-технічна база підприємств, мережі та кластери, розвиненість ринкової, виробничої, соціальної та інституціональної інфраструктури, ефективність використання інвестицій, ділова активність підприємництва.

Таким чином, конкурентоспроможність регіону пов'язують з ефективністю використання конкурентних переваг, здатністю перемагати у міжрегіональному суперництві, забезпеченням високого рівня соціально-економічного розвитку, вдалим використанням нових можливостей, успішністю адаптації до різноманітних викликів. На нашу думку, з одного боку, конкурентоспроможність регіону можна визначати в контексті наявності розвинених секторів економіки, з іншого – здатністю місцевої влади створювати сприятливі передумови для розвитку підприємництва на інноваційних засадах. Зазначимо, що поняття конкурентоспроможності відрізняється з позицій суб'єкта внутрішнього та зовнішнього ринків внаслідок відмінностей чинників, що формують внутрішнє та зовнішнє середовище.

На конкурентоспроможність регіону, на думку Н. Буга, впливають внутрішні (природні ресурси, накопичений фізичний капітал, інноваційний потенціал, людський капітал), зовнішні (інтеграція регіону в глобальний економічний простір, державна регіональна політика, залучення підприємств у бізнес-групи) та інституціональні чинники (правила та механізми, норми поведінки) [170] . І. Барило вважає, що на конкурентоспроможність регіону впливають такі взаємопов'язані складники: інвестиції, інновації, людський капітал і наукоємне виробництво. Результатом інноваційного розвитку регіону, який обумовлює економічні, виробничі, науково-технічні зміни на новій основі, є створення базису для підвищення рівня та покращення якості життя населення[171].

---

[169]Овчарук В. В. Підвищення конкурентоспроможності регіону на основі розвитку лісогосподарського виробництва: автореф. дис. … канд. екон. наук: спец. 08.00.05. Львів, 2013. 20 с.

[170] Буга Н. Ю. Формування конкурентоспроможності регіону. *Електронний вісник НУК*. 2010. № 5. URL: http://evn.nuos.edu.ua/article/viewFile/25002/22450

[171] Барило І. Суспільно-географічні аспекти регіональної конкурентоспроможності. Інноваційно-інвестиційний потенціал як основа конкурентоспроможності регіону (на

2.4. Інновації у забезпеченні конкурентоспроможності регіонів України

У практиці використовуються різні методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності регіонів. Множина використовуваних показників конкурентоспроможності має бути репрезентативною, нескладною для оброблення, відповідати національній статистичній системі та бути зіставною з міжнародною або мегарегіональною (європейською). Найчастіше, як зауважують О. Шинкаренко та Є. Костенецький, використовуються такі показники, як рівень життя населення, інвестиційна привабливість, регіональна ефективність і конкурентні переваги[172]. На наш погляд, обґрунтованими є різні підходи до вибору показників конкурентоспроможності, а їх інтерпретація у вигляді інтегральної оцінки дозволяє аналізувати не лише потенційних можливостей регіону конкурувати з іншими, але і його поточної конкурентоспроможності.

У дослідженні конкурентоспроможності регіону рекомендують дотримуватися таких основних принципів [173] : системності (аналіз конкурентних переваг з вказівкою на структурні відношення); комплексності (оцінювання впливу зовнішніх і внутрішніх чинників і факторів); довгостроковості (врахування стратегічних цілей розвитку регіону та його становища у майбутньому); безперервної змінності (охоплення певного часового проміжку); стабільної нерівноваги (залежність від динаміки зміни окремих конкурентних переваг); достатності (вибір показників, враховуючи ступінь їхього впливу на економічний розвиток регіону).

У загальному вигляді методологія дослідження конкурентоспроможності, на думку М. Назарова, передбачає послідовність етапів: відбір показників конкурентоспроможності; їх стандартизація; оцінювання рівня конкурентоспроможності за сферами діяльності на основі комплексних індексів та інтегральна оцінка рівня конкурентоспроможності [174] . А. Сухановою пропонується пірамідальна система факторів та індикаторів регіональної конкурентоспроможності, в

прикладі Харківської області): монографія / за заг. ред. Л. М. Нємець, К. Ю. Сегіди. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 520 с.

[172] Шинкаренко О. М., Костенецький Є. В. Методичне забезпечення аналізу конкурентоспроможності регіонів. *Збірник наукових праць Кіровоградського Національного технічного університету*. Економічні науки. 2014. Вип. 25. С. 335-340.

[173]Смирнов В. В. К вопросу повышения конкурентоспособности региона в условиях нестабильной экономики. *Аудит и финансовый анализ*. 2008. № 2. С. 1-16.

[174] Назаров М. І. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіону. *Економіка та держава*. 2013. № 7. С. 91-95.

основі якої базові фактори (структура регіональної економіки, інноваційний потенціал, ресурсне забезпечення, економічний потенціал, рівень освіти, демографічна ситуація, стан соціальної сфери, екологічна ситуація, зовнішня привабливість), над якими розміщені забезпечуючі фактори (стан інфраструктури, розвиток досліджень і розробок, розвиток інституціональної та інформаційної сфер, інвестиційна активність), з вершиною – інтегральним показником конкурентоспроможності[175].

Поряд з конкурентоспроможністю регіону розрізняють конкурентні переваги, конкурентні позиції та конкурентний потенціал. Вітчизняні науковці пропонують такий підхід до розмежування цих понять [176]: (1) конкурентні переваги – це сукупність внутрішніх і зовнішніх можливостей ефективного функціонування регіональної системи, які визначаються результативністю використання конкурентного потенціалу; (2) конкурентна позиція – це місце регіону у міжнародному або національному середовищі відповідно до власного конкурентного потенціалу та його використання; (3) конкурентний потенціал характеризується наявністю й можливістю ефективного використання усіх ресурсів. На нашу думку, внутрішнє середовище визначає сукупність ресурсів регіону, що втілюється у конкурентному потенціалі, який дозволяє сформувати відповідні конкурентні переваги й засвідчити у подальшому рівень внутрішньої конкурентоспроможності регіону (у межах країни). Конкурентні позиції регіону випливають з успішності реалізації конкурентного потенціалу, використання конкурентних переваг, стану внутрішньої конкурентоспроможності та в результаті дозволяють заявити про його міжнародну конкурентоспроможність, яка своєю чергою формується на глобальному рівні, під впливом чинників впливу глобального середовища.

Виявленню та використанню особливих переваг регіонів приділяється значна увага в країнах-членах ЄС. Так, наприклад, програми підтримки інноваційного розвитку Німеччини використовують такі керівні принципи бізнес-підходу до регіонального розвитку: (1) орієнтація на сильні сторони й потенціал регіону; (2) партнерство між промисловим, науковим, академічним середовищем, засноване на гнучкості, творчому підході та

---

[175] Суханова А. В. Механізм формування конкурентних переваг економіки регіону: дис. … канд. екон. наук: 08.00.05 / Одес. нац. акад. харч. технологій. Одеса, 2016. 188 с.

[176] Формування конкурентоспроможності підприємств Причорноморського регіону України на зовнішніх ринках в умовах міжнародних інтеграційних процесів: монографія / І. Т. Кіщак, Л. В. Назарова, Т. В. Порудєєва та ін. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2017. 288 с.

ініціативі; (3) ринкова орієнтація інновацій, що базується на довгостроковій маркетинговій стратегії і плануванні; (4) розроблення чітких регіональних профілів, заснованих на якісній технологічній платформі, високих стандартах фінансування та оцінки.[177]

Для нашого дослідження застосуємо модифікацію відомого методологічного підходу до оцінювання конкурентоспроможності регіону на основі концепції конкурентоспроможності М. Портера як відображення продуктивності використаних ресурсів і капіталу, основної детермінанти досягнення стандартів якості життя та джерела національного доходу у розрахунку на одну особу. За М. Портером, існує лише єдина можливість утримувати конкурентні переваги – їх необхідно потенційно вдосконалювати і рухатися у напрямі ускладнення форм[178]. Досягнутий регіоном рівень економічного розвитку безпосередньо визначає його конкурентоспроможність і відображається в обсязі валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу. Крім того, динаміка обсягів ВРП опосередковано відображає привабливість і перспективність регіону для інвестиційної й інноваційної діяльності. Для подальшого дослідження використана множина показників, які відображають природні та набуті конкурентні переваги (табл. 2.11).

Припустимо, що економіка регіону є внутрішньо конкурентоспроможна, якщо обсяги ВРП у розрахунку на одну особу перевищують середній показник по країні. Економіка регіону може визнаватися неконкурентоспроможною, якщо співвідношення цього показника регіону до показника країни менше ніж одиниця. Передумови та імперативи конкурентоспроможності визначаються як чинники конкурентоспроможності, а фактори, які вигідно відрізняють об’єкт конкурентоспроможності – конкурентні переваги.

Оцінюючи рівень конкурентоспроможності регіону, важливо враховувати конкурентні переваги, під якими розуміємо множину можливостей і ресурсів ефективного функціонування регіональної системи. Пропоновані нами теоретико-методологічні основи дослідження конкурентоспроможності регіонів і обґрунтування пріоритетів та засобів її підвищення включають таку послідовність етапів: вибір множини показників, що характеризують конкурентоспроможність регіонів,

---

[177] Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України: аналіз законодавства України у сфері досліджень, розробок та інноваційної діяльності та пропозиції щодо доповнень до законодавства. Том 2. К.: Фенікс, 2011. 352 с.

[178] Портер М. Конкуренция: учебное пособие / пер. с англ. М.: ИД Вильямс, 2000. 495 с.

розрахунок проміжних індикаторів і розрахунок інтегральної оцінки, виявлення головних детермінант конкурентоспроможності, розроблення стратегічних пріоритетів і засобів підвищення конкурентоспроможності регіонів, організаційно-інституціональний супровід управління реалізацією проблемно-орієнтованих програм досягнення планованих параметрів (рис. 2.7).

Таблиця 2.11

Базові параметри оцінювання конкурентоспроможності регіону

№ п/п	Природні та набуті факторні складники	Показники
1	Природно-ресурсні	Загальна територія, тис. га; сільськогосподарські угіддя, тис. га; землі сільськогосподарського призначення, тис. га; ліси та лісовкриті площі, тис. га; витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн грн
2	Працересурсні	Чисельність зайнятих економічною діяльністю, осіб; наявний дохід населення, грн; витрати населення, грн; середньомісячна заробітна плата, грн; загальна чисельність зайнятого населення, осіб
3	Інвестиційні	Обсяг капітальних інвестицій, грн; обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США
4	Промислові	Обсяги виробленої продукції сільського господарства, грн; обсяги реалізованої промислової продукції, грн; обсяги реалізованої продукції лісового господарства, грн
5	Інноваційні	Внутрішні поточні витрати на виконання наукових і науково-технічних робіт, грн; загальний обсяг інноваційних витрат, грн; чисельність задіяних у наукових дослідженнях і розробках, осіб; кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції, одиниць; кількість промислових підприємств, що реалізували інноваційну продукцію, одиниць
6	Транспортно-логістичні й сервісні	Експлуатаційна довжина залізничних колій, км^2; довжина автошляхів загального користування, км^2; вантажообіг автомобільного транспорту, т; відправлення пасажирів залізничним транспортом, осіб; доходи від надання послуг пошти та зв'язку, грн; абоненти рухомого (мобільного) зв'язку, осіб; абоненти інтернет, осіб
7	Зовнішньоторговельні	Обсяги експорту товарів і обсяги експорту послуг, дол. США
8	Ринково-споживчі	Обіг роздрібної торгівлі, грн; роздрібний товарообіг підприємств, грн; житловий фонд, м^2
9	Освітні	Чисельність студентів закладів вищої освіти, осіб; кількість закладів вищої освіти, одиниць

Джерело: авторська розробка.

Враховуючи зазначене, пропонуємо теоретико-методологічні основи дослідження конкурентоспроможності регіонів України та обґрунтування пріоритетів і сукупності засобів її підвищення, спрямованих на максимізацію функціоналу $\mathrm{F}(\mathrm{CA_{ir}})$, де $\mathrm{CA_{ir}}$ – множина природних і набутих конкурентних переваг; $\mathrm{i} = \overline{1,\mathrm{n}}$ – конкурентні переваги; $\mathrm{r} = \overline{1,\mathrm{m}}$ – регіони.

Рис. 2.7. ***Теоретико-методологічні основи дослідження конкурентоспроможності регіонів і обґрунтування пріоритетів та засобів її підвищення***

Джерело: авторська розробка.

Базовими принципами методології та формування множини методів дослідження визначені: взаємопов'язаність методів, включаючи використання результуючих і проміжних показників як вхідних; системний підхід; раціонально можлива повнота відображення соціально-економічних процесів і явищ у регіональному вимірі; найповніше використання офіційних статистичних даних регіонів; пріоритетність аналізу і заходів імплементації європейського та світового досвіду

зміцнення конкурентоспроможності, у тому числі моделі інклюзивного розвитку; визнання домінантності інституціонального базису зміцнення конкурентоспроможності на інноваційних засадах; збереження, трансформація та використання конкурентних переваг.

У дослідженнях використовуються показники як поточної (економічні, соціальні й демографічні), так і стратегічної конкурентоспроможності (зовнішньоекономічна, наукова та інноваційна діяльність). Нами здійснена спроба об'єднати як поточну, так і стратегічну конкурентоспроможність, тобто оцінити її, враховуючи як соціально-економічні й демографічні індикатори, так і показники зовнішньоекономічної діяльності, розвитку науки та інновацій.

Оберемо названі вище показники за 2015-2017 рр. для компаративного аналізу структурних змін конкурентоспроможності регіонів. Статистичні дані кожного регіону розділимо на чисельність населення відповідного регіону та отримаємо питомі показники. Як систему координат обрано множину показників у країні загалом і співвідношення до них регіональних значень. Розраховані величини називаємо відносними та факторами потенціалу конкурентоспроможності регіону. Приймаємо, якщо у певному регіоні рівень показника вищий за середній по країні, то регіон має конкурентну перевагу, якщо досліджуваний параметр менший від одиниці, то конкурентна перевага нижча за середньоукраїнський рівень. Інтегральний показник для кожного регіону розраховується як середньогеометричне добутків відносних показників.

Найбільш вагомими перешкодами для реалізації внутрішньої конкурентоспроможності є відсталість більшості регіонів за обсягами прямих іноземних інвестицій і доходів від надання послуг пошти, середньомісячною заробітною платою, обсягами експорту послуг, кількістю найменувань впроваджених інноваційних видів продукції, обсягами капітальних інвестицій. Наведені індикатори значною мірою стосуються розвитку регіону на інноваційних засадах або пов'язані з зовнішнім середовищем, що показує неефективне використання інноваційного потенціалу та неналежне врахування дії зовнішньоекономічних чинників для забезпечення конкурентоспроможності.

Проте серед основних індикаторів, що визначають конкурентоспроможність регіонів України, визначено: загальну чисельність зайнятого населення, житловий фонд, експлуатаційну довжину залізничних колій, довжину автошляхів загального користування, загальну територію,

площу сільськогосподарських угідь, землі сільськогосподарського призначення, обсяги реалізованої продукції лісового господарства, обсяги виробленої продукції сільського господарства, пов'язані переважно з розвитком сільського господарства або транспортних мереж, що впливає на формування спеціалізації окремих вітчизняних регіонів на низькотехнологічних виробництвах і потребує розроблення заходів розвитку інноваційних засад підвищення конкурентоспроможності.

Як показують отримані результати, основна група регіонів досягала відповідного рівня конкурентоспроможності завдяки використанню переважно від 11 до 15 конкурентних переваг. При цьому в Україні відсутні регіони з конкурентоспроможністю завдяки використанню 30 або більше конкурентних переваг. Узагальнимо, що регіони з конкурентоспроможною економікою володіють більшим набором конкурентних переваг, ніж інші. Наприклад, у 2017 р. Запорізька область мала найбільшу кількість конкурентних переваг – 21, Київська – 20, Дніпропетровська і Харківська – по 18.

Протягом аналізованого періоду загострилася міжрегіональна диференціація потенціалу конкурентоспроможності (табл. 2.12). У 2015 р. найвище значення інтегрального показника спостерігалося у Київській (1,104837), найнижче – у Луганській області (0,312659). У 2017 р. знизилося значення цього ж індикатора у Київській області (1,057359), найнижче спостерігалося також у Луганській області (0,267791). Диференціація між найвищим і найнижчим показниками становить 3,3-3,9 раза відповідно.

Таблиця 2.12

Диференціація регіонів України за конкурентоспроможністю, 2015-2017 рр.

Показник	Роки		
	2015	2016	2017
Максимальний	1,104837	1,064317	1,057359
Мінімальний	0,312659	0,299051	0,267791
Різниця між значеннями	0,792178	0,765266	0,789568
Співвідношення значень	3,35368	3,55898	3,94844

Джерело: авторські розрахунки.

Певною мірою це перешкода активізації інноваційній діяльності, уповільнює розвиток внутрішньорегіональних ринків, сприяє збільшенню міжрегіональної чи міжнародної міграції висококваліфікованих фахівців у міста чи країни з вищим рівнем якості життя. Диференціація регіонів обумовлює загострення дивергентних тенденцій і загрози виникнення

відцентрових суспільних, соціальних та економічних явищ, а також розширення територій з ознаками депресивнсті, послаблення міжрегіональної інтеграції, гнучкості економічної взаємодії та загострення міжрегіональних суперечностей. До вагомих причин диференціації належать як стартові передумови формування потенціалу конкурентоспроможності регіонів, так і структурні відмінності регіональних економік, а також ресурсне забезпечення, природні й набуті конкурентні переваги.

Простежується істотна міжрегіональна диференціація за окремими характеристиками інноваційного потенціалу. Так, у 2017 р. інноваційну діяльність здійснювали 759 підприємств (16,2% від загальної кількості), у 2016 р. – 834 підприємства (18,9%), у 2015 р. – 824 (17,3%), у 2014 р. – 1609 (16,1%), у 2013 р. – 1715 (16,8%). У регіональному вимірі найбільше таких підприємств зосереджено у м. Києві (95), Харківській (111), Дніпропетровській (51), Львівській (48) і Запорізькій (42) областях.

Вагомим джерелом фінансування інноваційних витрат у 2017 р. і надалі залишаються власні кошти суб’єктів підприємництва (84,5% від загального обсягу). Лише восьми підприємствам були надані кошти державного бюджету, 17 підприємствам – місцевих бюджетів (загальний обсяг 322,9 млн грн, або 3,5%). Фінансові ресурси вітчизняних інвесторів отримали 5 підприємств, іноземних – 3 (загальний обсяг 380,9 млн грн, або 4,2%), кредити надані 21 підприємству (594,5 млн грн, або 6,5%).

У 2016 р. спостерігалася аналогічна ситуація: власні кошти становили 94,9% від загального обсягу фінансування. За рахунок державного бюджету профінансовано 0,77% інноваційних розробок, за рахунок місцевих бюджетів – 0,42%, вітчизняні інвестори витратили 0,57%, а іноземні – 0,1% загального обсягу витрат, частка кредитів склала 2,6%. Таким чином, частка власних ресурсів у загальному обсязі фінансування зростала з 59,3% у 2010 р. до 94,9% у 2016 р. Водночас спостерігалося істотне зниження частки іноземних інвесторів – з 30% у 2010 р. до 0,1% у 2016 р.

Як стверджує З. Юринець, власних коштів для активізації інноваційної діяльності недостатньо, зростає важливість вибору джерел та ефективних механізмів використання фінансових ресурсів, особливо за обмеженості обсягів інвестицій і недосконалості інституційного та законодавчо-правового середовища. Альтернативою залишається раціональне використання банківських кредитів і коштів іноземних

інвесторів, проте не всі підприємства привабливі для банківських структур[179].

Труднощі використання кредитних коштів для фінансування інноваційної діяльності підтверджуються тим, що взаємодія між фінансовим і реальним сектором гальмується внаслідок нерівності у відносинах цих секторів і посилення домінування першого над другим. В умовах дорогих кредитів значна частина підприємств є неплатоспроможними позичальниками. За таких обставин залучення довгострокових кредитів для здійснення інноваційної діяльності залишається недоступним. Тому розширення джерел фінансування інноваційної діяльності слід розглядати як пріоритет фінансового забезпечення інноваційної активності передусім на регіональному рівні.

Вітчизняні інвестори до інноваційної діяльності залучалися у Київській, Львівській, Миколаївській, Сумській і Черкаській областях. Іноземні інвестори проявляють зацікавленість у фінансуванні інноваційних розробок у Житомирській, Івано-Франківській, Миколаївській, Сумській і Чернігівській областях. Важливого значення для прикордонних і приморських областей набуває транскордонне та інтеррегіональне співробітництво, зокрема залучення інвестицій, а також іноземних фінансово-кредитних установ до реалізації спільних інноваційних програм розвитку.

Для виявлення взаємозв’язку між обсягами валового внутрішнього продукту (ВВП) України (залежна змінна) та обсягами інноваційних витрат (незалежна змінна) у 2004-2017 рр. використані методи нелінійного програмування (рис. 2.8).

За допомогою нелінійного програмування побудовано 16 моделей досліджуваного взаємозв’язку. Статистично значущою виявилася модель «Vapor Pressure» з R=0,84 і стандартним відхиленням S=0,08. Наведена модель показує, що через кожні п’ять років (часових лагів) необхідно збільшувати рівень фінансування інноваційної сфери для максимізації обсягів ВВП. За наявних умов максимальний ефект від інноваційних вкладень спостерігається з лагом у чотири роки.

---

[179] Юринець З. В. Формування інноваційних стратегій: теорія, методологія, практика: монографія. Львів : СПОЛОМ, 2016. 412 с.

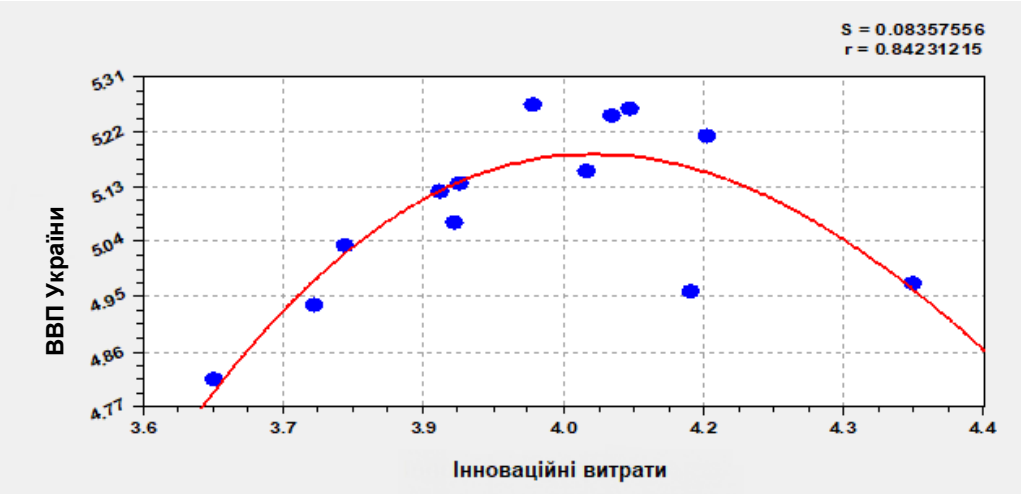

Рис. 2.8. ***Взаємозв'язок між обсягами ВВП України та інноваційними витратами, 2004-2017 рр.***

Джерело: авторські розрахунки.

У 2017 р. в Україні 672 підприємства впроваджували інновації, кількість яких знизилася порівняно до рівня 2016 р. на 63 одиниці (у 2016 р. – 735 підприємств). Було впроваджено 2387 інноваційних видів продукції, з яких 477 – нових винятково для ринку, 1910 – нових для підприємства. Найбільшу кількість інноваційних видів продукції впроваджено на підприємствах Харківської (16,6% від загальної кількості), Запорізької (13,4%), Львівської (10,3%), Сумської (9,1%) областей і м. Києва (8,3%). У галузевому вимірі інноваційною діяльністю активніше займаються підприємства з виробництва машин і устаткування (23,9%), харчових продуктів (21,4%), основних фармацевтичних препаратів (7,8%), що свідчить про найбільш ефективне використання інноваційного потенціалу саме цими галузями. У 2016 р. найбільшу активність у впровадженні інновацій показували також підприємства з виробництва машин і устаткування, харчових продуктів, паперу та виробів з нього.

Вирішальну роль в економічному зростанні країн Європи відіграє регіональний рівень, де безпосередньо відбувається процес виробництва нових знань, функціонує відповідна науково-інноваційна інфраструктура їх трансферу. У пострадянських економіках регіональний складник державної інноваційної політики починає формуватися, але створені інституції поки що відчутно не впливають на регіональний розвиток. Значна кількість суб'єктів науково-дослідницького сектору та окремих елементів

інноваційної інфраструктури є лише спробою зберегти вагомі позиції у науково-технічній сфері, оскільки результативність інноваційної діяльності істотно поступається розвиненим економікам.

Стратегією «Європа 2020» визначаються такі важливі передумови ефективного функціонування національних і регіональних інноваційних систем на європейському рівні[180]:

– сприяння дослідженням та інноваціям розглядається як основний інструмент підвищення конкурентоспроможності та створення робочих місць, вирішення основних соціальних проблем і поліпшення якості життя;

– розроблення й реалізація наукової та інноваційної політик інституціонально закріплюється на найвищому політичному рівні та є довгостроковою стратегією; політика та застосовувані інструменти базуються на використанні природних або набутих факторних переваг національного й регіонального рівня в контексті раціональної спеціалізації;

– інноваційна політика виходить за межі суто технологічних досліджень і застосування їх результатів;

– освітні та навчальні системи забезпечують правильне поєднання отриманих навичок;

– активізується партнерство між закладами вищої освіти, дослідницькими центрами й підприємствами на регіональному, національному та міжнародному рівнях;

– створювані рамкові умови сприяють підприємницьким інвестиціям у наукові дослідження та інновації, водночас важливим залишається стимулювання приватних інвестицій.

У цьому контексті регіональні інноваційні системи (РІС) розглядаємо як важливий механізм регіональної політики раціонального використання конкурентних переваг регіонів, здатних адаптуватися до просторової специфіки, зокрема структури промислового виробництва, розвитку освітньої сфери, наявності кваліфікованих кадрів тощо. Регіональні диспропорції інноваційного розвитку спостерігаються у пострадянських економіках, за винятком країн Балтії, оскільки найбільш інноваційно активними є промислово розвинені регіони. Наприклад, у Болгарії особливо важливим для інноваційного розвитку регіонів визначено питання інноваційної культури, метою стратегічних програмних документів

[180] Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Europe 2020 Flagship Initiative. Innovation Union. SEC(2010) 1161. URL: https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf

є створення інноваційно орієнтованого мислення підприємців, споживачів і громадян[181]. Сильними сторонами регіональної інноваційної системи Польщі є фінансова підтримка інноваційної діяльності, доступ фірм до трансферу технологій, активізація бізнес-середовища. Узагальнюючи досвід країн ЄС, зробимо висновок про інтеграційну роль регіональних інноваційних систем у налагодженні тісних взаємовигідних відносин суб'єктів інноваційного циклу, що забезпечує успіх інноваційних систем, коли потреба у нових товарах або послугах спричиняє швидку та адекватну реакцію науково-технічної сфери.

У регіонах багатьох європейських країн функціонують регіональні агентства з технологій та інновацій, які здійснюють підтримку інноваційної діяльності, надають допомогу в отриманні патентів і організації трансферу технологій, фінансують участь суб'єктів у міжнародних виставках, координують діяльність університетів і наукових установ.

Концепція РІС у країнах-членах ЄС розвивалася під впливом стратегій сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та покращення регіонального соціального й підприємницького середовища. Складність визначення характеристик та особливостей РІС обумовлена насамперед їх багаторівневістю, діалектикою взаємозв'язків і багатофакторністю розвитку. Загалом РІС розглядають як: кооперацію у здійсненні інноваційної діяльності; публічно-приватний форум співпраці партнерів; комплекс розгалужених різноманітних зв'язків; цілісне утворення організацій та інституцій певного регіону. У практиці склався поділ регіональних інноваційних систем на чотири змістовних блоки: структурний, інтегрально-параметричний, інструментальний і з'єднувальний[182].

Під регіональною інноваційною системою розуміють сукупність взаємопов'язаних організацій (структур), зайнятих виробництвом і комерційною реалізацією знань і технологій, а також комплекс інститутів правового, матеріально-фінансового, інформаційного та соціального

---

[181] Дегтярьова І. О. Інструменти інноваційного розвитку регіону: вітчизняний та зарубіжний досвід застосування. *Державне управління: теорія та практика*. 2010. № 1. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diovdz.pdf

[182] Корнілова І., Білорус Т. Регіональні інноваційні системи: сутність та підходи до структуризації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 144. С. 23-25.

характеру, що забезпечують взаємодію освітніх, наукових, підприємницьких і некомерційних організацій у всіх сферах[183].

Відзначимо, що хоча РІС складається з аналогічних елементів як національна інноваційна система, вона розглядається як окремий об'єкт аналізу й програмування. На думку К. Ладиченко, РІС дозволяють ефективно використовувати переваги кожного регіону в інноваційній сфері. Як елемент соціально-економічного розвитку РІС можна вважати механізмом підвищення конкурентоспроможності регіону, зайнятості найбільш кваліфікованої частини населення та підвищення його освітнього рівня й соціального добробуту[184].

А. Поручник та І. Брикова стверджують, що концептуальні засади РІС передбачають синтез ідей системного характеру інноваційної діяльності та регіонального виміру інноваційного процесу. На їхній погляд, локалізація інноваційної діяльності на регіональному рівні обумовлена: переходом від лінійної до інтерактивної інноваційної моделі суспільного розвитку, концентрацією висококваліфікованої робочої сили та специфічним соціокультурним середовищем. Попри те, що існують різноманітні визначення сутності РІС, виокремлюють основні підходи: «згори-донизу», коли вони розглядаються первинний структурний рівень національних інноваційних систем; «знизу-догори», коли приділяється увага соціальним факторам локальної інноваційної динаміки; інтегральний, що передбачає дію регіонального бізнес-середовища як селективного механізму, який забзпечує сприятливі умови для адаптування місцевих економічних суб'єктів до нових технолого-інноваційних змін[185].

У методологічному сенсі розрізняються типи РІС, які відображають лінійну та інтерактивну модель інноваційної діяльності. Перший – уособлює частину виробничої та інституціональної структури регіону та функціонально інтегрованої до національної або міжнародної. Другий – ідентифікується як інноваційна система, що включає виробничу та

---

[183]Регіональна політика фінансової стабілізації в умовах структурної модернізації економіки: монографія / за ред. І. М. Вахович. Луцьк: Волиньполіграф, 2017. 282 с.

[184] Ладиченко К. Напрями формування НІС на засадах стратегії smart спеціалізації. *Наукові записки Інституту Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 82-88.

[185]Поручник А., Брикова І. Регіональні інноваційні системи як основа підвищення міжнародного конкурентного статусу національних регіонів. URL: http://kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_2_Poruch_Bryk_ukr.pdf

інституціональну структури, територіально інтегровані в межах регіону[186]. Узагальнюючи, у структурі регіональних інноваційних систем виокремимо такі найважливіші складники: (1) сукупність установ, об'єднань, організацій, фірм, органів влади; (2) інституції, що сприяють дифузії інноваційних рішень; (3) партнерські взаємовідносини між зазначеними групами. Унаслідок функціонування регіональних інноваційних систем відбувається інтенсифікація інноваційної діяльності, що призводить до підвищення рівня конкурентоспроможності регіону.

На думку А. Сухорукова, РІС покликана об'єднати зусилля органів управління різних рівнів ієрархії у напрямі якісного економічного зростання на основі інновацій [187]. Важливість регіональних інноваційних систем підкреслює А. Пода, який наголошує, що здатність регіональної економіки витримувати конкуренцію та адаптуватися до змін тісно пов'язана з інноваційним потенціалом регіону, оскільки інновації не завжди є результатом дій одного бізнес-учасника локальних виробничих систем, а частіше – результатом багатофункціональних інноваційних мереж, які складаються з різних бізнес-гравців, серед яких науково-дослідницькі інститути, технологічні дослідницькі центри, університети, фінансові установи[188].

Критичний аналіз науково-методичних підходів до практики дозволяє віднести до пріоритетних завдань регіональної інноваційної системи: (1) створення сприятливих умов для інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності виробництв; (2) сприяння технологічній модернізації економіки за збереження критеріальних обмежень науково-технологічної та інноваційної безпеки, стабільному економічному зростанню та добробуту населення; (3) забезпечення наукової та експертно-консультаційної підтримки реалізації інноваційних програм і проектів; (4) створення інституціонального середовища розроблення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності; (5) розвиток інноваційної інфраструктури,

---

[186] Нетудихата К. Л. Еволюція сучасних теорій інноваційного регіонального розвитку. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2005/38-25-4.pdf

[187] Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. К.: НІСД, 2012. 368 с.

[188] Пода А. Аналіз регіональної політики ЄС та проблеми імплементації позитивного досвіду в Україні. Європейська інтеграція: досвід Польщі та України: монографія / за ред. Н. В. Павліхи. Луцьк-Люблін: Drukarnia Kolor Lublin, 2013. 700 с.

ефективна взаємодія її елементів; (6) формування регуляторних механізмів реалізації інноваційного потенціалу території.

У регіонах країн-членів ЄС регіональні інноваційні системи виникали для подолання перешкод нагромадження інноваційного потенціалу регіонів з переважанням неефективної системи управління та невизначеністю інституціонального базису; деформацією попиту фірм на дослідження й розробки; відсутністю співпраці між державним і приватним сектором; недостатнім урахуванням впливу міжнародних чинників; неналежною увагою до розповсюдження інновацій і трансферу технологій; адміністративним характером прийняття рішень (згори-донизу)[189]. Аналіз досвіду країн-членів ЄС показує, що вагомими чинниками для розвитку регіональних інноваційних систем є політична підтримка, ефективне планування, наявність людських і фінансових ресурсів, тісні зв'язки між учасниками інноваційного процесу.

Зауважимо, що регіональна інноваційна система має адаптуватися та мати здатність трансформації відповідно до виникнення нових можливостей, які пов'язані з глобальними викликами, передусім з необхідністю імплементації європейських підходів до інноваційного розвитку. Зазначене дає підстави визначати цільову функцію РІС як сприяння підвищенню продуктивності праці, модернізації виробництва, зміцненню конкурентоспроможності продукції на регіональному рівні. Здатність РІС виконувати цільову функцію залежить від впливу суміжних підсистем соціально-економічної макросистеми держави (фінансово-банківської, освітньої, науково-технічної сфери, інфраструктурного забезпечення економічної діяльності в країні і регіонах).

У методичному плані інтегральною оцінкою регіональної інноваційної системи вважаємо її ефективність, яка проявляється в оцінці рівня інноваційної активності регіонів, дає вичерпне уявлення про дієвість інноваційної інфраструктури, використання інноваційного потенціалу, взаємодію з зовнішнім середовищем (трансфер технологій, залучення інвестиційних ресурсів у фінансування інноваційних розробок тощо). Під інноваційним розвитком регіону (у широкому сенсі) розуміємо можливість створення нових продуктів, виробництв, підприємств і вихід на нові ринки, що призводить до зміни структури регіональної економіки. Показники рівня інноваційної активності регіонів важливі не лише для проведення

[189] Соловйов В. П., Кореняко Г. І., Головатюк В. М. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: монографія. К.: Фенікс, 2008. 224 с.

компаративного аналізу, але й відіграють визначальну роль у процесі реалізації регіональної інноваційної політики.

Для визначення такої оцінки в дослідженні застосований таксономічний аналіз за даними 2014-2017 рр., використовуючи такі показники офіційної статистики: кількість організацій, що здійснюють наукові дослідження й розробки; чисельність виконавців науково-технічних робіт і дослідників; обсяг виконаних наукових і науково-технічних робіт; кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю; обсяги інноваційних витрат; обсяг виконаних науково-технічних робіт; кількість підприємств, що впроваджували інновації; кількість впроваджених нових технологічних процесів; кількість підприємств, що реалізують інноваційну продукцію; кількість впроваджених у виробництво інноваційних видів продукції.

За результатами аналізу виявлено, що у 2014 р. лише Харківська область та м. Київ мали достатній рівень інноваційної активності, Дніпропетровська – середній. Інші регіони України входили до групи низького рівня активності (Запорізька, Львівська, Одеська, Сумська, Донецька, Івано-Франківська, Миколаївська, Київська області) або критичного (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька й Чернігівська області).

У 2016 р. спостерігалися певні зміни, пов’язані з погіршенням позицій окремих регіонів. Так, Харківська область, залишаючись у першій групі, істотно знизила загальний рівень інноваційної активності, проте у 2017 р. вона зміцнила свої позиції. Львівська область впритул наблизилася до середнього рівня разом із Запорізькою. Сумська, Донецька, Івано-Франківська, Київська й Миколаївська області перемістилися у групу критичного рівня у 2016 р., але Сумська у 2017 р. покращила результати. Спостерігається значна диференціація інноваційної активності у регіональному вимірі за загального домінування критичного стану (рис. 2.9).

До причин низької результативності інноваційної діяльності належить низька ефективність функціонування регіональних інноваційних систем, обумовлена недостатнім фінансуванням науково-технічних розробок, зменшенням чисельності наукових кадрів, нерозвиненістю венчурного інвестування, несприятливим інноваційним кліматом, недосконалою інституційною структурною побудовою елементів інноваційної системи, нераціональним використанням інноваційного потенціалу.

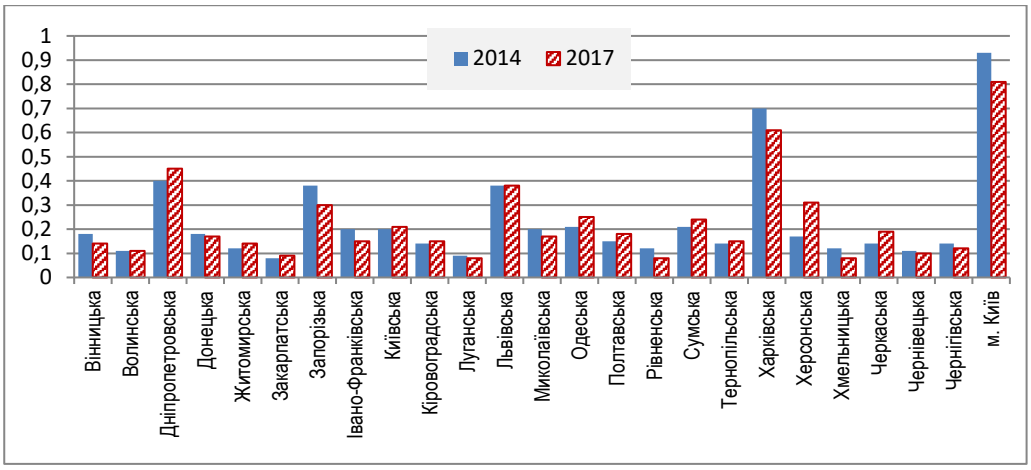

Рис. 2.9. ***Динаміка рівня інноваційної активності в регіонах України, 2014-2017 рр.***

Джерело: авторська розробка.

Отримані нами результати дозволяють стверджувати про неналежне функціонування регіональних інноваційних систем у більшості регіонів. Причому інноваційні системи не виконують повністю своїх функцій, що не дозволяє використовувати конкурентні переваги регіону та підвищувати рівень довіри інвесторів до інноваційної сфери. За таких умов важливого значення набуває постійний моніторинг основних показників інноваційної діяльності та формування інноваційних рейтингів регіонів для проведення компаративного аналізу результативності інноваційної діяльності, розширення регулюючих заходів з боку регіональних органів місцевого та державного управління, обґрунтування пріоритетів і прогнозування майбутніх результатів.

Виокремлюють три етапи у розвитку законодавства України у науково-технічній та інноваційній сферах[190]:

– перший (1991-1998 рр.), протягом якого ухвалено Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», запроваджено податкові пільги для науково-технічної діяльності, розгорнув діяльність Державний інноваційний фонд України, модель фінансового забезпечення інновацій якого поєднувала підтримку проектів на регіональному, центральному та галузевому рівнях;

[190] Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. К., 2015. 336 с.

– другий (1999-2007 рр.), за якого скасували податкові пільги, ліквідовано Державний інноваційний фонд, увага сконцентрована на іноземних кредитних запозиченнях як джерелі фінансування інновацій. У цей період ухвалено Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» з прогресивними пільговими нормами фінансової підтримки інновацій, які, на жаль, у подальшому призупинено;

– третій (з 2008 р.) характеризується прийняттям низки концепцій, програм інноваційного розвитку, обговоренням проблем на усіх рівнях з одночасним уповільненням процесу реалізації прийнятих рішень.

Така нестабільність проявилася у тому, що інноваційна діяльність в Україні на регіональному рівні характеризується нестачею власних фінансових ресурсів, недиверсифікованістю джерел фінансування, високою вартістю кредитних коштів, обмеженою державною підтримкою, асиметрією інноваційної активності.

На сучасному етапі євроінтеграції України набуває особливої важливості гармонізація регіональної інноваційної політики і стратегій їх реалізації враховуючи європейський досвід, імплементація спільного доробку ЄС.

Істотні відмінності у формуванні та реалізації стратегій інноваційного розвитку країн-членів ЄС та України, на наш погляд, полягають у таких особливостях регіональної інноваційної політики:

1. Європейське законодавство загалом спрямоване на реалізацію розроблених та ухвалених стратегій і планів інноваційного розвитку, а вітчизняне є скоріше імпульсом інноваційного зростання без реального інституціонального, інформаційного та ресурсного забезпечення. В ЄС національні операційні програми та плани є за сутністю комплексними документами, а в Україні часто не пов’язані між собою, відсутні чітко визначені обсяги й джерела фінансування.

2. Інноваційна інфраструктура Європейського Союзу функціонує як система поєднання складників, необхідних для інноваційної діяльності та швидкого реагування на зміни потреб ринку, академічного середовища, науково-дослідницьких установ і підприємництва. В Україні інноваційну інфраструктуру не можна вважати системою із сильними внутрішніми зв’язками й раціональною побудовою, вона обмежена як кількістю складників, так і їх структурною неповнотою та функціональною невизначеністю.

3. В європейській інноваційній системі усі складники як матеріальні,

так і нематеріальні (знання або соціальний консенсус), є рівноцінними за значенням, на противагу українській інноваційний системі з домінуванням комерційного складника, а не спрямованості на реальну підтримку інноваційної діяльності.

4. В європейській інноваційній політиці досить потужним є інформаційний складник, діяльність інформаційних мереж спрямована на обмін інформацією, навчання, поєднання ресурсів, забезпечення високого рівня комерціалізації науково-технічних розробок та інноваційних рішень. В Україні у діяльності установ інноваційної інфраструктури переважає публікація результатів без акцентування на важливості донесення інформації про реальні потреби підприємств, відсутній зворотний зв'язок із суб'єктами ринку.

5. Вирішальну роль у економічному зростанні європейських країн відіграє регіональний рівень системної ієрархії, спрямованість інноваційної активності насамперед на саморозвиток регіону. В Україні система управління інноваціями залишається надмірно централізованою, функції управління інноваційною системою розподілені між різними відомствами.

6. В ЄС створена розвинена система моніторингу інноваційної діяльності з виокремленням вхідних і вихідних індикаторів Інноваційного табло. Показники окремих країн-членів і ЄС загалом порівнюються з аналогічними показниками розвинених країн для оцінювання ефективності. В Україні статистична система більше спрямована на оцінювання загального обсягу та динаміки інноваційних показників.

Окреслені недоліки та недосконалості слід ураховувати у процесі наближення інноваційної сфери України до стандартів ЄС. Вважаємо, що механізм інтеграції України та ЄС у інноваційній сфері має поєднувати такі зовнішні та внутрішні заходи і засоби.

Сьогодні науково-технічне співробітництво між Україною та ЄС здійснюється на підставі Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво від 4.07.2002 р., яка регулярно поновлюється на кожен наступний п'ятирічний період і передбачає співробітництво в галузі наукових досліджень за такими напрямами: довкілля та клімат; сільське господарство, лісове господарство та рибальство; матеріалознавство та метрологія; неядерна енергетика; транспорт; промислові та виробничі технології; соціальні науки; науково-технологічна політика; біомедицина та охорона здоров'я; технології інформаційного суспільства; навчання та обмін науковими кадрами. Державним агентством з питань науки, інновацій та

інформатизації України разом з Генеральним директоратом Європейської комісії «Дослідження та інновації» на виконання згаданої вище угоди створено Спільний комітет Україна-ЄС зі співробітництва в галузі науки та технологій.

Чинною Угодою про асоціацію між Україною та ЄС главою «Співробітництво у сфері науки та технологій» передбачено розвиток й посилення наукового та технологічного співробітництва задля наукового розвитку та зміцнення наукового потенціалу для вирішення національних і глобальних викликів. Співробітництво враховує діючі умови, встановлені Угодою про співробітництво у сфері науки й технологій між Україною та Європейським Співтовариством, а також мету України щодо поступового наближення до політики та права ЄС у сфері науки та технологій і до Європейського дослідницького простору[191]. Співробітництво відбувається у формах обміну інформацією; участі у Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020»; спільної реалізації наукових програм і дослідної діяльності; дослідження діяльності, спрямованої на заохочення наукового прогресу, трансферу технологій і ноу-хау; навчання шляхом участі в програмах обміну для дослідників і спеціалістів; організації спільних заходів щодо наукового та технологічного розвитку та сприятливих умов для проведення досліджень і впровадження нових технологій, а також належного захисту інтелектуальної власності.

Порядком денним асоціації встановлено пріоритети: пролонгація та активізація виконання Угоди між Україною та ЄС про наукове та технологічне співробітництво; використання наявних інструментів для підготовки до асоційованої участі України у Рамковій програмі з досліджень; сприяння діяльності Національних контактних пунктів з питань інформаційно-комунікаційних технологій і залучення приватного сектору до дослідницької діяльності[192]. На нашу думку, План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС слід доповнити заходами з активізації діяльності спільних інституцій співробітництва в науково-технологічній сфері, взаємовигідного виконання спільних досліджень з трансфером отриманих знань і технологій.

Загалом реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачає приєднання до міжнародних угод, удосконалення

---

[191] Угода про Асоціацію між Україною та ЄС. URL: www.kmu.gov.ua

[192] Порядок денний асоціації Україна-ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_990

національного законодавства відповідно до вимог та інституцій ЄС, визнання Україною національних стандартів країн-членів ЄС, взаємне дотримання правил тощо. У 2015 р. була підписана Угода між Україною та ЄС про участь України у Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020»[193], у якій визначено можливість виходу на новий рівень партнерства з ЄС у сфері науки та технологій і підвищення ступеня залучення українських науковців, університетів, науково-дослідних організацій та установ до європейських наукових досліджень, створення основи для структурних реформ у науково-інноваційній сфері України.

У 2016 р. почав діяти Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність», яким закладені основи приведення державної політики у сфері науки і техніки та фінансування наукових досліджень до норм європейського дослідницького простору, зокрема: прозорість фінансування через запровадження експертизи за участю іноземних фахівців, збільшення фінансування науки відповідно до стандартів ЄС – 3% ВВП до 2025 р. Участь вітчизняних суб'єктів у програмі «Горизонт 2020» забезпечується через відкритий і прозорий доступ українських представників до програмних комітетів, проведено незалежний аудит національної системи досліджень та інновацій, отримано низку рекомендацій стосовно оптимізації інструментів підтримки наукової системи й інтеграції України до європейського дослідницького простору[194].

Визнаючи складність реалізації моделі системної інтеграції (на противагу моделі структурної інтеграції), гармонізація кількісних та якісних параметрів інноваційної політики України та ЄС має відбуватися у таких напрямах: фінансове наближення до рівня витрат на наукові дослідження та розробки із забезпеченням розгалуженості джерел фінансування й дотриманням принципу рівності доступу до них; рівноправна й взаємовигідна участь вітчизняних суб'єктів у наукових і науково-технічних програмах ЄС; покращення поінформованості щодо міжнародних проектів, створення привабливих умов для інноваційного підприємництва; застосування системного підходу до управління інноваційним розвитком на основі постійного моніторингу досягнення цілей програм і розроблення програмних документів з чітко визначеними цільовими орієнтирами.

---

[193]Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020-Рамкова програма з досліджень та інновацій (2014-2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018

[194]Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2016 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/zviti-pro-vikonannya/zvit-pro-assotsiatsiyu-2016.pdf

2.5. Інтегральна оцінка ролі підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів в умовах децентралізації

Однією із стратегічних цілей реформи децентралізації є формування фінансово самодостатніх конкурентоспроможних регіонів. Її реалізація передбачає наявність відповідної фінансової бази, яка б дала змогу забезпечувати соціальний і економічний розвиток в кожній територіальній громаді зокрема і, як результат, в регіоні загалом.

Основою фінансів регіонів виступають місцеві бюджети, які, з одного боку, є джерелом фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування для реалізації програм і заходів, скерованих на забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад, а з другого, їхня дохідна частина віддзеркалює діяльність суб'єктів господарювання та населення, які виступають наповнювачами відповідних місцевих бюджетів. Водночас саме бізнесовим структурам і фізичним особам-підприємцям відводиться визначальна роль, оскільки вони є не лише платниками податків і зборів (податку на прибуток, єдиного податку, плати за землю, рентних платежів та ін.), але й забезпечують робочі місця для фізичних осіб, які теж сплачують податки (зокрема, податок на доходи фізичних осіб, надходження від якого перевищують 50% (у 2018 р. – 52,4%) усіх власних доходів місцевих бюджетів).

Тому особливо актуальними є питання про роль і потенціал підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів, виявлення, виходячи з цього, сильних і слабких регіонів (проведення рейтингування) та порівняння можливостей бізнесових структур конкретного регіону наповнювати дохідну частину місцевих бюджетів із податкоспроможністю відповідного регіону.

Для місцевих бюджетів значення податкових надходжень є вищим, ніж для державного бюджету (податкові надходження за підсумками 2018 р. становили 88,3% усіх власних надходжень місцевих бюджетів проти 81,9% усіх власних надходжень державного бюджету). При цьому **понад дві третини усіх власних доходів місцевих бюджетів забезпечують податки, які прямо пов'язані з ефективністю діяльності підприємств та зайнятістю фізичних осіб**: податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб та єдиний податок (рис. 2.10).

2.5. Інтегральна оцінка ролі підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів в умовах децентралізації

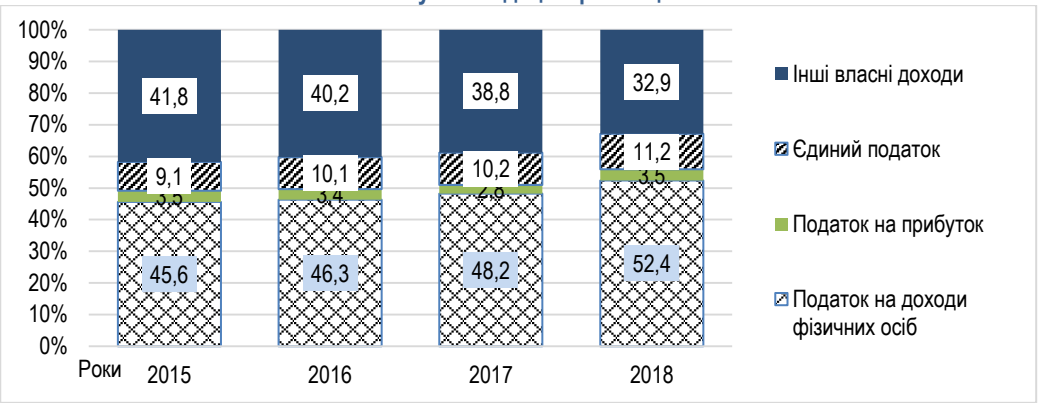

Рис. 2.10. ***Структура власних доходів місцевих бюджетів, %***

Джерело: складено за[195].

Тому на зіставленні регіонів за потенціалом наповнення підприємницьким сектором (і зайнятим у ньому населенням) місцевих бюджетів саме цими трьома податками було побудовано наше дослідження. Для порівняння регіонів України за потенціалом суб'єктів господарювання, які функціонують на їхній території, забезпечувати дохідну частину відповідних місцевих бюджетів було застосовано рейтинговий підхід[196]. Він передбачає: 1) формування системи аналітичних показників; 2) нормування аналітичних показників для усунення їх різновимірності та приведення до зіставного вигляду; 3) консолідацію аналітичних показників у синтетичні (за окремими групами); 4) розрахунок інтегрального показника на основі окремих синтетичних показників; 5) складання рейтингу регіонів за інтегральним показником.

Емпіричною базою дослідження були дані Державної служби статистики та Державної казначейської служби України. Місто Київ не було включено у дослідження, оскільки показники по ньому в два-три рази перевищували відповідні показники по інших регіонах, що перешкоджало об'єктивному оцінюванні можливостей цих регіонів на основі вихідних результатів розрахунків.

Система аналітичних показників була сформована, виходячи з такого:

– наповнення місцевих бюджетів єдиним податком відбувається за рахунок фізичних осіб-підприємців. За відсутності даних про обсяги

---

[195] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

[196] Захожай В. Б., Корецька О. В. Методика розрахунку інтегрального показника інноваційної спрямованості підприємств. *Наукові праці МАУП*. 2015. Вип. 44(1). С. 158-165.

сплаченого єдиного податку за групами фізичних осіб-підприємців у розрізі регіонів для обчислення використовували показник кількості фізичних осіб-підприємців у регіоні;

– наповнення місцевих бюджетів податком з доходів фізичних осіб залежить від кількості найманих працівників на підприємствах та у фізичних осіб-підприємців, а також від розміру їхньої заробітної плати. Для розрахунків використовували чисельність найманих працівників на підприємствах та у фізичних осіб-підприємців і середньомісячну заробітну плату штатних працівників у розрізі регіонів;

– наповнення місцевих бюджетів податком на прибуток базувалось на кількості прибуткових підприємств у регіоні та обсягу, отриманого ними прибутку.

На основі нормованих аналітичних показників[197] було здійснено розрахунок трьох груп синтетичних показників[198] (у розрізі регіонів), які характеризують потенціал підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів, а саме:

– показника потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів ПДФО (виходячи з того, що існування підприємств і фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю, означає наявність найманих працівників, які є фактичними платниками ПДФО);

– показника потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів єдиним податком;

– показника потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів податком на доходи підприємств.

Інтегральний показник потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів являє собою коефіцієнт, який увібрав зважені значення синтетичних показників (залежно від впливовості того чи іншого синтетичного показника в наповнені місцевих бюджетів). Отже,

---

[197] Нормування аналітичних показників здійснювали за формулою (для отримання коефіцієнтів, значення яких лежатимуть в межах від 0 до 1): $n_{jik}=\frac{T_{jik}-T_{ji(\min)}}{T_{ji(\max)}-T_{ji(\min)}}$, де n_{jik} – нормоване значення *j*-го показника *i*-го року для *k*-го регіону; T_{jik} – значення *j*-го показника *i*-го року для *k*-го регіону; $T_{ji(\max)}$ – $T_{ji(\min)}$ – відповідне мінімальне і максимальне значення *j*-го показника *i*-го року серед регіонів, які порівнюють.

[198] Синтетичні показники розраховували за формулою: $S_{ik}=\sum_{j=1}^{m} n_{ijk} \cdot a_{ij}$, де *m* – кількість показників, які характеризують потенціал підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів *i*-го року; a_{ij} – ваговий коефіцієнт *j*-го показника *i*-го року (визначалися шляхом встановлення бальної експертної оцінки значення аналітичних показників по кожній групі синтетичних показників); *k* – кількість регіонів, (*k*=1…*l*).

інтегральний показник дозволяє адекватно порівняти регіонів, нівелюючи величини тих чи інших аналітичних показників в окремих регіонах.

Результати розрахунків інтегрального показника потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів[199], а також проведене на цій основі ранжування регіонів України показало, що найбільший потенціал підприємницького сектору в забезпеченні дохідної частини місцевих бюджетів мають Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Київська, Львівська та Донецька області (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Інтегральний показник потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів

Місце в рейтингу	Область	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Зміна впродовж 2015-2017 рр.
1	Дніпропетровська	0,912	0,893	0,884	-0,028
2	Харківська	0,707	0,677	0,686	-0,020
3	Одеська	0,560	0,554	0,578	0,018
4	Київська	0,517	0,555	0,563	0,046
5	Львівська	0,530	0,523	0,540	0,009
6	Донецька	0,563	0,531	0,505	-0,058
7	Запорізька	0,467	0,464	0,449	-0,018
8	Полтавська	0,342	0,341	0,352	0,011
9	Вінницька	0,271	0,269	0,270	-0,001
10	Миколаївська	0,265	0,267	0,269	0,005
11	Черкаська	0,206	0,212	0,216	0,009
12	Івано-Франківська	0,193	0,194	0,197	0,005
13	Закарпатська	0,171	0,179	0,197	0,026
14	Хмельницька	0,201	0,187	0,192	-0,010
15	Житомирська	0,172	0,169	0,164	-0,007
16	Сумська	0,179	0,158	0,150	-0,029
17	Рівненська	0,172	0,168	0,146	-0,026
18	Волинська	0,152	0,153	0,138	-0,014
19	Херсонська	0,128	0,143	0,135	0,007
20	Кіровоградська	0,133	0,121	0,111	-0,022
21	Чернігівська	0,138	0,122	0,099	-0,040
22	Тернопільська	0,092	0,080	0,077	-0,015
23	Чернівецька	0,071	0,073	0,066	-0,005
24	Луганська	0,083	0,132	0,059	-0,024

Джерело: авторські розрахунки.

[199] Розрахунок інтегрального показника в розрізі регіонів здійснювався за формулою: $k_{iii(k)} = \sum_{i=1}^{q} S_{ik} \cdot \lambda_i$, де q – кількість груп показників; λ – вплив (вага) *i*-ї групи показників на інтегральну оцінку потенціалу підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів регіону. Для визначення впливу (ваги) синтетичних показників в інтегральному показнику використовували коефіцієнт (вагу) ПДФО, єдиного податку та податку на прибуток у загальних доходах місцевих бюджетів регіону.

Отримані результати можна вважати закономірними, оскільки в регіонах першої десятки рейтингу зосереджено найбільша кількість підприємств (у тому числі, великих), фізичних осіб-підприємців, найманих працівників, а також вищий рівень середньої заробітної плати, ніж в інших регіонах країни. А от серед регіонів другої половини рейтингу у переважній більшості випадків простежується зниження потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів упродовж 2015-2017 рр. Серед ймовірних чинників, які це спричинили, можна виокремити зменшення кількості прибуткових підприємств, величини отриманого ними прибутку, а також більше, ніж в інших регіонах, зменшення кількості фізичних осіб-підприємців (за аналізований період чисельність фізичних осіб-підприємців зменшилась в усіх без винятку регіонах, проте різною мірою).

Для виявлення потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів окремими податками (ПДФО, єдиним податком, податком на прибуток) ми порівняли охарактеризовані вище синтетичні показники (розраховані на основі нормованих аналітичних показників) із податкоспроможністю регіонів окремо за кожним зазначеним податком. Податкоспроможність регіону за ПДФО, єдиним податком і податком на прибуток розраховували як співвідношення загального обсягу надходжень відповідного податку в доходах місцевих бюджетів регіону до чисельності жителів цього регіону (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Податкоспроможність регіонів у 2017 р. за ПДФО, єдиним податком і податком на прибуток у розрахунку на одного жителя, грн

Область	ПДФО на одного жителя	Податок на прибуток на одного жителя	Єдиний податок на одного жителя
Вінницька	2556,7	43,7	601,3
Волинська	2041,3	41,6	345,5
Дніпропетровська	3496,3	386,1	569,7
Донецька	1511,7	44,8	162,7
Житомирська	2423,4	34,4	456,2
Закарпатська	1772,5	27,3	351,1
Запорізька	3123,5	203,6	568,5
Івано-Франківська	1827,4	30,8	342,4
Київська	3532,2	112,9	762,2
Кіровоградська	2714,1	37,4	585,6
Луганська	875,3	6,8	133,2
Львівська	2625,8	65,8	560,9
Миколаївська	2728,3	69,8	531,0
Одеська	2773,6	99,1	628,9
Полтавська	3433,4	120,2	628,4
Рівненська	2007,7	35,8	376,6
Сумська	2668,8	64,2	506,2

2.5. Інтегральна оцінка ролі підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів в умовах децентралізації

Область	ПДФО на одного жителя	Податок на прибуток на одного жителя	Єдиний податок на одного жителя
Тернопільська	1849,3	23,4	415,0
Харківська	2926,8	82,4	741,6
Херсонська	2085,3	31,5	563,3
Хмельницька	2317,2	29,7	523,1
Черкаська	2532,1	43,1	684,1
Чернівецька	1504,6	21,9	361,2
Чернігівська	2484,0	38,3	516,3
Україна	**2610,6**	**153,0**	**551,8**

Джерело: складено за[200].

Рейтинг регіонів за коефіцієнтом потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів податком на доходи фізичних осіб майже не відрізняється від вищенаведеного рейтингу регіонів за інтегральним показником потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів, що засвідчує значущу роль ПДФО у формуванні місцевих бюджетів. Проте при порівнянні з рейтингом податкоспроможності регіонів за податком на доходи фізичних осіб простежується відмінність у рейтингових позиціях окремих регіонів (табл. 2.15).

Так, Донецька та Івано-Франківська області, які в рейтингу за показником потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів податком на доходи фізичних осіб займали п’яту і дванадцяту позиції відповідно, в рейтингу показника податкоспроможності регіонів за податком на доходи фізичних осіб опинились на двадцять другій та двадцятій позиціях відповідно. Натомість Сумська та Кіровоградська області, які в першому із зазначених рейтингів займали шістнадцяте і двадцяте місця відповідно, в другому рейтингу увійшли до групи регіонів першої десятки, зайнявши відповідно дев’яте і восьме місця. Аналіз показав, що така ситуація виникла внаслідок одночасної дії відразу кількох факторів, які впливають на розрахунок показників як одного, так і другого рейтингів.

Зокрема, суттєвий вплив чинять відмінності між регіонами в чисельності населення та обсягу надходжень податку на доходи фізичних осіб, які закладено в розрахунок показника податкоспроможності регіонів за податком на доходи фізичних осіб. Наприклад, у Донецькій області чисельність населення перевищує чисельність населення Кіровоградської

[200] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

області більш ніж у 4,3 раза, а обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб – лише в 2,4 раза. Подібна ситуація і з Івано-Франківською областю, щоправда, розрив не такий значний. І це при тому, що заробітна плата (виходячи із середньомісячної) як у Донецькій, так і в Івано-Франківській областях вища, ніж у Сумській та Кіровоградській областях. Це дозволяє припустити, що існують суттєві розриви в межах регіонів між кількістю отримувачів високої та мінімальної заробітної плати (незначна чисельність перших і велика – других).

Таблиця 2.15

Зведена таблиця позиції регіону в рейтингах потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів і податкоспроможності регіонів за податком на доходи фізичних осіб, єдиним податком і податком на прибуток

Область	**Інтегральний показник потенціалу підприєм-ницького сектору в наповненні місцевих бюджетів**	**ПДФО**		**Єдиний податок**		**Податок на прибуток**	
		потенціал підприєм-ницького сектору в наповненні місцевих бюджетів	податко-спроможність регіону	потенціал підприєм-ницького сектору в наповненні місцевих бюджетів	податко-спроможність регіону	потенціал підприєм-ницького сектору в наповненні місцевих бюджетів	податко-спроможність регіону
Дніпропетровська	**1**	1	2	2	8	1	1
Харківська	**2**	2	5	1	2	4	6
Одеська	**3**	4	6	3	4	2	5
Київська	**4**	3	1	5	1	3	4
Львівська	**5**	6	10	4	11	6	8
Донецька	**6**	5	22	10	23	7	10
Запорізька	**7**	7	4	6	9	5	2
Полтавська	**8**	8	3	9	5	8	3
Вінницька	**9**	10	11	7	6	9	11
Миколаївська	**10**	9	7	13	12	10	7
Черкаська	**11**	11	12	12	3	11	12
Івано-Франківська	**12**	12	20	15	22	15	19
Закарпатська	**13**	13	21	11	20	20	21
Хмельницька	**14**	14	15	8	13	13	20
Житомирська	**15**	15	14	14	16	18	17
Сумська	**16**	16	9	19	15	17	9
Рівненська	**17**	17	18	21	18	22	16
Волинська	**18**	18	17	18	21	19	13
Херсонська	**19**	19	16	17	10	14	18
Кіровоградська	**20**	20	8	23	7	12	15
Чернігівська	**21**	21	13	20	14	16	14
Тернопільська	**22**	23	19	22	17	21	22
Чернівецька	**23**	24	23	16	19	24	23
Луганська	**24**	22	24	24	24	23	24

Джерело: авторські розрахунки.

2.5. Інтегральна оцінка ролі підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів в умовах децентралізації

Ще одним чинником, яким можна пояснити відмінність між позиціями вказаних регіонів у рейтингах, є рівень офіційної зайнятості в межах областей. Так, рівень зайнятості населення у працездатному віці в Сумській (65,6% усього населення працездатного віку) та Кіровоградській (62,4%) областях перевищує аналогічний показник у Донецькій (58,2%) та Івано-Франківській (60,3%) областях[201].

Зіставлення **рейтингу регіонів за коефіцієнтом потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів єдиним податком** із рейтингом податкоспроможності регіонів за єдиним податком показало суттєві відмінності в позиція регіонів у цих рейтингах (табл. 2.13). Лише окремі області (Харківська, Одеська, Вінницька, Миколаївська) залишились практично на однакових місцях в обох рейтингах. Позиції решти регіонів між рейтингами коливаються від 3 до 13 місць уверх або вниз. Причиною таких розбіжностей, скоріш за все, є різна кількість фізичних осіб-платників єдиного податку, які належать до тої чи іншої (I-IV) групи платників єдиного податку, в регіональному зрізі. Найбільша частка платників єдиного податку (53,5% усіх фізичних осіб-платників єдиного податку в Україні) на початок 2017 р. належала до другої групи платників (до третьої групи належала третина усіх платників, а решта – до першої групи; по четвертій групі інформація відсутня). За період з 2013 р. до початку 2017 р. загальна чисельність фізичних осіб-платників єдиного податку в Україні зменшилась на 9,3%. Проте в розрізі груп платників єдиного податку зменшення відбулось лише у першій (на 45,2%) та другій (на 14,5%) групах. У третій групі кількість платників зросла майже в півтора раза (на 48,8%)[202]. За браком даних у розрізі регіонів глибший аналіз провести не вдалося.

Другим чинником, який спричинив різнобій позицій регіонів ув рейтингах потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів єдиним податком і податкоспроможності за єдиним податком, є різна величина ставок єдиного податку в конкретних адміністративно-територіальних одиницях (навіть у межах одного регіону). Це обумовлено тим, що єдиний податок належить до місцевих податків і органи місцевого самоврядування мають право встановлювати його ставки, щоправда, виходячи з граничних ставок, визначених на загальнодержавному рівні.

---

[201] Регіони України 2018: статистичний збірник. Ч. Київ: ДССУ, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru1ch2018.pdf

[202] ФОП 2012-1016 роки. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/fop_2012_1016_roki

Висока гранична межа ставки єдиного податку (наприклад, для першої групи платників – до 10% розміру прожиткового мінімуму; для другої групи – до 20% розміру мінімальної заробітної плати), визначена на загальнодержавному рівні, надає доволі широку дискрецію органам місцевого самоврядування щодо встановлення ставки єдиного податку, що не може не відобразитися на наповненні цим податком місцевих бюджетів регіонів.

Спостерігаються також і відмінності в позиціях регіонів у **рейтингу потенціалу підприємницького сектору регіону в наповненні місцевих бюджетів податком на прибуток** та рейтингу податкоспроможності регіону за податком на прибуток. Зауважимо, що регіони, які увійшли в топ-10 рейтингу за інтегральним показником потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів, залишились і в першій десятці рейтингу потенціалу підприємницького сектору регіону в наповненні місцевих бюджетів податком на прибуток.

Розрахунки показника потенціалу підприємницького сектору регіону в наповненні місцевих бюджетів податком на прибуток – один із синтетичних показників, які було обчислено для розрахунку інтегрального показника потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів, свідчать про вищі можливості підприємств Одеської, Хмельницької, Херсонської та Івано-Франківської областей наповнювати місцеві бюджети податком на прибуток (у першу чергу обласні бюджети, оскільки частина (10%) податку на прибуток приватних підприємств зараховується саме до доходів обласних бюджетів), аніж податкоспроможність цих регіонів за відповідним податком. А по Запорізькій, Полтавській, Миколаївській, Сумській та Рівненській областях ситуація протилежна. Причиною розбіжностей позицій регіонів у двох зазначених рейтингах, вважаємо, є відмінності в кількості комунальних і приватних підприємств у регіоні та обсяг отриманого ними прибутку. Оскільки десяток комунальних чи малих приватних підприємств можуть забезпечувати надходження податку на прибуток менше, ніж одне середньої величини приватне підприємство (хоча до місцевих бюджетів надходить 100% податку на прибуток комунальних підприємств і лише 10% податку на прибуток приватних підприємств).

Підвищенню позицій регіонів у рейтингу потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів загалом і особливо щодо надходжень від податку на доходи фізичних осіб – як основного бюджетоутворюючого джерела доходів місцевих бюджетів –

повинні сприяти заходи з виведення заробітної плати «з тіні». Оскільки заборгованість із виплати заробітної плати на початок 2018 р. у межах країни склала понад 2,3 млрд грн[203]. А це означає, що місцеві бюджети недоотримали щонайменше 255,8 млн грн ПДФО. Найбільші обсяги заборгованості з виплати заробітної плати та відповідно і недонарахованого податку з доходів фізичних осіб (крім Луганської і Донецької областей, які потерпають від дій агресора) були в Харківській, Київській, Запорізькій, Дніпропетровській, Сумській, Черкаській та Миколаївській областях. Суми недоотриманого місцевими бюджетами ПДФО у цих регіонах перевищували 10 млн грн.

До недоотримання місцевими бюджетами ПДФО спричиняє також і заниження підприємцями заробітної плати, точніше, виплата частини зарплати «у конвертах». Найчастіше таким зловживають малі підприємства та фізичні особи-підприємці, в яких зайнята невелика кількість працівників.

Для запобігання порушень працедавцями трудового законодавства, неофіційного працевлаштування фізичних осіб, виплати заробітної плати «в конвертах» доцільно посилити взаємодію органів місцевого самоврядування з податковими органами, Пенсійним фондом, Державною службою з питань праці та іншими державними інституціями, а також проводити роз’яснювальну роботу з підприємцями та жителями громад про втрачені можливості для розвитку через недоотримання місцевими бюджетами коштів.

Таким чином:

1) рейтингування регіонів за інтегральним показником потенціалу підприємницького сектору регіону у наповненні місцевих бюджетів вказує на кращі можливості для місцевого розвитку в регіонах, де зосереджено найбільша кількість підприємств (у тому числі, великих), фізичних осіб-підприємців, найманих працівників, а також вищий рівень середньої заробітної плати (Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Київська, Львівська області), ніж в інших регіонах країни;

2) позиції регіонів у рейтингах за показниками потенціалу підприємницького сектору регіону в наповненні місцевих бюджетів ПДФО, єдиним податком і податком на прибуток не завжди співвідносяться з позиціями регіонів за податкоспроможністю за вказаними податками;

3) можливими причинами розбіжностей в рейтингах є чисельність

[203] Заборгованість із виплати заробітної плати за регіонами у 2018 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/zvz/zvz_18_u.htm

населення в регіонах, обсяги надходження відповідних податків, чисельність офіційно працевлаштованих працівників, різна кількість фізичних осіб-платників єдиного податку, які належать до тої чи іншої (I-IV) групи платників єдиного податку, різна величина ставок єдиного податку в конкретних адміністративно-територіальних одиницях, відмінності в кількості комунальних і приватних підприємств у регіоні та обсяг отриманого ними прибутку;

4) вищі позиції окремих регіонів (наприклад, Кіровоградської, Чернігівської, Сумської областей) у рейтингу податкоспроможності за ПДФО, єдиним податком і податком на прибуток, порівняно з рейтингом за показниками потенціалу підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів цими податками, може свідчити про відносно достатній потенціал підприємницького сектору цих регіонів для формування доходів місцевих бюджетів.

Підвищити роль підприємницького сектору у наповненні місцевих бюджетів дозволить виведення заробітної плати з «тіні», а також її своєчасна і в повному обсязі виплата.

2.6. Оцінка заощаджень населення та напрями їх трансформації в ресурс розвитку регіону

Формування потужних конкурентоспроможних регіонів є пріоритетною ціллю децентралізації в Україні, проте як економічний, так і соціальний розвиток регіону не можливий без залучення до цього процесу мешканців громад з їхніми ресурсами та потенціалом. Одним із чинників ендогенного зростання можуть стати фінанси домогосподарств, сформовані у вигляді заощаджень. Однак ключове питання тут лежить не стільки у площині трансформації нагромаджених домогосподарствами коштів в інвестицій ресурс, скільки в можливості їх перетворення саме в ресурс для розвитку регіону із збереженням при цьому здатності приносити корисність (прибуток) інвесторам.

У вітчизняній науковій літературі під трансформацією заощаджень домогосподарств в інвестиції розуміють механізм перетворення тимчасово вільних коштів (грошових ресурсів) домогосподарств у фінансові та нефінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення. При цьому повинні забезпечуватись

зростання доходу за рахунок максимально прибуткового вкладення коштів і мінімізація інвестиційних ризиків[204]. Виходячи з такого трактування, розглядати заощадження домогосподарств як ресурс розвитку регіону можна лише за умови, що користь від вкладення нагромаджених коштів отримають і домогосподарства-інвестори, і громада загалом.

Цілком природно, що кожне домогосподарство, інвестуючи кошти, керується в першу чергу можливістю покращити власний добробут шляхом отримання додаткових доходів. Тому, зважаючи на реалії розвитку національної економіки, інвестиційні інтереси домогосподарств лежать головним чином у площині банківських депозитів, операцій з іноземною валютою та нерухомістю.

Найпростішим і найзрозумілішим способом збереження й примноження заощаджень для домогосподарств є банківський депозит. Причин кілька: для нього не потрібно значних сум; приносить фіксований дохід, хоча і невеликий (порівняно з іншими фінансовими інструментами); можливість оперативно зняти вклад (щоправда, в кризові періоди Національний банк України може ввести адміністративні обмеження на дострокове вилучення депозитів, як це було в 2014-2015 рр., під час банкрутства банків); у межах законодавчо обумовлених сум (200 тис. грн) повернення гарантоване державою (Фондом гарантування вкладів фізичних осіб). Водночас банківський депозит як інструмент інвестування коштів має свої недоліки: процентні ставки за депозитами демонструють спадну тенденцію (середньозважені річні процентні ставки за депозитами в національній валюті знизились з 20% у березні 2015 р. до 14,2% у листопаді 2018 р.[205]); у разі дострокового закриття депозиту практично повністю втрачаються проценти; рівень інфляції та податок на доходи фізичних осіб, яким оподатковують дохід, отриманий від розміщення коштів на банківський депозит, мінімізують реальний дохід від вкладення коштів; у разі банкрутства банку отримання гарантованого відшкодування може тривати кілька років, упродовж яких гроші не тільки не будуть приносити доходу[206], а й втрачатимуть свою вартість унаслідок інфляції.

---

[204] Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. … д-ра екон. наук. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. 466 с.
[205] Макроекономічний та монетарний огляд. Січень 2019 року. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=87170177&cat_id=58037
[206] Лев Л. Куди краще вкласти гроші та інвестувати 2017 року. URL: https://gazeta.ua/articles/economics/_kudi-krasche-vklasti-groshi-ta-investuvati-2017-roku/759077

Попри те обсяг гривневих депозитів домогосподарств у комерційних банках за останні три роки (з грудня 2015 р. до листопада 2018 р.) зріс на 45% і становив 277,1 млрд грн (у листопаді 2018 р.). А от обсяг вкладень домогосподарств в іноземній валюті (в доларовому еквіваленті) за аналогічний період зменшився на 5% і склав 8,7 млрд дол. США[207]. Отже, це ще раз підтверджує той факт, що банківські депозити залишаються головним напрямом інвестування заощаджень домогосподарств.

Операції з іноземною валютою як напрям примноження заощаджень домогосподарств вимагає постійного моніторингу ситуації на валютному ринку та навиків прогнозування тенденцій зміни валютного курсу. Крім того, він пов'язаний з курсовими та операційними (конвертаційними) ризиками, в тому числі і кримінального характеру. Тому для більшості українських домогосподарств іноземна валюта є лише інструментом захисту власних гривневих заощаджень від знецінення, а не інструментом отримання інвестиційного доходу. А зі зниженням річних процентних ставок за депозитами в іноземній валюті до 3-3,5% та в умовах економічної нестабільності домогосподарства здебільшого надають перевагу її зберіганню у формі неорганізованих заощаджень – удома.

Нерухомість як напрям інвестування фінансових ресурсів домогосподарств є неоднозначним активом. Її купівля вимагає інвестування відразу значної суми коштів на середньо- або довгостроковий період. До того ж український ринок нерухомості все ще проходить «дно», що, з одного боку, робить нерухомість доступнішою для домогосподарств через її відносно низьку вартість (зменшилась більш ніж у два рази порівняно з періодом до 2008 р.), проте, з другого – за таких умов швидко отримати прибуток через перепродаж не вдасться. Щоправда, можна окупити інвестовані кошти шляхом здавання житла в оренду. І хоча для цього потрібно 10-11 років, нерухомість залишатиметься у власності домогосподарства, а в період покращення ринкової кон'юнктури (на підйомі ринку) її можна продати і не лише повернути вкладені кошти, але й отримати додатковий прибуток. Отже, нерухомість, хоча і вважається консервативним і низьколіквідним напрямом інвестування коштів, здатна приносити власникам надійний та стабільний дохід.

Аналіз даних Державної служби статистики України свідчить, що у 2017 р. середні грошові витрати одного домогосподарства на інвестування

[207] Макроекономічний та монетарний огляд. Січень 2019 року. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=87170177&cat_id=58037

у фінансові інструменти (купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків і недержавних пенсійних фондів) зросли порівняно з 2016 р. на 66% і становили 2,3 тис. грн. Збільшились також і грошові витрати на нерухомість (купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель), щоправда, нижчими темпами ніж витрати на фінансові інструменти (у 2017 р. зросли на 24% проти 2016 р. і склали 361,6 грн у розрахунку на одне домогосподарство). Загалом у 2017 р. сукупні інвестиції у фінансові інструменти усіх домогосподарства України сягнули 35,0 млрд грн, а в нерухомість – 5,4 млрд грн. Проте питома вага грошових витрат за цими статтями в сукупних грошових витратах домогосподарств залишається незначною (на фінансові інструменти – 3,1%, на нерухомість – 0,5%) і далекою від докризового рівня (частка витрат на фінансові інструменти у 2013 р. становила 3,3%, на нерухомість – 1,5%, а у 2008 р. – на фінансові інструменти – 4,6%, на нерухомість – 2,5%)[208].

У регіональному розрізі спостерігалася суттєва диференціація інвестиційної активності домогосподарств (рис. 2.11). Так, у 2017 р. середні річні грошові витрати домогосподарств на інвестування у фінансові інструменти в дев'яти регіонах України були вищими, ніж у середньому по країні; в семи з них (Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Тернопільській, Чернівецькій та Чернігівській областях) перевищення становило більш ніж 1,5 раза, у Чернівецькій області – в 4 раза. Натомість в решті регіонів грошові витрати на фінансові інструменти були нижчими, ніж середньоукраїнські (в дев'яти областях (Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській Херсонській та м. Києві) більш ніж у 2 рази).

Щодо інвестицій в нерухомість, то у 14 регіонах грошові витрати домогосподарств перевищували середньоукраїнський показник, зокрема в Івано-Франківській та Сумській областях – в 4,5 та 3,1 раза відповідно. У дев'яти регіонах домогосподарства інвестували в нерухомість більш ніж у два рази менше за середньоукраїнський показник[209].

Однак не варто обмежуватись лише офіційною статистикою. За оцінками аналітиків, поза банківською системою, «на руках» у домогосподарствах України, перебуває від 22 до 86 млрд дол. США (нижня межа – оцінка на основі припущення, що валютна готівка відноситься до

---

[208] Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. Ч. 1. 380 с.
[209] Там само.

гривневої так само, як валютні депозити до гривневих, а верхня – оцінка НБУ станом на кінець 2013 р. на основі даних платіжного балансу, обрахованих як кумулятивна зміна обсягів готівкової валюти поза банками з 1995 р.)[210]. Тобто можна стверджувати, що домогосподарства володіють потенційним інвестиційним ресурсом. Але через недовіру населення до фінансових інституцій, яка загострилася в 2014-2016 рр. через масове банкрутство банків (за період 2014-2016 рр. населення втратило в ліквідованих банках понад 56 млрд грн)[211], кошти здебільшого зберігаються у вигляді неорганізованих заощаджень і знецінюються під впливом інфляції.

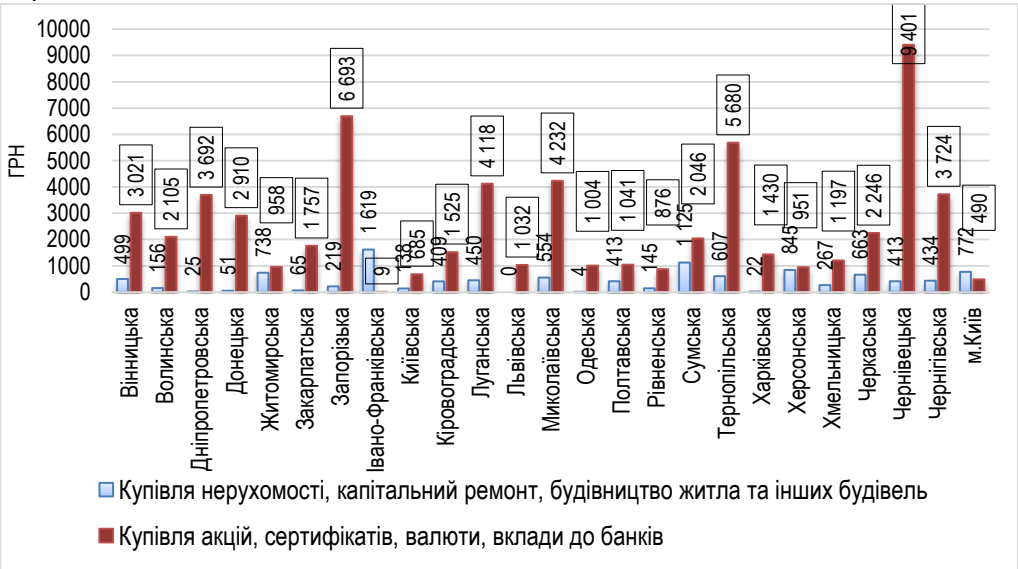

Рис. 2.11. ***Середні річні грошові витрати домогосподарств на інвестиційні цілі у 2017 р.***

(у розрахунку на одне домогосподарство за рік), грн

Примітка: по Львівській області даних про витрати домогосподарств у 2017 р. на купівлю акцій, сертифікатів, валюти та вкладів до банків Державною службою статистики не було представлено.

Джерело: складено за[212].

---

[210] Сіра зона: скільки готівкових доларів і який обсяг чорного ринку валюти в Україні. URL: https://voxukraine.org/uk/grey-zone-ua

[211] 26 миллиардов долларов — скрытые возможности для инвестиций в экономику Украины (и это как минимум). URL: http://businessviews.com.ua/ru/business/id/26-milliardov-dollarov-skrytye-vozmozhnosti-dlja-investicij-v-ekonomiku-ukrainy-i-eto-kak-minimum-1651

[212] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf

2.6. Оцінка заощаджень населення та напрями їх трансформації в ресурс розвитку регіону

До причин низької інвестиційної активності домогосподарств також можна віднести[213]:

– високу питому вагу споживчих витрат у загальній структурі грошових витрат домогосподарств (у 2017 р. частка грошових витрат тільки на продукти харчування становила 46,3% сукупних грошових витрат домогосподарств);

– невисокий рівень доходів основних груп населення (у 2017 р. у понад половині домогосподарств країни середньодушовий еквівалент грошових доходів був нижчим за середньоукраїнський рівень (3386,86 грн));

– нелегальний характер отриманих доходів (заробітки за кордоном, тіньова заробітна плата в Україні тощо) та необхідність їх легалізації при здійснені капіталовкладень;

– недовіра населення до влади та фінансових посередників;

– низький рівень фінансової грамотності населення та відсутність культури інвестування нагромаджених коштів;

– відсутність доступної та зрозумілої для домогосподарств інформації про інвестиційні можливості та ринкову кон'юнктуру;

– непопулярність в Україні інституту фінансового консультування населення.

Таким чином, серед розглянутих основних напрямів трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиції, саме вкладення в нерухомість, зокрема на первинному ринку, можуть впливати на розвиток регіону, оскільки дозволять:

– збільшити надходження до місцевих бюджетів (зокрема, податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки);

– вирішити питання щодо забезпеченості домогосподарств житлом (у тому числі і тих, які проживають у проблемному житловому фонді, так званих «хрущовках», строк експлуатації яких закінчився, а реконструкції вони не підлягають);

– активізувати будівельну галузь, що зумовить ланцюгову реакцію на

---

[213] Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. … д-ра екон. наук. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. 466 с.; Тропіна В. Б. Фінансові ресурси домогосподарств у структурі інвестиційного потенціалу регіону. *Фінанси в умовах модернізації регіональної економіки*: зб. матеріалів II Міжн. наук.-практ. конф., м. Київ, 23.04.2015 р. 2016. С. 94-95; Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. К. : Державна служба статистики України, 2017. Ч. 1. 380 с.

суміжні галузі економіки;

– пожвавити економічну діяльність і розвивати інфраструктуру в регіонах.

Упродовж останніх п'яти років на первинному ринку житлової нерухомості сформувався надлишок пропозиції. Тільки в столиці у 2017 р. пропозиція перевищувала попит на 76 тис. квартир[214]. Це призвело до того, що забудовники знизили ціну практично до собівартості (наприклад, у новобудовах Києва вартість квадратного метра житлової площі коливається в межах 12-15 тис. грн) [215]. За даними Мінрегіону, майже 80% попиту припадає на бюджетний сегмент житла (вартістю від 30 до 50 тис. дол. США): малогабаритні квартири економ- та комфорт-класу. Але в Мінрегіоні також вважають, що пропозицію на первинному ринку житла потрібно ще збільшувати, оскільки майже 50% житлового фонду в Україні становить старе житло, термін експлуатації якого наближається до завершення. До того ж в Україні забезпеченість населення житлом нижча, ніж в країнах Європи (на одну особу в Україні припадає 22,9 м² житлової площі, у той час як в у Німеччині – 41 м², у Великій Британії – 44 м²). Як наслідок, 53,9% населення України проживає в перенаселеному житлі. Вирівнювання попиту і пропозиції на ринку нерухомості Мінрегіон вбачає в модернізації державних житлових програм, а також у запровадженні муніципального орендного житла та продажу квартир через лізинг[216].

Одним з головних чинників, що гальмує активність домогосподарств на ринку нерухомості (а отже, спричиняє низький попит), є обмеженість доступу (в тому числі і через високу вартість) до інвестиційних інструментів. Мова іде про іпотечні кредити, програми сприяння забезпеченню населення житлом і фінансовий лізинг.

Дані Національного банку України свідчать, що у 2017 р. іпотечне

---

[214] Букатюк У. Будувати більше, будувати гірше. Чи справді квартири в Україні досягли дна цін. URL: https://espreso.tv/article/2017/10/31/rynok_nerukhomosti_v_ukrayini

[215] Черная Н. Рынок недвижимости: стоит ли в 2018 году покупать жилье URL: https://economics.unian.net/realestate/2365488-ryinok-nedvijimosti-stoit-li-v-2018-godu-pokupat-jile.html

[216] Парцхаладзе: «Щоб попит на купівлю нерухомості активізувався, потрібно, аби реально запрацювали державні житлові програми та іпотечне кредитування». URL: http://www.minregion.gov.ua/press/news/partshaladze-shhob-popit-na-kupivlyu-neruhomosti-aktivizuvavsya-potribno-abi-realno-zapratsyuvali-derzhavni-zhitlovi-programi-ta-ipotechne-kredituvannya; Парцхаладзе: Більше 80% українців не влаштовують існуючі житлові умови. URL: http://www.minregion.gov.ua/press/news/partshaladze-bilshe-80-ukrayintsiv-ne-vlashtovuyut-isnuyuchi-zhitlovi-umovi

кредитування фізичних осіб почало швидко зростати (збільшилось на 54% порівняно з 2016 р.), але його обсяги залишаються незначними (за 9 місяців 2017 р. становив 963 млн грн, тоді як у 2011 р. – понад 2,6 млрд грн) і не можуть суттєво вплинути на збільшення попиту на нерухомість. Пригальмовує процес повноцінного відновлення ринку іпотечного кредитування також і те, що в платоспроможних банках 90% валютних і 30% гривневих кредитів, виданих до кризи 2008 р., проблемні[217].

З іншого боку, скористатися іпотекою в Україні можуть лише ті особи, яким не вистачає певної частини коштів для придбання житла, що обумовлено необхідністю здійснення першого внеску для оформлення іпотечного кредиту (сягає 25-30% вартості нерухомості), а також високою вартістю самого кредиту. Середня ефективна ставка за іпотечними кредитами на купівлю житла на вторинному ринку у березні 2019 р. становила 20,59% [218]. За такої ставки переплата при поверненні десятирічного іпотечного кредиту складатиме близько 2,5 раза. До того ж банківські інституції сьогодні здебільшого не ризикують надавати іпотечні кредити на придбання нерухомості на початкових стадіях будівництва, оскільки ризики надто високі (не поодинокі випадки, коли об'єкти будівництва з різних причин «заморожувались» і вкладники не могли отримати ані житла, ані повернути свої кошти). Тому на ринку первинної нерухомості забудовники пропонують покупцям програми розстрочок під нижчі, ніж іпотека відсотки, але за умови першого внеску (30-40% вартості нерухомості) та на нетривалі періоди (переважно до завершення будівництва житлового комплексу). Такими програмами користується майже кожен другий покупець, купуючи житло економ-класу, тоді як іпотечними кредитами – менше 0,5%[219].

Сприяє забезпеченню населення житлом, окрім банків і забудовників, і держава через пільгове кредитування та участь у будівництві доступного житла. Проте скористатися державною підтримкою можуть лише певні категорії населення (молоді сім'ї, які потребують покращення житлових умов; учасники АТО та ін.) і тільки в порядку черги, яка здебільшого триває від трьох до десяти років.

---

[217] Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2017. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561
[218] Іпотека на купівлю житла на вторинному ринку в банках України URL: http://www.bankchart.com.ua/personal/mortgagecredit
[219] Іпотека VS розстрочка: українці обирають житло в кредит. URL: https://tsn.ua/groshi/ipoteka-vs-rozstrochka-ukrayinci-obirayut-zhitlo-v-kredit-895494.html

За даними Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву, у 2017 р. 568 сімей було забезпечено житлом на загальну суму 392,1 млн грн (на 72,6% більше, ніж в 2016 р.), з яких 171,5 млн грн – кошти місцевих бюджетів (на 44,6% більше, ніж у 2016 р.). Зокрема, у 2017 р. за кошти місцевих бюджетів було профінансовано 70 програм пільгового кредитування молоді, 26 програм забезпечення житлом учасників АТО, 31 програма надання підтримки для будівництва доступного житла та 7 програм забезпечення житлом інших категорій громадян. В регіональному розрізі найбільше коштів на вказані цілі було виділено місцевими бюджетами Харківської (53,64 млн грн), Миколаївської (27,82 млн грн) та Черкаської (27,82 млн грн) областей. А в Київській, Одеській та Донецькій областях місцеві бюджети на такі програми кошти не виділяли[220].

Ще одним інструментом державного сприяння забезпечення населення житлом може стати фінансовий лізинг (оренда з правом викупу житла в кінці терміну дії лізингового договору). Для цього у 2017 р. Кабінет Міністрів України розширив повноваження Державній іпотечній установі (ДІУ), дозволивши надавати квартири у фінансовий лізинг. А вже в лютому 2018 р. схвалив залучення кредиту на суму 500 млн дол. США від Китайської національної корпорації генеральних підрядів (CCEC) для фінансування реалізації державного інвестиційного проекту «Забезпечення житлом на умовах іпотечного кредитування або фінансового лізингу» терміном на 15 років за ефективною процентною ставкою 4,5% річних. Вибірка кредиту здійснюватиметься окремими траншами згідно із затвердженим графіком фінансування[221].

Головна відмінність придбання нерухомості на умовах фінансового лізингу від іпотечного кредитування полягає в тому, що лізинг має спрощену процедуру оформлення для клієнта, а також не потребує першого внеску та застави, оскільки предмет лізингу належить лізингодавцю (ДІУ), а право власності переходить до клієнта після повної

---

[220] Публічний звіт про роботу Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» у 2017 році. URL: https://www.molod-kredit.gov.ua

[221] Житло в лізинг: Кабмін схвалив залучення $500 мільйонів китайського кредиту. URL: https://economics.unian.ua/realestate/2394950-jitlo-v-lizing-kabmin-shvaliv-zaluchennya-500-milyoniv-kitayskogo-kreditu.html; «Якісного житла в Україні недостатньо, тому його потрібно будувати і робити більш комфортним для придбання», — Парцхаладзе. URL: http://www.minregion.gov.ua/press/news/yakisnogo-zhitla-v-ukrayini-nedostatno-tomu-yogo-potribno-buduvati-i-robiti-bilsh-komfortnim-dlya-pridbannya-partshaladze

виплати лізингових платежів. Для запобігання зловживанням ДІУ планує закуповувати житло безпосередньо у забудовників через систему ProZorro і надавати його у фінансовий лізинг населенню. Але, як і в програмах фінансової підтримки іпотечного кредитування, категорії потенційних отримувачів обмежені: (в порядку черговості) учасники бойових дій; бюджетники (першочергово – правоохоронці і військові); громадяни, які потребують поліпшення житлових умов. Решта населення зможе придбати житло у власність через фінансовий лізинг лише за умови, що ринок цінних паперів буде стабільно розвиватися, бо ДІУ не отримує бюджетного фінансування, а залучає гроші на фінансовому ринку (від розміщення цінних паперів) [222]. Доречно зазначити, що банківські установи не кредитують придбання житла фізичними особами на умовах фінансового лізингу.

В умовах обмеженості доступу для більшості домогосподарств до наявних інвестиційних інструментів ринку нерухомості перетворення заощадження домогосподарств на ресурс розвитку регіону вбачаємо лише у створенні сприятливих для інвестування умов, які першочергово забезпечуватимуть отримання доходів домогосподарствами і, як наслідок, бюджетами різних рівнів. Особливо актуально це, на нашу думку, для розвитку та легалізації ринку оренди нерухомості (проте не комунальної, як пропонує Мінрегіон, а приватної), оскільки:

1) власники отримають доходи у вигляді орендної плати, а також, працюючи в правовому полі, зможуть відстоювати свої права у спорах з орендарями в судовому порядку, не боячись потрапити під штрафні санкції за незадекларовані доходи від надання нерухомості в оренду;

2) місцеві бюджети збільшать надходження від: а) податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (в країнах Європи є одним з основних джерел наповнення місцевих бюджетів), суми яких будуть більшими, ніж від нерухомості, яка не є в оренді (бо при оподаткуванні наданої в оренду нерухомості податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, не застосовують пільгу у вигляді зменшення бази оподаткування на величину неоподатковуваної площі); б) єдиного податку, якщо власник нерухомості (орендодавець) провадитиме діяльність як фізична особа-підприємець (здаючи кілька об’єктів в оренду власникам

[222] Литвин О. Чи зможуть українці купувати житло за ціною оренди: що означає запуск лізингу і як це буде працювати. URL: https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/smogut-li-ukraincy-pokupat-zhile-po-cene-arendy-chto-oznachat-zapusk-lizinga-i-kak-eto-budet-rabotat-1052220.html

нерухомості вигідніше сплачувати єдиний податок, ніж податок з доходів фізичних осіб);

3) державний бюджет отримає надходження від оподаткування орендних платежів податком на доходи фізичних осіб, якщо орендодавець не реєструватиметься як фізична особа-підприємець (не буде платником єдиного податку).

В Україні, за даними Державної служби статистики, 704,3 тис. домогосподарств орендують житло. Проте, за оцінками Мінрегіону, 70% ринку оренди житла в Україні перебуває «в тіні»[223], отже, цілком логічно припустити, що в дійсності домогосподарств, які орендують житло, у 2-2,5 раза більше, ніж наводить офіційна статистика. В країнах Європи ринок орендного житла становить від 50 до 70% всього житла, оскільки набагато вигідніше орендувати, ніж купувати (за кордоном термін окупності купівлі житла сягає 40 років)[224].

В умовах нинішньої кон'юнктури на ринку нерухомості України інвестувати в житло з метою надання його в оренду доволі вигідно (рис. 2.12). Середній термін окупності таких капіталовкладень становитиме 11 років, тоді як середній термін нагромадження коштів, необхідних для придбання житла, виходячи із середньомісячної заробітної плати в Україні в липні 2018 р. (9,2 тис. грн), становитиме 7 років.

Зважаючи на зазначене, доцільно зосередити увагу органів місцевого самоврядування, особливо в обласних центрах, на розробленні і впровадженні регіональних (територіальних) програм сприяння та підтримки розвитку ринку оренди житла, які б передбачали надання цільових кредитів (за нижчою, ніж середньоринкова, ціною) фізичним особам на придбання (будівництво) нерухомості для здавання її в оренду, або часткову компенсацію процентів за кредитами, наданими комерційними банками, на вказані цілі. Для забезпечення майбутніх

---

[223] Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. Ч. 1. 380 с.; 70% в тіні: уряд хоче врегулювати правила оренди житла. URL: https://economics.unian.ua/realestate/2384920-70-v-tini-uryad-hoche-vregulyuvati-pravila-orendi-jitla.html?utm_source=unian&utm_medium=related_news&utm_campaign=related_news_in_post

[224] «Якісного житла в Україні недостатньо, тому його потрібно будувати і робити більш комфортним для придбання», — Парцхаладзе. URL: http://www.minregion.gov.ua/press/news/yakisnogo-zhitla-v-ukrayini-nedostatno-tomu-yogo-potribno-buduvati-i-robiti-bilsh-komfortnim-dlya-pridbannya-partshaladze

надходжень до місцевих бюджетів і запобіганню можливих втрат особи, які отримають фінансування за такими програмами, повинні зареєструватися як фізичні особи-підприємці та провадити діяльність з надання нерухомості в оренду (або для цілей оподаткування вважати, що така діяльність ними провадиться) упродовж певного строку (більшого, ніж потрібно для повного відшкодування за рахунок податкових надходжень витрат, здійснених за програмою сприяння та підтримки розвитку ринку оренди житла).

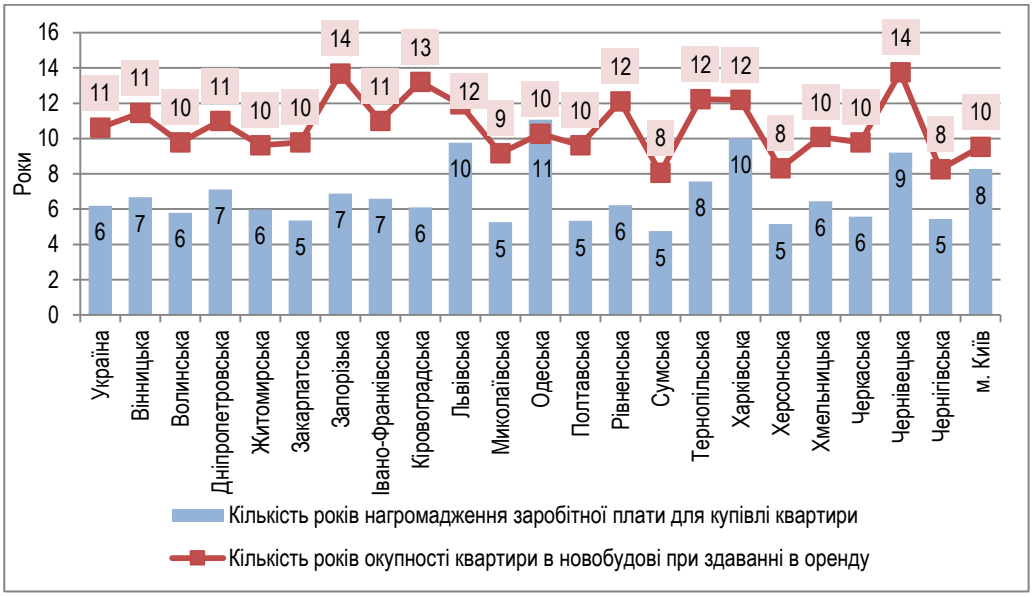

Рис. 2.12. ***Строки нагромадження коштів для придбання однокімнатної квартири в новобудові та окупності такої квартири від надання в оренду, роки***

Джерело: складено за[225].

Також слід встановити фіксовану суму, яку потрібно буде сплатити до місцевого бюджету власникові, який був залучений до вказаної програми, в разі продажу нерухомості впродовж вищезазначеного строку. Реалізація

[225] Інформаційно-аналітичного порталу нерухомості Domik.ua про вартість однокімнатних квартир і цін на їх оренду в новобудовах в обласних центрах України в червні-липні 2018 року. URL: http://domik.ua; Державної служби статистики України про середню заробітну плату в регіонах України в липні 2018 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua; НБУ про середньомісячний офіційний курс долара США за липень 2018 року (26,4 грн). URL: (https://bank.gov.ua/control/uk/index)

регіональних програм сприяння та підтримки розвитку ринку оренди житла дозволить легалізувати ринок оренди та збільшити надходження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, до місцевих бюджетів, оскільки отримувачі фінансування за такими програмами відразу декларуватимуть свої наміри щодо використання нерухомості для здавання в оренду, а отже, зобов'язані будуть працювати в правовому полі.

Фахівці ринку нерухомості[226] вказують також на те, що на сучасному ринку оренди житла можна виділити два сегменти орендодавців: 1) орендодавці, які здають в оренду 1-2 квартири (часто обмежуючи себе в житловій площі) для отримання додаткового до заробітної плати доходу для забезпечення повсякденних потреб; 2) орендодавці, для яких оренда нерухомості – повноцінний бізнес (оперують великою кількістю нерухомості для здавання в оренду). Виходячи з цього, слід диференціювати орендодавців для цілей оподаткування. Зокрема, для першої категорії орендодавців (наприклад, які здають в оренду лише одну квартиру) встановити невисоку фіксовану ставку податку з доходів, отриманих від орендної діяльності, а доходи орендодавців, які оперують двома і більше об'єктами нерухомості, оподатковувати за чинною системою. А з метою заохочення останніх до ведення легальної діяльності варто надавати їм короткострокові кредити на пільгових умовах для проведення поточних та капітальних ремонтів в орендному житлі.

Процеси реалізації регіональних програм сприяння та підтримки розвитку ринку оренди житла обов'язково повинні мати освітньо-інформаційний супровід. Це обумовлено низьким рівнем обізнаності громадян із сучасними тенденціями та перспективами ринку нерухомості, а також специфікою та нюансами діяльності на його орендному сегменті. Тому підвищення поінформованості домогосподарств і популяризація цього напряму капіталовкладень має стати чинником активізації інвестиційної діяльності домогосподарств, що у підсумку позитивно відобразитися на бюджетних надходженнях.

Таким чином, аналіз основних напрямів інвестування заощаджень домогосподарств вказує на те, що перетворити їх на ресурс розвитку регіону можна шляхом активізації інвестиційної діяльності

[226] Олег Приходько об изменениях на украинском рынке аренды жилья. URL: http://domik.ua/novosti/oleg-prixodko-ob-izmeneniyax-na-ukrainskom-rynke-arendy-zhilya-n255144.html

домогосподарств на ринку первинної нерухомості, зокрема його орендному сегменті. Для цього потрібно впроваджувати регіональні програми сприяння та підтримки розвитку ринку оренди житла, які б дозволили домогосподарствам отримувати легальні доходи, що в кінцевому результаті сприятиме збільшенню надходжень до бюджетів різного рівня.

РОЗДІЛ 3. МІСТА – ЦЕНТРИ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ У ВИМІРІ ЦІЛЕЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Особливості та проблеми розвитку міст у контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку

Великі і середні міста як центри локального, регіонального та міжрегіонального рівнів виступають «полюсами росту» через вищу концентрацію економічного, інноваційного, наукового, інфраструктурного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку. Сьогодні особливо великі міста генерують не лише тенденції суспільного розвитку, але і нові ідеї, де знаходять впровадження нові концепції сталого розвитку («розумні міста», «креативні міста», «зелені міста», «міста, що навчаються» тощо), у них апробуються новітні елементи локального урядування (е-урядування, партисипативне урядування тощо). Тому від вектора та рівня розвитку міст, зокрема перспективних і креативних видів економічної діяльності, що базується на самоіндентифікації та ключових конкурентних перевагах їх розвитку, залежить конкурентоспроможність регіонів і країни загалом.

Досягнення нової якості економічного зростання міст, а саме в контексті переваг інклюзивного розвитку, визначає соціальні ефекти, рівень та якість життя населення, позитивну еластичність розвитку суспільних процесів у містах та регіонах.

Інклюзивне зростання як результат – це справедливий розподіл доходів – дозволяє відчути його результати кожному члену суспільства, охоплюючи усі сфери його життя; супроводжується покращенням якості життя громадян і зменшенням бідності. Інклюзивне зростання як процес – забезпечення повсюдної можливості участі населення в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і в створенні самого зростання. Вимагає, щоб люди були активно включені в процеси політичних, соціальних і економічних змін. Тобто важливими є посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій.

Людський капітал, його примноження та ефективне використання є основним чинником інклюзивного розвитку як міст, так і регіонів і країни загалом. Сьогодні в Україні на фоні значної депопуляції населення існує

пряма залежність між інтенсивністю урбанізаційних процесів і показниками природного і міграційного приросту (скорочення) населення за 2005-2016 рр. Коефіцієнти інтенсивності урбанізації показують, що високі темпи приросту міського населення властиві областям Західної України (лідери – Чернівецька, Волинська і Івано-Франківська), Київській та Одеській областям. Вони пояснюються як демографічним резервом населення на сільській території, так і постійним міграційним припливом населення. Зростання інтенсивності урбанізаційних процесів у цих регіонах можна пояснити більш пізньою історичною стадією урбанізації Західної України порівняно зі старопромисловими та високоурбанізованими областями Сходу та Центру. Затухання процесів урбанізації зумовлені переходом до наступної стадії урбанізації (за Дж. Джіббсом) та вимушеним переселенням населення із зон військового конфлікту (рис. 3.1)[227].

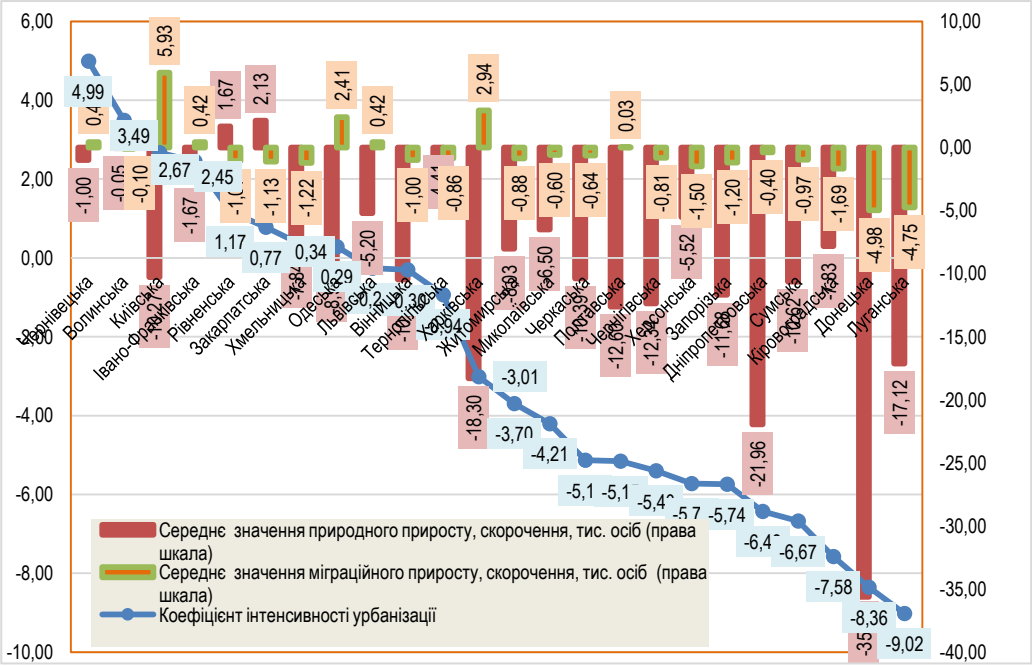

Рис. 3.1. ***Розподіл регіонів України за коефіцієнтом інтенсивності урбанізації та показниками природного і міграційного приросту (скорочення) населення за 2005-2016 рр.***

Джерело: складено за[228].

[227] Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні: Виклики та пріоритети України / наук. ред. В. С. Кравців. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України», 2018. 157 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
[228] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Разом з тим інтенсивність урбанізації 2010-2016 рр. в обласних центрах є вищою, ніж у регіонах загалом, тобто відбувається стиснення економічного простору на користь великих міст (рис. 3.2). Так, зокрема, в 2016 р. середня питома вага населення обласних центрів у загальній кількості населення своїх областей становила майже 30%, із найвищим значенням показника в м. Києві (62,8%, +1,3 в.п. за період 2010-2016 рр.) та найнижчим у м. Ужгороді (9,1%, -2,9 в.п. за аналізований період) (додаток В). Також протягом 2010-2016 рр. спостерігалося незначне зростання середнього значення питомої ваги обласних центрів (на 1,8 в.п.), найбільше серед інших (більш ніж на 5 в.п.) в аналізованому періоді зросла питома вага м. Івано-Франківська та м. Хмельницького (+5,6 в.п. та 5,5 в.п. відповідно). З іншого боку, найвищі темпи зниження питомої ваги обласних центрів спостерігалися в м. Ужгороді та м. Рівному (-2,9 в.п. та - 1,8 в.п. відповідно).

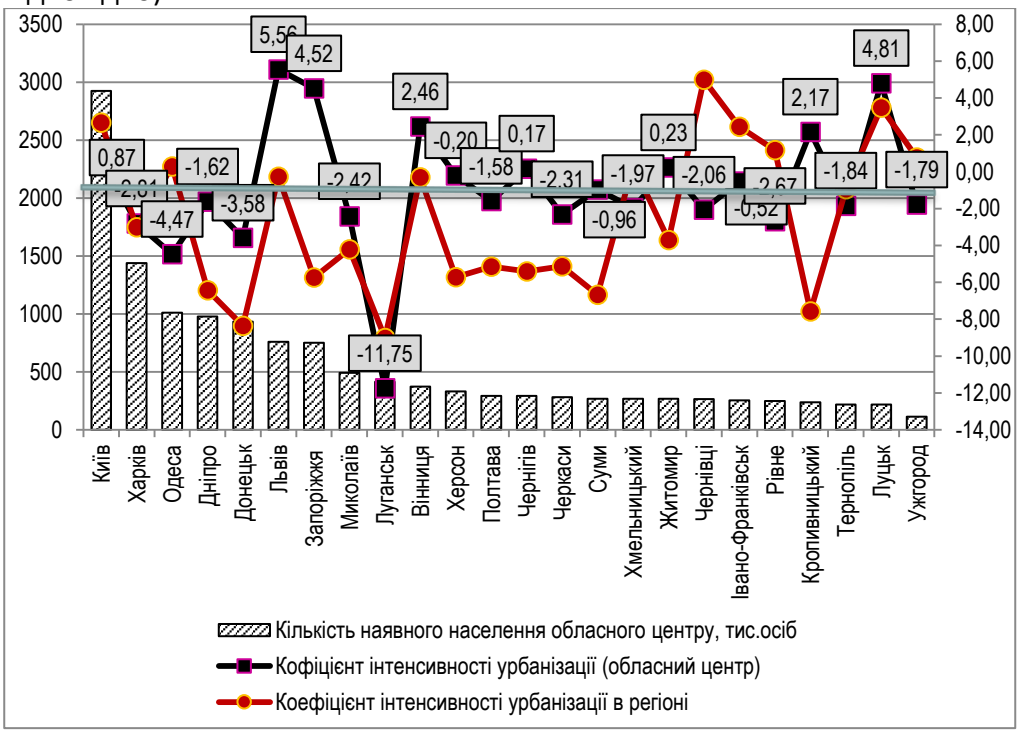

Рис. 3.2. ***Інтенсивність урбанізації в обласних центрах України, 2010-2016 рр.***

Джерело: складено за[229].

[229] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

3.1. Особливості та проблеми розвитку міст у контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку

Зростання чисельності населення та питомої ваги населення м. Києва, м. Івано-Франківська, м. Луцька та м. Чернівців супроводжується одночасним зростанням чисельності населення їхніх регіонів, хоч із нижчими темпами, тобто досить активний процес концентрації населення у цих містах відбувається не лише за рахунок маятникової трудової міграції, а й природного приросту населення, який характерний і для регіону загалом. Натомість зростання чисельності населення та питомої ваги інших обласних центрів (мм. Вінниця, Одеса, Тернопіль та Хмельницький) супроводжується зниженням чисельності населення їхніх регіонів. Тобто виникає зворотній ефект, коли полюси зростання не забезпечують розвиток навколишньої території, а «висмоктують» її ресурси (насамперед людські)[230]. У цьому випадку концентрація населення в обласному центрі ускладнює процеси інклюзивного розвитку, призводить до посилення просторових диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів.

Значні показники скорочення природного та механічного руху населення були притаманні половині з аналізованих обласних центрів. Причому міста Сходу України активніше втрачають своє населення, що зумовлено його депопуляцією та старінням, військовими діями, руйнуванням місцевої економіки та переходом до чергового етапу урбанізації, який характеризується скороченням народжуваності міського та сільського населення, а відтак затуханням урбанізації всього регіону. Міста Центру України, за винятком Києва, також втрачають своє населення. Окреслені тенденції скорочення міського населення потребують впровадження заходів для утримання та збереження людського капіталу шляхом формування нових робочих місць і модернізації соціальної інфраструктури, впровадження заходів щодо стимулювання народжуваності шляхом кращого медичного, соціального та освітнього забезпечення тощо.

Міста Заходу України активніше нарощують кількість населення, як наслідок – активізація житлового будівництва, вищі інвестиційні надходження тощо. Зазначене доводить необхідність впровадження диференційованого підходу до міського розвитку, актуалізацію стратегічних цілей та узгодженість цілей стратегічного розвитку міст обласного значення із регіональними пріоритетами.

Людський каптал є ключовим чинником інклюзивності розвитку.

---

[230] Melnyk M. I., Yaremchuk R. Ye., Shchehliuk S. D. The Role of City Centers in Intensifying the Endogenous Developments of Regions. *Регіональна економіка*. 2018. № 2.

А саме вища концентрація населення в місті визначає його вищий експортний потенціал, а також існує пряма залежність між розміром міста за чисельністю населення та його інвестиційною привабливістю для іноземних інвесторів (обсяг ПІІ на особу населення), та купівельною спроможністю мешканців цих міст (роздрібний товарооборот на особу населення) (рис. 3.3).

Динаміка показників зовнішньоекономічної діяльності обласних центрів (обсягів експорту товарів і послуг, прямих іноземних інвестицій), які є індикаторами економічного розвитку та конкурентоздатності економічних систем, чітко виділяє міста на тлі їхніх регіонів. Середня питома вага обласних центрів у загальному обсязі експорту товарів їхніх областей в 2016 р. становила 46,2%, а в загальному обсязі експорту послуг – 67,5%.

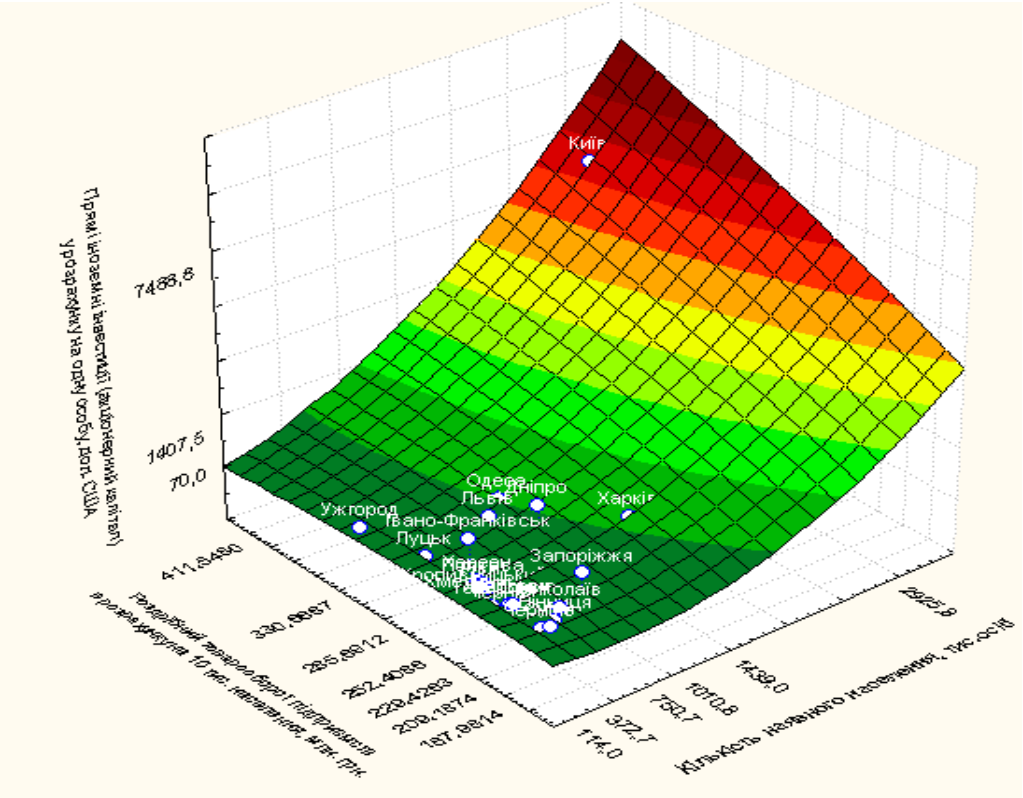

Рис. 3.3. ***Залежність між розміром міст за чисельністю населення та інклюзивністю їх розвитку у 2016 р.***

Джерело: складено за[231].

[231] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

3.1. Особливості та проблеми розвитку міст у контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку

Концентрація прямих іноземних інвестицій (ПІІ), одного з найефективніших зовнішніх джерел фінансування розвитку різноманітних сфер економіки країни, як і більшої частини експортного потенціалу регіонів України відбувається здебільшого в їхніх обласних центрах, найбільшою мірою в столиці – м. Києві (близько 60% загального обсягу ПІІ, які вкладені в українську економіку за результатами 2016 р.). Для прикладу, в середньому обсяг ПІІ на одну особу в обласних центрах у 2016 р. перевищував майже удвічі значення цього показника в їхніх регіонах, продемонструвавши зростання на 5,5%. за період 2010-2016 рр. Найбільшого поступу в процесі залучення ПІІ серед обласних центрів України за період 2010-2016 рр. вдалося досягти м. Івано-Франківську, який наростив обсяг ПІІ на одну особу до 1873 дол. США (загальний обсяг ПІІ протягом 2010-2016 рр. перевищив 500 млн. дол. США), що більш ніж у 4,5 раза більше за рівень 2010 р. та в 2,3 раза більше за значення аналогічного показника в регіоні. Сьогодні, за обсягом ПІІ на одну особу м. Івано-Франківськ поступається тільки лідеру в сфері залучення ПІІ – м. Києву (в 2,7 раза), але відчутно переважає всі інші обласні центри (м. Харків – на 90%, м. Одесу – у 1,9 раза, м. Дніпро – на 33,1% та м. Львів – у 2,1 раза). Серед найменш успішних обласних центрів за обсягом ПІІ на одну особу варто виділити мм. Чернігів, Полтаву, Херсон, Хмельницький, які не змогли досягти рівня своїх регіонів, що значною мірою пов’язано з наявністю інших потужних економічних центрів у регіоні, що здатні приваблювати вищі обсяги ПІІ.

Частка обласного центру за обсягом ПІІ у регіоні впродовж 2010-2016 рр. підвищилась у столиці, Запоріжжі, Івано-Франківську, Рівному, Дніпрі, Вінниці, Кропивницькому, Тернополі, Житомирі, Хмельницькому, Ужгороді (рис. 3.4). Нижня крива вказує на зміну частки міста за ПІІ – характерні точки екстремуму (максимум – м. Івано-Франківськ, а мінімум – м. Черкаси (скорочення на 46,5 в.п.), загалом для половини міст характерне зростання їхньої частки за цим показником, а для другої половини – скорочення).

Безумовними лідерами із залучення ПІІ за аналізований період є міста Київ, Запоріжжя, Харків, Миколаїв, Львів, Суми, Вінниця, Одеса та Черкаси, на них припадає понад половина із залучених в область ПІІ. Містами-аутсайдерами на фоні інших обласних центрів із залучення ПІІ відносно до регіонального обсягу ПІІ є мм. Кропивницький, Тернопіль, Ужгород, Чернігів, Полтава, де частка міста коливається у межах 10-25 %.

Середній темп росту ВРП за період 2010-2016 рр. (верхній графік)

демонструє певну асинхронність з конфігурацією нижнього графіка (зміна частки міста за ПІІ), що дозволяє виявити неоднозначний вплив міст обласного значення на регіональний економічний розвиток. Виявлені синхронізми (характер динаміки обох графіків є приблизно однаковим: зростання-зростання або падіння-падіння) притаманні таким містам: Київ, Запоріжжя, Харків, Вінниця, Одеса, Луцьк, Кропивницький, Хмельницький, Черкаси, Херсон, Полтава.

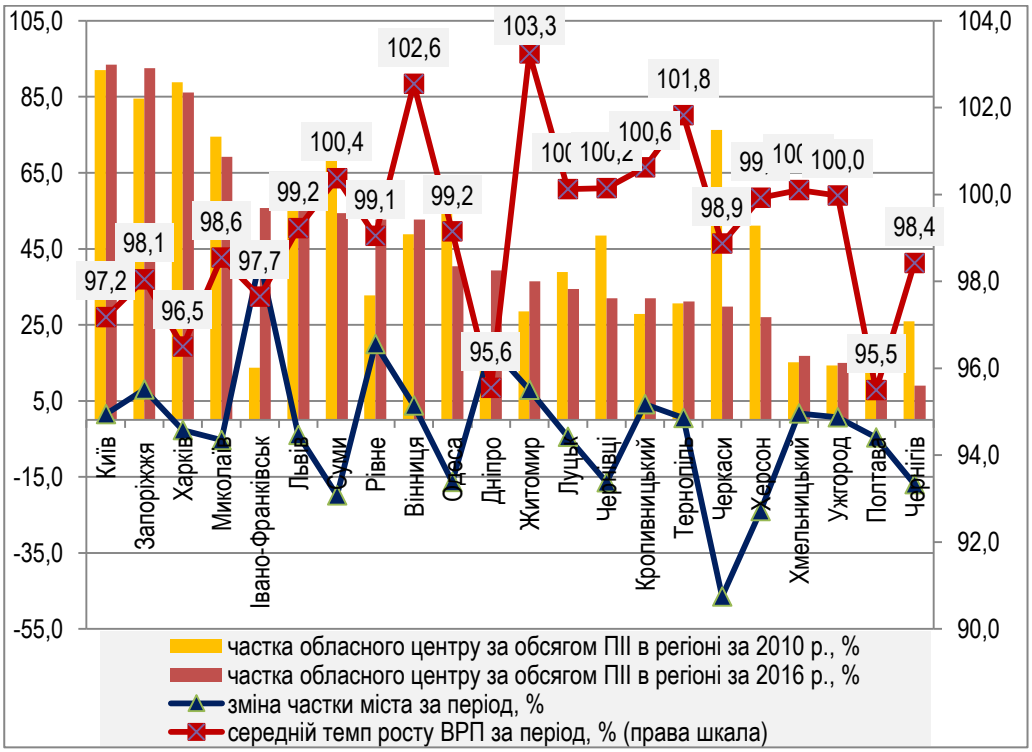

Рис. 3.4. ***Залежність зміни питомої ваги обласних центрів за обсягом ПІІ в регіоні та темпів зростання ВРП за 2010-2016 рр.***

Джерело: складено за [232].

Асинхронним характером відзначаються обласні центри, які за високої динаміки зміни частки ПІІ не дають позитивних екстерналій на регіональний розвиток. Ми їх виділили у першу групу міст (лідери на фоні скорочення регіонального розвитку): м. Івано-Франківськ (за 40% зростання частки міста за ПІІ темпи росту ВРП скоротилися на 2,3%), м. Рівне (за 20%

[232] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

зростання частки міста за ПІІ темпи росту ВРП скоротилися на 0,9%); м. Дніпро (за 19% зростання частки міста за ПІІ темпи ВРП скоротилися на 4,4%).

Відсутність позитивних зовнішніх ефектів впливу міста на регіональний розвиток свідчить про екстенсивне зростання обласного центру за рахунок регіону або про неефективність ПІІ в контексті загальнорегіонального виробництва товарів і послуг, а також їх споживання. Проте ПІІ можуть дати свій ефект з певним часовим лагом і можуть проявитися у зростанні ВРП наступних років, адже саме ПІІ впливають на піднесення економіки, насичення внутрішнього ринку регіону конкурентоспроможними товарами та послугами, особливо в умовах дефіциту внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Окрему групу складають міста для яких характерними є скорочення їхньої частки в регіоні за обсягом ПІІ, що не вплинуло негативно на зростання ВРП регіонів (мм. Суми, Вінниця, Луцьк, Чернівці). Така ситуація пояснюється існуванням в регіоні інших точок зростання, окрім обласного центру, а також залежністю економічного розвитку цих регіонів від внутрішніх чинників і резервів зростання.

Роль міст-центрів економічної активності у забезпеченні інклюзивного розвитку визначається досягненням нової якості економічного зростання, соціальних ефектів, що супроводжуються підвищенням рівня та якості життя населення міст, регіонів та країни загалом. Через це важливим є оцінювання еластичності динаміки трансформаційних процесів у містах у контексті секторальних, технологічних, відтворювальних, соціальних і просторових пропорцій, інноваційних пріоритетів економічного розвитку, а також аналіз еластичності динаміки соціально-економічного розвитку міст і регіонів загалом.

Інклюзивність проявляється в тому, наскільки ефективно розвиваються міста відносно регіонів, чи вони лише концентрують ресурси і нічого, умовно кажучи, не віддають на периферію; чи навпаки є позитивні екстерналії за рахунок передачі великими центрами ділової активності імпульсів розвитку, що виникають з їх вищого комунікаційного, організаційного та інформаційного потенціалу, на прилеглі території.

Для більш якісного аналізу ефективності впливу основних індикаторів соціально-економічного розвитку обласних центрів України на розвиток їхніх регіонів варто провести розрахунок і проаналізувати показники еластичності їх темпів росту (за такими критеріями: обсяг прямих іноземних

інвестицій (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу; прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб; середньомісячна номінальна заробітна плата; середньооблікова кількість штатних працівників у розрахунку на 10 тис. осіб; обсяг експорту товарів на одну особу; обсяг експорту послуг на одну особу; обсяг роздрібного товарообороту підприємств на одну особу; кількість студентів закладів вищої освіти у розрахунку на 10 тис. осіб) (3.1)[233]:

$$E_i^{\text{ПІІ}} = \frac{\Delta\text{ПІІ}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{ПІІ}_i^{\text{ОЦ}}}; \quad E_i^{\text{ПЖ}} = \frac{\Delta\text{ПЖ}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{ПЖ}_i^{\text{ОЦ}}}; \quad E_i^{\text{СЗП}} = \frac{\Delta\text{СЗП}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{СЗП}_i^{\text{ОЦ}}}; \quad E_i^{\text{СЧП}} = \frac{\Delta\text{СЧП}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{СЧП}_i^{\text{ОЦ}}};$$

$$E_i^{ET} = \frac{\Delta\text{ЕТ}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{ЕТ}_i^{\text{ОЦ}}}; \quad E_i^{\text{ЕП}} = \frac{\Delta\text{ЕП}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{ЕП}_i^{\text{ОЦ}}}; \quad E_i^{\text{РТ}} = \frac{\Delta\text{РТ}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{РТ}_i^{\text{ОЦ}}}; \quad E_i^{\text{КС}} = \frac{\Delta\text{КС}_i^{\text{О}}}{\Delta\text{КС}_i^{\text{ОЦ}}}, \qquad (3.1)$$

де $\text{E}_\text{i}^{\text{ПІІ}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{ПЖ}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{СЗП}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{СЧП}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{ЕТ}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{ЕП}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{РТ}}$, $\text{E}_\text{i}^{\text{КС}}$ – коефіцієнти еластичності темпів зміни одного з основних показників соціально-економічного розвитку і-го регіону, порівняно з темпом зміни аналогічного показника в і-му обласному центрі, за 2010-2016 рр.; $\Delta\text{ПІІ}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{ПІІ}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу і-го регіону в аналізований період; $\Delta\text{ПЖ}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни обсягу прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{ПЖ}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни обсягу прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб і-го регіону в аналізований період; $\Delta\text{СЗП}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни розміру середньомісячної номінальної заробітної плати і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{СЗП}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни розміру середньомісячної номінальної заробітної плати і-го регіону в аналізований період; $\Delta\text{СЧП}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни середньооблікової чисельності штатних працівників у розрахунку на 10 тис. осіб і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{СЧП}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни середньооблікової кількості штатних працівників у розрахунку на 10 тис. осіб і-го регіону в аналізований період; $\Delta\text{ЕТ}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни обсягу експорту товарів на 1 особу і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{ЕТ}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни обсягу експорту товарів на одну особу і-го регіону в аналізований період; $\Delta\text{ЕП}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни обсягу експорту послуг на одну особу і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{ЕП}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни обсягу експорту послуг на одну особу і-го регіону в аналізований період; $\Delta\text{РТ}_\text{i}^{\text{ОЦ}}$ – середньорічний темп зміни обсягу роздрібного товарообороту підприємств на одну особу і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta\text{РТ}_\text{i}^{\text{О}}$ – середньорічний темп зміни обсягу роздрібного товарообороту підприємств на одну особу і-го регіону в

[233] Melnyk M. I., Yaremchuk R. Ye., Shchehliuk S. D. The Role of City Centers in Intensifying the Endogenous Developments of Regions. *Регіональна економіка*. 2018. № 2. С. 32.

аналізований період; $\Delta КС_i^{ОЦ}$ – середньорічний темп зміни кількості студентів закладів вищої освіти у розрахунку на 10 тис. осіб і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta КС_i^{О}$- середньорічний темп зміни кількості студентів закладів вищої освіти у розрахунку на 10 тис. осіб і-го регіону в аналізований період.

Показники еластичності темпів зміни основних показників соціально-економічного розвитку в регіонах відносно темпів зміни аналогічного показника обласних центрів за 2010-2016 рр. наведені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Коефіцієнти еластичності темпів зміни основних показників соціально-економічного розвитку регіонів відносно їхніх обласних центрів у 2010-2016 рр.

Область/ обласний центр	ПІІ	ПЖ	СЗП	СЧП	ЕТ	ЕП	РТ	КС
Чернігівська/ Чернігів	3,02	0,66	1,07	0,97	0,90	0,48	1,45	1,01
Черкаська/ Черкаси	2,63	0,69	1,05	0,97	1,61	0,19	2,50	1,22
Херсонська/ Херсон	1,86	0,55	0,95	0,96	0,89	1,51	1,97	0,87
Чернівецька/ Чернівці	1,59	0,42	1,00	1,02	1,12	0,26	1,34	1,04
Сумська/ Суми	1,41	0,87	1,04	1,02	1,47	1,97	2,10	1,07
Полтавська/ Полтава	1,39	1,18	0,97	1,02	1,07	0,66	5,42	0,96
Одеська/ Одеса	1,19	1,15	1,00	0,97	1,14	0,54	3,46	0,99
Волинська/ Луцьк	1,16	1,22	1,05	0,94	1,40	9,15	2,53	1,03
Кіровоградська/ Кропивницький	1,11	0,68	1,03	1,03	1,46	0,66	3,33	1,06
Миколаївська/ Миколаїв	1,09	0,75	1,00	0,97	1,34	0,74	4,34	1,02
Харківська/ Харків	1,05	0,78	1,00	1,04	1,25	0,64	2,54	1,01
Львівська/ Львів	1,02	0,52	0,98	0,97	1,17	0,25	2,20	0,95
Київська/ Київ	1,00	1,39	0,90	1,05	1,12	1,08	2,38	1,12
Хмельницька/ Хмельницький	0,95	0,78	1,05	1,07	1,35	0,90	2,73	1,09
Вінницька/ Вінниця	0,95	0,63	1,01	1,00	0,93	0,38	1,31	1,02
Житомирська/ Житомир	0,91	0,37	1,02	0,98	1,21	0,37	2,97	1,05
Закарпатська/ Ужгород	0,91	0,44	0,96	0,90	0,69	0,19	1,52	0,96
Запорізька/ Запоріжжя	0,87	0,59	1,00	0,99	1,05	0,71	3,01	0,99
Тернопільська/ Тернопіль	0,79	0,57	0,97	1,00	0,75	0,20	0,89	1,03
Рівненська/ Рівне	0,68	0,71	1,03	0,99	2,19	2,10	6,93	1,00
Дніпропетровська / Дніпро	0,51	0,72	0,96	0,99	1,11	1,36	3,72	1,02
Івано-Франківська / Івано-Франківськ	0,30	1,37	0,99	1,01	0,47	0,46	6,47	0,96

Джерело: авторські розрахунки за[234] та формул (3.1).

Розраховані нами коефіцієнти еластичності характеризують щільність зв’язку між набором параметрів обласних центрів з аналогічним набором їхніх регіонів. Отже, всі значення показників еластичності < 1 свідчать про низьку чутливість зміни темпу росту основних показників соціально-

[234] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

економічного розвитку регіону до зміни темпу їх росту в обласних центрах, як наслідок – підвищення рівня концентрації ресурсів і потенціалу в обласних центрах з одночасним прискоренням процесу деградації в регіональній соціально-економічній системі, тобто існує загроза поглиблення територіальних соціально-економічних диспропорцій внаслідок просторової експансії великих міст. Якщо розмір показника еластичності дорівнює або перевищує 1, це свідчить про стимулюючий вплив розвитку обласних центрів на темпи росту своїх регіонів та ефективний перерозподіл ресурсів з обласного центру в масштабі всього регіону.

Наприклад, показник 3,02 демонструє, що на зміну темпу росту обсягу прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу в м. Чернігові за період 2010-2016 рр. на 1 в.п. Чернігівська область відреагувала темпом росту цього показника в розмірі 3,02 в.п., що може свідчити про значний стимулюючий вплив обласного центру на свій регіон та ефективніший перерозподіл ресурсів від обласного центру на весь регіон.

За результатами 2010-2016 рр., жоден із 22 проаналізованих обласних центрів не володів високою щільністю зв’язку між повним набором критеріїв розвитку обласних центрів з аналогічним набором цих показників їхніх регіонів. Серед регіонів з найвищими показниками еластичності варто відзначити Волинську, Сумську і Київську, які продемонстрували високий рівень чутливості зміни темпів росту сімох параметрів із восьми проаналізованих відносно їхніх обласних центрів. Тобто розвиток міст супроводжувався збільшенням радіусу їх макрорегіонального та регіонального впливу; іншими словами, характерним був процес територіального поширенням генерованих обласними центрами позитивних соціально-економічних ефектів.

Наприклад, у м. Києві єдиним параметром із низьким рівнем еластичності став рівень середньомісячної номінальної заробітної плати (0,90), який засвідчив значно вищий середній рівень та динаміку росту розміру заробітної плати, ніж відповідні показники Київської області у 2010-2016 рр., що суттєво сприяє активізації трудової міграції з усіх без винятку регіонів України та зростанню концентрації трудових ресурсів у столиці. З іншого боку, в Київській області найвищий рівень еластичності серед усіх регіонів за обсягом прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб – 1,39, це засвідчує, що зростання темпів розвитку житлового будівництва у м. Києві на 1 в.п. зумовлює відповідне зростання його темпів і в Київській області на 1,39 в.п. Одна з найвищих

вартостей 1 м² житлової нерухомості в м. Києві стала потужним стимулом для активізації темпів розвитку житлового будівництва в сусідніх до нього районах Київської області.

Найвищий рівень еластичності у період 2010-2016 рр. спостерігався за темпами зміни обсягів експорту послуг у Волинській області (9,15), що свідчить про позитивний вплив динаміки темпів зміни експорту послуг у Луцьку на темпи зміни цього параметра в регіоні. Зокрема, на підвищення темпів зміни обсягів експорту послуг у обласному центрі на 1 в.п. у 2010-2016 рр. обласний показник експорту послуг відреагував зростанням темпів на 4,76 в.п., що зумовлено, з одного боку, зниженням фактичних обсягів експорту послуг у самому обласному центрі (майже на 60%), з іншого – активним зростання цієї сфери в Волинській області (майже у 2 рази), головним чином за рахунок ефективної діяльності переробних і складальних підприємств з іноземним капіталом. При цьому еластичність між темпами зростання зайнятості в регіоні і місті (0,94) свідчать, що трудові ресурси більш інтенсивно зосереджуються у Луцьку, оскільки це місто є більш привабливим для активного працевлаштування та життєдіяльності.

Серед інших обласних центрів, які зумовлюють високий рівень еластичності розвитку своїх регіонів за більшістю параметрів, варто відзначити м. Рівне (найвищі значення за двома критеріями – коефіцієнти еластичності темпів зміни обсягу експорту товарів на одну особу (2,19) та роздрібного товарообороту на одну особу (6,93)), мм. Івано-Франківськ, Полтава, Черкаси (найвище значення коефіцієнта еластичності темпів зміни кількості студентів закладів вищої освіти у розрахунку на 10 тис. осіб (1,22)), мм. Миколаїв, Дніпро та Одеса. Для цих обласних центрів більш характерним є стимулюючий вплив на свої регіони (за рахунок порівняно вищих темпів зміни параметрів регіону відносно міста), що в основному сприяє раціональному перерозподілу ресурсів і внутрішньорегіональній взаємодії.

Для десяти обласних центрів (мм. Хмельницький, Харків, Херсон, Чернігів, Запоріжжя, Житомир, Кропивницький, Львів, Вінниця та Чернівці) низькі показники еластичності за більшістю параметрів свідчать про те, що інтенсифікація концентрації в них людських, фінансово-економічних та освітніх ресурсів не супроводжується відповідними соціально-економічними ефектами для відповідних регіонів, що загрожує територіальним дисбалансам просторового розвитку.

Отже, до актуальних проблем розвитку міст як центрів економічної

активності у забезпеченні сталого інклюзивного розвитку регіонів належать демографічні (пов'язані з концентрацією населення в обласних центрах і міграційними процесами), соціальні (посилення соціальної стратифікації у містах і приміських територіях), економічні (дисбаланси на міському ринку праці, неформальна зайнятість і брак фінансів для забезпечення базових потреб населення, брак доступного житла, деградація й виснаження інфраструктури новими житловими кварталами, підключенням до інженерних інфраструктур), транспортні, екологічні, земельні проблеми, містобудівні (просторове планування та оновлення містобудівної документації) тощо.

Проте, якщо говорити про інклюзивний розвиток, варто оцінити *«Як корелює економічний розвиток з комфортністю та якістю життя для мешканців міст?», «Як співвідносяться процеси розвитку міст і ставлення (чи інтереси) мешканців до міської політики?».*

Низькою є залежність між показниками економічного розвитку та оцінками мешканців щодо комфортності проживання, якості обслуговування та послуг у місті, інфраструктурних можливостей розвитку міст (табл. 3.2) [235]. Виходячи з аналізу коефіцієнтів кореляції (особливо щодо абсолютних показників, менше щодо темпів зміни), можна стверджувати, що розвиток міст швидше відбувається за моделлю неоліберальною, ніж інклюзивною. Має місце конфліктогенність міського простору, економічний розвиток не супроводжується необхідним відчуттям комфортності та якості проживання. Причинами є як неефективний перерозподіл ресурсів, так і непоінформованість громадян (а тому і відповідне сприйняття) щодо суспільно-економічних процесів у місті, здебільшого через не включеність до них (брак інклюзії).

Разом з тим комфортність проживання та якість обслуговування та послуг у місті не залежить від розміру міста, проте тісно корелює з рівнем безпеки життя, захисту прав власності, терористичної загрози, можливістю вільно висловлювати власні думки, схваленням мешканцями діяльності міської ради, загальною оцінкою мешканцями можливостей (розвиток інфраструктури) міст (рис. 3.5).

---

[235] Розраховано авторами на основі: Рейтинг комфортності українських міст за версією журналу «Фокус». URL: https://focus.ua/ratings/400549/; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy _vseukrainskiy_municipalnyy _opros.html; Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 3.2

Кореляційна залежність між показниками соціально-економічного розвитку та якості (комфортності) життя для мешканців міст України

Показники якості і комфортності життя / Показники соціально-економічного розвитку	Комфортність проживання для жителів міст, значення індексу	Зведений індекс оцінки можливостей міста	Зведений індекс оцінки якості обслуговування та послуг у місті
Коефіцієнти кореляції			
Місцева корупція як одна з основних перешкод започаткування бізнесу, %	-0,27469	-0,28170	-0,39793
Рівень середньої зарплати, грн	-0,27063	-0,10638	-0,09125
Вартість умовного споживчого кошика, грн	-0,27261	-0,51718	-0,35424
Співвідношення резюме/вакансії	-0,07011	-0,12287	0,03421
Інвестиційна привабливість міста, значення індексу	0,22819	0,13136	0,28604
Кількість наявного населення, тис.осіб 2016 р.	-0,13964	-0,05822	0,04796
Темпи приросту чисельності населення за 2010-2016 рр.	0,09700	0,46301	0,22350
Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення на 1000 наявного населення (2016 р.)	0,30487	0,65745	0,42347
Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення на 1000 наявного населення (2016 р.)	-0,05595	0,13428	0,01733
Середньооблікова чисельність штатних працівників в розрахунку на 10 тис. населення, тис. осіб (2016 р.)	-0,10577	0,16244	-0,02429
Темпи приросту зайнятості за 2010-2016 рр.	0,25702	0,22435	0,06252
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн (2016 р.)	-0,26000	-0,13270	-0,09887
Темпи приросту зарплати за 2010-2016 рр.	0,03584	-0,11426	-0,06440
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. населення, м² (2016 р.)	0,07752	0,43053	0,32907
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,18487	0,44893	0,27463
Експорт товарів у розрахунку на 10 тис. населення, млн дол. США (2016 р.)	-0,20496	-0,03027	0,00884
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,32895	0,45334	0,36017
Імпорт товарів у розрахунку на 10 тис. населення, млн дол. США (2016 р.)	-0,07749	0,21707	0,11643
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,35608	0,41215	0,31374
Експорт послуг у розрахунку на 10 тис. населення, млн дол. США (2016 р.)	-0,29019	-0,13836	-0,09962
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,08729	0,09917	0,04502
Імпорт послуг у розрахунку на 10 тис. населення, млн дол. США (2016 р.)	-0,25825	-0,04061	-0,05349
темпи приросту за 2010-2016 рр.	-0,10249	-0,13195	-0,18528
Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу, дол. США (2016 р.)	-0,16499	0,08643	0,00312
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,10453	0,44734	0,10243
Роздрібний товарооборот підприємств в розрахунку на 10 тис. населення, млн грн (2016 р.)	-0,19975	0,14170	-0,15374
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,33826	-0,04923	0,01166

Джерело: авторські розрахунки.

Інвестиційна привабливість міста тісно корелює з розміром міст, розвитком транспортної інфраструктури (авіа- та залізничних сполучень, трас міжнародного і національного значення), експортним потенціалом міст на одну особу (продуктивність), а також з параметрами купівельної спроможності населення (обсягом роздрібного товарообороту на одну особу, рівнем і темпами зростання заробітної плати) (рис. 3.6).

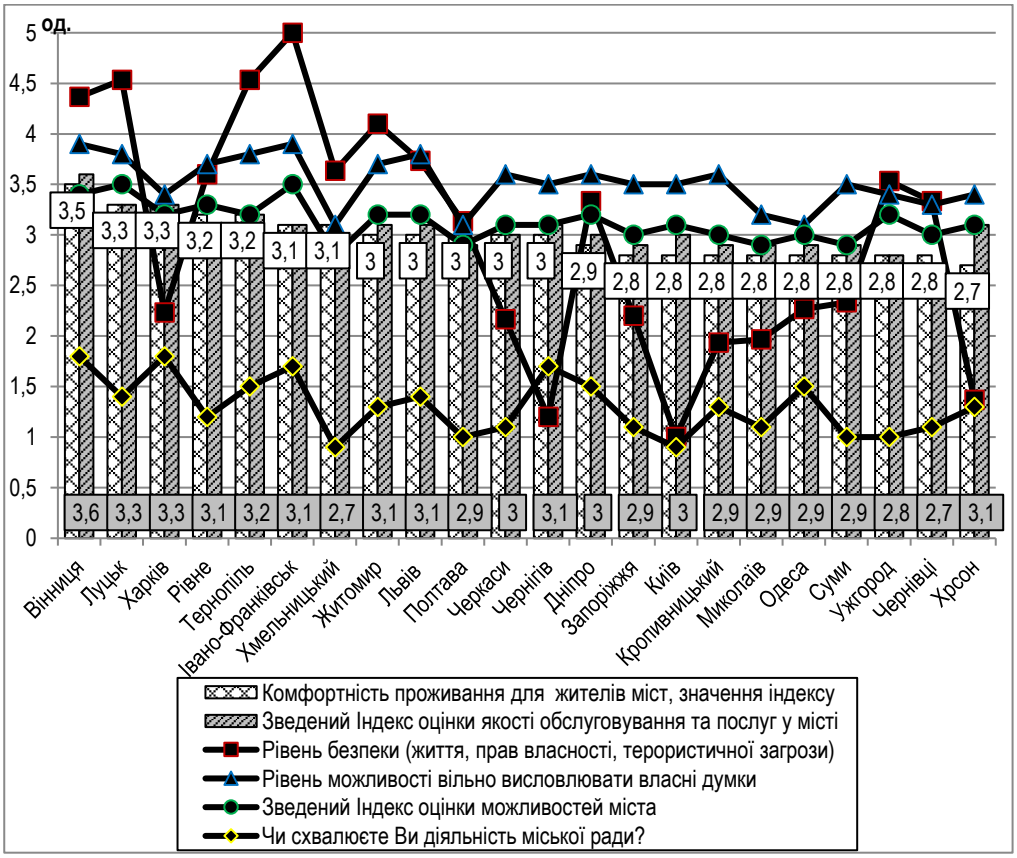

Рис. 3.5. ***Залежність між показниками інституційного (в т. ч. інфраструктурного) розвитку міст та оцінками їх мешканців щодо якості та комфортності проживання, 2016 р.***

Джерело: складено за[236].

[236] Рейтинг комфортності українських міст за версією журналу «Фокус». URL: https://focus.ua/ratings/400549/; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy _vseukrainskiy_municipalnyy _opros.html; Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

3.1. Особливості та проблеми розвитку міст у контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку

Проте аналіз показав, що інвестиційна активність не залежить від оцінок населенням рівня місцевої корупції як перешкоди започаткування бізнесу, від оцінки мешканцями якості обслуговування та послуг у місті, від ставлення до діяльності міського голови, виконавчого комітету і загалом міської ради[237].

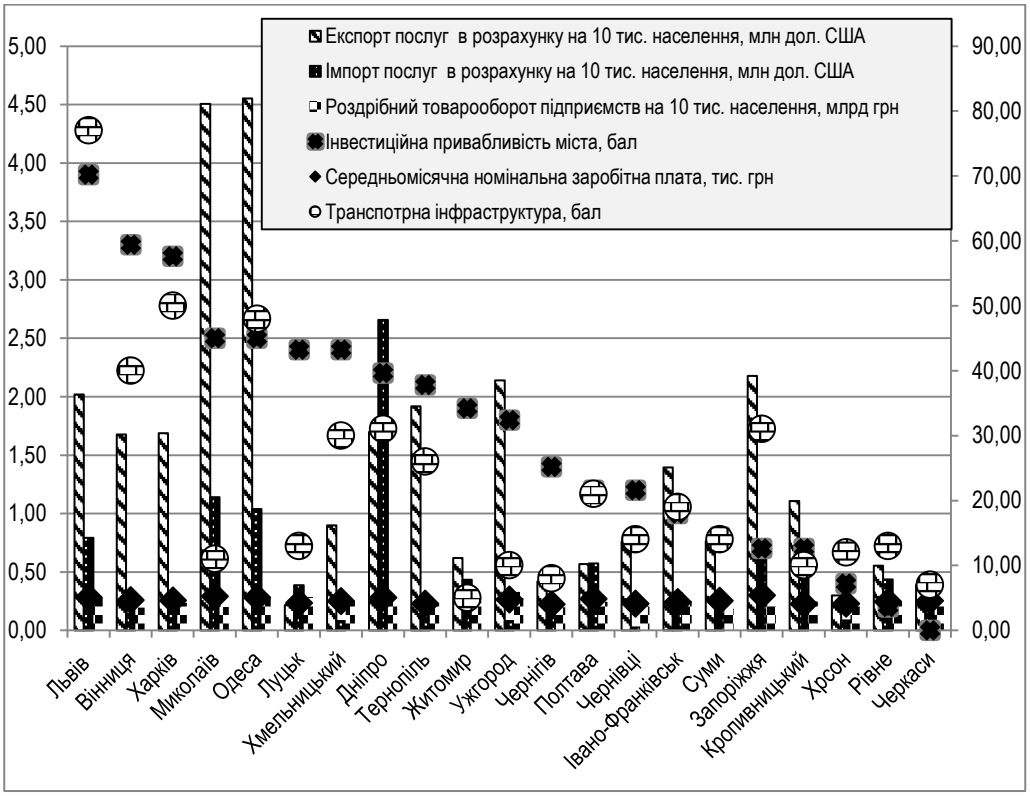

Рис. 3.6. ***Залежність між показниками економічного розвитку та інвестиційної привабливості міст України за 2016 р.***

Джерело: складено за[238].

Це говорить про те, що мешканці не повною мірою обізнані і включені в процеси економічного розвитку, інвестори і мешканці по-різному

---

[237] Мельник М. І. Лещух І. В. Міста-центри економічної активності у вимірі цілей інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2019. № 3. С. 70-84.

[238] Рейтинг комфортності українських міст за версією журналу «Фокус». URL: https://focus.ua/ratings/400549/; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy _vseukrainskiy_municipalnyy _opros.html; Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

оцінюють бізнес-середовище, мало обізнані в діяльності місцевої влади щодо створення умов для залучення інвесторів. Тобто можемо говорити про недостатню інформаційну прозорість діяльності органів місцевого самоврядування в містах.

Проведене дослідження дозволяє констатувати таке:

1. Сьогодні інклюзивність – це важлива платформа соціально-економічного розвитку як в глобальному, так і локальному масштабі, а основним чинником інклюзивного розвитку є людський капітал – його примноження й ефективне використання. Отже, нині пріоритетним є перегляд пріоритетів та інструментів реалізації соціальної політики в контексті запобігання втратам людського капіталу на фоні значної депопуляції населення України. Особливо сьогодні треба втримати і зберегти концентрацію креативних людей в різних сферах, які здатні розвивати креативні та інноваційні види діяльності. Концентрація креативних людей можлива через різні хаби, акселератори, бізнес-інкубатори, творчі простори та творчі платформи, громадські простори, освітні й креативні кластери (дозволяють залучати й знаходити креативних людей зовні).

2. Недосконалість вітчизняного організаційно-інституційного забезпечення питань інклюзивного розвитку, що проявляється, серед іншого, у відсутності: національних соціальних стандартів якості життя населення, прозорих механізмів з їх дотримання на всій території держави; відповідної муніципальної та регіональної статистики для оцінювання та аналізу розвитку міст тощо. В контексті цього актуальним буде розроблення та реалізація на національному рівні програми міського аудиту на зразок існуючого в країнах ЄС. При цьому регіональним і місцевим органам влади під час розроблення (уточнення цілей) стратегічних і програмних документів регіонального розвитку потрібно зважати на еластичність процесів розвитку міст і регіонів для уникнення просторових дисбалансів і асиметрій.

3. Розробляючи політику обґрунтованої реформ в Україні, слід враховувати не лише статистичні, але і соціологічні результати оцінки суспільних настроїв, особливо в умовах децентралізації повноважень, відповідальності, прийняття рішень. Дослідження показали, що низькою є залежність між показниками економічного розвитку та оцінками мешканців комфортності проживання, якості обслуговування та послуг, інфраструктурних можливостей розвитку міст. Має місце конфліктогенність міського простору, економічний розвиток не супроводжується необхідним

відчуттям комфортності та якості проживання. Причинами є як неефективний перерозподіл ресурсів, так і непоінформованість громадян (а тому і відповідне сприйняття) щодо суспільно-економічних процесів у місті, здебільшого через не включеність до них (брак інклюзії).

Крім того, враховуючи результати проведеного дослідження, для досягнення цілей інклюзивного розвитку міст і регіонів важливим є використання партисипативного управління та партнерський підхід у виробленні спільного бачення розвитку міст на засадах інклюзивності – залучення широкого кола фахівців, учених, експертів, адміністрації міст, громадських організацій, мешканців і представників бізнес-середовища (зокрема, через кластери і різні платформи співпраці) при обов'язковому громадському контролі та фінансовому забезпеченні цієї комунікації.

Лише за рахунок ефективнішого використання ресурсів, зменшення рівня забрудненості міського середовища та зниження соціальної стратифікації, надання ширшого доступу до основних послуг населенню можливий перехід до сталого ендогенного та інклюзивного розвитку міст. Перегляду теперішньої політики міського розвитку сприяє новий етап розвитку суспільства, що зумовлює потребу у розробленні нового бачення, швидких та ефективних механізмів реагування на глобальні виклики та загрози. Адже сьогодні великі міста є потужними генераторами не лише тенденцій суспільного розвитку, але і нових ідей, концепцій розвитку, а також місцями апробації новітніх елементів локального урядування. Тому розвиток міст повинен базуватись на їх самоіндентифікації та ключових конкурентних перевагах, здатності оперативно реагувати на швидкоплинні технологічні зміни та забезпечувати комфортне середовище проживання людей в регіонах та країні загалом.

3.2. Пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва міст у забезпеченні інклюзивного зростання

В умовах активних соціально-економічних реформ в Україні, коли відбувається розширення економічної бази для самозабезпечення розвитку територіальних громад, по-новому розуміється роль і місія малого й середнього підприємництва для місцевого розвитку. Це визначається як

більшою часткою охоплення ринку товарів і послуг суб'єктами господарювання, мобільністю та гнучкістю діяльності порівняно з великим бізнесом, так і формуванням нової культури підприємництва.

В основу концепції формування підприємницької екосистеми урбанізованих територій покладена теорія ендогенного зростання П. Ромера[239], яка пояснює різноманітність у їх розвитку різними ресурсами та якістю акумульованого знання. Теорія Ромера дозволяє в застосуванні до підприємницьких екосистем локального рівня виявити потенціал їх розвитку через внутрішню збалансованість і зв'язаність його елементів. Концепція ендогенного розвитку спирається на такі чинники, як територіальне розташування і ефективність використання місцевих ресурсів. Окрім того, саме ця концепція поєднує індивідуальні цілі окремих учасників підприємництва, визначає дієві інститути їх взаємодії в межах підприємницької екосистеми для досягнення мети – інклюзивного розвитку міста. Відмінності, які знаходяться в організації підприємницької системи, визначають ефективність підприємницької діяльності різних просторових локальних систем. Слід розуміти, що за будь-яких маніпуляцій з різними ресурсами необхідно оцінити їхній вплив на підвищення вигод для місцевої громади.

Базовими пріоритетами Стратегії «Європа 2020» є розумне зростання, сталий розвиток та інклюзивний розвиток. Ці три пріоритетні напрями взаємно доповнюють один одного і складають основу соціальної ринкової економіки Європи XXI ст.

Згідно з положеннями Програми Хабітат III зайнятість і гідна праця є основними факторами для досягнення інклюзивного та сталого розвитку. Посилена увага до урбанізованих територій з точки зору інвестицій і субсидій необхідна для створення нових і кращих робочих місць і вирішення питання дефіциту гідної праці[240].

Міста як економічні драйвери розвитку, центри інновацій та технологій завжди перебувають у фарватері ідей та генерують нові сенси. Шляхи досягнення інклюзивного та сталого розвитку міст є різними, це і інклюзивна освіта, інклюзивний туризм, а також трансформація бізнес-моделей компаній на інклюзивне підприємництво. Інклюзивна бізнес-

---

[239] Romer P. M. The Origins of Endogenous Growth. Journal of Economic Perspectives. 1994. Vol. 8(1). P. 322.

[240] Хабитат III. Исследовательский доклад 13 – труд и жизнедеятельность. 2015. 10 с.. URL: http://habitat3.org/wp-content/uploads/13-Habitat-III-Issue-Paper-13_Jobs-and-Livelihoods_rus-AI_fin.pdf

модель підприємництва полягає у посиленні соціальної відповідальності бізнесу, формуванні соціального підприємництва та координації дій малого і середнього підприємництва (МСП), великого бізнесу, в тому числі мультинаціональних корпорацій. Урбанізовані території сприяють кластеризації, яка дозволяє МСП отримати вигоду з економії на масштабі, збільшити інвестиції і прискорити створення робочих місць. Як ендогенний чинник зростання міст підприємництво піддається постійним змінам, тому активізація його ресурсів є вагомим ресурсом підвищення економічного зростання. Якщо заходами регіональної економіки, заснованої на екзогенних чинниках, для зміцнення економічних показників у проблемних регіонах були зміни просторового розташування господарської діяльності, то сучасна регіональна політика підтримує ендогенний розвиток регіонів і міст. Вона зосереджується на проблемах, що виникають у результаті швидкої реструктуризації, та сприяє розвитку інновацій. Замість міжрегіонального перерозподілу та підтримки зовнішніх інвестиційних імпульсів, вона зосереджується на мобілізації внутрішніх ресурсів, покращенні послуг і підтримці малих і середніх підприємств, характеризується сильною децентралізацією на місцевому рівні[241].

Рівень співпраці між основними стейкхолдерами: бізнесом – владою – громадськими організаціями залежить від традицій ведення підприємництва, ментальності населення та численних технологічних, соціальних і законодавчих новацій, що належать до суб'єктивних чинників розвитку підприємницької діяльності. Сильні міські економіки, генеруючи гідні робочі місця для всіх, необхідні для досягнення поставленої Цілі сталого розвитку (SDG) 8 зі сталого та всеохоплюючого економічного зростання, повної і продуктивної зайнятості та гідної роботи для всіх і Цілі 11 з досягнення інклюзивності, безпеки, стабільності та життєздатності населених пунктів[242].

Слід відзначити зростання в українському бізнес-середовищі розуміння необхідності участі бізнесу в соціальних ініціативах для ефективного розвитку бізнесу, сприяння зростанню добробуту населення, поліпшення іміджу та репутації компанії для залучення й закріплення

---

[241] Donauer E., Rajčáková E. Endogénny a exogénny rozvoj na príklade Mikroregiónu pod Marhátom: Regionálny rozvoj a regionálne disparity na Slovensku. URL: http://www.regionalnageografia.sk/publikacie/pub/RDS/13_donauer_rajcakova.pdf

[242] Хабитат III. Исследовательский доклад 13 – труд и жизнедеятельность. 2015. 10 с. URL: http://habitat3.org/wp-content/uploads/13-Habitat-III-Issue-Paper-13_Jobs-and-Livelihoods_rus-AI_fin.pdf

кваліфікованих працівників. У Міжнародному стандарті SA 8000 «Social Accountability» поняття «соціальна відповідальність бізнесу» пояснюється як здатність організації або підприємства оцінити соціальні наслідки своєї діяльності, в тому числі безпеку та вплив на довкілля[243]. Активізація соціальної відповідальності бізнесу сприяє гармонійному співіснуванню, взаємодії та діалогу між представниками місцевої влади, бізнесу та суспільства для вирішення широкого кола соціальних проблем на всіх ієрархічних рівнях. Соціальна відповідальність компаній передбачає провадження соціально-екологічної політики підприємства на території присутності, яка спрямована на вирішення суспільних завдань, залучення місцевих бізнес-спільнот і місцевих громад на взаємовигідних засадах. Рівні прояву соціальної відповідальності підприємства поділяються на відповідність перед працівниками, споживачами, діловими партнерами, державою, майбутніми поколіннями за охорону довкілля. Попри популярність і розуміння необхідності посилення соціально відповідальної складової, науковці зазначають, що ступінь прояву соціальної відповідальності в українському бізнесі ще дуже низький. Можливими причинами цього є відсутність чіткої нормативно-правової основи ведення бізнесу; відсутність належної практики соціально-відповідального ведення бізнесу; кризовий стан багатьох українських підприємств; недостатній рівень кваліфікації робітників у сфері соціально-відповідального ведення бізнесу; менталітет українських підприємців, що працюють за принципом «прибуток будь-якою ціною» і «для досягнення мети всі засоби згодяться»; переважання тактичних цілей у розвитку підприємства над стратегічними; неефективна взаємодія бізнесу з органами місцевої влади і з населенням територіального утворення в особі різних громадських організацій[244].

За результатами соціологічного опитування населення щодо особливостей ведення соціально відповідального бізнесу серед причин низького рівня прояву соціалізації бізнесу більшість підприємців і представників органів місцевої влади назвали: відсутність стимулів для соціально відповідального ведення бізнесу, корупцію й дефіцит фінансових ресурсів, причому серед представників великого бізнесу на першому

[243] Тарханова Н. О., Норкіна Т. П. Методичні основи проведення соціальних досліджень з метою визначення рівня соціальної відповідальності бізнес-структур та органів місцевої влади. Містобудування, територіальне і стратегічне планування: організаційно-економічні, правові, суспільні та еколого-технологічні аспекти: монографія / під ред. Богачова С. В. Макіївка: ТОВ Цифрова типографія, 2014. С. 299-318.
[244] Там само. С. 303-304.

місці – відсутність стимулів для соціально відповідального ведення бізнесу, серед дрібних підприємців – корупція і недостатність фінансових ресурсів. Саме недостатність фінансових ресурсів «блокує» ініціативи більшості підприємств, що бажають займатися цим видом діяльності, з цієї причини соціально відповідальними є великі, іноді середні, підприємства. Представники дрібного бізнесу не відзначають метою своєї діяльності застосування інструментів соціальної відповідальності[245].

За результатами соціологічного опитування щодо головних соціальних проблем українських міст, на першому місці виявились проблеми бідності, безробіття, охорони здоров'я та довкілля, проблеми корупції та освіти. Як зазначають дослідники, ці проблеми є взаємопов'язаними, простежується причинно-наслідковий зв'язок: головною причиною безробіття є незбалансованість попиту і пропозиції робочої сили, причиною бідності – великий поріг безробіття, саме тому необхідно об'єднати зусилля міської влади і підприємців, що дозволить: збільшити попит на робочу силу з боку держави та приватного сектору; підвищити конкурентоспроможність робочої сили, забезпечити відповідність робочої сили і робочих місць; удосконалити процес працевлаштування[246].

Об'єднання фінансових ресурсів місцевих бізнес-структур і органів місцевого самоуправління для реалізації програм місцевого соціально-економічного розвитку, коли обидві сторони беруть участь у фінансуванні, розробленні проекту і в контролі за його реалізацією, сприятиме більш швидкому й ефективному вирішенню міських соціальних проблем і гармонізації відносин між бізнесом, місцевою владою і населенням. Однак баланс інтересів між бізнесом, державою, в особі місцевих органів влади, і населенням поки що не знайдений. Результати спостережень свідчать про середній рівень прояву соціальної відповідальності серед вітчизняних підприємств.

Через зазначене у справі соціальної відповідальності бізнесу необхідні інноваційні зміни, нові правові механізми соціального і державного регулювання. Доцільно розробити цільову регіональну та

---

[245] Тарханова Н. О., Норкіна Т. П. Методичні основи проведення соціальних досліджень з метою визначення рівня соціальної відповідальності бізнес-структур та органів місцевої влади. Містобудування, територіальне і стратегічне планування: організаційно-економічні, правові, суспільні та еколого-технологічні аспекти: монографія / під. ред. Богачова С. В. Макіївка: ТОВ Цифрова типографія, 2014. С. 307.

[246] Там само. С. 314-315.

міську програми активізації соціальної відповідальності бізнесу та створити чітку прозору систему заохочення до соціально відповідального ведення бізнесу. Необхідна підтримка органами місцевої влади соціальних ініціатив бізнес-структур, але з чітким розмежуванням сфер відповідальності. Заходами, що могли б вплинути на кількісні параметри соціального[247] інвестування, є розроблення та прийняття чіткої законодавчої бази, яка забезпечить правові рамки соціально-відповідальної поведінки бізнесу та буде націленою на його оптимізацію.

Отже, в умовах середнього рівня соціальної відповідальності бізнесу в містах України, слабку залученість через брак фінансування соціальних проектів малих і середніх підприємств (МСП), низьке інституційне забезпечення підтримки та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу слід шукати альтернативні шляхи та пріоритетні напрями діяльності місцевого бізнес-середовища задля покращення умов ведення бізнесу та створення комфортних умов для проживання мешканців міст.

Такі потенційні резерви зосереджені у можливостях, створених місцевою владою для ведення підприємницької діяльності, та активності самого населення до підприємництва. Так, за даними Четвертого всеукраїнського муніципального опитування (2018 р.), більшість мешканців міст оцінюють рівень можливостей для підприємницької діяльності як «середній» – від 17% опитаних у Сумах до 40% респондентів у Луцьку, 34% респондентів так вважають у Львові. Як «добрий» рівень ведення бізнесу оцінюють значно менше опитаних: від 1% у Сєвєродонецьку до 27% у Луцьку, у Львові ж так вважають лише 9% респондентів. Це свідчить про значні відмінності в мовах ведення бізнесу у вітчизняних містах. Серед вагомих перешкод для ведення підприємницької діяльності у містах згідно з даними того ж опитування: брак інвестиційних коштів – від 28% опитаних у Сєвєродонецьку до 67% – у Хмельницькому, у Львові лише 40% респондентів вважають вагомою таку проблему. На другому місці за кількістю відповідей є проблема місцевої корупції, яку відзначають від 25% опитаних (у м. Вінниця) до 70% (у Запоріжжі), для Львова така проблема визнається 56% опитаних містян. Третьою за значимістю проблемою визнано брак безпеки, яку відчувають підприємці при веденні підприємницької діяльності у містах: від 10% опитаних у Вінниці до 60% респондентів у Запоріжжі, у Львові 45% опитаних відзначають існування

[247] Там само. С. 315.

такої проблеми[248]. Знову прослідковується значна диференціація проблем і перешкод веденню бізнесу у містах України, подолання яких повинно містить заходи системного характеру. Зауважимо, що за негативного ставлення до діяльності органів місцевого самоврядування, коли діяльність міської ради схвалюють лише від 13 % опитаних (у Сєвєродонецьку) до 67% (у Маріуполі), у Львові до таких належало 41% респондентів. До недержавних організацій (громадських організацій, волонтерства та сусідських об'єднань) довіра значно вища, хоча і суттєво диференційована за містами. Так, найбільше довіряють церкві: від 48% (в Одесі) до 91% опитаних (у Львові); діяльності громадських організацій (ГО): від 34% (у Сумах) до 75 % опитаних (у Маріуполі), а також 66% респондентів у Львові[249]. Роботу волонтерів позитивно оцінили від 41% (м. Суми) до 81% опитаних (у Рівному), у Львові підтримують їх діяльність 74% респондентів. Натомість слабшають позиції професійних спілок, які б мали захищати права працівників і сприяти вирішенню певних питань щодо збереження робочого місця. Так, схвалюють діяльність профспілок 16% у Сумах, 42% у Луцьку, а також 30% респондентів у Львові[250]. Вищенаведені результати підтверджують, що резерви для покращення умов діяльності бізнесу на місцевому рівні, забезпеченні інклюзивності слід шукати в усуненні корупції, посиленні рівня безпеки підприємців, покращенні інвестування та модернізації діяльності державних і недержавних організацій, посиленні комунікації між ними для формування громадського суспільства. Щодо відносин держави та бізнесу слід зауважити, що, окрім формування інституційних умов діяльності підприємств, завданням держави є й соціальний захист працівників. Результати соціологічних опитувань доводять, що станом на лютий 2019 р. держава заважає діяльності малого та середнього бізнесу в Україні, про що зазначають 65% опитаних респондентів в Україні; 64% вважають, що саме держава повинна забезпечувати соціальну рівність у доходах і соціальну справедливість, причому так вважають 53% забезпечених респондентів та 42% тих, хто має власну справу; цій категорії осіб (47% респондентів) важливо, щоб держава забезпечила свободу розвитку та чесні правила конкуренції. Характерно, що дрібним підприємцям у лютому 2019 р. довіряло 63% опитаних, на противагу 27% респондентів, що довіряли власникам великих

[248] Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. 2018. 213 с. С. 35-64. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy _vseukrainskiy_municipalnyy _opros.html
[249] Там само. С. 165-188.
[250] Там само. С. 193.

підприємств[251].

Водночас розуміння важливості реалізації й забезпечення соціальної місії бізнесу започаткували новий напрям діяльності: перехід від соціальної корпоративної відповідальності підприємств, передусім великих, які формують соціально відповідальне бізнес-середовище, до *соціального підприємництва*. Соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність, спрямована на позитивні інноваційні зміни у суспільстві: пом'якшення або вирішення соціальних проблем за рахунок доходів, отриманих від власної діяльності[252]. Під соціальним підприємництвом (Social entrepreneurship) розуміється також вид господарської діяльності, спрямований на вирішення проблем певних груп людей, які внаслідок провалів (неспроможності) ринку і держави не мають доступ до життєво необхідних вигод. Соціальне підприємництво, яке здобуло популярність у другій половині XX ст. і особливу масштабність у всьому світі на початку 2000-х рр., досі є привабливим напрямом діяльності для подвижників суспільних змін через впровадження бізнес-інновацій[253]. Такий вид бізнес-моделі спрямований на одночасне вирішення і соціальних і економічних завдань, він актуальний не лише для країн, що розвиваються, а й для економічно розвинених країн. Отже, зміщення акцентів у бік соціального підприємництва можна оцінювати як зміни парадигми діяльності, адже завдяки успішному розвитку імпакт-інвестування (підтримка бізнесом довгострокових проектів, які орієнтовані не лише на прибуток, а й на зміни в громадах, є загальносвітовим трендом) можливо змінити соціально-економічні реалії міст іа розвивати підприємництво зі значною користю та доданою вартістю у перспективі. Як свідчать документи Європейської комісії, основними критеріями соціальних підприємств є:

– соціальна або соціальна мета спільного блага, що є причиною комерційної діяльності, часто у формі високого рівня соціальних інновацій;

– доходи, які переважно реінвестуються з метою досягнення соціальної мети;

---

[251] Оцінка відносин держави і бізнесу, березень 2019 р. Соціологічна група «Рейтинг». 21 с. С. 8-18. ULR: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_otnosheniy_gosudarstva_i_biznesa_mart_2019.html

[252] Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 13.09.2018. 58 с. С. 7. ULR: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg

[253] Макейчик Ю. Н. Практические аспекты социального предпринимательства в Беларуси: пособие. Минск: Капитал Принт, 2018. 226 с. С. 9.

– метод організації або системи власності, що відображає їхню місію, використовуючи демократичні чи спільні принципи або зосереджуючи увагу на соціальній справедливості. Найбільш поширеними критеріями визначення СП є: зайнятість на підприємстві більше 50% співробітників, які представляють уразливі групи населення, або мінімум 20% від прибутку спрямовано на соціальні цілі[254].

Соціальне підприємство відрізняється від класичних неприбуткових організацій тим, що в основі його діяльності лежить модель отримання доходів від клієнтів в обмін на товари та послуги, а не від третіх сторін (донорів, благодійників, меценатів, членів організації тощо). Соціальне підприємство відрізняється від соціально відповідального бізнесу (КСВ) тим, що для нього соціальний ефект є прямим цілеспрямованим результатом, а для соціально відповідального бізнесу – побічним, добровільним продуктом діяльності, без жорсткої прив'язки до фінансових результатів (рис. 3.7).

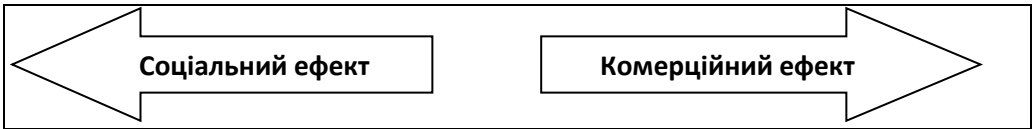

Традиційні НКО	НКО з дохідною частиною	Соціальне підприємництво	Соціально відповідальний бізнес	Підприємства, що практикують соціальну відповідальність	Традиційні прибуткові підприємства
Ознаки	Мотивація, визначена місією; відповідальність перед стейкхолдерами; реінвестування доходів у соціальні програми		Мотивація на досягнення прибутку; відповідальність перед акціонерами; прибуток перерозподіляється між акціонерами		

Рис. 3.7. ***Типологія підприємств за переважанням соціального та комерційного ефектів***

Джерело: складено за[255].

Європейська комісія виділяє такі сфери, в яких працюють соціальні підприємства:

– робоча інтеграція (навчання та інтеграція, працевлаштування

[254] Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 13.09.2018. 58 с. С. 7. ULR: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg

[255] Типологія соціального підприємництва. Гібридний спектр підприємств. URL: http://www.4lenses.org/setypology/hybrid_spectrum; Alter K. Social enterprise typology. Virtue Ventures LLC, 2007. 124 p. P.14.

людей з обмеженими можливостями та безробітних);

– особисті соціальні послуги (здоров'я, благополуччя та медична допомога, професійне навчання, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям);

– місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах (соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми ревіталізації промислових мікрорайонів в міських районах);

– інше (включаючи переробку, захист навколишнього середовища, культури та історичної спадщини, розвиток спорту, мистецтва, науки, дослідження та інновацій, захист прав споживачів)[256].

Соціальне підприємство в Україні трактується як організація, незалежно від організаційно-правової форми, яка вирішує соціальні та/чи екологічні проблеми та враховує один з таких критеріїв:

– *працевлаштування вразливих груп населення (ветерани АТО, ВПО, люди з інвалідністю, мешканці сільської місцевості тощо);*

– *частина чи весь прибуток від діяльності спрямовується на підтримання статутної діяльності громадської організації (ГО), благодійної організації (БО) чи благодійного фонду (БФ);*

– *частина чи весь прибуток виділяється на фінансування окремих видів послуг для соціально вразливих груп населення; підтримки соціальних, культурних чи спортивних заходів, проектів*[257].

Як видно з наведених тлумачень, соціальне підприємництво має широкий спектр застосування та перспективи впровадження в Україні з метою досягнення цілей сталого інклюзивного розвитку міст.

Інклюзивний розвиток і стимулювання його впровадженням ініціатив соціального підприємництва є у певному сенсі панацеєю для розв’язання складних соціально-економічних завдань, що стоять перед урядами не лише бідних країн, але й тих, що вважаються економічно розвинутими. Л. І. Федулова пропонує в узагальненому значенні розуміти інклюзивність як новітнє трактування сучасного розвитку, сутність якого полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх

---

[256] European Commission.Growth. Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en

[257] Гузій І. Соціальне підприємництво – найкращі кейси, виклики та можливості для громадських організацій. 2018. URL: https://www.prostir.ua/?focus=prostir-talks-sotsialne-pidpryjemnytstvo-kraschi-kejsy-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-hromadskyh-orhanizatsij

верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій[258]. Інклюзивне зростання засноване на залученні до інновацій всіх верств населення, всіх регіонів і країн для підвищення продуктивності праці, економічного зростання та поліпшення міжнародної конкурентоспроможності. Однак економічне зростання не завжди сприяє інклюзивному розвитку, швидкі темпи економічного зростання здатні поглиблювати відмінності між містом та сілом. Порівняно з традиційним економічним зростанням інклюзивне зростання засноване на ширшій основі в усіх секторах економіки і стійкіше в тому сенсі, що знижує соціальну напруженість. У дослідженні проблем інклюзивного зростання важлива увага повинна бути приділена як формальному, так і неформальному секторам економіки та взаємодії між ними.

Найбільш загальним визначенням поняття «інклюзивний розвиток» у контексті завдань регіонального дослідження інноваційного розвитку можна вважати таке: інклюзивний розвиток є процесом (і результатом) структурних змін, що забезпечує увагу влади до проблем і сподівань всіх груп населення як у формальному, так і неформальному секторах економіки, що дозволяє формувати майбутнє регіонального співтовариства з метою зростання його добробуту на основі інновацій у взаємодії з усіма зацікавленими групами[259].

На відміну від соціальних інновацій (англ. social innovation) – змін в соціальній сфері, які започатковуються на новітніх знаннях та упровадженні новітніх соціальних технологій і спрямовані на поліпшення якості життя населення країни, враховуючи певні його групи та особистісні якості споживачів соціальних послуг, інклюзивні інновації насамперед передбачають інтеграцію незахищених і маргінальних груп населення в різні стадії інноваційного процесу. Крім того, помірні або інклюзивні інновації, які набагато дешевші і є спрощеними варіантами наявних товарів, допомагають зменшити відмінності у рівні життя соціальних груп. На додаток до інновацій, спрямованих на вирішення проблеми соціального розшарування, під час реалізації інклюзивних інновацій виникають соціальні вигоди за рахунок створення можливостей для працевлаштування і вирішення конкретних проблем, що стоять перед

---

[258] Федулова Л. І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 3(25). С. 56-65. С. 57.

[259] Богдан Н. И., Вархурст С. Инновации для инклюзивного развития регионов Беларуси *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 22(1). С. 14-20.

малозабезпеченими групами населення[260].

З економічної точки зору, важливим аспектом розроблення та реалізації сучасних інклюзивних інновацій за умови наявності відповідних інститутів є вибір і формування інклюзивної бізнес-моделі (англ. inclusive business model) – економічно доцільної схеми ведення підприємницької діяльності, що включає бідних як споживачів, покупців, працівників, виробників і підприємців на всіх етапах ланцюжка створення доданої вартості, забезпечуючи взаємовигідний розвиток для всіх її учасників. Серед переваг інклюзивних бізнес-моделей не тільки безпосередній прибуток і підвищення доходів. Необхідно розглядати інклюзивні бізнес-моделі як елемент загальної ділової стратегії, спрямованої на залучення уразливих верств населення в ділову активність у різних галузях національного господарства[261].

Соціальне підприємництво тісно пов’язане з інклюзивною моделлю бізнесу, а також впливає на досягнення інклюзивного зростання міста. Під інклюзивним розвитком міста слід розуміти здатність міської економіки та суспільства гарантувати добробут і економічне зростання усім його членам, мінімізувати нерівність, запобігати поляризації доходів, сприяти кращій зайнятості для забезпечення соціальної та територіальної згуртованості.

Для інклюзивного зростання велике значення має людський ресурс. Саме інклюзивні бізнес-моделі спроможні забезпечити залучення, збереження, примноження та формування соціальної згуртованості людського капіталу місцевих спільнот задля впливу на прийняття рішень розвитку міст. Інклюзивні бізнес-моделі припускають включення малозабезпечених людей на різних етапах ланцюжка створення вартості як споживачів, клієнтів або покупців з боку попиту та як співробітників, виробників і підприємців з боку пропозиції. Такі моделі дозволяють налагоджувати взаємовигідні контакти між бізнесом і малозабезпеченим населенням. При цьому переваги інклюзивних бізнес-моделей складаються не тільки в безпосередньому отриманні прибутку і отриманні більш високих доходів. Для бізнесу вигода полягає в залученні нових клієнтів, розширенні зайнятості та зміцненні каналів постачання сировини і продукції. До переваг для людей з низьким рівнем доходів можна віднести задоволення основних потреб, отримання стійких доходів і досягнення

---

[260] Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу.* 2016. № 3(25). С. 56-65. С. 59.
[261] Там само. С. 59-60.

більш високої продуктивності. Крім того, такі моделі можуть бути розроблені, враховуючи невиснажливий характер використання природних ресурсів[262].

Сьогодні відомі різні бізнес-моделі ведення інклюзивного соціального підприємництва, які базуються на розумінні та визначенні складових маркетингової діяльності, що притаманні будь-якому підприємництву:

1) споживачі (Для кого формується цінність? Хто є споживачами? Які завдання вони вирішують?);

2) канали постачання та збуту (Якими каналами можна досягнути клієнта? Які з каналів є пріоритетними?);

3) взаємовідносини з клієнтами (Як залучити та утримати клієнта? Як формувати клієнтську базу?);

4) ціннісні пропозиції (Яку цінність формує підприємство для споживачів? Які потреби задовольняються?);

5) ключові ресурси (Які ключові ресурси слід залучити для ціннісної пропозиції?);

6) пріоритетні види діяльності (Які види діяльності, технології, процеси необхідні для ціннісної пропозиції?);

7) головні партнери (Хто є головними партнерами? Які ресурси вони надають? Які головні види діяльності вони реалізують?)[263].

Водночас від комбінації вищенаведених складових, від розуміння місії та завдань соціального підприємства, рівня його інтеграції з місцевим бізнес-середовищем, доступу до ресурсів, специфіки функціонування певного виду економічної діяльності, культури ведення бізнесу, активацію цінностей громадянського суспільства формуються різноманітні інклюзивні бізнес-моделі соціальних підприємств. Зазначимо, що соціальне підприємство та інклюзивний бізнес ми розуміємо у цьому дослідженні як тотожні поняття. Вітчизняний досвід діяльності соціальних підприємств трактує інклюзивний розвиток підприємництва як політику щодо забезпечення можливості започаткування власного бізнесу чи самозайнятості для всіх груп населення за особливої підтримки тих соціальних груп, які недостатньо представлені серед підприємців або є

---

[262] Участие бизнеса в решении проблемы бедности. Как инклюзивные модели ведения бизнеса создают возможности для всех жителей развивающихся стран Европы и Центральной Азии. 2010. 16 с. С. 5-6. URL: www.growinginclusivemarkets.org

[263] 6 бизнес-моделей социального предпринимательства. URL: http://kislorod.io/prosto-o-slozhnom/5-biznes-modelej-socialnogo-predprinimatelstva

вразливими на локальному ринку праці: молодь, жінки, пенсіонери, люди з обмеженими можливостями, іммігранти чи безробітні громадяни, внутрішньо переміщені особи (ВПО) та ветерани антитерористичної операції (АТО)[264].

З наявних на практиці бізнес-моделей (inclusive business models) соціального підприємництва в Україні та світі нами описано 13[265]:

1) ***модель зайнятості (employment model).*** Передбачає надання можливості працевлаштування та навчання цільовим групам: соціально вразливим верствам населення, молоді, ветеранам АТО, мешканцям сіл тощо. Часто модель підприємства може бути доповнена додатковими послугами із соціальної підтримки, які створюють сприятливе робоче середовище для працівників: навчання з оволодіння професією, тренування з розвитку гнучких навичок (soft skills), фізіотерапія, консультації з психічного здоров'я або надання тимчасового житла. Найпопулярнішими форматами роботи підприємств є магазини, кафе, пекарні, деревообробні підприємства;

2) ***модель платних послуг (fee-for-service model)*** передбачає комерціалізацію соціальних послуг і продаж їх (за доступною ціною) або безпосередньо представникам вразливих цільових груп, або підприємствам, громадам, третім особам-платникам, державі. Типові приклади соціальних підприємств цієї моделі: організації, в яких сплачуються членські внески, торгові асоціації;

3) ***модель посередника ринку (market intermediary model)*** надає доступ до товару чи послуги (розраховано на певну групу людей, яка погоджується оплачувати ексклюзивні товари чи послуги, у виробництві яких залучені люди з особливими потребами, яких масово не надає ринок, наприклад, фермерська продукція для веганів тощо). Ринковий посередник або купує продукти, які виробляють клієнти (група соціально вразливих категорій), або викуповує партію, а потім продає продукти на роздрібних ринках. Місія підприємств, що функціонують за такою моделлю,

---

[264] Резолюція учасників конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу» 22-23 листопада 2017 р. Проект «ПРОМІС» м. Київ. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Inclusive_Business_Dev_Conference_Resolution_22-23.11.2017_MB_Ukr.pdf

[265] Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2018. 58 с. С. 10-20. ULR: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg; 6 бизнес-моделей социального предпринимательства. URL: http://kislorod.io/prosto-o-slozhnom/5-biznes-modelej-socialnogo-predprinimatelstva

спрямована на посилення фінансової безпеки клієнтів, допомогу у розвитку та продажу власної продукції. Модель посередника ринку часто використовують соціальні підприємства у сфері сільського господарства, ремісництва (хенд мейд) та маркетингу;

4) ***модель підтримки підприємців (entrepreneur support model)*** передбачає надання соціальним підприємством фінансових та інших послуг з підтримки бізнесу своїй цільовій аудиторії: фірмам і приватним підприємцям. Клієнти потім продають свої товари та послуги на відкритому ринку. Типи підприємств, які застосовують цю модель: фінансові установи, консалтингові агентства, установи, які надають професійні послуги (бухгалтерська, юридична та ринкова інформація), технології та продукти, які підтримують підприємців;

5) ***модель фінансування соціальних програм через перерозподіл доходів від іншої діяльності (service subsidization model).*** Передбачає використання доходів від продажу товарів або послуг для фінансування своїх соціальних програм. Модель фінансування послуг зазвичай інтегрована, тобто бізнес-діяльність і соціальні програми перетинаються, активи, дохід від операцій та витрати розподіляються. Фінансування послуг – одна із найпоширеніших моделей для соціальних підприємств, оскільки може поєднуватися з діяльністю будь-якої неприбуткової організації. Власники нематеріальних активів, таких як експертиза, методології або ексклюзивні ділові відносини, можуть надавати послуги (консалтингові, логістичні, маркетингові, тощо), які комерціалізують ці активи. Власники матеріальних активів (будівлі, обладнання, земля, комп'ютери тощо) можуть запускати будь-яку кількість підприємств, які використовують ці активи: лізинг, управління майном, роздрібний бізнес; транспортування, поліграфія тощо. Ця модель дуже часто поєднується з іншими бізнес-моделями. Окрім того, модель дещо схожа на традиційну модель ведення бізнесу з великою часткою капіталу, відведеної на соціальну відповідальність бізнесу у частині підтримки соціальних проектів;

6) ***розвиток території довкола продукту*** (вирішує соціальні проблеми розвитку території локалізації підприємства). Соціальне підприємство працює в місті і для розвитку міської громади. Прикладами таких підприємств є кафе, коворкінги, центри надання допомоги потребуючим особам, тваринам. Заходи таких соціальних підприємств містять певні практичні засади вирішення соціальних проблем і покращують комфортні умови містян, формують їх приналежність до місцевої громади;

7) ***побудова платформи*** (онлайнового та офлайнового майданчика для пошуку споживачів для малого та середнього бізнесу, які спрямовані на соціальні послуги). Дуже подібна до моделі посередника ринку, відрізняється способом підтримки та формування маркетингового каналу, формує соціальні технологічні платформи та сприяє консолідації населення в умовах цифрової економіки;

8) ***використання та переробка відходів*** (орієнтована на збір речей від населення на надання їм нового призначення). Ця модель залучає до вирішення екологічних і соціальних проблем, сприяє збереженню довкілля та формує ощадне використання та перерозподіл ресурсів;

9) ***кооперативна модель (cooperative model)*** передбачає надання послуг членам кооперативу: маркетингові дослідження, технічну допомогу, ведення колективних переговорів та лобіювання, економію на купівлі оптом, надання доступу до продуктів та послуг, доступ до зовнішніх ринків, продаж товарів і послуг всередині кооперативу тощо. Кооперативи часто складаються з дрібних виробників однієї групи продуктів або спільноти осіб зі спільними потребами (доступ до капіталу, охорона здоров'я тощо). Модель включає, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, які займаються продажем продукції його учасників. Іншим прикладом кооперативів є кредитні спілки;

10) ***модель підтримки людей з низькими доходами (low-income client as market model)*** є варіацією моделі платних послуг (Fee-for-Service model) і передбачає продаж товарів і послуг особам, які здатні задовольнити лише свої базові потреби, тобто найбіднішим верствам населення. Передбачає надання доступу до продуктів і послуг, що підвищують рівень здоров'я клієнтів, освіту, якість життя та особисті можливості, проте через низькі доходи цільової аудиторії в цій моделі досягнення фінансової сталості може бути складним завданням. Соціальне підприємство повинно спиратися на розроблення креативних систем розподілу, зниження виробничих і маркетингових витрат, досягнення високої операційної ефективності, ефективної присутності на креативних ринках тощо;

11) ***модель соціального підприємства «зв'язковий ринку» (market linkage model)*** передбачає сприяння розвитку торговельних відносин між цільовою аудиторією: дрібними товаровиробниками, місцевими фірмами, кооперативами та зовнішнім ринком. Соціальне підприємство функціонує як брокер, який зв'язує покупців і виробників, за що отримує платню. На відміну від моделі «посередник ринку» цей тип соціального підприємства

не продає продукцію клієнтів, а з'єднує клієнтів з ринками. У межах моделі «зв'язковий ринку» працюють багато торгових асоціацій, кооперативів, державно-приватних партнерств і програм розвитку бізнесу;

12) ***модель підтримки організації (organizational support model)*** передбачає продаж товарів і послуг на зовнішньому ринку широкому колу покупців. В окремих випадках клієнтами можуть бути представники соціально вразливої групи населення. Модель передбачає основну бізнес-діяльність окремо від програми, яка чинить соціальний вплив. Прибутки від діяльності соціального підприємства спрямовуються на фінансування витрат соціальної програми та операційних витрат некомерційної материнської організації. Ця модель соціального підприємства працює як механізм фінансування організації та часто діє як допоміжний бізнес неприбуткової материнської організації;

13) ***комбіновані бізнес-моделі.*** Для досягнення вищого рівня соціального впливу фундаментальні моделі можуть поєднуватися.

Модель №1 – зайнятість. Формування різноманітного та інклюзивного колективу сьогодні перебуває на першій позиції світового тренду серед західних компаній, які, прагнучи зберегти конкурентоспроможність, залучають до свої колективів різноманітних працівників. Щодо інклюзивної зайнятості, то саме поняття «різноманіття та інклюзія» (Diversity&Inclusion) є світовими трендами щодо залучення працівників до підприємств, що сприяє додатковому прибутку та позитивному соціально-економічному впливу на міське середовище через суспільне визнання. До різноманіття та інклюзії в зайнятості відносять: етнічність, стать, вік, стиль роботи, досвід. Світова практика залучення до зайнятості різноманітних працівників (мігрантів, молоді, жінок, пенсіонерів, людей з інвалідністю тощо) доводить додаткові позитивні впливи на бренд і репутацію підприємства та місця його локалізації, все це робить соціальний інклюзивний бізнес вигідним.

На основі узагальнення світового досвіду визначено умови ефективності інклюзивних бізнес-моделей соціального підприємництва:

– використання наявних мереж і технологій для розвитку компаній, бізнес яких спрямований на охоплення широких кіл малозабезпечених споживачів;

– ігнорування недоліків у фінансовій підтримці малозабезпечених споживачів і постачальників підвищує ризик невдачі інклюзивного бізнесу;

– співпраця кількох сторін є ключовим аспектом розвитку

соціального підприємництва[266].

Соціальне підприємництво започатковане в Україні з 2010 р. та активно поширене у 2013-2105 рр. завдяки діяльності міжнародних фондів і навчанню підприємців, хоча практика роботи з особами з інвалідністю відома ще раніше. В Україні є позитивні інклюзивні ініціативи бізнесу. Так, корпорація Лореаль Україна заснувала бізнес-модель «Solidarity Sourcing», яка дає можливості навчання та працевлаштування для знедолених і вразливих людей, молоді, які прагнуть набуття практичних навичок і здобуття фаху[267]. Новою ініціативою для нашої країни є діяльність Центру зайнятості вільних людей, який запустив пілотний проект «Лабораторія трудової інклюзії» для покращення зайнятості та продуктивності вітчизняних підприємств та багато інших ініціатив. Упродовж останніх років активно відбуваються різноманітні події, де підприємці можуть обмінятися досвідом роботи та знайти підтримку своїм проектам: Форум соціальних підприємців, Конференція соціальних підприємців, Хакатони соціальних підприємців тощо. Експертну підтримку надають іноземні та вітчизняні організації: Українська соціальна академія, Соціально відповідальний еко-енергетичний кластер, Міжнародний фонд «Відродження» тощо.

Зазначимо, що насамперед такі ініціативи виникають у містах, хоча є приклади успішних проектів і в сільській місцевості. Інклюзивний розвиток міст полягає у формуванні інституційного забезпечення щодо реалізації їх суспільної функції, позиціонування їх як рівноправних конкурентних суб'єктів міської економіки порівняно з регіональною економікою. В умовах реформування місцевого самоврядування закладаються зміни для забезпечення інклюзивного зростання локальної економіки, розпорядження місцевими ресурсами, створення умов для покращення зайнятості та усунення нерівності. Впровадження інклюзивності розвитку міст пов’язане із трансформацією структури економіки, яку спроможна реалізувати діяльність МСП, що швидко реагують на місцевий попит та інтернаціоналізацію бізнесу, ефективно використовують місцевий людський потенціал громади в умовах цифровізації економічної діяльності

---

[266] Scaling up Inclusive Business: Advancing the Key Knowledge and Action Agenda, IFC, 2010. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/inclusive+business/resources/publications/pub_004_scaling+up+inclusive+business+advancing+the+knowledge+and+action+agenda

[267] Инклюзивность в бизнесе — возможность, от которой выигрывают все. URL: https://www.work.ua/articles/employer/1737

та браку кваліфікованих кадрів. Також серед переваг діяльності соціального підприємства дослідники називають[268]:

– сприяння розвитку економіки і суспільства шляхом формування можливостей для створення робочих місць і нових форм підприємництва та зайнятості;

– подолання соціальної ізольованості вразливих груп осіб;

– активізація добровільної співпраці мешканців для згуртованості громади;

– формування широкого спектру соціальних послуг, необхідних суспільству, але якими не займається традиційний бізнес;

– зниження навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем;

– розширення структури фінансування соціальних програм регіону та міста.

За результатами першого аналітичного дослідження діяльності соціального підприємництва у 12 містах України (2018 р.) виділено головні проблеми, які сформовані групами експертів та людьми з вразливих категорій, що стосуються: ревіталізації занедбаних промислових зон, доступу до освіти, спорту та здорового способу життя, браку «третіх місць» між домом і роботою, фінансування соціальних проектів, доступу до медичних послуг, розвитку підприємництва, екології, благоустрою міст, культури та дозвілля[269].

За даними другого Каталогу соціальних підприємств України 2016-2017 рр., укладеного Всеукраїнським ресурсним центром розвитку соціального підприємництва, можна провести аналіз особливостей розвитку 150 соціальних підприємств, з яких у містах працює 125 (рис. 3.8), з них близько чверті розташовано у Києві (рис. 3.9).

Аналіз розподілу соціальних підприємств за організаційно-правовими формами показав, що на 2017 р. серед них переважали фізичні особи-підприємці – 28%, приватні підприємства – 16% та громадські організації – 16% (рис. 3.10).

---

[268] Соціальне підприємництво. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki

[269] Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2018. 58 с. С. 4-5. ULR: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg

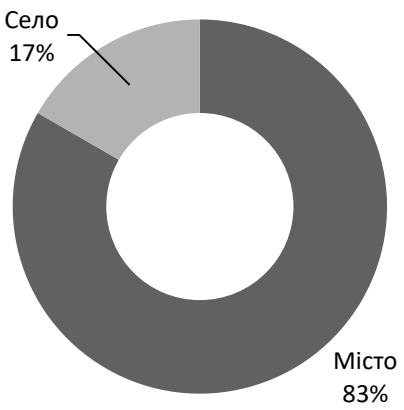

Рис. 3.8. ***Структура розподілу соціальних підприємств за населеними пунктами України станом на 2017 р.***

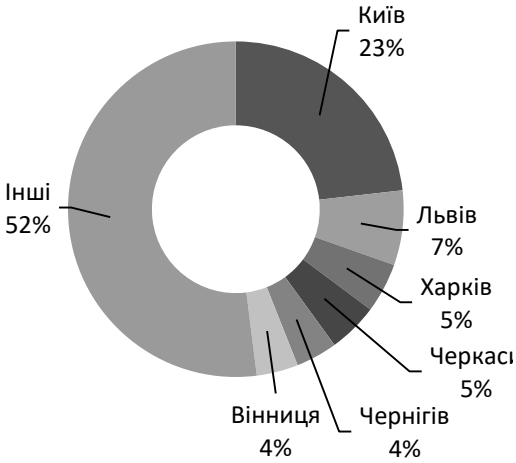

Рис. 3.9. ***Розподіл соціальних підприємств за містами станом на 2017 р.***

Джерело: складено за[270].

Така різноманітність форм діяльності пояснюється експертами відсутністю в Україні закону про соціальні підприємства, законопроект якого з 2015 р. знаходиться на розгляді у Верховній Раді України, повторно був внесений до порядку денного у лютому 2019 р., однак досі не прийнятий [271]. Тому соціальне підприємство регулюється чинними положеннями законів України «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про господарські товариства» та інші. Думки експертів щодо необхідності прийняття Закону України «Про соціальні підприємства» розійшлися. Одні вважають, що чинне нормативно-правове поле розширює можливості функціонування соціального підприємства у чинних формах діяльності[272], хоча визнають

[270] Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI». Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 302 с.

[271] Проект Закону про соціальні підприємства № 2710 від 23.04.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2679-viii

[272] Гузій І. Соціальне підприємництво – найкращі кейси, виклики та можливості для громадських організацій. URL: https://www.prostir.ua/?focus=prostir-talks-sotsialne-pidpryjemnytstvo-kraschi-kejsy-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-hromadskyh-orhanizatsij

переваги форми ГО над ФОП, що дає більшу стійкість і тривалість існуванню підприємства. Водночас В. Назарук наполягає на врегулюванні поняття та оптимальної форми діяльності соціального підприємства з можливістю її зміни за умови еволюції підприємства та прийняття відповідного закону[273].

Зазначимо, що основними сферами діяльності аналізованих соціальних підприємств є освіта та виховання; культура та креативність; садівництво, городництво та квітникарство; інклюзивний туризм і рекреація (реабілітація); ревіталізація промислових об'єктів і створення молодіжних мультифункціональних центрів (коворкінгів); дозвілля для людей похилого віку; питання благоустрою міських територій (вигул тварин тощо). Завдяки інформації, зібраній у Каталозі соціальних підприємств (2017 р.) можна оцінити багато показників: кількість осіб, зайнятих на підприємстві, мета діяльності; особливості фінансування соціальних проектів (загалом 17 ознак). Однак єдине питання, що не було представлено у характеристиці більшості підприємств: Яким чином ваше соціальне підприємство вимірює вплив від своєї діяльності? Деякі підприємства вказували індекс привабливості міста для іноземних громадян та ініціатив, інші – відгуки людей у соціальних мережах, звіти про фінансову діяльність тощо [274]. Тому зараз існує нагальна потреба у розробленні ефективного показника впливу на місцеву економіку та середовище діяльності соціальних підприємств. Така методика оцінювання впливу на місто може у подальшому стати основою для розроблення індексу інклюзивного розвитку міста. Адже вважається, що механізмами та інструментами підвищенні інклюзивності можуть бути: запровадження соціальної інтеграції; розвиток місцевого самоврядування як гаранта справедливості та соціального захисту; забезпечення пріоритетних напрямів розвитку охорони здоров'я, освіти та культури.

На рис. 3.11 наведена динаміка кількості заснованих соціальних підприємств в Україні. Як бачимо, пік припадає на 2015-2016 рр., період, коли в Україні виникла кризова ситуація з працевлаштуванням тимчасово переміщених осіб, ветеранів АТО тощо. Відповідь бізнесу на соціальні проблеми є позитивною ознакою формування громадянського суспільства

---

[273] Назарук В. 5 великих можливостей для розвитку соціального підприємництва в Україні. URL: https://delo.ua/business/5-mozhlivostej-dlja-rozvitku-socialnogo-pidprijemnictva-v-ukraji-341252

[274] Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI». Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 302 с. С. 7.

та активізації підприємців задля вирішення кризових ситуацій на місцях з мінімальною участю держави.

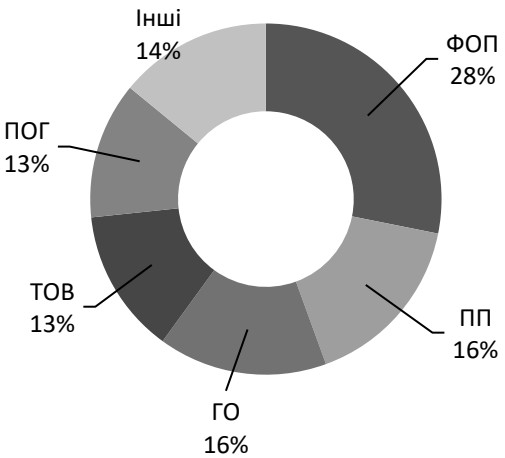

Рис. 3.10. ***Структура розподілу соціальних підприємств за організаційною формою діяльності, станом на 2017 р.***

(ФОП – фізична особа-підприємець; ПП – приватне підприємство; ГО – громадська організація; ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю; ПОГ – підприємство об'єднання громадян).

Джерело: складено за[275].

Через відсутність спеціальної організаційно-правової форми, у законодавстві України соціальні підприємства можуть працювати як ТОВ, ФОП, громадська організація, благодійний фонд, підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки) тощо[276]. За відсутності в Україні закону про соціальне підприємництво соціальні підприємства не мають жодних специфічних пільг, які мають аналогічні підприємства за кордоном (регулюється законодавством і ведуться Кодекс соціального підприємця та Реєстр постачальників соціальних послуг у Російській Федерації, діє Асоціація соціальних підприємців; на розгляді перебуває законопроект щодо соціального підприємництва та визначення його як окремого випадку МСП (№ 209-ФЗ від 24.07.2007 р.) для отримання державної підтримки; зараз же соціальні підприємства працюють у формі

[275] Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI». Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 302 с.

[276] Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2018. 58 с. С. 8. ULR: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg

НКП (НКО), фандрайзинг тощо). Саме тому вітчизняні соціальні підприємці реєструють свої підприємства, використовуючи інші можливі організаційно-правові форми.

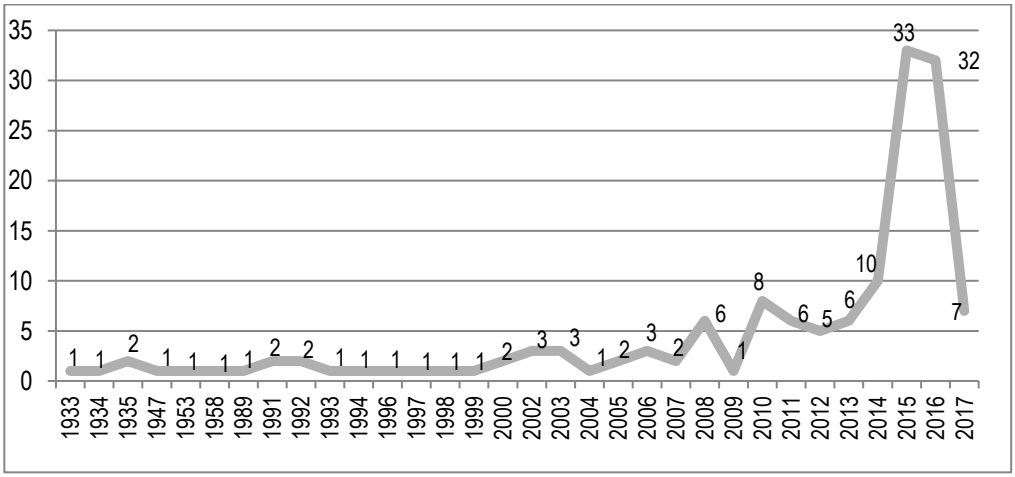

Рис. 3.11. ***Динаміка кількості заснованих соціальних підприємств в Україні, одиниць***

Джерело: складено за[277].

Незважаючи на високі результати від співпраці з людьми інших соціальних груп, релігій, національностей, фізичних і ментальних особливостей, існують певні проблеми та ризики, над якими слід працювати керівникам і співробітникам підприємств. Кожна із соціально вразливих груп населення має свої проблеми, які частково вирішуються у співпраці з соціальним підприємством: покращення можливості для зайнятості, отримання фаху та навчання, заробітної плати та доступу до медичних, реабілітаційних, житлових, спортивних, культурних ресурсів, соціалізація у місцевій спільноті, зміна світогляду, що сприяє кращій комунікації та руйнуванню негативних стереотипів щодо людських можливостей вразливих груп. Водночас проблемами інклюзивних МСП є низька продуктивність праці, низька заробітна плата, висока трудомісткість тощо.

Виникає низка питань при започаткуванні та підтримці розвитку

[277] Каталог соціальних підприємств України 2016-2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI». Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 302 с.

соціального підприємництва в містах України: Які ризики та переваги для місцевого бізнесу та громадськості несе соціальне підприємництво? Які проблеми вирішують соціальні підприємства в місті, на які групи соціально вразливих осіб вони спрямовані? Які існують перспективи його розвитку при теперішньому стані невирішених проблем у правовому та морально-етичному полі щодо діяльності соціальних підприємств серед традиційних видів малого та середнього підприємництва? Як виміряти соціальний вплив на місцеву економіку діяльності соціальних підприємств та оцінити досягнення містом інклюзивності розвитку? Відповіді на ці питання будуть стосуватися подальших наукових розвідок.

Отже, сучасними пріоритетами зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва у забезпеченні інклюзивного зростання міст є активізація та підтримка розвитку соціального підприємництва. Для цього в умовах децентралізації та необхідності посилення ендогенних чинників зростання міст і регіонів слід стимулювати співробітництво між місцевою владою та бізнесом задля подолання бар’єрів інклюзивного розвитку.

Заходами щодо сприяння розвитку соціального підприємництва у містах є:

– інформування про перспективи розвитку соціального підприємництва у середовищі інклюзивної економіки;

– популяризація серед приватних інвесторів і широкої громадськості ідеї соціального впливу та значення соціальних підприємств для інклюзивного економічного зростання;

– сприяння зростанню та розвитку потенціалу соціальних підприємств шляхом підтримки та супроводу стартапів, навчання, підвищення кваліфікації, залучення до державних закупівель;

– залучення соціально вразливих верств населення до соціального підприємництва та використання інших інклюзивних бізнес-моделей;

– стимулювання започаткування нових видів діяльності, пошук нових технологій, бізнес-ідей та новаторських підходів у середовищі соціального підприємництва;

– вивчення та узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування соціальних підприємств, обмін досвідом;

– сприяння доступності МСП до кредитних ресурсів у межах розвитку інклюзивного бізнесу, зокрема за рахунок розроблення і виконання цільових кредитних програм іа за рахунок грантових коштів;

— визначення найбільш перспективних і соціально значущих ніш розвитку, де відсутня або зведена до мінімуму конкуренція з комерційним бізнесом, створення мережі бізнес-партнерів, які мають досвід роботи, мають контакти та навички діяльності, готові підтримувати підприємства інклюзивного бізнесу;

— сприяння доопрацюванню бізнес-ідей ініціаторів-початківців інклюзивного бізнесу та їх інтеграції до місцевої підприємницької спільноти (включення до спілок, надання порад і консультацій, нагородження відзнаками на кшталт «підприємець року» тощо);

— надання фахових доступних послуг інклюзивному бізнесу на різних стадіях його розвитку – від моменту реєстрації до моменту завершення діяльності;

— акцентування уваги суспільства на найбільш гострих соціальних проблемах місцевого та регіонального рівнів, які можуть бути вирішені за рахунок інклюзивного підприємництва;

— ініціювання створення інклюзивних бізнес-моделей для вирішення конкретних соціальних проблем міст [278];

— активізація стратегічного та просторового планування у містах з метою захисту довкілля, посилення суспільної безпеки та формування збалансованого виробництва та споживання товарів та послуг;

— організація тренінгових програм у містах для підприємців, які мають намір працювати у сегменті соціального підприємництва на основі імпакт-інвестицій;

— посилення відображення базових засад інклюзивної економіки в нормативно-правових документах, стратегіях і програмах розвитку МСП, які приймаються на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;

— розкриття потенційних можливостей посилення економічної спроможності жінок через участь у соціальному підприємництві;

— ознайомлення представників МСП, керівників місцевих і регіональних органів влади з особливостями та проблемами розвитку жіночого підприємництва в Україні, використовуючи рекомендації аналітичного дослідження «Інклюзивний розвиток бізнесу: жіноче підприємництво»;

---

[278] Резолюція учасників конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу» 22-23 листопада 2017 р. Проект «ПРОМІС». м. Київ. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Inclusive_Business_Dev_Conference_Resolution_22-23.11.2017_MB_Ukr.pdf

– стимулювання процесу економічної інтеграції ветеранів АТО завдяки формуванню бізнес-об'єднань підприємств інклюзивного бізнесу;

– підтримка створення інституцій інклюзивного розвитку для стимулювання соціальних та інклюзивних інновацій, популяризації ідеї соціального інвестування як найбільш сучасних і прогресивних напрямів розбудови територіальних громад, регіонів і країни загалом;

– поглиблення співробітництва між державними інституціями та бізнесом, сприяння формуванню державної політики, основою якої є побудова громадянського суспільства з опорою на соціальне партнерство та інклюзивну економіку;

– сприяння визнанню на рівні країни одним із пріоритетних напрямів її економічного відродження розбудову інклюзивної економіки з акцентом на соціальне підприємництво та соціальні інвестиції;

– формування нової парадигми підприємницького мислення, стимулювання зростання зацікавленості з боку приватних інвесторів, широкої громадськості до інклюзивного бізнесу та його потенційних можливостей у розв'язанні соціальних проблем міст і регіонів;

– активізація процесу створення онлайн-курсів для навчання різних категорій населення основам організації та ведення бізнесу та інвестицій щодо досягнення соціальних змін;

– формулювання критеріальних ознак поняття «соціальний бізнес» з метою введення його до нормативно-правових актів, які регламентують розвиток МСП [279];

– розроблення методики оцінювання індексу інклюзивності розвитку міст;

– оцінювання впливу соціального підприємництва на інклюзивний розвиток міста.

Аналіз наукової та довідкової літератури, звітів про діяльність соціальних підприємств, оглядів експертів, виступів підприємців на конференціях і форумах різного рівня доводить, що в Україні вже зроблені перші кроки на шляху усвідомлення державними інституціями, органами місцевого самоврядування, бізнес-спільнотою та громадськістю важливості інклюзивної економіки для забезпечення суспільного прогресу,

[279] Резолюція учасників Другої міжнародної конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу: Зростання, що працює для всіх» 22-23 листопада 2018 р. Проект «ПРОМІС». Київ. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Resolution_Conference.pdf

розв'язання соціально-економічних проблем населених пунктів та їхніх мешканців. Загальні питання інклюзивного розвитку бізнесу, інтеграції вразливих категорій населення, зокрема жінок, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО, людей з інвалідністю для розв'язання своїх проблем знайшли відображення у низці нормативно-правових актів, стали предметом наукових дискусій, позитивними практиками успішної діяльності підприємств інклюзивної економіки, досвід яких вартий поширення та наслідування [280], а також запровадження масштабних наукових досліджень на тему інклюзивного бізнесу в містах для оцінювання досягнення цілей сталого та інклюзивного розвитку.

3.3. Соціально-економічна роль IT кластерів у розвитку міст

Протягом відносно короткого проміжку часу сфера інформаційних технологій із другорядної галузі перетворилась на один з основних рушіїв світової економіки, ставши каталізатором для глибоких структурних змін і трансформацій в інших індустріях.

В сучасних умовах розвиток інформаційних технологій, охоплюючи все ширші сфери діяльності, прямо чи опосередковано впливає на функціонування більшості державних і громадських інституцій, процес формування середовища для ефективного розвитку виробництва, надання послуг, а також розвитку та ефективної реалізації соціально-економічного потенціалу міст і країни загалом. Саме на інтелектуальних ресурсах, наукомістких й інформаційних технологіях, якісно новому інноваційно-технологічному рівні усіх секторів базується сучасна економіка. Інформаційні технології і креативна індустрія, як показали численні дослідження, є одними з найбільш прогресивних щодо досягнення цілей інклюзивного розвитку. Саме вони здатні заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал, мобілізувати таланти та навички значної кількості креативних людей. Тобто сфера інформаційних технологій

[280] Резолюція учасників Другої міжнародної конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу: Зростання, що працює для всіх» 22-23 листопада 2018 р. Проект «ПРОМІС» м. Київ. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Resolution_Conference.pdf

та креативна індустрія виконують вагому соціальну роль у контексті цілей інклюзивного розвитку, а саме: продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів самоорганізації та розвитку громад.

ІТ-сектор як найрозвиненіший та найбільший за обсягом сегмент інноваційної економіки в Україні, один з найбільш динамічних експортних напрямів економіки України, який є висококонкурентним на світовій арені, залишається одним з ключових факторів економічного зростання України в найближчій перспективі.

Протягом останніх 12 років відбувалось практично безперервне зростання загального обсягу експорту послуг ІТ-сектору – щорічний приріст становив 28,9%. Послуги українських сервісних ІТ-компаній є одним з ключових напрямів національного експорту (друге місце в 2018 р.). Основними конкурентними перевагами України на міжнародному ринку є достатньо велика чисельність і високий рівень кваліфікації спеціалістів за одного з найнижчих рівнів оплати праці у світі. 17 українських ІТ-компанії потрапили в міжнародний рейтинг The Best of The Global Outsourcing 100, міжнародної асоціації IAOP[281], який базувався на результатах всієї історії компаній з 2009 р. Також Україна увійшла до складу десяти найбільш привабливих європейських країн для аутсорсингу (восьма позиція) та зайняла 24 позицію серед 55 країн світу в міжнародному рейтингу Global Services Location Index 2018 американської консалтингової компанії A. T. Kearney[282].

Розвиток ІТ-сфери має не лише позитивні економічні ефекти для країни (внесок ІКТ сягнув 4% ВВП України в 2018 р. порівняно з 0,8% в 2012 р.), але і виконує вагому соціальну роль у контексті цілей інклюзивного розвитку (а саме: продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів розвитку громад тощо).

Соціальна роль ІТ у контексті продуктивної зайнятості проявляється в забезпеченні високого рівня зростання чисельності зайнятих в українському ІТ-секторі, який протягом 2010-2018 рр. становив у середньому 21%. Так, зокрема, в Україні на початку 2019 р. налічувалося більше 4 тис. активних ІТ-компаній з чисельністю близько 160 тис.

[281] The Best of The Global Outsourcing 100. IAOP. 2019. URL: https://www.iaop.org/Content/19/165/5037

[282] Kearney A. T. Global Service Location Index. The Widening Impact of Automation. AT Kearney. URL: https://enterprise.press/ATK-2017-GLSI-The-Widening-Impact-of-Automation.pdf

співробітників[283]. Штаб-квартири більшості компаній індустрії ІТ розміщені в головних ІТ-центрах країни – мм. Києві, Харкові, Львові, Дніпропетровську та Одесі. Більшість штаб-квартир вітчизняних ІТ-компаній (61%) розміщено в Україні, 25% – Північній Америці, 12% – Європі і 2% – Ізраїлі[284].

У цьому контексті варто відзначити, що в ІТ-секторі зайняті не тільки вузькоспеціалізовані технічні фахівці або програмісти. Згідно з проведеним галузевим опитуванням, понад чверть співробітників компаній – нетехнічні працівники. На ІТ-ринку знаходять роботу представники таких сфер, як дизайн, фінанси, управління персоналом тощо. Окрім цього, ІТ-компанії залучають додатковий персонал з обслуговування, здебільшого наймаючи зовнішніх постачальників послуг зприбирання, охорони тощо.

У вимірі цілей інклюзивного розвитку соціальна роль ІТ-сектору зростає в контексті гідного рівня оплати праці та зростання рівня надходжень до державного бюджету. Так, у 2018 р. середньомісячна заробітна плата в ІТ-секторі становила 1650 дол. США (або 10 дол. на год.), що майже в 3,7 раза вище за середній рівень оплати праці в промисловості України та в 5,5 раза – за середній рівень оплати праці в Україні загалом[285]. Розмір надходжень до державного бюджету на одного працюючого в ІТ-секторі в 2014-2018 рр. був значно вищий, ніж у середньому по країні, а загальна сума податкових платежів, сплачених ІТ-компаніями у цей період, у середньому зростала на 26,5% щороку. Розмір надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), сплаченого працівниками ІТ-сектора у 2017 р., в 3,7 раза перевищував середній рівень по країні. Зважаючи на те, що в секторі ІТ широко застосовується модель співпраці зі спеціалістами ФОП, розмір єдиного податку, сплачений одним активним підприємцем у 2017 р., у 3,4 раза перевищував середній розмір ПДФО на одного працюючого[286].

Активізація процесу зростання кількості ІТ-проектів і компаній в Україні, що стимулює їхніх засновників не тільки до активного пошуку фінансового забезпечення для процесу їх розвитку, але й диференціації

---

[283] DOU: Спільнота програмістів України. URL: http://dou.ua

[284] Hi-Tech Ukraine from A to Z. Software development & IT services: The rise of a tech nation. Ukraine Digital News. Pre-release version. Desember 2015. URL: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf

[285] DOU: Спільнота програмістів України. URL: http://dou.ua

[286] Розвиток української ІТ-індустрії. Аналітичний звіт. Асоціація «IT Ukraine». Офіс ефективного регулювання (BRDO). 2018. URL: https://itukraine.org.ua/ukraïnska-it-industriya-druge-miscze-v-eksporti-poslug-ta-10-mlrd.-griven-podatkiv.html

його джерел, зумовила зростання інтересу до проведення краудфандингових кампаній (Crowdfunding). Через краудфандинг (об'єднання ресурсів і фінансування громадою стартапів) українським IT-компаніям у 2018 р. вдалося залучити 2,3 млн дол. США, що на 14,7% більше за показник 2016 р.

Таблиця 3.3

Найуспішніші краудфандингові кампанії українських IT-компаній у 2013-2018 рр.

№ п/п	Назва IT-проекту	Зібрано коштів, тис. дол. США	Запланована сума, тис. дол. США	Платформа	Опис IT-проекту
1	Feel VR	500	60	Kickstarter	Руль і педалі для комп'ютерних ігор
2	UGears	460	35	Kickstarter	Механічні 3-D моделі для самостійного збирання
3	LaMetric	370	69	Kickstarter	«Розумний» годинник
4	Piper	280	50	Kickstarter	Гра-набір інструментів для винахідників-початківців
5	iBlazr	254	70	Kickstarter	Підсилений спалах для iPhone, iPad, Android і Windows
6	Petcube	319	100	Kickstarter	Пристрій для спостереження за домашніми тваринами
7	Robo Wunderkind	247	70	Kickstarter	Роботизована іграшка для дітей
8	eCozy	198	170	Seedmatch.de	«Розумний» енергозберігаючий термостат
9	Lunecase	156	50	Kickstarter	«Розумний» чохол для iPhone з функцією підсвітки
10	Branto	109	50	Indigogo	«Розумний» домашній пристрій для спостереження
11	Senstone	389	50	Kickstarter	Модний кулон для переведення голосу в текст
12	Jollylook	377	15	Kickstarter	Екологічна фотокамера для миттєвих фотознімків

Джерело: складено за[287].

Більшість успішно проведених краудфандингових кампаній українських IT-підприємств представляють сегмент споживацького інтернету (consumer Internet) та інтернету речей (Internet of Things).

Однією з найбільш успішних вітчизняних краудфандингових кампаній стала кампанія київської UGears на платформі Kickstarter, для забезпечення розробки та виготовлення 3D конструкторів для технічної творчості дітей та

[287] Hi-Tech Ukraine from A to Z. Software development & IT services: The rise of a tech nation. Ukraine Digital News. Pre-release version. Desember 2015. URL: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf

дорослих[288]. Під час її проведення у 2018 р. вдалося залучити 460 тис. дол. США (було заявлено 35 тис. дол. США), у 2015 р. – 407 тис. дол. США (було заявленно 20 тис. дол. США.). У сегменті інтернету речей варто виділити кампанію київських розробників Petcube, яким в 2017 р. вдалося зібрати на платформі Kickstarter 319 тис. дол. США для реалізації пристрою, що дозволяє через мобільний додаток дистанційно стежити, розмовляти та грати в ігри за допомогою лазерної указки зі своїми домашніми улюбленцями[289].

Незважаючи на високу соціально-економічну активність окремих ІТ-компаній, найбільш концентровано реалізація інклюзивної взаємодії проявляється в межах ІТ-кластерів як одного з основних елементів української ІТ-екосистеми. Об'єднуючись між собою в основних регіональних центрах ІТ-сектору України, ІТ-підприємства разом із місцевими органами влади, профільними навчальними закладами та сервісними структурами у сфері інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), формують ІТ-кластери, головною метою яких є спільна реалізація проектів, які сприятимуть активізації розвитку ІТ-сектору та сфери високих технологій на національному та міжнародному рівнях, реалізації різноманітних соціальних та інфраструктурних проектів, а також втіленню системних перетворень у бізнес-середовищі їхніх міст і регіонів.

Оскільки український ІТ-сектор є здебільшого індустрією аутсорсингової розробки, цілком логічно, що саме провідні аутсорсингові ІТ-компанії стали ядром ІТ-кластерів у великих містах України. Сьогодні в Україні створено 18 ІТ-кластерів (у т.ч. 12 активно функціонуючих) (рис. 3.12), які розміщені в Києві, Львові, Харкові, Одесі, Дніпрі, Вінниці, Луцьку, Івано-Франківську, Коломиї, Конотопі, Запоріжжі, Маріуполі, Миколаєві, Тернополі, Хмельницькому, Чернігові, Черкасах і Чернівцях.

Узагальнюючи (табл. 3.4), варто виділити декілька важливих проектних напрямів роботи ІТ-кластерів у контексті цілей інклюзивного розвитку:

– модернізація та розвиток ІТ-освіти в межах своїх міст і регіонів (як у межах комплексної роботи з закладами вищої освіти, так і в площині профорієнтаційних ініціатив);

– активізація розвитку професійної мережі та сприяння налагодженню контактів між ІТ-експертами;

---

288 Дані сайту Ukrainian Gears. URL: http://ukr-gears.com/about-us.html

289 Дані сайту Petcube Inc. URL: https://petcube.com

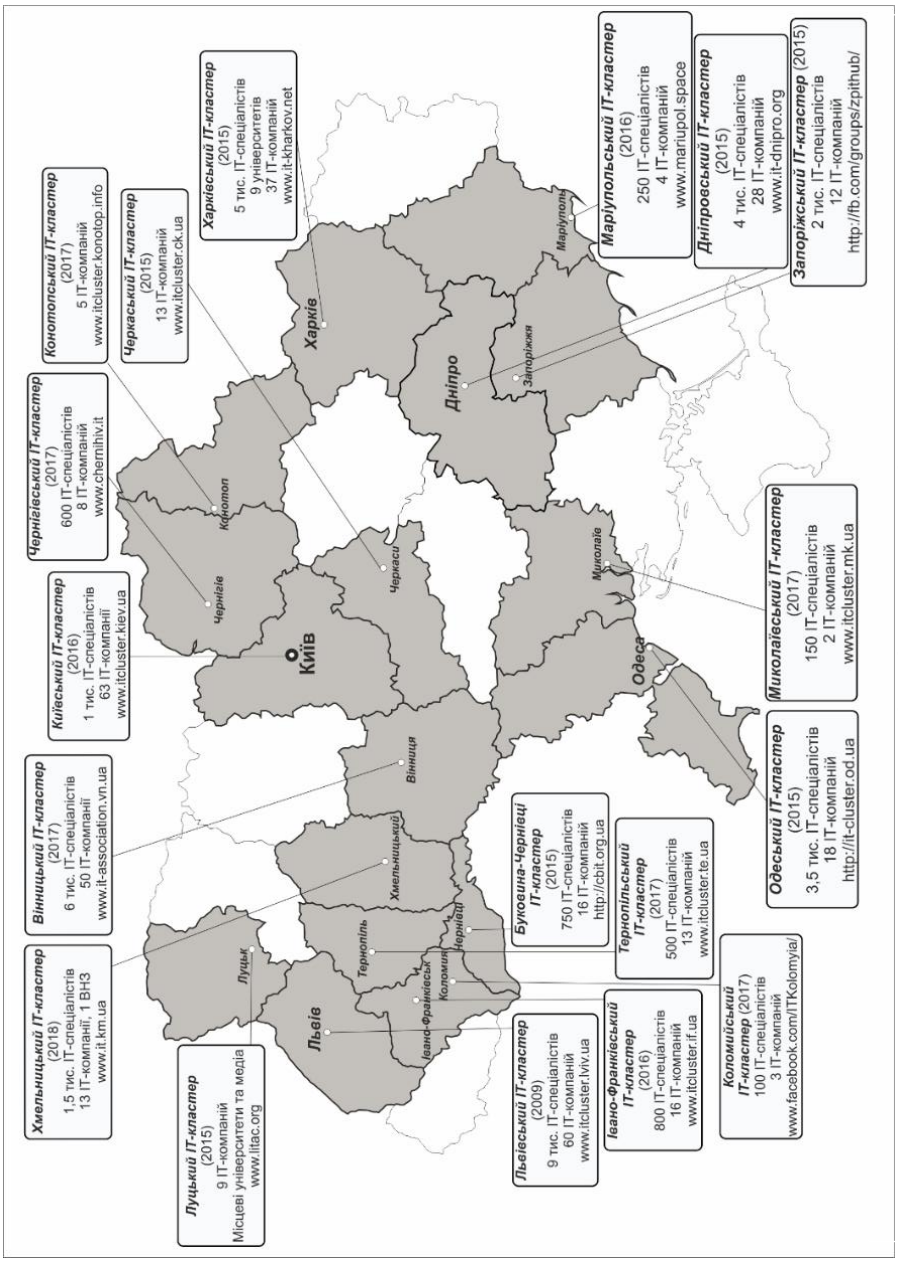

Рис. 3.1.2. Локалізація ІТ-кластерів в Україні

Джерело: складено за[290].

[290] Яремчук Р.Є. Інституційне середовище створення підприємницької екосистеми як основної передумови зростання ділової активності в ІТ-секторі України. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет-конференції. Луцьк, 2017. С. 103-105.

Таблиця 3.4

Основні проектні напрями роботи активно функціонуючих ІТ-кластерів в Україні в 2010-2018 рр.

Назва ІТ-кластера	Проектний напрям роботи				
	Освіта	***Розвиток професійної співпраці та промоція***	***Соціальна інфраструктура***	***Правова підтримка***	***Дослідження ринку ІКТ***
ІТ кластер Вінниця	Інкубатор інновацій	Vinnytsia Idea Garage; Meet TEDxVinnytsia	Smart IT City; Вінницький технопарк	Співпраця з містом	
ІТ кластер Дніпро	Шкільні та студентські олімпіади з програмування; Цикл тех. та проф. івентів; Просвітницька діяльність у школах; IT Dnipro Biz School	Проморолик «ІТ Дніпро»; 300 Startups Forum ІТ-календар Дніпра; ITDC_interview; IT Biz Meetup; IT Dnipro Conference; Hire Dnipro	Kindergarten;	Співпраця з містом; Legal Protection	Аналітичне дослідження ІТ-галузі у регіоні
Івано-Франківський ІТ-кластер	IT Cluster Академія; Година коду; Startup Crash Test	Startup Camp; IT Weekend; День Кар'єри; IT Football Cup; Table-Tennis Cup; TEDxIvanoFrankivsk Women; IT Rally; Design Village		Співпраця з містом	
Київський ІТ кластер	Комунікаційна Платформа Освіта-Бізнес; AI програма в КПІ; Профоорієнтовані зустрічі; Магістерська програма Mastis	Івенти та безкоштовні консультації; Картка IT Club Kyiv; Startup World Cup; Грантові програми; Акселераційна програма		Співпраця з містом	Дослідження ІТ-ринку Києва
Луцький ІТ кластер	EDUUP; Robopractica; Я знаю про ІТ	IT.WorkUp; Арт-хакатон "Університет міста"; ІТ-вакансії; IT-practice	IT social pro	Співпраця з містом	
Львівський ІТ кластер	IT Expert; IT Future; IT Challenge; бакалаврські програми IoT@NULP, AI@NULP, DS@LNU, CS@LNU, DS&IS@LNU	IT Arena; Lviv IT Tour; Lviv IT Club; Lviv IT Jazz Conference; Futureland Festival	IT House; IT Village; IT Park; IT Jet	Співпраця з містом	IT Research
ІТ кластер Одеси	Introduction to IT	BlackSea IT Summit	Municipal Internet access	Співпраця з містом; Legal Committee	
Конотопський ІТ кластер	IT Moms; Technology Nation; Клуб робототехніки; Курси програмування	Social Education Experiment; Квест Конотоп	GPS-трекери у громадському транспорті; Публічні веб-камери	Співпраця з містом	
Тернопільський ІТ кластер	Курс ІТ-освіти для бійців АТО	Файне.ІТ; хакатон "Тернопіль без проблем"		Співпраця з містом	
Харківський ІТ кластер	Hard Skills Exam; Mastis; Open IT 2019; Магістерська програма «Стратегічні комунікації та нові медіа» в ХНУ ім. В.Н. Каразіна	IT Talks; Easy2Start IT Career; Kids2IT; Students2IT, Kharkiv IT Unicorns; Passion Talk; International Relations		Співпраця з містом; – IT Legal Support; Visa Support	Огляд харківського ІТ-ринку

Назва IT-кластера	Проектний напрям роботи				
	Освіта	***Розвиток професійної співпраці та промоція***	***Соціальна інфраструктура***	***Правова підтримка***	***Дослідження ринку ІКТ***
Буковина-Чернівці IT кластер	Міський конкурс стартапів серед учнівської молоді м. Чернівці; Перша битва стартапів коледжів Чернівців	Buk Science Day	Конкурс на створення чат-ботів у сфері нерухомості	Співпраця з містом	
Чернігівський IT кластер	Олімпіада з програмування для студентів ЧНТУ; Chernihiv.IT ProsvITa	Chernihiv.IT Conference		Співпраця з містом	

Джерело: складено за[291].

– підтримка розвитку міста чи регіону, підвищення рівня їх конкурентоздатності у масштабі країни;

– формування позитивного іміджу країни та регіону на міжнародній арені;

– удосконалення існуючих та створення нових елементів соціальної інфраструктури;

– діалог з органами місцевої влади з питань покращення та розвитку IT, а також реалізації системних змін у бізнес-середовищі міста.

Наприклад, проектна діяльність Львівського IT-кластера, першого та найбільш активного сьогодні IT-кластера в Україні, сконцентрована на таких соціально важливих для IT-сектору напрямах, як освіта, інфраструктура, право та промоція. Завдяки послідовній реалізації проектів та ініціатив Львівського IT-кластера відбувається суттєва активізація розвитку професійної мережі та сприяння налагодженню контактів між IT-експертами. Серед таких проектів варто відзначити такі[292]:

1. Lviv IT Arena (одна з найбільших IT-подій України, яка щорічно об’єднує понад 2500 IT-спеціалістів);
2. IT Future (освітня ініціатива для школярів, завдяки якій вони дізнаються про роботу в IT-сфері від експертів відомих львівських компаній – учасників кластера);
3. Lviv IT Club (найбільша та найпотужніша IT-спільнота Львова);
4. IT Jet (проект, спрямований на розширення авіасполучення Львова);

[291] DOU: Спільнота програмістів України. URL: http://dou.ua
[292] Дані сайту Lviv IT Cluster. URL: www.itcluster.lviv.ua

5. IT Expert (модернізація IT-освіти у львівських університетах відповідно до потреб ринку);

6. Lviv CSIT (шкільна олімпіада із IT);

7. Lviv IT Jazz Conference (нетворкінг-подія національного рівня, що об'єднує представників найбільших IT-компаній, інвестиційних фондів та бізнесу);

8. IT Research (масштабне дослідження IT-ринку Львова);

9. Бакалаврська програма Internet of Things (пілотна навчальна програма, яка готує фахівців динамічної сфери інтернету речей, найзатребуванішого IT-напряму);

10. IT House, IT House 2.0, IT House Premium, IT Village (будівництво житла для працівників IT-індустрії міста);

11. Innovation District IT Park (наймасштабніший інфраструктурний проект Львівського IT-кластера);

12. Futureland Festival (фестиваль технологій та електронної музики, який щорічно об'єднує декілька тисяч прихильників музики та технологій).

Завдяки зусиллям Львівського IT-кластера в IT-секторі Львова відбулися численні позитивні зрушення, зокрема:

– організовано одну з найбільших IT-конференцій в Україні – Lviv IT Arena, яка в жовтні 2016 р. зібрала більше 1400 талановитих IT-спеціалістів з України та різних країн Європи;

– за ініціативи Львівського IT-кластера та підтримки Львівської міської ради восени 2015 р. у Львові розпочалося будівництво двохсекційного 72-квартирного житлового будинку «IT House» для IT-спеціалістів, яке було завершено в 2017 р.;

– розроблено та презентовано проект будівництва IT-парку (Innovation District IT Park) у Львові – найбільш масштабного інфраструктурного проекту для IT, який передбачає створення в межах міста протягом 10 років інфраструктури нового покоління, котра включатиме такі необхідні для міського IT елементи, як офісні будівлі, корпус університету, сучасний дитячий садочок, готель, гастрономічна та спортивна зони. Побудова IT Park у Львові дасть змогу вирішити значну частину інфраструктурних проблем, з якими стикаються IT-компанії[293].

Зважаючи на те, що загалом чисельність працівників усіх учасників Львівського IT-кластера становить більше 15 тис. (половину від загальної

[293] Innovation District IT Park Lviv. URL: http://itcluster.lviv.ua/lviv-jazz-conference-u-l-vovi-pobuduyut-innovation-district-park

чисельності ІТ-фахівців Львова), їхній сумарний внесок у процес динамічного розвитку ІТ-сектору Львова та соціально-економічної системи міста дуже вагомий (рис. 3.13).

За активного сприяння Львівського ІТ-кластера протягом 2010-2017 рр. Львову вдалося досягти швидких показників розвитку ІТ-сфери (п'ятикратне разове зростання обсягу ІТ-сектору, з середньорічним темпом приросту в майже 30%), що створює позитивний бізнес-клімат для потенційних компаній та інвесторів, а також приносить значні прибутки ІТ-сектору міста.

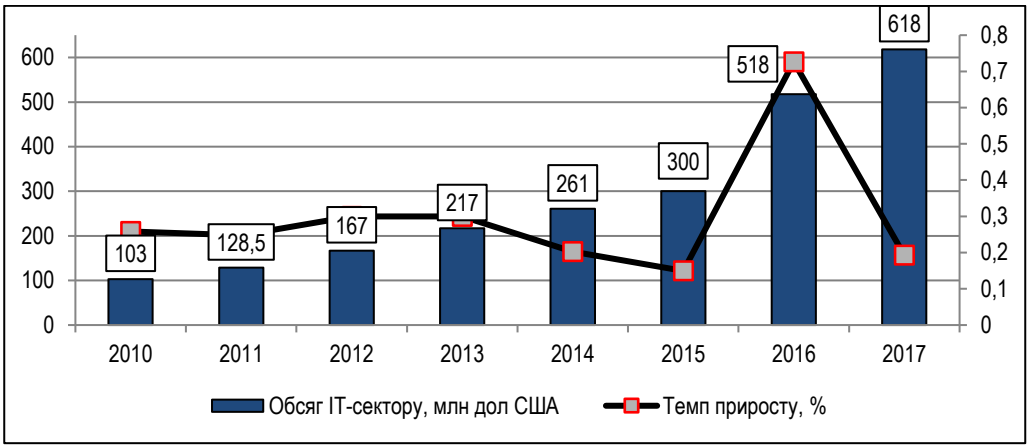

Рис. 3.13. ***Динаміка обсягу ІТ-сектору м. Львова в 2010-2017 рр.***
Джерело: складено за[294].

Іншим позитивним прикладом реалізації ІТ-кластером інклюзивної взаємодії в соціально-економічній системі міста є функціонування Харківського ІТ-кластера. Сформований провідними українськими та іноземними ІТ-компаніями, які розміщені в місті, за підтримки місцевих органів влади та закладів вищої освіти, Харківський ІТ-кластер взяв на себе ініціативу впровадження комплексних змін в ІТ-екосистему та соціальну інфраструктуру міста. За період свого існування Харківський ІТ-кластер вже встиг реалізувати численні важливі проекти, зокрема[295]:

– IT Legal Support (створення центру правової та юридичної підтримки ІТ-компаній в Харкові);

[294] Дослідження ІТ-ринку Львова. Lviv IT Research. URL: http://itcluster.lviv.ua
[295] Дані сайту Kharkiv IT Cluster. URL: www.it-kharkov.net

– Visa Support (надання допомоги IT-фахівцям у оформленні віз у країни ЄС і США);

– Open IT (серія навчальних воркшопів для студентів технічних спеціальностей семи харківських вишів);

– Hard Skills Exam (зміцнення зворотного зв'язку від компаній до освітніх закладів Харківського регіону);

– Kids2IT (освітня ініціатива, яка передбачає навчання школярів основам сучасних IT, лекції учасників кластера про IT-освіту в школах, а також підтримка олімпіад з програмування та інформатики);

– Passion Talk (серія відео лекцій про науку, історії успіху в технологічній та IT-сферах);

– Магістерська програма «Стратегічні комунікації та нові медіа» в ХНУ імені В. Н. Каразіна;

– International Relations (міжнародний маркетинг IT-сектора Харкова);

– Kharkiv IT Unicorns (серія заходів, спрямованих на активізацію розвитку стартапів у студентському середовищі Харкова та підвищення рівня його підприємницької культури.

Окремо варто відзначити освітній проект Харківського IT-кластера – Mastis, який передбачає вдосконалення магістерської програми в галузі інформаційних систем відповідно до потреб сучасного технологічного розвитку суспільства, дозволяючи університетам м. Харкова оперативно реагувати на кон'юнктуру світового ринку праці та освітньої галузі, а також на потреби роботодавців у IT-секторі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що активна діяльність IT-кластерів як комунікаційних площадок, де відбувається обмін досвідом, налагоджується зв'язок з місцевою владою та освітніми закладами, запускаються спільні проекти для розвитку IT-екосистеми та соціальної інфраструктури в Україні, в сучасних умовах є одним з ключових чинників інтенсифікації процесу розвитку не тільки української IT-сфери, але й ефективної реалізації цілей інклюзивного розвитку. Проте без скоординованої підтримки на загальнодержавному рівні вплив цього чинника є досить обмеженим і недостатнім для швидкого втілення позитивних змін у процесі функціонування як IT-сектору зокрема, так і соціально-економічної системи України загалом.

РОЗДІЛ 4. АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

4.1. Адміністративно-територіальна реформа як джерело ендогенного соціально-економічного зростання територій: результати та проблеми першого етапу реформи

Сучасна європейська концепція «нового регіоналізму» спирається на парадигму ендогенного зростання, в основі якої перетворення проблем регіонального розвитку на можливості через мобілізацію регіонального потенціалу, що неефективно використовувався раніше[296].

В Україні, яка тривалий час перебуває в умовах соціально-економічних трансформацій, проблематика використання можливостей ендогенного зростання через активізацію внутрішніх чинників і механізмів господарського розвитку країни, її регіонів і локальних територій набуває особливої ваги. Однак включення чинника ендогенного зростання регіонів і локальних територій гальмується, що, вочевидь, є наслідком неоптимального балансу принципів централізації та децентралізації в територіальному управлінні, що склався в системі адміністративно-територіального устрою. Пострадянська адміністративно-територіальна система і сформовані в її межах управлінські та бюджетно-фінансові взаємовідносини породжували патерналістські настрої і дестимулювали залучення усіх ресурсів задля територіального розвитку.

Адміністративно-територіальна реформа, яка розпочалася з прийняттям урядом у 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні[297], на наш погляд, має націлюватися на створення умов, за яких стимулюються ендогенне зростання, активне включення у процеси соціально-

[296] Нова регіональна політика для нової України: аналітична доповідь. К. Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. С. 6.
[297] Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р

економічного розвитку територій їх людського, природно-ресурсного та господарського потенціалу. Лише на такій основі можна реалізувати чисельні завдання з територіального розвитку, які передбачається вирішити під час реформи та зміцнити державу. Зазначимо, що у наявному сьогодні концептуальному й інституційному забезпеченні адміністративно-територіальної реформи недостатньо акцентується на основній її місії – активування чинників ендогенного розвитку адміністративно-територіальних утворень.

Успішність адміністративно-територіальної реформи зумовлюється інституційним середовищем її проведення, яке формується через відповідні інститути (інституційне забезпечення) й нормативно-правові акти (нормативно-правове забезпечення).

В ієрархії інституту державного управління стосовно сфери адміністративно-територіального устрою можна виділити підпорядковані інститути – територіального устрою, державної влади, місцевого самоврядування, самоорганізації населення. Їх можна розглядати як окремі інститути, злагоджена горизонтальна діяльність яких як між собою, так і з низкою інших функціональних інститутів – економічних, політичних, правових тощо, а також раціональність зв’язків з субінститутами нижчих рівнів визначатимуть загальну ефективність системи адміністративно-територіального устрою країни.

Інституціональний підхід засвідчує складність взаємозалежностей цілої низки інститутів у процесі адміністративно-територіальної реформи. При цьому усі інститути, інституції та організації впливають на її імплементацію (лат. impleo — «наповнюю», «виконую»). Ми розглядаємо проблематику імплементації адміністративно-територіальної реформи в Україні як джерело її ендогенного зростання «знизу» у двох аспектах: процесному та результуючому.

Практичне виконання заходів, які пов’язані із завданнями реформування адміністративно-територіального устрою України, зокрема зі змінами в системі адміністративно-територіальних одиниць, розпочалося у 2015 р. на основі згаданої вище Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Правовою основою реформування став Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII «Про добровільне об’єднання територіальних громад»[298]. Він

[298] Про добровільне об’єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19

націлювався на створення самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць базового рівня – об'єднаних територіальних громад (ОТГ). За визначенням Конституційного Суду України адміністративно-територіальні одиниці розглядаються як компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування[299].

Протягом 2015-2018 рр. було створено 884 ОТГ. 816 з них станом на 01.01.2019 р. обрали відповідні органи місцевої влади і отримали новий бюджетний статус з бюджетною самостійністю. У 2015 р. шляхом добровільного об'єднання сільських, селищних і міських рад було створено 159, у 2016 р. – 207, у 2017 р. – 309 і у 2018 р. – 141 ОТГ (рис. 4.1). Ще у 68 створених ОТГ перші вибори відбудуться у 2019 р.

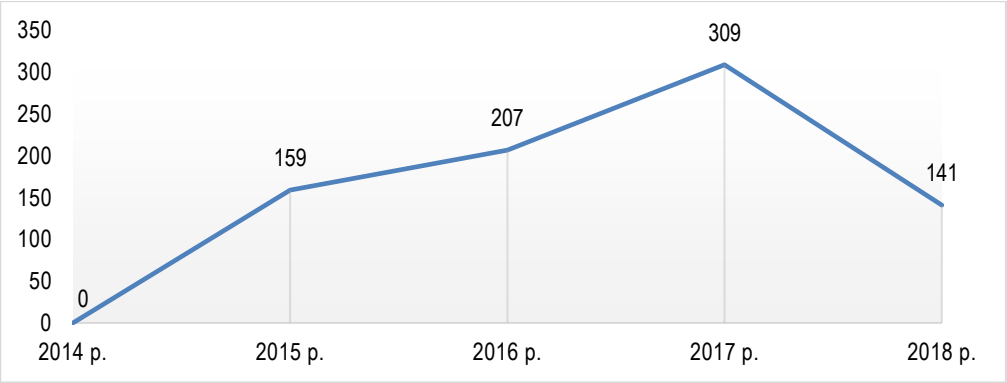

Рис. 4.1. ***Динаміка формування об'єднаних територіальних громад***
Джерело: складено за[300]

В утворенні 816 ОТГ, де пройшли перші вибори органів місцевого самоврядування, взяли участь 3715 сільських, селищних та міських рад з 10 998, які нараховувалися на початок 2015 р. (без анексованої Росією Автономної Республіки Крим та непідконтрольних уряду України територій Донецької і Луганської областей). В окремих регіонах об'єдналося більше половини місцевих рад базового рівня (Житомирській – 59,0%, Хмельницькій – 57,2%, Дніпропетровській – 54,6%, Чернігівській – 54,0%, Волинській – 52,9%, Запорізькій обл. – 52,5%). Водночас у низці регіонів об'єднанням було охоплено менше 20% сільських, селищних і міських рад –

[299] Рішення Конституційного Суду України від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01
[300] Дані сайту «Децентралізація влади». URL: https://decentralization.gov.ua/gromada

у Закарпатській обл. 5,9%, Кіровоградській – 14,5%, Вінницькій – 15,6%, Київській – 15,9%, Харківській – 16,8%. (рис. 4.2).

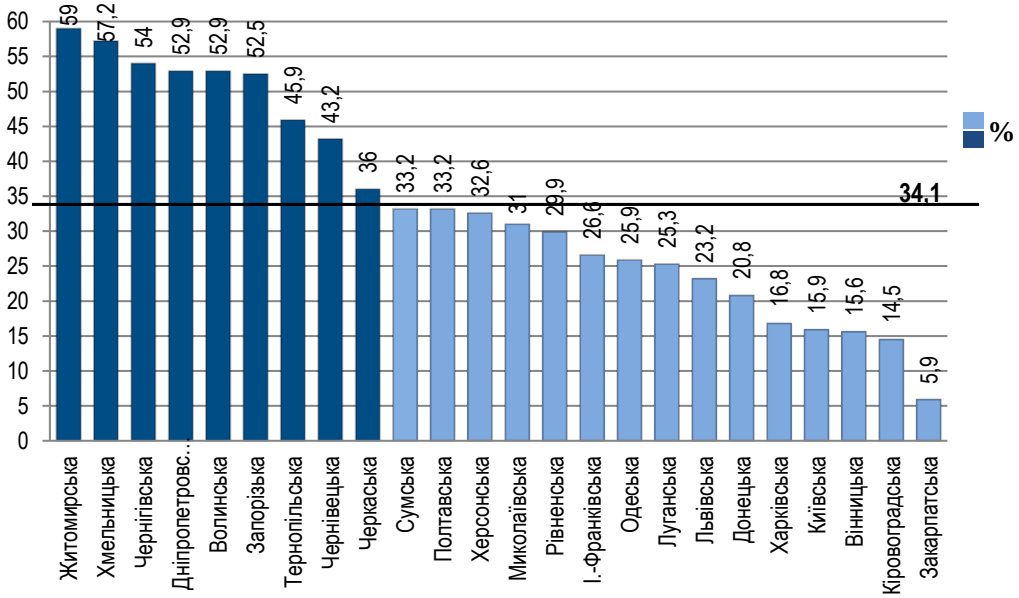

Рис. 4.2. ***Частка громад, що взяли участь в об'єднанні, в областях України***

Джерело: складено за[301]

Всього за 2015-2018 рр. об'єдналося 34,1% сільських, селищних, міських рад (табл. 4.1).

Такі темпи реформування базового рівня адміністративно-територіального устрою країни не відповідають орієнтирам, передбаченим затвердженою урядом Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Згідно з нею реорганізація органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади мала бути проведена на новій територіальній основі у 2017 р. постановою Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» від 31.08.2015 р. № 656-VIII також передбачалося завершити реформування місцевого самоврядування до чергових місцевих

[301] Дані сайту «Децентралізація влади». URL: https://decentralization.gov.ua/gromada

виборів у жовтні 2017 р.[302]. Очевидно, що на хід реформи впливали інституційні й організаційні чинники, які її гальмують. Найважливіші з них криються у сферах її конституційного й нормативно-правового забезпечення, загальноекономічного й політичного становища країни, організації проведення реформи. Вагомим є чинник низької ментальної готовності суспільства до самоорганізації життєдіяльності, недостатньої фахової підготовки управлінських кадрів органів влади на базовому рівні адміністративно-територіального устрою.

Таблиця 4.1

Результати об'єднання територіальних громад, станом на 01.01.2019 р.

№ п/п	Область	Кількість міських, селищних, сільських рад до об'єднання, усього	Створено ОТГ	Об'єднано міських, селищних, сільських рад, усього	%
1.	Вінницька	707	37	110	15,6
2.	Волинська	412	50	218	52,9
3.	Дніпропетровська	348	62	190	54,6
4.	Донецька	289	10	60	20,7
5.	Житомирська	631	63	372	59,0
6.	Закарпатська	337	6	20	5,9
7.	Запорізька	299	44	157	52,5
8.	Івано-Франківська	516	30	137	26,6
9.	Київська	661	16	105	15,9
10.	Кіровоградська	415	20	60	14,5
11.	Луганська	194	9	49	25,3
12.	Львівська	711	40	165	23,2
13.	Миколаївська	329	29	102	31,0
14.	Одеська	490	28	127	25,9
15.	Полтавська	503	45	167	33,2
16.	Рівненська	365	32	109	45,9
17.	Сумська	419	30	139	33,2
18.	Тернопільська	615	49	282	45,9
19.	Харківська	458	17	77	16,8
20.	Херсонська	298	28	97	32,6
21.	Хмельницька	605	45	346	57,2
22.	Черкаська	556	54	200	36,0
23.	Чернівецька	271	33	117	43,2
24.	Чернігівська	569	39	307	54,0
	Разом	**10998**	**816**	**3715**	**34,1**

Примітка: без тимчасово окупованих територій.
Джерело: складено за[303].

[302] Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади: постанова Верховної Ради України від 31.08.2015 р. № 656-VIII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/656-19
[303] Дані сайту «Децентралізація влади». URL: https://decentralization.gov.ua/gromada

4.1. Адміністративно-територіальна реформа як джерело ендогенного соціально-економічного зростання територій: результати та проблеми першого етапу реформи

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачалося:

— у першочерговому порядку внести до Конституції України зміни щодо утворення виконавчих органів обласних і районних рад і розподілу повноважень між ними;

— розробити проекти та прийняти законодавчі акти законодавства щодо запровадження механізму прямого народовладдя, удосконалення правового регулювання процедур проведення загальних зборів громадян за місцем їх проживання та встановлення додаткових гарантій діяльності органів самоорганізації населення, а також створити сприятливі правові умови для широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування;

— створити законодавчу основу для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання, передбачивши при цьому надання державної підтримки об'єднаним громадам протягом п'яти років після утворення для поліпшення інфраструктури надання послуг і транспортної доступності;

— створити законодавчу основу для реалізації права територіальних громад на співробітництво на засадах ресурсно-організаційної кооперації та отримання державної підтримки для реалізації проектів такого співробітництва;

— законодавчо врегулювати нову систему адміністративно-територіального устрою;

— здійснити моделювання адміністративно-територіальних одиниць у регіонах та розробити проекти нормативних актів, необхідних для завершення формування нової системи адміністративно-територіального устрою;

— визначити Мінрегіон України головним центральним органом виконавчої влади з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади і розробити на рівні Кабінету Міністрів України механізм координації проведення зазначеного реформування;

— провести широку інформаційно-роз'яснювальну роботу з питань реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади;

— завершити формування законодавчої бази з питань діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі з визначенням їх повноважень і ресурсного

забезпечення відповідно до вимог Концепції[304].

Стратегічною помилкою стало орієнтування у концептуальних основах проведення реформи на можливість її здійснення на засадах добровільного об'єднання територіальних громад. На негативні наслідки керівництва принципом добровільності об'єднання громад при реформуванні системи адміністративно-територіального устрою ми уже звертали увагу [305],[306],[307].

Першочергово слід було ставити й вирішувати завдання щодо внесення відповідних змін до Конституції України. Уже під час реформи Верховною Радою України було прийнято постанову № 656-VIII від 31.08.2015 р. «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади». Схвалений законопроект передбачав низку змін до Основного Закону України, які б відкрили можливості для системної та результативної адміністративно-територіальної реформи. Ним передбачено формування системи адміністративно-територіальних одиниць трьох рівнів: громади, райони, регіони (чинна Конституція, ст. 133, систему адміністративно-територіального устрою України визначає у такому складі: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села, що не відповідає фактичному стану, оскільки не міста, селища і села реально є адміністративно-територіальними одиницями, а відповідні міські, селищні та сільські ради у своїх територіальних межах); передбачено також формування виконавчих органів місцевого самоврядування на усіх рівнях (згідно зі ст. 118 Конституції виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації); зі ст. 140 вилучається умова щодо лише добровільного об'єднання у громаду, і тільки жителів сіл.

---

[304] Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р

[305] Кравців В. С., Жук П. В. Концептуальні засади реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні. *Регіональна економіка*. 2010. № 4. С. 7-16.

[306] Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування: монографія / наук. ред. В. С. Кравців. Львів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2016. 264 с. С. 161-162.

[307] Кравців В. С., Сторонянська І. З., Жук П. В. Реформування територіальної основи місцевого самоврядування в контексті його фінансової спроможності. *Економіка України*. 2017. № 1. С. 41-51.

4.1. Адміністративно-територіальна реформа як джерело ендогенного соціально-економічного зростання територій: результати та проблеми першого етапу реформи

Дотепер зміни, передбачені постановою, до Конституції не внесені, а перспективи вирішення цього питання (без чого неможливо завершити реформу у короткі терміни) сумнівні. Водночас для правового й нормативного забезпечення реформи у межах положень чинної Конституції активно формувалася правова й нормативна база. Її основи складає низка законів України та підзаконних актів:

– Закон України «Про співробітництво територіальних громад»;

– Закон України «Про добровільне об’єднання територіальних громад»;

– Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин»;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо організації проведення перших виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо набуття повноважень сільських, селищних, міських голів»;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо добровільного приєднання територіальних громад»;

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів»;

– розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»;

– постанова Кабінету Міністрів України від 8.04.2015 р. № 214 «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад»;

– низка розпоряджень Кабінету Міністрів України про визнання спроможними об’єднаних територіальних громад;

– низка розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо затвердження перспективних планів формування територій громад областей тощо.

Однак нормативно-правова база є лише однією з важливих складових реформи, яка покликана забезпечити повсюдність й повноту місцевого самоврядування та активізувати потенціал територіального розвитку на локальному, субрегіональному й регіональному рівнях. Успішність реформи значною мірою залежить від активності включення у неї інститутів

державного управління, трансформації інститутів місцевого самоврядування, їх креативності, готовності до діяльності в нових умовах. У цьому аспекті уже проявляються недоліки. Зокрема, дискретність реформи, зумовлена принципом добровільності формування об’єднаних територіальних громад, призводить до паралельного існування на локальному (ОТГ) і субрегіональному (райони) рівнях інституцій з системи державної виконавчої влади (райдержадміністрації) та місцевого самоврядування (виконавчі органи місцевих рад) з тотожними повноваженнями. Це не сприяє ефективному використанню місцевого кадрового потенціалу. Окрім цього, районні ради та райдержадміністрації у низці випадків проявляють незацікавленість у створенні ОТГ на підпорядкованих територіях, у тому числі через невизначеність щодо подальшого існування своїх інституцій, шляхів їх трансформації, можливого місця в системі інституту префектів як органу державного контролю за діяльністю місцевого самоврядування.

З іншого боку, місцеве самоврядування на базовому рівні відчуває гостро виражений кадровий дефіцит управлінців, які б відповідали новим умовам його функціонування, могли проявляти креативність та інноваційний підхід, забезпечували інтенсифікацію територіального розвитку. Водночас наявність на місцях людей, які демонструють вміння та бажання працювати в нових умовах, нейтралізується фінансовою неспроможністю низки наявних громад функціонувати у статусі об’єднаної територіальної громади через недосконалість існуючого механізму бюджетного вирівнювання й підтримки місцевих бюджетів, який унеможливлює набуття статусу спроможної територіальної громади для переважної більшості громад у гірських районах і на віддалених від центрів економічної активності сільських територіях. За цих обставин формування спроможних ОТГ у таких місцевостях фактично можливе тільки у межах цілого адміністративного району, однак при цьому консервується наявний стан низької економічної активності громад, не включається потенціал ендогенного розвитку локальних територій, гіпертрофовано зростає негативний ефект периферійності.

Зауважимо, що принцип добровільності об’єднання суттєво гальмує, а у багатьох випадках блокує, процес створення міських ОТГ шляхом об’єднання громад міст і сіл. Міські громади проявляють небажання об’єднуватися з фінансово слабкими сільськими, а сільські у багатьох випадках не погоджуються на об'єднання через побоювання втратити управлінський вплив на свою територію в умовах діючої виборчої системи,

включаючи вирішення питань землекористування. При цьому втрачають обидві сторони: міста – додаткові можливості зростання, сільські території – синергічні ефекти об'єднання з міськими, можливості використання інфраструктури міст, їх кадрового й креативного потенціалу.

Зростання бюджетної й управлінської самостійності об'єднаних територіальних громад ставить нові завдання у сфері державного контролю діяльності місцевого самоврядування, дотримання законності й вимог Конституції України. Об'єднані громади не повинні, з одного боку, ставати екстериторіальними, мають функціонувати у певній регіональній та субрегіональній системі. З іншого боку, недопустимою і такою, що загрожує національній безпеці, є втрата державного контролю за місцевим самоврядуванням. Інтереси місцевих еліт, які в об'єднаних територіальних громадах отримують широкі можливості, можуть не збігатися з державними. Зарубіжна практика засвідчує необхідність дієвого контролю держави за місцевим самоврядуванням і виробила відповідні механізми й інструменти контролю. В Україні такий контроль сьогодні значною мірою забезпечується обласними та районними державними адміністраціями. Очікувана від реформи передача від них функцій виконавчої влади відповідним органам системи місцевого самоврядування вимагає трансформації функцій державних адміністрацій чи запровадження нового владного інституту – префектів тощо.

Загалом досягнуті результати реформи засвідчують як певний потенціал можливостей щодо формування адміністративно-територіальних одиниць з вищою бюджетною та управлінською спроможністю, так і недостатню активність проведення реформи за принципом добровільності об'єднання громад. Необхідним є пошук шляхів більш активного проведення реформи децентралізації у частині формування спроможних територіальних громад та уникненням при цьому низки ризиків, які загрожують успішності реформи.

Суть цих ризиків випливає із загроз, які можуть проявлятися внаслідок:

– дисбалансів між загальнодержавними й територіальними (локальними, субрегіональними, регіональними) інтересами при зростанні управлінської самостійності адміністративно-територіальних одиниць без запровадження дієвого державного контролю за дотриманням положень Конституції України та вимог законодавства у діяльності їх органів управління;

– поглиблення територіальних соціально-економічних

диспропорцій, негативних наслідків периферійності через втрату функцій адміністративного центру цілою низкою населених пунктів;

– недоліків керованості на локальному рівні, зумовлених недостатньою підготовленістю органів управління територіальних громад до роботи в умовах значного розширення їх повноважень;

– непослідовності, часової дискретності реформи, що призводить до розбалансування місцевих бюджетів у районах, де сформувалися об'єднані територіальні громади, які володіють вищою фінансовою спроможністю, за одночасного функціонування сільських і селищних рад з низьким бюджетним потенціалом;

– недоліків методичного інструментарію розроблення перспективних планів формування територій громад, як наслідок – їх недостатньої обґрунтованості, ігнорування місцевих особливостей;

– соціального невдоволення через погіршення доступності низки публічних послуг внаслідок формування об'єднаних територіальних громад, у яких комунікативна доступність до місць надання таких послуг може погіршитися.

Поглиблення реформи децентралізації, яка у багатьох випадках демонструє свою соціально-економічну результативність, усунення наявних недоліків і запобігання зазначеним вище ризикам реформування місцевого самоврядування й адміністративно-територіального устрою держави потребує вирішення низки ключових питань, зокрема:

– конституційного забезпечення та адекватної законодавчої підтримки реформи;

– запровадження якісно нового інституту державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування;

– синхронізації вирішення завдань реформування адміністративно-територіального устрою із секторальними реформами соціальної сфери, бюджетно-податковою реформою, реформою аграрного сектору економіки тощо;

– системного реформування адміністративно-територіального устрою на базовому і районному рівнях;

– формування нової державної політики регіонального розвитку з акцентами на зростаючу управлінську, економічну й політичну роль базового рівня адміністративно-територіального устрою у вирішенні питань як місцевого значення, так і завдань субрегіонального й регіонального розвитку.

Для вирішення цих завдань необхідно:

– завершити процес конституційної реформи у частині децентралізації на базі постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» від 31.08.2015 р. № 656-VIII, що дозволить усунути окремі невідповідності між положеннями Конституції та практикою побудови й функціонування системи адміністративно-територіального устрою України, запровадити принципи збалансованого з локальними, регіональними й державними інтересами формування об'єднаних територіальних громад, прискорити реформу децентралізації, забезпечити повсюдність й повноту місцевого самоврядування разом зі створенням дієвих механізмів державного контролю за дотриманням вимог Конституції й законодавства України у діяльності органів місцевого самоврядування, гарантування унітарності держави;

– удосконалити методичний інструментарій формування спроможних територіальних громад і розроблення перспективних планів формування територій громад областей, більшою мірою враховуючи місцеві умови, не допускаючи надмірного укрупнення адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, за якого зростає віддаленість громадянина і влади, втрачається потенціал причетності й ініціативності мешканців у вирішенні питань місцевого значення, консервуються патерналістські очікування мешканців й незацікавленість в особистій участі у життєдіяльності громад. З огляду на зазначене вбачається за доцільне переглянути окремі положення затвердженої Кабінетом Міністрів України Методики формування спроможних територіальних громад і внести зміни до низки затверджених перспективних планів формування територій громад;

– прискорити реформування у сферах освіти, охорони здоров'я, надання адміністративних послуг тощо у тісному зв'язку з питаннями децентралізації влади й розширення повноважень органів місцевого самоврядування, не допускаючи при цьому необґрунтованого перекладання функцій та повноважень державної виконавчої влади на місцеве самоврядування;

– переглянути політику міжбюджетних відносин, передбачити зростання частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті держави шляхом перерозподілу податкових і неподаткових надходжень між бюджетами. Удосконалити систему бюджетного вирівнювання насамперед у частині збільшення державної допомоги територіальним громадам

гірських і віддалених від центрів економічної активності сільських територій;

– вжити заходів для посилення управлінського потенціалу на рівні базової ланки місцевого самоврядування, вдосконалити систему підготовки й перепідготовки управлінських кадрів для органів управління об'єднаних територіальних громад, ширше використовуючи, зокрема, можливості Національної академії державного управління при Президентові України;

– забезпечити розроблення та реалізацію основ нової державної політики регіонального розвитку, в якій врахувати зростаючу управлінську, економічну й політичну роль базового рівня адміністративно-територіального устрою у вирішенні питань місцевого й регіонального розвитку, необхідність усунення передумов та наслідків надмірної соціально-економічної диференціації на регіональному й локальному рівнях, запобігання негативним проявам периферійності внаслідок укрупнення адміністративно-територіальних одиниць базового рівня;

– забезпечити подальшу фінансову підтримку державою об'єднання територіальних громад, зокрема через надання коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної дорожньої, соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Нагального вирішення потребують проблемні питання, пов'язані з відірваністю реформування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня від реформування районів. Зміни в системі адміністративно-територіального устрою України на базовому рівні, створення об'єднаних територіальних громад з переходом у їх відання більшості функцій місцевого самоврядування, які раніше відносилися до повноважень району, потребують перегляду функцій районів у системі публічної влади. Станом на березень 2019 р. в Україні у 18 з 490 наявних адміністративних районів уся територія охоплена ОТГ. У 145 районах об'єднаними громадами охоплено 50-99% території. ОТГ уже створені у 369 районах[308].

Перехід від районів до ОТГ низки функцій у сфері освіти, охорони здоров'я, культури тощо змінює їх управлінський профіль. Через суттєве вивільнення від функцій місцевого самоврядування на субрегіональному рівні надалі зберігатимуться функції з державного управління та розташовуватимуться територіальні підрозділи центральних органів

[308] Моніторинг децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 12 березня 2019 року. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10749

виконавчої влади. Сучасна практика засвідчує неефективність їх локалізації у межах наявних районів, свідченням чого є формування міжрайонних структур. За таких обставин збереження наявної мережі адміністративних районів суперечить практиці та не відповідає теорії територіальної організації влади, яка передбачає ієрархію управлінських функцій з їх концентрацією в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Актуальним стає укрупнення адміністративних районів. Однак інституційно методичні засади створення нових адміністративних районів на сьогодні не визначені, хоча низка важливих аспектів проблематики формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня знаходила своє відображення у публікаціях науковців і практиків[309],[310],[311],[312].

Термін «район» (лат. rayon — «окіл, округ») загалом застосовується у кількох значеннях. У географічному значенні район – територія, виділена за певними ознаками. Це також таксономічна одиниця в системі територіального поділу (районування). В контексті адміністративно-територіального поділу термін «район» в Україні почав застосовуватися під час радянської адміністративної реформи 1920-х рр. До того часу адміністративно-територіальні одиниці субрегіонального рівня у Великому князівстві Литовському, Польському королівстві, Російській імперії, Речі Посполитій, Королівстві Галичини та Володимирії, Західно-Українській Народній Республіці, а також у СРСР носили назву «повіт».

Дефініція поняття адміністративного району у чинних нормативно-правових актах не визначена. Відповідно до ст. 133 Конституції України райони у системі адміністративно-територіального устрою України є адміністративно-територіальними одиницями другого порядку (як і міста обласного значення) та входять до складу автономної республіки, областей або міст державного значення. Міста обласного значення також можуть

---

[309] Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К.: ТОВ «Софія-А», 2014. 168 с.
[310] Лісовий А. Розукрупнення областей – перший етап адміністративно-територіальної реформи. *Економіст*. 2008. № 8. С. 26-30.
[311] Ткачук А. Ф. Децентралізація влади: від потреби до реалізації (робочий зошит). К.: ІКЦ «Легальний статус». 2013. 116 с.
[312] Жук П. В. Концептуальні підходи до реформування адміністративно-територіального устрою України. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І .Долішнього НАН України», 2017. С. 19-20.

поділятися на райони в містах, які уже будуть адміністративними одиницями нижчого порядку.

У проекті закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України», зареєстрованому за № 8051, пропонується таке трактування:

1. Район – адміністративно-територіальна одиниця субрегіонального рівня, яка складається з громад, загальна чисельність населення яких становить не менше ніж 150 тис. жителів. На територіях із щільністю населення менше середньої щільності населення відповідної області район може мати меншу кількість жителів, якщо площа такого району перевищує середню площу району по області.

2. Район є територіальною основою організації та діяльності місцевого органу виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органу місцевого самоврядування району, в тому числі для надання адміністративних, соціальних та інших послуг, що не можуть бути надані органами місцевого самоврядування на рівні громад.

3. Адміністративний центр району визначається з урахуванням історичних особливостей, географічного розташування, наявності інфраструктури для розміщення місцевого органу виконавчої влади, територіальних органів центральних органів виконавчої влади та органу місцевого самоврядування району[313].

Ми пропонуємо розглядати райони як адміністративно-територіальні одиниці, що входять до складу одиниць вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста зі спеціальним статусом) і є територіальною основою для організації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування на субрегіональному рівні. Райони мають складатися з адміністративно-територіальних одиниць первинного (базового) рівня – територіальних громад.

Повноваження місцевого самоврядування між громадами та районом слід розподілити згідно з принципом субсидіарності й наділити органи місцевого самоврядування районів тільки тими повноваженнями, виконання яких на базовому рівні ускладнене чи менш ефективне.

Реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади, яке здійснюється в Україні, уже змінює розподіл повноважень щодо місцевого самоврядування між районами й громадами,

[313] Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=63508

яким, у разі об'єднання, передаються майже усі самоврядні функції.

Через створення ОТГ повноваження районів у сфері місцевого самоврядування звужуються й відкриваються можливості їх укрупнення. Ще раніше переросла наявні районні межі територіальна організація діяльності державних органів виконавчої влади. Наголосимо, низку повноважень з місцевого самоврядування, зокрема зазначених у табл. 4.2, слід надалі відносити до районного рівня.

Таблиця 4.2

Повноваження органів місцевого самоврядування на рівні району в умовах реформи децентралізації

№ п/п	Сфера діяльності	Рівень району	
		Перелік послуг	**Суб'єкти надання послуг**
1.	Освіта	Методичне забезпечення, підвищення кваліфікації працівників системи освіти, інспекційна робота, інтернатне навчання	Школи-інтернати, методичні кабінети
2.	Охорона здоров'я	Медичні послуги вторинного рівня	Заклади охорони здоров'я вторинної медичної допомоги
3.	Культура	Утримання районних закладів культури (театри, музеї тощо), організація та проведення районних культурно-мистецьких заходів, забезпечення участі у регіональних, загальнодержавних і міжнародних культурно-мистецьких заходах	Школи естетичного виховання, музичні школи, театри, музеї, бібліотеки, інші установи культури районного підпорядкування
4.	Фізична культура та спорт	Спеціалізована спортивна підготовка, районні фізкультурно-спортивні заходи, організація участі у регіональних, державних і міжнародних фізкультурно-спортивних заходах	Спеціалізовані спортивні школи, спортивні клуби
5.	Громадський транспорт	Організація пасажирських перевезень між територіальними громадами	Автотранспортні підприємства на конкурсних засадах
6.	Містобудування та архітектура	Планування розвитку території, ведення містобудівної документації, дозвільні процедури, архітектурно-будівельний контроль	Відділ архітектури, архітектурно-будівельного контролю, бюро технічної інвентаризації
7.	Економічний розвиток та підприємництво	Стратегічне та поточне планування соціально-економічного розвитку, сприяння у залученні інвестицій, реєстрація суб'єктів підприємництва, управління природними ресурсами, видача патентів тощо	Відділ економічного розвитку, агентство економічного розвитку

Джерело: авторська розробка.

Однак при цьому проблематика доступності мешканців до надавачів послуг втрачає пріоритетність, оскільки основний перелік послуг, які забезпечують органи місцевого самоврядування, надаватиметься в об'єднаних територіальних громадах. На рівні району

зосереджуватиметься діяльність державних органів виконавчої влади. Серед них розглядаємо територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади: міністерств внутрішніх справ, оборони, соціальної політики, фінансів, юстиції України, а також особливих центральних органів державного управління, які передбачені Конституцією України: Генеральної прокуратури, Державної казначейської служби, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державної міграційної служби, Державної служби зайнятості, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державної служби статистики України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної фіскальної служби України, Державного агентства автомобільних доріг України, Державної архітектурно-будівельної інспекції України, Національної поліції України, Пенсійного фонду України.

Нові функції району слід враховувати, визначаючи принципи, критерії та вимоги, на базі яких здійснюватиметься реорганізація та моделювання нових адміністративних районів.

Серед основних принципів розглядаємо:

– конституційності, законності;

– ефективності державного управління та місцевого самоврядування;

– забезпечення унітарності держави з поєднанням централізації й децентралізації у здійсненні публічної влади;

– територіальної спільності – цілісність території району та її природно-географічна, історична, соціально-економічна єдність;

– уникнення надмірних економічних, демографічних, територіальних диспропорцій між районами;

– концентрації на рівні району управлінських функцій та публічних послуг, які доцільніше та ефективніше виконувати й надавати на субрегіональному рівні, а не на рівні громад чи регіонів;

– інфраструктурної забезпеченості – наявності необхідної для виконання функцій адміністративного центру інфраструктури;

– врахування рекомендацій ЄС щодо Номенклатури територіальних одиниць для статистики (Nomenclature of Territorial Units for Statistics – NUTS);

– орієнтування на потенціал метрополійних центрів субрегіонального рівня як ядра укрупнених адміністративних районів

враховуючи зони їх тяжіння.

Важливим є вибір критеріїв і вимог, якими слід керуватися під час моделювання нових адміністративних районів. Серед них розглядаємо такі:

– демографічний потенціал території – як правило, не менше 150 й не більше 800 тис. мешканців (що відповідає рівню NUTS-3); менше можливо у регіонах зі щільністю населення нижче середньої по відповідній області;

– транспортна доступність до адміністративного центру району від найвіддаленішого поселення – до 1,5 год. (враховуючи стан та якість дорожньої мережі – як правило, не більше 50-60 км);

– територія району має певні відмінності від інших частин області в географічному, історичному, економічному, соціальному аспектах;

– укрупнення здійснюється шляхом приєднання до району, на території якого розташований потенційний адміністративний центр нового району, сусідніх адміністративних районів чи їх частин (із зазначенням при цьому конкретних адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, що включаються до складу нового району);

– територія укрупненого району включає усі територіальні громади (сільські, селищні, міські ради, об’єднані територіальні громади), що розташовані у його межах;

– реорганізація мережі районів здійснюється без змін меж регіонів (областей);

– межі районів проходять по межах наявних адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального й базового рівня;

– розташування адміністративного центру району, як правило, найближче до географічного (транспортно-географічного) центру території району;

– адміністративний центр району – переважно населений пункт, що володіє найвищим економічним й демографічним потенціалом, має розвинуту інфраструктуру, виконував, виконує чи може виконувати функції субрегіонального адміністративного центру;

– найменування району є похідним від найменування його адміністративного центру (крім окремих випадків).

Алгоритм моделювання нових адміністративних районів вбачаємо у здійсненні кількох послідовних кроків.

1. Аналіз регіональної системи розселення та виявлення

субрегіональних центрів – потенційних центрів адміністративних районів. Як правило, такими доцільно розглядати міста обласного значення.

2. Зона тяжіння до обласного центру радіусом до 60 км (за наявності якісних доріг окремі сегменти зони тяжіння можуть мати більшу віддаленість) розглядається як територія адміністративного району. Його центром може бути як обласний центр, так і інший населений пункт на території району, який має відповідну інфраструктуру та транспортну доступність.

3. Моделювання території потенційних адміністративних районів за межами виділеного здійснюється за зонами тяжіння інших потенційних центрів районів з дотриманням умов доступності, зазначених щодо кроку 2. За наявності в межах території модельованого району двох і більше потенційних центрів перевага надається більшому за чисельністю населення й економічним потенціалом або розташованому ближче до транспортно-географічного центру модельованого району.

4. Чисельність населення модельованих районів – не менше 150 тис. мешканців. На територіях із щільністю населення менше середньої по області район може мати меншу чисельність населення. При цьому площа такого району має перевищувати середню площу модельованих районів області.

5. Моделюючи райони, потрібно враховувати також фактори, які можуть чинити суттєвий вплив на їх функціональність, ефективність діяльності відповідних владних органів: природно-географічні, транспортні, економічні, управлінські, історичні, демографічні, інфраструктурні тощо.

6. Найменування району здійснюється за назвою його адміністративного центру. Райони, до складу яких входить територія обласного центру, можуть мати найменування як за назвою обласного центру, так і фактичного адміністративного центру району.

Застосування пропонованих підходів до моделювання адміністративних районів надасть можливість оптимізувати їх мережу, виходячи зі зміни функцій району в системі розподілу публічної влади. Апробація цих методичних підходів у процесі моделювання нової мережі адміністративних районів показує можливість і доцільність зменшення їх кількості у Львівській області з 20 до 7 з чисельністю мешканців у кожному не менше 200 тис. осіб і територією від 1,3 до 4,1 тис. км^2; у Івано-Франківській області – з 14 до 4 з чисельністю мешканців від 193 до 451 тис. осіб і територією 2,4-4,6 тис. км^2; у Тернопільській області – з 15 до 4 з

чисельністю мешканців від 155 до 431 тис. осіб та територією 3,0-4,0 тис. км².

Реформування мережі районів та завершення реформування адміністративно-територіального устрою на базовому рівні створить нову децентралізовану модель територіального розвитку з розподілом функцій державної влади й місцевого самоврядування та включенням механізмів ендогенного соціально-економічного зростання через бюджетну й управлінську самостійність місцевого самоврядування. Разом з тим недопустимим є як повне виведення місцевого самоврядування з-під державного контролю, так і позбавлення місцевого самоврядування державної опіки й допомоги. Пошук розумного балансу між першим і другим лишатиметься актуальним завданням розвитку **реформи децентралізації.**

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Новітня парадигма розвитку регіонів України спрямована на забезпечення сталого ендогенного зростання шляхом розкриття потенціалу розвитку регіонів на засадах фінансової децентралізації та реалізації внутрішнього потенціалу економічного зростання; удосконалення міжбюджетних відносин; розширення повноважень регіональних органів управління; наближення результатів діяльності економіки регіону до потреб її мешканців. У цьому контексті актуалізуються питання визначення вектора впливу фінансової децентралізації на соціально-економічні процеси в регіонах і встановлення тісноти взаємозв’язку чинників, що їх визначають.

Фінансова децентралізація на регіональному рівні – це складний процес розподілу функцій, повноважень, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання. Залежно від характеру взаємодії органів публічної влади форми прояву фінансової децентралізації матимуть свої переваги перед централізацією та ризики. Вплив фінансової децентралізації на процеси розвитку регіонів, а також можливі суперечності від її поглиблення систематизовано на рис. 4.4.

Рис. 4.3. ***Вплив фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів***

Джерело: авторська розробка.

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Дослідження впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України за період 2014-2017 рр. дали змогу встановити такі закономірності. Починаючи з 2015 р. розпочаті процеси фінансової децентралізації в Україні обумовили позитивні тенденції, які проявилися в розширенні фінансової бази та зростанні обсягів надходжень до місцевих бюджетів (рис. 4.4).

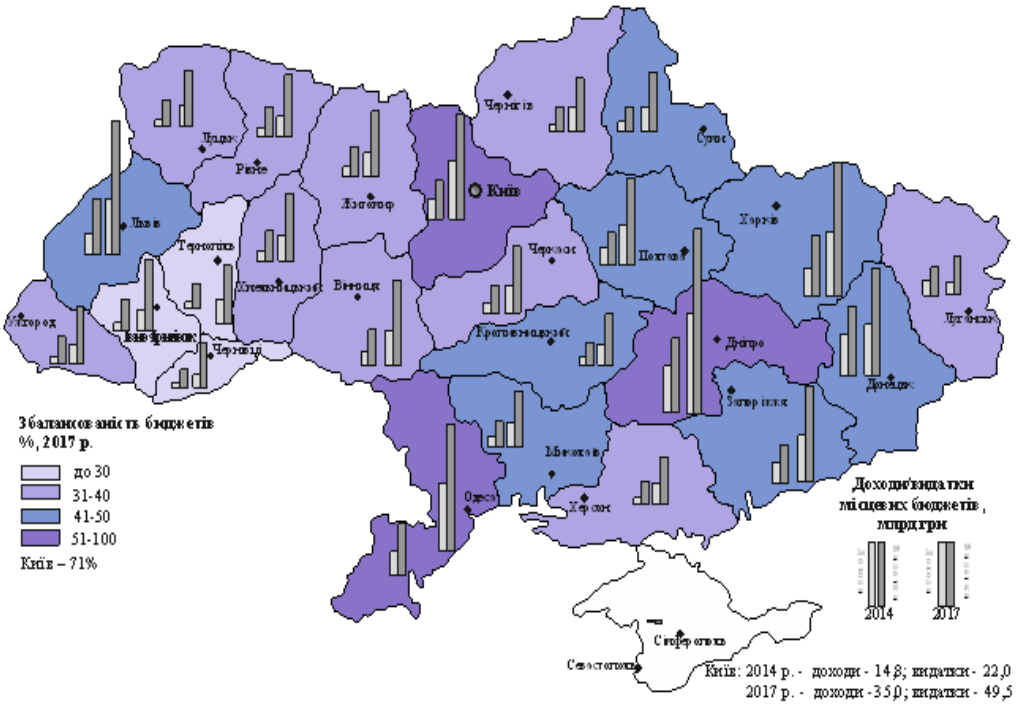

Рис. 4.4. ***Регіональний розподіл доходів і видатків місцевих бюджетів (без трансфертів), 2014-2017 рр., млрд грн***

Джерело: складено за[314].

Збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів дало змогу регіонам спрямовувати кошти на благоустрій та розвиток своїх територій, у тому числі на ремонт шкіл, дитячих садків, будинків культури, амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів, на ремонт та будівництво доріг, на закупівлю нового медичного обладнання, на вуличне освітлення, на розвиток мережі громадського транспорту об’єднаної територіальної громади, на створення центрів надання адміністративних послуг тощо.

[314] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

Якщо проаналізувати тенденції в регіональному розрізі за вказаний період, то від фінансової децентралізації у вигідному становищі опинилися західні регіони, в той час як промислові не отримали такого зиску. Наприклад, за вказаний період доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у Волинській, Закарпатській, Тернопільській, Львівській областях зросли майже в 3 рази, тоді як Полтавська, Дніпропетровська, Сумська, Миколаївська, Запорізька області продемонстрували дворазове зростання. Одеська область завдяки збільшенню надходження від митних платежів теж стрімко наростила фінансовий потенціал регіону. В цьому контексті варто наголосити, що західні області є лідерами в багатьох рейтингах, що мають відношення до децентралізації. І це не дивно, адже географічна наближеність до європейських держав, тісна співпраця в межах міжрегіональних і транскордонних програм тощо дозволили займатися проблемами фінансової децентралізації та місцевого самоврядування значно довше, аніж східним регіонам, яким набагато складніше проводити реформу децентралізації (яскравим прикладом можуть слугувати темпи та кількість створення ОТГ).

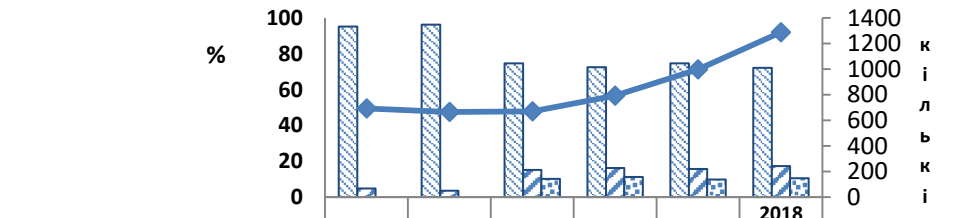

	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (план)
дотаційні,%	95,2	96,4	74,6	72,5	74,65	72,2
донори,%	4,8	3,6	15,2	16,2	15,63	17,3
збалансовані,%	0	0	10,2	11,3	9,72	10,5
Всього МБ, що мали прямі міжбюджетні відносини з ДБ (без непідконтрольних територій), з них:	692	665	669	793	998	1288

Рис. 4.5. ***Розподіл дотаційності місцевих бюджетів України за 2013-2018 рр.***

Джерело: складено за[315].

[315] Закони України «Про Державний бюджет України» за вказані роки (додаток № 6). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page2

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Підвищення рівня фінансової забезпеченості місцевих бюджетів обумовило хоча і не значне, але зменшення кількості дотаційних місцевих бюджетів, що теж є свідченням позитивного впливу фінансової децентралізації на процеси розвитку регіонів (рис. 4.5).

Надмірна диференціація регіонів України за територіальною ознакою, розвитком інфраструктури, рівнем соціально-економічного розвитку тощо відображається на хронічній незбалансованості їхніх місцевих бюджетів (рис. 4.6). Потрібно визнати, що за останні три роки ситуація змінилася в кращу сторону, однак, за винятком трьох областей (Дніпропетровської, Київської, Одеської) та міста Києва, жоден регіон не наблизився до 50%.

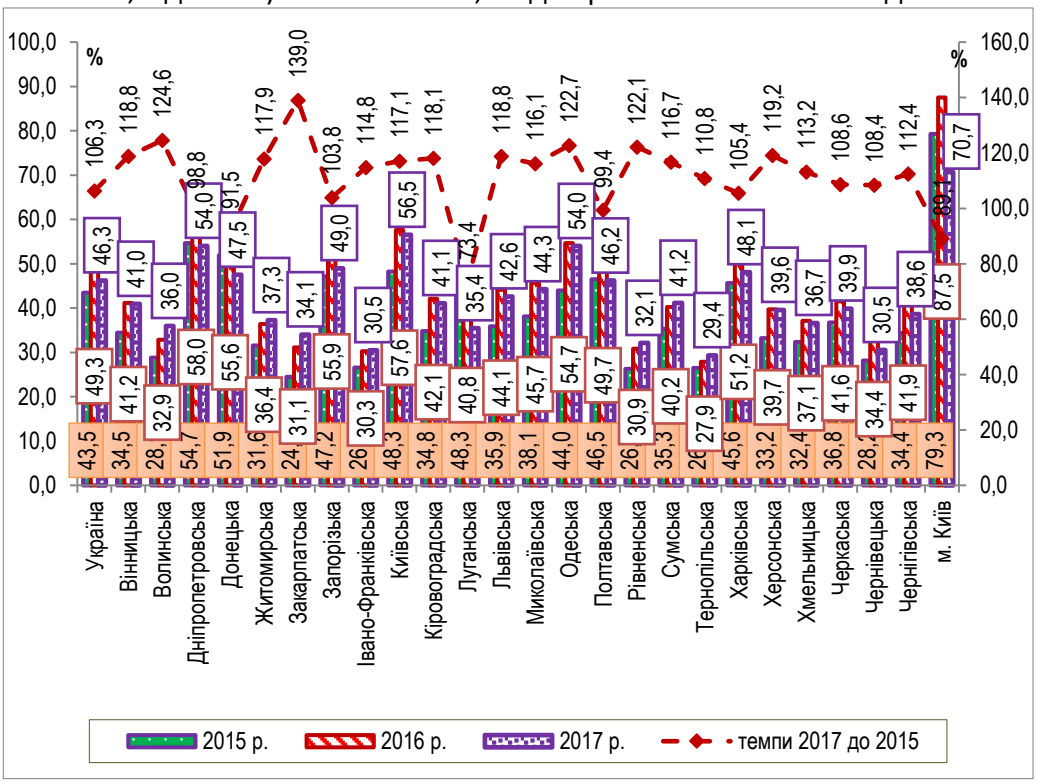

Рис. 4.6. ***Збалансованість зведених бюджетів регіонів України за 2015-2017 рр. (без урахування міжбюджетних трансфертів), %***

Джерело: складено за[316].

Свідченням позитивного впливу фінансової децентралізації на регіональний розвиток також є зменшення кількості та обсягу

[316] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

казначейських позик на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів. Наприклад, якщо в 2013 р. таких позик місцевим бюджетам було надано 31 059 на суму 43,1 млрд грн, то в 2016 р. кількість становила 347 на суму 0,17 млрд грн, тобто у 89 разів менше (рис. 4.7).

Про нарощення фінансової бази місцевих бюджетів також свідчить зростання обсягів коштів на депозитних рахунках в установах банків: у 2013 р. було розміщено в державних банках 1,1 млрд грн, тоді як у 2016 р. – 15,9 млрд грн, тобто у 14 разів більше. На кінець 2017 р. обсяг коштів на депозитних рахунках становив 78,1 млрд грн, з них 10,5 млрд грн – у банківських установах, причому 5,7 млрд грн – це депозити міст обласного значення [317]. Якщо аналізувати в регіональному розрізі, то активно розміщували кошти Дніпропетровська (4,3 млрд грн), Запорізька (1,43 млрд грн), Полтавська (1,1 млрд грн), Черкаська (0,99 млрд грн) та Вінницька (0,9 млрд грн) області [318]. Зазначене свідчить про те, що органи місцевого самоврядування поступово стають фінансово спроможними, а отже, можуть працювати на власний розвиток.

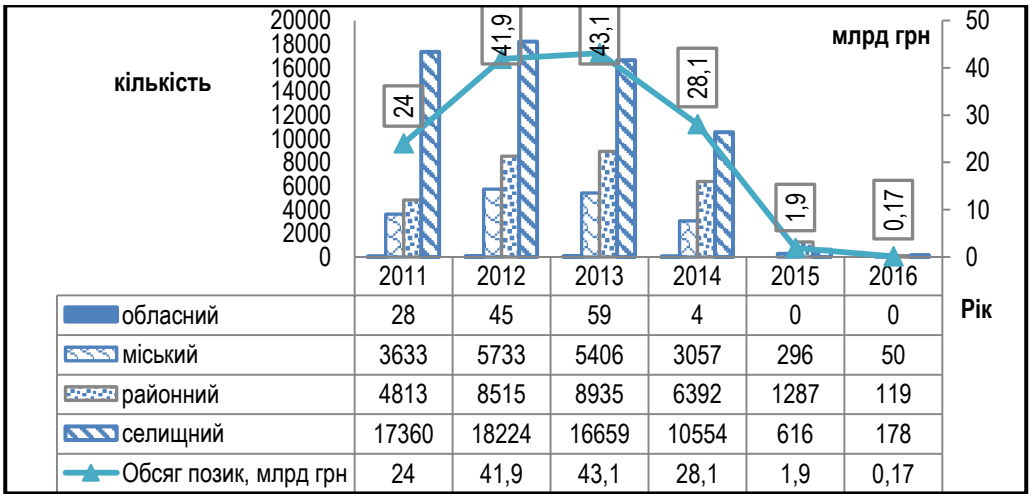

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
обласний	28	45	59	4	0	0
міський	3633	5733	5406	3057	296	50
районний	4813	8515	8935	6392	1287	119
селищний	17360	18224	16659	10554	616	178
Обсяг позик, млрд грн	24	41,9	43,1	28,1	1,9	0,17

Рис. 4.7. ***Динаміка кількості та обсягу казначейських позик на покриття тимчасових касових розривів за 2011-2016 рр.***

Джерело: складено за[319].

[317] Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року. URL: http://decentralization.gov.ua/news/8053

[318] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://treasury.gov/main/uk/index

[319] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Серед ключових чинників, які обумовили такі тенденції, саме фінансовій децентралізації належить ключова роль, адже перерозподіл загальнодержавних податків і введення нових, зміна нормативів відрахувань сприяли збільшенню податкових надходжень. Серед інших, не менш важливих факторів слід виокремити: інфляцію (понад 12% в 2016 р., що сприяло зростанню надходжень від акцизного податку та єдиного податку, які залежать від обороту); зростання номінальної заробітної плати (понад 20%), що дозволило збільшити базу оподаткування ПДФО; надмірну трансфертну підтримку регіонів (174 млрд грн у 2015 р., 195,4 млрд грн у 2016 р. та 272,6 млрд грн у 2017 р.).

Для визначення кореляції між соціально-економічним зростанням і фінансовою децентралізацією побудовано рівняння залежності:

$$\ln Y_{it} = \alpha + \beta \ln D_{it} + \gamma \ln K_{it} + \varepsilon_{it} \ , \qquad (4.1)$$

де Y_{it} – річні темпи приросту ВРП на особу для i-го регіону в момент часу t, причому $i = 1,...,27$, $t = 1,...,3$; $D_{it=}(D_{1it}, D_{2it}, D_{3it}, D_{4it}, D_{5it})$ – вектор незалежних змінних (*децентралізація доходів (D_1), децентралізація видатків (D_2), децентралізація міжбюджетних відносин (D_3), децентралізація податкових надходжень (D_4)*; K_{it} – вектор додаткових змінних (*безробіття, індекс інфляції, капітальні інвестиції, місцеві податки та збори, субвенція на соціально-економічний розвиток регіонів*); ε_{it} – відхилення i-го об'єкта в момент часу t; α, β, γ – параметри моделі, які потрібно оцінити.

Згенероване рівняння для оцінювання впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток за доходами місцевих бюджетів ($\ln D_1$) у проміжку 2014-2016 рр., оцінених методом найменших квадратів, має вигляд[320]:

$$\ln Y_{it} = 9,666 + 0,708 \ln D_{1it} + \gamma \ln K_{it} + \varepsilon_{it} \ .$$

З наведеного випливає, що збільшення частки доходів місцевих

---

[320] Ця модель статистично значима на високому рівні ($^{***} p < 0.01;$), отримані стандартні характеристики якості моделі свідчать, що незалежна змінна ($\ln D_1$) достатньо добре пояснює залежну змінну (R^2 =0,73), функціональний зв'язок сильний, тобто можна стверджувати про суттєвий вплив доходів місцевих бюджетів на зростання ВРП на особу; коефіцієнт регресії при D_1 має позитивне значення, модель є якісно прийнятною. Отже, децентралізація за доходами позитивно пов'язана з економічним зростанням.

бюджетів у доходах зведеного бюджету на 1% зумовлює зростання ВРП на одну особу на 0,708%; зростання надходжень від єдиного податку на 1% сприяє збільшенню ВРП на 1,22%. Відповідно до статистичних характеристик цієї моделі інші додаткові змінні не є статистично важливими, а отже, і вагомими чинниками розвитку регіонів.

Ведучи мову про вплив фінансової децентралізації на нарощення фінансового потенціалу регіонів, потрібно визнати, що зростання доходів місцевих бюджетів регіонів України більш як на половину забезпечено трансфертами. Надмірна дотаційність (2015 р. – понад 60%, 2016 р. – 54%, 2017 р. – 54%) й надалі продовжує мати місце (рис. 4.8), а це свідчить про неспроможність самостійно вирішувати питання розвитку та забезпечувати обсяги суспільних благ для своїх мешканців у повному обсязі. На 2018 р. Законом «Про Державний бюджет України» базову дотацію отримуватимуть 930 місцевих бюджетів із 1288, які мають прямі взаємовідносини з державним бюджетом. Означені деформації продукують бар'єри для формування та ефективного використання бюджетних коштів.

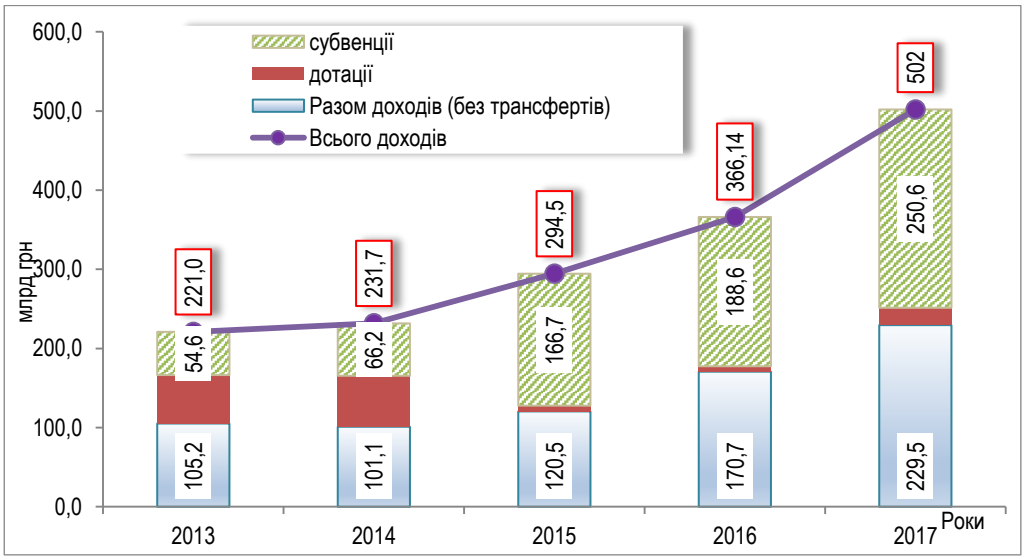

Рис. 4.8. ***Динаміка доходів місцевих бюджетів за 2013-2017 рр., млрд грн***

Джерело: складено за[321].

[321] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Зазначене вище свідчить про дещо декларативний характер фінансової децентралізації в Україні та низьку податкоспроможність більшості місцевих бюджетів. Якщо проаналізувати розподіл міжбюджетних трансфертів у регіональному вимірі в 2014-2017 рр. (рис. 4.9), то наслідки впливу фінансової децентралізації будуть такі: в 2014 р. кількість регіонів, які мали частку трансфертів у структурі доходів менше 50%, складала шість, в 2017 р. їх стало чотири (м. Севастополь відійшло внаслідок анексії); кількість регіонів, дотаційність яких складає 50-60%, зросла з п'яти до дев'яти відповідно; незмінною залишилась кількість регіонів (10) із часткою трансфертів на рівні 60-70%. Безумовно, позитивним моментом є скорочення кількості регіонів, дотаційність яких перевищувала 70% (рис. 4.9): з шести в 2014 р. до двох у 2017 р., причому найбільший прорив зробили прикордонні області (Закарпатська (+9,2 в.п.), Волинська (+9,4 в.п.), Рівненська (+3,8 в.п.), а ключовим чинником було різке зростання надходжень від місцевих податків (більш як у 5 разів).

Також потрібно відзначити, що всі регіони України, окрім чотирьох (Донецької та Дніпропетровської областей, міст Києва і Севастополя) в 2014 р. та трьох (Дніпропетровської, Одеської областей та міста Києва) в 2017 р. податкові надходження менші за офіційні трансферти. Тільки десять областей у 2017 р. мали індекс податкоспроможності $\geq$ 1 (Дніпропетровська, Київська, Полтавська, Запорізька, Миколаївська, Харківська, Одеська, Сумська, Кіровоградська, Донецька та Львівська), найгірше становище в Чернівецькій, Закарпатській, Тернопільській, Івано-Франківській та Луганській областях (0,5-0,6).

Змоделюємо зв'язок між міжбюджетними трансфертами та економічним зростанням регіонів. Згенероване рівняння матиме вигляд:

$$\ln Y_{it} = 20,475 - 2,131 \ln D_{3it} + \gamma \ln K_{it} + \varepsilon_{it}.$$

Від'ємний коефіцієнт перед змінною, яка характеризує децентралізацію міжбюджетних відносин, підтверджує негативний вплив зростання частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів на розвиток економіки регіонів. Статистичні характеристики моделі свідчать про сильний негативний вплив трансфертів на залежну змінну (R^2 =0,81), наявний функціональний зв'язок. Отриманий результат підтверджує тезу про те, що надмірне зростання частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів й надалі здебільшого пов'язано із фінансуванням поточних видатків, що не сприяє економічному зростанню регіонів.

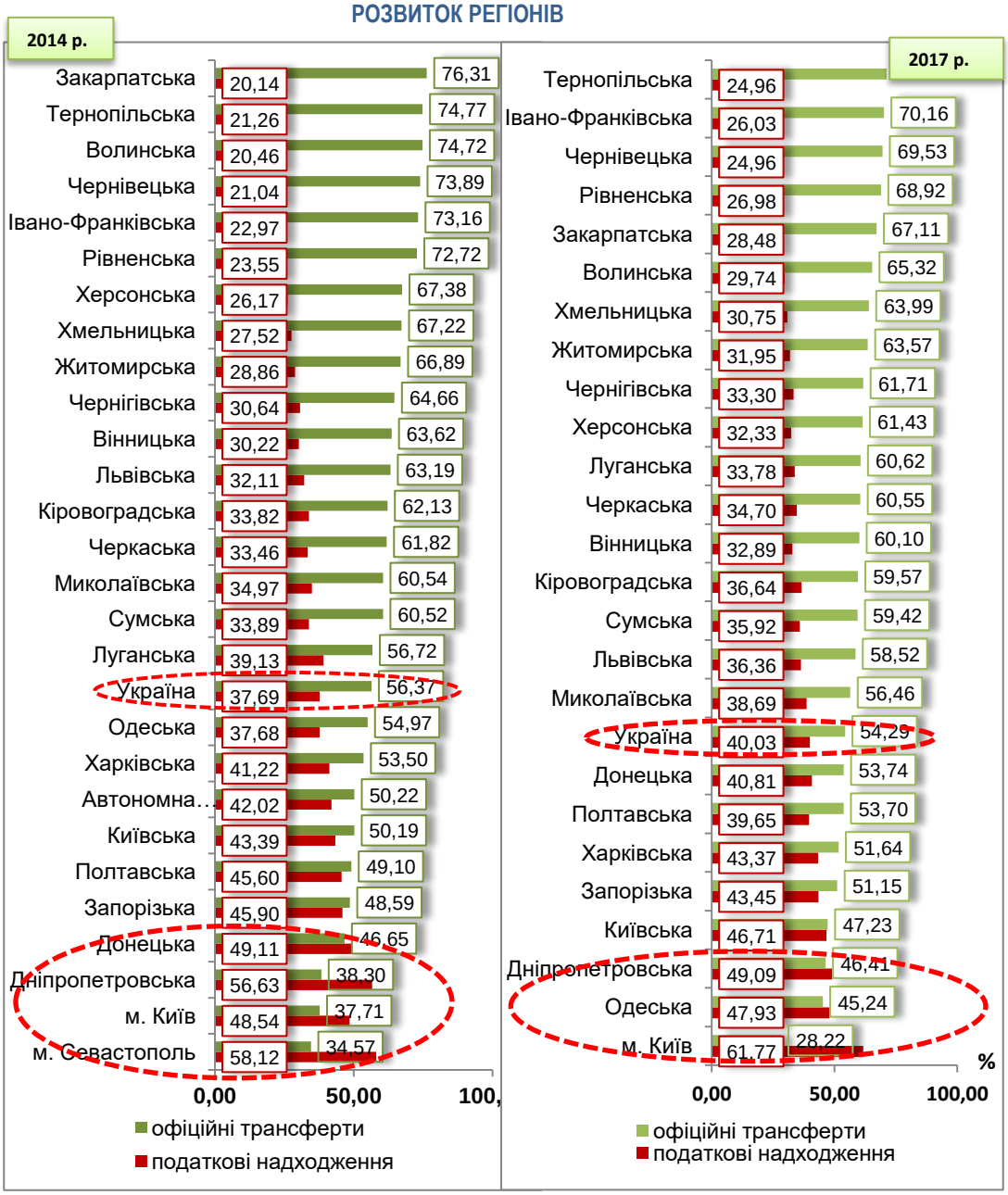

Рис. 4.9. ***Питома вага трансфертів і податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів за 2014 та 2017 рр., %***

Джерело: складено за[322].

[322] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Більшість місцевих бюджетів (у т.ч. новостворених ОТГ) й надалі продовжують бути дотаційними. Також потрібно відзначити, що, як свідчать статистичні характеристики, суттєво зросла значимість таких факторів впливу, як субвенції на соціально-економічний розвиток окремих територій та єдиний податок (на рівні 5%).

Слід відзначити також і те, що поглиблення децентралізації за податковими надходженнями наразі не сприяє економічному зростанню регіонів. Модель лінійної регресії для цього випадку має такий вигляд:

$$\ln Y_{it} = -14,087 + 5,864 \ln D_{4it} + \gamma \ln K_{it} + \varepsilon_{it}.$$

Сила зв'язку між залежною змінною та часткою податкових надходжень в доходах місцевих бюджетів є слабкою (R^2 =0,48). Додатний коефіцієнт при досліджуваному показнику $\ln D_4$ вказує на позитивний вплив, однак від'ємне значення вільного члена регресії не дозволяє стверджувати про позитивний вплив бюджетної децентралізації на економічне зростання регіонів України. Поки що однозначного пояснення цій ситуації важко віднайти. З одного боку, статистичні дані засвідчують зростання податкових надходжень, а отже, і власних доходів місцевих бюджетів і, як наслідок, фінансового потенціалу регіонів, що слугує потенційною основою для розвитку територій, сприяє інвестиційній активності тощо, з іншого – ці фінансові ресурси ще не можна вважати ресурсами соціально-економічного розвитку, позаяк через делегування значної кількості загальнодержавних функцій на нижчі рівні управління, слугують джерелом фінансування поточних соціально-економічних видатків. Тобто зростання власних доходів місцевих бюджетів наразі не є імпульсом прискореного економічного розвитку регіонів.

Можливо, причину такої ситуації потрібно шукати в нових підходах до формування доходів місцевих бюджетів, за яких акценти зміщуються на рівень територіальних громад, а не регіонів. Як свідчать статистичні дані, за підсумками двох останніх років у «виграші» від фінансової децентралізації – місцеві бюджети локального рівня, великі і малі міста, тобто децентралізація влади та ресурсів призвела до «вимивання» фінансових ресурсів з регіонального рівня і тим самим знівелювала значимість регіональної влади, а отже, і мінімізувала цілісність господарського простору в межах регіону[323]. Серед змінних, включених у модель, які

[323] Возняк Г. В. Вплив бюджетної децентралізації на економічне зростання регіонів України: статистичне оцінювання. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С. 154-160.

додатково характеризують фінансову децентралізацію, помітно вирізняються єдиний податок та субвенції на соціально-економічний розвиток окремих територій, а от знаки та величини коефіцієнтів при змінних, які характеризують капітальні видатки, місцеві податки, інфляцію, безробіття, не завжди є статистично значимими.

Попри незаперечні здобутки фінансової децентралізації в контексті її впливу на соціально-економічний розвиток регіонів України, на наше переконання, більше уваги потрібно все ж таки звертати на розподіл та ефективне використання цих фінансових ресурсів. У цьому контексті важливо проаналізувати структуру витрат, а найголовніше – це співвідношення витрат споживання та розвитку.

Представлені на рис. 4.10 та 4.11 характеристики свідчать про те, що питома вага видатків соціально-культурного спрямування в структурі видатків за період 2013-2017 рр. й надалі становить близько 80% (тобто більшість видатків замість того, щоб спрямовуватись в розвиткові проекти, йдуть на поточне споживання), причому звертає на себе увагу той факт, що основний тягар соціального захисту громадян країни лежить на місцевій владі (рис. 4.10).

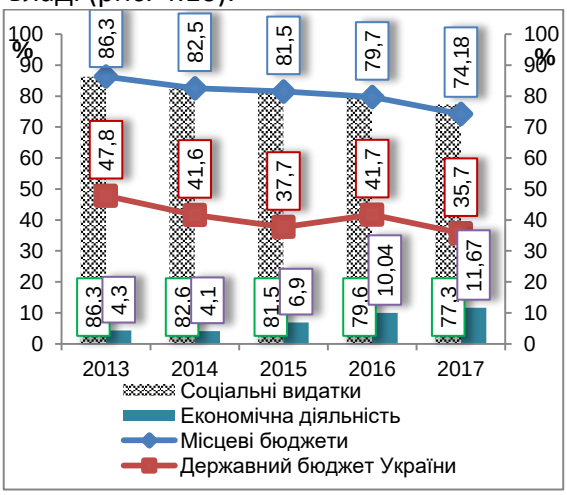

Рис. 4.10. ***Частка видатків соціального спрямування в структурі видатків бюджетів у 2013-2017 рр., %***

Рис. 4.11. ***Розподіл видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією у 2013-2017 рр., %***

Джерело: складено за[324].

[324] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813.

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

У 2014-2017 рр. максимальними за обсягами та вагомістю видатків продовжують бути такі статті: освіта (32%-28%), соціальний захист і соціальне забезпечення (26%-28%), охорона здоров'я (21%-17%). Слід відзначити, що останніми роками гострота проблеми надмірного споживання дещо знизилася (починаючи з 2016 р. намітилась тенденція до зростання відносних обсягів видатків місцевих бюджетів на економічну діяльність (з 6% в 2015 р. до 10,4% в 2016 р. та 11,67% в 2017 р.), що свідчить про відновлення можливостей місцевої влади фінансувати власний соціально-економічний розвиток.

Аналіз розподілу видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією свідчить, що розпочаті процеси фінансової децентралізації дали змогу відновити позитивні тенденції, хоча і надалі більшу половину у структурі капітальних видатків посідають видатки на ремонт і реконструкцію, замість проектів, які здатні генерувати додану вартість у регіонах. У більшості регіонів капітальні видатки складають менше 10% у структурі видатків (у містах обласного значення – менше 20%). У цьому контексті важливо наголосити, що починаючи з 2016 р. спостерігається позитивна динаміка видатків бюджету розвитку місцевих бюджетів. Наприклад, видатки на особу в 2017 р. порівняно з 2016 р. по місцевих бюджетах зросли на 50%, бюджетах міст обласного значення – на 40%, бюджетах ОТГ – в 2,3 раза[325].

Нарощення фінансового потенціалу регіонів обумовило зростання інвестиційних ресурсів розвитку (рис. 4.12).

Так, у регіональному розрізі розподіл капітальних інвестицій на особу засвідчив, що промислові регіони в 2017 р. збільшили капітальні вкладення більш як удвічі порівняно з 2015 р., що є свідченням того, що, з одного боку, фінансова децентралізація сприяє акумуляції фінансових ресурсів і дає можливість формувати і реалізувати власну політику розвитку регіонів, з іншого – незважаючи на лідерство в «децентралізаційному марафоні» західних областей, промислові області активніше займаються розширенням суспільного виробництва, а отже, і реальною інвестицією в майбутню самодостатність регіонів (зі всіх регіонів України тільки одна Івано-Франківська область «вийшла в мінус»). Наприклад, за офіційними

[325] Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 листопада 2017 року. URL: http://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main-info

даними, у 2015 р. Запорізька область збільшила такі видатки на 72% порівняно з 2014 р. (з 181,6 до 314,1 млн грн).

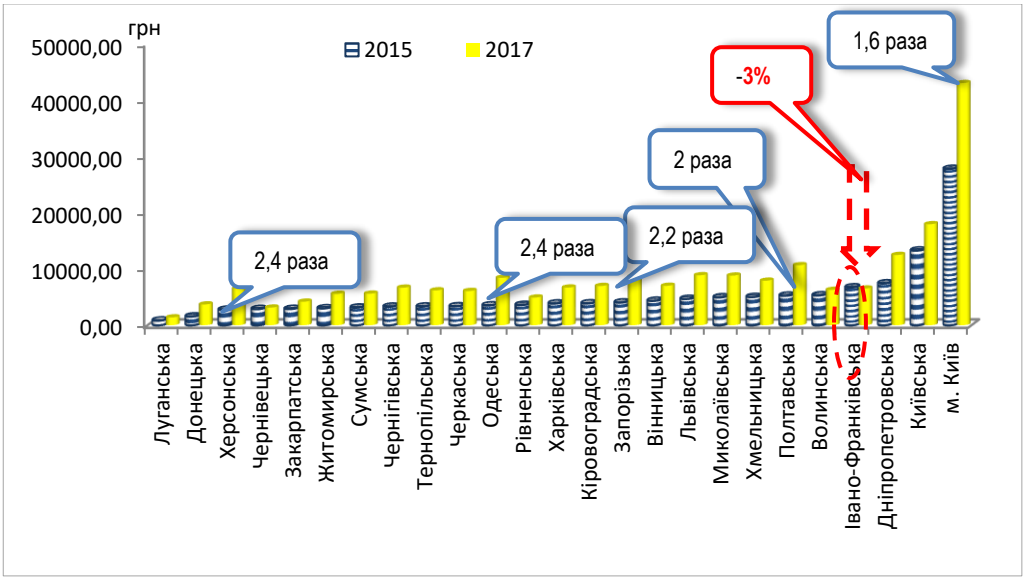

Рис. 4.12. ***Регіональний розподіл капітальних інвестицій на одну особу в 2015-2017 рр., грн***

Джерело: складено за[326].

На кінець 2017 р. соціально-економічний розвиток регіонів України порівняно з 2016 р. характеризувався покращенням показників у сфері капітального та прямого іноземного інвестування. Відбулося покращення ситуації і на ринку праці (за офіційними даними середній рівень безробіття знизився з 2,9% у 2016 р. до 2,5% у 2017 р.). На жаль, і далі продовжує залишатися складною ситуація у сфері промислового виробництва, сільськогосподарського виробництва та будівельних робіт[327].

Проаналізувавши окремі тенденції видатків місцевих бюджетів у контексті їх впливу на соціально-економічний розвиток регіонів, побудуємо рівняння для оцінювання залежності між фінансовою децентралізацією за видатками та економічним зростанням. Згенероване рівняння має вигляд:

$$\ln Y_{it} = 9{,}155 + 0{,}932 \ln D_{2it} + \gamma \ln K_{it} + \varepsilon_{it}.$$

[326] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua
[327] Там само

4.2. Аналіз впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України

Статистичні характеристики свідчать про задовільну ступінь якості моделі – коефіцієнт детермінації становить 0,56 і змінні є значимими. Позитивний коефіцієнт регресії при незалежній змінній та вільний член вказують на те, що децентралізація за видатками сприяє економічному зростанню регіонів.

Отже, перший етап реформи фінансової децентралізації пройдено. Можемо стверджувати, що фінансова децентралізація, з одного боку, є основним стимулом розвитку місцевого самоврядування, а відтак і розвитку регіонів (успішне впровадження реформи здатне підвищити конкурентоспроможність регіонів), з іншого – деструктивним чинником, оскільки продукує суперечності та загострює проблеми, які потребують негайного вирішення. Наприклад, одна з ключових – це поглиблення міжрегіональної диференціації, про що свідчить аналіз показника Джині (*Gini*) за доходами та видатками місцевих бюджетів (рис. 4.13).

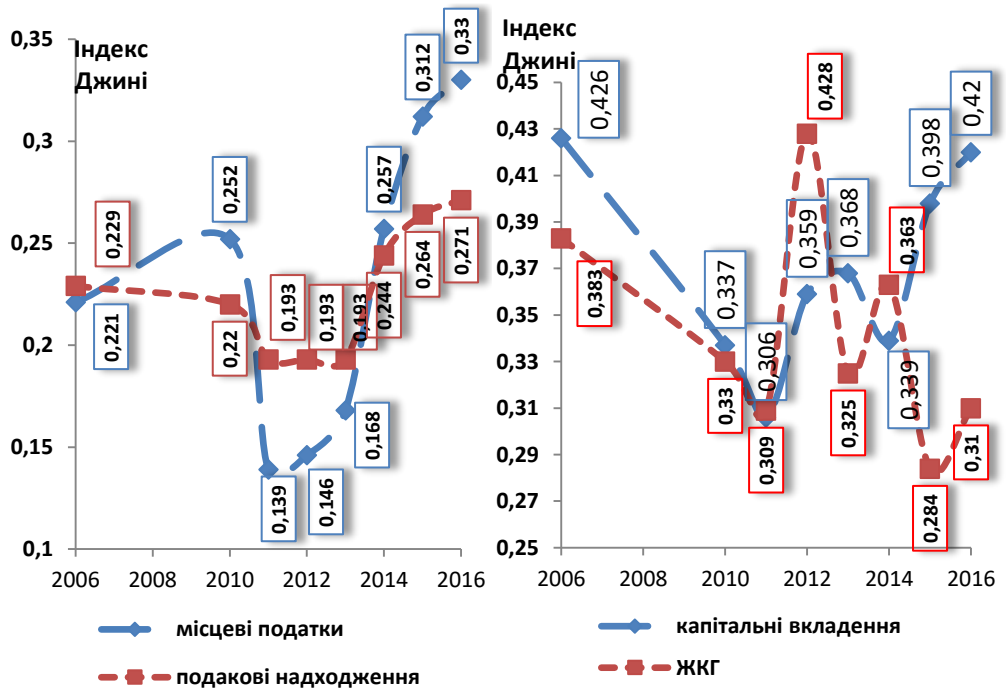

а) *б)*

Рис. 4.13. ***Міжрегіональна диференціація за доходами (а) та видатками (б) місцевих бюджетів у 2006-2016 рр.***

Джерело: авторські розрахунки.

Так, якщо судити про динаміку коефіцієнта Джині за місцевими податками, то цей показник коливається в межах 0,139÷0,330, що свідчить про відносну нерівність регіонів за цією ознакою та зростання розшарування, причому починаючи з 2014 р. спостерігається стрімке зростання (в 1,284 раза) цього індексу, що є ознакою присутності дивергенції, а отже, і поглиблення диференціації регіонів. І це зрозуміло, адже внаслідок реформи фінансової децентралізації податкові надходження зросли на тих територіях, де є потужні платники податків.

Іншою актуальною проблемою, яка в умовах фінансової децентралізації тільки посилюється, є необґрунтована передача «на місця» невластивих ОМС функцій та невідповідність обсягам делегованих повноважень переданих ОМС фінансових ресурсів. Справа в тому, що органи місцевого самоврядування надають суспільні послуги згідно з встановленими державою стандартами та нормативами, які, на превеликий жаль, існують не у всіх сферах. На сьогодні державою встановлено стандарти в сфері соціального обслуговування, доходів населення, житлово-комунального обслуговування, транспорту і зв’язку, освіти, охорони здоров’я тощо (близько десяти). Нечітке розмежування повноважень між рівнями влади та місцевого самоврядування, законодавчо не врегульовані обсяг і вартість гарантованих державою безкоштовних послуг, нерівномірний доступ населення до якісних послуг, слабкий державний та громадський контроль за якістю надання послуг – це невеликий перелік проблем, першочергове вирішення яких в умовах поглиблення фінансової децентралізації в Україні дасть змогу в повному обсязі забезпечити фінансування делегованих повноважень, а відтак і скоротити розриви в невідповідності обсягів таких повноважень переданим ОМС фінансовим ресурсам, які, як свідчать статистичні дані, мають тенденцію до зростання.

Політизація реформи фінансової децентралізації – наступний камінь спотикання на шляху до стійкого зростання регіонів. На наш погляд, проявляється ця проблема в ускладненні взаємовідносин з районними радами та місцевими державними адміністраціями у сфері управління фінансовими ресурсами та передачі компетенцій.

Як було вище зазначено, у фінансовому аспекті від децентралізації найбільший зиск отримали міста обласного значення. Однак потрібно чітко розуміти, що великі міста – це локомотиви розвитку (а розвиток – це кінцева мета децентралізації), натомість відсутність інструментів залучення великих міст до реформи об’єднання територіальних громад позбавляє

міста перспективи просторового та соціально-економічного розвитку.

За підсумками першого етапу реалізації фінансової децентралізації в Україні виявлено такі наслідки для соціально-економічного розвитку регіонів:

– зростання дохідної частини місцевих бюджетів (за рахунок податкових надходжень, операцій з капіталом) забезпечило зростання частки капітальних видатків, що дозволило пожвавити ділову активність у регіонах. Не останню роль у цьому відіграє фінансове зміцнення територіальних громад, що в кінцевому підсумку відображається на розвитку регіонів загалом;

– більша частина видатків скоріше є деконцентрованими, аніж децентралізованими (типовий приклад – обласні бюджети, доходи яких на 70% формують цільові трансферти). Такий підхід вітчизняної моделі децентралізації ставить у залежність розвиток територій від рішень, які приймаються на вищих щаблях влади;

– передаючи на місця ресурси, держава й надалі залишає за собою право формувати податкові ставки та базу оподаткування, що не відповідає європейським традиціям реалізації фінансової децентралізації;

– зростання асиметрій за рівнем фінансової спроможності (як міжрегіональної, так і внутрішньорегіональної) свідчить, що такі громади не є самодостатніми, а отже, не можуть вирішувати проблеми власного соціально-економічного розвитку. Найбільші фінансові вигоди від фінансової децентралізації отримали міста обласного значення і ті громади, на територіях яких функціонують великі підприємства-роботодавці (промислові, енергетичні) чи інфраструктура транспортних магістралей (готелі, АЗС, заклади харчування), які раніше наповнювали районні бюджети (наприклад, ПДФО);

– надмірна дотаційність місцевих бюджетів (хоча і дещо скоротилася за останні три роки), продовжує мати місце і проявом, з одного боку, нерівномірного розвитку територій, з іншого – намаганням центральної влади зберегти контроль за розподілом коштів (найбільше дотуються райони – 60%, найменше – міста обласного значення – 7%). У цьому контексті слід зазначити, що якщо раніше основною ціллю державної регіональної політики було вирівнювання територій, то в умовах поглиблення фінансової децентралізації основні зусилля влади потрібно скеровувати на виявлення та реалізацію недооціненого потенціалу соціально-економічного розвитку регіонів. На часі, з одного боку,

інтегровані проекти, які повинні базуватися на реальних фінансових ресурсах регіонів та узгоджуватися із цілями їх соціально-економічного розвитку, з іншого – нарощення соціального капіталу (зайнятість, перекваліфікація персоналу);

– стрімке збільшення кількості ОТГ не забезпечено фінансовою підтримкою добровільного об'єднання територіальних громад, що в підсумку демотивує їх та знижує можливості щодо соціально-економічного розвитку. (Так, якщо в 2016 р. субвенція на формування інфраструктури ОТГ була виділена в розмірі 1 млрд грн і розподілена між 159 ОТГ пропорційно до площі громади та кількості сільського населення, то в 2017 р. обсяг цієї субвенції становив 1,5 млрд грн, кошти були розподілені між 366 ОТГ, а на 2018 р. взагалі передбачено 1,9 млрд грн для 665 ОТГ. Зрозуміло, що новостворені громади отримають значно менше коштів на розвиткові проекти, аніж ті, які були створені в попередні роки).

Наостанок слід зазначити, що впровадження фінансової децентралізації на регіональному рівні – це насамперед відкриття нових можливостей, це чітке розуміння того, яку ж політику регіонального розвитку ми впроваджуємо і які цілі ми хочемо досягнути. Для цього повинен бути досягнутий консенсус (влади, місцевого самоврядування, мешканців територій) щодо стратегічно важливих для цього регіону питань. Тільки партнерський підхід (влада – бізнес – громада) здатний забезпечити позитивний вплив децентралізації на розвиток регіонів.

4.3. Фінансова децентралізація: загрози бюджетній безпеці держави та заходи щодо їх зниження

Основні тенденції бюджетної децентралізації в Україні. Під час фінансової децентралізації в Україні з 2015 р. було змінено механізми формування доходів державного та місцевих бюджетів, а також засади реалізації міжбюджетних відносин. Об'єднані територіальні громади (ОТГ) отримали більше повноважень щодо розвитку та забезпечення життєдіяльності своїх територій, для фінансування яких було збільшено перелік податкових надходжень, що перераховуються до місцевих бюджетів. Так, до обласних бюджетів надходить 10% податку на прибуток

приватних підприємств; до бюджетів ОТГ, міст обласного значення та районів відрахування податку на доходи фізичних осіб становить 60%, до обласних бюджетів – 15% (решта 25% надходить до державного бюджету), екологічний податок між цими бюджетами розподіляється у співвідношенні 25%, 55%, 20% відповідно. Крім цього, з 2015 р. замість збору за виноградарство, садівництво та хмелярство запроваджено збір з роздрібного продажу підакцизних товарів (пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів) за ставкою 2-5% вартості реалізованого товару, який повністю надходить до місцевих бюджетів. Також бюджети ОТГ, районів, міст обласного значення отримують 100% надходжень плати за надання адміністративних послуг, державного мита, єдиного податку, податку на майно.

Проте з 2015 р. до державного бюджету перераховується 25% надходжень податку на доходи фізичних осіб (до цього часу цей податок повністю залишався в місцевих бюджетах) та скасовано дотацію вирівнювання. Відповідно, в межах фінансової децентралізації було передбачено удосконалення міжбюджетних відносин через запровадження горизонтального вирівнювання, стабілізаційної дотації, субвенції на соціально-економічний розвиток, освітньої та медичної субвенцій, субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ.

Результати фінансової децентралізації простежуються насамперед у динаміці дохідної частини місцевих бюджетів. У 2017 р. надходження до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 192,7 млрд грн, що більше від прогнозних показників Міністерства фінансів України на 22 млрд грн, а порівняно з 2016 р. надходження зросли на 46,1 млрд грн (або на 31,4%)[328]. Упродовж січня-серпня 2018 р. надходження до загального фонду всіх місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 148,7 млрд грн, що на 27,9 млрд грн (на 23%) більше, ніж за аналогічний період 2017 р.[329] При цьому зауважимо, що у доларовому еквіваленті надходження до місцевих бюджетів також характеризуються зростаючою тенденцією, лише з дещо нижчими темпами зростання після 2016 р. (рис. 4.14). Зростання доходів місцевих бюджетів відбулося не лише в абсолютних одиницях, але й по відношенню до ВВП: з 5,1% у 2014 р. до

[328] Результати фінансової децентралізації. URL: https://decentralization.gov.ua/finance/gallery

[329] Фінансові результати місцевих бюджетів за 8 місяців 2018 року. URL: https://decentralization.gov.ua/finance/gallery

6,5% у 2017 р.

У структурі доходів місцевих бюджетів у 2017 р. переважали надходження від сплати податку на доходи фізичних осіб – 110,0 млрд грн (або 57,3% від загальної суми доходів місцевих бюджетів). Порівняно з 2016 р. надходження цього податку збільшилися на 31,1 млрд грн (або на 39,9%). Вагомим джерелом доходів місцевих бюджетів є плата за землю (13,7% загального обсягу доходів), надходження якої у 2017 р. збільшилися на 13% проти 2016 р. і становили 26,4 млрд грн. Також у 2017 р. місцеві бюджети отримали 23,3 млрд грн єдиного податку, що на 6,1 млрд грн (або на 35,7%) більше надходжень 2016 р. Відбулося істотне зростання надходжень від сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, які у 2017 р. склали 2,4 млрд грн і перевищили показник 2016 р. на 70,9%. У 2017 р. до місцевих бюджетів надійшло 2,9 млрд грн плати за надання адміністративних послуг, що на 844,4 млн грн більше (або на 40,1%) від надходжень за попередній рік[330].

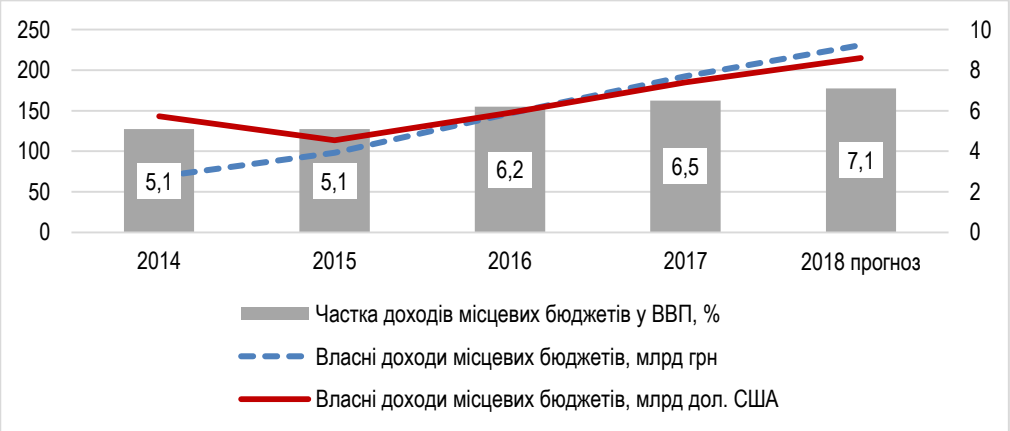

Рис. 4.14. ***Динаміка показників доходів місцевих бюджетів України у 2014-2018 рр.***

Джерело: складено за[331].

Отже, за період реалізації заходів з фінансової децентралізації власні доходи місцевих бюджетів у розрахунку на одного мешканця зросли більш, ніж у два рази – з 2226,9 грн у 2014 р. до 4502,3 грн у 2017 р., а доходи з

[330] Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року. URL: https://decentralization.gov.ua/finance/gallery

[331] Результати фінансової децентралізації. URL: https://decentralization.gov.ua/finance/gallery

трансфертами – з 5103,6 грн до 10878,5 грн відповідно. Як показують результати досліджень фахівців ГО «Інститут податкових реформ», ці фінансові ресурси дозволили органам місцевого самоврядування у січні-жовтні 2017 р. збільшити обсяги фінансування загальної середньої освіти до 64 млрд грн, що майже удвічі більше порівняно з 2015 р. (37 млрд грн), дошкільної освіти – з 14 млрд грн у 2015 р. до 21 млрд грн у 2017 р., фінансування професійно-технічної, позашкільної та вищої освіти коливається від 6 млрд грн до 3 млрд грн у 2017 р. Відбулося збільшення фінансування на утримання лікарень загального профілю – з 24 млрд грн у січні-жовтні 2015 р. до 30 млрд грн у січні-жовтні 2017 р., пологових будинків та поліклінік загального профілю – з 1 млрд грн до 2 млрд грн. Обсяги видатків на спеціалізовані лікарні були дещо менші і склали у січні-жовтні 2017 р. 9 млрд грн; центри первинної медичної допомоги – 8 млрд грн, станції швидкої допомоги – 4 млрд грн[332].

Проте, незважаючи на динамічне зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів і збільшення частки місцевих бюджетів (з трансфертами) у зведеному бюджеті з 45,6% у 2014 р. до 51,2% у 2017 р.[333], залежність органів місцевого самоврядування від державної фінансової допомоги та управлінських рішень вищого рівня залишається істотною. Це підтверджується зростаючою динамікою коефіцієнта залежності, який розрахований нами як відношення суми трансфертів з державного бюджету до суми власних доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), а також зниженням частки доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті (рис. 4.15).

Діяльність органів місцевого самоврядування значною мірою залежить від трансфертів з державного бюджету, частка яких у доходах місцевих бюджетів залишається істотною – 59% у 2015 р., 53% у 2016 р., 58% у 2017 р. За оцінками фахівців, починаючи з 2015 р. обсяги субвенцій місцевим бюджетам переважають над дотаціями: у 2010 р. частка субвенцій у доходах місцевих бюджетів складала 21%, а частка дотацій – 28%, у 2016 р. – 57% і 3% відповідно, у 2017 р. (січень-жовтень) – 50% і 4,3%

---

[332] Хотенко О., Серебрянська Д. Оцінка основних показників бюджетної децентралізації в Україні за 2015-2017 роки. URL: http://ngoipr.org.ua/news/otsinka-osnovnyh-pokaznykiv-byudzhetnoyi-detsentralizatsiyi-v-ukrayini-za-2015-2017-roky

[333] Результати фінансової децентралізації. URL: https://decentralization.gov.ua/finance/gallery

відповідно[334]. Таке співвідношення субвенцій та дотацій свідчить не лише про фінансову залежність органів місцевого самоврядування від центральної влади, але й про несамостійність їх у прийнятті управлінських рішень щодо використання цих коштів, оскільки, згідно з Бюджетним кодексом України, субвенції – це міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

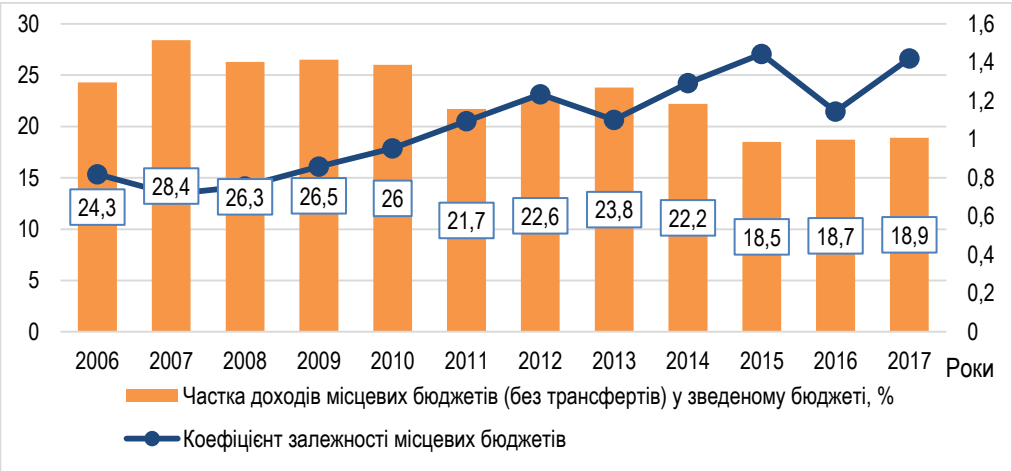

Рис. 4.15. ***Динаміка показників фінансової самостійності місцевих бюджетів України у 2006-2017 рр.***

Джерело: авторські розрахунки за[335].

Додаткові індикатори бюджетної безпеки, які відображають результати децентралізації. Розглянуті вище результати фінансової децентралізації відображаються й в змінах показників Державного бюджету України, які варто розглянути з позицій їх відповідності критеріям економічної безпеки.

Бюджетна безпека визначається як «ступінь забезпечення фінансової стійкості держави та її спроможності розраховуватися з внутрішніми і зовнішніми кредиторами на основі оптимізації доходів і видатків

[334] Хотенко О., Серебрянська Д. Оцінка основних показників бюджетної децентралізації в Україні за 2015-2017 роки. URL: http://ngoipr.org.ua/news/otsinka-osnovnyh-pokaznykiv-byudzhetnoyi-detsentralizatsiyi-v-ukrayini-za-2015-2017-roky

[335] Виконання Державного бюджету України з 2008 по 2018 рр. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/; Бюджет України 2010: стат. зб. К.: Міністерство фінансів України, 2011. 292 с.; Бюджет України 2017: стат. зб. К.: Міністерство фінансів України, 2018., 307 с., С. 205-300.

державного й місцевих бюджетів як цільової функції інституціоналізації процесу макроекономічного бюджетування з метою максимального задоволення суспільних соціально-економічних потреб»[336]. Таким чином, рівень бюджетної безпеки та ступінь відповідності її основних показників оптимальним значенням або критеріальним обмеженням безпеки відображає ефективність бюджетної політики та фінансову спроможність держави забезпечувати соціально-економічний розвиток.

Відповідно до методики розрахунку економічної безпеки України система індикаторів бюджетної безпеки держави включає показники, які дозволяють частково врахувати ефекти децентралізації, зокрема це рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет і відношення обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Індикатори та порогові значення бюджетної безпеки держави

№ п/п	Індикатор	Порогове значення
1	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	не більше 30
2	Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
3	Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
4	Відношення дефіциту (профіциту) торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
5	Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	10-15
6	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	не більше 20

Джерело: складено за[337].

Ступінь централізації бюджетної системи держави характеризується показником перерозподілу ВВП через зведений бюджет, який згідно з методикою оцінювання бюджетної безпеки є індикатором-дестимулятором. Упродовж досліджуваного періоду в Україні через бюджетну систему перерозподілялося понад 30% ВВП, що не відповідає критеріям безпеки (рис. 4.16). Винятком стали 2006 р. та 2014 р., коли цей показник був нижчим за граничне значення. Значне зростання рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2015-2017 рр. свідчить про загострення таких загроз, як неефективний розподіл видатків бюджету,

[336] Ковпак О.В. Інституціональні інструменти зміцнення бюджетної безпеки України: автореф. дис. … канд. екон. наук. Львів, 2018, с. 4.

[337] Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0

низький рівень бюджетної дисципліни, розбалансування системи державних фінансів, перевищення темпів росту доходів бюджету над темпами росту ВВП.

Як свідчать дані рис. 4.16, динаміка показника відношення обсягів трансфертів з державного бюджету до ВВП є зростаючою, що з точки зору бюджетної безпеки є негативною тенденцією, оскільки значення цього індикатора-дестимулятора не повинно перевищувати 15%. Однак, варто зазначити, що упродовж досліджуваного періоду цей показник не досягнув навіть нижньої межі інтервалу граничних значень (10%). Тому, хоча зростання відношення обсягів трансфертів з державного бюджету до ВВП і підтверджує посилення залежності місцевих бюджетів від державного фінансування соціальних видатків і певною мірою свідчить про централізацію, загроза для державного бюджету через зростання відповідних видатків не є критичною.

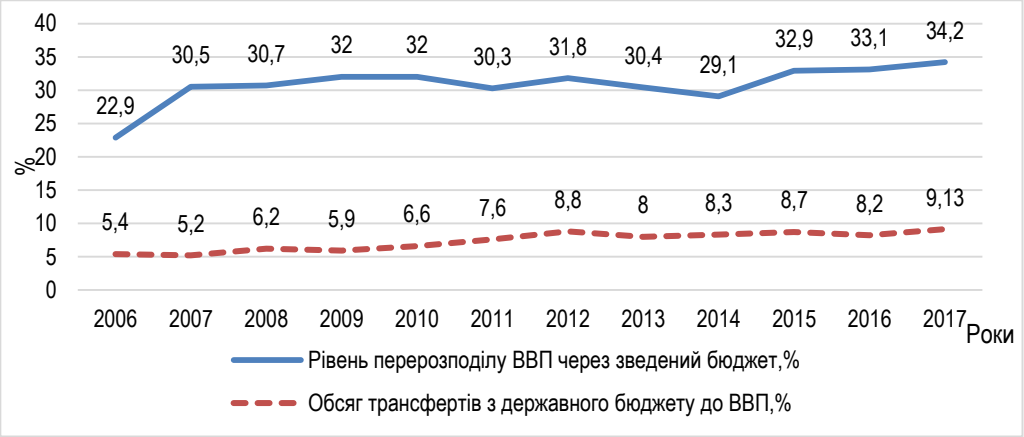

Рис. 4.16. ***Динаміка індикаторів бюджетної безпеки України, які характеризують ступінь децентралізації бюджету***

Джерело: складено за[338].

Зважаючи на вагомість податкових інструментів проведення реформи децентралізації в Україні, доцільно доповнити перелік індикаторів бюджетної безпеки показниками, які будуть відображати зміни податкової політики, дозволять оцінити вплив зміни розподілу податків між різними рівнями бюджетів на стан бюджетної безпеки та ступінь прояву загроз, пов'язаних із зазначеними процесами. Насамперед необхідно врахувати,

[338] Виконання Державного бюджету України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2018

як зміняться обсяги податкових надходжень до державного бюджету внаслідок децентралізації у зв'язку із зарахуванням з 2015 р. до місцевих бюджетів повністю або частини тих податків, які до реформи сплачувалися у державний бюджет. Тобто важливо оцінити прояв загрози зменшення податкових надходжень до державного бюджету в результаті зарахування 90% податку на прибуток (10% з 2015 р. надходить до обласного бюджету), 20% екологічного податку замість 65%, а також зарахування 100% плати за надання адміністративних послуг і державного мита до бюджету ОТГ (до 2015 р. ці податки у повному обсязі надходили до державного бюджету).

Для цього використаємо індикатор «Частка податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості у доходах державного бюджету, %». З точки зору бюджетної безпеки держави цей показник є стимулятором, оскільки його збільшення сприяє зміцненню безпеки. Тому зростаюча динаміка цього індикатора упродовж 2015-2018 рр. (рис. 4.17) свідчить про зниження загрози недоотримання податкових надходжень до Державного бюджету України в результаті фінансової децентралізації. Це пояснюється збільшенням надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) з 12645,8 млн грн у 2014 р. до 75033,4 млн грн у 2017 р. (з 3,54% до 9,46% у структурі дохідної частини бюджету) як в результаті підвищення мінімальної заробітної плати, так і збільшення частки перерахування ПДФО у державний бюджет до 25% з 2015 р.

При цьому варто звернути увагу, що частка доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті за період проведення реформи змінилася не істотно, а саме зросла з 18,5% до 19,7%, хоча ще у 2014 р. цей показник становив 22,2%. Таким чином, можна стверджувати про низький ступінь залучення місцевого самоврядування до вирішення проблем розвитку регіонів і, відповідно, слабку узгодженість програм соціально-економічного розвитку і бюджетних планів адміністративно-територіальних одиниць. Отже, цей індикатор бюджетної безпеки держави як показник-стимулятор є надзвичайно важливим, оскільки показує ступінь децентралізації та відображає ефективність фінансової політики держави. Чим більше значення цього індикатора, тим вища здатність місцевих органів влади забезпечувати надходження до місцевих бюджетів, що, своєю чергою, знижує їх залежність від державних трансфертів.

Врахувати ступінь дотримання податкової дисципліни можна за допомогою показника «Рівень тінізації економіки», який є індикатором-дестимулятором бюджетної безпеки і відображає прояв загрози недоотримання доходів зведеного бюджету, зокрема внаслідок

приховування суб'єктами господарювання доходів від виробництва і продажу товарів та реалізації послуг, несплати податків у повному обсязі, проведення нелегальних валютних і зовнішньоекономічних операцій. Починаючи з 2016 р. спостерігається спадна динаміка цього показника, що свідчить про зниження загроз для формування доходної частини бюджетів всіх рівнів.

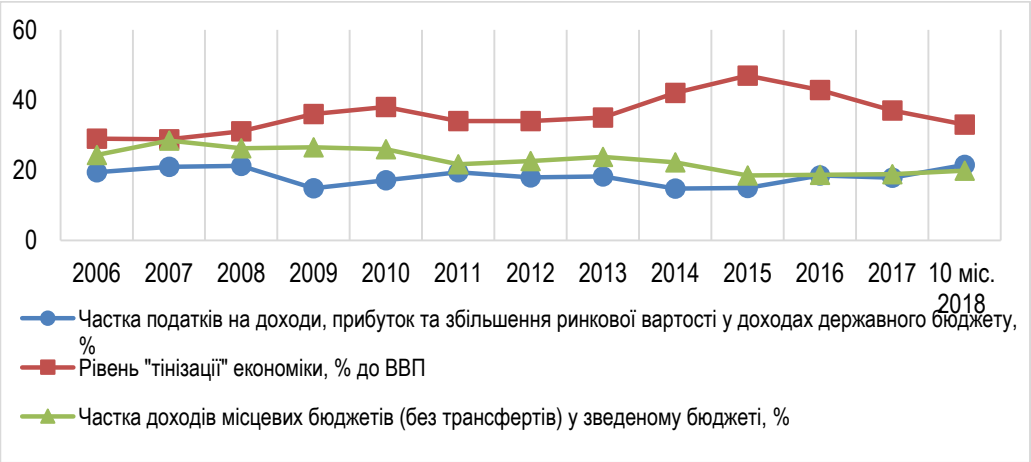

Рис. 4.17. ***Динаміка показників, що відображають проблеми формування дохідної частини Державного та зведеного бюджетів України***

Джерело: складено за[339].

Оцінювання бюджетної безпеки України, враховуючи вплив децентралізації. Використовуючи систему індикаторів (табл. 4.3) доповнену показниками, наведеними на рис. 4.18, проведемо оцінку рівня бюджетної безпеки України відповідно до методичного підходу, який базується на теорії «адитивної цінності» і дозволяє визначити цінність цілого як суму цінностей його складових[340]. Якщо x_{ij} – деякі фактичні

[339] Інформація про виконання Державного бюджету України за доходами, надходження до місцевих бюджетів та ЄСВ. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category; Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів «Виконання доходів місцевих бюджетів за січень-жовтень 2018 року». URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/841_1102020556-compressed.pdf; Показники виконання Зведеного бюджету України за січень-жовтень 2017-2018 років. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/.../pokaznyky-vykonannia-biudzhetu-ukrainy--rr?; Тенденції тіньової економіки в Україні. URL: http://www.me.gov.ua

[340] Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0

показники, j=1,…,m; i=1,…,n, які в сукупності характеризують бюджетну сферу, то інтегральний показник бюджетної безпеки держави має вигляд лінійної згортки:

$$I_i = \sum_{J=1}^{m} a_{ij} \; z_{ij} \; , \qquad (4.1)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j-го індикатора в інтегральний показник бюджетної безпеки; z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij}.

Інтегральний показник бюджетної безпеки прямує до 1 тоді, коли всі x_{ij} набувають «найкращих», або оптимальних, значень, і близький до 0, коли значення всіх показників «найгірші» з точки зору відповідності критеріям безпеки.

Важливим етапом розрахунків є перехід від абсолютних до нормалізованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1. Для забезпечення однакової інформаційної спрямованості показники поділяють на стимулятори та дестимулятори. Відповідно, для отримання нормалізованих значень фактичних показників бюджетної безпеки застосуємо методичний підхід, обґрунтований А. Сухоруковим та Ю. Харазішвілі, за якого для показників-стимуляторів як нормувальне значення обирається максимальне значення показника, а для показників-дестимуляторів – мінімальне значення за досліджуваний період[341].

Для визначення вагових коефіцієнтів (a_i) відповідно до Методики оцінки рівня економічної безпеки України використовується модель головних компонент, в якій зв'язок між первинними ознаками і компонентами описується як лінійна комбінація:

$$Y_i = \sum_{j}^{m} c_{ij} \cdot G_j \; , \qquad (4.2)$$

де Y_i – стандартизовані значення *i*-ої ознаки з одиничними дисперсіями, сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак *m*; c_{ij} – внесок *j*-ої компоненти в сумарну дисперсію множини показників *i*-ої сфери[342].

Компоненти G_j визначаються згідно з лінійною залежністю:

---

[341] Сухоруков А., Харазішвілі Ю. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2011. № 4. С. 13-32. С. 16.

[342] Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0

$$G_j = \sum_i^m d_{ij} \cdot x_{ij}\,, \tag{4.3}$$

де d_{ij} – факторні навантаження; x_{ij} – вхідні дані.

Вагові коефіцієнти a_i розраховуються за формулою:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij} \cdot \left|d_{ij}\right|}{\sum_j^m c_{ij} \cdot \left|d_{ij}\right|}. \tag{4.4}$$

Побудова моделі головних компонент здійснюється за допомогою програми «Статистика» (модуль «Факторний аналіз») і передбачає: розрахунок кореляційної матриці; виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; ідентифікацію головних компонент.

Оцінювання ступеня впливу окремої загрози на інтегральний показник бюджетної безпеки необхідно проводити для виокремлення найбільш небезпечних з них і розроблення заходів щодо їх усунення чи мінімізації впливу. Методологія дослідження динамічних процесів в економічній системі та визначення чутливості параметрів на виході до зміни вхідних параметрів системи, розроблена Ю. Харазішвілі [343], передбачає використання коефіцієнта чутливості, що визначається як вплив відхилення незалежної змінної Δx_i на залежну змінну y:

$$U(t, x_i) = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{y(t, x_{i,0} + \Delta x_i) - y(t, x_{i,0})}{\Delta x_i} = \frac{dy(t, x_{i,0})}{dx_{i,0}} \approx \frac{\Delta y(t, x_{i,0})}{\Delta x_{i,0}}. \tag{4.5}$$

Формула (4.5) дозволяє визначити точкову еластичність як граничне значення дугової еластичності за умови, що приріст фактора x прямує до нуля. Для уникнення неточностей і збільшення ступеня вірогідності результатів розрахунку чутливості інтегрального показника бюджетної безпеки до впливу кожної окремої загрози доцільно використати коефіцієнт дугової еластичності, який визначає процентну зміну функції під впливом процентної зміни аргументу:

$$E\left(y_{i,x_i}\right) = \frac{\Delta y_i}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{y_i}. \tag{4.6}$$

Інтегральний показник бюджетної безпеки ($I_Б$) упродовж досліджуваного інтервалу часу є функцією від множини індикаторів (x_i):

---

[343] Харазішвілі Ю. М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України: монографія. К.: Поліграф Консалтинг, 2007. 321 с. С. 115.

$$I_Б(t, x_i) = f(x_1, x_2, ..., x_i). \quad (4.7)$$

Використовуючи функціональну залежність інтегрального показника бюджетної безпеки від множини індикаторів, вплив кожної із загроз визначаємо через коефіцієнт чутливості (еластичності) в рік *t* за формулою:

$$K_ч = \frac{\Delta I_Б}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{I_Б}, \quad (4.8)$$

де $\Delta I_Б$ – різниця між фактичним значенням інтегрального показника бюджетної безпеки і його значенням після зміни фактичного значення індикатора на 1%; Δx_i – величина зміни фактичного значення індикатора у відсотках; x_i – фактичне (початкове) значення індикатора; $I_Б$ – фактичне (початкове) значення інтегрального показника бюджетної безпеки[344].

Для визначення кількісної оцінки стану бюджетної безпеки України застосуємо індикативний метод і розрахуємо інтегральний показник бюджетної безпеки, використовуючи наведену вище методику. Нормалізовані значення індикаторів та інтегральний показник бюджетної безпеки подані у табл. 4.4.

Динаміка інтегрального показника свідчить про погіршення стану бюджетної безпеки України в довгостроковому періоді: інтегральний показник знизився з 0,847 у 2006 р. до 0,569 у 2017 р. При цьому відзначимо підвищення рівня бюджетної безпеки у короткостроковому періоді, про що свідчить незначне зростання інтегрального показника у 2017 р. порівняно з попереднім роком. Аналізуючи зміну нормалізованих значень індикаторів, можемо припустити, що покращення стану бюджетної безпеки у 2017 р. відбулося здебільшого за рахунок підвищення відповідності критеріям безпеки таких індикаторів, як відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, рівень «тінізації» економіки та частка доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті. Разом з тим погіршення значень окремих індикаторів бюджетної безпеки свідчить про посилення відповідних загроз. Наприклад, зростання рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет з 33,1% у 2016 р. до 34,2% у 2017 р. є наслідком перевищення темпів росту доходів бюджету над темпами росту ВВП, тобто посилюється загроза зростання заборгованості держави.

---

[344] Кибиткин А. И., Скотаренко О. В. Эконометрические методы оценки чувствительности экономической системы. *Вестник МГТУ*. 2010. № 1. С. 22-26.

Таблиця 4.4

Показники стану бюджетної безпеки України у 2006-2017 рр.

Рік	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	Частка податків на доходи, прибуток і збільшення ринкової вартості у доходах державного бюджету, %	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	Частка доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті, %	Рівень «тінізації» економіки, % до ВВП	Відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Інтегральний показник бюджетної безпеки
2006	1,000	1,000	0,915	0,429	0,963	0,856	0,993	0,597	0,847
2007	0,751	0,500	0,991	0,712	1,000	1,000	1,000	0,296	0,843
2008	0,746	0,538	1,000	1,000	0,839	0,926	0,926	0,226	0,824
2009	0,716	0,179	0,703	0,214	0,881	0,933	0,800	0,998	0,722
2010	0,716	0,125	0,807	0,240	0,788	0,915	0,758	0,634	0,675
2011	0,756	0,389	0,915	0,192	0,684	0,764	0,847	0,327	0,645
2012	0,720	0,184	0,849	0,159	0,591	0,796	0,847	0,231	0,597
2013	0,753	0,159	0,858	0,128	0,650	0,838	0,823	0,203	0,606
2014	0,787	0,143	0,695	0,088	0,627	0,782	0,686	0,508	0,575
2015	0,696	0,304	0,704	0,108	0,598	0,651	0,613	0,731	0,563
2016	0,692	0,241	0,874	0,135	0,634	0,658	0,671	0,270	0,556
2017	0,670	0,438	0,844	0,139	0,570	0,665	0,778	0,239	0,569
Вагові коефіцієнти	0,086	0,065	0,122	0,127	0,166	0,174	0,167	0,094	-
Коефіцієнт чутливості	**0,102**	0,050	**0,181**	0,031	0,017	**0,203**	0,023	0,039	-

Джерело: авторські розрахунки.

Визначення загроз, які найбільше впливають на рівень бюджетної безпеки, проведемо використовуючи функціональну залежність інтегрального показника від множини індикаторів, отриману в процесі обробки даних за допомогою моделі головних компонент у програмі «Статистика», для розрахунку коефіцієнта чутливості (еластичності) у 2017 р. відповідно до формули (4.8).

Результати розрахунку коефіцієнта чутливості (табл. 4.4) доводять, що інтегральний показник бюджетної безпеки є найбільш чутливим до зміни частки доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті (Кч=0,203), частки податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості у доходах державного бюджету (Кч=0,181), рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет (Кч=0,102). Отже, результати розрахунку

коефіцієнтів чутливості підтвердили попереднє припущення, що на підвищення рівня бюджетної безпеки України у 2017 р. істотно вплинуло насамперед покращення показника частки доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті, оскільки зростання цього індикатора на 1% сприяє збільшенню інтегрального показника на 0,203% за інших рівних умов.

Водночас підвищення рівня бюджетної безпеки у 2017 р. значною мірою стримувалося негативним впливом збільшення рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет, оскільки зростання цього показника на 1% призводить до зниження інтегрального показника на 0,102% за інших рівних умов. Скорочення частки податків на доходи, прибуток і збільшення ринкової вартості у доходах державного бюджету з 18,5% до 17,8% також не сприяло зміцненню бюджетної безпеки у 2017 р., оскільки зменшення значення цього індикатора на 1% призводить до зниження інтегрального показника на 0,181% за інших рівних умов.

Прогнозні сценарії зміни індикаторів децентралізації, ризики та загрози для бюджетної безпеки України. Зважаючи на найвищу чутливість інтегрального показника до зміни частки доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті, покращення значення цього індикатора відносно критеріїв безпеки свідчить про відносне зниження загроз бюджетній безпеці в результаті ефективнішої мобілізації доходів до місцевих бюджетів. Це узгоджується із результатами прогнозування, згідно з якими очікується висока ймовірність (R^2=0,84) реалізації оптимістичного сценарію зростання зазначеного індикатора до 26,6% у 2021 р. (рис. 4.18).

Варто звернути увагу, що також існує достатньо висока ймовірність (R^2=0,75) песимістичного прогнозу зниження частки доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті до 16,3% у 2021 р. Істотно нижчою є ймовірність (R^2=0,57) збереження значення цього індикатора без змін на рівні 2018 р. Тому найважливішим напрямом зниження загроз проведенню децентралізації є забезпечення зростаючої динаміки власних доходів місцевих бюджетів на основі посилення податкової дисципліни та жорсткого контролю за надходженням неподаткових платежів.

Як свідчать результати проведеного дослідження, істотною загрозою, що стримувала зростання інтегрального показника бюджетної безпеки України у 2017 р. було зниження частки податкових надходжень у доходах державного бюджету порівняно з попереднім роком. За 10 місяців 2018 р. ситуація покращилася і станом на 1 листопада частка податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості у доходах Державного бюджету

України збільшилася до 19,98%, тобто на 2 в.п. порівняно з 2017 р. Відповідно, хоч і з невисокою ймовірністю (R^2=0,37), можемо очікувати послаблення впливу загрози недоотримання податкових надходжень і зростання показника частки податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості у доходах державного бюджету до 28% у 2021 р. (рис. 4.19).

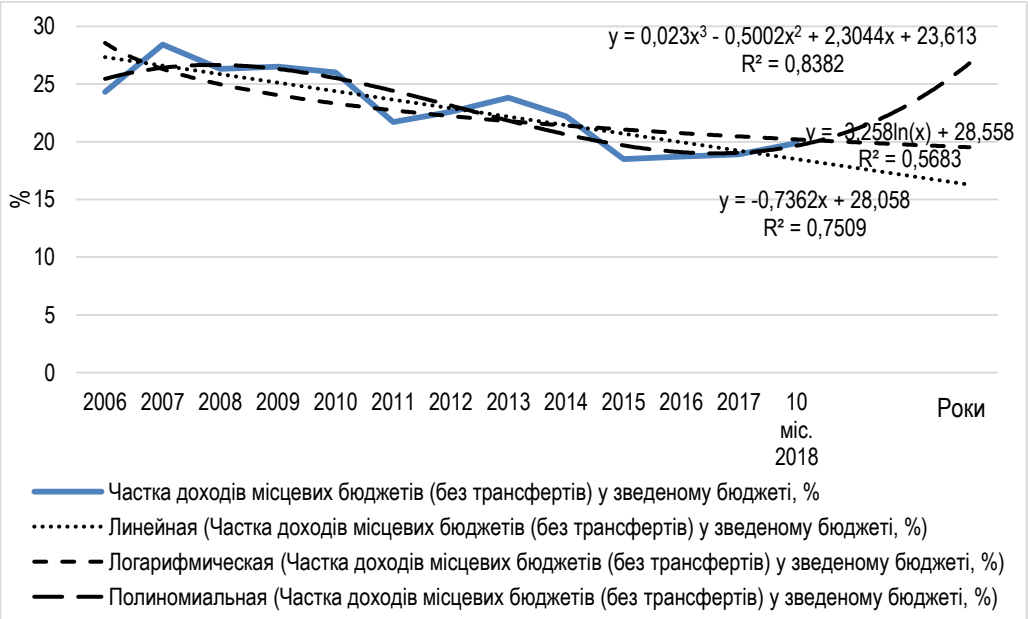

Рис. 4.18. ***Динаміка і прогноз показника «Частка доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті України», 2006-2021 рр.***

Джерело: авторські розрахунки за[345].

Зважаючи на труднощі прогнозування цього показника, обумовлені чітко вираженою циклічністю його зміни, досягнення такого високого прогнозного значення цим індикатором певною мірою не узгоджується із реальним потенціалом економічного зростання в Україні. Тому, на нашу думку, більш реалістичним є сценарій незначного збільшення показника частки податків на доходи, прибуток і збільшення ринкової вартості у

[345] Виконання Державного бюджету України з 2008 по 2018 рр. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov; Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2007 рік. URL: http://www.ibser.org.ua. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2009 рік URL: http://www.ibser.org.ua; Бюджет та економіка. Основні тенденції 2008 р. URL: http://www.ibser.org.ua/news/472

доходах державного бюджету до 22,2% у 2021 р. з дещо нижчою ймовірністю його реалізації (R^2=0,31).

Результати розрахунку коефіцієнтів чутливості та аналіз динаміки зміни індикаторів дозволяють зробити висновок, що істотною загрозою для бюджетної безпеки України залишається невідповідність критеріям безпеки показника рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет, а саме – перевищення цим показником граничного значення (30%), що спостерігаємо упродовж всього періоду дослідження, за винятком 2006 р. і 2014 р., коли фактичні значення індикатора дорівнювали 22,9% і 29,1% відповідно. Значення показника перерозподілу ВВП через бюджет в Україні знаходиться на рівні розвинених країн, що, за оцінками фахівців, означає серйозну загрозу для вітчизняної економіки, пов'язану з можливістю неефективного використання бюджетних коштів і великою залежністю українського бізнесу від перерозподілу фінансових ресурсів держави[346].

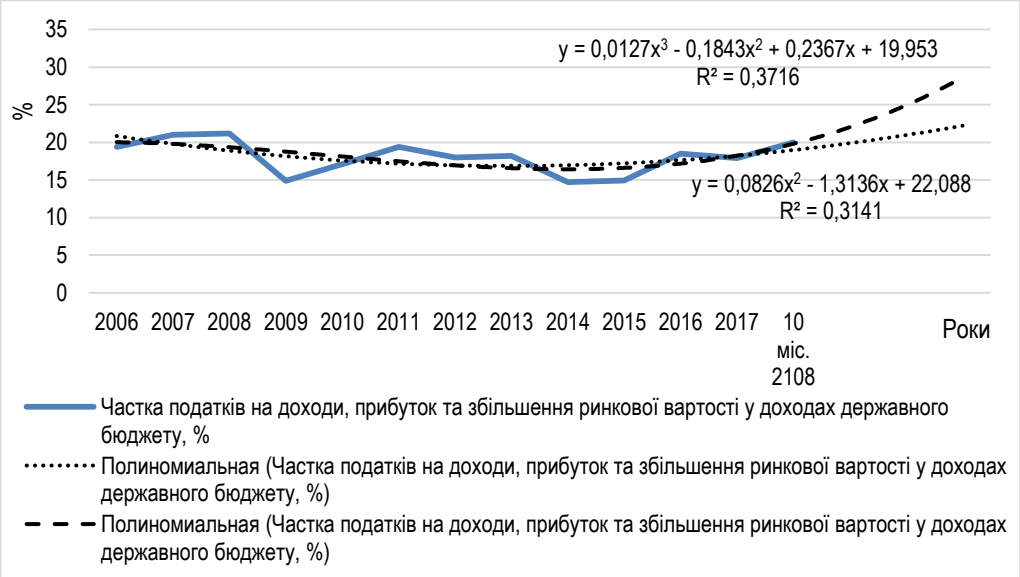

Рис. 4.19. ***Динаміка і прогноз показника «Частка податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості у доходах Державного бюджету України» у 2006-2021 рр.***

Джерело: авторські розрахунки за [347].

---

[346] Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І. Оцінювання рівня та ефективності перерозподілу ВВП через публічний сектор економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 4. С. 45-57. С. 52-53.

[347] Виконання Державного бюджету України з 2008 по 2018 рр. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov; Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання

Песимістичний сценарій зміни рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет є найбільш ймовірним (R^2=0,61), згідно з яким значення показника практично не зміниться і у 2021 р. становитиме 34,2% (рис. 4.20). Разом з тим, за оптимістичним сценарієм, з дещо нижчою ймовірністю (R^2=0,49), цей індикатор у 2021 р. знизиться до 33,4%, що також не відповідає критеріям безпеки.

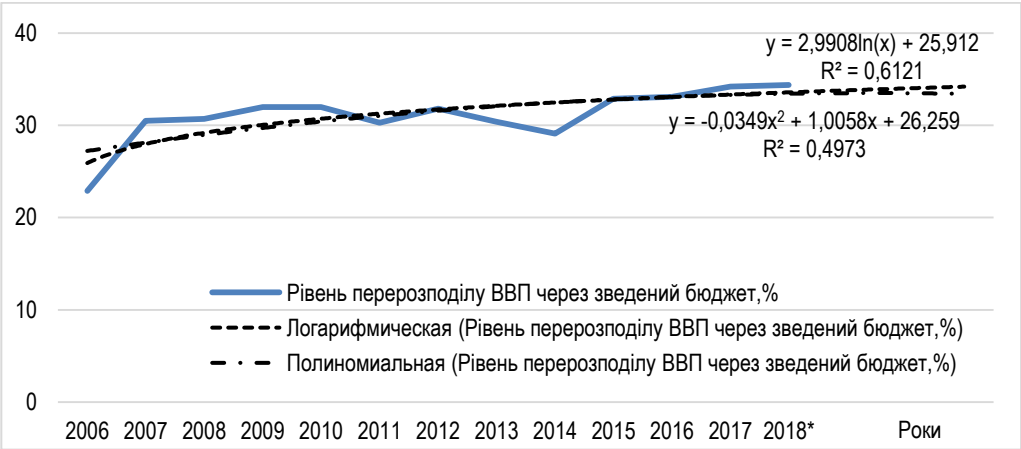

Рис. 4.20. ***Динаміка і прогноз показника «Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України» у 2006-2017 рр.***

Джерело: авторські розрахунки за [348].

Основними чинниками, які збільшують ймовірність реалізації песимістичного сценарію зміни рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет, є високий рівень державних видатків за їх низької ефективності, уповільнення структурних галузевих реформ, що обумовлює високий рівень державних видатків, а також низький рівень податкової дисципліни та істотна залежність великих підприємств від перерозподілу публічних фінансів.

Зважаючи на високу чутливість інтегрального показника до зміни рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет, важливим напрямом зміцнення бюджетної безпеки є розроблення низки заходів для зниження

бюджету за 2007 рік. URL: http://www.ibser.org.ua; Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2009 рік URL: http://www.ibser.org.ua; Бюджет та економіка. Основні тенденції 2008 р. URL: http://www.ibser.org.ua/news/472

[348] Виконання державного бюджету України з 2008 по 2018 рр. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov

значення цього індикатора до граничної межі. При цьому зауважимо, що спадна динаміка індикатора має низьку ймовірність реалізації, якщо не застосувати відповідні інструменти для оптимізації і підвищення ефективності перерозподілу ВВП через суспільний сектор економіки в умовах діючого інституціонального забезпечення.

Інституціональні зміни повинні передбачати насамперед підвищення ефективності розподілу видаткової частини бюджету. Як зазначають Д. Міщенко та Л. Міщенко, органами державної влади останніми роками було здійснено низку заходів, спрямованих на удосконалення механізму управління бюджетними видатками. Внаслідок обмеженості бюджетних ресурсів проводилася політика фіскальної консолідації, а бюджетні кошти в першу чергу спрямовувалися на підвищення обороноздатності держави, своєчасні виплати за борговими зобов'язаннями, фінансування соціальних функцій за принципом забезпечення жорсткої економії бюджетних коштів[349].

Проте, як видно зі зростаючої динаміки рівня перерозподілу ВВП через державний бюджет (рис. 4.20), вжиті заходи виявилися недостатніми для забезпечення позитивних змін. Саме тому, окрім оптимізації розподілу видатків, необхідно розробляти і впроваджувати ефективні заходи з коригування фіскальних інструментів та посилення податкової дисципліни. При цьому варто наголосити, що не йдеться про нарощення податкового тиску на підприємства, а навпаки – про його зниження, що сприятиме виходу значної кількості суб'єктів господарської діяльності із «тіньової» сфери, але лише за умови жорсткої відповідальності за порушення ними податкового законодавства.

Отже, поряд із такими перевагами децентралізації, як спрощення управлінської структури на місцях, прозорість прийняття рішень і підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування, в Україні спостерігається низка ризиків і загроз як для бюджетної безпеки, так і для ефективності перерозподілу повноважень між центральною та місцевою владами. Серед основних ризиків децентралізації виділяють такі: ризики неузгодженості напрямів розвитку окремих територіальних одиниць і стратегічних цілей, ризики ускладнення координації між рівнями управління, загроза монолітності політики держави в бюджетній сфері,

[349] Міщенко Д. А., Міщенко Л. О. Удосконалення механізму управління бюджетними видатками в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 3. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1043

зниження рівня централізованого бюджетного контролю за формуванням і ефективним розподілом бюджетних ресурсів[350].

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про високий рівень бюджетної централізації в Україні, низьку інституціональну та фіскальну спроможність місцевих органів влади у формуванні збалансованого бюджету, міцні позиції центральної влади у забезпеченні контролю за формуванням і розподілом видатків місцевих бюджетів через інструмент субвенцій, який не дозволяє витрачати передані кошти територіальним громадам на цілі, відмінні від узгоджених на державному рівні. Тому доречно звернути увагу на загрози, які виникають під час проведення бюджетної децентралізації внаслідок низької ефективності інституцій та негативно впливають, власне, на сам процес реформ, знижуючи авторитет державних органів влади, які їх впроваджують.

Серед цих загроз основними, як зазначає К. Юрченко, є «намагання центральної влади зберегти контроль за розподілом коштів; недостатність коштів на місцевому рівні і нездатність їх залучити; не проведення або уповільнення процесу об'єднання громад; неспроможність місцевих органів самостійно та відповідально використовувати кошти; поглиблення диспропорцій економічного та соціального розвитку територій»[351].

Насамперед, повертаючись до зростаючої динаміки коефіцієнта залежності місцевих бюджетів в Україні (рис. 4.21), погоджуємося із загостренням загрози щодо надмірного контролю органів центральної влади за використанням коштів, переданих органам місцевого самоврядування у вигляді офіційних трансфертів, в яких найбільшу частку складають субвенції. У 2017 р. коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від офіційних трансфертів був найвищим у Тернопільській області – 2,48%, проте він знизився порівняно з попереднім роком на 0,14 в.п. Це обумовлено швидшим зростанням власних доходів місцевих бюджетів (з 2571,6 млн грн у 2016 р. до 3623,2 млн грн у 2017 р. або на 40,8%) порівняно із зростанням обсягів офіційних трансфертів –з 6775,6 млн грн до 9008,9 млн грн (або на 32,8%) відповідно.

При цьому варто зауважити, що у 2017 р. поряд із помітним

---

[350] Бондарук Т. Г., Бондарук І. С., Бондарук О. С. Переваги, позитивні наслідки та ризики бюджетної децентралізації. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2016. № 3. С. 38-47.

[351] Юрченко К. Які ризики децентралізації? URL: https://blog.liga.net/user/kyurchenko/article/17090

зростанням залежності від трансфертів місцевих бюджетів таких областей, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Львівська, Полтавська, Харківська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, відбулося істотне посилення фінансової самостійності низки регіонів, серед яких: Волинська, Закарпатська, Одеська, Рівненська, Сумська області (рис. 4.21). Найнижче значення коефіцієнта залежності у 2017 р. спостерігалося в Одеській області – 0,82%, що на 0,1 в.п. нижче порівняно з 2016 р. Ця позитивна тенденція зумовлена істотним зростанням доходів (з 10 763,3 млн грн у 2016 р. до 15 998,7 млн грн у 2017 р.), насамперед за рахунок збільшення податкових платежів (з 9168,1 до 14 001,7 відповідно), у тому числі зростання на 38,9% надходжень від податків на доходи, податків на прибуток, податків на збільшення ринкової вартості.

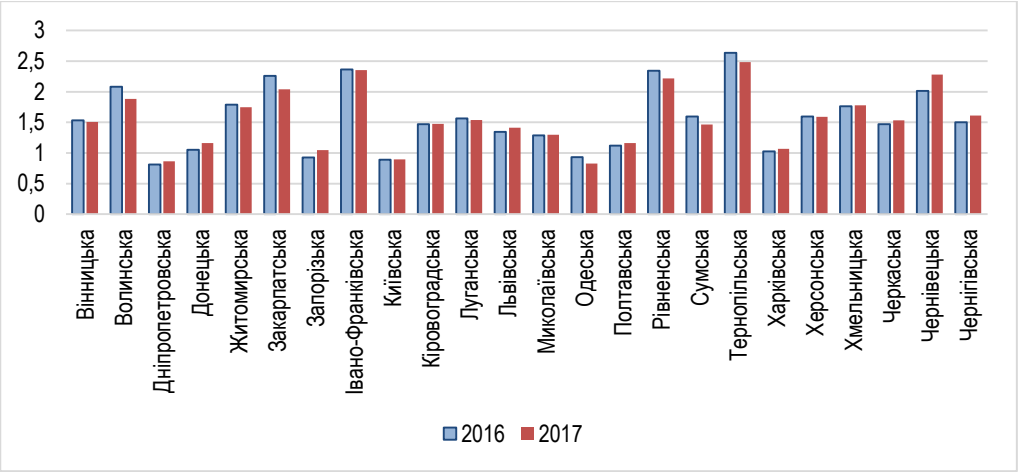

Рис. 4.21. ***Коефіцієнт залежності місцевих бюджетів від офіційних трансфертів з державного бюджету***

Джерело: складено за[352].

Незважаючи на позитивні зрушення щодо збільшення власних доходів місцевих бюджетів у 2016-2017 рр. у всіх регіонах України, з позиції аналізу довгострокової динаміки проблема недоотримання доходів місцевими бюджетами залишається критичною загрозою для бюджетної безпеки держави. Ця загроза також проявляється в усіх без винятку регіонах України, тобто має характер системної. Зростання обсягів

[352] Бюджет України 2017: стат. зб. К.: Міністерство фінансів України, 2018. 307 с. С. 205-300.

податкових надходжень (ПДФО, ПНП) більшою мірою відбувається внаслідок інфляційних процесів і підвищення цін на товари і послуги, а не за рахунок нарощення обсягів виробництва, оскільки, за даними Державної служби статистики, індекс споживчих цін у грудні 2017 р. становив 239,7%[353] по відношенню до грудня 2010 р., а індекс промислової продукції – відповідно 85,6%[354] (враховуючи сезонні коливання).

Як свідчать дані рис. 4.22, існує значна диференціація регіонів України за показником частки доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті. У 2017 р. найбільше значення цього індикатора спостерігалося у Дніпропетровській області (2,29%), а найменше (0,31%) – у Луганській та Чернівецькій областях. У 2017 р. порівняно з 2008 р. відбулося істотне зниження цього показника (в середньому у 1,68 раза). Економічна криза внаслідок проведення військових дій в тимчасово-окупованих частинах Донецької та Луганської областей стала основною причиною зниження цього індикатора у 3,7 та 5,6 раза відповідно.

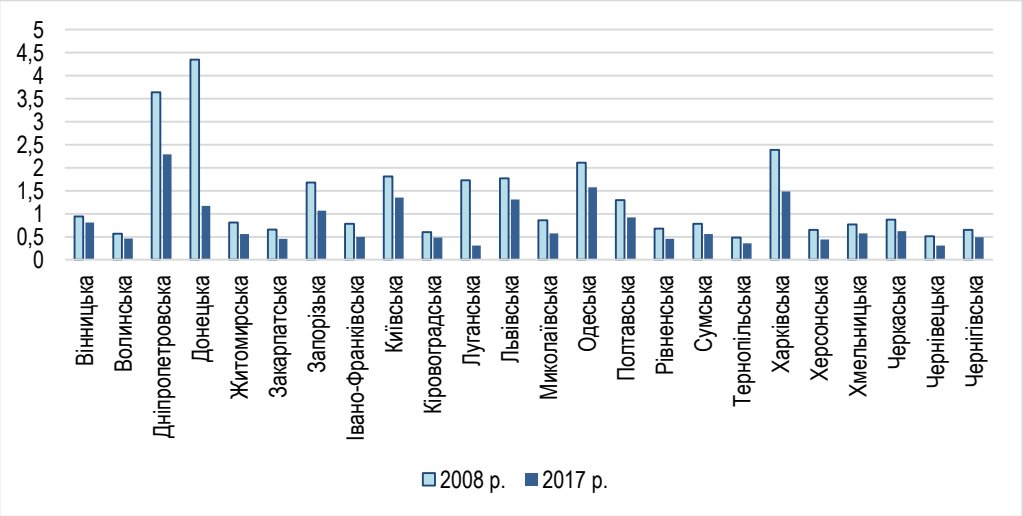

Рис. 4.22. ***Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті держави у 2008 р. та 2017 р.***

Джерело: складено за [355].

[353] Індекси споживчих цін на товари і послуги (до грудня 2010 р.). URL: http://www.ukrstat.gov.ua

[354] Індекс промислової продукції. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

[355] Бюджет України 2010: стат. зб. К.: Міністерство фінансів України, 2011. 292 с.; Бюджет України 2017: стат. зб. К.: Міністерство фінансів України, 2018. 307 с.

4.3. Фінансова децентралізація: загрози бюджетній безпеці держави та заходи щодо їх зниження

У цій ситуації істотною загрозою як бюджетній безпеці, так і успішному проведенню бюджетної децентралізації вважаємо недоотримання доходів бюджетами маленьких громад (села, селища і міста районного значення), які до реформи отримували 25% надходжень від ПДФО, а тепер 60% надходжень від цього податку залишається в бюджетах міст обласного значення, районів та об'єднаних громад (які ще знаходяться на етапі формування), 15% – в обласних бюджетах, а 25% – передається в державний бюджет. Таким чином, до моменту завершення процесу формування об’єднаних територіальних громад (ОТГ) села, селища і міста районного значення залишаються без основного джерела наповнення їхніх бюджетів, яким були 25% від надходжень ПДФО, і, відповідно, без фінансових можливостей для реалізації своїх повноважень. Зважаючи на відносно тривалий період формування ОТГ, доцільно було б на перехідному етапі передбачити «м’який» підхід до перерозподілу податкових надходжень між бюджетами різних рівнів. Для тих місцевих бюджетів (села, селища і міста районного значення), які знаходяться на етапі об’єднання в ОТГ, можна було б залишити надходження ПДФО хоча б у розмірі 15-20% від загального обсягу до моменту завершення створення ОТГ і проведення виборів.

Отже, з огляду на найвищу чутливість інтегрального показника бюджетної безпеки України до зміни індикаторів, які визначаються спроможністю формування дохідної частини бюджету (частка доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у зведеному бюджеті, частка податків на доходи, прибуток і збільшення ринкової вартості у доходах державного бюджету), для зниження загрози недоотримання доходів бюджетами різних рівнів необхідно посилити податкову дисципліну та контроль за її дотриманням, що забезпечується одночасним впровадженням інституціональних, технічних та організаційних інновацій. Разом із жорсткішими санкціями за порушення порядку сплати податків і податкові злочини доцільно знижувати податковий тиск на підприємства за рахунок зменшення ставки податку на прибуток. Такі заходи не лише сприятимуть виконанню дохідної частини бюджету, а й забезпечать економічне зростання в довгостроковій перспективі.

Крім цього, для зниження загрози дискредитації процесу децентралізації внаслідок недофінансування місцевих бюджетів найнижчих рівнів через скасування надходження частини ПДФО до бюджетів сіл, селищ і міст районного значення потрібно передбачити «м’який» перерозподіл податкових надходжень між бюджетами різних

рівнів. Для тих місцевих бюджетів, які знаходяться на етапі формування ОТГ, доцільно залишити надходження ПДФО у розмірі 15-20% від загального обсягу до моменту завершення перехідного періоду.

Важливим напрямом зниження загроз формуванню дохідної частини державного бюджету є удосконалення фіскальних інструментів як у частині зниження податкового тиску на підприємства, так і посилення податкової дисципліни. З цієї точки зору, доцільно знизити ставку ПДВ на споживчі товари (наприклад, продукти харчування, текстиль) та ставку податку на прибуток, що дозволить в середньо- та довгостроковій перспективі збільшити податкові надходження до бюджету:

1) підвищення активності споживачів і збільшення обсягів реалізованої продукції;

2) легалізації доходів значної кількості підприємств;

3) збільшення кількості платників податків завдяки створенню сприятливих умов для розвитку бізнесу.

При цьому необхідно забезпечити невідворотність покарання для всіх без винятку порушників податкової дисципліни, а також передбачити кримінальну відповідальність. Очевидно, що удосконалення фіскальних інструментів можливе лише за умови впровадження технічних інновацій (електронний документообіг, електронний сервіс і здійснення електронних перевірок), які забезпечать дієвий контроль за процесом сплати податків і сприятимуть виявленню порушень у цій сфері.

Вагомим чинником бюджетної безпеки України також є рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, невідповідність якого критеріям безпеки свідчить про високий рівень бюджетної централізації та про загострення таких загроз, як неефективний розподіл видатків бюджету, низький рівень бюджетної дисципліни, розбалансування системи державних фінансів. Відповідно, основними заходами, спрямованими на зниження обсягів фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через публічний сектор економіки, визначимо такі: оптимізація видаткової частини бюджету, підвищення ефективності фінансування державних програм, жорсткий контроль за витрачанням бюджетних коштів. Ця система заходів буде дієвою лише за умови посилення відповідальності та невідворотності покарання державних службовців за розкрадання і нецільове використання бюджетних коштів.

4.4. Моделі фінансового вирівнювання: світова практика

Фінансове вирівнювання покликане мінімізувати територіальні диспропорції розвитку, що виникають внаслідок нерівномірності формування дохідної бази місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, вирішувати проблему невідповідності обсягів власних доходів бюджетів видатковим повноваженням місцевої влади. Практика багатьох країн засвідчує, що бюджетна та адміністративна децентралізація, імпліцитною характеристикою якої є посилення диспропорцій фінансової спроможності територій, супроводжується коректуванням моделі фінансового вирівнювання територій. Винятком не стала й Україна. В умовах реалізації сучасних реформ система фінансового вирівнювання в Україні зазнала суттєвих змін, пов'язаних із децентралізацією ресурсів і повноважень. Ці зміни відбувались у напрямі модернізації моделі – від вирівнювання «за видатками» бюджетів до вирівнювання «за доходами». Однак впровадження нової системи вирівнювання, хоч і сприяє зацікавленості органів місцевою влади у нарощуванні дохідної бази бюджетів, проте впирається в проблеми, пов'язані з відповідністю перерозподілу ресурсів і повноважень між органами державної, регіональної та місцевої влади, стабільністю та послідовністю законодавчих нововведень, обґрунтованістю рівня та порядку розрахунку індексу податкоспроможності, що використовується для горизонтального фінансового вирівнювання, та інші. З огляду на це важливим завданням є виділення основних проблем переходу до фінансового вирівнювання дохідної спроможності та пошук шляхів його вдосконалення, враховуючи накопичений досвід розвинених країн та особливості бюджетної системи України.

В європейських країнах фінансове вирівнювання розвитку територій визначається як система інструментів і заходів щодо усунення фінансових дисбалансів. Під час фінансового вирівнювання відбувається перерозподіл фінансових ресурсів за вертикаллю між ланками системи бюджетів і за горизонталлю між біднішими та багатшими адміністративно-територіальними одиницями [356]. Проведення аналізу вітчизняного та

[356] Луніна І. О. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування. 2002. № 5. С. 10-16.

зарубіжного досвіду міжбюджетних відносин дозволило виділи три основні види, форми, способи фінансового вирівнювання: вертикальне, горизонтальне (за напрямом руху бюджетних коштів); вирівнювання доходів, вирівнювання видатків, змішане вирівнювання (за предметом вирівнювання); повне та часткове вирівнювання (за ступенем вирівнювання).

Зауважимо, що на практиці вкрай рідко зустрічаються країни, які б застосовували лише одну форму фінансового вирівнювання, для більшості країн модель фінансового вирівнювання є поєднанням різних способів (вертикального, горизонтального, вирівнювання за доходами, вирівнювання за видатками). Таксономія моделей фінансового вирівнювання країн-учасниць ОЕСР та України засвідчує, що більшість з них спрямована на подолання дисбалансів доходів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць шляхом перерозподілу бюджетного ресурсу між рівнями управління (рис. 4.23).

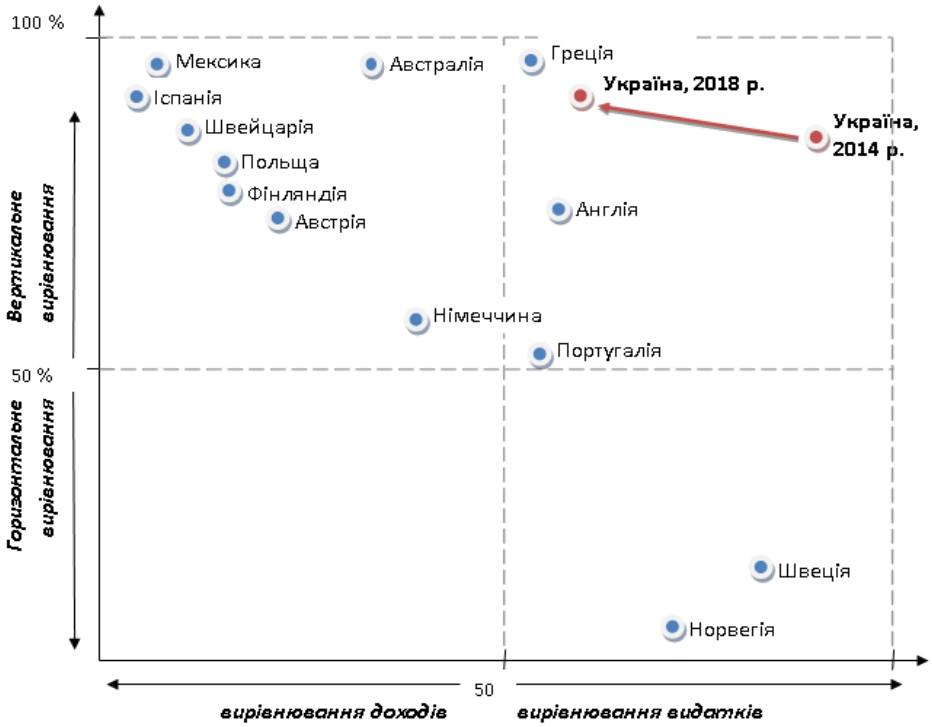

Рис. 4.23. ***Таксономія моделей фінансового вирівнювання країн-учасниць ОЕСР (2014 р.) та України (2014 р. і 2018 р.)***

Джерело: складено за[357].

[357] Boadway R., Shah A. 2007. Intergovernmental Fiscal Transfers: Principles and

Водночас слід зазначити, що впродовж останніх десятиліть моделі фінансового вирівнювання багатьох країн зазнають перманентної модифікації із посиленням уваги до вирівнювання видатків.

Видатки на фінансове вирівнювання є досить вагомою величиною у структурі бюджетних видатків в усіх країнах-учасницях ОЕСР і коливаються в межах від 1,2% (в Норвегії) до 11% (в Японії) (рис. 4.24).

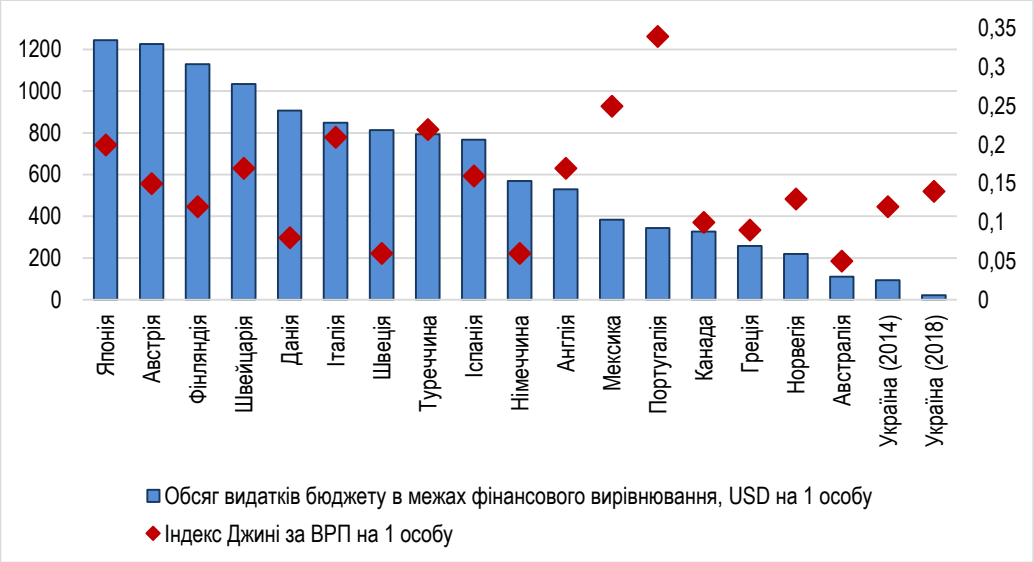

Рис. 4.24. ***Порівняння країн-учасниць ОЕСР (2014 р.) та України (2014 р. і 2018 р.) за рівнем міжрегіональних диспропорцій та видатками бюджету на фінансове вирівнювання***

Джерело: складено за[358].

Practice. Public Sector Governance and Accountability. Washington, DC: World Bank. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7171; Fiscal Federalism 2014: Making decentralisation work, edited by Hansjörg Blöchliger. Paris: OECD Publishing, 2014. URL: http://www.oecd.org/ctp/federalism/fiscal-federalism-making-decentralisation-work.htm; Shah A. Principles and the Practice of Fiscal Equalization Transfers with special emphasis on Solidarity or Robin Hood Programs. URL: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/ECA/Poland/pl-fiscal-equalization-anwar-shah.pdf; Sierak J. Ocena zdolności gminy do współfinansowania projektu – polityka dochodowa jednostek samorządu terytorialnego. URL: http://samorzad.pap.pl/depesze/wiadomosci_centralne/167392/Czy-gmine-stac-na-nowa-inwestycje, а також власні розрахунки авторів на основі даних Державної казначейської служби України. URL: https://www.treasury.gov.ua

[358]Там само.

Обсяг вирівнюючих видатків у розрахунку на одного жителя теж характеризується суттєвою диференціацією – від 110 дол. США (в Австралії) до 1244 дол. США (в Японії). Зауважимо, що ці показники практично не корелюють з розмахом варіації регіонів за ВРП на особу субрегіональних одиниць цих країн. Окрім цього, не має залежності і між формою державного устрою (унітарна чи федеративна держава) та обсягами фінансових ресурсів, що спрямовуються на здійснення вирівнювання в них.

Розглянемо докладніше моделі фінансового вирівнювання в низці розвинених країн, досвід яких може мати практичну цінність для удосконалення вітчизняної практики вирівнювання.

Німеччина. Німецька система вирівнювання є системою змішаного типу (практично в рівній пропорції використовуються інструменти вертикального та горизонтального вирівнювання) та базується на засадах солідарності. Політика активного вирівнювання розглядається як важливий елемент згуртованості країни, головним чином через необхідність підтримки земель колишньої Німецької Демократичної Республіки. Однак, критики нинішньої системи вказують, що навіть після 20 років не спостерігається жодних тривалих наслідків цієї політики, а дехто вважає її навіть шкідливою, оскільки вона зберігає неефективну економічну структуру східних регіонів Німеччини. Система вирівнювання, що діяла впродовж 90-х років минулого століття, часто призводила до ситуації, коли найслабші східні землі мали вищі бюджетні видатки в розрахунку на одну особу, ніж більш заможні землі. Це призвело до оскарження системи в Конституційному суді Німеччини. Як наслідок, була сформована нова модель вирівнювання, яка характеризувалась зниженням рівня перерозподілу доходів бюджету між землями.

Дослідження функціонування німецької моделі фінансового вирівнювання дозволило виокремити низку особливостей, цікавих з огляду на дискусії, які точаться навколо вітчизняної системи вирівнювання.

По-перше, сучасна система здійснює вирівнювання лише на рівні земель, а в нівелювання диспропорцій на базовому рівні належить до відповідальності земель, кожна з яких може виробляти власні підходи до вирівнювання. Це дослідження враховує лише систему нівелювання між землями.

По-друге, хоча Німеччина є федеральною державою, землі не мають своїх податків. Лише муніципалітети можуть запроваджувати місцеві податки на бізнес. Тому вагоме значення має розподіл доходів бюджетного

ресурсу між національним і субрегіональним рівнем через розщеплення основних податків – податку на доходи фізичних осіб (зараховується за місцем проживання особи), податку на прибуток (зараховується за місцем розташування підприємства), податку на додану вартість (25% якого відразу перерозподіляється між багатшими та біднішими землями).

По-третє, вирівнювання здійснюється як за доходами, так і за видатками. Для вирівнювання доходів земель, рівень податкової спроможності яких складає більше 120% від середнього по країні, передають 75% податкових доходів, які перевищують це значення, до фонду вирівнювання. Натомість землі з рівнем податкової спроможності нижче 80% можуть отримати трансферти з цього фонду для покриття дефіциту бюджетного ресурсу у розмірі 75% від середнього по країні значення податкової спроможності. Після цього має місце вирівнювання видатків земель, в ході якого землі з нижчим за 99,5% рівнем податкової спроможності можуть додаткового отримати до 77,5% недостатнього бюджетного ресурсу[359]. Більше того, спеціальні вирівнюючі трансферти надаються посткомуністичним землям «для подолання економічної відсталості», зниження структурного безробіття, покриття дефіциту бюджету, що часто призводить до спотворення початкового розподілу на заможні та бідні землі.

По-четверте, німецька модель вирівнювання не використовує дані про фінансові дисбаланси у попередні роки, а базується на поточній щомісячній інформації про обсяги податкових надходжень земель, відкоригованій за результатами цілого року. Це дозволяє уникнути «часового розриву» та актуалізувати розрахунки щодо вирівнюючих трансфертів.

По-п'яте, що стосується вирівнювання на муніципальному рівні, то кожна земля формує власне бачення вирішення проблеми, водночас можна зауважити кілька спільних підходів. Зазвичай диференціюються межі та інструменти вирівнювання для різних груп – великих міст, малих міст і сільських муніципалітетів; для регулювання внутрішньорегіональних дисбалансів визначається обсяг бюджетного ресурсу як певний відсоток доходів бюджету; вирівнюючі трансферти мають, як правило, вертикальний характер.

---

[359] Federalism and Fiscal Transfers: Essays on Australia, Germany, Switzerland, and the United States / ed. by Jason Clemens and Niels Veldhuis. 2013. URL: https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/federalism-and-fiscal-transfers-rev.pdf

Отже, незважаючи на те, що частка перерозподілених податкових доходів у зведеному бюджеті Німеччини є досить незначною (коливається від 3 до 5% впродовж 2005-2017 рр.), ефект від фінансового вирівнювання земель є дуже суттєвим і призводить практично до повного вирівнювання податкових доходів земель у розрахунку на одну особу після перерозподілу. Диференціація земель за видатками бюджетів на одну особу знаходиться в межах 106,5-98,3% від середнього по країні рівня[360]. Водночас німецька модель вирівнювання досить часто зазнає критики, як така, що призводить до дестимулювання економічної активності в більш розвинених регіонах і сприяє консервуванню застарілої структури економіки східних земель.

Швейцарія. Швейцарська модель бюджетного федералізму є унікальною з огляду на два аспекти: по-перше, дуже сильна фрагментація – 26 федеративних утворень (кантонів) і 2500 місцевих громад за загальної чисельності населення 8 млн осіб; по-друге, один з найвищих рівнів децентралізованості у світі – на федеральний уряд припадає приблизно 30% витрат бюджету і податкових надходжень, тоді як 70% знаходяться у розпорядженні кантонів і місцевих громад [361]. Водночас ключовою особливістю Швейцарії є дуже високий рівень диференціації між регіонами – ВРП на особу і податкові доходи різняться у 3 рази.

Саме тому Швейцарія має одну з найстаріших систем фінансового вирівнювання, механізми якої прописані в Конституції Швейцарії. Кожні два роки в Швейцарії здійснюється перегляд або модифікація функціонуючої системи. Остання фундаментальна реформа системи міжбюджетних відносин у Швейцарії була проведена у 2008 р., у межах якої мало місце поглиблення розподілу функцій і повноважень між національним і субрегіональним рівнями влади, а також зміна засад фінансового вирівнювання територій.

Зміни передбачали посилення акценту на вирівнювання доходів (за показниками податкового потенціалу кантонів) і вироблення чітких критеріїв вирівнювання доходів кантонів. Що стосується цього першого елементу, то передбачається, що механізм не може призводити до зміни рейтингу доходів кантонів, а може тільки згладжувати розбіжності між ними. При цьому для оцінки податкового потенціалу кантонів

---

[360] Там само.

[361] René L. Frey And Gérard Wettstein. Reform Of The Swiss Fiscal Equalisation System. URL: https://www.cesifo-group.de/DocDL/dicereport108-forum4.pdf

використовується історичний метод, тобто базою для розрахунку є кількарічний попередній період, що дозволяє нівелювати можливі коливання доходів від різних податків, які можуть виникати за результатами оцінювання податкового потенціалу за один рік.

Вирівнювання видатків у Швейцарії здійснюється для територій, які потрапляють у специфічні групи за соціально-економічними чи географічними факторами. Сьогодні таких груп є три: гірські території (характеризуються низькою щільністю та складними природними умовами), міста (з огляду на їх структуру населення та його щільність) і великі міські агломерації, на які покладено виконання специфічних функцій (великих, за швейцарськими стандартами, враховуючи, що найбільше місто, Цюріх, має 380 000 жителів, за ним йдуть Женева з 195 тис. і Базель з 170 тис.)[362]. Такі критерії виділення груп зазнають жорсткої критики і часто називаються політичними.

Ще однією важливою зміною у сучасній моделі вирівнювання Швейцарії є відхід від субсидій цільового характеру і суттєве зростання частки дотацій, які кантони можуть використовувати на власний розсуд.

Особливістю нової системи є створення перехідного фонду, який має надавати фінансову підтримку слабшим кантонам на тимчасовій основі. Однак відсутність чітких критеріїв розподілу коштів цього фонду призвело до ситуації, коли впродовж усього часу його існування серед бенефеціарів фонду є і найбагатші кантони.

Скандинавські країни. Моделі фінансового вирівнювання в Данії, Норвегії та Швеції базуються практично на однакових принципах, що значною мірою пов’язано з подібністю систем місцевого самоврядування в цих країнах. Усі три належать до країн, де місцева влада відіграє дуже велику роль у виконанні державних завдань (більше половини всіх державних коштів знаходяться у розпорядженні субрегіонального та локального рівнів управління). Традиційно обсяги вирівнюючих трансфертів у цих країнах були дуже значними, діючи насамперед на основі горизонтальних механізмів. Хоча в Данії (2007 р.) і Швеції (2005 р.) відбулись реформи систем вирівнювання, які часто пов’язують із заміною горизонтального механізму на вертикальні трансферти з державного

[362] Dafflon B. Federal-Cantonal Equalisation in Switzerland: An Overview of the Present System and Reform in Progress. URL: https://www.researchgate.net/publication/265932878_Federal-Cantonal_Equalisation_in_Switzerland_An_Overview_of_the_Present_System_and_Reform_in_Progress

бюджету, але це не зовсім так. Сучасні системи скандинавських країн мають змішаний характер – фактично основна частина субсидій надходить з державного бюджету, але все ж значна його частина досі фінансується найбільш заможними місцевими органами влади (змінилася лише частка). Вирівнювання є найбільш радикальним у Швеції і відносно найменш різким у Данії. Слід також зазначити, що у всіх цих країнах вирівнюючі трансферти є незначними (порівняно з іншими європейськими країнами) у структурі фінансових ресурсів, що є у розпорядженні муніципалітетів і регіонів. У всіх трьох країнах значно більша увага приділяється не вирівнюванню доходів, а вирівнюванню видатків. При цьому використовується досить складний алгоритм для врахування об'єктивних факторів, що впливають на диференціацію потреб муніципалітетів у видатках. У Данії такий індекс потреб на 70% визначається демографічною структурою населення та на 30% – соціально-економічним становищем муніципалітетів. У Швеції враховуються змінні, що стосуються демографічного, етнічного складу, економічного розвитку та характеристик географічного положення[363].

Польща. Зважаючи на те, що прообразом вітчизняної моделі місцевого самоврядування багато в чому стала польська модель, особливо цінним з погляду дослідження практичних механізмів нівелювання диспропорцій територій є саме польська система вирівнювання.

Модернізація системи вирівнювання в Польщі стала частиною реформи адміністративно-фінансової децентралізації, яка обумовила посилення диференціації фінансової спроможності адміністративно-територіальних одиниць. Незважаючи на посилення ролі місцевого самоврядування в Польщі, частка міжбюджетних трансфертів, які спрямовуються для вирівнювання доходів і видатків, є досить значною. Слід наголосити, що сучасна система вирівнювання Польщі спрямована на вирівнювання за доходами, у вирівнюванні беруть участь усі рівні управління – воєводства, повіти та гміни, при цьому для кожного з них розроблено власні критерії вирівнювання. Так, на повіти і гміни в межах

[363] René L. Frey And Gérard Wettstein. Reform Of The Swiss Fiscal Equalisation System. URL: https://www.cesifo-group.de/DocDL/dicereport108-forum4.pdf; Borge L.-E., Rattso J. Tax financing and tax equalization: Incentives and distribution in the welfare state. URL: http://www.svt.ntnu.no/iso/jorn.rattso/Papers/lebjrdanmarkskatt.pdf; Johannes I., Torbjorn Å., Bharat P. Bhatta. The Income Equalization System among Municipalities in Norway: Strengths and Implications. URL: https://www.researchgate.net/publication/325421597_The_Income_Equalization_System_among_Municipalities_in_Norway_Strengths_and_Implications

загальної субвенції розподіляються вирівнююча (або стягується балансувальна – реверсні платежі) частина, а воєводства отримують трансферти з вирівнюючої та регіональної частин. Вирівнююча частина субвенції складається з основної та додаткової сум. Основна сума надається:

— гмінам, в яких податкові надходження на особу нижчі 92% середнього по країні рівня податкових доходів (компенсація може становити до 80% різниці між середнім рівнем податкових доходів гмін і доходом відповідної гміни);

— повітам, в яких податкові доходи на одну особу нижчі середнього по повітах показника;

— воєводства, в яких податкові доходи на особу нижчі від середнього воєводствах показника[364].

Додаткова сума спрямована на:

— гміни, в яких щільність населення є нижчою за середню щільність населення країни (за умови дотримання першого критерію);

— повіти, в яких рівень безробіття, розрахований як співвідношення рівня безробіття в повіті до рівня безробіття в країні, перевищує 1,10;

— воєводства, в яких кількість мешканців не перевищує 3 млн осіб.

Що важливо наголосити, для розрахунку податкових доходів до уваги береться не реальний дохід за певнийрік, а усереднений за два попередні роки. При цьому беруться до уваги як податкові доходи адміністративно-територіальних одиниць від місцевих податків (на нерухомість, сільське господарство, лісове господарство, транспорт, цивільно-правові операції), так і від частки в податку на прибуток від фізичних осіб та частки в корпоративному податку.

Критерії розподілу додаткових сум враховують не тільки велику диференціацію власних доходів, а й особливі потреби у видатках, пов’язані з економічною, соціальною та демографічною ситуацією окремих територій.

Що ж до балансувальної частини (реверсних платежів), то їх сплачують гміни, в яких податкові доходи на особу перевищують 150% середнього по гмінах значення. Розмір реверсних платежів складає 20% від

[364] Sierak J. Ocena zdolności gminy do współfinansowania projektu – polityka dochodowa jednostek samorządu terytorialnego. URL: http://samorzad.pap.pl/depesze/wiadomosci_centralne/167392/Czy-gmine-stac-na-nowa-inwestycje

перевищення понад 150% від середнього показника; після перевищення 200% частка зростає. Для повітів реверсні трансферти нараховуються вже у разі перевищення податкових доходів на особу на 110% від середнього показника по повітах[365].

Під час розподілу регіональної частини загальної субвенції між воєводствами враховується рівень безробіття, мережа автомобільних доріг, розмір ВРП на особу та функції у сфері залізничного пасажирського транспорту.

Регіональна частина загальної субвенції формується з реверсних платежів воєводств, у яких коефіцієнт податкових доходів на особу перевищує 110% від середнього показника по воєводствах.

До механізмів вирівнювання територій Польщі часто відносять також освітню субвенцію, однак з цим погодитись важко, оскільки її отримують усі гміни незалежно від рівня доходів чи освітніх видатків. Формула розрахунку обсягів освітньої субвенції включає понад 40 показників, однак лише кілька з них можна вважати такими, що визначаються диференціацією фінансової спроможності гмін. Зокрема, це врахування фактора сільської чи гірської місцевості[366].

Польська модель фінансового вирівнювання, яка формувалась (як і українська) з метою стимулювання ендогенного економічного розвитку базових територіальних одиниць, зазнає зараз критики з огляду на її переважну спрямованість на вирівнювання доходів і неврахування диференційованості видатків між територіями. Саме тому зараз Міністерство фінансів Польщі працює над розробкою нового методичного підходу до фінансового вирівнювання територіальних одиниць місцевого самоврядування, який передбачатиме суттєве посилення уваги до показників видаткових потреб.

Отже, кожна з існуючих форм вирівнювання має свої переваги та недоліки. Перевагою вирівнювання «за доходами» бюджетів є можливість урівноважити податкоспроможність адміністративно-територіальних

---

[365] Kańduła S. Międzygminne nierówności dochodowe i efekty ich wyrównywania (na przykładzie gmin województwa lubuskiego. Zesz. *Nauk. PTE Ziel. Gór*. 2016. № 3(4). S. 117-133. URL: http://ptezg.pl/Files/files/zn4/kandula.pdf; Wołoszyn A., Kozera A., Głowicka-Wołoszyn R., Stanisławska J. Nierówności dochodowe w różnych typach funkcjonalnych gmin wiejskich województwa wielkopolskiego. *Zesz. Nauk. PTE Ziel*. 2016. Gór. 5. S. 123-135.

[366] Kańduła S. Międzygminne nierówności dochodowe i efekty ich wyrównywania (na przykładzie gmin województwa lubuskiego. *Zesz. Nauk. PTE Ziel.* 2016. Gór. 3(4). S. 117-133. URL: http://ptezg.pl/Files/files/zn4/kandula.pdf

одиниць та забезпечити зацікавленість органів місцевого самоврядування в збільшенні доходних надходжень. Дискусійним питанням для науковців і практиків є рівень податкоспроможності, за якого додатковий дохід місцевих бюджетів вилучається центральним урядом і методика його розрахунку. Для різних країн межа вирівнювання є різною: у Норвегії уся сума перевищення 134% середніх податкових можливостей та 90% для муніципалітетів нижче 110% середніх податкових можливостей; у Швеції 85% для муніципалітетів вище 115% середніх податкових можливостей та 95% для муніципалітетів нижче середніх податкових можливостей[367].

Вирівнювання «за видатками» також має свої переваги та недоліки. Перевагою насамперед є те, що воно дозволяє зменшити розбалансованість у можливостях різних територій забезпечувати отримання всіма громадянами однакового обсягу послуг. Зазвичай найбільшою проблемою вирівнювання видатків бюджетів є питання оцінки якості, вартості публічних послуг та їх відповідності існуючим стандартам публічних послуг. Для розрахунку вартості послуг можуть бути використані різні види витрат – минулі, фактичні, стандарті або нормовані. Вирівнювання видатків, що базується на фактичних витратах (Італія, Німеччина), дає місцевим органам влади стимул наповнювати бюджет; вирівнювання видатків, яке базується на минулих витратах (Іспанія, Мексика) зменшує можливість маневрів чи відхилень. Для розрахунку стандартних витрат використовуються індикатори потреб, які є індивідуальними для кожної країни та обумовлені її історичними, соціально-економічними, географічними особливостями. Кількість таких індикаторів також дуже різна: в Данії, Норвегії використовується близько 15 індикаторів для оцінювання видаткових потреб, у Швейцарії – 24 індикатори[368]. Систематизацію методичних підходів до розрахунку видаткових потреб можна здійснити з огляду на індикатори[369], які вони включають:

---

[367] Пйонтко Н. Б. Зарубіжні моделі фінансового вирівнювання та перспективи їх упровадження в Україні. *Бізнесінформ*. 2015. № 9. С. 43-54.
[368] Там само.
[369] Fiscal Federalism 2014: Making decentralisation work / edited by Hansjörg Blöchliger. Paris: OECD Publishing, 2014. URL: http://www.oecd.org/ctp/federalism/fiscal-federalism-making-decentralisation-work.htm; Shah A. Principles and the Practice of Fiscal Equalization Transfers with special emphasis on Solidarity or Robin Hood Programs. URL: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/ECA/Poland/pl-fiscal-equalization-anwar-shah.pdf

1. Макро-індикатори (застосовуються в Індонезії, Індії, Бразилії).
2. Демографічні індикатори: кількість і густота населення (Канада), вікова структура населення (Данія, Норвегія, Нідерланди), чисельність населення, зваженого за віковими групами (Італія).
3. Сукупність індикаторів загального характеру:

– Австралія: географічні характеристики території, соціально-економічні характеристики, рівень урбанізації, демографічні (чисельність населення, частка аборигенного населення, вікова структура населення).

4. Сукупність індикаторів, які включають специфічні характеристики соціальної сфери:

– Швейцарія: чисельність населення, щільність населення, частка населення у віці 80+, одержувачі соціальних гарантій, іноземні громадяни, великі міста, тип території (гірська, прикордонна тощо);
– Данія: час доїзду до місця праці, рівень безробіття, частка сімей, забезпечених житлом низької якості або орендованим житлом, кількість неодружених, психічних хворих, дітей низькоосвічених батьків;
– Норвегія: кількість розлучених, безробітних, розумово неповносправних, одиноких старших громадян, іммігрантів, час, витрачений мешканцями на подорожі, смертність;
– Нідерланди: якість житла, висока щільність населення, частка малозабезпечених домогосподарств або таких, що перебувають на соціальному забезпеченні, кількість студентів.

Варто наголосити на принциповій відмінності між аналізованими системами вирівнювання видатків та українською моделлю вирівнювання видатків, яка функціонувала до 2015 р. – критеріями вирівнювання є не потреба у видатках на функціонування соціальної інфраструктури в регіоні чи муніципалітеті, а характеристики, які можуть здорожчувати/знижувати вартість суспільних послуг на конкретній території.

Вибір країною моделі фінансового вирівнювання залежить від багатьох чинників, серед яких, зокрема: інституційна структура держави: чисельність населення, особливості адміністративно-територіального устрою; рівня економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць та їх фінансової спроможності; рівня децентралізованості влади та бюджетної децентралізації; стану розроблення стандартів соціальних послуг та ін.

4.5. Особливості та проблеми реформування системи фінансового вирівнювання в Україні в умовах децентралізації

До проведення реформи децентралізації влади в Україні здійснювалось фінансове вирівнювання видаткових потреб. Особливістю було те, що вирівнювання було повним, а саме: з місцевих бюджетів до державного вилучався весь залишок фінансових ресурсів, розрахований як різниця між прогнозним обсягом доходів і видатків бюджету.

З внесенням у 2015 р. змін до Бюджетного кодексу і введенням нової системи фінансового вирівнювання запроваджено горизонтальне вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного мешканця («вирівнювання доходів»). Особливістю вітчизняної моделі фінансового вирівнювання є поєднання у ній *трьох складових: вертикального вирівнювання через розщеплені податки; горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів та часткового вирівнювання за видатками.*

1. *Вертикальне вирівнювання через розщеплені податки.* Основна частина фінансових ресурсів перерозподіляються через інструменти вертикального вирівнювання: розщеплені податки. Частка розщеплених податків у фінансових ресурсах місцевих бюджетів, що спрямовуються на вирівнювання, у 2018 р. зросла порівняно з 2014 р. та становила близько 90%.

Основними розщепленими податками в Україні є ПДФО, податок на прибуток, екологічний податок (табл. 4.5). Реформування в напрямку бюджетної децентралізації вплинуло на перерозподіл податкових надходжень від ПДФО на користь державного бюджету (25%), районних бюджетів і бюджетів ОТГ. Натомість послабилась роль обласних бюджетів, частка яких зменшилась з 25% у 2014 р. до 15% у наступні роки. Місцеві бюджети, а саме обласні, вперше отримали надходження від податку на прибуток підприємств (10%), який до цього був закріплений виключно за державним бюджетом.

Результатом таких змін став перерозподіл податкових доходів від розщеплених податків: з одного боку, посилились позиції державного бюджету (частка його доходів від ПДФО та податку на прибуток зросла з 45,6% у 2014 р. до 54,6% у 2018 р.), з іншого – додатковий ресурс отримали

міста обласного значення, а також інші міські, селищні та сільські громади за умови їх об'єднання і створення ОТГ відповідно до затвердженого Перспективного плану.

Таблиця 4.5

Розщеплення основних податків між рівнями бюджетів в Україні, 2014 р. і 2019 р.

Рік	Вид податку	Державний бюджет	Обласний бюджет	Районний бюджет	Бюджети міст обласного значення, сільські, селищні, ОТГ(з 2015)
2014 р.	ПДФО	0%	25%	50%	25%, м. Київ – 50%
	податок на прибуток	100%	0%	0%	0%
	екологічний податок	65%	10%	0%	25%
2019 р.	ПДФО	25%	15%	60% (*окрім сільських, селищних*), м. Київ – 40%	
	податок на прибуток	90%	10%	0%	0%
	екологічний податок	45%	30%	0%	25%

Джерело: складено за[370].

2. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного мешканця («вирівнювання доходів»), що започатковано реформою децентралізації, передбачає здійснення вирівнювання лише за двома податками для обласних бюджетів: податком на прибуток підприємств і податком на доходи фізичних осіб (ПДФО) та лише за ПДФО для бюджетів міст обласного значення, районів, ОТГ. Вирівнювання за іншими платежами не здійснюється, їх надходження в повному обсязі залишається в розпорядженні місцевих органів влади. Механізм вирівнювання передбачає, що місцеві бюджети з рівнем надходжень нижче 0,9 середнього показника по Україні отримують базову дотацію (80% суми, необхідної для досягнення показника 0,9) для підвищення рівня їх забезпеченості. Для місцевих бюджетів із рівнем надходжень у межах від 0,9 до 1,1 вирівнювання не здійснюється. Водночас із бюджетів зі значним рівнем надходжень на одного мешканця передбачена реверсна дотація до державного бюджету в обсязі 50% перевищення індексу

[370] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (із змінами).

податкоспроможності 1,1 до середнього значення по Україні.

3. Незважаючи на те, що в Україні задекларовано перехід до вирівнювання податкоспроможності територій, в моделі вирівнювання залишаються елементи *вирівнювання видатків*. Насамперед це відображається у використанні таких інструментів, як додаткова та стабілізаційна дотації.

Додаткова дотація є дотацією державного бюджету місцевим, що впроваджена з 2017 р. (слід наголосити на її тимчасовому характері), використовується на дофінансування видатків середньої освіти й охорони здоров'я, які не фінансуються за рахунок освітньої та медичної субвенцій (оплату праці не педагогічного персоналу, оплату комунальних послуг та енергоносіїв). Проблемою впровадження додаткової дотації було порушення справедливості її розподілу між місцевими бюджетами на обласному рівні, що викликано відсутністю формульного розрахунку, а розподілу її у порядку, визначеному обласними державними адміністраціями (в ручному режимі). З 2019 р. розподіл додаткової дотації між місцевими бюджетами здійснюється на обласному рівні, але погоджується з Кабінетом Міністрів України. Розподіл додаткової дотації згідно зі ст. 103-6 Бюджетного кодексу здійснюється в таких пропорціях: 50% обсягу — пропорційно до питомої ваги кількості наявного населення області станом на 1 січня року, що передує плановому; 50% обсягу — пропорційно до питомої ваги приведеного індексу відносної податкоспроможності зведеного бюджету області.

Приведений індекс відносної податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначається як сума середнього індексу податкоспроможності зведених бюджетів областей, значення якого дорівнює 1, та показника, що відображає різницю між середнім індексом податкоспроможності зведених бюджетів областей та індексом податкоспроможності відповідного зведеного бюджету області. Індекс податкоспроможності відповідного зведеного бюджету області є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності зведеного бюджету такої області порівняно з аналогічним середнім показником зведених бюджетів областей у розрахунку на одну людину.

Позитивним аспектом розподілу додаткової дотації стало врахування податкоспроможності бюджетів для дофінансування видатків освіти та охорони здоров'я, а не повне їх дофінансування. Такий підхід стимулює нарощування фінансової спроможності місцевих бюджетів.

Проведене дослідження підтвердило висновок про те, що Україна, як і більшість країн Європи, використовує одночасно різні форми фінансового вирівнювання (вертикального, горизонтального, вирівнювання за доходами, вирівнювання за видатками). Порівнюючи модель вирівнювання до та після реформи бюджетної децентралізації, можна констатувати, що вектори змін були спрямовані в напрямі посилення вертикального вирівнювання та вирівнювання за доходами.

Незважаючи на те, що з початком реформ в Україні запроваджено вирівнювання дохідної спроможності, а замість дотації вирівнювання використовується базова та реверсна дотації, в країні переважає вирівнювання за видатками. Про це свідчить частка базової дотації (інструменту вирівнювання за доходами) в загальному обсязі дотацій місцевих бюджетів, яка у 2018 р. становила 32,5%, натомість частка додаткової дотації, яка вирівнює видаткові потреби галузі освіти та охорони здоров'я та є інструментом вирівнювання за видатками, склала 65,5%. Зауважимо, що частка дотації вирівнювання в загальному обсязі дотацій до реформи становила близько 90%.

Наслідком таких змін системи фінансового вирівнювання в Україні поряд з іншими бюджетними новаціями в межах фінансової децетралізації, спрямованими на посилення зацікавленості базових адміністративних одиниць у нарощенні власної спроможності, стало суттєве посилення диференціації регіонів за доходами бюджетів у розрахунку на одну особу як до, так і після реалізації вирівнюючих заходів (рис. 4.25).

Розрахунок індексу Джині здійснено за методикою, що використовує Державна служба статистики України. Отримані результати доводять, що в Україні концентрація доходів місцевих бюджетів спостерігається у високодохідних і високочисельних (за чисельністю населення) регіонах. Реформа бюджетної децентралізації вплинула на посилення диференціації регіонів у формуванні доходів місцевих бюджетів, а саме фінансово спроможніші та економічно розвиненіші регіони в нових умовах господарювання отримали більші можливості нарощування фінансових ресурсів.

Значно нижчі значення індексу Джині до 2014 р. пов'язані з тим, що регіони до реформування мали менші можливості формування доходів місцевих бюджетів. Із проведенням реформи бюджетної децентралізації створені нові можливості формування доходів: закріплення нових податків та зборів за місцевими бюджетами, зміна частки місцевих бюджетів в розщеплених податках тощо.

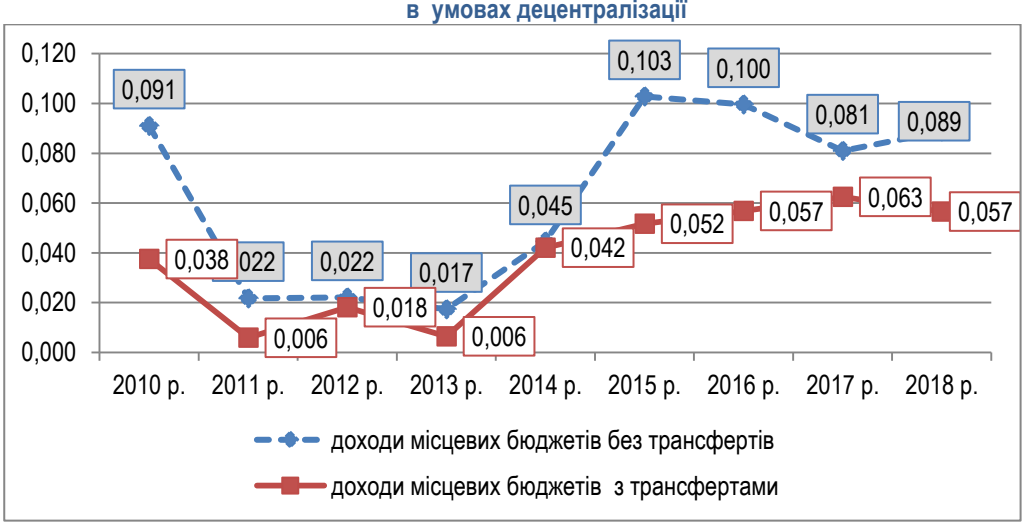

Рис. 4.25. ***Динаміка індексу Джині за доходами місцевих бюджетів, 2010-2018 рр.***

Джерело: авторські розрахунки.

Нерівномірність формування доходів місцевих бюджетів, що зумовлена сильно диференційованим економічним потенціалом регіонів, має тенденцію до збереження. Представлена кривою Лоренса залежність доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) від податкоспроможності регіонів свідчить про те, що п’ять регіонів (20%) з найнижчою податкоспроможністю формує лише близько 10% надходжень до місцевих бюджетів, натомість п’ять регіонів (20%) з найвищою податкоспроможністю формує 60% доходів місцевих бюджетів (рис. 4.26). Зауважимо, що за збереження тенденції сильної поляризації доходів за досліджувані роки майже не змінилися лідери та аутсайдери. Так, у п’ятірку найбільш фінансово спроможних регіонів входили м. Київ, Запорізька, Полтавська, Київська та Дніпропетровська області, в п’ятірку найменш фінансово спроможних регіонів – Чернівецька, Закарпатська, Тернопільська, Луганська, Донецька (у 2018 р.) області. Сильно дистанційованою залишається столиця, яка у 2018 р. формувала 15,8% доходів місцевих бюджетів (у 2014 р. – 14,8%). Доходи на одного мешканця в м. Києві (14 144 грн) майже у десять разів вищі, ніж в області з найнижчою дохідною спроможністю місцевих бюджетів.

Особливістю бюджетної системи України впродовж останніх років була сильна залежність місцевих бюджетів від державного бюджету та обмежені можливості органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого розвитку, підтвердженням цього є вагома частка

міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів.

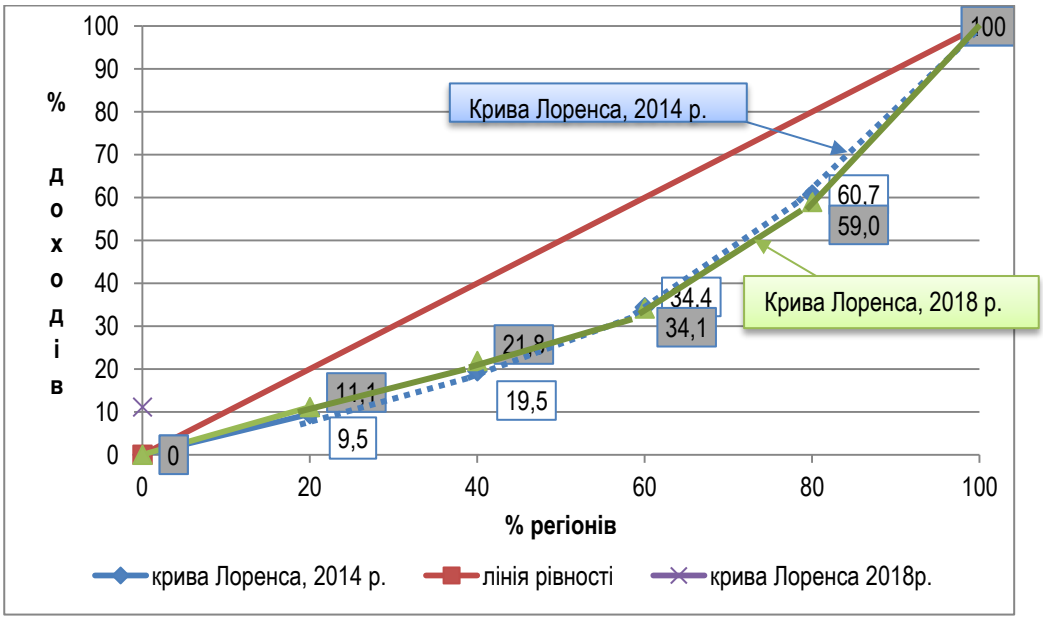

Рис. 4.26. ***Крива Лоренса за показником доходів зведених бюджетів регіонів, 2014 р., 2018 р.***

Джерело: авторські розрахунки.

Незважаючи на те, що в роки проведення реформи бюджетної децентралізації відбулось значне зростання доходів місцевих бюджетів (власні доходи загального фонду місцевих бюджетів зросли більше ніж у три рази – з 68,4 млрд грн) у 2014 р. до 234,1 млрд грн у 2018 р.), проте це наслідок не економічного зростання, а лише перерозподілу доходів між державним і місцевими бюджетами та інфляційних процесів. Частка трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам дещо скоротилась з 59,1% у 2014 р. до 53,7% у 2018 р., однак залишається вагомою та майже незмінною залишається частка трансфертів у ВВП – близько 8% (рис. 4.27).

Дослідження особливостей та інструментів фінансового вирівнювання в умовах проведення сучасних реформ в Україні дозволило з’ясувати низку проблем, що не лише не сприяють скороченню вертикальних та горизонтальних дисбалансів бюджетів, але і посилюють їх та слугують джерелом регіональних суперечностей.

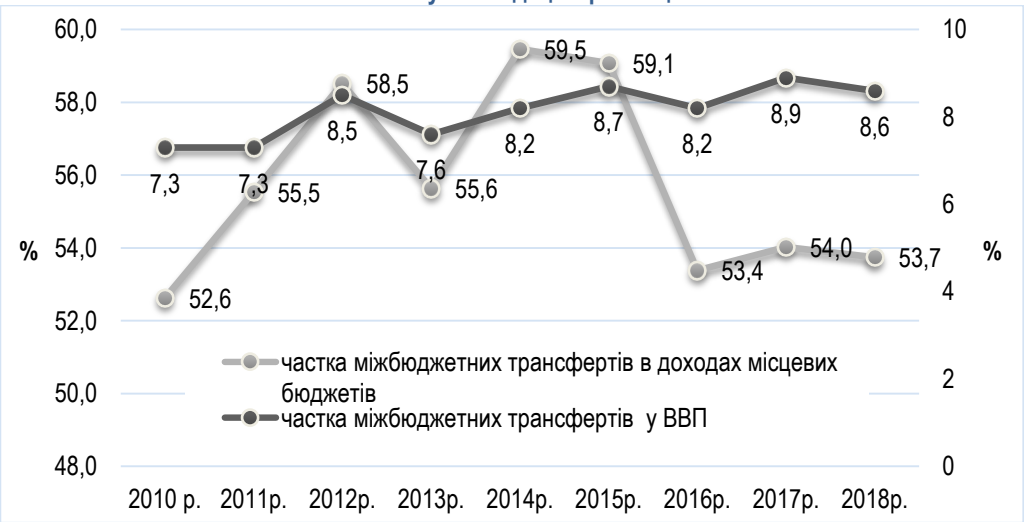

Рис. 4.27. ***Трансфертне фінансування доходів місцевих бюджетів України, 2010-2018 рр.***

Джерело: складено за[371].

1. Бюджетна децентралізація характеризується перерозподілом фінансових ресурсів і повноважень між центральними, регіональними, місцевими органами влади на користь останніх. Важливо, щоб цей процес не супроводжувався поглибленням вертикальних фіскальних дисбалансів – *невідповідністю між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади та обсягами завдань і обов'язків, які на них покладаються.* Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що перерозподіл доходів місцевих бюджетів під час реформування в Україні відбувся на користь новостворених об'єднаних територіальних громад (ОТГ), а найбільші втрати понесли обласні бюджети, частка яких у структурі доходів без трансфертів зменшилась з 37,9% у 2014 р. до 32,4% у 2018 р. (рис. 4.28).

Такі структурні зміни пов'язані зі зниженням ролі обласних бюджетів у фінансовому забезпеченні розвитку територій. Основним чинником втрати обласними бюджетами фінансового ресурсу було скорочення у 2015 р. частки надходжень від податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) (з 25% до 15%). Ці втрати очевидно були більшими, ніж доходи від 10% податку на прибуток підприємств (передано на регіональний рівень з

[371] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

2015 р.).[372] Непоодинокими випадками в процесі реформування в Україні стало перекладання повноважень у фінансуванні видатків місцевих бюджетів без відповідного фінансового забезпечення. Зокрема, у 2016 р. на рівень бюджетів міст обласного значення були покладені повноваження фінансування професійно-технічної освіти без відповідного фінансового забезпечення, що поставило під загрозу функціонування закладів цієї сфери (міста обласного значення, що не є обласними центрами, були фінансово неспроможними у виконанні цих повноважень). Вирішити проблему вдалось лише згодом, використовуючи стабілізаційну дотацію з державного бюджету.

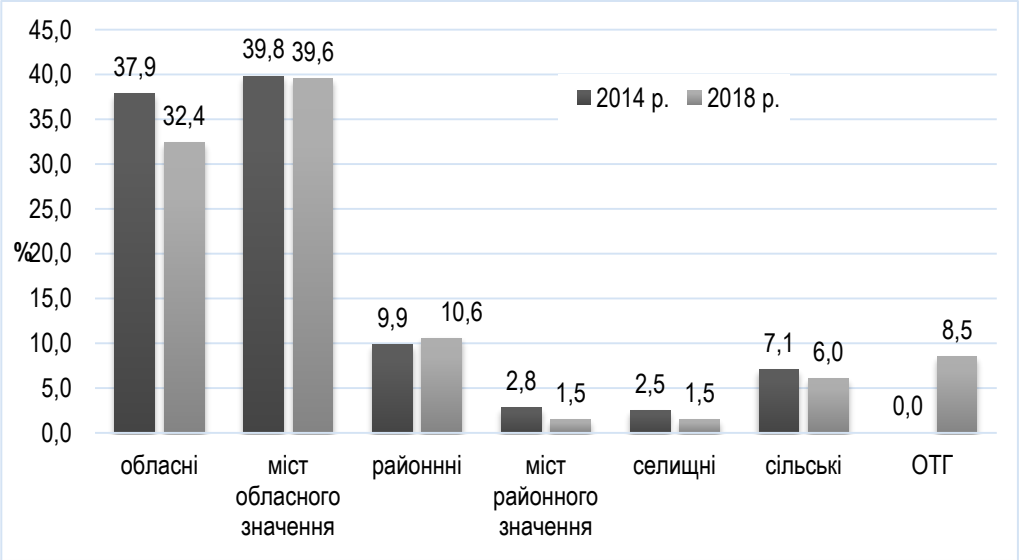

Рис. 4.28. ***Зміна структури доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) 2014-2018 рр.***

Джерело: складено за[373].

2. Важливим принципом розмежування дохідних повноважень є стабільність дохідних надходжень місцевих бюджетів та обґрунтованість їх змін. На жаль, під час реформування в*ідбувається порушення стабільності надходжень доходів місцевих бюджетів різних рівнів через часті законодавчі зміни:* щороку процес розроблення державного

[372] Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Особливості фінансового вирівнювання розвитку територій в умовах бюджетної децентралізації. *Фінанси України*. 2018. № 6. С. 58-74.
[373] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

бюджету супроводжується внесенням змін до нормативних актів, що регулюють умови розподілу бюджетного ресурсу між рівнями влади, зокрема: Законом України «Про Державний бюджет 2018 року» змінено порядок зарахування екологічного податку до місцевих бюджетів (з 55% до 30% зменшено його зарахування до спеціального фонду обласних бюджетів); починаючи з 2019 р. було відмінено перерахування до обласних бюджетів 50 % понадпланових надходжень митних платежів і низка інших. Такі зміни, хоч і є неминучими в процесі реформування, однак вони демотивують органи місцевого самоврядування до ефективного формування власних фінансових ресурсів та ускладнюють процеси перспективного планування бюджетів.

Стабільність і послідовність рішень у формуванні дохідних надходжень місцевих бюджетів порушується і в частині отримання міжбюджетних трансфертів. З переходом до середньострокового планування бюджетів і програмно-цільових методів формування бюджету органам місцевої влади важливо мати чітке розуміння стосовно обсягів міжбюджетних трансфертів у майбутньому періоді та порядку їх розподілу. На жаль, в Україні відбувались часті зміни у формуванні обсягів трансфертів місцевим бюджетам, зокрема такого важливого цільового трансферту державного бюджету місцевим органам влади, як освітня субвенція: у 2017 р. обсяг освітньої субвенції було зменшено на суму видатків на комунальні послуги та оплату праці технічного персоналу загальноосвітніх навчальних закладів; починаючи з 2018 р. зміна формули освітньої субвенції сильно вплинула на її обсяги. Важливо, з огляду на перспективність середньострокового планування бюджетів, щоб обсяг цільових трансфертів не мав сильних щорічних змін і був узгодженим з рівнем інфляції в країні. Зауважимо, що обсяг освітньої та медичної субвенції (згідно зі ст. 94 Бюджетного кодексу) мав би розраховуватись на підставі державних стандартів, більшість з яких сьогодні не затверджені та не мають вартісного виразу, а реально розраховується відповідно до затверджених посадових окладів, тарифної сітки і нормативів кількості штатних посад, наповненості класів.

3. У процесі реформувань відбулось *зниження рівня самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо напрямів використання отриманих з державного бюджету трансфертів.* Хоча у структурі доходів місцевих бюджетів частка міжбюджетних трансфертів у 2018 р. становила 53,7%, що майже на 6% менше, ніж у 2014 р (59,5%), частка дотацій в офіційних трансфертах місцевим бюджетам (в яких відсутні

ознаки цільового спрямування, а органи місцевого самоврядування наділені правом приймати рішення про напрями використання цих ресурсів) у 2014 р. становила 49,3%, а у 2018 р. – близько 8%. Основна частка трансфертів тепер надходить у вигляді субвенцій – 91,6% у 2018 р. (половина з яких субвенції соціального захисту, у виконанні яких місцеві органи влади виконують виключно агентські функції) (рис. 4.29).

Рис. 4.29. ***Часка субвенцій та дотацій у трансфертах місцевих бюджетів, 2014-2018 рр.***

Джерело: складено за[374].

Отже, з одного боку, через невміле планування та управління фінансовими ресурсами, політичний лобізм, корупцію у органах влади дотації вичерпали себе як важливий інструмент фінансового вирівнювання, а з іншого – цільові субвенції обмежують самостійність місцевих органів влади у розпорядженні фінансовими ресурсами[375].

4. *Дискусійним питанням серед науковців і практиків є не лише рівень податкоспроможності адміністративно-територіальних одиниць, за якого додатковий дохід місцевих бюджетів вилучається*

[374] Дані Державної казначейської служби України. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813

[375] Письменний В. В. Теоретико-методологічні аспекти формування місцевих бюджетів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 468 с.

центральним урядом, але і питання доцільності включення бюджету м. Києва до горизонтального вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів. Зауважимо, що до реформування бюджет м. Києва, як і бюджети міст обласного значення, районні бюджети брав участь у вирівнюванні. Зокрема, відповідно до Закону про держбюджет на 2014 рік з бюджету м. Києва було передбачено вилучення до державного бюджету коштів у сумі 1,1 млрд грн[376]. Починаючи з 2015 р. бюджет м. Києва (відповідно до норм ст. 98 і 99 Бюджетного кодексу) не бере участі в горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності: показники доходів столичного бюджету не враховуються під час здійснення фіскального вирівнювання, а обсяг коштів, що перевищує середній показник надходжень податків на одного мешканця по Україні, не вилучається, а спрямовується на фінансування видатків для виконання м. Києвом функцій столиці відповідно до Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15.01.1999 р. № 401-XIV Згідно розрахунків Рахункової палати обсяги вилучення у 2017 р. могли становити близько 4 млрд грн. Для порівняння – Законом про Держбюджет на 2017 рік реверсна дотація (вилучена у всіх бюджетів, що залучені до фінансового вирівнювання) затверджена в загальному обсязі 3,9 млрд грн[377]. Водночас чинне законодавство не містить чіткої норми щодо спрямування неврахованих під час здійснення фіскального вирівнювання показників доходів бюджету м. Києва на фінансування видатків для виконання м. Києвом функцій столиці.

Доцільність долучення м. Києва до фінансового вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів, на наш погляд, слід розглядати не лише з точки зору можливості великого обсягу вилученої у нього реверсної дотації до державного бюджету, але й враховуючи сильну асиметричність податкових надходжень на одного мешканця між столицею та іншими адміністративно-територіальними одиницями. Якщо при розрахунку середнього значення індексу податкоспроможності враховувати показники доходів м. Київ (зараз згідно зі ст. 64 Бюджетного кодексу України середній показник податкоспроможності розраховується по всіх зведених бюджетах міст обласного значення, районів та об’єднаних територіальних громад), то значення цього показника значно підвищиться,

[376] Звіт про результати аналізу формування та використання міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету України місцевим бюджетам у 2016-2017 роках. Київ: Рахункова палата, 2018.
[377] Там само.

що сприятиме необхідності збільшення обсягів базової дотації з державного бюджету та кількості бюджетів, що її потребуватимуть.

5. *Перехід на прямі міжбюджетні відносини ОТГ і залучення їх до процесу горизонтального вирівнювання бюджетів за теперішнього рівня їх податкоспроможності потребує збільшення фінансового ресурсу спрямованого на базову дотацію місцевим бюджетам*. Привертає увагу, що з 35 ОТГ Львівської області у 2018 р. лише 3 громади з індексом податкоспроможності вище 1,1 (сплачували реверсну дотацію) і 27 громад з індексом податкоспроможності нижче 0,9 (потребували базової дотації) (рис. 4.30).

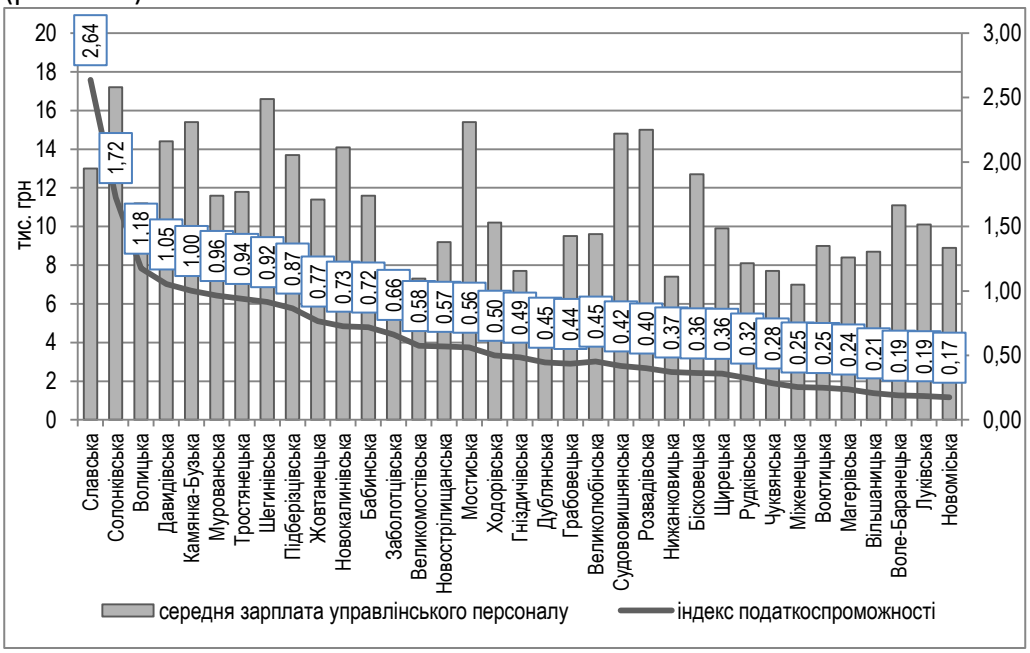

Рис. 4.30. ***Індекс податкоспроможності об'єднаних територіальних громад Львівської області та середня заробітна плата управлінського персоналу, 2018 р.***

Джерело: складено за[378].

Зазначене свідчить, по-перше, про необхідність перегляду низки рішень про створення територіальних громад на предмет їх фінансової спроможності, ефективності роботи обраних органів місцевого самоврядування та доцільності подальшого існування у такому вигляді; по-друге, про те, що об'єднані громади не акцентують увагу на підвищенні

[378] Дані Департаменту фінансів Львівської ОДА. URL: https://loda.gov.ua/departament-finansiv

рівня економічної активності, а радше змагаються за бюджетний ресурс, який найчастіше спрямовують на розвиток соціальної інфраструктури.

6. Під час реформування, як і в попередній період, відбувається неодноразове *порушення принципу чіткого розмежування видаткових повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.* Слід наголосити, що законодавство України не містить чіткого розмежування функціональних і відповідних видаткових повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено перелік власних і делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад за галузями бюджетної сфери, який не є чітким і взаємовиключним, що створює підстави для розмиття сфер фінансової відповідальності між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Крім того, якщо до реформи в Бюджетному кодексі видатки поділялися на ті, що враховуються (делеговані) та не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів (власні), то після реформи Бюджетний кодекс не розмежовує видатки на виконання власних повноважень органів місцевого самоврядування і делегованих їм державою.

Під впливом проведення реформи децентралізації влади, адміністративно-територіальної реформи в Україні в моделі фінансового вирівнювання робиться акцент на фінансовому вирівнюванні бюджетів «за доходами», тоді як використовують інструменти вирівнювання «за видатками».

Найвагоміші проблеми фінансового вирівнювання в сучасних умовах пов’язані з відповідністю перерозподілу ресурсів і повноважень між органами державної, регіональної та місцевої влади, стабільністю бюджетної політики держави та послідовністю законодавчих нововведень, обґрунтованістю рівня та порядку розрахунку індексу податкоспроможності, що використовується для горизонтального фінансового вирівнювання тощо.

Модернізація сучасної системи фінансового вирівнювання має відбуватись у напрямі створення рівних фінансових можливостей для сталого розвитку окремих територій та країни загалом, забезпечувати макроекономічну стабільність та економічне зростання, сприяти підвищенню якості суспільних послуг та їх відповідності розробленим державним стандартам. Першочерговими завданнями у цьому напрямі повинні стати:

– Для зменшення кількості місцевих бюджетів з низьким індексом податкоспроможності та збалансування можливостей розвитку територіальних громад важливо:

1) дотримуватись прийнятих принципів і критеріїв формування спроможних ОТГ, уникаючи значних відхилень за показниками демографічного, економічного, просторового потенціалів; перегляду конфігурації ОТГ з низькою фінансовою спроможністю на предмет доцільності їх подальшого функціонування у такому вигляді;

2) змінити порядок зарахування ПДФО до місцевих бюджетів (що лежить в основі розрахунку індексу податкоспроможності для фінансового вирівнювання) за місцем проживання особи, а не за місцем її праці. Тоді податкоспроможність громад, які досить часто є донорами робочої сили для більш економічно розвинутих громад, зросте;

3) для розрахунку індексу податкоспроможності бюджетів адміністративно-територіальних одиниць використовуються офіційні дані звітності Державної служби статистики України щодо наявного населення. На жаль, ці дані часто є застарілими, адже останній перепис населення проводився ще у 2001 р., а значні зміни чисельності часто викликані процесами міграції, урбанізації, не врахуванням кількості внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій тощо. Тому для об’єктивного оцінювання індексу податкоспроможності бюджетів важливим є питання об’єктивного оцінювання чисельності населення в адміністративно-територіальних одиницях.

У середньо- та довгостроковій перспективі вважаємо за доцільне посилення ролі інструментів вирівнювання за видатками. Однак це не означає повернення до старої схеми фінансування потреби на фінансування існуючої соціальної інфраструктури. В основі нової системи вирівнювання за видатками мають лежать індикатори, які свідчитимуть про причини здорожчання вартості суспільних послуг на конкретній території. Для прикладу, частка гірських територій, густота населення, віднесення адміністративно-територіальної одиниці до депресивних територій тощо.

З переходом до середньострокового планування місцевих бюджетів необхідно забезпечити стабільність, прогнозованість обсягів трансфертів місцевим органам влади та прозорість порядку їх розподілу.

4.6. Пріоритети розвитку сільської економіки в світлі сучасних реформ

Місце сільських територій у доктрині адміністративно-фінансової децентралізації. Одним з основних завдань адміністративно-територіальної реформи, розпочатої в Україні, було задекларовано забезпечення фінансової самодостатності місцевих територіальних громад на основі об'єднання їх навколо певних «центрів зростання». Такими центрами природно вважаються міста. Наприклад, перший заступник Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України В. Негода з цього приводу недвозначно заявив: «Міста обласного значення апріорі є спроможними. Вони є центрами росту, і ми завжди рекомендували в першу чергу об'єднуватися сільським громадам з такими містами» [379]. Квінтесенцією нинішньої адміністративно-фінансової реформи стало об'єднання сільських територій з містами, насамперед містами обласного значення та районними центрами, що мало забезпечити зростання потенціалу сільської економіки. Це підтверджується як Методикою формування спроможних громад, прийнятою КМУ у 2015 р., так і численними коментарями наближених до влади експертів, які чітко вказували на те, що основним пріоритетом під час створення спроможних громад буде об'єднання сіл навколо міст[380].

Така політика апріорі означала посилення низки ризиків для розвитку сільської економіки в умовах здійснення в Україні адміністративно-фінансової децентралізації. Адже, з одного боку, нарощування фінансового потенціалу новостворених (об'єднаних) територіальних громад, яке давало змогу залишати на місцях більшу частину фінансових ресурсів, зокрема тих, які сьогодні спрямовуються до державного (районного) бюджету, мало сприяти підвищенню фінансової спроможності сільських територій, включених у такі громади. Проте, з іншого боку, адміністративними центрами прийняття рішень про використання цих коштів у переважній більшості випадків мали стати міста, навколо яких передбачалося формувати

[379] Вогні великого міста. Чому містам та навколишнім селам варто поквапитись з об'єднанням. URL: http://decentralization.gov.ua/news/6439

[380] В основі формування об'єднаних громад – бажання жителів і можливості територій. URL: http://decentralization.gov.ua/news/1618

об’єднані громади. За простою логікою, такі міста мали вирішувати насамперед свої власні економічні проблеми, а вже потім перейматися проблемою розвитку навколишніх сіл. На першому етапі реформи на сільські населені пункти могли виділятися якісь незначні суми бюджетних асигнувань, передусім для недопущення певних соціальних збурень чи задля запобігання загрозливим для їхньої інфраструктури чи екології процесів. Водночас актуалізувалася проблема нарощування фінансово-бюджетного потенціалу сільських територіальних громад через посилення ризиків втрати ними частини своїх людських і природних ресурсів, навантаження на які у процесі об’єднання з вищезгаданими міськими «центрами зростання» мало суттєво збільшитися.

Як наслідок, майже в усіх регіонах України розпочався спротив сільських територіальних громад проти об’єднання з містами. Численні повідомлення про це надходили з Волині, Житомирщини, Київщини, Львівщини, Харківщини, Хмельниччини, Прикарпаття тощо.

Самодостатні села справедливо вважали, що ділитися наявними земельними, лісовими та водними ресурсами з містами означало зменшення їх фінансово-бюджетного потенціалу. А дотаційні сільські населені пункти, частина яких за рік заробляли менше 10 тис. грн, теж не хотіли об'єднуватись із містами, як через суб’єктивні чинники, зумовлені інституційними та історичними передумовами, так і через нерозуміння проблем сільських територій представниками міст (враховуючи переважання чисельності мешканців міст у багатьох майбутніх об’єднаних громадах, саме вони мали складати основу органів їх управління)[381].

Часто міста, навколо яких планувалось об’єднувати сільські громади, були не стільки «центрами зростання», скільки зонами депресивності. Наприклад, з такою ситуацією зіткнулися мешканці Сокальського району на Львівщині, коли навколишні села не бажали об’єднуватися з Червоноградом, який загруз у власних проблемах, зумовлених кризою вугільної галузі, центром якої він вважався на Львівщині протягом тривалого періоду часу. Сьогодні це місто, яке не може впоратися з підтримкою власної інфраструктури, створеної протягом попередніх років, а тому об’єднання із сусідніми селами означатиме фінансування їхнім коштом «непідйомної»

[381] Непродумані рішення ЦВК гальмують децентралізацію. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2108426-maria-baran-ekspert-asociacii-mist-ukraini-ivanofrankivsk.html

інфраструктури Червонограда[382].

Інший приклад – небажання навколишніх сіл об'єднуватися навколо Луцька. Усі сільські голови говорили одне і те ж: «Луцьк забере землю, доведеться платити більші податки, натомість – майже нічого не заробимо». Нині з усіх навколишніх сіл Луцька влада знайшла спільну мову лише з Прилуцьким. Натомість Княгиничівська та Жидичинська сільські громади категорично відмовились і терміново почали укрупнюватись з навколишніми селами, створюючи власні ОТГ. Також проти стати лучанами виявились жителі Підгайців та Гіркої Полонки[383].

У своїх коментарях представники сільських громад відверто обурюються небажанням зрозуміти їхні проблеми. Зокрема, акцентується увага на тому, що сільських мешканців сприймають як неосвічений натовп, якому можна пообіцяти «золоті гори» і вони повірять. Їх переконують у тому, що це щире бажання приєднати села до міст, щоб їх врятувати. Але ніхто не говорить про те, що деякі міста хочуть врятувати себе за рахунок сіл. Бо всі ті перетворення, які обіцяють селам, фінансуватимуться коштом самих сіл, але з набагато меншим коефіцієнтом віддачі. Виникає природне запитання: для чого об'єднуватися з містами, якщо все, що обіцяють від такого об'єднання, сільські громади можуть робити самостійно? Адже найголовніше багатство в селі – це люди і земля, на якій вони живуть і працюють. Об'єднання з містами загрожує «неприємними сюрпризами», як-от підвищення податків на землю та майнові права; збільшення вартості нотаріальних та адміністративних послуг, зменшення прозорості управління місцевою власністю і фінансами тощо[384].

Таким чином, мешканці сіл мають сумніви щодо потрібності пропонованих змін. Люди небезпідставно впевнені, що багато новацій підуть їм не на користь. Одна з головних проблем – розкрадання землі. Такі думки неодноразово висловлюються під час зустрічей з представниками державної влади, експертами, журналістами. Непоодинокими є страхи, що після об'єднання з містами на сільських територіях закриватимуться школи, облаштовуватимуться сміттєзвалища, будуватимуться підприємства зі

---

[382] Децентралізація на Львівщині – рівняння з багатьма невідомими. URL: https://dyvys.info/2016/10/28/detsentralizatsiya-na-lvivshhyni

[383] Чому села не хочуть приєднуватись до Луцька. URL: https://www.volyn24.com/news/90303-chomu-navkolyshni-sela-ne-hochut-pidiednuvatys-do-lucka

[384] Чи прагне село об'єднуватися з містом? URL: https://www.dotb.dn.ua/2017/07/chi-pragne-selo-ob-yednuvatisya-z-mistom

шкідливими викидами чи інші небажані об'єкти комунальної інфраструктури, що забезпечуватимуть життєдіяльність міст. Крім того, до міст потрібно буде їздити за довідками, вистоювати там у чергах, а самих сільських мешканців міські чиновники сприйматимуть як «людей з периферії»[385].

Вітчизняні експерти також відзначають, що закордонний досвід свідчить про неоднозначність процесів приєднання сільських територій до міст під час здійснення фінансово-бюджетної децентралізації, особливо на перших її етапах. Зокрема, акцентуються увага на тому, що спочатку необхідно налагодити міжмуніципальне співробітництво, а вже потім вести мову про приєднання сіл до міських «центрів зростання». Так, у взірцевій для нашого реформування Польщі приєднання сільських гмін до міст розпочалося лише через 25 років після початку реформи. Зокрема, лише у 2014 р. було ініційоване приєднання навколишніх гмін до м. Зелена Гура і до м. Познань. При цьому жителі 16 гмін навколо Зеленої Гури проголосували на референдумі за приєднання до міста, унаслідок чого міська гміна (138 тис. жителів) збільшилася на 16 тис. осіб і в чотири рази за площею. А от щодо Познані, то навколишні гміни не захотіли втрачати свою ідентичність і не підтримали ініціативи міста про об'єднання[386].

Однак в Україні ситуація розгортається за дещо іншим сценарієм. Так, сьогодні апологети реформи дедалі гучніше заявляють про необхідність відмовитись від ідеї добровільності, хоча і до цього добровільне об'єднання швидше залишалося фікцією, аніж реальним інструментом підвищення фінансової спроможності сільських територіальних громад. Наприклад, у вже згаданих «проблемних» громадах вихід із ситуації «знайшовся» доволі просто: обласні чиновники сформували такі перспективні плани, які відображали їхню особисту позицію.

Так, на Львівщині основним аргументом на користь об'єднання сіл довкола Червонограда була їх «пов'язаність» з вугіллям, яке є «червоноградською прерогативою», що навіть стало підставою для заяв на найвищому урядовому рівні про місто Червоноград, яке «завдяки

[385] Міфи про адмінреформу або Чого бояться селяни, коли чують про Хмельницький. URL: https://vsim.ua/Podii/mifi-pro-adminreformu-abo-chogo-boyatsya-selyani-koli-chuyut-pro-hmeln-10453745.html

[386] Реформування громад: «добровільність» без альтернативи. URL: https://dt.ua/macrolevel/reformuvannya-gromad-dobrovilnist-bez-alternativi-_html

децентралізації стало по-справжньому успішним»[387].

З приєднанням навколишніх сіл до Луцька ситуація виявилась ще простішою. Місцеве керівництво безапеляційно заявило, що створення Луцької об'єднаної територіальної громади, яке передбачає включенням до неї сусідніх сіл, це справа часу, адже на зміну добровільному об'єднанню громад незабаром прийде примусове[388].

Це підтверджується заявами в засобах масової інформації від ідеологів і промоутерів української адміністративно-територіальної реформи в її нинішній іпостасі. Вони, зокрема, стверджують, що 2018 р. може стати останнім роком добровільного об'єднання. Орієнтир завершення реформи задав Президент – це 2020 р., коли мають відбутися нові вибори до місцевих органів влади на новій територіальній основі. А ще треба відпрацювати мінімум рік за новим устроєм як громадам, так і великим районам. Тому до кінця 2018 р. планується прийняти новий закон щодо засад адміністративно-територіального устрою, яким будуть затверджені нові межі громад і районів. При цьому доволі безапеляційно заявляється: «Добровільності тут не буде. Формування районів буде здійснюватись виключно з підстав організації державної влади. Особливих переговорів також не буде. І очевидно, що це буде об'єднання навколо великих міст. Великі – це більше 50 тисяч»[389].

Адміністративно-фінансова децентралізація та інституційна спроможність сільських територіальних громад у контексті розвитку сільської економіки. Адміністративно-фінансова децентралізація є важливим засобом оздоровлення суспільно-економічного життя в сільських населених пунктах України. Вона також виступає необхідною передумовою мінімізації ризику концентрації владних функцій та повноважень у руках держави, чинником посилення контролю з боку сільського населення за діяльністю органів влади усіх рівнів і стимулювання позитивних змін у сільській економіці на основі конкуренції між різними територіальними громадами. Саме конкуренція, задіявши знання місцевих еліт, мала би сприяти максимально ефективному використанню та

---

387 Децентралізація по-сокальськи. URL: https://wz.lviv.ua/article/185584-detsentralizatsiia-po-sokalsky

388 Чому села не хочуть приєднуватись до Луцька. URL: https://www.volyn24.com/news/90303-chomu-navkolyshni-sela-ne-hochut-pidiednuvatys-do-lucka

389 Юрій Ганущак: «Добровільне об'єднання громад виходить на фінішну пряму». URL: http://decentralization.gov.ua/news/8255

нарощуванню потенціалу сільської економіки. У цьому полягає ключове значення фінансово-бюджетної децентралізації для економічного розвитку сільських територіальних громад.

У стратегічному вимірі адміністративно-фінансова децентралізація є передання частини владних повноважень і фінансових ресурсів, необхідних для їх ефективної реалізації, на базовий рівень. Для сільських територій це, як і інше, також означає нарощування їхнього соціально-економічного потенціалу завдяки отриманню додаткових фінансових важелів впливу на якість використання наявних земельних, лісових, водних та інших природних ресурсів.

На жаль, аналіз змісту прийнятих в Україні офіційних документів, які формують інституційно-правову базу адміністративно-фінансової децентралізації, дає підстави для висновку про відверту невідповідність їх концептуальної спрямованості тим основним завданням, що покладаються на фінансово-бюджетну децентралізацію, насамперед у контексті підвищення ефективності функціонування сільської економіки.

Так, основні ідеї та принципи, що лягли в основу української моделі децентралізації, не були предметом глибоких наукових дискусій серед економістів, правників чи політологів. За усталеною традицією реформаторські заходи стали компромісом інтересів зацікавлених груп, досягнутим унаслідок кулуарних домовленостей. Безпосередньою підготовкою проектів рішень займалося вузьке коло чиновників профільних державних структур, спільно з наближеними до влади експертами, які здебільшого фінансувалися міжнародними донорськими організаціями. Міжнародні організації стали також і одним з основних промоутерів української децентралізації.

Формальне обговорення пропонованих ініціатив, як правило, не призводило до суттєвих змін чи концептуального уточнення їх окремих напрямів і змісту. Точка зору провідних наукових інституцій, якщо вона суперечила «магістральному баченню» експертного середовища, переважно ігнорувалася. Як наслідок, обґрунтування та формулювання проектів рішень, які пізніше перетворювалися на законопроекти і нормативно-правові акти, були дуже далекими від досконалості (навіть з погляду неоднозначності трактування окремих дефініцій). Отже, українська децентралізація від самого початку супроводжується численними юридичними колізіями. Найбільшою з них стало те, що на законодавчому рівні було введено поняття «добровільне об’єднання територіальних громад», незважаючи на те, що така адміністративна одиниця не

передбачена ст. 133 чинної Конституції України.

Згадані невідповідності не стали на заваді розгортанню в державі потужної кампанії, спрямованої на форсування об'єднання територіальних громад. При цьому у гонитві за кількісними показниками з поля зору «реформаторів» випали стратегічні цілі, які декларувалися на початку реформи, а саме: підвищення фінансової спроможності та самодостатності територіальних громад базового рівня, насамперед сільських.

Як наслідок, сьогодні регіони, які на загальнодержавному рівні вважаються лідерами децентралізації, належать до числа аутсайдерів за окремими показниками розвитку сільської економіки. Наприклад, Тернопільська, Хмельницька і Житомирська області, які станом на червень 2017 р. разом із Дніпропетровщиною входили до першої четвірки тих областей України, де було створено найбільше об'єднаних територіальних громад[390], у 2016 р. перебували у другій половині списку українських областей за обсягом споживання м'яса та м'ясопродуктів у розрахунку на одного мешканця. Дніпропетровська, Тернопільська та Хмельницька області відставали від багатьох інших за часткою експорту сільськогосподарської продукції. Крім того, Дніпропетровська область, яка була другою за кількістю створених об'єднаних територіальних громад, займала передостаннє місце за індексом рослинницької продукції в усіх категоріях господарств і ділила останнє місце з Тернопільщиною за цим показником у фермерських господарствах.

Таким чином, об'єднавчі процеси не узгоджуються з тенденціями розвитку сільської економіки. Проте це не зупиняє органи державної влади України у прагненні якнайшвидше завершити процес об'єднання територіальних громад. Так, для стимулювання процесів об'єднання центральна влада в особі Кабінету Міністрів України, який виступає основним внутрішнім генератором об'єднавчих процесів, спираючись при цьому на владну вертикаль обласних і районних державних адміністрацій, здійснює цілеспрямовану фінансову підтримку об'єднаних територіальних громад, що містить усі ознаки дискримінації по відношенню до тих сільських громад, які не об'єдналися. Більше того вказана вибіркова підтримка є інструментом маніпуляцій, щоб примусити громади до об'єднання, а також засобом демонстрації показової успішності об'єднавчих процесів.

---

[390] Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf

Так, згідно з пп. 1 п. 5 «Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад», яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 200, субвенції надаються тим об'єднаним територіальним громадам, межі яких повністю відповідають межам, визначеним перспективним планом формування територій громад.

Крім того, за джерелами доходів бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад, прирівняні до районних бюджетів і міст обласного значення. Таким чином, на офіційному рівні повністю нехтується принцип добровільності об'єднання територіальних громад. Тобто саме об'єднання відбувається добровільно, але якщо межі громад не відповідають затвердженим перспективним планам, то вони повністю позбавляються фінансових преференцій.

Водночас слід зауважити, що процес формування об'єднаних територіальних громад супроводжується стрибкоподібною передачею на їх рівень частини адміністративних функцій, які сьогодні виконуються районними органами влади. Через це відбувається безсистемне подрібнення районів, наслідком чого стає руйнація їхньої інституційної інфраструктури, зниження якості соціального капіталу, провокування протистоянь між мешканцями сільських і міських громад, а також окремих сусідніх сільських населених пунктів, розростання бюрократичного апарату. Означені процеси підривають інституційні устої сільської економіки, особливо в частині збереження та розвитку тих неформальних інститутів, які сприяють ефективному використанню наявних природних і людських ресурсів.

Крім того, низка заходів, які реалізовуються сьогодні в Україні у руслі проведення адміністративно-фінансової децентралізації, перетворюються на прихований спосіб перекидання відповідальності за скорочення мережі загальноосвітніх закладів і медичних установ у сільській місцевості на органи місцевого самоврядування сільських територіальних громад.

Це не просто підриває соціально-економічний потенціал розвитку сільських територій, але й завдає серйозного удару по всій владній вертикалі. Адже світова практика і здоровий глузд свідчать про те, що відповідальність за розвиток сільської освіти і медицини не можуть бути перекладені виключно на плечі органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад. Ці органи лише можуть виконувати

делеговані їм державою повноваження, використовуючи для цього фінансові ресурси, спеціально виділені з державного бюджету. Натомість прийняття рішень про скорочення навчально-освітньої мережі чи зміну просторового розміщення медичних закладів, а також про зменшення обсягів їх фінансових асигнувань і матеріально-технічного забезпечення, виходить поза компетенцію органів місцевого самоврядування.

Отже, сьогодні одним з першочергових завдань адміністративно-фінансової децентралізації в Україні є приведення засобів і механізмів її реалізації до тих цілей і пріоритетів, які декларувалися на початку реформування, а саме – нарощування фінансової спроможності територіальних громад базового рівня, зокрема шляхом підвищення ефективності управління ними у сільських територіальних громадах та нарощування потенціалу розвитку сільської економіки.

Перспективи сільської економіки в умовах подальшої реалізації адміністративно-територіальної реформи. Враховуючи логіку розгортання адміністративно-фінансової децентралізації в Україні, в найближчому майбутньому економіка сільських територій може зіштовхнутися з трьома основними типами викликів, відповідь на які слід шукати вже сьогодні.

По-перше, економічний розвиток сільських територіальних громад, які межують з великими містами і відзначаються відносно позитивною динамікою нарощування свого фінансово-бюджетного потенціалу, значною мірою залежатиме від можливості увійти до складу міських агломерацій (проект закону України «Про міські агломерації» був зареєстрований у Верховній Раді України у липні 2017 р.). У будь-якому разі економіка таких сільських територій розвиватиметься у руслі пріоритетів економічного розвитку сусідніх великих міст і здатністю місцевої влади налагоджувати ефективні ділові взаємозв’язки зі своїми міськими колегами. При цьому рівень фінансової самодостатності таких сільських територіальних громад залишатиметься доволі високим.

По-друге, сільські території, які не зможуть увійти до міських агломерацій через свою просторову віддаленість від великих міст, у переважній більшості орієнтуватимуться на монофункціональний розвиток, спеціалізуючись насамперед на сільськогосподарському виробництві. У цьому разі сільська економіка матиме виразну сировинну спеціалізацію, а основними і найбільш бажаними суб’єктами господарської діяльності в сільській місцевості залишатимуться агрохолдинги (рідше – інші сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства).

Характерними ознаками економічного розвитку таких монофункціональних сільських територій виступатимуть значна підпорядкованість інтересам агровиробників, високий рівень залежності місцевої влади від власників і керівників домінуючих сільськогосподарських підприємств, зниження якості людського та соціального капіталу, включаючи можливе знелюдненя, однобічний розвиток інфраструктури.

По-третє, в багатьох регіонах держави залишатиметься значна кількість периферійних сільських територій, насамперед у передгірській та гірській місцевості. Економічний розвиток цих територій гальмуватиметься відсутністю скільки-небудь серйозних інвесторів і платників податків. Для таких сільських територій пріоритетного значення набуде удосконалення системи фінансового вирівнювання задля запобігання поширенню депресивних тенденцій розвитку.

Враховуючи найбільш імовірний сценарій поширення вищеописаних викликів, першочергову увагу слід звернути на ті сільські території, які сьогодні знаходяться на значній відстані від великих міст і центрів економічного зростання. Саме для них слід запропонувати систему дієвих та актуальних заходів організаційно-економічного, інституційного та фінансового характеру, спрямованих на підвищення ефективності використання та нарощування наявного потенціалу розвитку.

Вказані заходи доцільно розвивати у двох основних напрямах: 1) формування сприятливого інституційного середовища для підвищення ефективності функціонування сільської економіки; 2) оптимізація механізмів ендогенного зростання в межах сільських територіальних громад.

Засоби удосконалення інституційного середовища розвитку сільської економіки. Інституційне середовище розвитку сільської економіки має забезпечувати належні передумови для формування мотивації господарюючих суб’єктів та органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад для збільшення обсягів залучення, акумулювання та ефективного використання фінансово-бюджетних та інших економічних ресурсів.

З огляду на зазначене першочергового значення набуває удосконалення системи податкових надходжень до місцевих бюджетів, а саме повернення на місцевий рівень всіх 100% податку на доходи фізичних осіб з перерозподілом їх між громадами базового, субрегіонального (районного) та регіонального (обласного) рівнів у співвідношенні 70% :

20% : 10%. Задля зниження рівня внутрішньорегіональних диспропорцій, передусім у розвитку окремих міських і сільських територіальних громад, доцільно встановити диференційовану шкалу співвідношення часток бюджетів різних рівнів при розподілі цього податку. Наприклад, для тих громад, показники бюджетних надходжень яких у розрахунку на одного мешканця в середньому за останні 5 років перевищують 50% від середнього значення в області, частка ПДФО, який залишається у місцевому бюджеті, знижується до 50%, натомість 30% спрямовується до районного і 20% до обласного бюджетів. Якщо середні бюджетні надходження громади у розрахунку на одного мешканця за вказаний період у два чи більше разів перевищують середній показник для області, тоді пропорція розподілу ПДФО повинна бути такою: 30% – до бюджету громади; 30% – до бюджету району і 40% до обласного бюджету.

Крім того, варто змінити сам механізм справляння ПДФО, зокрема забезпечити його сплату за місцем фактичного проживання фізичної особи – платника податку. У цьому разі підставою для зарахування ПДФО до бюджету певної територіальної громади (а відтак і району та області) має стати особиста заява платника із зазначенням місця його фактичного проживання.

Іншим важливим напрямом удосконалення інституційно-організаційного забезпечення адміністративно-фінансової децентралізації в контексті економічного розвитку сільських територіальних громад є передача земель, які знаходяться поза межами насалених пунктів, у власність сільських територіальних громад. Для цього насамперед необхідно ввести адміністративно-територіальну реформу у конституційне русло, віднісши сільські територіальні громади до основних адміністративно-територіальних одиниць і ліквідувавши норму, згідно з якою землями поза межами населених пунктів розпоряджаються районні органи влади. Крім того, важливим засобом нарощування фінансово-бюджетного потенціалу сільських територіальних громад може стати поетапне започаткування процесу становлення ринку земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, першим етапом формування цього ринку має стати дозвіл на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення у межах сільської територіальної громади, включаючи право органів місцевого самоврядування викуповувати сільськогосподарські землі у пайовиків або відчужувати їх у судовому порядку в разі неналежного використання власниками, яке

призводить до спустошення земель, деградації ґрунтів, зміни цільового призначення тощо.

Стимулювати консолідацію земель, які неефективно використовуються, у власності органів місцевого самоврядування дозволить ліквідація пільг на сплату земельного податку з власників паїв для пенсіонерів та інших пільгових категорій громадян. У цьому разі всі пайовики будуть змушені або вести ефективну господарську діяльність на належних їм земельних паях, сплачуючи при цьому відповідні податки, або ж продавати ці паї за невисокими цінами місцевим фермерам чи органам місцевого самоврядування (низька вартість обумовлюватиметься обмеженням кола покупців на першому етапі земельної реформи).

Ще одним напрямом інституціоналізації прогресивних змін щодо розвитку сільської економіки можна вважати трансформацію системи адміністративно-фінансових взаємовідносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Зокрема, діючу нині систему міжбюджетних відносин у частині виділення субвенцій на фінансування освіти і медицини, а також на реалізацію різного роду соціальних програм (житлові субсидії, допомога сім’ям з дітьми, компенсація плати за пільговий проїзд на транспорті тощо) доцільно замінити чітким алгоритмом делегування повноважень на виконання відповідних загальнодержавних функцій органами місцевого самоврядування.

По-перше, такі функції мають виконуватися на платній основі (наприклад, 5% від обсягу виділених коштів на певну статтю делегованих повноважень повинні зараховуватися до бюджету тієї місцевої територіальної громади, яка ці повноваження виконує). По-друге, фінансування делегованих повноважень доцільно здійснювати на безповоротній основі через механізм субсидій, щоб у разі ефективного адміністрування певної статті видатків органи місцевого самоврядування могли б використовувати весь залишок або його частину на власні потреби. Передусім це стосується реалізації соціальних програм, якими часто користуються особи, які не мають на це достатніх підстав, але через недосконалість системи адміністрування та фінансового контролю на них витрачаються значні суми бюджетних асигнувань.

Засоби підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку сільських територій. Для підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку сільської економіки в сучасних умовах пріоритетного значення набуває якість людського та соціального капіталу. Адже заходи регуляторного впливу,

спрямовані на розвиток сільської економіки, сьогодні часто блокуються через неспроможність працівників органів місцевого самоврядування ефективно виконувати покладені на них завдання. Як наслідок, у багатьох сільських територіальних громадах до цього часу не задіяні сучасні механізми використання наявного природно-ресурсного та фінансово-бюджетного потенціалу. Передусім це стосується збільшення частки власних надходжень у дохідній частині місцевих бюджетів завдяки податкам на землю та нерухомість, які в розвинених державах світу складають значну питому вагу у надходженнях місцевих бюджетів базового рівня.

Задля підвищення якості людського капіталу сільських територіальних громад важливо застосовувати системні механізми його розвитку, в тому числі з реалізації низки взаємопов'язаних навчально-освітніх проектів і тренінгових програм для працівників органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад і депутатів місцевих рад із залученням представників урядових структур, викладачів закладів вищої освіти і наукових установ НАН України, закордонних і вітчизняних експертів, громадських активістів тощо.

Окрему увагу слід приділити скоординованій роботі інституцій, задіяних або дотичних до процесу адміністративно-фінансової децентралізації та розвитку сільських територіальних громад. Насамперед це стосується інтеграції зусиль органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, освітніх і наукових установ тощо. На жаль, у сучасних умовах вони виступають радше конкурентами за фінансові ресурси державного бюджету, а також за доступ до грантових коштів, які надаються міжнародними донорськими організаціями, аніж союзниками у процесі інституціоналізації реальних змін у сільських територіальних громадах.

Окрім того, зазвичай переважна частина дієвих інституцій, зокрема інститутів громадянського суспільства і наукових установ, локалізовані поза сільськими територіями. Це зумовлюється тим, що найбільшого розвитку вони набули в Києві та великих містах України, натомість майже не представлені на місцях. Проблеми сільської економіки для них є або не зовсім зрозумілими, а тому і не цікавими, або виключно теоретично умоглядними, а тому і практично беззмістовними.

Проблемною також залишається діяльність інституцій, уповноважених державою реалізовувати заходи у сфері адміністративно-фінансової децентралізації. Так, протягом 2014-2017 рр. вказані функції з

перемінним успіхом покладались на інституції, які не мали ані достатнього досвіду, ані необхідної методичної бази для супроводу такого важливого процесу, як адміністративно-фінансова децентралізація.

Спочатку це був Офіс реформ, діяльність якого була ініційована спільно Асоціацією міст України та Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України за фінансової підтримки ЄС. Пізніше до цієї сфери були залучені обласні та районні державні адміністрації, хоча їхня компетенція не зовсім узгоджувалася із вирішенням завдань у сфері адміністративно-фінансової децентралізації. До того ж мав місце відвертий конфлікт інтересів.

Починаючи з 2016 р. було започатковано діяльність Центрального офісу реформ у Києві та центрів розвитку місцевого самоврядування у кожному з 24 регіонів України. Вказані центри мають координувати усі програми міжнародних донорів у сфері децентралізації. Кожен такий центр складається з експертів за напрямами, які отримують заробітну платню від міжнародних донорів і займатимуться супроводом соціально-економічного та інституційного розвитку адміністративно-територіальної реформи. Крім того, вони мають доносити суть децентралізації до місцевих територіальних громад, насамперед сільських, з питань стратегічного розвитку, організації системи управління, освіти, медицини тощо. Проте фінансування цього проекту, загальна вартість якого становить понад 100 млн євро, виключно за донорські кошти країн-членів ЄС створює загрозу його неефективної реалізації.

По-перше, рівень впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування України на діяльність Центрального офісу реформ і центрів розвитку місцевого самоврядування в регіонах доволі низький (адже вказані інституції практично не залежать від діяльності органів влади, а тому можуть повністю ігнорувати їхні першочергові чи взагалі будь-які проблеми і потреби).

По-друге, часто виникають конфлікти інтересів між центрами розвитку місцевого самоврядування, з одного боку, та органами місцевого самоврядування, науковими установами, агенціями місцевого розвитку та іншими незалежними інституціями, дотичними до процесу децентралізації (громадськими організаціями, аграрними і торгово-промисловими палатами, асоціаціями органів місцевого самоврядування тощо), з іншого. Перші орієнтуються переважно на реалізацію завдань, висунутих грантодавцями (меншою мірою Мінрегіонбудом і обласними державними адміністраціями), а другі керуються власними стратегічними і тактичними

інтересами, які не завжди дотичні до пріоритетів розвитку сільських територіальних громад.

Виправлення такої ситуації можливе у площині формування спільної інституційної основи для теоретико-методологічного обґрунтування та практичного здійснення адміністративно-фінансової децентралізації, спрямованої на підвищення рівня фінансової самодостатності сільських територіальних громад і вирівнювання пропорцій економічного розвитку у сільській та міській місцевості. Для цього у кожному регіоні доцільно створити координаційні ради за участю уповноважених представників органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад, наукових установ і закладів вищої освіти регіону, інститутів громадянського суспільства та представників міжнародних донорських організацій, включаючи центри розвитку місцевого самоврядування. Такі координаційні ради мають відповідати за розроблення стратегічних планів і прикладних ініціатив у площині реалізації адміністративно-фінансової децентралізації, зокрема на основі поєднання інтересів сільських і міських територіальних громад та їх збалансованого розвитку.

Крім того, у кожному районі мають бути створені агенції розвитку сільських територій, які б співфінансувалися з бюджетів сільських територіальних громад, з одночасним залученням коштів державного бюджету, міжнародних донорських організацій та місцевих підприємців і благодійників. Для них основними завданнями мають стати розроблення пропозицій і подання заявок на отримання коштів за проектами міжнародної фінансової допомоги на розвиток інфраструктури та економіки сільських територій, а також лобіювання інтересів цих територій перед органами регіональної та центральної державної влади.

Крім того, Адміністрації Президента України та Кабінету Міністрів України у взаємодії з відповідними міністерствами та відомствами, обласними державними адміністраціями, а також з міжнародними донорськими організаціями необхідно забезпечити формування цілісної мережі інституцій, задіяних у реалізації заходів з децентралізації управління та розвитку сільських територіальних громад. Зокрема, необхідно визначити ієрархію взаємовідносин цих інституцій у процесі здійснення операційної діяльності (передусім це стосується взаємоузгодження діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Центрального офісу реформ, регіональних Центрів розвитку місцевого самоврядування, обласних і районних державних адміністрацій,

координаційних рад уповноважених представників сільських територіальних громад, громадських організацій, які реалізовують проекти у сфері децентралізації влади, а також наукових установ, закладів вищої освіти та інших інституцій, дотичних до процесу адміністративно-фінансової децентралізації в Україні).

РОЗДІЛ 5. ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

5.1. Імперативи сталого розвитку в системі регулювання соціально-економічного зростання регіонів

Сучасний період розвитку суспільних відносин характеризується підвищеною здатністю людини змінювати навколишній світ, зокрема у напрямі виснаження природних ресурсів і деградації екосистем [391], генеруючи небезпеки, що призводять до незворотних втрат і руйнівних наслідків. Ці негативні тенденції мають місце, як не парадоксально, при намаганні досягнути абсолютно благих намірів – більш повного задоволення потреб людей, збільшення виробництва продуктів харчування тощо – зокрема, за умов економічного зростання, яке приймається як незмінна передумова зменшення бідності, основа підвищення добробуту населення. Будучи наслідком задоволення базових потреб, добробут є одним з показників якості життєдіяльності населення, що часто-густо ставить ці поняття – «добробут» та «якість життя» – в один синонімічний ряд. У такому разі, чи є апріорі навколишнє природне середовище (природний комплекс, ландшафт), вірніше, рівень його безпечності та використання, тим чинником, що визначає цю якість? Відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я оцінка якості життя визначається низкою параметрів, у числі яких є показники, які відображають екологічні результати розвитку території. У Конституції України закріплено право громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище[392]. Проте сьогодні рівень забезпечення цих конституційних прав є вкрай низьким, «антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні у кілька разів

[391] Екосистема означає динамічний комплекс угрупувань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле: Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_030/ed20101029/find?text=%C5%EA%EE%F1%E8%F1%F2%E5%EC%E0].

[392] Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

перевищує відповідні показники у розвинених країнах світу»[393], а економічне зростання за теперішнього рівня основного виробництва і витратного ведення господарства, безсумнівно, супроводжуватиметься подальшим загостренням екологічних проблем. Прогнозовано матиме місце вичерпання запасів невідновлюваних сировинних та енергетичних ресурсів на тлі забруднення довкілля, особливо водних ресурсів та атмосферного повітря, зменшення площі родючих земель тощо. Це призведе до збіднення природно-ресурсного потенціалу розвитку держави та її регіонів зокрема, що негативно вплине на добробут і здоров'я населення, генеруючи тим самим загрози національній безпеці держави:

— в екологічній сфері – значне антропогенне порушення життєзабезпечуючих систем і техногенну перевантаженість території, неефективне використання природних ресурсів, виснаження та погіршення їхньої якості, значний обсяг відходів виробництва і споживання та неналежний рівень їх вторинного використання, переробки, утилізації;

— у продовольчій сфері – незбалансоване споживання продуктів харчування, високу частку витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їхніх загальних витрат, зниження ємності внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування, імпортозалежність країни за окремим продуктом і таке інше;

— в економічній сфері – витратну економічну модель, неефективне використання матеріальних ресурсів, низький технологічний рівень економіки, відсутність стимулів до інноваційних процесів тощо;

— в енергетичній сфері – низьку ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, повільні темпи впровадження новітніх технологій, недієву політику енергоефективності та енергозабезпечення[394].

За таких тенденцій регіон постає як система з досить обмеженими ресурсами, яка агрегує в собі сукупність проблем екологічного, соціального, економічного характеру, і на яку будуть покладені серйозні зобов'язання щодо усунення зазначених вище загроз (ризиків) відповідно до чинного законодавства і запровадження децентралізованої моделі управління.

---

[393] Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від від 21.12.2010 р. № 2818-17. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17

[394] Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6.05.2015 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015

Простежується очевидна взаємозалежність, яка зводиться до того, що за умови вирішення питань безпеки вирішуються і питання соціально-економічного зростання і навпаки, що говорить про їх споріднену спрямованість. Тому логічно, що досягнення цілей сталого розвитку розглядають через призму безпеки як стану захищеності важливих соціальних, економічних та екологічних інтересів регіону. У будь-якому разі важливо комплексно підійти як до вирішення існуючих проблем, так і до розроблення стратегічних завдань регіонального розвитку, спираючись на дієву систему регулювання соціально-економічного зростання відповідно до засад сталого розвитку[395]. Натомість, сталий розвиток розуміємо як керований розвиток регіону, що не завдає шкоди навколишньому середовищу в межах його території і не руйнує природно-ресурсний потенціал, забезпечуючи економічне зростання. При цьому було б помилкою ототожнювати поняття «сталість» винятково з проблемою довкілля. Передусім воно залежить від того, яке життя суспільство (держава, регіон, громада) обирає для себе, чи є взагалі усвідомлення того, що усі сьогоднішні дії матимуть наслідки і для майбутніх поколінь. Забезпечити сталий розвиток означає процес, яким визначено, що робити і яким чином діяти, щоб соціальні, економічні та екологічні системи працювали як одне ціле. В такому разі імперативи сталого розвитку постають як обов'язкові настійні вимоги (веління) щодо:

— створення екологічно прийнятної продукції та послуг шляхом формування безвідходної, енерго- і ресурсозберігаючої регіональної економічної системи; зменшення монофункціональності регіональної економіки, розвитку нетрадиційних для цієї території видів економічної діяльності;

— недопущення загострення екологічних проблем і забруднення території, забезпечення збереження і життєздатності природних систем в її межах, збереження та відтворення якості довкілля і природно-ресурсного потенціалу, підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності;

— повноцінного задоволення базових потреб населення в освіті, охороні здоров'я, соціальному забезпеченні, *якості життя* тощо, збереження духовного надбання і культурного різноманіття території.

---

[395] Сталий розвиток – розвиток суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. *Див.:* Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19

Акцентування розгляду соціально-економічного зростання крізь призму сталого розвитку спричинено необхідністю проведення якісних змін, за яких вплив негативних процесів на навколишнє середовище буде зведено до мінімуму або усунуто без наслідків для нього, зокрема шляхом досягнення відповідного рівня безпеки, який в свою чергу залежить від того, наскільки ефективно соціально-економічна система здатна уникнути можливих загроз і/чи усунути негативні наявні проблеми або ж наскільки достовірним буде прогноз впливу дестабілізуючих чинників екологічного характеру на соціально-економічну систему. Досягнення якісних змін, подолання згаданих вище загроз є можливим, але за умови екологізації[396] регіональної економіки та більш активного використання відповідних регулюючих інструментів, які цьому сприятимуть і будуть ефективними саме в межах конкретної території. Трактуючи навколишнє середовище як «цілісність фізичного, хімічного та біологічного середовища, яке потрібно охороняти, щоб зберегти здорове глобальне середовище для сучасних і наступних поколінь»[397], формується нове бачення, нові підходи та зв'язки у системі природа — суспільство – людина, які потребують впорядкування чи/і регулювання (регламентування) цих процесів. Під регулюванням розуміємо систему заходів для проведення компенсаційної, заохочувальної, підтримуючої та іншої діяльності регіону, спрямованої як на вирішення складних соціо-еколого-економічних проблем території, так і створення сприятливих умов для розумного, всеосяжного та сталого зростання. Через досягнення якісного економічного зростання, що визначається ефективністю використання ресурсів, підвищенням добробуту населення, використанням нових технологій і розвитком сфер, спрямованих на задоволення різноманітних потреб людини, стає можливим реальний економічний розвиток регіонів і країни загалом[398].

---

[396] Екологізація – це процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів і умов поряд із поліпшенням, або хоча б збереженням якості довкілля. *Фещенко В. П. Екологізація виробництва як чинник підвищення конкурентоспроможності економіки*. URL: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22417.doc.htm]

[397] United Nations Environment Programme. URL: https://www.unenvironment.org

[398] Сімків Л. Є. Економічне зростання як індикатор якості економічних реформ. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvmdue_2015_2%281%29__13

При цьому важливо дотримуватись сталого використання природних ресурсів [399], націлюючи господарський механізм на застосування інноваційних безвідходних (маловідходних), ресурсозберігаючих технологій, впроваджуючи прогресивні мотивуючі інструменти, що сприяють фінансово-економічному благополуччю соціально-економічних систем. Кількість відновлюваних природних ресурсів (земельних, лісових та інших) та їх можливість продукувати біомасу; максимально можливе уповільнення темпів вичерпання запасів невідновних природних ресурсів з перспективою в майбутньому їх заміни на інші, не лімітовані види ресурсів; можливість мінімізації відходів; здатність не перевищувати сучасний рівень забруднення навколишнього середовища (як загального, так і за видами) і зниження в перспективі – це ті елементи, які визначають цю сталість. Водночас має значення, яка структура економіки сформована в межах адміністративно-територіального утворення, чи домінують тут галузі, діяльність яких чинить безпосередній вплив на вирішення екологічних проблем, який рівень ефективності використання природних ресурсів у процесі створення регіонального продукту. В Україні соціально-економічний розвиток більшості регіонів, як правило, пов'язаний з одним-двома видами економічної діяльності [400], що обумовлюють специфіку екологічних проблем, проте значний рівень ресурсомісткості виробничих процесів властивий майже усім секторам економіки.

Таким чином, забезпечення сталого економічного зростання соціально-економічної системи передбачає пошук нових підходів до функціонування господарського механізму, використання наявного ресурсного потенціалу і створення на цій основі умов для радикальних економічно доцільних та екологічно прийнятних змін. Мова йде про зміни, що дозволяють будь-якій «господарській системі реалізувати свій потенціал, оптимізуючи використовувані ресурси, забезпечуючи стабільність доходів, та безконфліктно функціонувати в межах природного

---

[399] Стале використання природних ресурсів – це оптимізація їх використання під безпосереднім впливом навколишнього середовища, соціуму та економіки, зростання рівня ринкової капіталізації, підвищення конкурентоспроможності, а також соціального та екологічного ефекту від природокористування.

[400] Сімків Л. Є. Економічне зростання як індикатор якості економічних реформ. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvmdue_2015_2%281%29__13

середовища, підпорядковуючись його законам і підтримуючи його якість»[401]. В іншому разі до концепту сталого розвитку збережеться свого роду неприйнятність на практичному рівні, матиме місце ігнорування більшості його імперативів. На жаль, на теперішньому етапі простежується лише намагання поступового припинення нераціонального використання природних ресурсів і декларування необхідності впровадження ресурсоефективних й екологічно безпечних технологій.

На наш погляд, головна причина такого стану речей полягає у відсутності фінансових та інвестиційних ресурсів на реалізацію екологоорієнтованих змін. Це питання завжди було гострим щодо ведення природоохоронної діяльності, а сьогодні набирає ознак дещо «примусової» невідворотності у пошуку інвестицій, з огляду на зобов'язання України здійснити модернізацію задля переходу до ресурсо- та енергоефективної економіки. У вітчизняних умовах екологічні вимоги традиційно сприймаються відсторонено від системи господарювання, апелюючи на низький рівень економіки, кризовість ситуації, недосконалість інституційного забезпечення тощо, що постійно відтерміновує необхідні заходи у напрямі просування до більш прогресивних систем природокористування, ефективних технологій, побудови якісно іншого буття суспільства. Екологічна сфера на практиці націлена на усунення наслідків, до яких призвела існуюча система господарювання, що явно обмежує її можливості у напрямі ефективного використання природних ресурсів, підвищення рівня превентивності. Зарубіжний досвід у цьому контексті переконливо спонукає до ведення виробництва на принципах «зеленої» економіки, дотримання так званого правила «Greening» у практиці господарювання, використовуючи такі інструменти, як екологічний та енергетичний аудити, екологічна сертифікація, найкращі доступні технології тощо. У тих вітчизняних суб'єктів господарювання, які вже певною мірою інтегрувались у європейське середовище, не виникає питання: дотримуватись екологічних і ресурсоефективних вимог чи ні. Їхні продукція, послуги, технології повністю відповідають європейським стандартам, інакше вони не були б конкурентоздатними. Більше цього, з огляду на міжнародні обмеження в екологічній сфері, які з плином часу лише посилюватимуться, відстороненість економіки від «зелених» вимог буде гальмувати розвиток

[401] Купінець Л. Є. Екологічні імперативи сталого розвитку агропромислового комплексу. URL: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2005/15_6/371_Kupinec_15_6.pdf

соціально-економічної системи. Переконані, що якісна регіональна економіка, а в нашому розумінні – це екологоорієнтована економіка, може стати значним поштовхом для розвитку соціально-економічної системи. Звичайно, це вимагає суттєвих інвестиційно-фінансових вкладень, на які можна розраховувати у разі створення сприятливих умов для екологічної модернізації, передусім заохочуючи і мотивуючи до відповідних змін.

Вважаємо, що процес децентралізації є тією відправною точкою, коли реально можливо консолідувати зусилля у напрямі модернізації екологічної, соціальної та економічної систем регіону, в кінцевому результаті забезпечуючи його конкурентоспроможність. Адже простежується їх взаємообумовлена зацікавленість, що ґрунтується на консолідації фінансових потоків і пошуку додаткових інвестицій для розвитку територіальних утворень.

Проведені дослідження дали змогу сформулювати низку висновків, що відображають перспективні напрями у вирішенні практичних завдань:

1. Сьогодні ми схильні стверджувати, що саме забезпечення ресурсоефективного та екологічно безпечного виробництва уособлює в собі якісну характеристику виконання намічених у межах територіальних утворень стратегічних і поточних завдань. Економічне зростання, враховуючи його сутність, націлене передусім на кількісне збільшення регіонального продукту. Проте, як засвідчує європейський досвід, економічна модернізація, спрямована у руслі досягнення *якісних екологоорієнтованих* змін, зумовлює значні переваги щодо стабільного господарювання, розширення експортних можливостей, економії ресурсів, зменшення виробничих втрат, активізації інвестиційних надходжень тощо.

2. Екологоорієнтоване господарювання характеризується відповідністю вимогам. Ця відповідність передбачає, що вимоги мають бути визначені і конкретизовані до особливостей певної території. Оскільки екологічно безпечний рівень стану території визначається якістю ґрунтів, атмосферного повітря, води, ландшафтів, умов щодо життєдіяльності флори і фауни в її межах, доцільно ввести стандарти цієї якості на противагу недіючим і застарілим нормам допустимого впливу на елементи довкілля. Це дозволить більш відповідально підходити до вибору обмежуючих чи стимулюючих інструментів регулювання еколого-економічної системи, підвищити ефективність управління природокористуванням, застосовуючи заходи превентивного характеру, припинити практику розпорошення коштів через реалізацію малорезультативних програм екологічного спрямування. Усунення накопичених екологічних проблем території

доцільно сприймати як своєрідний регіональний проект щодо досягнення якісного життєвого простору, що дозволяє розширити горизонти механізмів вирішення, залучення різного роду структур до його реалізації, зокрема і за межами регіону, джерел інвестування (приватного вітчизняного капіталу, іноземних інвестицій, цільової допомоги тощо).

3. Регіон характеризується особливими ознаками екологічної, соціальної та економічної складових територіального розвитку, що потребує їх збалансованості через забезпечення оптимізації управлінських повноважень і консолідації ресурсів задля підвищення якості життя населення. Тобто доцільно переглянути зв'язки в системі людина – економіка – природа, вишукуючи резерви у напрямі підвищення їх ефективного функціонування, що дозволить у подальшому певним чином лобіювати інтереси регіону на вищих щаблях державної влади, коригуючи в міру необхідності законодавчо-правове забезпечення. Стабільне законодавство, зокрема податкове, та створення привабливих умов для вкладення коштів сприятимуть активізації інвестиційної діяльності в межах соціально-економічної системи.

4. Населення регіону, з одного боку, задіяне до виробництва регіонального продукту, отже, зацікавлене у збільшенні робочих місць і доходів. З іншого боку, воно є безпосереднім споживачем, який зацікавлений у якісних продуктах і послугах. Постає питання: чи готовий у сучасних умовах споживач платити більше? Результати досліджень соціологічних служб засвідчують та експерти вказують на тенденцію, що все більше людей готові платити *виключно за умови* отримання реально якісного продукту, товару чи послуги. За інших умов назріватиме соціальна напруга в межах територіальних утворень, що підсилюватиме політичну нестабільність країни.

5. На наш погляд, органам місцевого самоврядування доцільно запропонувати населенню низку інструментів, які б дозволили ширше залучати громадськість до управління, активізувати і конкретизувати діалог з мешканцями певної території, застосовуючи електронні технології на кшталт соцмереж, онлайн дозвільної системи та ін., що уможливить внесення громадянами інформації до інформаційних систем, баз даних, повідомлень щодо порушень, аварійних ситуацій. Все це дозволить реально сфокусуватися на попередженні забруднення навколишнього середовища чи інших проблемних ситуацій.

6. В умовах виснаження природних ресурсів, зростання їхньої вартості значну увагу привертають до себе відходи виробництва і

споживання, які є невід'ємним продуктом соціально-економічного розвитку та обсяги утворення яких прямопропорційні масштабам економічного розвитку і чисельності домогосподарств у межах адміністративно-територіальних утворень. Як продукти економічного зростання відходи є також і його гальмом, оскільки відсутність дієвої системи поводження з відходами спричинює дисбаланси між виробництвом і утилізацією побічних продуктів виробництва. З огляду на відносно низький рівень економічних систем проблема поводження з відходами є однією з найбільш очевидних і актуальних, проявом якої є тисячі несанкціонованих звалищ у країні, проблеми з вивезенням побутового сміття у містах, забрудненість екосередовища, захворювання населення з ознаками епідемії. Акцентування розгляду цієї проблеми крізь призму територіального розвитку спричинено необхідністю економічно ефективного поводження з відходами без зайвих логістичних витрат на їх переміщення. При цьому можливим варіантом є створення утилізаційних потужностей, що консолідують відходи від територіально наближених джерел їх утворення. З іншого боку, утилізаційні потужності без належного їх завантаження погіршать показники економічної ефективності та знизять окупність інвестиційних ресурсів. Тому дилема між пропорційним соціально-економічним розвитком і забезпеченням утилізації його продуктів є комплексною проблемою, що стосується як багатогранних економічних питань, так і соціально-екологічного розвитку територій. Розгляд утилізації відходів крізь призму їх повторного використання як сировини створить умови для підвищення ефективності основного виробництва та сприятиме вирішенню екологічних проблем територіального розвитку.

7. Природно-ресурсна та технологічна неоднорідність регіонів однозначно потребує розроблення спеціальних підходів до якісного нарощування їх соціально-економічного потенціалу.

5.2. Механізми регулювання раціонального природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізації та їх ефективність

Сфера природокористування залишається найбільш уразливим сегментом регіональної економіки. Такі стратегічні цілі[402], як зниження рівня забруднення водних ресурсів, зменшення скиду недостатньо очищених вод, збільшення площі заліснення територій, зменшення орних земель, забезпечення рекультивації порушених земель, збільшення обсягів утилізації відходів тощо, у переважаючій більшості регіонів є недосяжними відповідно до задекларованих часових термінів. В умовах децентралізації управління спрямовується на підвищення ефективності використання природних ресурсів, забезпечення принципів сестейнового розвитку в освоєнні природно-ресурсного потенціалу та регіональних інтересів при його використанні, підвищення якості природного навколишнього середовища, усунення конфліктних ситуацій, пов’язаних з природокористуванням. Традиційно ці проблеми пов'язують з інституційною слабкістю підтримки сфери природокористування на всіх рівнях і відсутністю суттєвих інвестицій в модернізацію, зокрема й екологічну, господарських процесів. Проте найскладніша проблема полягає в тому, що для ефективного використання природних ресурсів необхідні глибинні зсуви, які б скоригували наявний рівень екологічної свідомості суспільства, усталене ставлення до природокористування, несумісне з євроінтеграційним курсом країни.

Землекористування. Однією з нагальних проблем розвитку місцевого самоврядування є подолання відстороненості від вирішення питань у сфері природокористування, передусім у землекористуванні. Тому розширено повноваження органів самоврядування базового рівня[403] щодо питань забудови (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель), визначення матеріальною основою місцевого самоврядування майна, зокрема землі,

---

[402] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17

[403] Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальної власності), і належної бази оподаткування; надано територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території. Стримуючим чинником у цьому процесі є відсутність механізму уточнення меж територіальних громад за наявності невизначеності та конфліктних ситуацій з приводу таких меж і чітко встановлених їхніх площ загалом. Дотепер не завершено державну інвентаризацію земель, роботи щодо розмежування земель державної і комунальної власності, встановлення меж територій природоохоронного, рекреаційного, історико-культурного призначення, меж земель населених пунктів, насамперед міст, віднесених до курортних. Це, зокрема, призводить до порушень заповідного режиму, зміни площі та конфігурації меж, самозахоплення земель природно-заповідного фонду, лісових земель, незаконної забудови тощо. Врегулювання питань розмежування земель державної і комунальної власності з чітким виділенням власності органів місцевого самоврядування стало б визначальним джерелом ресурсного забезпечення життєдіяльності місцевих громад і підвищило рівень їхньої відповідальності за використання наявних природних ресурсів.

Натомість сучасний етап детермінує сільськогосподарське виробництво як таке, що характеризується загрозливими тенденціями у дотриманні екологічних вимог у землекористуванні. Обсяги робіт з охорони земель і захисту ґрунтів традиційно зменшуються, що зумовлює в більшості областей країни невисокі показники родючості (рис. 5.1), отже, й ефективності значних площ сільськогосподарських угідь, рівня соціально-економічного розвитку сільських територій у перспективі. На жаль, головним критерієм при використанні сільгоспугідь залишається виключно отримання економічної вигоди.

Посилюється роль сільськогосподарських підприємств з великими розмірами землекористування, експорт продукції яких динамічно зростає. При цьому спостерігається ігнорування відповідальності за екологічні наслідки, спричинені їхньою діяльністю. Ці суб’єкти господарювання значною мірою відсторонені від вирішення проблем сільських територій, не сприяють створенню додаткових робочих місць, має місце низька активність співпраці з місцевими територіальними громадами. Дотримання екологічної безпеки та збереження навколишнього середовища, до чого зобов’язує їх, зокрема, Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-

XII[404], а саме: ефективно використовувати землю відповідно до проекту внутрішньогосподарського землеустрою, підвищувати родючість ґрунтів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної обстановки на території в результаті своєї господарської діяльності тощо (ст. 12), головним чином ігнорується, оскільки в більшості випадків відсутні проекти сівозмін. Вищі стандарти екологічної і соціальної відповідальності вирізняють підприємства, створені за участю іноземного капіталу, які переносять на українське підґрунтя сучасні світові практики, проте їх присутність на ринку незначна.

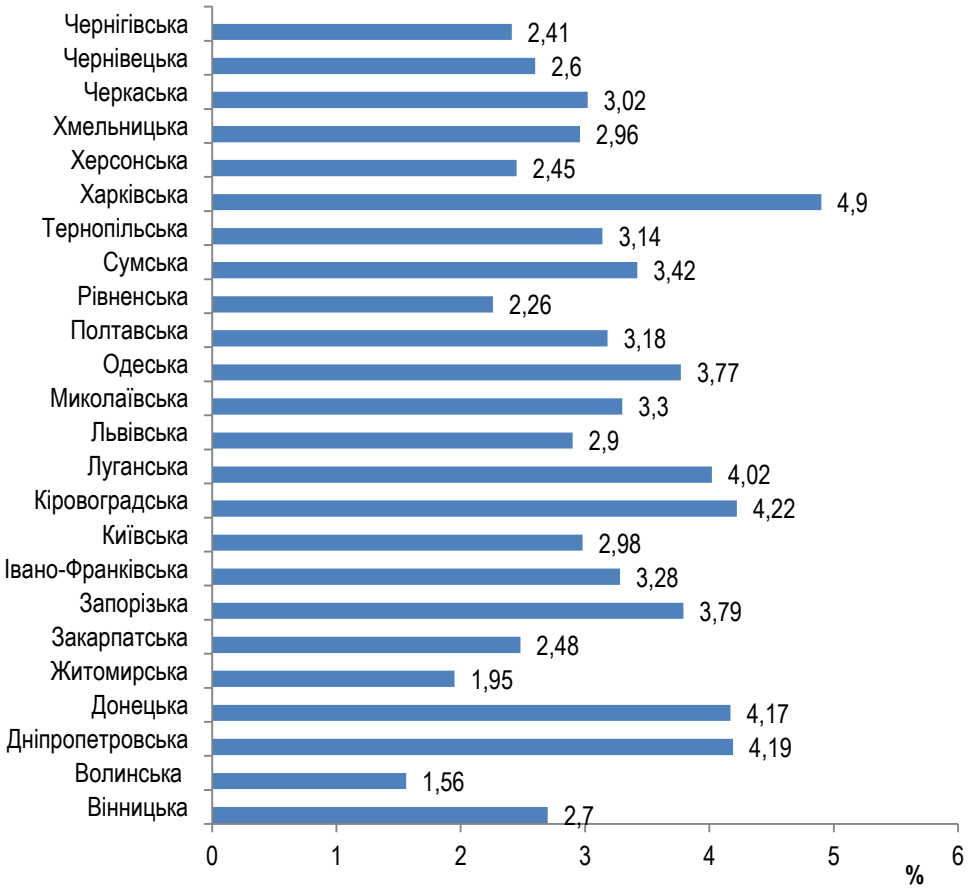

Рис. 5.1. ***Родючість ґрунтів (за вмістом гумусу), %***

Джерело: складено за[405].

---

[404] Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12

[405] *Екологічні паспорти областей України*. URL: https://menr.gov.ua/content/ekologichni-pasporti-regioniv.html

5.2. Механізми регулювання раціонального природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізації та їх ефективність

У чинному земельному законодавстві доволі широко прописані екологічні вимоги та обмеження й наголошується, що їх дотримання є обов'язковим для всіх суб'єктів земельних відносин при здійсненні ними господарської діяльності. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV[406] (ст. 35, 37) встановлює вимоги до власників і землекористувачів, у тому числі орендарів земельних ділянок при здійсненні господарської діяльності, зокрема зобов'язує підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі на основі застосування екологобезпечних технологій обробітку і техніки, здійснювати інші заходи, які зменшують негативний вплив на ґрунти, запобігають безповоротній втраті гумусу, поживних елементів тощо; дотримуватися встановлених стандартів, нормативів при здійсненні протиерозійних, агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів, пов'язаних з охороною земель, збереженням і підвищенням родючості ґрунтів та ін. Проте на практиці регулювання еколого-безпечного використання ґрунтів сільськогосподарського призначення, зокрема на місцевому рівні, характеризується низкою проблем. Це зумовлено тим, що екологічні вимоги, приписи яких містяться у всіх ключових актах земельного законодавства, не підкріплені дієвими механізмами та інструментами юридичної відповідальності за неправомірні дії з боку землекористувачів та ефективного контролю за якістю ґрунтів тощо.

Визначальною передумовою досягнення відчутних змін у сфері природокористування, зрушень у соціально-економічному розвитку територіальних громад є облік і моніторинг стану земельних ресурсів. Облік, що враховує чіткі межі і площу відповідної території, сучасну якість земельних ресурсів, місце їх розташування й використання тощо, – це та сфера, яка першочергово потребує аудиту і цілковитого відображення у земельному кадастрі. Це дозволить: вибудувати дієву систему управління землекористуванням; підвищити відповідальність у системі земельних правовідносин; ефективно і цілеспрямовано вкладати кошти; розширити перелік джерел наповнення місцевого бюджету. Лише так можна змінити характер ведення господарської діяльності та покращити інвестиційний клімат на «місцях». У протилежному випадку проблема залучення інвестицій залишатиметься невирішеною.

Тому на місцевому рівні актуалізується процес інвентаризації і сертифікації всіх земель, водних об'єктів, надр, земель у межах населених

---

[406] Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15

пунктів; набуття права розпоряджатися землями поза межами населених пунктів. Сьогодні, за відсутності у Державному земельному кадастрі повної інформації щодо земельних ділянок, яка є підставою для нарахування земельного податку згідно з чинним законодавством, обмежень у використанні земель, недоотримуються значні обсяги надходжень до місцевих бюджетів. Натомість, за формування відомостей про земельні ділянки, що знаходяться у користуванні громадян, використання земель запасу для задоволення соціальних та економічних потреб населення можливо суттєво наростити фінансове забезпечення територіальної громади.

Перейти до раціонального використання земельних ресурсів дозволяє земельно-територіальне планування, що передбачає функціональне призначення території, організацію інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, охорони навколишнього природного середовища, і розроблення на його основі схем використання земельних ресурсів у відповідних межах. При цьому беруться до уваги питання територій, що охороняються і/чи потребують державної підтримки (природно-заповідні фонди, гірські та приморські території), що вимагає пошуку оптимального співвідношення між повноваженнями державної та місцевої влади.

Природно-заповідний фонд. Перебування територій в особливому природоохоронному статусі забезпечує їм кращі умови для підтримання належної якості наземних і водних екосистем, виконання відповідних законодавчих (національних і/чи міжнародних) вимог щодо охорони довкілля. Станом на 01.01.2017 р. природно-заповідний фонд має у своєму складі 3695,272 тис. га (фактична площа), що становить 6,12% площі держави. Найбільші площі під об’єктами природно-заповідного фонду мають: Херсонська (352,3 тис. га), Хмельницька (328,5 тис. га), Чернігівська (260,7 тис. га) та Івано-Франківська (218,8 тис. га) області, водночас у низки регіонів цей показник є дуже низьким: Вінницька область – 59,4 тис. га, Харківська – 74,2 тис. га, Черкаська – 74,3 тис. га, Миколаївська – 75,5 тис. га.

Загалом в Україні протягом 2015-2016 рр. площі під об’єктами природно-заповідного фонду зменшились на 1,031 тис. га, зокрема за рахунок зниження цього показника у Львівській та Херсонській областях.

Найвищий відсоток «заповідності» територій мають Хмельницька (15,9%), Івано-Франківська (15,7%), Закарпатська (14,02%), Херсонська (12,4%) області. Найнижчі відсотки «заповідності» у Вінницькій (2,24%), Харківській (2,36%), Дніпропетровській (2,93%), Миколаївській (3,07%), Донецькій (3,5%) областях (рис. 5.2).

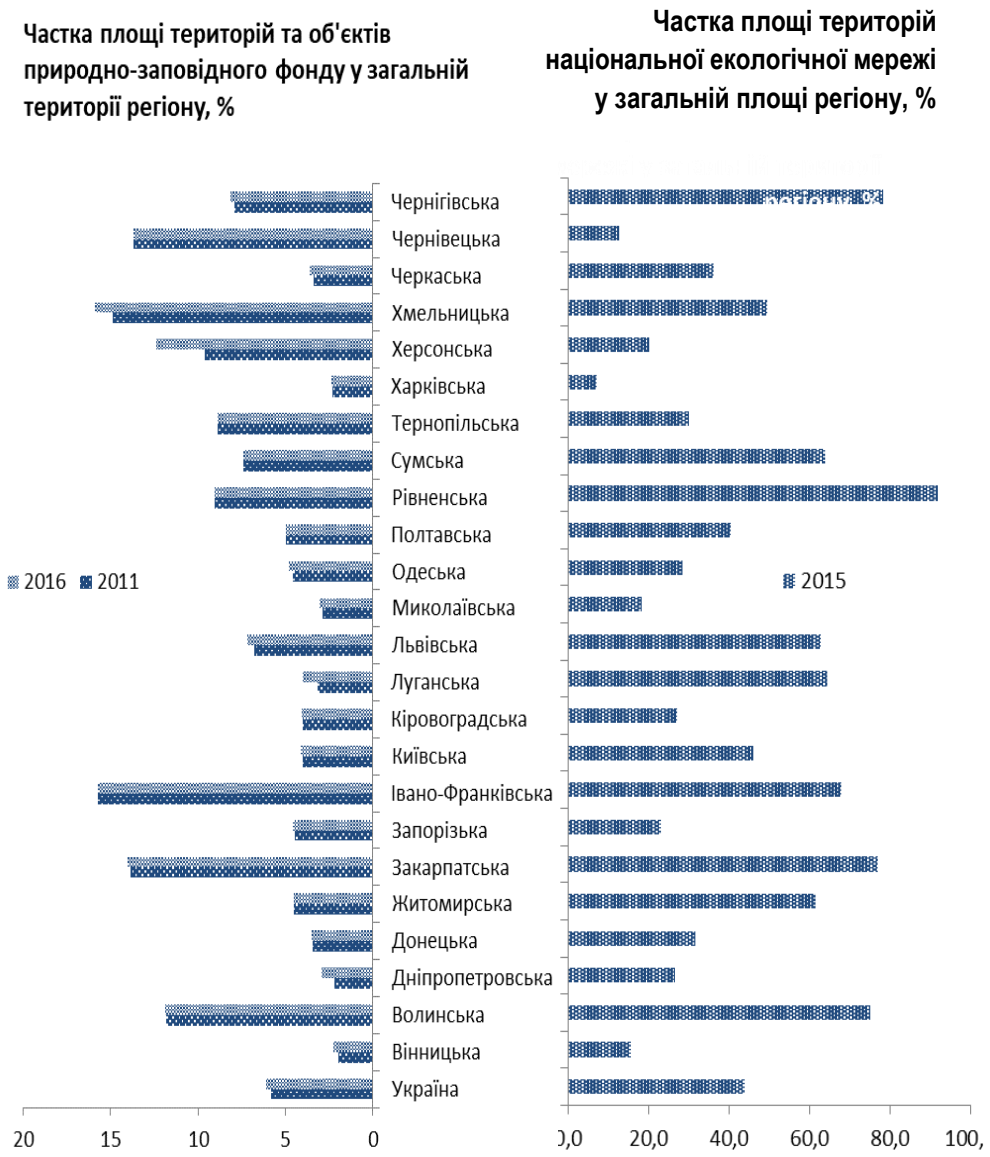

Рис. 5.2. ***Наявність природоохоронних територій у розрізі областей України***

Джерело: складено за[407].

[407] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Значна частина природно-заповідних об'єктів має статус об'єктів місцевого значення і підпорядковані регіональним органам виконавчої влади. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України, у 2016 р. їхня частка становила близько 43%. Переважну більшість природно-заповідних територій об'єднує завдання збереження природних комплексів (ландшафтів). Проте сьогодні простежується суттєве зменшення активності та відповідальності місцевих органів влади щодо розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Мають місце також інші ключові проблеми:

– відсутність відповідного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;

– критичні обсяги фінансування заповідної справи;

– припинення створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду на лісових землях.

Подальший розвиток природозаповідання, особливо в регіонах, в яких недостатньо репрезентовані природні заповідні ландшафти (наприклад, Харківська, Чернівецька, Вінницька, Миколаївська області), передбачає формування регіональної екологічної мережі, що сприяє збалансуванню структури землекористування, відновленню занедбаних, екологічно безперспективних земель, збільшенню продуктивності природних ресурсів, оптимізації ландшафтно-екологічної структури території. Чимало таких земель піддаються залісненню, що створює сприятливу екологічну ситуацію та високий рівень комфортності природних просторових умов для проживання населення.

Розвиток **гірських територій**, незважаючи на високі показники природно-ресурсного характеру, не відповідає вимогам сестейнового природокористування. Передусім їм притаманний високий рівень депресивності [408], низький рівень інвестиційної привабливості [409] і конкурентоспроможності [410], середній рівень людського розвитку,

---

[408] Заставний Ф. Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми. *Регіональна економіка*. 2005. № 1. С. 76-90.

[409] Інвестиційна привабливість Західного регіону України: монографія / наук. ред. С. О. Іщук. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2011. 212 с.

[410] Писаренко С. М. Суспільно-територіальні системи в теоретичних концепціях регіоналізму. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи*: зб. наук. пр. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2004. Вип. 3, ч. 1. С. 31-38.

відсталість за рівнем проблемності[411]. Якщо у Львівській області питома вага гірських районів становить лише 23,4%, то у Закарпатській – це майже 90%, Івано-Франківській та Чернівецькій відповідно – 56,6 і 36,6%, що актуалізує означені питання. Водночас гірські райони характеризуються високим рівнем освоєння життєвого простору, який не відповідає критеріальним значенням показників навантаження на гірські території, що, зокрема, спостерігаємо на прикладі Львівської області (табл. 5.1). Тут до господарського використання залучено 43,4% території (у розвинутих країнах Європи – не перевищує 35%); лісистість становить близько 55%, що недостатньо згідно з принципами сталого землекористування.

Вказане зумовлює низку проблемних питань, які потребують вирішення відповідно до сучасних викликів:

— екстенсивна модель виробництва сільськогосподарської продукції в гірських умовах. Площі під пасовищами і сіножатями нестабільні і/або щороку зменшуються. Ця тенденція розглядається як негативна не лише з екологічної точки зору, оскільки засвідчує зниження темпів розвитку тваринництва – ключової галузі гірських територій;

— якісний стан земель погіршується, що не сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва як в умовах сьогодення, так і у перспективі. Суспільні блага на кшталт підтримання екологічної рівноваги, що повинні створюватися у процесі сільськогосподарського виробництва, продукуються недостатньо, а сімейний тип господарювання, який найбільше зорієнтований на створення цих благ, не отримує належного розвитку. Як результат, має місце стійка тенденція до погіршення якісного стану ґрунтів, зокрема зменшення вмісту гумусу і поживних речовин. Щорічно з кожного гектара орних земель зноситься у середньому 16,3 т родючого ґрунту;

— не здійснюються необхідні заходи із захисту ґрунтів від ерозії. Внаслідок вирубування лісів ступінь еродованості сільськогосподарських угідь на рівнинних територіях становить 12,5-15,8%, на височинній – 26-59%, а на гірсько-передгірній – 45-66%;

— недостатньою є участь місцевих громад і місцевого бізнесу у розвитку туристично-рекреаційної сфери регіону. Простежується низька ефективність використання природних рекреаційних ресурсів.

[411] Копитко В. Чинники формування регіональних особливостей розвитку АПК. Львів: ДАУ, 2006. 792 с.

Таблиця 5.1

Навантаження на гірські території Львівської області

	2011 р.	2016 р.	Критеріальні значення показників навантаження на гірські території	
Лісистість, %	**53,9**	**54,3**	*щодо лісистості*:	
у розрізі гірських районів:				
•Дрогобицький	39,4	39,5	незадовільний	***<45***
•Сколівський	71,2	71,3		
•Старосамбірський	44,4	46,1	нижче норми **45–55**	
•Турківський	56,9	56,9		
Площа під лісами, тис. га	**275,6**	**277,9**	нормальний **56–60**	
у розрізі гірських регіонів:				
•Дрогобицький	47,5	47,6	покращений **61–65**	
•Сколівський	104,8	104,9		
•Старосамбірський	55,3	57,4	добрий	**>65**
•Турківський	68,0	68,0		
Сільськогосподарська освоєність, %	**40,2**	**39,5**	*щодо розораності*:	
у розрізі гірських регіонів:				
•Дрогобицький	52,9	52,7	незадовільний	***>25***
•Сколівський	24,7	24,7		
•Старосамбірський	48,5	46,3	нижче норми ***25–15***	
•Турківський	37,8	37,4		
Рівень розораності , %	**21,7**	**21,5**	нормальний ***15***	
у розрізі гірських районів:				
•Дрогобицький	31,0	26,7	покращений ***15–10***	
•Сколівський	8,8	8,8		
•Старосамбірський	30,9	30,8	добрий	***<10***
•Турківський	18,8	18,8		
Урбанізація, %	**2,7**	**3,05**	*щодо урбанізації*:	
у розрізі гірських районів:				
•Дрогобицький	3,7	3,8	**незадовільний**	***>4***
•Сколівський	1,8	2,1		
•Старосамбірський	3,0	3,2	нижче норми	***4– 2***
•Турківський	2,7	3,3		
Забудовані площі, тис. га	**14**	**15,6**	нормальний	*2*
у розрізі гірських районів:				
•Дрогобицький	4,5	4,6	покращений	*2–1*
•Сколівський	2,6	3,1		
•Старосамбірський	3,7	4,0	добрий	*<1*
•Турківський	3,2	3,9		

Джерелол: авторські розрахунки за[412].

[412] Статистичний щорічник Львівської області за 2016 рік. Ч. ІІ. Райони та міста Львівської області. URL: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/-ukr/publ/-cataloge.-php?cat=all&ind-_page=cataloge

5.2. Механізми регулювання раціонального природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізації та їх ефективність

З огляду на виняткову важливість і цінність природних ресурсів, що зосереджені в межах гірських територій, їх господарське використання передбачає повну узгодженість з дотриманням природоохоронного законодавства.

Лісокористування. В Україні спостерігається значна диференціація лісистості регіонів: від 56,8% у Закарпатській області до 2,42% у Дніпропетровській. Найбільший відсоток лісів і лісовкритих площ – у Закарпатській, Івано-Франківській (40,5%), Рівненській (36%) областях. Найменше – в Дніпропетровській, Миколаївській і Херсонській (по 4,1%), Запорізькій (4,31%). Ця нерівномірність в умовах інтенсивного використання земельних ресурсів призводить до зниження екологічної стійкості окремих територій.

Найбільш продуктивними є ліси Карпатського регіону. Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області за запасом стовбурної деревини на одному гектарі випереджають інші області України, а також деякі країни Європи. Запас деревини на одному гектарі в регіоні – 227 м^3, тоді як усереднене значення в Україні – 210 м^3. Проте мають місце проблеми, несумісні з цілями раціонального лісокористування, проявом яких є незаконні рубки та нелегальний обіг деревини. Обсяги незаконних рубок в лісах останніми роками мають тенденцію до зменшення, проте все ж залишаються значними. Серед причин вказують: складне соціально-економічне становище громадян, відсутність можливості мати достойний легальний заробіток, що спонукає до скоєння лісопорушень, наявність великої кількості приватних деревообробних пунктів, які скуповують незаконно добуту деревину та уникають покарань, недостатню роботу правоохоронних органів з виявлення осіб, які скоїли незаконні рубки, та притягнення їх до відповідальності, внаслідок чого невиявленими лісопорушниками скоюється понад 62% незаконних рубок[413].

З іншого боку, особливості лісів, що вимагають значних фінансових витрат на їх утримання, а саме переважно екологічне значення лісів, обмежує масштаби їх економічного використання, знижує інвестиційну привабливість лісового господарства, отже, не сприяє створенню додаткових робочих місць.

Має місце негативна практика закріплення лісів за численними

---

[413] Стале природокористування у Карпатському регіоні України: оцінка, проблеми, перспективи: наук. доп. / В. С. Кравців, П. В. Жук, О. І. Гулич, І. А. Колодійчук, В. О Полюга та ін. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2014. 120 с. С. 40.

постійними користувачами, що в умовах значних бюджетних обмежень зумовлює низькі темпи збільшення лісових площ та обмежує масштаби й результативність заходів з охорони лісів. Доцільно унормувати право постійного користування землями лісового фонду за кожним регіоном на законодавчо визначених економічних принципах платності, а плітежів держлісгоспів за використання лісових ресурсів скеровувати до місцевих бюджетів територіальних громад, де здійснюється лісокористування; ідентифікувати реальну базу стягнення фіскальних платежів за володіння і використання лісових земель.

Відповідно до європейських стандартів саме землі лісового фонду є основним резервом для збільшення площі природно-заповідного фонду. В Україні прийнято низку документів загальнодержавного рівня, за якими цінна природна територія була зарезервована для подальшого заповідання або розширення. За ландшафтним складом 49% з них є повністю лісовими. Серед них території гірської зони, які є зарезервованими для заповідання рішеннями владних структур різного рівня, проте дотепер не створеними.

Водокористування. У сфері водокористування активізувалися негативні явища, пов’язані зі збільшенням обсягів скидів стічних неочищених вод, вторинним забрудненням води у водопровідних мережах, техногенним підтопленням населених пунктів. Це спричинено фізичним спрацюванням значної кількості об’єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Водночас нинішні ставки фіскального платежу не здійснюють стимулюючого впливу на водокористувачів у напрямі зниження обсягів скидів забруднюючих речовин.

В умовах децентралізації першочерговим завданням є проведення інвентаризації суб’єктів господарювання, які мають ліцензії і/чи відповідні ліміти на спеціальне водокористування, та водних об’єктів місцевого значення, які були передані в оренду. Адже сьогодні регіональні і місцеві бюджети недоотримують значні суми зборів та орендних платежів. На орендованих водних об’єктах, які часто використовують не за цільовим призначенням, не дотримується природоохоронне законодавство. Щоб уникнути таких негативних проявів, саме органам місцевого самоврядування доречно здійснювати контроль за передачею водних об’єктів в оренду.

Однією з ключових проблем є збільшення ефекту у використанні водних ресурсів, максимальне залучення водних об’єктів, ділянок малих річок для проведення берегоукріплювальних робіт, нарощення запасів біологічних ресурсів, розбудови інфраструктури малої гідроенергетики.

Для забезпечення економічної віддачі території від використання місцевих водних ресурсів право на економічну діяльність, спорудження та експлуатацію малих ГЕС слід надавати господарюючим суб'єктам, що мають юридичну адресу у населеному пункті чи адміністративному районі, водні ресурси яких використовують. Це дозволить розширити базу стягнення плати за спеціальне використання водних ресурсів місцевого значення.

Важливим джерелом інвестиційного забезпечення модернізації систем водопостачання, водоочищення та водовідведення є кошти спеціальних фондів державного і місцевих бюджетів, які поповнюються за рахунок екологічного збору за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти. У 2016 р. найбільші його суми спостерігались у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Харківській областях, м. Києві, що зумовлено концентрацією в них потужніших промислових об'єктів, які є основними споживачами свіжої води і відповідно найбільшими забруднювачами природних водних об'єктів.

Змінити усталену ситуацію на покращення наявних тенденцій дозволить проведення заходів у напрямі:

– розширення переліку водно-ресурсних платежів за використання окремих ділянок малих річок;

– закріплення у видатковій частині місцевих бюджетів положення про надання водокористувачам податкових і кредитних пільг у разі впровадження ними маловодних і безводних технологій;

– узаконити норму про надходження воднoресурсних платежів у спеціальні фонди місцевих бюджетів в адміністративних районах і містах обласного підпорядкування, які відзначаються підвищеною ризикогенністю щодо виникнення паводків і повеней, а також високою рекреаційною спроможністю[414].

Органам місцевої влади важливо розширити перелік водно-ресурсних платежів за використання водних ресурсів місцевого значення, зокрема ввівши штрафи за нецільове використання штучних водних об'єктів, за порушення водоохоронного законодавства та посиливши виконавчу дисципліну щодо їх цільового використання.

---

[414] Голян В. А., Бардась В. М., Бусел Р. В. Фіскальне регулювання водокористування в регіоні: інституціональні засади та напрями вдосконалення. URL: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/-acticles/issue_11/V_A_Golyan_V_M_Bardas_R_V_BuselFiscal_regulation_of_water_use_in_the_region_institutional_principles_and_ways_of_improvem.pdf

Приморські території. До приморських в Україні відноситься шість регіонів – Автономна Республіка Крим, Одеська, Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Донецька області. Більшість районів у межах приморських територій депресивні. Найвищий рівень антропогенного тиску зазнає саме приморська смуга, а місцеве населення послуговується погіршеними умовами проживання. Надзвичайно гострою залишається проблема забезпечення потреб комунального та сільського господарства, промисловості та інших галузей економічної діяльності високоякісними та чистими водними ресурсами.

Підвищення якості життя місцевих мешканців приморських територій на основі невиснажливого використання природних ресурсів прибережної смуги передбачало впровадження так званого «інтегрованого управління». На жаль, інтегроване управління природокористуванням у прибережній смузі України, задекларoване в Загальнодержавній програмі охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів[415], дотепер не працює. Передбачені у ній заходи хоча і не мали системного характеру, проте орієнтувались на:

– встановлення меж прибережної смуги морів;

– розроблення схеми функціонального зонування прибережної смуги з визначенням територій, придатних для різних видів господарської діяльності;

– розроблення принципів управління та поліпшення економічних механізмів природокористування;

– розроблення відповідної нормативно-законодавчої бази для утворення і функціонування спеціальних зон, розташованих вздовж узбережжя Азовського і Чорного морів.

Схеми інтегрованого підходу мали інтенсивно втілюватись на місцевому рівні, проте недосконалість правової бази, відсутність механізмів реалізації намічених заходів, дефіцит фінансування або ж навіть його цілковита відсутність не сприяли запровадженню цієї інновації. Практично на «місцях» не було усвідомлення того, що і як робити. Ті окремі пілотні проекти, що реалізовувались у приморських областях, мали передусім просвітницько-пропагандистський характер.

---

[415] Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів: Закон України від 22.03.2001 р. № 2333-III. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/-show/ 2333-14

5.2. Механізми регулювання раціонального природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізації та їх ефективність

Водночас у межах приморських регіонів ситуації, пов'язані з розвитком територій і використанням природних ресурсів, мають дещо конфліктний характер. Зокрема, розвиток портового і комунального господарства не сприяє підтриманню належної якості води і збереженню біологічного різноманіття. Розвиток промисловості суперечить реалізації програм туристичного і рекреаційно-оздоровчого сектору. Приватизаційні процеси конфліктують з програмами розвитку територій і збереження земель тощо[416].

Ці та інші численні проблеми нераціонального та неефективного використання природних ресурсів формують об'єктивне підґрунтя, яке аж ніяк не є сприятливим в умовах проведення реформ.

Відходи. Значні масштаби ресурсокористування та енергетично-сировинна спеціалізація регіональної економіки разом із застарілою технологічною базою визначили і продовжують визначати високі показники щорічного утворення й накопичення відходів (рис. 5.3). Обсяги утилізації відходів залишаються незначними, питома вага їх у загальній кількості утворених у розрізі регіонів коливається в діапазоні 3,8-67,3%. Оброблення відходів не розглядається в сенсі повторної їх переробки для подальшого використання у виробництві. Це стосується лише їх обробки у частині підготовчого етапу до утилізації. В цьому полягає принципова відмінність вітчизняної практики поводження з відходами порівняно з європейською. Сучасна політика ЄС у сфері поводження з відходами спрямована на максимальне використання їх як сировини для створення нового продукту.

Обсяги утилізації відходів залишаються незначними через відсутність організованої системи знешкодження як безпечних, так і небезпечних відходів, дієвих економічних важелів заохочення підприємств щодо вирішення проблеми відходів, недостатню ефективність організаційно-економічного механізму поводження з відходами. Найбільша кількість відходів утворюється у промислово розвинених регіонах. Станом на 01.01.2017 р. сумарний обсяг відходів, утворених в результаті виробництва і споживання продукції у Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградській областях, становить майже 88% від загального обсягу утворених відходів.

Останніми роками має місце тенденція до зменшення обсягів утворення відходів домогосподарств. Незважаючи на зменшення чисельності населення, у регіонах з економічно успішними трендами розвитку простежується їх безупинне зростання.

---

[416] Карамушка В. І. Просторове планування розвитку прибережної смуги морів України. URL: http://plancoast.sea.gov.ua/files/NationalReportUkr.pdf

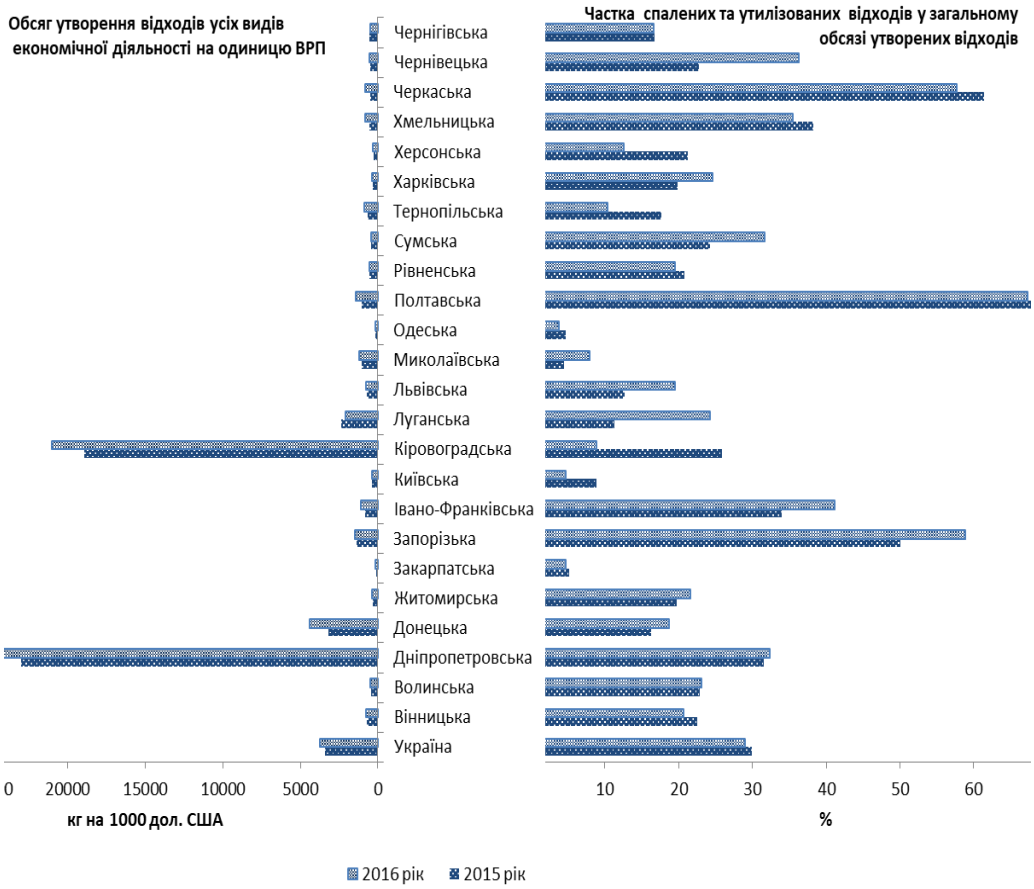

Рис. 5.3. ***Основні показники поводження з відходами***

Джерело: складено за[417].

Вирішення проблем щодо поводження з твердими побутовими відходами цілком в компетенції органів місцевого самоврядування, які сьогодні зосереджені здебільшого на наданні послуг з вивезення і захоронення сміття, що в принципі й виконується. Проте вивозиться на перевантажені полігони, що вже давно позиціонуються як вагомі забруднювачі навколишнього природного середовища. Значною є кількість несанкціонованих сміттєзвалищ, адже близько 60% приватних домогосподарств не мають доступу до централізованого вивезення

[417] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

відходів[418]. На «місцях» вирішити ці проблеми самотужки складно, а потенційні інвестори не пристають на пропозиції за відсутності механізму формування ціни на переробку відходів – в Україні законодавчо не передбачена сплата за послугу з переробки відходів. Крім цього, органи місцевого самоврядування не мають можливості встановлювати тарифи на послуги поводження з побутовими відходами; використовувати кошти, що сплачуються виробниками тари й упаковки за утилізацію пакувальних матеріалів тощо. Чим довше зберігатиметься невизначеність у подібних питаннях і місцеві громади перебуватимуть у стані відсутності активізації своїх функцій, тим небезпечнішою ставатиме ситуація у сфері поводження з відходами.

Неефективна діяльність (бездіяльність) у сфері поводження з відходами, з одного боку, зумовлює негативний вплив на суспільне середовище, провокуючи суперечності соціального характеру, а з іншого – є своєрідним чинником консолідації громадськості навколо прагнення усунути чи позбутися цих проблем. Розв’язання проблеми відходів є завданням, що вимагає співробітництва усіх секторів суспільства, його неможливо виконати лише шляхом розроблення відповідного законодавства у цій сфері. Натомість воно передбачає широку участь населення, кожного громадянина, а отже, й мешканці тієї чи іншої території мають право на доступ до відповідної інформації, проблемних ситуацій чи суб’єктів, що мають відношення до прийняття рішень, щоб впливати на рішення щодо поводження з відходами чи вимагати у разі потреби компенсації збитків. Проте сьогодні існує серйозна проблема, пов’язана зі збором, систематизацією, аналізом і прогнозованою оцінкою первинної інформації як у цій галузі, так і у сфері природокористування загалом.

Усі вижчевказані потенційно небажані умови та проблеми – важливі виклики у сфері природокористування, породжені витратною регіональною економікою, необхідність усунення яких з особливою гостротою постала в умовах децентралізації:

– низький рівень забезпечення вимог природоохоронного законодавства та значною мірою їх ігнорування у практичній діяльності – визначальний виклик у сфері природокористування. Мають місце прогалини у нормативних положеннях, які необхідні в умовах становлення

[418] Сміття завжди і всюди: чи існує вихід із стихійних пасток? URL: https://reforms.censor.net.ua/columns/3028192/smttya_zavjdi_vsyudi_chi_snu_vihd_z_stihyinih_pastok

децентралізованої системи управління природокористуванням (загалом і за окремими видами природних ресурсів); дублюються обов'язки державних і місцевих органів влади;

– відсутність достатніх фінансових ресурсів у регулятора на всіх рівнях влади. Законодавчі та інституційні колізії зумовлюють відсутність необхідних зрушень у напрямі розширення бази оподаткування «на місцях»;

– економічний механізм у сфері природокористування функціонує на застарілих принципах управління, слабо реагує на необхідність модернізаційних процесів в умовах децентралізації. У практичну діяльність не залучаються нові інструменти стимулюючо-компенсаційного характеру. Кризова ситуація в регіональній економіці виключає застосування механізмів пільгового оподаткування, кредитування природоохоронних новацій. Обмеженим є застосування субсидування сфери екологічних послуг. І, врешті-решт, економічні важелі не підкріплюються реальними організаційними заходами;

– незадовільна ідентифікація реальної бази стягнення плати за природні ресурси, надання пільг окремим категоріям природокористувачів, що призводить до половинчатості фіскального інструментарію регулювання природокористування;

– простежується певна інерція щодо пошуку додаткових інвестицій у розвиток місцевих громад. Потенційний інвестор не володіє інформацією щодо потенціалу території або ж незацікавлений вкладати кошти під проекти, пов'язані з окремими видами природних ресурсів. Тому слід активізувати діяльність із залучення інвестицій, створюючи належні умови для успішної реалізації проектних пакетів;

– використання природних ресурсів у виробництві валового регіонального продукту за екстенсивним принципом і за відсутності технологічних інноваційних зрушень зумовлює утворення значних обсягів відходів, для зберігання яких необхідне вилучення з господарської діяльності додаткових земельних ділянок, що генерує не лише негативні екологічні наслідки, а й напруженість соціального характеру, позаяк чималі обсяги накопичених відходів упродовж тривалого часу чинять негативний вплив на здоров'я людей, які проживають на прилеглих територіях;

– місцеві органи самоврядування не мають необхідного доступу та можливостей щодо повноцінного залучення природних ресурсів, проведення необхідних відновлювальних природохоронних робіт.

Загрозами сталому та ефективному природокористуванню є:

– застаріле технологічне обладнання підприємств промисловості, значною часткою еколого-небезпечних підприємств; незадовільні темпи забезпечення підприємств сучасними очисними спорудами, інноваційними ресурсозберігаючими, маловідходними і безвідходними технологіями;

– домінування переважно екстенсивного типу господарювання на місцевому рівні; високий рівень енергетичної залежності локального виробництва, відсутність структурно-інноваційних зрушень, спрямованих на зменшення ресурсоємкості, енергоємності продукції, що виробляється на місцях, її здешевлення та підвищення конкурентоспроможності; перевитрата енергоресурсів.

– збереження орієнтації промислового виробництва індустріальних регіонів на збільшення експорту продукції енергоємного та екологічно-ризикованого виробництва (металургійне, хімічне тощо), що залежить від спорадичних тенденцій пожвавлення світової ринкової кон'юнктури на групу сировинних товарів;

– завершення безпечного терміну експлуатації об'єктів інфраструктури житлово-комунального господарства;

– неефективність чинної системи управління природокористуванням; відсутність відповідальності за екологічні наслідки, недодержання вимог екологічної безпеки;

– обмеженість джерел формування інвестиційних ресурсів, слабкий зв'язок між виділенням коштів і отриманням екологічного ефекту.

Таким чином, природокористування на нинішньому етапі засвідчує невідповідність принципам сталого розвитку, має місце низький рівень ефективності використання природних ресурсів. Поліпшення становища можливо досягнути через активізацію діяльності за низкою напрямів шляхом комплексного застосування відповідних заходів, механізмів та інструментів (табл. 5.2).

Заходами щодо мінімізації ризиків неефективного природокористування в умовах децентралізації, мінімізації проявів екодеструктивних тенденцій у використанні природних ресурсів, усунення конфліктних ситуацій є такі.

1. Удосконалення організаційного та інформаційного забезпечення розбудови децентралізованої системи управління природними ресурсами:

– встановлення меж територій природно-заповідного фонду, рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного та лісогосподарського

призначення, земель водного фонду, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів;

– здійснення земельно-територіального планування розвитку територіальних громад; визначення територій перспективного розвитку громад;

– оновлення інформації щодо наявних природних ресурсів та систематичне внесення змін до відповідних баз даних, що дозволить оперативно реагувати на проблеми щодо їх нераціонального використання, зменшить корупційну складову у сфері природокористування;

– збалансування територіальної структури на регіональному та місцевому рівнях.

Таблиця 5.2

Проблеми, напрями та механізми вирішення проблем сталого природокористування в умовах децентралізації

Головні проблеми	Напрями вирішення проблем	Пропоновані заходи, механізми, інструменти
1	2	3
	Землекористування	
Нераціональна територіальна структура земель	Удосконалення розміщення сільськогосподарського виробництва	Організація землеволодінь і землекористувань сільськогосподарських підприємств, фермерських та селянських господарств враховуючи регіональних оптимальних розмірів і конкурентоздатності. Зонування земель сільських територій по доцільному використанню та інвестиційній привабливості. Організація науково обґрунтованих сівозмін.
	Земельно-територіальне планування розвитку регіону	Активізація робіт зі встановлення меж земель природно-заповідного, оздоровчого та рекреаційного призначення, впорядкування земель особливого режиму використання – оборони та під розвіданими й перспективними родовищами корисних копалин. Створення геоінформаційної бази даних про межі адміністративно-територіальних одиниць. Впровадження системи моніторингу земель з особливим охоронним статусом, зокрема гірських і приморських територій. Розроблення механізму уточнення меж територіальних громад у разі виникнення спору чи невизначеності з приводу таких меж. Надання органам місцевого самоврядування повноважень щодо зміни цільового призначення земельної власності приватної власності.
Виснажливе та неефективне використання земельних ресурсів, невідповідність вимогам щодо раціонального землекористування	Оптимальне застосування та екологічно збалансоване використання технологій, спрямованих на розширене відтворення родючості ґрунтів, виробництво екологічно чистої продукції, заохочення охорони земель	Налагодження виробництва органічної продукції. Утилізація гною на тваринницьких комплексах за анаеробною технологією, що дозволяє заощаджувати земельні площі, збільшити обсяги виробництва органічних добрив, отримати електро- та теплову енергію. Впровадження інноваційних технологій у сільськогосподарському виробництві.

Продовження табл. 5.2

1	2	3
	Впровадження механізмів стимулювання раціонального землекористування та охорони земель	Встановлення заохочуючих стимулів для господарюючих суб'єктів, які за власні кошти покращують показники агроекологічного стану ґрунтів, проводять їх рекультивацію. Поширення практики звільнення землекористувачів від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення стану земель згідно із погодженими з органами землеустрою проектами.
Екодеструктивний характер залучення і використання земельних ресурсів у сільському господарстві	Диверсифікація сільськогосподарського виробництва	Орієнтація сільського господарства на реалізацію у своїй діяльності суспільно-екологічних інтересів.
	Підвищення родючості ґрунтів	Здійснення комплексу протиерозійних заходів. Забезпечення ефективного контролю за динамікою родючості та якісного стану ґрунтів, шляхом проведення систематичного агрохімічного обстеження згідно зі стандартами ISO серії 14000. Запровадження екологобезпечних та науково обґрунтованих систем землеробства.
	Удосконалення системи землеробства	Розроблення економічних стандартів і технологічних нормативів раціонального використання та охорони земельних ресурсів (зокрема стандартів і нормативів щодо оптимізації структури агроландшафтів); технологічного використання сільськогосподарських угідь; деградаційних процесів ґрунтів; режимного використання земель (охоронні, санітарні, захисні зони особливого режиму).
	Включення сільськогосподарських угідь до системи охорони природної та культурної спадщини	Ідентифікація територій, що охороняються, в межах агроландшафтів, за прикладом європейської схеми «Natura 2000». Формування культурних пасовищ і сінокосів, які є елементами ландшафтного землеробства, екологічного каркасу; виокремлення в агросистемах територій високої природної цінності.
Лісокористування		
Недотримання принципів раціонального лісокористування та комплексного використання лісових ресурсів	Стимулювання раціонального лісокористування	Розроблення і впровадження механізму плати за користування землями лісового фонду, диференційованої в залежності від стану лісових насаджень, а також системи прогресивного оподаткування власників і користувачів лісоземельних ділянок, які не використовують їх за призначенням. Встановлення заохочуючих стимулів для господарюючих суб'єктів за умов фінансування ними створення захисних насаджень, утримання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охорони та захисту лісів від пожеж, хвороб і шкідників. Введення податку за погіршення стану лісів, встановлення нормативів плати за погіршення якості лісових ресурсів. Впровадження інноваційних заходів у галузі лісового господарства.

Продовження табл. 5.2

1	2	3
Незаконні рубки та нелегальний обіг деревини	Удосконалення процесу контролю в управлінні лісами та лісовим господарством	Удосконалення процесу контролю в управлінні лісами та лісовим господарством. Уточнення стану та якості лісів, проведення їх інвентаризації і кадастрової (комерційної) оцінки Проведення повної лісової сертифікації. Запровадження для усіх постійних лісокористувачів регіону системи обов'язкового електронного обліку деревини – від її заготівлі до реалізації.
Конфліктність інтересів територіальних громад, у межах яких експлуатуються лісові ресурси, та лісокористувачів	Забезпечення регіональних інтересів при використанні лісових ресурсів	Розширення повноважень органів місцевого самоврядування у розв'язанні проблем використання, відтворення та охорони лісів територіальних громад. Зокрема в законодавчому порядку закріпити частину відповідних функцій за місцевими радами та їх виконавчими комітетами. Доцільність встановлення фіксованого відсотку податкових відрахувань, який забезпечуватиме надходження до місцевих бюджетів від суб'єктів господарювання, що використовують лісові ресурси у межах територіальних громад, незалежно від місця їх реєстрації. Розроблення механізму пільгового цільового забезпечення потреб місцевого населення у доступній деревині (для нового житлового будівництва, ремонту житла, опалення).
Водокористування		
Забрудненість поверхневих вод	Припинення скидання забруднених зворотних вод	Забезпечення очистки промислових стоків відповідно до встановлених стандартів. Розроблення та реалізація регіональних і місцевих програм будівництва, ремонту та реконструкції споруд каналізування та очищення комунальних стічних вод. Фінансування вищевказаних програм коштом як місцевих, так і державного бюджету, інших залучень.
	Реабілітація забруднених водойм і водотоків.	Розроблення та реалізація схем екологічної реабілітації водних об'єктів, які піддавалися інтенсивному забрудненню.
Невідповідний природно-ресурсному потенціалу економічний ефект водокористування	Розробка регіональних схем та програм господарського використання водних ресурсів	Врегулювання питань погодження проектів і надання дозволів щодо будівництва малих ГЕС та інших гідротехнічних споруд (передусім у гірських регіонах).
Забезпеченні регіональних інтересів у використанні водних ресурсів	Розширення податкової бази надходжень до місцевих бюджетів	Диференціація платежів за спеціальне водокористування. Інституціоналізація нових видів платежів за користування водними ресурсами. Страхування від паводків і повеней.
Наявність соціально-економічних й еко-логічних конфліктів при використанні водних ресурсів	Запобігання виникненню та розв'язання конфліктних ситуацій, пов'язаних з водокористуванням	Внесення змін до природоохоронного законодавства у частині порядку проведення спеціального екологічного аудиту рішень, проектів, діяльності об'єктів, які спричинюють виникнення конфліктів. Внесення змін до законодавства у частині відповідальності за реалізацію рішень, проектів, продовження діяльності об'єктів, які спричинили виникнення конфліктів.

Джерело: авторська розробка.

2. Підвищення ефективності використання природних ресурсів:

– розмежування обліку природних об'єктів загальнодержавного та місцевого значення для виявлення резервів щодо ефективнішого

використання природної складової територіального господарського комплексу у відтворювальному процесі;

– сприяння місцевими органами влади перепрофілюванню підприємств традиційних ресурсномістких галузей на виробництво продукції, що не потребує специфічних ресурсів і тяжіє до внутрішнього ринку споживання;

– оптимальне застосування та екологічно збалансоване використання технологій, виробництво екологічно чистої продукції;

– стимулювання раціонального природокористування;

– удосконалення правового та нормативного регулювання природокористування: перегляд нормативів використання природних ресурсів, ставок платежів за користування ресурсами.

3. **Розширення податкової бази надходжень до місцевих бюджетів:**

– підвищення частки відрахувань ресурсних платежів до місцевих бюджетів;

– запровадження цільового зарахування надходжень від зборів за використання природних ресурсів до спеціальних фондів місцевих бюджетів;

– інституціоналізація нових видів платежів за користування природними ресурсами;

– створення умов для активізації залучення позабюджетних джерел фінансування для розвитку; відкритість і доступність інформації про ресурсно-сировинний потенціал території; поширення інформації про потенційно привабливі території, зони природних ресурсів, які б зацікавили інвестора;

– уникнення вузької спеціалізації виробництв «на місцях», щоб мати змогу диверсифікувати надходження інвестиційних ресурсів;

– забезпечення диференціації платежів за якістю відповідних ресурсних джерел.

4. **Підвищення якості довкілля та забезпечення екологічної безпеки населення територіальних громад**:

– удосконалення процесу контролю в управлінні природними ресурсами на всіх рівнях влади;

– визначення зон негативного впливу забруднюючих об’єктів на навколишнє середовище і здоров’я людей в межах відповідної території;

– реабілітація забруднених земель, водойм і водотоків; узаконення безгосподарних земель (під меліоративними спорудами і лісосмугами);

– забезпечення ефективної діяльності об'єктів, що знаходяться в юрисдикції територіальних громад – полігонів твердих побутових відходів, очисних споруд, рекреаційних зон, скотомогильників тощо – відповідно до екологічних вимог і/чи будівництва в разі їх відсутності.

5.3. Передумови та шляхи удосконалення системи управління земельними ресурсами

В умовах децентралізації влади в Україні в руслі забезпечення самодостатності функціонування повноцінного місцевого самоврядування кардинального значення набуває проблема забезпечення балансу загальнодержавних пріоритетів з інтересами територіальних громад, зокрема у сфері земельних відносин. З іншого боку, створення оптимальних умов для нарощування соціального, інвестиційного і виробничого потенціалів землі як чинника сталого ендогенного зростання апріорі зумовлюють необхідність ефективного функціонування відповідної системи управління земельними ресурсами.

Частиною першою ст. 14 Конституції України землю визнано основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави[419]. Як випливає із чинних положень Основного закону держави, безальтернативною місією функціонування національної системи управління земельними ресурсами є пріоритетність забезпечення охорони земель.

Провідна роль земельного фонду України як одного з продуктивних ресурсів її економічного розвитку є загальновизнаною. Сільськогосподарські землі України займаючи 42,7 млн га, або 70,8% площі усієї території держави, становлять близько 19% загальноєвропейських, у тому числі рілля – близько 27%. У розрахунку на одну особу показник площі сільськогосподарських угідь є найвищим серед європейських країн і становить 0,9 га, у тому числі 0,7 га ріллі (середній показник європейських країн – 0,44 і 0,25 га відповідно)[420].

---

[419] Конституція України. Прийнята 28 червня 1996 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[420] Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними:

5.3. Передумови та шляхи удосконалення системи управління земельними ресурсами

Найбільші площі сільськогосподарських угідь зосереджені в Одеській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Полтавській областях. Територіальна диференціація за цим показником між найбільшим (Одеська обл.) та найменшим (Закарпатська обл.) його значеннями перевищує 5,7 раза. За площею ріллі домінує Дніпропетровська область – 2127,4 тис. га, перевищуючи малоземельні Чернівецьку область та Закарпаття відповідно в 6,4 і 10,6 раза. Найвищі обсяги лісів та інших лісових площ сконцентровані в Житомирській, Рівненській та Чернігівській областях – 1123,4; 805,8; 740,5 тис. га відповідно (табл. 5.3).

Водночас обсяги консервації 2339,2 тис. га деградованих та забруднених земель з подальшим їх частковим залісненням на площі 575,5 тис. га, що було намічено Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 р. № 1989-III, є нереалізованими. У регіонах України на кінець 2015 р. площі сінокосів і пасовищ, як складова національної екологічної мережі мала б зрости до 9356,6 тис. га, тобто на 16,2% порівняно з наявною площею цих угідь (7840,5 тис. га). Замість прогнозованих на початок 2016 р. 10 955,7 тис. га лісів та інших лісових площ їхня площа фактично складає 10 633,1 тис. га, або 97,0% від очікуваного показника. Сьогодні, за даними Держгеокадастру, потребують консервації 1050,0 тис. га сільськогосподарських угідь і проведення поліпшення – 266,2 тис. га (табл. 5.4).

Метою перерозподілу земель, анонсованого постановою Верховної Ради «Про земельну реформу» від 18.12.1990 р., визначалось, зокрема, створення умов для раціонального використання та охорони земель[421]. Це сприяло б розвитку сталого землекористування в Україні, тобто такого використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій.

постанова Кабінету Міністрів України від 7.06.2017 р. № 413. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF

[421] Про земельну реформу: постанова Верховної Ради України від 18.12.1990 р. № 563-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/563-12

Таблиця 5.3

Склад земельного фонду за регіонами України станом на 1.01.2016 р., тис. га

№ п/п	Назва регіону	Загальна площа земель	Сільськогосподарські землі			Ліси та інші лісо-вкриті площі	Забудо-вані землі	Води	Відкриті заболочені землі	Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом
			Всього	з них с/г угіддя	у т. ч. ріллі						
1	АР Крим	2608,1	1853,3	1792,5	1271,5	300,3	113,6	211,6	5,1	-	124,2
2	Вінницька	2649,2	2063,6	2014,2	1725,5	380,3	107,7	43,5	29,1	-	25,0
3	Волинська	2014,4	1079,8	1047,6	672,6	697,7	61,2	45,4	115,8	-	14,5
4	Дніпропетровська	3192,3	2581,5	2513,0	2127,4	192,8	194,6	155,7	26,1	-	41,6
5	Донецька	2651,7	2094,2	2041,1	1652,7	204,0	200,2	42,4	10,2	0,5	100,2
6	Житомирська	2982,7	1582,2	1510,1	1112,7	1123,4	89,0	48,6	101,2	-	38,3
7	Закарпатська	1275,3	469,2	451,0	200,2	724,0	48,2	18,3	0,8	-	14,8
8	Запорізька	2718,3	2297,9	2241,7	1903,6	119,3	95,7	174,9	7,2	0,1	23,2
9	Івано-Франківська	1392,7	645,0	630,5	397,2	635,7	63,1	23,8	2,7	-	22,4
10	Київська	2812,1	1793,4	1664,2	1355,5	648,8	127,5	175,2	49,7	-	17,5
11	Кіровоградська	2458,8	2079,3	2032,2	1764,6	189,1	89,6	76,9	10,6	-	13,3
12	Луганська	2668,3	1955,7	1908,6	1276,6	356,3	128,3	22,0	16,7	1,1	188,2
13	Львівська	2183,1	1290,1	1261,5	794,1	694,7	115,6	42,8	9,4	-	30,5
14	Миколаївська	2458,5	2054,1	2006,0	1699,2	124,5	99,0	128,8	21,1	-	31,0
15	Одеська	3331,4	2659,2	2591,8	2075,5	223,0	131,2	210,6	73,4	0,2	33,8
16	Полтавська	2875,0	2223,3	2165,5	1774,7	285,9	119,4	148,4	85,1	-	12,9
17	Рівненська	2005,1	958,0	926,2	656,8	805,8	59,6	43,2	106,6	-	31,9
18	Сумська	2383,2	1738,3	1698,0	1226,3	460,9	84,6	30,9	62,6	0,2	5,7
19	Тернопільська	1382,4	1073,3	1046,2	856,4	201,7	63,7	19,3	5,9	-	18,5
20	Харківська	3141,8	2473,8	2411,5	1933,2	417,4	124,2	60,9	32,1	-	33,4
21	Херсонська	2846,1	2032,5	1969,4	1777,9	152,1	74,2	430,9	29,2	11,1	116,1
22	Хмельницька	2062,9	1603,6	1566,2	1252,7	287,6	85,1	42,3	20,2	-	24,1
23	Черкаська	2091,6	1487,0	1451,0	1272,0	338,6	84,4	135,7	30,5	-	15,4
24	Чернівецька	809,6	481,7	469,7	330,8	257,9	40,2	18,8	1,2	-	9,8
25	Чернігівська	3190,3	2124,0	2067,5	1419,2	740,5	100,3	68,0	129,7	-	27,8
26	м. Київ	83,6	4,7	4,5	0,6	35,3	36,9	6,6	0,1	-	-
27	м. Севастополь	86,4	27,7	26,2	11,8	35,5	15,8	0,9	-	-	6,5
По Україні		**60354,9**	**42726,4**	**41507,9**	**32541,3**	**10633,1**	**2552,9**	**2426,4**	**982,3**	**13,2**	**1020,6**
Частка у загальній площі, %		100,0	70,8	68,8	53,9	17,6	4,2	4,0	1,6	0,0	1,7

Таблиця 5.4

Обсяги необхідних першочергових заходів з охорони земель, га

№ п/п	Назва регіону	Землі, що потребують консервації	у тому числі			Землі, що потребують поліпшення	Землі, що потребують рекультивації
			деградовані	малопро-дуктивні	техногенно забруднені		
1	АР Крим	Дані відсутні					
2	Вінницька обл.	4784.3	139.9	4644.4	0.0	848.54	726.5
3	Волинська обл.	7855.5	944.3	6911.2	0.0	9500	5925.1
4	Дніпропетровська обл.	14037.2	3420.8	10616.4	0.0	20075.1	37949.2
5	Донецька обл.	123591.0	123591.0	0.0	0.0	3103	25046.3
6	Житомирська обл.	35649.1	6857.6	21019.1	7772.4	16233.1	5510.4
7	Закарпатська обл.	82470.0	14270.0	68200.0	0.0	286.2	1014.9
8	Запорізька обл.	76514.1	55069.2	21444.9	0.0	27031.7	2239
9	Івано-Франківська обл.	23835.5	15815.4	8020.1	0.0	13377.5	1491.2
10	Київська обл.	1924.9	208.8	837.8	878.3	7163.3	2904.4
11	Кіровоградська обл.	9936.1	1204.7	8731.4	0.0	5297.4	4763.5
12	Луганська обл.	6222.9	314.2	5908.7	0.0	10633.7	2252.5
13	Львівська обл.	4310.7	1422.2	2152.0	736.5	6060.5	12066.5
14	Миколаївська обл.	246400.0	223600.0	22800.0	0.0	22800	3098.7
15	Одеська обл.	107565.0	33047.5	74517.5	0.0	15810.9	2421.8
16	Полтавська обл.	36620.3	4935.3	31685.0	0.0	3031.3	6615.5
17	Рівненська обл.	7558.5	1078.3	4063.3	2416.9	2472.4	2192.1
18	Сумська обл.	66470.6	46739.4	19731.2	0.0	1275.8	2739.4
19	Тернопільська обл.	18923.1	2404.1	16519.0	0.0	4391	2099.9
20	Харківська обл.	6487.8	1733.2	4754.6	0.0	3240.3	1712.8
21	Херсонська обл.	71427.3	4786.7	66640.6	0.0	61780.8	1700.7
22	Хмельницька обл.	40328.4	7606.1	32722.3	0.0	29585.2	2764.1
23	Черкаська обл.	17678.2	7025.7	10652.5	0.0	5631	3478.3
24	Чернівецька обл.	30055.0	2810.0	27245.0	0.0	829	456.2
25	Чернігівська обл.	9435.4	3665.3	5755.1	15.0	4140.4	3133.8
26	м. Київ	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	275
27	м. Севастополь	Дані відсутні					
Україна		**1050080.9**	**562689.7**	**475572.1**	**11819.1**	**266217.0**	**142959.0**

Джерело: складено за[422].

[422] Дані Держгеокадастр. URL: https://land.gov.ua/

На переконання Ш. Ібатулліна, О. Степенко, О. Сакаль[423], не можна вважати ефективною створену систему державного управління земельними ресурсами, яка приділяє основну увагу перерозподілу землі як майна, не вирішуючи проблеми охорони земель як основного національного багатства.

Характерними ознаками неефективної сучасної системи управління земельними ресурсами також є [424]:

– відсутність реєстру земельних ділянок особливо цінних земель та їх ідентифікації на місцевості;

– неврегульованість економіко-правового механізму поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель, консервації деградованих та малопродуктивних земель;

– реальне звуження правомочності та спроможності органів місцевого самоврядування як рівноправного з державою суб'єкта права власності на землю в Україні, на які ще з 1991 р. покладено здійснення земельної реформи згідно з п. 2 постанови ВРУ «Про земельну реформу»;

– колізія щодо цілісності території сільських, селищних рад, територію і межі яких у статусі адміністративно-територіальних утворень базового рівня було сформовано на етапі першочергових заходів здійснення земельної реформи відповідно до юридично затверджених і понині чинних проектів формування територій і встановлення меж сільських і селищних рад;

– невизначеність територіально-правового статусу об'єднаної територіальної громади, зокрема у сфері землеустрою та просторового планування;

– поширення практики застосування договорів емфітевзису як інструменту, що використовується під час дії відповідного мораторію задля прихованого відчуження земель сільськогосподарського призначення до запровадження цивілізованого ринку купівлі-продажу цих земель.

Першою спробою системного формування основних засад ефективного механізму регулювання земельних відносин і державного управління земельними ресурсами були схвалені Указом Президента

---

[423] Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш. І. Ібатуллін, О. В. Степенко, О. В. Сакаль та ін. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 52 с.

[424] Залуцький І. Р. Модернізація системи управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади. *Регіональна економіка*. 2017. № 3(85). С. 77-87.

України № 372/2001 від 30.05.2001 р. «Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки»[425], які належним чином так і не були імплементовані.

Здійснення приписів Конституції України щодо землі як основного національного багатства держави, об’єкта власності та управління актуалізовано лише з прийняттям Земельного кодексу, Закону України «Про охорону земель»[426],[427].

Ст. 3 Закону України «Про охорону земель» встановлено пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва. У цьому контексті загальними положеннями Закону України «Про охорону земель» визначено правову дефініцію термінів «земля», «земельні ресурси», «охорона земель»[428].

Утім, національним законодавством України досі не врегульовано дефініцію термінів «управління земельними ресурсами», «система управління земельними ресурсами» тощо.

В сучасних дослідженнях зміст поняття «управління земельними ресурсами» розглядається в контексті інструментарію, заходів, засобів, способів регулювання земельних відносин, їх впорядкування та вдосконалення.

Обґрунтованим є твердження І. С. Денисенка, що управління земельними ресурсами – це сукупність взаємозв'язків і взаємодій між елементами системи управління, спрямована на підтримку або поліпшення і раціональне використання земельних ресурсів як основного об'єкта земельних відносин відповідно до планів розвитку території або інших нормативних документів. На думку науковця, система управління земельними ресурсами країни, її регіонів і муніципальних утворень повинна враховувати правові, організаційні, економічні, екологічні і соціальні умови держави, суспільства й окрему людину, наголошуючи, що в сучасних соціально-економічних умовах особливо важливо сформувати

---

[425] Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки: Указ Президента України від 30.05.2001 р. № 372/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2001

[426] Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

[427] Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 962-15

[428] Там само.

правове й інформаційне забезпечення системи управління земельними ресурсами як основного джерела формування бюджетів[429].

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), розуміючи під землеволодінням визначені в правовому аспекті відносини між людьми щодо землі, представляє управління земельними ресурсами як спосіб застосування та введення в дію правил землеволодіння, що включає реєстрацію прав на землю, землевпорядкування, консолідацію земель та оподаткування власності[430].

Звертаючи основну увагу на законодавчо-правові механізми, ФАО застерігає, що слабке керівництво в системі управління земельними ресурсами тягне за собою негативні наслідки для всього суспільства в цілому, підкреслюючи, що найбільшою мірою незахищеними залишаються земельні права бідних прошарків населення, яким загрожує доля залишитись ізольованими поза рамками закону. У контексті популяризації міжнародного досвіду добросовісного керівництва експерти ФАО виокремлюють такі характерні особливості його в системі землеволодіння та управління земельними ресурсами:

– законність установ, що відають земельними питаннями, і керуючих земельними ресурсами повсюдно визнається громадянами;

– установи, що відають земельними питаннями, обслуговують всіх громадян, як слабких, так і сильних;

– установи, що відають земельними питаннями, надають послуги, що відповідають потребам їхніх клієнтів, наприклад за характером послуг і доступу до них;

– результати наданих послуг мають послідовний, передбачуваний та неупереджений характер;

– послуги забезпечуються ефективно, кваліфіковано і грамотно;

– послуги забезпечуються на чесній, прозорій та підзвітній основі[431].

Європейська економічна комісія ООН розглядає управління земельними ресурсами як процеси обліку та поширення інформації про

---

[429] Денисенко І. С. Формування організаційно-економічної системи управління земельними ресурсами. *Економіка природокористування і охорони довкілля*: зб. наук. пр. Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. С. 238-244.

[430] Добросовестное руководство в системе землевладения и управления земельными ресурсами: ФАО исследование по вопросам землевладения 9. Рим: Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций, 2008. 57 с.

[431] Там само.

права власності на землю та пов'язані з нею ресурси, їхню вартість та використання [432], а управління землекористуванням у методичних рекомендаціях ЄЕК ООН пропонується трактувати як процес, що дає змогу ефективно використовувати земельні ресурси та інформацію про них[433].

Відповідно до рекомендацій Європейської економічної комісії ООН з питань управління земельними ресурсами для належного державного управління земельними ресурсами повинні бути здійсненні заходи щодо:

– визначення на законодавчому рівні сутності землі, форм і характеру власності, форм користування і прав на землю, обмежень і зобов'язань, які повинні реєструватися;

– комерційного використання системи управління земельними ресурсами відповідно до довгострокової фінансової моделі, системи нормативно-правового регулювання та адміністративного управління, а також орієнтації системи управління земельними ресурсами на задоволення попиту споживачів;

– забезпечення прозорості діяльності системи управління земельними ресурсами, надійного, вільного, з низькими витратами доступу до земельної інформації всіх суб'єктів ринку;

– проведення постійного моніторингу, оцінювання та здійснення контролю за ефективністю, цілісністю і прозорістю системи управління земельними ресурсами, враховуючи показники, що відображають, зокрема, витрати коштів і часу на виконання кожної операції із землею, а також ступінь задоволення потреб.

Однак у сучасних умовах дієвість положень чинної Конституції України щодо землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, досі нівелюється відсутністю ефективної комплексної системи планування та організації використання та охорони земель.

Так, згідно зі ст. 22 Закону України «Про охорону земель» система заходів у галузі охорони земель включає:

– державну комплексну систему спостережень (топографо-геодезичні, картографічні, ґрунтові, агрохімічні, радіологічні та інші обстеження і розвідування стану земель і ґрунтів, їх моніторинг);

---

[432] Land Administration in the UNECE Region: Development Trends and Main Principles. Economic Commission for Europe. New York; Geneva, 2005. 104 p. URL: http://www.unece.org

[433] Руководящие принципы управления земельными ресурсами с уделением особого внимания странам с переходной экономикой / Европейская Экономическая Комиссия, Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк; Женева. 1996. 150 с.

– розроблення загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель;

– створення екологічної мережі;

– здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів;

– стандартизацію і нормування[434].

Проте за роки незалежності в Україні жодного разу не проводились якісна інвентаризація земель, природно-сільськогосподарське районування, суцільне ґрунтове обстеження, економічна оцінка земель. Суцільне великомасштабне ґрунтове обстеження проводилось ще у 1956-1961 рр., а їх матеріали давно застаріли, як і матеріали, що базуються на даних суцільного обстеження ґрунтів – зонування, районування, якісної та грошової оцінки тощо[435].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 р. № 191-VIII[436] виключено положення ст. 33^1 Закону України «Про охорону земель», якою вперше з 2009 р. регламентувалось встановлення нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах для запобігання виснаженню і втраті родючості ґрунтів внаслідок ґрунтовтоми. Крім того, до 31.12.2017 р. окремим Законом України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 3.11.2016 р. № 1728-VIII було встановлено мораторій на проведення органами державного нагляду (контролю) планових заходів із здійснення державного нагляду (контролю)[437].

---

[434] Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-15

[435] Залуцький І. Р. Розблокування мораторію на обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення в контексті пріоритетності їх охорони. *Регіональна економіка*. 2017. № 2(84). С. 105-115.

[436] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12.02.2015 р. №191-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/191-19

[437] Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 3.11.2016 р. № 1728-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1728-19

5.3. Передумови та шляхи удосконалення системи управління земельними ресурсами

Фактично в Україні пролонговується практика унеможливлення юридичної відповідальності за шкідливий вплив на стан земель та родючість ґрунтів [438], а відтак нівелюється дієвість положень чинної Конституції України щодо землі як об'єкта особливої охорони державою.

Очевидними проявами перманентного самоусунення держави щодо виконання її конституційного зобов'язання забезпечити режим особливої охорони земель є відсутність низки правових актів, затвердження яких передбачено законодавством України, зокрема:

– Верховною Радою України в частині затвердження «Загальнодержавної програми використання та охорони земель», як основи забезпечення потреб населення і галузей економіки у землі та її раціонального використання і охорони; прийняття Закону України «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості»;

– Кабінетом Міністрів України в частині прийняття постанов Кабінету Міністрів України: «Про Порядок економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів»; «Про Нормативи в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів» (щодо нормативів гранично допустимого забруднення ґрунтів; якісного стану ґрунтів; оптимального співвідношення земельних угідь; показників деградації земель та ґрунтів).

Саме Загальнодержавною програмою використання та охорони земель мали б визначатися склад та обсяги першочергових і перспективних заходів з охорони земель, а також обсяги і джерела ресурсного забезпечення виконання робіт з їх реалізації. Так, не реалізується вимога ч. 2 ст. 55 Закону України «Про охорону земель» щодо визначення окремим рядком Державного бюджету України видатків на фінансування заходів з охорони земель і ґрунтів.

Подальше зволікання з прийняттям зазначених правових актів та визначення чітко унормованого інструментарію їх імплементації посилює розвиток незворотних деградаційних процесів ґрунтового покриву, втрату продуктивних властивостей земель і погіршення їхнього екологічного стану, створює загрози продовольчій безпеці держави та її сталому ендогенному розвитку.

---

[438] Залуцький І. Р. Розблокування мораторію на обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення в контексті пріоритетності їх охорони. *Регіональна економіка*. 2017. № 2(84). С. 105-115.

Крім того, відсутність затвердженої Загальнодержавної програми заблоковує належне розроблення на основі її положень регіональних програм використання та охорони земель, враховуючи місцеві особливості.

Зазначимо також, що в Законі України «Про землеустрій»[439] дотепер не усунуто наявну дилему щодо загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель, які так і не внесено до уніфікованого переліку видів документації із землеустрою. Це протирічить п. «б» ст. 184 Земельного кодексу, згідно з яким землеустрій, власне, передбачає розроблення загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель.

А відповідно до ч. 2 ст. 39 Закону України «Про землеустрій» основою для розроблення схем землеустрою й техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, робочих проектів землеустрою визначено природно-сільськогосподарське районування земель[440], яке сумнівно проведено в Україні під час загальнонаціональної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення у 2018 р.

Примітно, що розроблення й забезпечення виконання загальнодержавної програми використання та охорони земель Земельним кодексом України покладено на Кабінет Міністрів України, а згідно зі ст. 15 цього Кодексу віднесено до повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин.

Однак у Положенні про Міністерство аграрної політики та продовольства України[441] ці повноваження Мінагрополітики в статусі головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах використання і охорони земель, обмежено виключно категорією земель сільськогосподарського призначення.

Періодичні безсистемні реорганізації центральних органів виконавчої влади у сфері земельних відносин та надмірна концентрація останнім часом повноважень Держгеокадастром, зокрема на регіональному рівні,

---

[439] Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858–IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/858-15

[440] Там само.

[441] Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1119. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740107

суттєво не вплинули на підвищення ефективності управління земельними ресурсами, покращення прозорості та зменшення корумпованості у цій сфері.

Є нагальною необхідність врегулювати питання щодо переліку органів та їхніх повноважень, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель. Згідно з чинними нормами ст. 188 Земельного кодексу України[442], ст. 5 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»[443], ст. 19 Закону України «Про охорону земель»[444] функції цього контролю дублюються двома контролюючими центральними органами виконавчої влади – у сфері агропромислового комплексу (Держсільгоспінспекцією України, яка ліквідована згідно з постановою Уряду від 10.09.2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»[445]) та у сфері охорони навколишнього природного середовища (Держекоінспекцією України).

В результаті ліквідації Державної інспекції сільського господарства функції із здійснення державного нагляду (контролю) в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій та форм власності, родючості ґрунтів віднесено до компетенції Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру (абз. 8 п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442, пп. 25^1 п. 4 Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15). Через зазначене названий орган не включений до переліку суб'єктів, які здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель (ст. 188 Земельного кодексу України, ст. 16, ст. 19 Закону України «Про охорону земель», ст. 5 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» тощо), що не відповідає державній політиці щодо здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням

---

[442] Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

[443] Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України 19.06.2003 р. № 963-IV. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-15

[444] Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 962-15

[445] Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF

земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності, а також у частині родючості ґрунтів.

Відтак, після ліквідації Держсільгоспінспекції України повноваження зі здійснення контролю за використанням та охороною земель постановами Уряду, без внесення змін до законодавчих актів, передано Держгеокадастру. А здійснення одних і тих самих повноважень декількома органами створює передумови для зловживань.

Очевидно, що з огляду на Рекомендації ЄС № 2001/331/ЕС від 4.04.2001 р. «Про мінімальні критерії для проведення екологічних інспекцій в країнах-членах ЄС» та вимоги Директив 2010/75/ЕС і регламентів Додатку 30 Угоди про асоціацію Україна-ЄС у частині контролю (нагляду) [446] здійснення державного контролю за використанням та охороною земель доцільно було б сконцентрувати в єдиній системі державного природоохоронного контролю.

Земельним кодексом України та Законом України «Про землеустрій» досі не врегулювано періодичність розроблення документації із землеустрою в сукупності з земельно-оціночними роботами, що мало б забезпечити повноту, якість та актуальність інформації Державного земельного кадастру. Виправлення помилок, допущених у відомостях Державного земельного кадастру, реально здійснюється без належного внесення змін у раніше затверджену документацію із землеустрою, на підставі якої були внесені такі відомості. З позиції суспільної довіри до об’єктивності таких відомостей та послідовності державної політики є вкрай неоднозначним. Невиразною є перспектива об’єктивного повного перенесення на безоплатній основі відомостей до Державного земельного кадастру про його об'єкти, що містяться в документації із землеустрою та оцінки земель, затвердженій та переданій до Державного фонду документації із землеустрою до 1.01.2013 р., приміром щодо проектів розмежування земель державної та комунальної власності, документально сформованих земель колективної та приватної власності тощо. Держгеокадастром досі не реалізовано приписи пункту 10 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та

[446] Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2

комунальної власності» від 6.09.2012 р. № 5245-VI[447], згідно з яким рішення про затвердження проектів розмежування земель державної та комунальної власності, затверджені до набрання чинності цим Законом, разом з витягами із таких проектів із зазначенням кадастрових номерів земельних ділянок, які відносяться цими проектами до державної чи комунальної власності, є підставою для здійснення державної реєстрації земельних ділянок та державної реєстрації права власності держави, територіальної громади на земельні ділянки.

Сучасною ж Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні акцентовано на визначенні матеріальною основою місцевого самоврядування майна, зокрема землі, що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (у комунальній власності), об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, району, області, а також належної бази оподаткування.

Однак права органів місцевого самоврядування в земельній сфері є суттєво обмежені ще з 1.01.2002 р., після набуття чинності схваленого парламентом Земельного кодексу України. У регіонах України з часу здійснення земельної реформи на початок 2016 р. було сформовано лише 52,2 тис. га земель комунальної власності, що становило мізерних 0,086% в структурі земельного фонду держави та засвідчувало тотальність обезземелення територіальних громад. Обмеження повноважень органів місцевого самоврядування щодо розпорядження землями лише у межах населених пунктів ускладнюють розвиток громад, звужують матеріальну основу місцевого самоврядування. До того ж це не узгоджується з одним з основних принципів демократичного суспільства – принципом повсюдності місцевого самоврядування, а також є промовистим викликом непорушності конституційних гарантій місцевого самоврядування щодо землі як матеріальної та фінансової його основи.

До системного усунення ВРУ цих недоліків у чинних законах розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 р. № 60-р «Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад»[448] доручено Державній службі з питань геодезії,

---

[447] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності: Закон України від 6.09.2012 р. № 5245-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5245-17

[448] Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: розпорядження

картографії та кадастру розпочати з 1.02.2018 р. інвентаризацію земель та формування земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в межах, визначених перспективним планом формування територій громад, з подальшою передачею зазначених земельних ділянок у комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад згідно з ст. 117 Земельного кодексу України. Ст. 117 Земельного кодексу передбачає складення акту приймання-передачі такої земельної ділянки на підставі рішення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у державну чи комунальну власність. Зміст і форма такого акта приймання-передачі земельної ділянки як об'єкта власності та бухгалтерського обліку не унормовані, а процедура його складання та затвердження не встановлена. Утім, унаслідок запланованої передачі державних сільськогосподарських угідь у комунальну власність 646 об'єднаних територіальних громад у 2018 р. все-таки отримали загалом 1450,8 тис. га, що становить 3,5% сільгоспугідь країни (табл. 5.5).

Середній розмір земель, переданих об'єднаним територіальним громадам, по Україні на кінець 2018 р. склав 2,2 тис. га.

Передачу державних сільськогосподарських угідь у комунальну власність не було відображено у державній статистичній звітності із земельних ресурсів.

Ще до повноцінного становлення цілісної національної системи Державного земельного кадастру, згідно з наказом Державної служби статистики України від 19.08.2015 р. № 190, виданим за погодженням з Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру[449], ліквідовано державну статистичну звітність із земельних ресурсів (форми №№ 6-зем, 6а-зем, 6б-зем, 2-зем) на державному, регіональному та місцевому рівнях, зокрема:

– про наявність земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами, угіддями та видами економічної діяльності;

Кабінету Міністрів України від 31.01.2018 р. № 60-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-peredachi-1

[449] Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету статистики України від 05.11.1998 р. № 377 "Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, 6а-зем, 6б-зем, 2-зем): наказ Державної служби статистики України від 19.08.2015 р. № 190. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1084-15

Таблиця 5.5

Передача земельних ділянок сільськогосподарського призначення в 2018 р. із державної у комунальну власність об'єднаних територіальних громад

№ п/п	Область	Кількість об'єднаних територіальних громад, що отримали земельні ділянки с/г призначення у комунальну власність	Площа земельних ділянок, переданих у власність об'єднаним територіальним громадам, тис. га	Середня площа земель, переданих об'єднаній територіальній громаді, тис. га
1	Вінницька	34	37,8	1,1
2	Волинська	30	49,4	1,6
3	Дніпропетровська	55	185,0	3,4
4	Донецька	9	41,8	4,6
5	Житомирська	44	95,0	2,2
6	Закарпатська	6	1,7	0,3
7	Запорізька	36	105,6	2,9
8	Івано-Франківська	20	13,4	0,7
9	Київська	8	7,4	0,9
10	Кіровоградська	13	25,8	2,0
11	Луганська	8	13,5	1,7
12	Львівська	35	41,5	1,2
13	Миколаївська	28	81,2	2,9
14	Одеська	23	97,5	4,2
15	Полтавська	39	91,1	2,3
16	Рівненська	25	27,8	1,1
17	Сумська	28	71,8	2,6
18	Тернопільська	40	36,4	0,9
19	Харківська	12	28,1	2,3
20	Херсонська	25	89,2	3,6
21	Хмельницька	39	100,5	2,6
22	Черкаська	26	40,4	1,6
23	Чернівецька	26	7,3	0,3
24	Чернігівська	37	161,8	4,4
25	По Україні	646	1450,8	2,2

Джерело: складено за[450].

– про наявність зрошуваних земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами та угіддями;

[450] Дані Держгеокадастр. URL: https://land.gov.ua/

– про наявність осушених земель та розподіл їх за власниками землі, землекористувачами та угіддями;

– про землі, які перебувають у власності й користуванні.

Натомість, згідно з наказом Мінрегіонбуду від 30.12.2015 р. № 337[451], Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру до 01.07.2016 р. повинна була забезпечити перенесення даних державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми № 6-зем, 6а-зем, 6б-зем, 2-зем) до нової звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 11-зем, 12-зем, 15-зем, 16-зем), затвердженої цим наказом, та починаючи з 01.07.2016 р. здійснювати постійне провадження цієї адміністративної звітності щодо кількісного обліку земель відповідно до затверджених форм.

Однак навіть станом на 1.01.2019 р. зазначену державну статистичну звітність Держгеокадастром не налагоджено.

Затверджена окремою постановою Кабінету Міністрів України від 7.06.2017 р. № 413 «Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними»[452] не вирішує проблеми оновлення системи управління земельними ресурсами.

Положення цієї Стратегії загалом посилюють централізацію повноважень Держгеокадастру. А затвердженими цією постановою додатковими змінами (п. 2) до Порядку ведення Державного земельного кадастру адміністратору Державного земельного кадастру та Державному кадастровому реєстратору надано можливість корегування окремих відомостей про земельну ділянку, кадастровий план земельної ділянки без належного внесення змін до відповідних документів та документації із землеустрою, що були підставою для внесення цих відомостей до Державного земельного кадастру, а також без письмового інформування про це заінтересованої особи (власника, користувача відповідної земельної ділянки).

---

[451] Про затвердження форм адміністративної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 11-зем, 12-зем, 15-зем, 16-зем) та Інструкцій щодо їх заповнення: наказ Мінрегіонбуду від 30.12.2015 р. № 337. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0133-16

[452] Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: постанова Кабінету Міністрів України від 7.06.2017 р. № 413. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF

5.3. Передумови та шляхи удосконалення системи управління земельними ресурсами

Очевидно, що такі зміни суперечать змісту частин третьої-шостої ст. 37 Закону України «Про державний земельний кадастр» [453], якими встановлено, що:

– виправлення технічних помилок (описка, друкарська, граматична, арифметична чи інша помилка), допущених у відомостях Державного земельного кадастру внаслідок наявності технічних помилок у документах, на підставі яких були внесені такі відомості, здійснюється після виправлення помилок у зазначених документах;

– виправлення інших помилок, допущених у відомостях Державного земельного кадастру внаслідок помилки у документації із землеустрою, оцінки земель, здійснюється після внесення змін до такої документації;

– виправлення помилок у відомостях про земельну ділянку може здійснюватися також на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельних ділянок у натурі (на місцевості) або матеріалів інвентаризації земель чи рішення суду;

– інформація про виправлення технічних помилок не пізніше наступного дня з дня їх виправлення надається в письмовій формі власникам та користувачам земельних ділянок, а також третім особам, чиїх інтересів стосувалося виправлення помилок.

Примітно, що в порядку денному засідання Кабінету Міністрів України від 7.06.2017 р. проект цієї постанови не значиться[454], а вже через два тижні до неї внесено перші зміни постановою КМУ «Деякі питання реалізації пілотного проекту із запровадження електронних земельних торгів і забезпечення зберігання та захисту даних під час їх проведення» від 21.06.2017 р. № 688[455]. Постановою № 18 від 17.01.2018 р. уряд знову переглянув Стратегію удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними в частині першочергового забезпечення земельними ділянками учасників антитерористичної

---

[453] Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3613-17

[454] Урядовий портал. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/meetings/agenda?mid=250043867

[455] Деякі питання реалізації пілотного проекту із запровадження електронних земельних торгів і забезпечення зберігання та захисту даних під час їх проведення: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 р. № 688. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/688-2017-%D0%BF

операції[456].

Крім того, в порядку денному засідання Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 р. проект постанови уряду «Деякі питання реалізації пілотного проекту із запровадження електронних земельних торгів і забезпечення зберігання та захисту даних під час їх проведення» так само відсутній. П. 4 Постанови уряду № 688 від 21.06.2017 р.[457] погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства, Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства з питань електронного урядування щодо здійснення заходів, спрямованих на запровадження використання системи зберігання та захисту даних Blockchain під час проведення електронних земельних торгів та у роботі Державного земельного кадастру. Проте жодних заходів щодо повноцінного переходу державного земельного кадастру на новітню технологію Blockchain цією постановою не визначено, а у схваленому цією постановою Порядку реалізації пілотного проекту з проведення електронних земельних торгів взагалі не йдеться про застосування технології Blockchain.

Очевидно також, що процедуру реалізації пілотного проекту із запровадження електронних земельних торгів належало б врегульовувати виключно нормами закону, позаяк механізм продажу на земельних торгах земельних ділянок державної чи комунальної власності або прав на них визначено главою 21 Земельного кодексу України.

Спробою систематизації та узагальнення інформації про володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, забезпечення прозорості функціонування земельних відносин в Україні є затвердження окремою постановою КМУ від 23.08.2017 р. № 639 «Порядку реалізації пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин»[458].

---

[456] Про внесення змін до Стратегії удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 18. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/18-2018-%D0%BF

[457] Деякі питання реалізації пілотного проекту із запровадження електронних земельних торгів і забезпечення зберігання та захисту даних під час їх проведення: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 р. № 688. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/688-2017-%D0%BF

[458] Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 639. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250225706

Змістом цього моніторингу визначено систематичний збір, збереження, узагальнення та оприлюднення інформації про стан земельних відносин, яка надається суб'єктами інформаційної взаємодії (органи державної влади, органи місцевого самоврядування) згідно з рекомендованим переліком даних та показників, які формуються на рівні районів та міст обласного підпорядкування, мм. Києва та Севастополя і подаються в процесі інформаційної взаємодії для проведення моніторингу. До завдань моніторингу віднесено: запровадження системи обміну інформацією про земельні відносини між суб'єктами інформаційної взаємодії; підвищення якості надання послуг у сфері земельних відносин; підвищення якості управління земельними ресурсами на державному, регіональному та місцевому рівні; підвищення рівня інвестиційної привабливості земельних ресурсів та покращення бізнес-клімату в сфері земельних відносин; створення інформаційної бази для модернізації земельних відносин.

Отже, ефективна реалізація алгоритму моніторингу земельних відносин в Україні мала б здійснюватися в межах повноцінного функціонування системи управління земельними ресурсами на державному, регіональному та місцевому рівнях. А результати моніторингу земельних відносин повинні систематично висвітлюватись на відповідному сайті державного органу влади, забезпечуючи прозорість земельних відносин.

Однак зазначений Порядок не визначав чіткого механізму організації регулярного взаємного обміну інформацією про стан земельних відносин між суб'єктами інформаційної взаємодії (Держгеокадастром, Мін'юстом, Держстатом, Державною судовою адміністрацією, Державною фіскальною службою, Держводагенством, органами місцевого самоврядування), покладаючи цю правовстановлюючу функцію на Мінагрополітики.

Фактично 8.10.2018 р. в офісі представництва Світового банку в Україні відбулася презентація другої хвилі моніторингу земельних відносин (2016-2017 рр.) та другого статистичного щорічника[459]. Як випливає з анотації, щорічник є результатом робіт із забезпечення прозорості земельних відносин в Україні, розпочатих у межах *проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні»*, за сприяння Світового банку та у співпраці з Міністерством аграрної політики та

[459] Держгеокадастр презентував моніторинг земельних відносин в Україні за 2016-2017 роки. URL: http://land.gov.ua/derzhheokadastr-prezentuvav-monitorynh-zemelnykh-vidnosyn-v-ukraini-za-2016-2017-roky/

продовольства України, Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерством юстиції України, Державною службою статистики України, Державною судовою адміністрацією України, Державною фіскальною службою України та Державним агентством водних ресурсів України[460].

Отже, нормативно-правове регламентування алгоритму автоматизованого моніторингу земельних відносин в Україні дотепер залишається неврегульованим, незважаючи на те, що впровадження моніторингу земельних відносин відповідає принципам, задекларованим у Добровільній директиві ФАО з управління земельними ресурсами. Як результат, автоматизований моніторинг земельних відносин як елемент єдиної загальнонаціональної системи управління земельними ресурсами, а також як інструмент відкритого доступу до його результатів та їх систематичного інформаційного оновлення в умовах децентралізації є нереалізованим.

Очевидно, що будь-які правові нововведення, що виходять за межі конституційного поля, засвідчуватимуть наявність проблеми верховенства права в Україні та посилюватимуть загрозу наростання суспільно небезпечних ризиків. З іншого боку, це гальмуватиме імплементацію чинної Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка, власне, визначає стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. До головних принципів для посилення взаємних відносин у ст. 3 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС віднесено верховенство права, належне врядування, боротьбу з корупцією, сприяння сталому розвитку тощо[461].

Відсутність усталеної й уніфікованої термінології та процедур у сфері управління земельними ресурсами ускладнює взаємопорозуміння і конструктивний діалог між владними установами, інституціями громадянського суспільства і громадянами; призводить до виникнення непорозумінь, помилок і правопорушень у державноуправлінській

---

[460] Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016-2017. Статистичний щорічник. URL: http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf

[461] Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2

діяльності на всіх рівнях державного управління та місцевого самоврядування.

Так, у жовтні 2017 р. на розгляд Конституційного Суду України було направлено конституційне подання 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України вищезазначеної постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» від 7.06.2017 р. № 413.

З огляду на пріоритетність конституційної місії держави щодо забезпечення режиму особливої охорони земель якісна регламентація функціонування сучасної системи управління земельними ресурсами потребує невідкладної гармонізації земельного та іншого галузевого законодавства України, а також термінового прийняття анонсованих раніше правових актів, наприклад:

– Верховною Радою України законів України – «Про загальнодержавну програму використання та охорони земель», «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості»;

– Кабінетом Міністрів України постанов – «Про Порядок економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів», «Про Нормативи в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів» (щодо нормативів гранично допустимого забруднення ґрунтів; якісного стану ґрунтів; оптимального співвідношення земельних угідь; показників деградації земель та ґрунтів).

Очевидною є необхідність системної модернізації недосконалої системи управління земельними ресурсами, що знаходилась у стані перманентного формування, в контексті сучасної децентралізації влади в Україні, позаяк у межах адміністративної реформи, яка сьогодні реалізується в Україні, основний акцент ставиться не тільки на підвищення ефективності процесів управління, але й на необхідність переорієнтації діяльності службовців на надання якісних адміністративних послуг[462].

---

[462] Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.04.2014 р. № 333-р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/paran8#n8; Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80; Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80; Про схвалення Концепції розвитку

Така модернізація є можливою на основі інституційно-правового підходу, оскільки згідно з положеннями ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У цьому контексті першорядного значення набуває впорядкування і регламентація термінів, стандартів, нормативів у сфері управління земельними ресурсами, а також дієвих механізмів імплементації правил і процедур.

Визначальним чинником ефективної модернізації системи управління земельними ресурсами в контексті пріоритетності охорони земель та забезпечення сталого землекористування в Україні слід розглядати повноцінну взаємоузгоджену реалізацію:

– Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1.04.2014 р. № 333[463];

– Стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р[464], що була прописана у тісній співпраці з експертами Програми підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (SIGMA), Європейської Комісії та громадянського суспільства.

Зокрема, в контексті виконання Плану заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління на 2016-2020 рр. доцільним є поетапне здійснення таких кроків:

1. Проведення на засадах зовнішнього аудиту функціонального обстеження системи центральних органів виконавчої влади у сфері

електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250287124; Ступницький І. Ф., Залуцький І. Р., Брусак Р. Л. Запровадження системи управління якістю в місцевих органах влади (організаційний аспект): навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. 344 с.

[463] Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.04.2014 р. № 333-р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/paran8#n8

[464] Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р. URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80

земельних відносин. Розроблення повної та глибокої оцінки стану справ у системі державного управління у сфері земельних відносин відповідно до Принципів державного управління, розроблених за участю Програми підтримки врядування та менеджменту (SIGMA).

2. Упорядкування структури, визначення місії, сфери відповідальності, функцій і завдань центральних органів виконавчої влади. Усунення правової колізії щодо чинної системи центральних органів виконавчої влади у сфері управління земельними ресурсами, яка не узгоджується зі структурою цих органів, визначеною главою 3 Земельного кодексу України, приміром щодо функціонування окремого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, у сфері земельних відносин, повноваження якого Кабінетом Міністрів передано Держгеокадастру без внесення парламентом відповідних змін до Земельного кодексу.

3. Приведення положень про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади у сфері управління земельними ресурсами у відповідність з оновленим законодавством, що визначатиме їх виняткову сферу повноважень та відповідальності, мінімізуючи корупційні ризики. Усунення дублювання повноважень і функцій, передання невластивих повноважень на регіональний та місцевий рівні за принципом субсидіарності на засадах децентралізації влади, для прикладу щодо розпорядження сільськогосподарськими землями державної власності тощо.

4. Уніфікація актами Кабінету Міністрів України внутрішньої структури органів виконавчої влади у сфері управління земельними ресурсами відповідно до визначеної місії та пропозиціями за результатами незалежного функціонального обстеження.

5. Систематизація та оновлення законодавства щодо адміністративних процедур у сфері управління земельними ресурсами та порядку їх здійснення.

6. Визначення вимог щодо якості та доступності адміністративних послуг, які надаються у сфері управління земельними ресурсами. Уніфікація формату електронного документа, згідно з яким суб’єкт звернення повинен подавати документи для отримання адміністративної послуги. Запровадження надання адміністративних послуг в електронному вигляді, враховуючи Концепцію системи надання електронних послуг в Україні та

стадії розвитку електронних адміністративних послуг, визначені методикою Індексу розвитку електронного урядування ООН (EGDI UN).

Децентралізація у сфері управління земельними ресурсами та передання повноважень на місця, зокрема з надання найбільш затребуваних громадянами та підприємцями адміністративних послуг, має збалансовуватись запровадженням системи управління якістю в місцевих органах влади та її сертифікацією за міжнародними стандартами якості, а також створенням системи нагляду (контролю) за законністю рішень та дій органів місцевого самоврядування перед державою та за їх ефективністю перед виборцями[465].

Забезпечення ефективного функціонування оновленої системи управління земельними ресурсами апріорі фокусує задавнену суспільно чутливу проблему мораторію на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначеня та прав на них їх власниками. Тому для врегулювання цієї проблеми шляхом внесення змін до Земельного кодексу України доцільно встановити, що:

– право на перший викуп земельних ділянок приватної власності та прав на них, щодо яких до 1.01.2018 р. було встановлено заборону на відчуження, належить виключно державі на встановлених нею умовах, приміром: за ціною нормативної грошової оцінки земельної ділянки; за участю та в інтересах об’єднаних територіальних громад; з розстроченням та диверсифікацією розрахунків, позаяк ці ділянки державою передано безоплатно у приватну власність *задля їх цільового використання громадянином як ефективним власником, а не для комерційного продажу третім особам*;

– право власності на сформовані земельні ділянки (масиви) загальною площею до 200 га для ведення товарного сільськогосподарського виробництва понад граничні розміри безоплатної передачі громадянам у власність для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства шляхом безготівкового викупу можуть набувати виключно громадяни України, які: проживають на території об’єднаної територіальної громади, в межах якої зареєстровані зазначені земельні ділянки; безпосередньо працюють у сільськогосподарському виробництві та занесені до Реєстру виробників органічної продукції (сировини);

---

[465] Залуцький І. Р. Модернізація системи управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади. *Регіональна економіка*. 2017. № 3(85). С. 77-87.

– придбані громадянами земельні ділянки для товарного сільськогосподарського виробництва не підлягають поділу та зміні цільового призначення, крім випадків: здійснення заходів передбачених документацією із землеустрою в галузі охорони земель; викупу для суспільних потреб чи примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності для забезпечення таких потреб; реалізації інвестиційних проектів, внесених до Державного реєстру; здійснення внутрішньогосподарського будівництва.

Водночас прикінцевими положеннями Земельного Кодексу слід обумовити:

– законодавче закріплення та фінансове забезпечення захищеною статтею Державного бюджету, як загальнонаціональний пріоритет в інтересах теперішнього та майбутніх поколінь українців, механізму повноцінної реалізації політики охорони земель, зокрема здійснення Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням;

– проведення державної інвентаризації земель, земельних ділянок і прав на них;

– здійснення державної суцільної верифікації угод, укладених з часу проголошення мораторію: з 10.02.2001 р. щодо земельних часток (паїв); з 1.01.2002 р. щодо земельних ділянок як об’єктів мораторію на момент укладення угоди;

– законодавче закріплення обов’язковості періодичної інвентаризації земельних ділянок та визначення їх якісного стану при виготовленні документації із землеустрою та оцінки земель; при відчуженні (пролонгації) прав на земельні ділянки власниками (користувачами); на вимогу уповноваженого органу влади.

На нашу думку, визнання держави єдиним першим покупцем земельних ділянок та прав на них, що визначені об’єктом мораторію, належить розглядати не як відмову від їх ринкового обігу, а як інвестиційний інструмент держави, що розблоковує мораторій на ринковий обіг з позиції забезпечення пріоритетності особливої охорони земель. Застосування такого підходу є єдиним унікальним шансом в інтересах майбутніх поколінь суспільно безболісного врегулювання створеної державою проблеми мораторію, поступово забезпечуючи в короткостроковій перспективі можливість:

– уникнення ймовірних загроз і негативних соціально-економічних наслідків розблокування мораторію рішеннями Європейського суду з прав

людини чи Конституційного Суду України, спричинених дискримінацією прав громадян щодо відчуження власності на землю в Україні;

– системного усунення помилок, зумовлених: недосконалістю економічного, інституційного та інформаційного забезпечення механізму роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарських підприємств; колізіями чинного законодавства та наявними проблемами Державного земельного кадастру;

– визначення дійсних параметрів реального стану ґрунтового покриву та якісних характеристик земельних угідь у межах земельних ділянок; якісного оновлення відомостей Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за участю об'єднаних територіальних громад;

– одноетапної консолідації в межах об'єднаних територіальних громад розрізнених земельних ділянок у цілісні масиви земель сільськогосподарського призначення, що зручні для обробітку та інвестиційно привабливі для виробництва органічної продукції та сировини на засадах сталого землекористування та охорони земель;

– одноразового упорядкування орних земель шляхом виведення з їх складу схилів, земель водоохоронних зон, ерозійно небезпечних та інших непридатних для розорювання угідь; консервації деградованих, техногенно забруднених та малопродуктивних земель;

– диференційованого визначення та реєстрації обмежень у використанні земельних ділянок, особливо цінних ґрунтів та угідь, меліорованих земель;

– формування передумов пріоритетності екологічної безпеки та дотримання екологічних вимог охорони земель у процесі землевпорядкування територій об'єднаних територіальних громад, враховуючи досвід Європейського Союзу у сфері ландшафтного планування[466].

Зазначені підходи щодо модернізації системи управління земельними ресурсами дозволяють забезпечити її збалансоване, ефективне та прозоре функціонування; охорону і раціональне використання земель, враховуючи інтереси суспільства, територіальних

[466] Залуцький І. Р. Розблокування мораторію на обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення в контексті пріоритетності їх охорони. *Регіональна економіка*. 2017. № 2(84). С. 105-115.

громад та держави; покращення позиції держави у світових рейтингах конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

5.4. Перспективи територіальної збалансованості систем управління відходами в регіонах України

Невід'ємною складовою соціально-економічного життя людини є утворення відходів виробничо-господарського та побутового походження, які в сучасних умовах розглядаються в економічній, екологічній, правовій та інших площинах. Багатоаспектність розгляду відходів свідчить про їх вагоме місце та значення у життєдіяльності людини, що вимагає формування адекватних систем управління. Об'єктивну неминучість утворення відходів сучасна система управління повинна перетворити з екологічного тягаря на сировинний економічний ресурс. Структурно-функціональне забезпечення системи управління відходами повинно мати правове підґрунтя, регламентоване у відповідних законодавчо-правових актах. Аналітичний огляд вітчизняного законодавства засвідчує, що, незважаючи на загалом однакове змістовне наповнення у трактуванні відходів, є певні галузеві особливості у визначенні цього поняття. Розглянемо еволюцію цих трактувань:

1) «непридатні для виробництва даної продукції види сировини, її залишки, що не вживаються, або речовини, які виникають в результаті технологічних процесів, які не підлягають утилізації у даному виробництві, однак вони є сировиною для інших виробництв» (1995 р.)[467];

2) «будь-які речовини та предмети, утворювані у процесі виробництва та життєдіяльності людини, внаслідок техногенних чи природних катастроф, що не мають свого подальшого призначення за місцем утворення і підлягають видаленню чи переробці з метою забезпечення захисту навколишнього середовища і здоров'я людей або з метою

[467] Про затвердження Методики обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів: наказ Державного комітету України у справах містобудування і архітектури від 19.12.1995 р. № 252. URL: http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodiki-obstezhennja-i-pasp ort izaciyi-gi-nor1940.html

повторного їх залучення у господарську діяльність як матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, а також послуги, пов'язані з відходами» (1996 р.)[468];

3) «будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення» (1998 р.)[469];

4) «речовини, матеріали і предмети, які утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їхній власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення» (1999 р.)[470];

5) «шлаки та відходи промисловості, сільського господарства, комунально-побутових та інших підприємств, які можуть бути джерелом або сировиною для видобутку чи виробництва альтернативних видів палива» (2000 р.)[471].

Отже, тлумачення змісту цього поняття впродовж 1995-2000 рр. зазнавало суттєвих змін, у ході яких можна виокремити три стратегічно важливі підходи щодо бачення основних еколого-економічних ознак відходів. Якщо на початку воно торкається суто виробничо-технологічних процесів і пов'язується з утвореними при цьому сировинно-продуктовими залишками, але не виключає можливості їх використання у виробничих процесах інших секторів економіки, то згодом це поняття охоплює більш широке коло відходів, враховуючи їх генетичне походження і, зокрема, чітко розмежовуючи відходи, які утворилися в процесі виробництва і споживання. В кінцевому варіанті цей термін цілком перегукується із загальноприйнятим визначенням у європейських країнах, де відходи – це «кожна речовина чи предмет, яких власник позбувається, хоче позбутися

---

[468] Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96 (затверджено та введено в дію наказом Держстандарту України від 29.02.1996 р. № 89). URL: http://plast.vn.ua/DK005-96.html

[469] Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0 %B2%D1%80

[470] Державний стандарт України ДСТУ 2195-99 «Охорона природи. Поводження з відходами». URL: http://online. budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=51481

[471] Про альтернативні види палива: Закон України від 21.05.2009 р. № 1391-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws /show/1391-14

або мусить позбутися відповідно до чинного законодавства»[472], і відображає суто юридичний аспект регулювання суспільних відносин у сфері управління відходами. Отже, визначення цього поняття у відповідному часовому проміжку відображає певною мірою тенденційні європейські обриси у розвитку сфери управління відходами, зокрема акцентується увага на значних резервах і перспективах у сфері раціонального ресурсовикористання, екологобезпечного поводження з різними потоками відходів, використанні їх як альтернативних джерел енергії. Проте управління відходами у провідних європейських країнах опирається на *ґрунтовне* законодавство у цій сфері, широкий набір інструментів та механізмів, які формувались і відбирались поступово (еволюційно), тобто з огляду на необхідність вирішувати ті чи інші критичні питання, іноді «навпомацки» вишукуючи вірні шляхи за певних конкретних умов, що дозволило сформувати дієву, сильну у практичному функціонуванні систему. У загальноєвропейській інтерпретації поняття **відходів** ключовим *є «позбавлення відходів відповідно до законодавства»*, яке вибудуване на високому рівні, і має місце відповідальне законочинство та законозастосування. В Україні на теперішньому етапі відходи розглядаються суто з позиції *«власник хоче (може, повинен) позбутись»,* а законодавче та інституційне забезпечення не сприяє реалізації як традиційних, так й інноваційних завдань у цій сфері. Система поводження з відходами сфокусована не на переробці відходів, а на примітивному збиранні і вивозі на полігон (якщо йдеться про відходи споживання) та вивозі і/або розміщенні на промислових майданчиках (якщо йдеться про промислові відходи).

Сьогодні в економічному просторі соціально-економічних систем розвинених країн відходи розглядають виключно в контексті матеріальних й енергетичних ресурсів, актуалізуються та реалізуються можливості, аби запобігти і/чи мінімізувати потоки відходів та повторно залучити у господарську діяльність, оскільки вони містять у своєму складі корисні (цінні) елементи (речовини, матеріали тощо), які за певної переробки (обробки) можна знову використати в тих чи інших технологічних процесах. Такий підхід дозволив європейським країнам вибудувати цілу індустрію переробки відходів, а саме поняття *відходів* позбулось значення «щось непотрібне».

---

[472] Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 р. про відходи та скасування окремих Директив. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45875

У розбудові вітчизняної системи управління відходами першочерговим завданням є визначення ключових параметричних характеристик наявних потоків відходів, що також є необхідною умовою аналізу теперішньої системи поводження з відходами, пошуку резервів покращення ситуації і слугує основою для здійснення відповідних кроків у площині концептуальних змін.

У цьому дослідженні термін «відходи» має таке змістовне наповнення: відходи – це будь-яка речовина і/або предмет, які утворюються в процесі циклу виробництва і/або споживання, не мають подальшого застосування за місцем їх утворення чи виявлення, розглядаються як матеріальні та енергетичні ресурси, частина яких: а) повторно використовується [473]; б) є сировиною для продукування товарів/послуг за рахунок технологій рециркуляції; в) після відповідної обробки [474] є сировиною для відновлення енергії; г) після відповідної обробки піддається зберіганню[475] та видаленню[476].

Незважаючи на суспільний запит щодо необхідності усунення соціально-екологічних проблем, зумовлених неконтрольованим генеруванням відходів, і зростаючий інтерес до проблеми ефективного управління відходами з боку теоретиків, практиків та громадських діячів, ще й досі залишаються не систематизованими основні концептуальні засади поводження з цими утвореннями. Передусім чітко визначеної класифікації відходів вимагають усі *дії,* які в Законі України «Про відходи» закріплені у терміні «поводження з відходами». Саме поділ відходів за класифікаційними ознаками дозволяє оцінити їхній вплив на виробничі процеси, довкілля і здоров'я людини, визначитись з їхньою подальшою

---

[473] Повторне використання – будь-яка операція, коли продукти або складові, що не є відходами, використовуються повторно з тією самою метою, для якої вони були призначені. *Див*.: Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 р. про відходи та скасування окремих Директив. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45875

[474] Обробка – попередня підготовка відходів до їх утилізації чи видалення. *Див*.: Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 р. про відходи та скасування окремих Директив. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45875

[475] Зберігання відходів – тимчасове розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах (до їх утилізації чи видалення). *Див*.: Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80

[476] Видалення відходів – здійснення операцій з відходами, що не призводять до їх утилізації. *Див*.: Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80

видозміною (переробкою, обробкою, повторним використанням), оцінити рівень комфортності проживання населення в межах тих чи інших територій, визначити специфічні групи речовин, предметів, матеріалів, до поводження з якими ставляться специфічні вимоги тощо. Відзначимо, що розроблення класифікатора відходів, гармонізованого з європейськими стандартами, було заплановане ще у межах Програми реформування державної статистики на період до 2002 р.[477], у складі програмних заходів Уряду щодо забезпечення економічного і соціального розвитку України у 2002 р. [478] . Проте дотепер оновлений класифікатор відходів не впроваджено, а отже, за відсутності законодавчо визначених критеріїв проведення класифікації відходів, їх поділ відбувається за різними ознаками.

1) За галузевим принципом, який, зокрема, покладений в основу побудови Державного класифікатора відходів України, що ведеться «з метою надання різнобічної та обґрунтованої інформації про утворення, накопичення, оброблення (перероблення), знешкодження та видалення відходів».

2) За агрегатним станом. Класифікація за цим принципом є визначальною при виборі: а) технологічних операцій щодо обробки й переробки відходів; б) способів зберігання, розміщення і видалення відходів. На всі види відходів, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 1.11.1999 р. № 2034 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів»[479], розробляється технічний паспорт.

3) За виробничими циклами. Відходи класифікуються за технологічними стадіями виготовлення продукту для виявлення операцій, в процесі проведення яких можуть утворитися будь-які побічні продукти[480]. Побічні продукти і відходи – можлива сировина для інших виробництв.

---

[477] Про Програму реформування державної статистики на період до 2002 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.1998 р. № 971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/971-98-%D0%BF

[478] Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 05.06.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002120-02

[479] Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 1.11.1999 р. № 2034 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-99-%D0%BF

[480] Борисовська О. О. Інвентаризація та облік відходів: навч. посібник. Дніпро: Літограф, 2017. 168 с.

Побічні продукти можуть бути планованими і давати прибуток з їх продажу або використання. Відходи ж вимагають додаткових дій щодо обробки, переробки, аби набути товарної вартості.

4) За генетичним принципом. За джерелами утворення відходи поділяють на виробничі та споживання.

Відходи виробництва, під якими розуміють «залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що утворилися під час виробництва продукції або виконання робіт і втратили цілком або частково вихідні споживчі властивості» і/або частину «основних чи допоміжних ресурсів, що не використовується або утворюється в технологічному процесі, яка виводиться з процесу з метою розсіяння, захоронення в природному середовищі, рекуперації або утилізації» [481]. Відходи, які утворюються внаслідок виробничої діяльності, називають ще техногенними, вони виступають здебільшого ознакою недосконалості технології й організації відповідного виробництва. До цих відходів відносять залишки сировини, матеріалів, речовин, напівфабрикатів, виробів та інших продуктів, що утворилися в процесі виробництва продукції, вироблення енергії або виконання робіт, які втратили повністю або частково початкові споживчі властивості; попутні речовини, що утворюються, які не є метою виробництва і не знаходять застосування за своїми характеристиками в технологічному процесі, зокрема бракована продукція; побічні і попутні продукти, уловлені при очищенні технологічних газів, і тверді речовини стічних вод; сільськогосподарські відходи[482].

Відходи споживання – це залишки речовин, матеріалів, предметів, виробів, товарів (продукції або виробів), які частково або повністю втратили свої первинні споживчі властивості для використання за прямим або побічним призначенням у результаті фізичного або морального зносу в процесах суспільного або особистого вжитку (життєдіяльності), використання або експлуатації[483]. Особливе місце в їх складі займають побутові відходи – тверді та рідкі відходи, які утворюються в результаті життєдіяльності людей та амортизації предметів побуту. Поняття цієї категорії відходів закріплено у Законі України «Про відходи» і

[481] ДСТУ 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення. URL: https://dnaop.com/html/41018_2.html

[482] Копач П. І., Чілий Д. В. Аналіз процесів відходоутворення на виробництвах гірничо-металургійного регіону. *Екологія і природокористування*. 2012. № 15. С. 118-132.

[483] Борисовська О. О. Інвентаризація та облік відходів: навч. посібник. Дніпро: Літограф, 2017. 168 с.

розглядається як «відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення». Зараз є пропозиція інтерпретувати визначення цього поняття дещо в іншому вигляді – як «відходи домогосподарств, що утворюються в процесі життя і діяльності людини, а також відходи комерційних організацій, підприємств та установ, які за своєю природою чи складом подібні до відходів домогосподарств» [484] . На позначення побутових відходів часто використовують термін «сміття» і/чи «побутове сміття». Саме слово «сміття» завжди означало щось непотрібне, позбавлене цінності, від чого позбавляються, воно вживається здавна. У Словнику української мови це слово тлумачиться як «дрібні, переважно сухі покидьки»[485]. Що стосується терміна «побутове сміття», то його використовують як на позначення побутових відходів загалом, так і окремих компонентів у їх складі.

5) За напрямом використання. На відміну від первинної сировини, відходи не можуть бути заздалегідь зорієнтовані на конкретну сферу використання, одні і ті ж відходи можуть використовуватись у різних виробничих сферах. Тому класифікація відходів за цією ознакою враховує деякі їх відмінні риси, зокрема щодо наявності однорідності складу і чистоти, здатності відповідати певним технічним умовам переробки та ін. Загалом розрізняють відходи, які утилізуються (використовуються) й не утилізуються (не використовуються). Відходи одного виробництва, які є сировиною для іншого виробництва, називаються утилізованими, а відходи, для яких відсутні технічні рішення щодо їх використання як вторинної сировини, називаються неутилізованими[486].

6) За фізико-хімічними властивостями, коли головними критеріями класифікаційних ознак виступають якісні показники. Така класифікація використовується за необхідності оцінити вплив відходів на навколишнє середовище. На жаль, чинний Класифікатор відходів не враховує повною міоюі хімічний склад цих утворень.

---

[484] Про відходи: Проект Закону України. URL: http://eco.gov.ua/normbaza/regulatory/554-proekty-rehuliatornykh-aktiv

[485] Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. 408 с.

[486] Державні санітарні правила та норми. 2. Комунальна гігієна. 2.7. Грунт, очистка населених місць, побутові та промислові відходи, санітарна охорона ґрунту: ДСанПіН 2.2.7.029-99. URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0029588-99

7) За рівнем шкідливості. Ступінь небезпеки відходів визначають відповідно до класу й концентрації небезпечних речовин, а також синергетичного ефекту декількох компонентів. Клас небезпеки відходів встановлюється залежно від вмісту в них небезпечних речовин розрахунковим методом або згідно з переліком відходів, наведених у Державному класифікаторі відходів.

Зі збільшенням кількості та різноманітності відходів, ускладненням умов, пов'язаних з їх утилізацією, змінюються класифікаційні ознаки та визначення типів відходів (у контексті появи відходів з новими властивостями). Загалом, відходи можна класифікувати як за походженням, так і за властивостями. Найвідоміший поділ за властивостями прийнято в законодавствах більшості країн – поділ на небезпечні (тобто вибухові, їдкі, легкозаймисті, горючі, подразнюючі, шкідливі, токсичні, канцерогенні, інфекційні, тератогенні, мутагенні, ті, що в реакції з водою, повітрям чи кислотою виділяють шкідливі гази, екотоксичні тощо [487]) і безпечні відходи. При цьому значна увага приділяється відходам специфічного характеру (упаковки електричного та електронного обладнання, відпрацьовані батарейки, батареї та акумулятори, медичні та біовідходи).

В Україні відходи позиціонуються в основному як: а) забруднювачі навколишнього природного середовища; б) носії корисних компонентів та джерело енергії – вторинні матеріальні та енергетичні ресурси. Якщо у першому випадку відходи виявляють свою несумісність із соціально-економічним розвитком територій, то в другому – цілком претендують на визначальну роль у досягненні економічного зростання і забезпеченні сталого розвитку територій, що зі свого боку вимагає формування адекватних систем управління відходами.

Проблематика поводження з відходами завжди була у центрі уваги вітчизняних дослідників, серед яких: Р. З. Берлінг, О. В. Горобець, О. П. Ігнатенко, М. С. Самойлік, Н. О. Хижнякова, А. В. Сиволап, О. В. Руденко, Т. М. Довга, Н. І. Пилипів, В. С. Міщенко [488] та ін. Проте в

---

[487] Директива № 91/689/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства «Щодо небезпечних відходів». URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/994_896

[488] Берлінг Р. З., Данилович Т. Б. Проблеми функціонування системи управління відходами в Україні і шляхи її вдосконалення. Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». 2006. № 552. С. 344-349; Горобець О. В. Напрями удосконалення управління поводженням з відходами в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov-.ua/-UJRN/-eui_2013_1_16; Ігнатенко О. П. Інвестиційне значення побутових відходів у сфері

Україні дотепер залишається відкритим питанням – як перетворити відходи з проблеми на ресурс, а отже, повернути їх у цикл виробництва. Незмінними залишаються ключові проблеми поводження з відходами[489]: накопичення відходів у промисловому і побутовому секторах; здійснення неналежним чином утилізації та видалення небезпечних відходів; нехтування екологічних вимог у розміщенні побутових відходів; низький рівень використання відходів як вторинної сировини внаслідок недосконалості організаційно-економічних засад залучення їх у виробництво; неефективність впроваджених економічних інструментів у сфері поводження з відходами.

Вітчизняна система поводження з відходами покликана забезпечити відповідний вплив на навколишнє природне середовище і здоров'я людини, що передбачає виконання низки завдань: повне збирання і своєчасне знешкодження та видалення відходів, дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними; зведення до мінімуму утворення відходів та зменшення їх небезпечності; сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого повторного чи альтернативного використання ресурсоцінних відходів; забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів та засобів поводження з відходами та інше (Закон України «Про відходи»,

---

благоустрою населених пунктів. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ: ДКС Центр, 2014. № 11. С. 139-143; Самойлік М. С. Економічна модель розвитку сфери поводження з твердими відходами регіону з урахуванням екологічних факторів. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2014. № 1. С. 82-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2014_1_22; Хижнякова Н. О. Обґрунтування проектів комплексного перероблення побутових відходів. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Логістика*. 2003. № 472. С. 522-526; Сиволап А. В. Регулирование потока ТБО. *Экономика и управление*. 2005. № 4-5. С. 99-104; Руденко О. В. Відходи гірничо-збагачувального виробництва: особливості при визнанні їх об'єктом обліку. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. № 1(10). С. 202-207; Довга Т. М. Основні тенденції та закономірності утворення і переробки твердих побутових відходів в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 10; Пилипів Н. І., Максимів Ю. В. Економічна сутність та класифікація відходів для відображення їх в обліку на деревообробних підприємствах. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3(53). С. 201-205; Міщенко В. С. Удосконалення системи класифікації відходів і засади українського LIST OF WASTES. *Экология и промышленность*. 2011. № 2. С. 107-111.

[489] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.11.2017 р. № 820-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws-/show/820-2017-%D1%80

ст. 5). Крім того, турбота про здоров'я – це обов'язок кожного громадянина [490]. Отже, виконання вказаних вище завдань прямо чи опосередковано залежить від способу життя як суспільства загалом, так і кожної людини зокрема. Наука визначає спосіб життя як сукупність форм повсякденної діяльності людини в єдності з умовами, що її визначають і спрямовують за допомогою ціннісних орієнтацій та усвідомлених потреб[491]. Звідси випливає, що спосіб життя людини є тим чинником, що зумовлює той чи інший рівень поводження з відходами. Вітчизняне законодавство розглядає поводження з відходами як дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. А поводження – це поведінка, ставлення до цих дій безпосередньо людини, що спонукало суспільство впорядкувати поведінку людей, що його складають. На наш погляд, *система поводження з відходами* охоплює всі явища у цій сфері, об'єктивну дійсність і пов'язані з цим дії, невикористані можливості, отже, її межі є більш широкими і об'ємними, аніж законодавчо встановлені, що підводить до розуміння *поводження з відходами* як варіативності дій з відходами для нейтралізації їх негативного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини, альтернативного використання як сировини, яка дає відповідь на питання: що можна і/чи можливо робити? Натомість *система управління відходами* обмежується законодавчими і нормативними масивами, відповідними інститутами, організаційними зв'язками, визначеними потоками відходів і досягає впорядкованих суспільних відносин у цій сфері через вплив керуючої ланки на керовану (загалом, чи в окремо визначеній варіації дій) для реалізації конкретних цілей і встановлення умов для їх максимального досягнення, відповідаючи на питання: як можна робити?

Система управління відходами орієнтується на реалізацію цілей щодо:

1) запобігання утворенню відходів, що передбачає:
   - розроблення планів управління відходами згідно з ієрархією управління відходами (на національному, регіональному та місцевому рівнях);

[490] Конституція України від 28.06 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[491] Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термін.-пон. словник. К.: МАУП, 2005. 560 с.

- встановлення чітких та вимірюваних заходів щодо запобігання утворенню відходів (індикаторів для заходів із запобігання);
- забезпечення необхідних стимулів для переходу до запобігання;

2) оброблення відходів, яке нерозривно пов'язане з удосконаленням роздільного збирання, що сприяє підвищенню якості вторинної сировини. Процедура «припинення стану відходів» (визначення того, коли відходи припиняють бути відходами) – ефективний спосіб встановлення якісних стандартів, адже не всі оброблені відходи відповідають стандартам «продукту», проте стають на порядок безпечнішими;

3) максимізацію утилізації відходів;

4) «нульове видалення на звалища» необроблених відходів.

У системі управління відходами об'єктом управління виступають відходи. Це означає, що всі визначені дії, якими наділена ця система, призначені для того, щоб відходам надати певної динаміки, тобто надати нових якостей і відповідним чином утилізувати. У цьому контексті доречно об'єкт управління розглядати як потік відходів, що дозволяє більш широко розглянути систему у взаємозв'язку всіх її елементів і тим самим забезпечити реалізацію цільової функції.

При цьому чітко простежуються такі аспекти: *де* відбувається генерування відходів та їх накопичення; *який* вектор переміщення відходів, враховуючи всі елементи, які є на шляху цього вектора (зберігання, транспортування, обробки, утилізації тощо). Розглядаючи відходи крізь призму потоків, можливо відстежити цю динаміку, *коли* потік переходить зі стану запасів і знову переміщається, та *визначити параметри* системи: часові параметри залучення ресурсів, організаційно-економічні особливості території тощо.

Щоб надати потоку відходів визначеного напряму з відповідно заданими параметрами, залучаються інші забезпечувальні потоки: фінансовий та інформаційний. Фінансовий потік передбачає фінансування й узгодження фінансових інтересів різноманітних об'єктів щодо обробки, утилізації, використання відходів як сировини. Інформаційний потік передбачає інформаційне узгодження всіх елементів в ланцюгу переміщення відходів.

Територіально-збалансований підхід дозволяє визначити, дослідити і спрямувати потоки відходів, що перебувають у системі управління відходами, на забезпечення пропорційного розвитку у процесі їх генерування та утилізації. Загальновідомо, що елементи будь-якої системи

(підсистеми) повинні бути збалансованими відповідно властивій їй цілісності [492]. Якщо елемент не функціонує, не має відповідних функціональних зв'язків, це означає таке: він фактично є зайвим у системі або ж дисонує з іншими елементами. У цьому разі погіршуються параметри функціонування системи або, у кращому випадку, вплив на її результативність є нульовим.

Умовою збалансованості системи є рівність між обсягами генерування відходів та їх утилізацією. Генерування відходів – це процес постійний, він характеризується дискретністю [493] і супроводжується процесом зберігання і/чи видалення відходів. Безумовно, баланс за будь-яких умов існує, але ключовим питанням є якість цього балансу і відповідні екологічні наслідки, які його супроводжують. Зменшити генерування відходів можливо за умови зниження темпів розвитку економіки, що є неприйнятним. Виникає питання: що робити з відходами, обсяги утворення яких прямо пропорційно зростатимуть за економічного зростання? Існує декілька шляхів вирішення цієї проблеми.

Перший напрям – найбільш раціональний та ефективний, але він потребує значних інвестиційних ресурсів – це перехід на сучасні ресурсозберігаючі технології, які дозволяють зменшити обсяг відходів у процесі реалізації виробничих функцій. Такий підхід дозволяє відчутно зменшити обсяги відходів та негативний вплив на навколишнє природне середовище, скоротити потребу в утилізаційних потужностях. Це тривалий і витратний шлях, але до нього слід прагнути. У світовій практиці такі тенденції присутні.

Інший шлях – це модернізація наявних потужностей з утилізації відходів і/чи будівництво високотехнологічних потужностей з переробки відходів.

Відходи, які продукуються у значних обсягах, вимагають певних витрат на їх переміщення (перевезення), і ці витрати зростатимуть зі збільшенням обсягів відходів та відстані транспортування. Тому, з економічної точки зору, виникає потреба у наближенні місць утилізації до

---

[492] Колодійчук В. А., Колодійчук І. А. Системний підхід в економічних дослідженнях. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України:* зб. наук. / В. С. Кравців (відп. ред.). Львів: ДУ «Ін-т регіональних досліджень імені М. І. Долішнього» НАН України, 2015. Вип. 3(113). С. 107-111.

[493] Дискретність – це властивість явища чи предмета, яке характеризує його уривчастість в тимчасовому, просторовому або будь-якому іншому відношенні, а також можливість до поділу на елементи. URL: https://withinua.ru/faq/946-shho-take-diskretnist.html

місць генерування відходів чи виробничих об'єктів, які використовують відходи як вторинну сировину. Це зумовлює певне просторове позиціонування утилізаційних потужностей у розрізі регіонів.

Територія України доволі диференційована щодо сконцентрованості виробничих потужностей, рівня урбанізації, що впливає на кількісний та видовий склад відходів у межах окремих територій. Аби забезпечити економічні показники в системі управління відходами, необхідно врахувати ці особливості та концентрувати утилізаційні потужності так, щоб логістичні витрати на переміщення потоків відходів могли бути мінімізовані. При цьому слід взяти до уваги, що в країні генерується значна кількість небезпечних відходів, переміщення яких підвищує ризики техногенних аварій (катастроф).

Зрозуміло, що недоцільно біля кожного виробничого об'єкта будувати переробний завод чи полігон для зберігання його відходів. Необхідно створювати *місця консолідації* потоків з відповідною інфраструктурою, які б відповідали законодавчо встановленим вимогам щодо зберігання відходів (розрізняють попереднє зберігання відходів до збору, збір відходів та зберігання відходів до обробки). Їх розташування визначається близькістю до джерел утворення відходів і/чи утилізаційних об’єктів, з врахуванням меж центру тяжіння матеріальних потоків. Іншими словами, вони наближаються до тих місць, де більше генеруються і/чи утилізуються відходи, концентруються найпотужніші матеріальні потоки відходів незалежно від напряму руху (на повторне використання, обробку, переробку тощо).

Забезпечення територіальної збалансованості систем управління відходами дозволить зменшити техногенне навантаження на навколишнє природне середовище, упорядкувати наявні несанкціоновані звалища, забезпечити їх моніторинг, контроль, концентрувати місця потенційної сировини для подальшої переробки (обробки, повторного використання), беручи до уваги перспективність рециклінгових технологій в майбутньому. Отже, територіальна збалансованість *наповнює змістом* систему управління відходами, оскільки з'являється можливість визначити чіткі цілі її функціонування.

Щоб у розрізі території оцінити пропорційність між обсягами генерування відходів і потенційними можливостями щодо їх утилізації, розрахуємо вихідні показники. Для цього нам доцільно оперувати не абсолютними показниками, а відносними – обсягами генерування відходів на одиницю площі території області Wt (т/км^2). Аналогічно можна

розрахувати і забезпеченість областей утилізаційними потужностями *Pt* (т/км^2). Порівнявши одержане значення з відносним значенням генерування відходів, отримаємо ***коефіцієнт територіальної забезпеченості утилізаційними потужностями:***

$$Kp = \frac{Pt}{Wt}. \qquad (5.1)$$

Запропонований показник дозволяє інтегрально оцінити існуючий потенціал утилізаційних потужностей в областях і визначити сформовані диспропорції, а отже, пріоритетні напрями інвестування.

Для оцінювання обсягів накопичених відходів розглянемо відносні показники їх генерування у розрізі областей України *Wt*. Для з'ясування територіальних особливостей розподілу утилізаційних потужностей аналогічно розрахуємо *Pt,* для чого скористаємося усередненими значеннями сумарних показників всіх видів відходів, що потрапляли на утилізаційні потужності за останні три роки (табл. 5.6).

Зазначимо, що під утилізаційними потужностями розуміємо всі *санкціоновані* місця пасивного (спеціально відведені місця чи об'єкти[494]) чи активного (сортувальні лінії, переробні чи сміттєспалювальні потужності) поводження з відходами. Виходячи з актуальних форм статистичної звітності України [495], вказаний у табл. 5.6 показник є сумою значень утилізованих, спалених та видалених у спеціально відведені місця чи об'єкти відходів.

Порівнявши просторову локалізацію зон генерування та утилізації відходів, отримаємо коефіцієнт *Kp* та представимо його на картограмі. Для цього попередньо проведемо групування областей за значеннями одержаних розрахункових показників *Kp.*

Кількість груп (*n*) визначимо за наближеною формулою Стерджиса:

$$n = 1+3{,}322 \log N, \qquad (5.2)$$

де *N* – кількість спостережень (областей).

Отримане значення n складає 5,64 груп, або ≈ 6 груп.

Для визначення інтервалу (*i*) скористаємось формулою:

$$i = (x_{max} - x_{min}) : n, \qquad (5.3)$$

---

[494] Спеціально відведені місця чи об'єкти – місця чи об'єкти (місця розміщення відходів, сховища, полігони, комплекси, споруди, ділянки надр тощо), на використання яких отримано дозвіл спеціально уповноважених органів на видалення відходів чи інших операцій з відходами.

[495] Довкілля України за 2017 рік: стат. зб. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dov_zb.htm

де x_{min} – мінімальне значення ознаки; x_{max} – максимальне значення ознаки.

Таблиця 5.6

Вихідні дані та розрахунок коефіцієнта територіальної забезпеченості утилізаційними потужностями

Область	Площа території, тис. км²	Середнє значення обсягів відходів за 2015-2017 рр., тис. т	Кількість відходів в розрахунку на 1 км² території *Wt*, т/км²	Загальна кількість санкціонованих утилізаційних потужностей у 2017 році, тис. т	Кількість санкціонованих утилізаційних потужностей у розрахунку на 1 км² території *Pt*, т/км²	**Коефіцієнт локальної забезпеченості утилізаційними потужностями, *Кр***
АР Крим	26,1	-	-	-	-	-
Вінницька	26,5	2073,2	78,2	562,4	21,2	0,271
Волинська	20,1	685,3	34,1	630,7	31,4	0,921
Дніпропетр.	31,9	225347,2	7064,2	189877,0	5952,3	0,842
Донецька	26,5	19839,3*	748,7	20990,2*	792,1	1,058
Житомирська	29,8	539,7	18,1	289,9	9,7	0,536
Закарпатська	12,8	154,2	12,0	170,4	13,3	1,108
Запорізька	27,2	5211,2	191,6	4709,3	173,1	0,825
Івано-Франк.	13,9	2003,0	144,1	1653,4	118,9	0,825
Київська	28,1	1495,8	53,2	1156,4	41,2	0,774
Кіровоградська	24,6	35125,4	1427,9	37342,2	1518,0	1,063
Луганська	26,7	1882,9*	70,5	680,8*	25,5	0,362
Львівська	21,8	2736,7	125,5	1734,3	79,6	0,634
Миколаївська	24,6	2333,5	94,9	2078,9	84,5	0,890
Одеська	33,3	663,3	19,9	600,0	18,0	0,905
Полтавська	28,8	4681,9	162,6	3246,8	112,7	0,693
Рівненська	20,1	671,4	33,4	286,2	14,2	0,425
Сумська	23,8	697,7	29,3	618,9	26,0	0,887
Тернопільська	13,8	1192,4	86,4	131,2	9,5	0,111
Харківська	31,4	1822,5	58,0	960,6	30,6	0,528
Херсонська	28,5	401,9	14,1	122,5	4,3	0,305
Хмельницька	20,6	1062,9	51,6	638,0	31,0	0,601
Черкаська	20,9	1231,2	58,9	1046,5	50,1	0,851
Чернівецька	8,1	385,2	47,6	346,9	42,8	0,899
Чернігівська	31,9	773,5	24,2	431,4	13,5	0,558
Україна	**603,5**	**324730,6**	**538,1**	**270922,2**	**449,3**	**0,835**

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: авторські розрахунки.

Підставивши у відповідну формулу максимальне значення *Кр* (1,108) для Закарпатської області (табл. 5.6) і мінімальне – для Тернопільської (0,111), отримаємо інтервал, що дорівнює 0,1662. За допомогою методу рівних інтервалів згрупуємо за вказаною ознакою шість груп областей, які входять в утворені замкнуті інтервали (табл. 5.7). Для візуалізації територіальної забезпеченості областей України утилізаційними потужностями скористаємося картограмою (рис. 5.4).

Таблиця 5.7

Групування областей України за коефіцієнтом територіальної забезпеченості утилізаційними потужностями, Кр

Група	Позначення на картограмі	Інтервал групи	К-сть областей у групі, од.	Області в замкнутих інтервалах
I		**0,111** – 0,2772	2	Тернопільська, Вінницька
II		0,2773 – 0,4434	3	Луганська, Рівненська, Херсонська
III		0,4435 – 0,6096	4	Житомирська, Харківська, Чернігівська, Хмельницька
IV		0,6097 – 0,7758	3	Київська, Львівська, Полтавська
V		0,7759 – 0,9419	9	Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Черкаська,Чернівецька
VI		0,9420 – **1,108**	3	Закарпатська, Донецька, Кіровоградська

Джерело: авторські розрахунки.

Якщо значення коефіцієнта *Кр* дорівнює одиниці, то це означає, що всі відходи в межах області утилізуються у той чи інший спосіб санкціонованими потужностями. При цьому слід визнати певну умовність такого припущення, оскільки адміністративні межі областей не є перешкодою для переміщення відходів, а генератор відходів може скористатися послугами утилізаційних потужностей, які територіально наближені до нього, навіть якщо це буде в сусідній області.

Це, безумовно, частково впливатиме на значення розрахункового коефіцієнта. Але необхідно врахувати, що в область, з якої вивозяться відходи, можуть надходити зустрічні відходи із сусідніх областей, в яких генератори відходів також скористалися територіальною наближеністю до утилізаційних потужностей сусідньої області, і це частково буде збалансовувати запропонований коефіцієнт.

5.4. Перспективи територіальної збалансованості систем управління відходами в регіонах України

Рис. 5.4. ***Картограма групування областей України за коефіцієнтом територіальної забезпеченості утилізаційними потужностями, Кр***

Джерело: авторська розробка.

Найбільш територіально збалансованими є системи поводження з відходами у Закарпатській та Кіровоградській областях, де всі утворені відходи утилізуються на власних потужностях. При цьому слід зазначити, що Донецька область також входить у VI групу, але розрахункові показники для неї є не достатньо коректними, оскільки вихідне значення обсягів відходів (за два з трьох досліджуваних років) та кількість санкціонованих утилізаційних потужностей за досліджуваний рік приймались без урахування тимчасово окупованих територій, а площа території області – повністю. Це також стосується і Луганської області, що спричинено особливостями офіційної статистичної звітності України.

Найнижче значення *Кр* у Тернопільській області, де лише 11,1% утворених відходів у межах адміністративної території можуть утилізуватися її власними потужностями.

Для дослідження умов збалансованості систем доцільно використовувати математичні методи з формуванням відповідних економіко-математичних характеристик означених процесів, що дозволить

дослідити їхню природу та критеріально визначити заходи щодо удосконалення систем.

Перед тим як перейти до формулювання загальної і конкретних задач економіко-математичного дослідження умов збалансованості систем управління відходами, чітко окреслимо актуальну ситуацію у цій сфері. Існуючі дисбаланси, спричинені дефіцитом утилізаційних потужностей в Україні протягом багатьох років, призвели до утворення катастрофічної кількості відходів, що зберігаються на несанкціонованих стихійних звалищах. Процес постійного зростання обсягів утворених відходів та посилення антропогенного навантаження на природне середовище вимагають негайних дій для першочергової стабілізації ситуації з подальшим вирішенням означеної проблеми. Ця ситуація може бути вирішена або шляхом зупинки та згортання економічної активності підприємств, або шляхом введення в експлуатацію нових утилізаційних потужностей. Перший шлях є недопустимим, а другий – надто витратним. Але є ще й інший шлях, на який орієнтуються економіки високорозвинених країн світу, – використання мало- та безвідходних технологій виробництва із застосуванням рециркуляційних систем управління відходами. Зрозуміло, що ці технології є ще більш вартісними і малодоступними для національної економіки.

Враховуючи актуальний стан економічного розвитку України, вважаємо за доцільне запропонувати таку етапність вирішення проблеми управління відходами.

I етап. Здійснити моніторинг наявних утилізаційних потужностей та провести їх реконструкцію для забезпечення антропогенної безпеки під час зберігання накопичених відходів.

II етап. Забезпечити переробку утворених відходів, використовуючи наявні та вводячи нові утилізаційні потужності.

III етап. Забезпечити часткову переробку накопичених відходів поряд із повною переробкою утворених відходів.

IV етап. Замінити зношені утилізаційні потужності сучасними, з рециркуляційними технологіями переробки відходів.

Графічна інтерпретація поставленої задачі представлена на рис. 5.5.

Реалізація першого етапу передбачає мобілізацію усіх утилізаційних потужностей Q_3 в початковий момент часу T_1 після попереднього їх моніторингу та часткової реконструкції. Слід зазначити, що у цій задачі під утилізаційними потужностями розуміємо не лише сміттєпереробні чи сміттєспалювальні підприємства, яких є вкрай мало в Україні, а перш за

все – місця санкціонованого зберігання відходів на пристосованих полігонах чи місцях зберігання технологічних відходів на територіях підприємств. Статичне зберігання відходів повинно нейтралізувати антропогенний вплив на навколишнє середовище для стабілізації екологічної ситуації в країні.

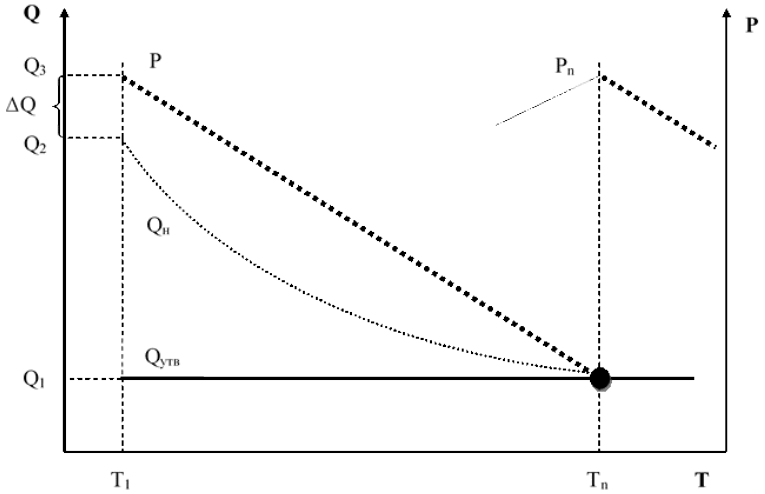

Рис. 5.5. ***Графічна інтерпретація задачі збалансованості системи управління відходами***

Джерело: авторська розробка.

Наявні та нововведені утилізаційні потужності повинні повністю забезпечити поточні потреби з утилізації відходів, обсяги утворення яких Q_1 є достатньою мірою стабільні і прогнозовані, а також здійснювати часткову переробку раніше накопичених відходів (Q_2), які у безпечному стані очікують на переробку. При цьому утилізаційні потужності P повинні мати початкову потужність Q_3, яка перевищує Q_1 на певну величину ΔQ, тобто забезпечити умову: $Q_3 = Q_1 + \Delta Q$.

Фактично ситуація буде виглядати так: мобілізовані у якийсь момент часу переробні потужності забезпечують поточні потреби у видозміні утворених відходів та частковій переробці накопичених раніше відходів, які безпечно зберігаються до відповідного часу. Оскільки накопичені відходи будуть з часом вичерпуватись, то у певний момент T_n їх повністю перероблять, розвантаживши і звільнивши місця статичного зберігання. Зрозуміло, що це досить ідеалізована ситуація, умовність якої нам дасть можливість провести математичну формалізацію задачі.

Мобілізовані у момент часу T_1 потужності у період до T_n вичерпають свій ресурс і вимагатимуть ремонту, заміни, модернізації тощо. Цей період триватиме декілька років, що спричинить не лише фізичну, але й моральну застарілість обладнання. Використовувані утилізаційні технології, а також поява нових ставитиме якісно інші вимоги до технологій та відповідного технологічного обладнання, що базуватиметься на новій парадигмі управління відходами, коли вони перетворюються з неминучої проблеми пошуку шляхів нейтралізації продуктів економічної діяльності на сировинне джерело рециркуляційної економіки. Тобто запас утилізаційних потужностей повинен вичерпатись до моменту утилізації накопичених відходів з одночасним забезпеченням потреб переробки утворених відходів, а далі ці потужності повинні бути замінені сучасними переробними підприємствами інноваційного типу. Час T_n є точкою біфуркації системи управління відходами в Україні, що надалі забезпечить якісно новий рівень розвитку цієї системи. Безумовно, неможливо одномоментно ввести інноваційні потужності P_n в якийсь час T_n, але процес заміщення існуючих потужностей повинен базуватись на системному залученні інвесторів, йому повинно передувати розроблення комплексної державної програми модернізації системи управління відходами з відповідним інституційним, законодавчим і фінансовим забезпеченням. Мобілізовані ресурси повинні забезпечити якомога швидший перехід на нову якість управління відходами, щоб не виникло дефіциту потужностей у момент заміщення застарілих на нові.

Математична формалізація означених процесів дозволила здійснити економіко-математичне обґрунтування нашої задачі з формулюванням рівнянь накопичення відходів та їх утилізації, а також математичної моделі збалансованості системи управління відходами.

Оптимізація переробки відходів відображається системою залежностей (5.4), (5.5) і умовою, коли кількість відходів, які утворились (надійшли), будуть перероблені *y = x.*

Система рівнянь має такий вигляд:

$$\begin{cases} x = x_1 \times e^{K \times t}; & (5.4) \\ y = \dfrac{e^{K_1 \times t}}{K_1^2} - \dfrac{t}{K_1} - \dfrac{1}{K_1^2}; & (5.5) \\ y = x. \end{cases}$$

Рівняння (5.4) демонструє накопичення відходів, тобто:

$$x = x_1 \cdot e^{K \cdot t},$$

де x_1 – початкове накопичення, у відповідній розмірності; e – натуральне число (e = 2,71828); K – коефіцієнт приросту відходів, який характеризує технологічні умови накопичення.

Рівняння (5.5) – остаточне рівняння, що описує переробку відходів, тобто:

$$y(t) = \frac{e^{K1 \cdot t}}{K_1^2} - \frac{t}{K_1} - \frac{1}{K_1^2},$$

де K_1 – коефіцієнт, який характеризує фізичний зміст продуктивності виробництва перероблення відходів; t – тривалість, діб.

Таким чином, неминучий процес утворення відходів виробничого та побутового походження вимагає адекватних систем управління, спроможних створити екологічно безпечні умови зберігання відходів з подальшою їх утилізацією та у перспективі забезпечити рециркуляцію відходів на сировинні ресурси. Саме парадигма створення рециркуляційної економіки повинна бути в основі структурно-функціонального забезпечення систем управління відходами в регіонах України. Змістовності системі управління відходами надає їх територіальна збалансованість, що є умовою техногенної безпеки та параметричною базою для впровадження рециклінгових технологій. Запропонований нами коефіцієнт територіальної забезпеченості утилізаційними потужностями дозволяє інтегрально оцінити їхній потенціал і визначити сформовані регіональні диспропорції між утворенням та утилізацією відходів, а отже, пріоритетні напрями вкладання капітальних інвестицій.

Комплексне вирішення проблеми існуючих дисбалансів між відходами та утилізаційними потужностями в Україні передбачає, на наш погляд, реалізацію чотирьох етапів: 1) реконструкція наявних утилізаційних потужностей; 2) техніко-технологічне забезпечення поточної переробки утворених відходів; 3) часткова переробка накопичених відходів поряд із повною переробкою утворених відходів до моменту вичерпання перших; 4) заміна зношених утилізаційних потужностей сучасними, з рециркуляційними технологіями переробки відходів.

Математична формалізація задачі збалансованості системи управління відходами передбачає побудову моделей їх перероблення та, залежно від постановки задачі, визначає або терміни реалізації окреслених етапів, враховуючи наявні інвестиційні ресурси, або обсяг необхідних коштів для забезпечення часових параметрів введення в експлуатацію інноваційних утилізаційних потужностей.

РОЗДІЛ 6. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ТА НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СТАЛОГО ЕНДОГЕННОГО ЗРОСТАННЯ

6.1. Детермінанти модернізації державної регіональної політики в умовах формування моделі сталого ендогенного зростання

Досвід становлення незалежної України довів надзвичайну важливість її державної регіональної політики. Уся новітня історія України, починаючи з етапу формування системи органів влади на різних рівнях управління та трансформації системи розподілу владних повноважень в умовах реалізації реформи децентралізації – це, з одного боку, досить короткий період в історичному профілі державотворення, а з іншого – надзвичайно інтенсивний період реформ, спрямованих на реалізацію пріоритетів розвитку країни, зміцнення демократичних основ її розвитку та розв’язання соціально-економічних та екологічних проблем розвитку окремих територій. Регіональна політика сьогодні виступає як процес формування структурних і параметричних змін регіонального розвитку, реалізація якого має на меті збереження цілісності та єдності держави, зменшення міжрегіональних диспропорцій та створення умов для підвищення якості життя населення.

На сьогодні держава залишається основним розпорядником фінансових ресурсів, що надходять в регіони для стимулювання економічної діяльності на місцях і вирівнювання міжрегіональних диспропорцій.

І хоча центральна влада здійснює послідовні кроки щодо удосконалення державної регіональної політики, залишаються невирішеними низка проблем регіонального розвитку, таких як: значна міжрегіональна диференціація на фоні зростання концентрації економічної активності переважно на рівні великих і середніх міст і посилення диференціації на рівні територіальних громад; наявність депресивних територій, структурна розбалансованість економіки регіонів, низька

інноваційна активність суб'єктів господарювання, низька продуктивність ресурсів, у тому числі людського потенціалу, зростання соціальної напруги тощо.

Ситуація в українських регіонах ускладняється сучасними трансформаційними процесами у розвитку економіки країни, пов'язаними з глобалізаційними викликами, геополітичними та геоекономічними змінами й низькими конкурентними позиціями регіонів України на глобальному ринку, низькою інтенсивністю інтеграційних процесів при формуванні внутрішнього ринку країни, загрозливими тенденціями щодо розвитку опорного каркасу системи розселення через деградацію сільської поселенської мережі, а в останній час нестабільною та загрозливою для української державності політичною ситуацією, що не забезпечує економічного зростання в країні та її регіонах. Крім того, традиційно індустріальні (старопромислові) регіони стикаються з проблемами моноспеціалізації ти низького рівня диверсифікації виробництва, індустріально-аграрні втрачають промисловий потенціал, а аграрні – стикаються з проблемами соціальної депривації населення та консервування депресивних територій. Тому питання ефективності регіональної політики України залишаються надзвичайно актуальними.

Що забезпечить сьогодні стале економічне зростання регіонів? Насамперед – це ефективна державна регіональна політика. Ефективність управління регіональним розвитком в європейській регіональній політиці пов'язують з якістю інституцій управління, своєчасністю та цілеспрямованістю використання ресурсів, узгодженістю та якістю програм і проектів із стратегічними напрямами розвитку регіонів. Так, зокрема, у звітах про згуртованість ЄС (2014 р., 2017 р.) наголошується, що низька якість адміністрування є важливим питанням реалізації регіональної політики. Як зазначають європейські вчені, «витрати на регіональну політику стануть менш ефективними, якщо не буде поліпшення якості уряду»[496].

Тому важливою детермінантою модернізації регіональної політики є *підвищення ефективності системи управління регіональним і місцевим розвитком.*

Питання якості управління регіональним розвитком залежить від ефективності реалізації сучасної реформи децентралізації. На думку

[496]Effects of eu regional policy: 1989-2013. URL: https:////warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2016/twerp_1118_becker.pdf

Я. Жаліло, «очевидним є двосторонній взаємозв'язок між посиленням дієвості територіальних громад та ефективністю регіональної політики. Перше без другого може стати відверто деструктивним, а отже, розбудова сучасної регіональної політики – «ключ» до успішної децентралізації та адміністративно-територіального оновлення країни» [497]. Таким чином, децентралізацію слід розглядати як елемент, етап формування ефективної політики регіонального розвитку[498].

Сьогодні децентралізація спрямована на передання владних повноважень і бюджетів від державних органів влади органам місцевого самоврядування, завдяки чому місцева влада отримує більше прав у використанні власного потенціалу та ресурсів для вирішення проблем місцевого розвитку. Загалом децентралізація є інструментом, який стимулює і створює умови для економічного зростання територій та покращення рівня життя населення[499].

Нарощення потенціалу територій внаслідок впровадження реформи децентралізації не має нівелювати значення регіонального рівня управління, а, навпаки, має сприяти розширенню взаємодії регіонального та місцевого рівнів управління в межах реалізації регіональних проектів, інформаційно-комунікаційної підтримки реалізації проектів місцевого розвитку, а також у сфері залучення інвесторів, розбудови інфраструктурних об'єктів і мережевих взаємодій. До того ж регіональний рівень управління залишається основним суб'єктом у забезпеченні вертикальних і горизонтальних взаємодій, в тому числі у сфері регіонального планування (під час розроблення регіональних стратегій та схем просторового планування областей).

Регіоналізація та децентралізація стали провідними у забезпеченні ефективної регіональної політики й у світовій практиці. В Україні в реаліях сучасних реформ, зокрема адміністративно-фінансової децентралізації, відбувається переосмислення політики регіонального розвитку крізь призму пріоритетів і механізмів реалізації саме цієї реформи, що

---

[497] Нова регіональна політика для нової України: аналітична доповідь. К.: Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 36 с.

[498] Жаліло Я. В. Про принципи сучасної політики регіонального розвитку. URL: https://dt.ua/macrolevel/pro-principi-suchasnoyi-politiki-regionalnogo-rozvitku-281358_.html

[499] Механізми реалізації регіональної політики: оцінка ефективності та напрями удосконалення: монографія / за ред. Шульц С. Л. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2018. 221 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

позначається на розширенні об'єктно-суб'єктного переліку учасників процесу управління регіональним розвитком, можливостей ефективного використання ресурсів територій та вибору стратегічно важливих для регіонів пріоритетів інвестування. Реформа децентралізації сприятиме також унеможливленню точкового концентрування заходів державної регіональної політики. За цих умов необхідним є забезпечення системності управлінських впливів, взаємоузгодженості повноважень та їх ресурсного забезпечення, а також посилення відповідальності регіональної та місцевої влади. Однак при цьому слід враховувати і те, що ефективність локальних процесів не завжди сприятиме ефективності регіональних через ризик загострення центрально-периферійних відносин і концентрування економічної активності переважно на рівні обласних центрів, великих і середніх міст, а також стагнацію територій з нижчим потенціалом розвитку, неможливість вирішення або консервації проблем, які потребують значних ресурсів. Тому державна регіональна політика в умовах реформи децентралізації має забезпечити регіональну конвергенцію, тобто *зменшення міжрегіональних і внутрішньорегіональних дисбалансів.*

Проблема просторової нерівномірності розподілу економічної активності регіонів зберігає свою актуальність. Проте впродовж 2013-2017 рр. просторовий розподіл економічної активності характеризується зміною лідерів й аутсайдерів міжрегіонального рейтингу, що підтверджує аналіз економічної щільності регіонів. Ізолінії економічної щільності регіонів демонструють, що за умов збереження кількості центрів локалізації найвищої економічної активності відбувається переформатування конфігурації зон локалізації економічної активності на сході країни внаслідок втрати економічного потенціалу Донецької та Луганської областей. Водночас відмічаємо зменшення диференціації між трьома центрами концентрації економічної активності (рис. 6.1).

Вирішення проблеми міжрегіональних диспропорцій, як свідчить досвід реалізації регіональної політики в Україні впродовж років незалежності, здійснюється шляхом залучення інструментів вирівнюючого та стимулюючого характеру. Водночас обсяги фінансування інструментів вирівнювання регіонального розвитку перевищують обсяги фінансування стимулюючих інструментів реалізації державної регіональної політики (рис. 6.2).

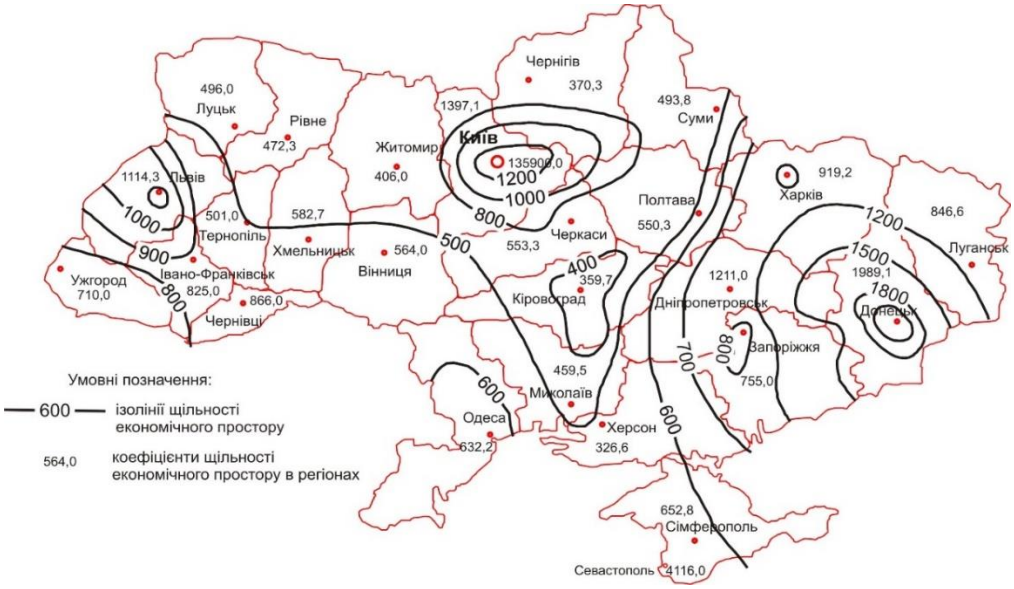

а) 2013 р.

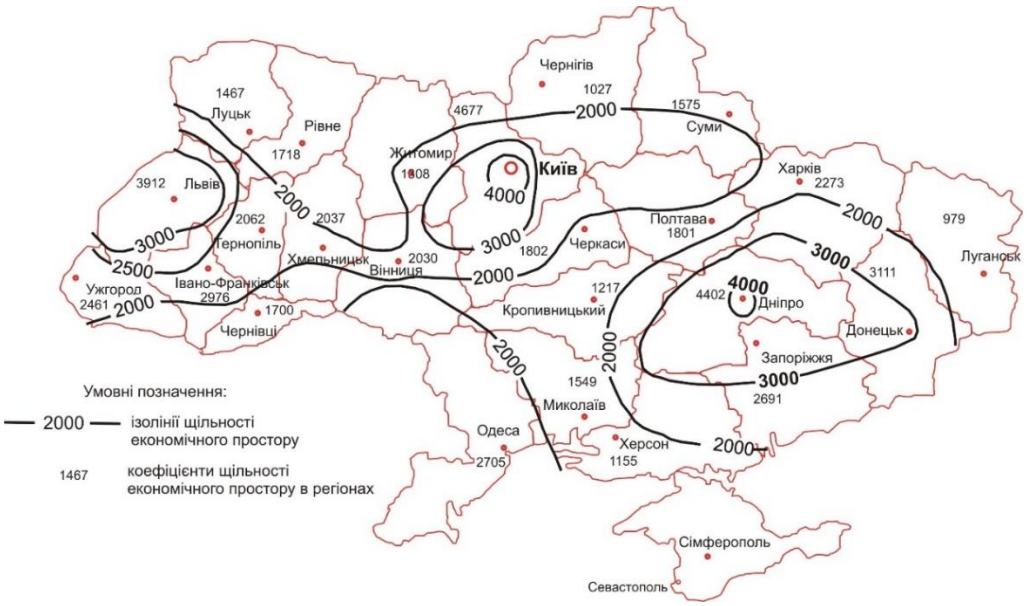

б) 2018 р.

Рис. 6.1. ***Картографічна схема економічної щільності регіонів***

Джерело: авторська розробка.

6.1. Детермінанти модернізації державної регіональної політики в умовах формування моделі сталого ендогенного зростання

Як бачимо, обсяги фінансування інструментів вирівнювання регіонального розвитку перевищують обсяги фінансування стимулюючих інструментів реалізації державної регіональної політики. Це співвідношення є найменшим у Донецькій та Луганській областях, а нижчі значення співвідношення характерні для більш розвинених регіонів (Дніпропетровської, Київської, Полтавської та Харківської областей), що зумовлено більшими, ніж у менш розвинених регіонах, надходженнями державних капітальних інвестицій.

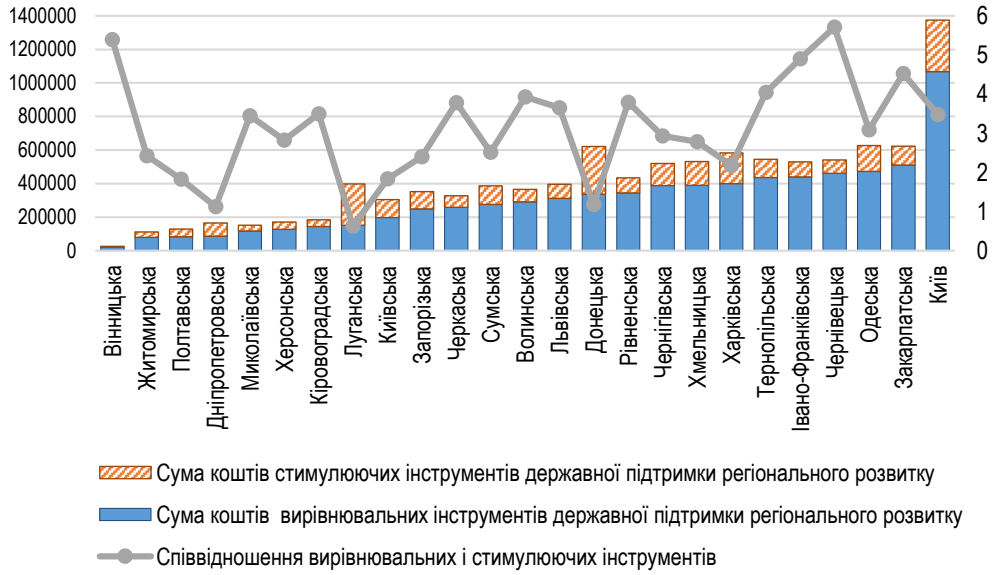

Рис. 6.2. ***Співвідношення інструментів вирівнювання та інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, 2018 р.***

Джерело: складено за[500]

В умовах реалізації реформи адміністративно-фінансової децентралізації відбувається зростання ролі фінансових інструментів регулюючого впливу держави. Зростання вагомості фінансових інструментів реалізації регіональної політики доводить і досвід реалізації регіональної політики країн ЄС. Так, якщо у 1994-1999 рр. Європейським фондом регіонального розвитку (ERDF) як фінансові інструменти були використані 300 млн євро, то у 2007-2013 рр. обсяги коштів на підтримку регіонального

[500] Регіони України 2018 рік: стат. зб. / за ред. І. Є. Вернера. Ч. 2. Київ: Державний комітет статистики України, 2018. С. 16, 168; Бюджет України 2017: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. С. 11.

розвитку становили 12 млрд євро, а вже у 2014-2020 рр. держави-члени ЄС планують освоїти з різних фондів 20 млрд євро[501].

Згідно з результатами європейських експертних досліджень, якщо частка трансфертів у ВВП перевищує 1,4% (у 2010-2012 рр. це порогове значення становило 4%), то це є свідченням того, що державні інвестиції не сприяють підвищенню продуктивності економіки, а якість державного управління залишається низькою[502]. В Україні цей показник значно перевищує європейські значення. Так, у 2013 р. частка трансфертів у ВВП становила 8%, а у 2017 р. – 9,1%. При цьому коефіцієнт концентрації базових дотацій зменшився у 2017 р. порівняно з 2014 р. з 0,31 до 0,24, що засвідчує тенденцію до збільшення рівномірності їх розподілу[503]. Вважається, що більш рівномірний розподіл має покращити конвергенцію територій. Однак, на нашу думку більш рівномірний розподіл вирівнюючого сегменту фінансової підтримки розвитку територій не сприяє розвитку територій з особливими проблемами. У цьому контексті слід відзначити, що сучасний вектор регіональної політики ЄС спрямований на зменшення диспропорційності не тільки шляхом підвищення ресурсної продуктивності територій, а й через сприяння інноваційному розвитку прикордонних та відсталих регіонів. В усій Європі національні регіональні політики акцентують увагу на балансі між досягненням цілей економічної ефективності, результатом чого є економічне зростання та підвищення конкурентоспроможності всіх регіонів, та цілями соціальної справедливості через підтримку розвитку та реструктуризації у відсталих регіонах[504]. У цьому контексті для підвищення ефективності державної регіональної політики України вкрай важливими є два аспекти: підтримка розвитку депресивних територій та територій територіальних громад, які внаслідок об’єднання не мають перспектив щодо нарощення економічного потенціалу.

---

[501]Financial instruments in practice: uptake and limitations. URL: https://strathprints.strath.ac.uk/65332

[502]Rodriguez-Pose A., Garcilazo E. Quality of Government and the Returns of Investment: Examining the Impact of Cohesion Expenditure in European Regions. *OECD Regional Development Working Papers*. 2013/12. URL: http://dx.doi.org/10.1787/5k43n1zv02g0; Becker S. O., Eggert P. H., von Ehrlich M. Effects of EU Regional Policy: 1989-2013. URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/workingpapers/2016/twerp_1118_becker.pdf

[503] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/; Бюджет України 2017: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2018. С. 11.

[504] Beyond Brexit: Reshaping policies for regional development in Europe November. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/pirs.12351

6.1. Детермінанти модернізації державної регіональної політики в умовах формування моделі сталого ендогенного зростання

Якщо перший пов'язаний з необхідністю визначення критеріїв депресивності та вибором інструментів підтримки розвитку саме цих територій, то другий потребує вирішення в межах реалізації подальших етапів реформи децентралізації. Ситуація, що склалась, свідчить про те, що є розуміння необхідності удосконалення Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» у частині зміни критеріїв виділення таких територій, особливостей надання цього статусу та інших правових аспектів регулювання розвитку цих територій. Розвиток депресивних територій потребує фінансового ресурсу держави, чітко визначеного механізму державних дотацій. В умовах дискусійності розподілу субвенції на соціально-економічний розвиток (так званої «політичної субвенції»), саме вона може бути спрямована на розвиток депресивних територій, але за наявності чіткого механізму її надання.

Додамо, що за умови прийняття нової редакції Закону України «Про стимулювання регіонального розвитку» необхідно забезпечити його узгодженість з положеннями інших законодавчих актів у сфері реалізації державної регіональної політики, зокрема Закону України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), щодо використання регіональних угод як важливого інструменту державної регіональної політики.

Вирішенню проблем депресивних територій сприятимуть реалізація урядової Концепції розвитку гірських територій українських Карпат на 2019-2027 роки та прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сталого розвитку та створення нових робочих місць у гірських та високогірних населених пунктах». Ним передбачено низку заходів щодо берегоукріплення, водопостачання та будівництва очисних споруд, розбудови транспортної та соціальної інфраструктури, розвитку бізнесу, підвищення рівня зайнятості, покращення екологічної ситуації тощо.

Отже, *формування ефективної антидепресивної політики* – це ще один важливий напрям нової державної регіональної політики, що потребує конструктивних дій в частині правового та ресурсного забезпечення.

Підвищення ефективності системи управління регіональним розвитком вимагає розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку, зокрема мережі агенцій регіонального розвитку (АРР). Створення цих інституцій не є новим кроком для України. Однак процес їх створення впродовж багатьох років був стихійним, про що свідчить утворення низки

громадських організацій під зазначеною назвою та відсутність чіткого бачення функцій та механізму їх функціонування. У 2016 р. постановою уряду схвалено Типове положення про агенцію регіонального розвитку. Тепер кожен регіон має можливість створити неприбуткову небюджетну установу, яка допомагатиме місцевій владі втілювати регіональну стратегію розвитку і здійснювати заходи, передбачені планом з її реалізації. Профільним міністерством розроблено проект змін до законодавства, які мають спростити процес створення агенцій регіонального розвитку та підвищити ефективність їхньої діяльності, зокрема щодо розширення кола засновників агенцій, визначення джерел фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності агенцій, можливості надавати платні послуги з питань, що належать до функцій агенцій, законодавчого визначення функцій агенцій у сфері державної регіональної політики[505].

Перспективи розвитку АРР вбачаємо у: збільшенні їх ролі в процесі реалізації регіональних стратегій; налагодженні їх реальної співпраці з обласними державними адміністраціями, в тому числі шляхом фінансування їх операційної діяльності; розширенні спектру послуг, зокрема розроблення проектів, у тому числі міжрегіональних. Реалізація останніх може слугувати прикладом мережевих взаємодій в системі управління регіональним розвитком.

Удосконалення державної регіональної політики в умовах сьогодення потребує посилення її стратегічної функції. А це вимагає забезпечення *системності та підвищення ефективності стратегічного планування регіонального розвитку,* що також сприятиме підвищенню рівня прогнозованості змін, продуктивності використання ресурсів територій та якості управління регіональним розвитком загалом. Досвід реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (далі – Стратегія 2020) вказує на низку проблемних моментів, зокрема в частині моніторингу її реалізації, зокрема:

– недосконалість системи індикаторів реалізації цілей стратегії через неможливість отримання прогнозних значень кількісних показників. Так, наприклад, індикатор «Кількість адміністративно-територіальних одиниць, що мають схеми планування територій області, районів» (ціль 2) не може бути прогнозованою, а наявна інформація щодо забезпечення схемами

[505] Для кожної області ефективна агенція регіонального розвитку – це вже необхідність. URL: http://www.minregion.gov.ua/press/news/dlya-kozhnoyi-oblasti-efektivna-agentsiya-regionalnogo-rozvitku-tse-vzhe-neobhidnist-v-yacheslav-negoda

планування територій не відображає реальний стан речей;

– неможливість відстеження кількісних показників за індикатором «Частка проектів регіонального розвитку, що фінансуються з Державного бюджету та відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, стратегіях розвитку регіонів та у планах заходів з їх реалізації»;

– відсутність порядку представлення результатів моніторингу, в тому числі через оприлюднення його результатів.

Негативним аспектом реалізації Стратегії 2020 року є низький відсоток проектів, які відповідають визначеним у ній та регіональних стратегіях стратегічним пріоритетам. Розроблення державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій до 2027 року регламентують чіткі часові та змістовні вимоги, зокрема в частині послідовності розроблення національної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій. Так, розроблення проекту регіональної стратегії має починатися не пізніше ніж за 15 місяців до завершення строку реалізації чинної регіональної стратегії, а проект регіональної стратегії подаватись на затвердження Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським радам не пізніше ніж через 6 місяців після затвердження державної стратегії регіонального розвитку України. Зараз розроблення Державної регіональної стратегії на період до 2027 року відбувається паралельно із розробленням регіональних стратегій, що унеможливлює врахування пріоритетів стратегічного документа національного рівня.

Окрім традиційного врахування регіональної ідентичності, розроблення стратегій і визначення стратегічних цілей має, відповідно до низки розроблених нормативно-правових документів (Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), Постанова КМУ від 14.11.2018 р. № 959 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами КМУ від 11 листопада 2015 р. № 931 і 932», наказ Мінрегіону від 27.12.2018 р. № 373 «Про внесення змін до наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31 березня 2016 року N 79»), базуватись на трьох методологічних підходах: інтеграційному, який передбачає поєднання секторальної (галузевої), територіальної (просторової) та управлінської складових державної регіональної політики; гендерному, в основу якого закладено принцип гендерної рівності із залученням представників суб’єктів регіонального розвитку, що дозволяють врахувати інтереси різних

груп населення у різних сферах життєдіяльності на регіональному рівні; смарт-спеціалізації, що передбачає аргументоване визначення суб'єктами регіонального розвитку в межах регіональної стратегії окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал, ураховуючи конкурентні переваги регіону, та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні[506].

Зазначимо, що стратегії розумної спеціалізації (S3) в країнах-членах ЄС є важливою частиною стратегічного спрямування витрат ЄС на регіональний розвиток, а їх наявність є обов'язковою умовою для підтримки регіональних інновацій.

Смарт-спеціалізація розглядається в зазначеній вище методиці як інструмент урахування регіональних особливостей, застосування якого сприятиме оновленню спеціалізації економіки регіонів завдяки розвитку інноваційних та екологосприятливих (але нетрадиційних для певних регіонів) видів економічної діяльності та стартап-індустрій задля створення нового інноваційного бізнесу, а також модернізації традиційних секторів економіки регіонів.

Суттєво впливають на вибір стратегічних цілей соціально-економічного розвитку регіонів соціальні тенденції, зокрема зростання демографічного навантаження та старіння населення. За цих обставин довгострокове планування має враховувати ці тенденції і спрямовуватись на забезпечення соціальної справедливості, тобто на врахування різних аспектів розвитку людського капіталу та створення рівних умов проживання населення.

Урахування окреслених вище підходів забезпечить диференційований підхід до визначення перспектив розвитку кожного з регіонів і пріоритетів структурної трансформації економіки їхніх регіонів.

Стратегічні документи загальнонаціонального та регіонального рівня мають враховувати інтегруючу роль міст, які є центрами економічного та соціального розвитку регіонів за рахунок продукування інноваційних продуктів, концентрації інноваційномістких видів економічної діяльності. З огляду на ключову роль великих міст у забезпеченні економічного зростання регіонів, *новий імператив регіональної політики полягає у забезпеченні узгодженості міської та регіональної політики.*

---

[506] Про внесення змін до наказу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 31 березня 2016 року N 79: наказ Мінрегіону від 27.12.2018 р. № 373. URL:https://zakon.rada.gov.ua/go/z0082-19

6.1. Детермінанти модернізації державної регіональної політики в умовах формування моделі сталого ендогенного зростання

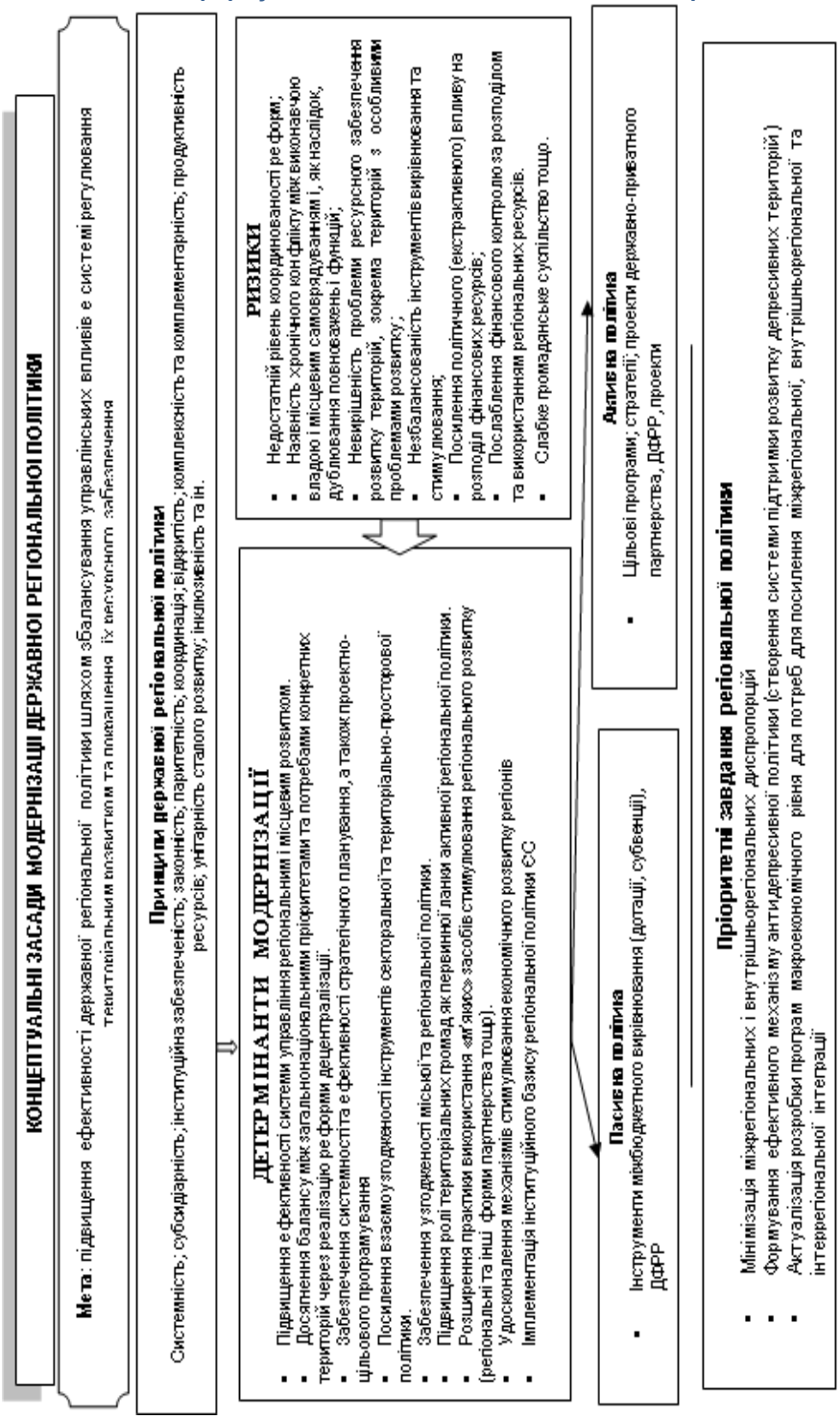

Рис. 6.3. Концептуальні засади модернізації державної регіональної політики

Джерело: авторська розробка.

Крім того, державна стратегія регіонального розвитку має орієнтуватись на реалізацію політики інтеграції, зокрема на субнаціональному та субрегіональному рівнях, поєднавши при цьому ресурси та інституційні можливості національних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади, а також представників приватного сектору щодо вирішення спільних проблем розвитку. Інтеграційний підхід є важливим і для розроблення місцевих стратегій, зокрема стратегій розвитку ОТГ, оскільки йдеться про поєднання внутрішніх матеріально-фінансових ресурсів для вирішення їх спільних соціально-економічних проблем. Дещо інший ракурс має інтеграційний підхід до розроблення стратегій, якщо йдеться про поєднання процесу планування регіонального розвитку з плануванням територіального (просторового) розвитку та стратегічним плануванням розвитку секторів економіки.

Змістовне наповнення реформ у сфері модернізації державної регіональної політики регіональної політики відображають концептуальні засади модернізації державної регіональної політики представлені на рис. 6.3.

Отже, модернізація державної регіональної політики потребує:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики шляхом забезпечення узгодженості, з одного боку, базового законодавства регіональної політики та законодавчих актів у сфері інвестиційної діяльності, просторового планування, фінансового та ресурсного забезпечення, а з іншого – гармонізації існуючих та новостворених інструментів державної підтримки регіонального розвитку;

– удосконалення фінансового забезпечення реалізації державної регіональної політики шляхом підвищення ефективності використання коштів ДФРР для забезпечення стабільного, заздалегідь спланованого та цільового використання цих коштів та оптимізації критеріїв надання фінансової допомоги, а також спрямування частини коштів Фонду на реалізацію загальнодержавних цілей у сфері регіонального розвитку та стимулювання розвитку проблемних територій локального рівня;

– покращення вертикальної координації політики між різними рівнями державної влади і місцевого самоврядування та горизонтальної інтеграції всіх секторальних політик, що сприятиме отриманню синергетичного ефекту від їх реалізації. У цьому контексті вкрай важливими стають питання врахування ролі міст у формуванні регіональної політики та створення умов для розвитку мережевих форм економічних взаємодій на міжрегіональному рівні;

– удосконалення регіонального стратегування шляхом імплементації методологічних підходів, що використовують європейські країни для визначення стратегічних цілей розвитку регіонів та галузей спеціалізації економіки, а також удосконалення моніторингу та фінансового забезпечення плану заходів з реалізації стратегій. Відзначимо, що конкретизація стратегічних пріоритетів державної та регіональних стратегій розвитку в умовах формування моделі сталого економічного зростання вимагає пошуку нових джерел зростання продуктивності використання природно-ресурсного, матеріально-технічного та людського потенціалів регіонів;

– розроблення нормативно-правових засад антидепресивної регіональної політики в частині визначення критеріїв виділення «проблемних територій» та механізмів організаційно-ресурсної підтримки їх розвитку.

6.2. Стратегування розвитку регіонів на засадах цілеорієнтованого підходу

У сучасних умовах відбувається зміна підходів до формування та реалізації політики регіонального розвитку як на національному, так і регіональному рівнях. Здійснення трансформацій в зазначеному напрямі неможливі без комплексного бачення реформ з чітко визначеними пріоритетами та дієвими механізмами імплементації, спрямованими на єдність української території. Важливим при цьому є також забезпечення стабільного і передбачуваного виконання задекларованих цілей на засадах узгодження інтересів і засобів їх досягнення.

В Україні упродовж значного періоду регіональна політика формувалась на централізованому підході перерозподілу ресурсів від більш розвинених до менш розвинених регіонів та домінуванні галузевих практик над територіальними, що не дозволяло повною мірою виявити та реалізувати прихований та недооцінений потенціал розвитку регіонів. У 2015 р. Законом України «Про засади державної регіональної політики»[507] започатковано концептуальні основи до формування та реалізації нової

[507] Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5.02.2015 р. № 156-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19

регіональної політики, спрямованої на соціальні, економічні, екологічні, гуманітарні та інших позитивні зміни у регіонах.

На сучасному етапі основними документами в частині планування регіонального розвитку на національному та місцевому рівнях є Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року; План заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України; регіональні стратегії розвитку; плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку; інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів.

Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року передбачає три стратегічні цілі розвитку:

1) підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів;

2) територіальна соціально-економічна інтеграція й просторовий розвиток;

3) ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку[508].

Євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність врахування європейських підходів до формування та реалізації національної регіональної політики. Основою для розвитку держав-членів ЄС та їхніх регіонів слугує Стратегія «Європа 2020», яка базується на трьох цілях:

1) розумне зростання – знання та інновації;

2) стале зростання – ефективне використання ресурсів;

3) інклюзивне зростання – соціальна та територіальна згуртованість[509].

Таким чином, слід констатувати той факт, що під час розроблення державної стратегії регіонального розвитку враховано європейські засади до формування регіональної політики на національному рівні: по перше, розвиток конкурентоспроможності регіонів, ураховуючи ендогенний потенціал регіонів України; по друге, зниження диспропорційності розвитку регіонів, ураховуючи соціальну та економічну згуртованість регіонів; по третє, ефективне використання фінансових ресурсів.

Однак слід зауважити, що європейська практика свідчить про зміщення акцентів зі стимулювання розвитку виключно окремих регіонів та згладжування диспропорцій регіонального розвитку до фокусування на

---

[508] Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 р. № 385. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF

[509] A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 2010. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN

виявленні спільних рис регіонів у соціально-економічному розвитку. Вдалим європейським прикладом формування та реалізації регіональної політики, яка вказує на важливість макрорегіонального розвитку, є Програма «Розвиток Східної Польщі». Основною стратегічною метою Програми було пришвидшення темпів соціально-економічного розвитку Східної Польщі, враховуючі ключові аспекти політики сталого розвитку. Програма реалізовувалась на національному рівні і включала проекти, які були корисними для всіх п'яти регіонів Східної Польщі[510].

Основними новаціями нової регіональної політики є інтегрований підхід (відповідно до Методології інтегрованого планування регіонального розвитку в Україні[511]) формування та реалізації державної регіональної політики, який передбачає поєднання секторальної (галузевої), територіальної (просторової) та управлінської складових. Важливість законодавчого закріплення такого підходу потребує оцінювання реальних можливостей його практичного втілення. Комплексне оцінювання інструментів фінансування заходів регіональної політики є важливим з погляду як оцінювання можливостей досягнення стратегічних цілей розвитку регіону, так і забезпечення реалізації інтегрованого підходу. Не менш важливою є потреба синхронізації чинних стратегій регіонального розвитку як у напрямі узгодження з державною стратегією регіонального розвитку, так і в частині узгодження регіональних стратегій між собою.

Для стимулювання розвитку областей Карпатського регіону затверджено стратегії регіонального розвитку на 2016-2020 рр. Порівняння стратегічних орієнтирів розвитку областей Карпатського регіону (рис. 6.4) дало змогу зробити такі висновки:

– усі області Карпатського регіону серед стратегічних цілей у тій чи іншій інтерпретації визначають розвиток людського потенціалу;

– «розвинуте село» та «конкурентоспроможність» як стратегічну ціль розвитку регіону декларують три області;

– «безпека довкілля» є стратегічно важливою для Закарпатської та Чернівецької областей;

---

[510] Operational Programme Development of Eastern Poland. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2007-2013/poland/operational-programme-development-of-eastern-poland

[511] Методологія планування регіонального розвитку в Україні. URL: http://green.ucci.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/1_METODOLOG_YA_PLANUVANNYA_REG_ONALNOGO_ROZVYTKU.pdf

– Івано-Франківська та Львівська області серед стратегічних орієнтирів визначають розвиток «туризму»;

– Львівська область – «відкриті кордони», Івано-Франківська область – «стійкий розвиток».

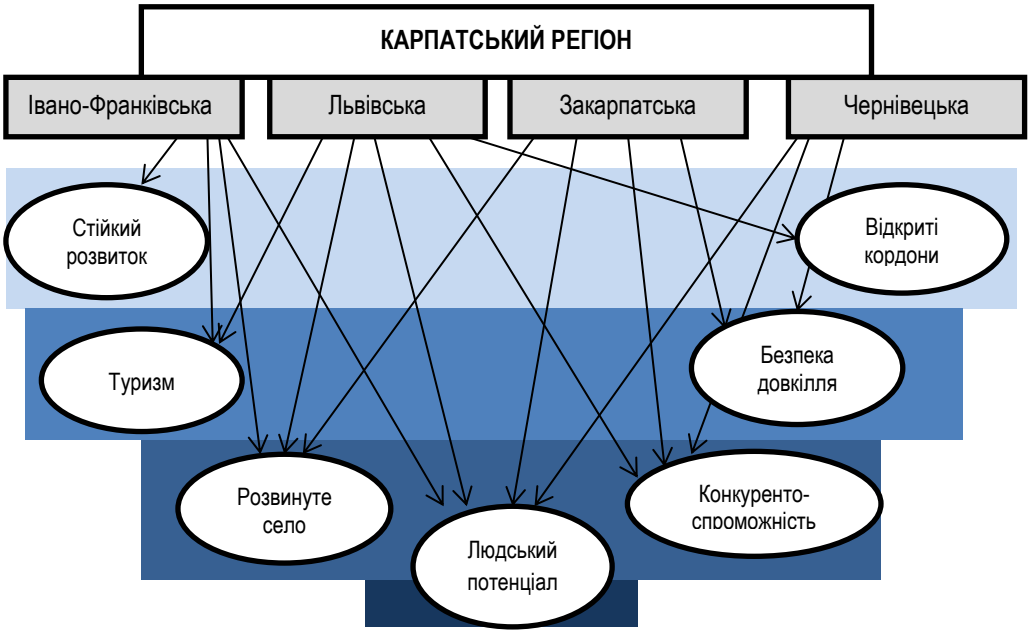

Рис. 6.4. ***Спільні та відмінні стратегічні цілі регіонального розвитку областей Карпатського регіону***

Джерело: складено за[512].

Таким чином, при розробленні стратегій регіонального розвитку стратегічні орієнтири розвитку областей Карпатського регіону на період до 2020 року більшою мірою узгоджені з цілями Стратегії 2020 та пріоритетами їх розвитку.

Разом з тим слід зауважити, що декларативно усі стратегії

[512] Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf; Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/region-base?NID=30; Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/05/146_dod_Strategiya_2020.pdf; Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/region-base?NID=61

регіонального розвитку областей Карпатського регіону зосереджені на розвитку їхнього потенціалу, однак якщо проаналізувати плани заходів з виконання стратегій регіонального розвитку, можна констатувати, що обрані стратегії регіонального розвитку областей Карпатського регіону спрямовані на усунення існуючих слабких сторін.

Варто звернути увагу і на той факт, що більшість проектів Плану заходів з реалізації стратегії розвитку областей із самого початку були нереалістичними, що підтверджується:

– по-перше, необґрунтовано завищеною кількістю заходів Плану, як наслідок, відсоток реалізованих проектів від загальної кількості передбачених планами заходів по Україні становив 33%; яскравим прикладом є Чернівецька область, де рівень виконання Плану заходів у 2016 р. становив лише 22,5% (рис. 6.5);

– по-друге, відсутністю фінансування за багатьма проектами й програмами, що зумовлено прогалинами ще на етапі розроблення та затвердження цільових програм регіонального розвитку;

– по-третє, спрямуванням фінансових ресурсів і впровадженням проектів, що не визначають конкурентні переваги, а усувають недоліки чи слабкі сторони розвитку регіону.

Рис. 6.5. ***Стан виконання планів заходів з реалізації стратегій регіонального розвитку, 2016 р.***

Джерело: складено за[513].

[513] Державна регіональна політика та стратегічне планування регіонального розвитку – як забезпечити стабільне та прогнозоване фінансування. Матеріали круглого столу

Новою концептуальною основою у плануванні розвитку регіонів є концепція смарт-спеціалізації (Smart Specialisation), яка широко імплементується країнами Європейського Союзу. Базуючись на інноваційних стратегіях регіонального розвитку, розроблених окремими регіонами, концепція смарт-спеціалізації покликана сприяти відкриттю нових підприємств, включених у міжнародні ланцюги вартості, уникненню фрагментації зусиль у частині підтримки інновацій та широкому залученню усіх зацікавлених осіб до процесів регіонального розвитку.

Важливою відмінністю концепції смарт-спеціалізації від попередніх засад розвитку регіонів є відхід від стимулювання лише галузей чи секторів до підтримки більшою мірою процесу діяльності, а саме конкретних технологій або технологічних комплексів, специфічних (унікальних) можливостей, природних активів тощо. При цьому, розробляючи стратегії регіонального розвитку, основний акцент спрямовують на конкурентні переваги регіону та його інноваційний потенціал.

Враховуючи ці міркування, основними перевагами регіональних інноваційних стратегій смарт-спеціалізації є:

– зосередження державних ресурсів на пріоритетах і потребах інноваційного розвитку;

– інтенсифікація приватних інвестицій в науково-дослідну роботу;

– всебічне врахування можливостей, конкурентних переваг і потенціалу регіону як у міжрегіональному, так і міжнародному вимірі;

– залучення ключових стейкхолдерів до прийняття інноваційних рішень і напрямів інноваційного розвитку;

– визначення результатів реалізації стратегії на основі розробленої системи моніторингу та оцінки[514].

Важливе місце в концепції смарт-спеціалізації відведено саме розробленні стратегій регіонального розвитку, зокрема визначено шість ключових етапів їх розроблення на основі смарт-підходу (табл. 6.1).

Українська практика свідчить про використання європейського досвіду стратегування регіонального розвитку. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 11.11.2015 р. № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації,

---

Департаменту з питань регіонального розвитку. URL: https://www.slideshare.net/CSIUKRAINE/ss-72406913

[514] Ortega Argiles R., McCann P., Perianez-Forte I., Cervantes M., Larosse J., Sanchez L. Innovation-driven growth in regions: the role of smart specialization. Paris: OECD/ODCE, 2013. 202 p.

а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів»[515] визначено механізм розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації на засадах смарт-спеціалізації.

Таблиця 6.1

Етапи розроблення стратегій на основі смарт-підходу

№ етапу	Назва етапу	Коротка характеристика етапу
1	**Регіональний потенціал для інновацій**	Детермінація конкурентних переваг регіону, унікальних за своїм змістом, а також визначення інновацій, які зможуть забезпечити найбільш відчутний ефект у найкоротші строки
2	**Залучення зацікавлених сторін**	Залучення ключових учасників, що мають відношення до процесу смарт-спеціалізації (влада, бізнес, наука, інвестори, громадський сектор тощо), налагодження ефективної комунікації між ними та урахування їхніх експертних оцінок
3	**Візія розвитку регіону**	Розроблення спільного бачення потенціалу та економічного розвитку регіону на основі підходу «знизу-вгору», враховуючи його міжрегіональне та міжнародне позиціонування
4	**Визначення цілей**	Вибір пріоритетів і спрямування інвестицій в проекти, що мають потенційно найбільший вплив на регіональну економіку, врахування при розробленні стратегії розвитку регіону сильних сторін, визначення найбільш інноваційних пріоритетів
5	**План дій та дорожні карти**	Включення існуючих програм та інструментів на основі доказів їх ефективності та актуальності для пріоритетних сфер, включення нових інструментів, обґрунтованих відповідно до їх внеску в цілі загальної стратегії
6	**Моніторинг та оцінка**	Формування системи моніторингу на предмет досягнення запланованих цілей, ефективності використання фінансових ресурсів та оцінювання в частині з'ясування наслідків прийнятих заходів та отриманих ефектів

Джерело: складено за [516].

Вказаний порядок визначає сутність підходу як «аргументоване визначення суб'єктами регіонального розвитку в рамках регіональної стратегії окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні»; принципи розроблення регіональних

[515] Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: постанова Кабінету Міністрів від 11.11.2015 р. № 932. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF

[516] Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3): The steps. URL: http://know-hub.eu/knowledge-base/videos/research-and-innovation-strategies-for-smart-specialisation-ris3-the-steps.html#concept

стратегій (інноваційна спрямованість, відкритість, паритетність, координація, доповнюваність, диверсифікація, вузька спеціалізація); необхідні елементи вказаних стратегій; загальні параметри проведення моніторингу та оцінки їх результативності реалізації і виконання планів заходів[517].

У межах стратегування регіонального розвитку на новій концептуальній основі у трьох регіонах (Харківська, Закарпатська та Черкаська області) реалізовано пілотні проекти запровадження смарт-спеціалізації промисловості – розроблено проект методики розвитку кластерів і визначення смарт-спеціалізацій регіонів[518]. Варто вказати, що зазначені регіони уже приєднались до європейської платформи смарт-спеціалізації (Smart Spesialisation Platform), яка надає методичні матеріали та практики формування стратегій на основі смарт-підходу, сприяє взаємному навчанню та забезпечує доступом до відповідних даних і, що найбільш вартує уваги, сприяє можливості залучення міжнародних інвесторів до розвитку регіону[519].

Отже, використання європейських підходів до формування та реалізації державної політики регіонального розвитку, спрямованої на розумне, інклюзивне та стале зростання, свідчить про трансформацію підходів до розвитку регіонів. Позитиви комплексного бачення державної політики регіонального розвитку в Україні супроводжуються відсутністю забезпечувальних основ соціальної та економічної згуртованості регіонів. Враховуючи зазначене, одним із дієвих напрямів формування та реалізації нової регіональної політики має стати фокус на розвиток макрорегіонів, до яких належить і Карпатський регіон.

Стратегічні цілі розвитку регіонів на період до 2020 року узгоджені з цілями державної стратегії регіонального розвитку. Разом з тим необхідність виявленням так званих «точок росту», які активізують процес використання власного інноваційного потенціалу та економічне зростання регіону, потребують більшої пріоритетизації стратегічних орієнтирів їх розвитку. Отже, формування нових стратегій регіонального розвитку регіонів повинно базуватись на концепції смарт-спеціалізації. При цьому

---

[517] Там само.

[518] Звіт про діяльність Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 2018 р. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5ab7e1e4-e9a5-4c0c-b53a-69d1788c327a&tag=ZvitiProDiialnist

[519] European Commission Smart Spesialisation Platform. URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/home

нагальною є потреба у підвищенні рівня культури стратегічного планування, спрямованого на реалістичність плану заходів з реалізації стратегії регіонального розвитку з чітким визначенням організаційних, фінансових та інших моніторингових параметрів.

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України

В основі сталого ендогенного зростання складних соціально-економічних систем, зокрема регіональних, – якісне формування та ефективне використання передусім внутрішніх факторів виробництва, серед яких одне з визначальних місць відводиться чиннику праці, ресурс якого забезпечується людським капіталом. Зі свого боку, на становлення і розвиток людського капіталу впливають численні фактори та умови, серед яких засадничим є становлення середовища соціальної безпеки як комплексної, цілісної та постійно діючої системи, орієнтованої на забезпечення гідного та якісного рівня життя всіх верств і прошарків населення, належного соціального захисту, підтримки та допомоги.

Зміцнення соціальної безпеки регіону передбачає узгодження інституційно-правових, соціально-економічних, політичних, суспільно-гуманітарних, інформаційно-психологічних та інших умов, які скеровують процеси в необхідне русло, забезпечують дію необхідних «запобіжників» появи, розвитку і негативного впливу ризиків і загроз соціальної дестабілізації, послаблення базисних характеристик соціально-гуманітарного розвитку з подальшою проекцією на погіршення людського капіталу. З огляду на це регіональна політика зміцнення соціальної безпеки має повноцінне право вважатися одним з домінантних напрямів (поряд із економічним та екологічним) регулювання й забезпечення сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах децентралізації.

Натомість невирішені соціальні проблеми на сучасному етапі розвитку регіонів України, підсилені різко негативними та гострими наслідками військової та політичної нестабільності, супроводжуються глибокими соціально-економічними протиріччями та загостренням

масштабних соціальних загроз, що негативно позначається на формуванні передумов для їх сталого ендогенного зростання.

Актуальність проблеми посилюється й тим, що як у державі загалом, так на регіональному та місцевому рівнях політика соціальної безпеки реалізується лише фрагментарно, не системно і не комплексно, без достатнього науково-прикладного обґрунтування та дотримання базових принципів економічно та соціально розвинених держав. Як наслідок, у соціальній сфері регіонів України накопичуються негативні явища й тенденції, які виявляються у критичних деформаціях соціального, а відтак – економічного розвитку (з формуванням загроз депопуляції, нарощуванням екологічних проблем), соціальної структури, соціально-культурній деградації та слабкій соціальній захищеності людини.

Зміна ситуації, формування та реалізація моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України об’єктивно потребує глибокого дослідження на засадах системного підходу у функціональних сферах, розвитку базових видів економічної діяльності, зайнятості населення, міграційної та демографічної безпеки.

Окрім того, уточнення вітчизняних соціальних стандартів у процесі євроінтеграції, просторово-структурна зв’язаність і вирівнюваність елементів формування та розвитку соціальної безпеки регіонів держави є необхідною умовою модернізації та осучаснення економіки, формування системи соціальної захищеності особи за європейськими підходами, принципами й нормами, дестабілізація якої може призвести до суттєвих негативних соціальних, а в подальшому – економічних наслідків для територій.

Усе це актуалізує проблему формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України в умовах децентралізації, у тому числі на засадах конвергенції з європейськими принципами стандартів соціального забезпечення, функціонування й розвитку економіки.

Позитивно, що сьогодні в центрі наукових дискусій опинилися складні теоретико-методологічні та прикладні проблеми управління соціально-економічними процесами на базі ефективної соціальної політики, стратегічного розвитку соціальної сфери, дотримання балансу та захищеності інтересів людини й суспільства, становлення європейських принципів стандартів соціального забезпечення та безпеки. Основою для розроблення нових теоретико-методологічних і прикладних рішень є положення теорій безпеки, систем соціального та людського розвитку,

інституціоналізму, ризиків, соціального конфлікту.

На відміну від розроблених теорій та результатів попередніх досліджень, соціальну безпеку регіону необхідно розглядати як якісну характеристику, невід'ємну властивість таких взаємопов'язаних елементів, як безпека відтворення населення та використання трудового потенціалу, функціонування соціальної сфери, розвитку ринку праці та міграції населення, організаційно відокремлених одиниць соціальної безпеки. Соціальна безпека визначається сукупністю взаємодій її складників на регіональному та місцевому рівнях, які рекурсивно забезпечують єдність у просторі й часі життєво важливих інтересів особи, суспільства, господарських агентів та держави, специфікують межі цілісності, стан і характеристику міри досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку територій.

Аналіз результатів, отриманих вітчизняними та закордонними вченими, дозволяє сформулювати такі головні напрями досліджень моделі соціальної безпеки: вертикальний (О. Дзьобань, Г. Клейнер, В. Маєвський, Р. Мертон, А. Скопін, А. Татаркін та ін.) – передбачає ідентифікацію моделі соціальної безпеки з позицій окремих елементів ієрархічної структури, що описує формування та розвиток системи соціальної безпеки на мікроекономічному й регіональному рівнях (соціальна безпека держави детермінована соціальною безпекою регіонів і окремих територій); горизонтальний (О. Власюк, В. Горбулін, Б. Данилишин, А. Качинський, Л. Чернюк, М. Фащевський та ін.) – акцентується увага на вирівнюванні критичних просторово-структурних деформацій соціальної безпеки: соціальної сфери, ринку праці й зайнятості населення, міграційної безпеки; внутрішньоресурсний (Н. Гхіста, Е. Емкхе, С. Загашвілі, Д. Рос, К. Факіер, М. Фейчук, Е. Харісон та ін.) – визначає захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мезорівнях, збереження й розвиток людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності тощо; моністичний (А. Сантос, Л. Косалс, С. Швадер та ін.) – характеризує найважливіші пріоритети забезпечення соціальної безпеки, що пов'язані з вирішенням проблем розповсюдження тіньової економіки, корупції, «інституційних пасток». Ці ідеї, гіпотези та результати досліджень потрібно враховувати і на їх основі напрацьовувати новий підхід до формування моделі соціальної безпеки регіону, зокрема на засадах вирівнювання соціально-економічного розвитку територій і загальної конвергенції системи безпеки, у тому числі

на прикладі середовища країн з високими успіхами інклюзивного зростання.

З огляду на зазначене є всі підстави констатувати про системність і комплексність проблеми регіональної політики формування й реалізації моделі соціальної безпеки, а отже, стверджувати, що її ефективність можлива лише на засадах відповідної подальшої інституціоналізації. Інституціоналізація в аналізованій сфері здатна, по-перше, сформувати єдині та прозорі, визнані всіма суб'єктами нормативно-правові, а також статусні (формальні та неформальні) правила та умови поведінки; по-друге, забезпечувати якісне планування розвитку ситуації, впровадження запланованих змін, а також гарантувати незворотність цих процесів; по-третє, збалансовувати поступ елементів державної, публічної та приватної інфраструктури в соціальній сфері; по-четверте, підсилити дію не лише законодавчих, але й інших інститутів; по-п'яте, сформувати систему з елементів інституціоналізації, яка закономірно більш стійка до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, характеризується високим рівнем природності та резистентності до загальної політико-економічної ситуації в країні та її регіонах, дії факторів глобалізації.

Таким чином, саме інституціоналізація є найбільш надійною та якісною, стратегічно вивіреною основою й напрямом, формування та реалізації моделі соціальної безпеки регіону. При цьому її концептуальний зміст полягає у тому, що це методологічно упорядкований процес ідентифікації, визначення та зміни (в разі коригування відповідно до нових умов внутрішнього й зовнішнього середовища, викликів та загроз, чинників соціального розвитку), закріплення в межах єдиної системи формальних і неформальних норм, правил, статусів, інститутів, інституцій та їх ролей, характеристики та взаємозв'язки яких орієнтовані на повноцінну, комплексну й збалансовану, узгоджену між собою реалізацію функцій управління системою соціальної безпеки регіону.

Актуальність формування та впровадження моделі соціальної безпеки в регіонах України підтверджується все ще недостатніми (а подекуди – незадовільними) значеннями ключових індикаторів – характеристик безпеки в соціальній сфері, а також інтегральними значеннями соціальної безпеки за регіонами України.

Для підтвердження цієї гіпотези проведено аналіз стану соціальної безпеки в регіонах України. Методикою передбачалося здійснення розрахунку інтегральних значень складових соціальної безпеки регіонів, (зокрема: 1) безпеки відтворення населення та трудового потенціалу,

2) безпеки соціальної сфери, 3) безпеки ринку праці та зайнятості населення, 4) міграційної безпеки) з подальшим обчисленням інтегрального коефіцієнта соціальної безпеки як за регіонами, так і загалом в Україні.

Інформаційною базою аналізу слугували значення показників соціальної сфери та соціального розвитку за регіонами України за 2005 р., 2010-2018 рр., підібраних відповідно до параметрів структурно-функціональної моделі соціальної безпеки регіону (*RSS*):

$$RSS = F\begin{Bmatrix} LS\uparrow\left(I_P\downarrow;W_N\uparrow;P_S\uparrow;F_C\downarrow;W_U\downarrow;E_L\uparrow;U_R\downarrow\right) \\ SS\uparrow\left(N_S\uparrow;H_C\downarrow;S_E\uparrow;C_L\downarrow\right) \\ PS\uparrow\left(V_D\downarrow;T_D\downarrow;P_G\uparrow;L_S\uparrow\right) \\ MS\uparrow\left(M_G\uparrow;I_{MG}\uparrow;PO_L\downarrow\right) \end{Bmatrix}, \qquad (6.1)$$

де *SS* – рівень безпеки соціальної сфери; N_S – загальна чисельність учнів загальноосвітніх навчальних закладів; H_C – відношення середньої вартості 1 м^2 загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати; S_E – індекс соціального середовища; C_L – рівень злочинності;

LS – рівень безпеки ринку праці та зайнятості населення; I_P – частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; W_N – відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу; P_S – відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність; F_C – частка витрат на продовольчі товари в грошових витратах домогосподарств; W_U – сума невиплаченої заробітної плати до фонду оплати праці; E_L – рівень зайнятості населення у віці 15-70 років; U_R – рівень безробіття населення (за методологію МОП);

PS – рівень безпеки відтворення населення та трудового потенціалу; V_D – чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті; T_D – чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті; P_G – коефіцієнт природного приросту населення; L_S – частка працездатного населення;

MS – рівень міграційної безпеки; M_G – коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення; I_{MG} – коефіцієнт міждержавного міграційного приросту (скорочення) населення населення; PO_L – рівень вибуття населення.

Так, серед складових соціальної безпеки найвищими значеннями характеризувалася безпека соціальної сфери (табл. 6.2).

Інтегральне значення цієї складової у 2018 р. становило 0,6 за шкалою від 0 до 1, де 1 – максимальний стан безпеки; 0 – мінімальне значення безпеки. Серед регіонів держави найвищим значенням безпеки соціальної

сфери характеризувалися: Львівська (0,89), Івано-Франківська, Київська та Рівненська (по 0,74) області. Найнижчі значення припадали на м. Київ (0,42), Кіровоградську (0,47) та Чернігівську (0,49) області.

Загалом позитивно, що за період 2005-2018 рр. для всіх регіонів держави характерним став приріст коефіцієнта безпеки соціальної сфери, що є свідченням покращення стану цієї складової соціальної безпеки.

Таблиця 6.2

Інтегральні показники безпеки соціальної сфери за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр.

Адміністративні області	Роки										Відхилення, +; –
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Вінницька	0,50	0,56	0,59	0,61	0,55	0,55	0,51	0,53	0,61	0,64	0,14
Волинська	0,42	0,54	0,57	0,61	0,59	0,59	0,51	0,53	0,61	0,63	0,21
Дніпропетровська	0,43	0,44	0,47	0,48	0,49	0,47	0,45	0,47	0,51	0,53	0,10
Житомирська	0,50	0,54	0,56	0,54	0,59	0,56	0,49	0,47	0,53	0,55	0,05
Закарпатська	0,59	0,65	0,67	0,70	0,66	0,59	0,57	0,62	0,65	0,66	0,07
Запорізька	0,40	0,45	0,48	0,49	0,52	0,50	0,45	0,45	0,53	0,55	0,15
Івано-Франківська	0,59	0,68	0,71	0,73	0,64	0,69	0,64	0,65	0,74	0,78	0,19
Київська	0,78	0,78	0,79	0,81	0,82	0,80	0,74	0,73	0,76	0,78	-
Кіровоградська	0,43	0,44	0,46	0,48	0,48	0,42	0,39	0,40	0,45	0,47	0,03
Львівська	0,81	0,86	0,88	0,89	0,87	0,87	0,84	0,84	0,88	0,89	0,08
Миколаївська	0,43	0,51	0,53	0,54	0,58	0,52	0,47	0,51	0,55	0,56	0,13
Одеська	0,39	0,44	0,47	0,48	0,48	0,49	0,45	0,44	0,48	0,51	0,12
Полтавська	0,44	0,50	0,55	0,56	0,54	0,54	0,48	0,50	0,55	0,58	0,15
Рівненська	0,49	0,65	0,70	0,70	0,67	0,66	0,62	0,65	0,72	0,74	0,25
Сумська	0,46	0,49	0,52	0,54	0,51	0,49	0,47	0,48	0,54	0,55	0,10
Тернопільська	0,52	0,61	0,64	0,69	0,62	0,66	0,59	0,62	0,66	0,67	0,16
Харківська	0,42	0,52	0,53	0,55	0,53	0,57	0,51	0,51	0,58	0,59	0,17
Херсонська	0,42	0,52	0,53	0,55	0,53	0,57	0,51	0,51	0,58	0,59	0,17
Хмельницька	0,51	0,56	0,59	0,59	0,58	0,59	0,55	0,57	0,63	0,65	0,15
Черкаська	0,41	0,49	0,50	0,53	0,48	0,49	0,42	0,42	0,47	0,48	0,07
Чернівецька	0,53	0,60	0,64	0,69	0,60	0,60	0,55	0,60	0,63	0,63	0,10
Чернігівська	0,46	0,49	0,52	0,52	0,52	0,50	0,42	0,43	0,48	0,49	0,03
м. Київ	0,40	0,44	0,46	0,50	0,43	0,42	0,38	0,38	0,41	0,42	0,02

Джерело: авторські розрахунки.

Потрібно відзначити, що для більшості областей України за 2010-2018 рр. позитивні зрушення відбулися й в стані безпеки ринку праці та зайнятості населення (рис. 6.6), адже відповідні коефіцієнти у 2018 р. перевищували значення аналогічних показників для 2010 р.

Виняток становили Донецька, Київська, Луганська, Миколаївська, Рівненська та Черкаська області, для яких, навпаки, характерною стала тенденція до погіршення інтегрального коефіцієнта безпеки ринку праці та

зайнятості населення. Ще в одній області – Запорізькій – показники 2010 р. та 2018 р. були на одному рівні. Зазначене є свідченням нестабільності ситуації на ринку праці та у сфері зайнятості населення в регіонах нашої держави, а отже, і незбалансованості її впливу на параметри соціальної безпеки на регіональному рівні.

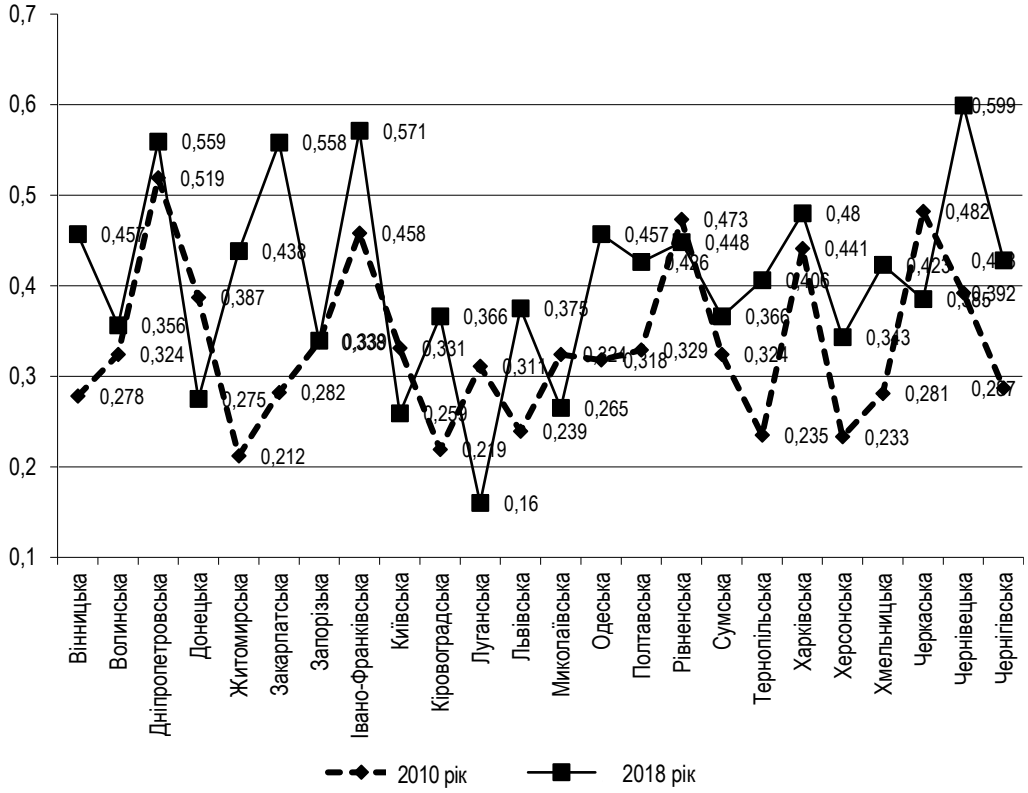

Рис. 6.6. ***Графічна інтерпретація інтегральних показників безпеки ринку праці та зайнятості населення за регіонами України в 2010 р. та 2018 р.***

Джерело: авторські розрахунки.

Як показано в табл. 6.3 та табл. 6.4, найгіршою є ситуація в областях України за такими складовими соціальної безпеки, як безпека відтворення населення та трудового потенціалу й міграційна безпека. Узагальнюючий рівень першої компоненти у 2018 р. склав лише 0,173 та порівняно з 2005 р. (0,180) показник знизився, що негативно. Спадна тенденція характерна для більшості областей держави.

Серед регіонів держави критичне значення було характерне для більшості областей. Виняток незначною мірою становили лише м. Київ

(0,37), Рівненська, Івано-Франківська (по 0,36), Закарпатська (0,35) та деякі інші області. Але навіть для цих регіонів значення показника не може вважатися принаймні задовільним.

Таблиця 6.3

Інтегральні показники безпеки відтворення населення та трудового потенціалу за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр.

Адміністративні області	Роки										Відхилення, +; –
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Вінницька	0,12	0,13	0,14	0,15	0,14	0,13	0,13	0,13	0,12	0,12	-
Волинська	0,21	0,29	0,35	0,35	0,33	0,33	0,26	0,26	0,21	0,19	-0,02
Дніпропетровська	0,12	0,12	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13	0,12	0,11	-
Житомирська	0,14	0,12	0,13	0,14	0,14	0,14	0,13	0,13	0,12	0,12	-0,02
Закарпатська	0,55	0,73	0,73	0,68	0,71	0,68	0,70	0,65	0,46	0,35	-0,19
Запорізька	0,16	0,17	0,18	0,19	0,18	0,17	0,17	0,15	0,16	0,15	-
Івано-Франківська	0,39	0,39	0,55	0,52	0,44	0,41	0,37	0,39	0,37	0,36	-0,04
Київська	0,16	0,19	0,21	0,20	0,20	0,19	0,18	0,17	0,17	0,16	-
Кіровоградська	0,15	0,14	0,14	0,14	0,14	0,12	0,12	0,13	0,11	0,12	-0,04
Львівська	0,23	0,28	0,33	0,38	0,35	0,33	0,27	0,26	0,25	0,23	-
Миколаївська	0,09	0,09	0,10	0,11	0,10	0,10	0,10	0,09	0,09	0,09	-
Одеська	0,11	0,13	0,15	0,16	0,14	0,14	0,12	0,13	0,12	0,11	-0,01
Полтавська	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14	-
Рівненська	0,25	0,68	0,67	0,68	0,67	0,69	0,70	0,70	0,52	0,36	0,10
Сумська	0,11	0,09	0,10	0,11	0,10	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	-0,02
Тернопільська	0,21	0,22	0,22	0,24	0,23	0,23	0,21	0,19	0,20	0,20	-0,01
Харківська	0,21	0,23	0,24	0,24	0,24	0,25	0,24	0,23	0,23	0,21	-
Херсонська	0,18	0,21	0,21	0,21	0,22	0,23	0,22	0,22	0,21	0,21	0,03
Хмельницька	0,14	0,15	0,16	0,16	0,15	0,16	0,17	0,16	0,15	0,14	-
Черкаська	0,25	0,23	0,23	0,22	0,23	0,21	0,21	0,21	0,23	0,23	-0,02
Чернівецька	0,24	0,33	0,62	0,60	0,62	0,61	0,29	0,29	0,27	0,24	-
Чернігівська	0,12	0,09	0,10	0,10	0,09	0,10	0,10	0,10	0,09	0,09	-0,03
м. Київ	0,36	0,05	0,42	0,41	0,37	0,40	0,40	0,38	0,37	0,37	0,01

Джерело: авторські розрахунки.

Інтегральний коефіцієнт міграційної безпеки у 2018 р. становив 0,245, що було низьким значенням, а порівняно з 2005 р. показник збільшився на 0,113, що позитивно. При цьому зниження рівня міграційної безпеки було характерне для таких областей України, як Харківська (на 0,20), Запорізька (0,17), Донецька (0,16), Миколаївська (0,08) та Вінницька (0,01).

Серед регіонів держави найстабільнішою у 2018 р. була ситуація з міграційною безпекою у Хмельницькій (0,93), Івано-Франківській (0,78), Одеській (0,63) областях та м. Києві (0,86). Натомість найнижчими значеннями інтегрального індексу цієї складової соціальної безпеки

характеризувалися Сумська, Рівненька, Черкаська, Вінницька, Запорізька, Кіровоградська, Харківська, Миколаївська області.

Таким чином, є підстави стверджувати про критичний рівень безпеки відтворення населення та трудового потенціалу регіонів України, істотно низькі значення міграційної безпеки та середній рівень гарантування безпеки ринку праці й зайнятості населення, безпеки соціальної сфери регіонів держави.

Таблиця 6.4

Інтегральні показники міграційної безпеки за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр.

Адміністративні області	Роки										Відхилення, +; –
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Вінницька	0,11	0,25	0,32	0,25	0,17	0,35	0,34	0,19	0,13	0,09	-0,01
Волинська	0,08	0,43	0,44	0,27	0,45	0,38	0,44	0,21	0,22	0,18	0,11
Дніпропетровська	0,34	0,42	0,44	0,42	0,44	0,68	0,20	0,28	0,51	0,45	0,11
Донецька	0,31	0,31	0,53	0,49	0,21	0,04	0,17	0,36	0,10	0,15	-0,16
Житомирська	0,07	0,34	0,28	0,41	0,29	0,07	0,22	0,51	0,27	0,20	0,14
Закарпатська	0,04	0,18	0,21	0,16	0,08	0,06	0,04	0,09	0,61	0,59	0,55
Запорізька	0,25	0,48	0,28	0,48	0,26	0,14	0,30	0,35	0,24	0,09	-0,17
Івано-Франківська	0,12	0,80	0,80	0,80	0,80	0,78	0,79	0,83	0,81	0,78	0,67
Київська	0,51	0,67	0,66	0,65	0,66	0,73	0,67	0,73	0,67	0,64	0,14
Кіровоградська	0,05	0,18	0,14	0,12	0,13	0,06	0,19	0,50	0,14	0,11	0,06
Луганська	0,04	0,28	0,26	0,32	0,31	0,01	0,22	0,36	0,12	0,21	0,17
Львівська	0,10	0,31	0,30	0,57	0,57	0,64	0,57	0,59	0,59	0,54	0,44
Миколаївська	0,22	0,27	0,23	0,18	0,20	0,31	0,41	0,22	0,17	0,13	-0,08
Одеська	0,57	0,62	0,63	0,62	0,63	0,74	0,66	0,73	0,68	0,63	0,05
Полтавська	0,23	0,44	0,34	0,45	0,44	0,43	0,45	0,55	0,31	0,41	0,18
Рівненська	0,05	0,11	0,15	0,18	0,21	0,15	0,22	0,41	0,06	0,08	0,03
Сумська	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,03	0,02	0,15	0,02	0,01	-
Тернопільська	0,08	0,16	0,17	0,23	0,15	0,38	0,26	0,20	0,16	0,34	0,26
Харківська	0,32	0,34	0,35	0,35	0,35	0,59	0,37	0,52	0,05	0,12	-0,20
Херсонська	0,07	0,26	0,27	0,22	0,21	0,04	0,47	0,34	0,15	0,20	0,13
Хмельницька	0,88	0,94	0,92	0,93	0,92	0,99	0,97	0,89	0,88	0,93	0,05
Черкаська	0,13	0,19	0,36	0,17	0,19	0,36	0,28	0,15	0,21	0,08	-0,05
Чернівецька	0,11	0,59	0,60	0,59	0,59	0,51	0,60	0,40	0,69	0,59	0,48
Чернігівська	0,06	0,47	0,47	0,25	0,23	0,12	0,47	0,28	0,18	0,16	0,09
м. Київ	0,80	0,86	0,86	0,86	0,86	0,88	0,86	0,88	0,86	0,86	0,06

Джерело: авторські розрахунки.

Закономірно, що така ситуація позначилася на послабленні соціальної безпеки в державі загалом та зниженні інтегральних коефіцієнтів соціальної безпеки за регіонами України (табл. 6.5).

Так, у 2018 р. найвищий рівень соціальної безпеки був характерний для Івано-Франківської області (0,70). Високими рейтинговими позиціями характеризувалися Закарпатська, Львівська та Чернівецька області (по 0,50), Одеська область та м. Київ (по 0,48), Полтавська область (0,46), Тернопільська область (0,45), Хмельницька область (0,42). До регіонів, що займали найнижчі позиції за станом соціальної безпеки у 2018 р., відносилися: Сумська (0,20), Миколаївська, Чернігівська (по 0,23), Кіровоградська (0,24), Житомирська (0,25), Вінницька (0,26) та Черкаська (0,27) області. До позитивного можна віднести поступове підвищення рівня соціальної безпеки за всіма (крім Черкаської області) регіонами України у 2018 р. порівняно з 2005 р.

Таблиця *6.5*

Інтегральні показники соціальної безпеки регіонів України у 2005 р., 2010-2018 рр.

Адміністративні області	Роки										Відхи-лення, +; –	Місця в рейтингу
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018		
Вінницька	0,20	0,28	0,32	0,32	0,28	0,34	0,32	0,29	0,27	0,26	0,06	13
Волинська	0,20	0,38	0,41	0,39	0,44	0,41	0,36	0,30	0,33	0,30	0,10	11
Дніпропетровська	0,32	0,37	0,39	0,39	0,40	0,45	0,29	0,32	0,39	0,39	0,07	8
Житомирська	0,15	0,18	0,19	0,21	0,23	0,22	0,20	0,22	0,24	0,25	0,09	14
Закарпатська	0,21	0,35	0,37	0,34	0,28	0,26	0,23	0,29	0,52	0,50	0,29	2
Запорізька	0,25	0,30	0,31	0,33	0,32	0,32	0,28	0,28	0,30	0,30	0,05	11
Івано-Франківська	0,29	0,62	0,64	0,66	0,63	0,64	0,63	0,66	0,70	0,70	0,41	1
Київська	0,30	0,38	0,40	0,41	0,44	0,35	0,31	0,31	0,32	0,32	0,03	10
Кіровоградська	0,16	0,23	0,22	0,22	0,23	0,19	0,21	0,26	0,22	0,24	0,08	15
Львівська	0,25	0,38	0,40	0,50	0,50	0,51	0,47	0,48	0,50	0,50	0,25	2
Миколаївська	0,20	0,26	0,26	0,26	0,26	0,27	0,24	0,23	0,23	0,23	0,02	16
Одеська	0,36	0,41	0,42	0,45	0,46	0,49	0,45	0,44	0,46	0,48	0,12	3
Полтавська	0,31	0,39	0,40	0,44	0,45	0,44	0,40	0,41	0,41	0,46	0,15	4
Рівненська	0,23	0,42	0,45	0,48	0,50	0,46	0,47	0,54	0,34	0,32	0,09	10
Сумська	0,18	0,21	0,23	0,23	0,22	0,24	0,21	0,28	0,24	0,20	0,03	17
Тернопільська	0,19	0,29	0,30	0,35	0,31	0,42	0,35	0,33	0,34	0,45	0,26	5
Харківська	0,33	0,39	0,40	0,40	0,41	0,43	0,38	0,38	0,37	0,40	0,07	7
Херсонська	0,23	0,30	0,30	0,32	0,32	0,34	0,30	0,30	0,34	0,36	0,12	9
Хмельницька	0,27	0,35	0,36	0,37	0,37	0,39	0,35	0,37	0,44	0,42	0,15	6
Черкаська	0,28	0,35	0,40	0,35	0,36	0,39	0,31	0,27	0,32	0,27	-0,01	12
Чернівецька	0,26	0,48	0,56	0,58	0,61	0,58	0,46	0,44	0,52	0,50	0,24	2
Чернігівська	0,19	0,21	0,22	0,22	0,22	0,21	0,21	0,21	0,22	0,23	0,05	16
м. Київ	0,48	0,50	0,54	0,57	0,55	0,50	0,40	0,42	0,45	0,48	-	3
Інтегральний індекс	**0,243**	**0,336**	**0,35**	**0,37**	**0,37**	**0,374**	**0,33**	**0,34**	**0,34**	**0,355**	**0,360**	**-**

Джерело: авторські розрахунки.

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України

Утім, як свідчать розрахунки, загальна ситуація з соціальною безпекою в регіонах України нестабільна, а в низці областей та за окремими функціонально-структурними компонентами – критична.

Ситуація ускладнюється й тим, що стан та рівень якості життя населення поступається аналогічним середнім показникам у країнах – членах ЄС. Більше того, диференціації в останні роки лише посилюються, що негативно та є свідченням послаблення соціальної безпеки, зокрема безпосередньо на регіональному та місцевому рівнях, зростання диференціацій за ключовими показниками соціальної безпеки в Україні та ЄС. Це об'єктивно загрозливо для регіонів України (з подальшою проекцією на стан національної безпеки) одразу з декількох причин.

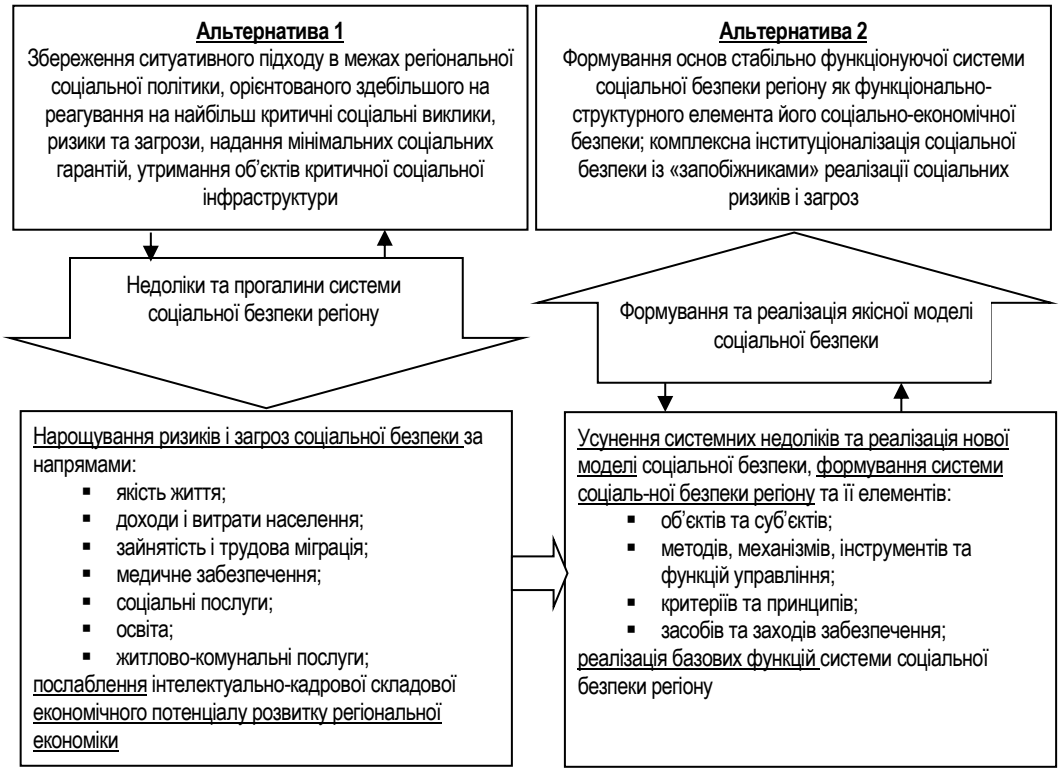

Рис. 6.7. ***Концептуальна послідовність зміни моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України***

Джерело: авторська розробка.

По-перше, це втрата значної частини людського капіталу як внаслідок зовнішньої трудової та загальної міграції, так і через ресурсні обмеження, які призводять до зниження народжуваності, порушень у структурі раціонального харчування, якості базових соціальних послуг та у підсумку – недостатнього рівня відтворення.

По-друге, істотне послаблення інтелектуально-кадрового забезпечення – головного ресурсу конкурентоспроможності регіональних економік.

По-третє, критичне зниження рівня якості життя населення, його соціальної захищеності, що призводить до спаду інвестиційної та загальної привабливості територій держави для проживання населення.

По-четверте, ускладнюються європейські та євроатлантичні перспективи України унаслідок невідповідності її критеріїв як держави через надмірну диференціацію з країнами-членами ЄС, зокрема в частині соціальної безпеки.

Отже, перед регіональними органами влади постають дві альтернативи. Перша пов’язана зі збереженням ситуації з недоліками системи соціальної безпеки (з усіма відповідними негативними наслідками для функціонування регіональних соціально-економічних систем); друга – з їх усуненням і формуванням у підсумку якісної моделі соціальної безпеки регіону із «запобіжниками» системних соціальних ризиків і загроз (рис. 6.7).

Практичне впровадження альтернативи 2 – об’єктивно складний процес, що передбачає здійснення системної та комплексної державної політики в аналізованій сфері. Відповідно, як бачення усіх векторів та складових її реалізації, так і загальної системи інструментів і засобів потребує формування моделі, на засадах якої здійснюватиметься формування соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону (рис. 6.8).

Фактично модель являє собою ідентифікацію генеральної мети державної політики, напрямів її досягнення (за функціонально-структурними складовими соціальної безпеки) та інструментів, впровадження яких забезпечує реалізацію регіональної політики в аналізованій сфері. При цьому особливістю регулювання у сфері безпеки є не стільки вплив регулюючих заходів на забезпечення змін в об’єкті регулювання, як, по-перше, недопущення настання (реалізації) ризиків і загроз безпеки і, по-друге, формування відповідного середовища, в якому наявна об’єктивна внутрішня мотивація економічних агентів до здійснення так званої «правильної» поведінки.

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України

Генеральна мета

Формування та ефективне використання людського капіталу

Умови реалізації мети

Недопущення ризиків і загроз:

- соціальної напруги, дисфункції соціальних інститутів, деградації соціальної структури;
- погіршення здоров'я населення, демографічного розвитку, зниження рівня освіченості, моральних, духовних і культурних цінностей, захисту соціально вразливих груп населення, послаблення інститутів сім'ї та громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод громадян, мобільності населення

Формування середовища:

- високого рівня якості життя та реалізації трудового потенціалу населення;
- інституційно-інвестиційного забезпечення людського розвитку та інтелектуально-кадрового ресурсу;
- вирівнювання територіальних, класових та інших структурних диспропорцій соціального захисту і соціальної підтримки населення

Напрями реалізації політики:

Ціль 1. **Безпека відтворення населення та трудового потенціалу**		Ціль 2. **Безпека соціальної сфери**		Ціль 3. **Безпека ринку праці та зайнятості населення**			Ціль 4. **Міграційна безпека**
Забезпечення демографічної безпеки	*Модернізація системи охорони здоров'я*	*Відновлення системи якості освіти*	*Збереження культурних цінностей*	*Конкурентоспроможний ринок праці*	*Покращення доступності житла*	*Становлення соціальної інфраструктури*	*Протидія критичним міграційним викликам*

Інструменти політики

- покращення співвідношення народжуваності та смертності; - подолання бідності; - зростання частки населення з прийнятним рівнем достатку; - покращення доступності соціальних послуг; - удосконалення системи фінансового забезпечення багатодітних сімей	- досягнення належного рівня охоплення населення медичним забезпеченням; - підвищення рівня доступності медичних послуг; - зростання частки населення зі здоровим способом життя; - впровадження систем якості у сфері охорони здоров'я	- формування конкурентного середовища на ринку освітніх послуг; - посилення ролі дослідницьких університетів; - підвищення рівня доступності освіти та її фінансового забезпечення; - розвиток інфраструктури інтеграції освіти, науки, бізнесу та суспільства	- конвергенція вітчизняних та європейських стандартів до управління культурною спадщиною; - забезпечення конкурентоспроможності об'єктів культури; - реалізація потенціалу культурних та творчих індустрій; - створення умов для творчої самореалізації населення	- зростання попиту на робочу силу; - створення конкурентоспроможних робочих місць; - покращення системи підготовки кадрів; - зростання мобільності робочої сили; - покращення системи безпеки зайнятості та праці	- досягнення високих стандартів забезпеченості населення житлом; - зростання рівня доступності житлової площі; - розвиток ринку жилого будівництва та його інфраструктури; - підвищення рівня якості житлової інфраструктури	- створення сучасних багатофункціональних центрів надання соціальних послуг; - впровадження елементів інфраструктури соціального страхування; - започаткування моніторингу якості та ефективності соціальних об'єктів; - підтримка соціальної популяризації	- удосконалення інституційного, правового та соціально-економічного забезпечення трудової міграції; - протидія іллегальній міграції; - стимулювання раціональної просторово-структурної мобільності населення; - покращення системи обліку і моніторингу міграції

Рис. 6.8. ***Модель соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону***

Джерело: авторська розробка.

Слід зауважити, що зазвичай метою державної політики в частині гарантування економічної безпеки науковцями визначається забезпечення життєво важливих інтересів соціально-економічної системи, яка одночасно й виступає об'єктом безпеки. Утім, у частині соціальної безпеки її центровим елементом, беззаперечно, виступає людина та її захищеність, але не як статичний чи непродуктивний критерій соціальної безпеки, а як формування та ефективне використання людського капіталу (як генеральна мета моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону).

Це більш якісний, комплексний, раціональний та ефективний критерій, адже людський потенціал характеризує сукупність сформованих і розвинутих продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їх власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на приріст валового регіонального продукту. Людський потенціал є інтенсивним продуктивним чинником соціально-економічного поступу регіону, розвитку суспільства та сім'ї, формування інтелектуально-кадрового ресурсу регіональної економіки, інструментарієм інтелектуальної й управлінської праці, що забезпечують ефективне й раціональне функціонування людського капіталу як продуктивного чинника розвитку.

Переконливим є твердження про те, що базисною (вихідною) умовою його формування, а в подальшому – ефективного використання слугує саме середовище, за якого гарантується належний рівень соціальної безпеки населення відповідної території.

Зауважимо, що ключовими ознаками середовища соціальної безпеки в регіонах України має стати забезпечення зростання рівня якості життя, формування та реалізація трудового потенціалу населення, покращення інституційно-інвестиційного забезпечення людського розвитку та інтелектуально-кадрового ресурсу, вирівнювання просторово-територіальних та інших структурних диспропорцій соціального захисту й соціальної підтримки населення, нівелювання та недопущення ризиків і загроз, передусім пов'язаних зі зростанням соціальної напруги, послабленням ролі та можливостей соціальних інститутів, деградацією соціальної структури, погіршенням здоров'я населення, зростанням демографічної кризи, зниженням рівня освіти, погіршенням якості в системі соціальних послуг, послабленням інститутів сім'ї та громадянського суспільства та ін.

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України

Визначені умови формування та реалізації моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України можуть бути сформованими лише за умови комплексного бачення та системного впровадження інструментів регіональної політики за такими напрямами: забезпечення демографічної безпеки, модернізація системи охорони здоров'я, відновлення системи високої якості освіти, збереження культурних цінностей та традицій, становлення конкурентоспроможного ринку праці, покращення доступності житла, розвиток соціальної інфраструктури та протидія критичним міграційним викликам.

Розроблення та впровадження інструментів регіональної політики за цими напрямами мають орієнтуватися як на формування якісного середовища соціальної безпеки регіону загалом, так і на зміцнення базисних характеристик її компонент: (1) безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, (2) безпеки соціальної сфери, (3) безпеки ринку праці та зайнятості населення, (4) міграційної безпеки.

Акцентуємо увагу на інструментах регіональної політики за визначеними напрямами формування та реалізації моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону. Так, у межах забезпечення демографічної безпеки ключовим орієнтиром залишається стримування скорочення чисельності населення і перехід до поступового розширеного відтворення, чого можливо досягти засобами зміцнення інституту сім'ї, материнства та дитинства, впливу на покращення здоров'я та скорочення смертності населення, попередження та профілактики захворювань, розвитку спорту, стимулювання народжуваності.

Продовженням політики соціальної безпеки регіону у цьому руслі є розвиток системи охорони здоров'я як одного з ключових секторів впливу на стан людського капіталу територій. Регулюючі інструменти тут необхідно передусім спрямувати на зростання доступності для всіх категорій і груп населення системи медичних, оздоровчих та супутніх до них послуг. Як показує досвід держав з високим рівнем ефективності державної політики у сфері розвитку медицини, необхідне запровадження раціонального поєднання медичних та немедичних засобів боротьби із захворюваннями. Доречними є засоби медичної профілактики, популяризації здорового способу життя, соціальної відповідальності у сфері екології.

Зауважимо, що процеси модернізації системи охорони здоров'я в регіонах України значною мірою визначаються структурними змінами, спрямованими на оптимізацію співвідношення стаціонарної та амбулаторно-поліклінічної допомоги, кращої підготовки медичного

персоналу, розвитку матеріально-технічної бази медичних установ.

Важливе значення має активна міжгалузева та функціональна співпраця з-поміж закладів охорони здоров'я, з одного боку, та IT-компаній, інноваційних фірм, інвестиційних структур, маркетингово-консалтингових організацій та ін. З іншого боку, з приводу розроблення, залучення, апробації, комерціалізації результатів інтелектуальної творчої діяльності, сучасних технологій, а також засобів праці, що сприятиме цифровізації та осучасненню технологічних операцій в медичній сфері як наочного фактора її модернізації.

Щодо освітньої компоненти моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України, то передусім слід вказати на те, що якість первинної освіти в нашій державі збережено. Натомість наявні критичні та гострі проблеми з професійною підготовкою кадрів, структурними диспропорціями й деформаціями попиту та пропозиції, в системі кон'юнктури вітчизняного ринку праці.

Однією з системних проблем, що перешкоджає розвитку та підвищенню ефективності вітчизняної системи освітніх послуг, є відсутність належної здорової ринкової конкуренції у цій сфері. З огляду на це все більше актуалізується завдання створення такого конкурентного середовища. А це потребує модернізації технологій, прискореного освоєння інновацій, швидкої адаптації до вимог світової освітньої системи.

Суттєво сприятиме посиленню конкуренції на вітчизняних регіональних ринках освітніх послуг зростання можливостей дослідницьких університетів як важливого зв'язуючого інституційного елемента між освітою та реальним бізнесом, у межах якого дослідники матимуть змогу практичної апробації результатів власних досліджень, а бізнес-середовище – отримувати результати науково-дослідної діяльності, необхідні для бізнесу.

У загальному інструменти регіональної політики відновлення системи якості освіти доцільно спрямувати на посилення інноваційності системи надання базових знань, розвиток інституційної інфраструктури освіти та її позитивний вплив на соціальний розвиток, впровадження практик безперервного навчання, якісної професійно-технічної перепідготовки персоналу, покращення та імплементацію методик оцінювання рівня якості, а також попиту на освітні послуги, інтернаціоналізацію регіональних освітніх комплексів, їх інтегрування у європейський освітній простір.

Визнано, що збереження культурних цінностей, ідентичності є важливою базисною умовою цілісності суспільства та формування

потенціалу його згуртованості й соціального розвитку. Тому посеред елементів моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону належне місце має бути відведене для збереження культурних цінностей, а також розвитку бібліотечної, музейної, виставкової, концертної, театральної та кінематографічної діяльності, традиційної народної культури та творчих народних промислів, збереження й популяризації об'єктів культурної спадщини, освіти у сфері культури й мистецтва. Регіональним та місцевим органам влади слід долучати зусиль до, по-перше, збереження культурної спадщини; по-друге, підвищення рівня доступності її об'єктів для населення; по-третє, стимулювання формування попиту на відвідування відповідних об'єктів. Особливо важливо забезпечити достатню підтримку об'єктів культури та мистецтва малих міст, віддалених і сільських територій, впровадити рівномірний підхід до збереження культурних пам'яток і цінностей.

У контексті зміцнення безпеки ринку праці та зайнятості населення регіону провідне місце відводиться становленню конкурентоспроможного внутрішньорегіонального ринку праці. Саме цей чинник визначальний у контексті задоволення базових потреб населення відносно зайнятості і доходів, а відтак – потенціалу відтворення. Унаслідок впровадження якісних та ефективних інструментів регіональної політики важливо забезпечити підвищення рівня попиту на робочу силу, збільшення чисельності нових, особливо конкурентоспроможних, робочих місць, удосконалення систем підготовки кадрів, посилення мобільності робочої сили, покращення середовища безпеки праці.

Об'єднуючим чинником тут слугують структурні реформи та інституційні зрушення на ринку праці та одночасно в регіональній економіці, відкриття нових робочих місць, підвищення якості та ефективності праці, покращення систем її оплати, усунення критично гострих диспропорцій та деформацій на ринку праці, стримування неформальної зайнятості.

До базисних елементів моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону відносимо й покращення доступності житла для населення, адже попри безпосередній вплив на якість життя й соціальну захищеність, це одночасно й потужний чинник стримування зовнішньої міграції населення, забезпечення належного відновлення та відтворення робочої сили, природного приросту населення на місцевому рівні.

Попри активізацію темпів приросту обсягів житлового будівництва в частині регіонів України останніми роками у цій сфері залишається низка системних проблем і перешкод, що ускладнюють доступ більшості населення до нових площ житла. Це й висока вартість житлових площ, недоліки кон'юнктурного характеру, обмеженість пропозиції соціального житла, розірваність систем будівництва та доступного фінансово-кредитного забезпечення тощо. Зміна ситуації значною мірою пов'язана з удосконаленням конкурентного середовища на регіональних ринках будівництва, спрощенням інституційно-адміністративних бар'єрів, зростанням участі місцевих громад у містобудівному проектуванні, розвитком системи кредитування житлового будівництва під заставу землі, розвитком будівельної та житлової інфраструктури.

На засадах дослідження світового досвіду в цій сфері є підстави стверджувати про важливість зосередження інструментів регіональної політики на скасуванні обмежень і спрощенні процедури створення господарських суб'єктів, які займаються будівельною діяльністю, удосконаленні податкової системи, яка по відношенню до господарських суб'єктів була б пом'якшена стосовно податкових ставок від прибутку, формуванні правового регулювання й економічних стимулів для перетворень великих будівельних підприємств у менші, динамічніші й ефективніші, приватні й кооперативні, формуванні моделі іпотечного кредитування, яка б враховувала особливості відповідного регіону, культуру населення, його менталітету, а також передбачала прийнятні схеми організації іпотечного кредитування, правові форми іпотеки та моделі іпотечного ринку.

У частині становлення соціальної інфраструктури як наступного невід'ємного елемента моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону важливо й доцільно забезпечити формування системи соціальної підтримки та адаптації, що відповідає потребам сучасного суспільства й реалізує попри функції соціального захисту завдання соціального вирівнювання та створення так званих «соціальних ліфтів» у різних сферах.

Інструментами у цьому руслі регулювання слугують: створення сучасних багатофункціональних центрів надання соціальних послуг, становлення й розвиток елементів інфраструктури соціального страхування, розроблення методики та упровадження моніторингу якості та ефективності функціонування соціальних об'єктів, підтримка соціальної популяризації.

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України

Важливою стратегічною ціллю гарантування соціальної безпеки в регіонах України є реалізація такого елемента моделі соціальної безпеки, як протидія критичним міграційним викликам. Ключові завдання регіональної політики тут зводяться до створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку регіону, забезпечення стійкості територій до масштабних неконтрольованих міграційних процесів і ліквідації їхніх наслідків.

Стратегічними завданнями у сфері міграційної безпеки регіону є: удосконалення інституційно-правового забезпечення внутрішньої й зовнішньої трудової міграції, в'їзду та виїзду іноземців та осіб без громадянства, а також у сфері боротьби з нелегальною міграцією; створення умов для свободи пересування, вільного вибору місця проживання; стимулювання мігрантів до раціонального територіального розміщення, враховуючи соціально-економічну та демографічну ситуацію в регіонах; посилення соціального та правового захисту громадян України, які працюють за кордоном, у тому числі шляхом активізації міжнародного співробітництва, укладення міжнародних договорів, що стосуються питань захисту прав трудових мігрантів, створення сприятливих умов для перетину трудовими мігрантами державних кордонів і перебування таких осіб у державі; протидія торгівлі людьми, забезпечення захисту громадян України за кордоном, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України, що постраждали від торгівлі людьми.

Базисними інструментами регіональної міграційної політики в моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону потрібно визначити: створення умов для мінімізації неврегульованої зовнішньої трудової міграції та забезпечення ефективного регулювання ринку праці для збалансування попиту та пропозиції робочої сили на внутрішньому ринку; стимулювання імміграційних потоків залежно від інвестиційних, наукових і культурних потреб регіону, створення сприятливих умов для повернення діячів науки та культури, кваліфікованих фахівців і робітників, гостра потреба в яких є відчутною для регіональної економіки, їх інтеграції в суспільство; розроблення (зокрема для регіонів з особливо інтенсивною трудовою міграцією за кордон) програм і відповідних заходів, спрямованих на заохочення повернення мігрантів на батьківщину, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу, в тому числі й за рахунок коштів, зароблених громадянами за кордоном; забезпечення легальних можливостей працевлаштування українців за кордоном шляхом укладання відповідних двосторонніх та багатосторонніх

угод, забезпечення законодавчих механізмів їх реалізації, постійного контролю за їх виконанням; укладення двосторонніх угод щодо соціального та пенсійного страхування, результативність яких для мігрантів, вочевидь, є більшою, ніж угода про працевлаштування; посилення відповідальності за правопорушення, пов'язані з нелегальною міграцією, та внесення в установленому порядку відповідних законодавчих пропозицій; розроблення й виконання плану заходів щодо протидії різним формам торгівлі людьми та надання допомоги особам, зокрема жінкам і дітям, які стали її жертвами; підвищення ефективності прикордонного та внутрішнього міграційного контролю; залучення коштів міжнародних організацій для вирішення питань, пов'язаних із незаконною міграцією.

Запропоновані напрями регіональної політики формування й реалізації моделі соціальної безпеки, протидії соціальним ризикам та засоби активізації реформ і перетворень у суспільстві сприятимуть забезпеченню конвергенції регіональних систем соціальної безпеки України та ЄС в умовах європейської інтеграції (рис. 6.9).

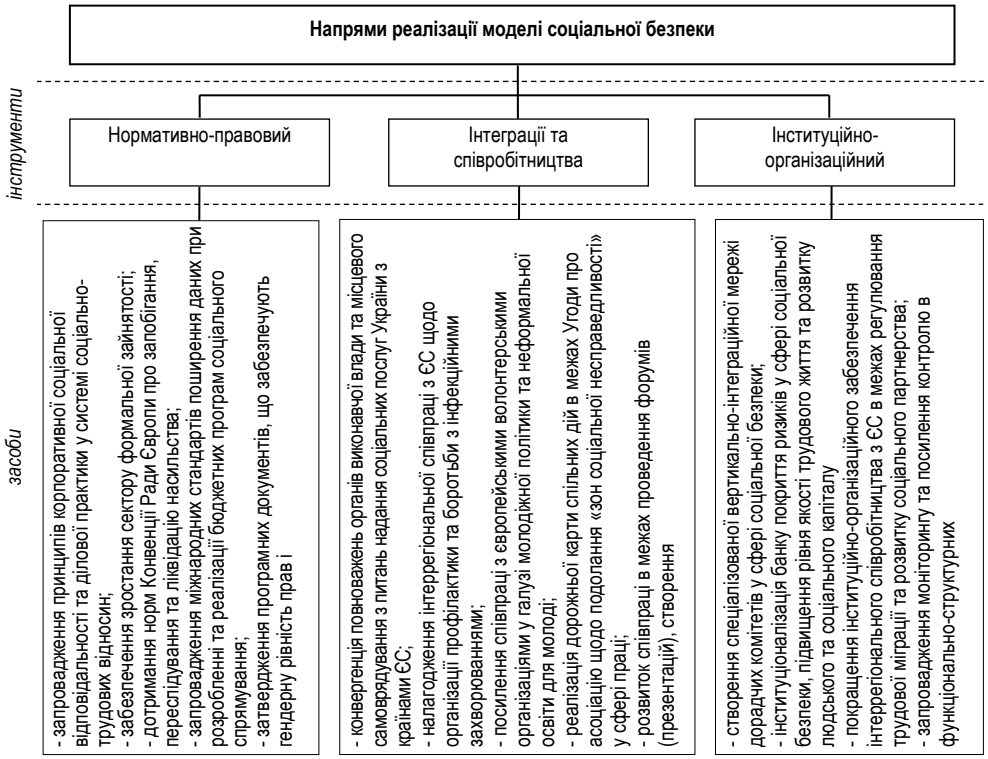

Рис. 6.9. ***Стратегічні напрями, інструменти та засоби реалізації моделі соціальної безпеки регіону в умовах євроінтеграції України***

Джерело: авторська розробка.

6.3. Формування моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіонів України

Таким чином, формування та реалізація моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону покликана забезпечити зниження соціальної напруги на регіональному та місцевому рівнях завдяки забезпеченню ефективної діяльності державних, економічних, суспільних інститутів і соціальних спільнот.

Головним чинником та основою реалізації моделі є формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, суспільства й держави, подальшого поступу регіонів України в руслі розвитку демократії зі сталою та збалансованою ринковою економікою, що послуговується європейськими політичними й економічними цінностями, в якій декларується повага та захист прав і законних інтересів усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп.

Отже, формування та ефективне використання людського капіталу належить до базисних пріоритетів державної регіональної політики та ключових умов соціально-економічного поступу територій. В умовах децентралізації, фінансово-ресурсної обмеженості, загострення боротьби за ресурси, в тому числі капітал, кадри та інтелект, все більшої стратегічної важливості та актуальності набуває орієнтація на ендогенний тип зростання регіональних соціально-економічних систем. Хоча генеральна мета політики соціальної безпеки й передбачає стан захищеності соціальних інтересів на відповідному рівні управління нею, її інтегральний наслідок та орієнтири все ж зводяться саме до формування та подальшого ефективного використання людського капіталу

Як потенціал практичної апробації, так і безпосередньо ефективність реалізації регіональної політики соціальної безпеки значною мірою визначається стратегічним баченням та якістю обраної моделі соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону. Формування моделі соціальної безпеки є важливим стратегічним завданням, а від його якості та повноцінності залежать: раціональність структури, ефективність взаємодії та наявність стійких взаємозв’язків між елементами, своєчасне виконання базових функцій і реалізація завдань соціального захисту та безпеки населення, що визначальним чином позначається на ключових складових соціально-економічної системи регіону.

При формуванні та реалізації моделі соціальної безпеки важливо, аби всі її елементи були орієнтовані на досягнення визначеної мети та впроваджувалися за складовими соціальної безпеки регіону: 1) безпека відтворення населення та трудового потенціалу, (2) безпека соціальної сфери, (3) безпека ринку праці та зайнятості населення, (4) міграційна

безпека.

Відповідно, напрямами реалізації політики (моделі) соціальної безпеки регіону слугують: забезпечення демографічної безпеки, модернізація системи охорони здоров'я, відновлення системи якості освіти, збереження культурних цінностей, становлення конкурентоспроможного ринку праці, покращення доступності житла, розбудова соціальної інфраструктури, протидія критичним міграційним викликам. За цими напрямами реалізується системна сукупність інструментів, що в комплексі орієнтовані на формування та ефективне функціонування системи соціальної безпеки та досягнення її мети в межах політики забезпечення сталого ендогенного зростання регіону.

6.4. Напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та застосування положень Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ПВЗВТ) відкриває перед українським бізнесом нові можливості у напрямі інтернаціоналізації підприємницької діяльності. В умовах сучасних тенденцій подальшої глобалізації світової економіки інтернаціоналізація економіки України постає одним з основних джерел економічного зростання. Прикордонні території, межуючи з країнами-членами ЄС, мають перспективи активно залучатися до цих процесів.

Експерти прикордонних областей України констатують низку безперечних переваг від підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (рис. 6.10). Загалом у шести прикордонних областях серед плюсів імплементації Угоди було відзначено: збільшення обсягів експорту товарів і послуг – 15,6%, збільшення активності мешканців району (міста) в межах місцевого прикордонного руху – 15%, збільшення надходжень до місцевих бюджетів – 13,9%, збільшення обсягу іноземних інвестицій – 13,3%.

Зараз структура експорту України має переважно сировинне спрямування. Державна служба статистики України констатує, що майже

70% експорту товарів (25,3 млрд дол. США) складають: продукція АПК, металургійної та хімічної галузей промисловості, мінеральні продукти, деревина, сировина для легкої промисловості[520]. Така структура експорту характерна для країн з низьким рівнем доходу. Для отримання більшої вигоди від інтеграції до глобальних ланцюгів доданої вартості необхідно переорієнтовуватися на виготовлення продукції з високим ступенем обробки, яка характеризується інноваційністю та наукомісткістю.

Окреслимо основні напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України.

Рис. 6.10. ***Оцінка експертами прикордонних областей переваг, які отримали райони (міста) від підписання Угоди (в розрізі областей), %***

Джерело: складено за[521].

---

[520] Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=354d699d-4648-4112-a81a-919a80555fb7&tag= TendentsiiRozvitkuZovnishnoiTorgivliUkraini

[521] Протягом IV кв. 2016 – I кв. 2017 рр. працівниками сектору проблем транскордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України» було проведено експертне опитування представників органів місцевої влади з питань

Консультативна підтримка виходу вітчизняних підприємств на іноземні ринки. Важливим аспектом функціонування глобальних ланцюгів доданої вартості є трансакційні витрати. Їх зниження для українських підприємств може слугувати стимулом для виходу на закордонні ринки. Саме тому одним із напрямів державної підтримки має бути консультативна підтримка українських підприємств для зменшення їхніх трансакційних витрат (витрат на пошук інформації, пошук партнера, укладення договорів, опортуністичну поведінку).

Для державної підтримки підприємств з питань виходу на іноземні ринки в Україні створено:

– державну установу «Офіс із залучення та підтримки інвестицій», діяльність якої спрямована на забезпечення взаємодії інвесторів з державними органами та органами місцевого самоврядування, відповідними суб'єктами господарювання під час підготовки та реалізації ними проектів із залученням інвестицій (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.03.2018 р. №174-р «Про утворення державної установи «Офіс із залучення та підтримки інвестицій»);

– державну установу «Офіс з просування експорту України», яка покликана забезпечити підтримку експорту за такими напрямами: інформування експортерів, послуги для експортерів, освітні програми для експортерів, пропозиції щодо бізнес-можливостей, створення та функціонування експортного веб-порталу, розроблення та просування українського бренда експортних товарів і послуг (розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 р. №199-р «Про утворення державної установи «Офіс з просування експорту України»).

До процесу підтримки залучені також інституції Європейського Союзу. Програма «EU4Business» у межах Європейської політики сусідства покликана покращити бізнес-середовище та підтримати розвиток малого та середнього підприємництва в Україні та у регіоні Східного партнерства. Ця ініціатива забезпечує бізнес-навчанням, цільовою консультативною допомогою та технічною підтримкою, що допоможе йому відповідати стандартам ЄС, збільшити експорт та отримати вигоду від угоди про вільну

соціально-економічного розвитку прикордонних областей в умовах дії Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною.

Соціально-економічний розвиток прикордонних областей в умовах дії Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною (за результатами експертних оцінок): науково-аналітична записка / Х. М. Притула, О. І. Пастернак, Я. Я. Калат та ін.; наук. ред. Х. М. Притула. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2017. 64 с.

торгівлю між Україною та ЄС. «EU4Business» протягом 2009-2017 рр. у межах підтримки надали кредитів від банків-партнерів на суму понад 1,96 млрд євро, що сприяло створенню понад 28 тис. робочих місць. Загалом протягом означеного періоду понад 66 тис. підприємств скористалися допомогою ЄС, а 11 тис. підприємців пройшли навчання[522].

Незважаючи на створені інституції підтримки бізнесу, існує проблема недостатнього інформування. Відсоток проінформованих підприємців щодо функціонування інституцій консультування з питань виходу на іноземні ринки є досить низьким. Згідно з опитуванням підприємців щодо існування такої структури, як «Офіс з просування експорту України», у 2018 р., 72,2% експортерів не були обізнані про його існування. У розрізі підприємств залежно від розміру лише 36% великих підприємств володіють такою інформацією. Серед мікропідприємств кількість проінформованих взагалі на рівні 19% (табл. 6.6). Спостерігається тенденція до володіння меншою часткою інформації залежно від зменшення розміру підприємства-експортера.

Підприємства-експортери, які обізнані про Офіс з просування експорту, оцінили його діяльність в середньому на 3,3 бала за п’ятибальною шкалою, що може свідчити про середній рівень якості послуг. У розрізі прикордонних регіонів найбільшою поінформованістю відзначилися Волинська область – 62% експортерів, Закарпатська – 30%, Івано-Франківська – 19%, Львівська – 32%, Чернівецька – 25%.

Таблиця 6.6

Оцінка діяльності «Офісу з просування експорту України» (на основі опитування підприємців у 2018 р.)

Розмір підприємства	Частка опитаних, які знають про існування «Офісу з просування експорту»	Середня оцінка діяльності «Офісу з просування експорту» (від 1 до 5)
Мікропідприємства (до 10 осіб)	19%	3,1
Малі підприємства (11-50 осіб)	27%	3,3
Середні підприємства (51-250 осіб)	33%	3,4
Великі підприємства (більше 250 осіб)	36%	3,3

Джерело: складено за[523].

[522] EU4Business. URL: http://www.eu4business.eu/uk/about

[523] Спрощення процедур торгівлі в Україні: оцінки та очікування бізнесу 2018-2019 р. Аналітичний звіт за результатами 4 хвилі щорічного опитування українських імпортерів та експортерів. Київ, ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», 2019. 165 с.

Бізнес-асоціації також можуть надавати різноманітні інформаційні послуги. Зокрема, підприємці у 2018 р. зазначили, що найчастіше вони отримують від бізнес-асоціацій: інформаційні послуги (зокрема, надання статистичної інформації, інформації про ринки або зміни в законодавстві) – 56%; навчання (тренінги, семінари) – 40%; пошук торговельних партнерів за кордоном – 27%; допомогу у вирішенні конфліктних ситуацій при здійсненні експорту-імпорту – 20%[524].

Аналізуючи діяльність в Україні інституцій підтримки підприємств у питаннях виходу на іноземні ринки, можна констатувати досить слабкий рівень обізнаності бізнесу щодо функціонування таких установ, а також недостатній рівень інформаційних послуг, які надаються, що стримує вихід більшої кількості підприємств різного розміру на міжнародний ринок.

Перехід від виробництва на основі давальницької сировини до виробництва повного циклу. Україна зараз має певну конкурентну перевагу, яка полягає у переміщенні виробничих процесів з Європи до країн із дешевшими виробничими витратами та оплатою праці. Досить часто такі підприємства працюють на основі давальницької сировини. Так, наприклад, за даними Асоціації «Укрлегпром», майже 90% виробництва одягу в Україні відбувається за давальницькими схемами[525]. Але такий досвід повинен бути лише початковим етапом для подальшого розвитку галузей виробництва, адже давальницька схема сприяє залученню в країну іноземних виробників, які прагнуть виробляти продукцію з найменшими витратами. Маючи достатній досвід і висококваліфікованих працівників, можна претендувати на створення виробництв повного циклу, що дозволить виробляти продукцію з високою доданою вартістю.

Україна має певні переваги для експорту готової продукції, зокрема близькість до європейських ринків, підписання Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС. Географічна близькість України до ЄС та можливості швидше здійснювати поставки, ніж постачальники з Далекого Сходу, сприятимуть входженню в ланцюги доданої вартості. Налагоджуючи контакти з іноземними постачальниками сировини, вдосконалюючи технологічні процеси на виробництвах та підвищуючи конкурентоспроможність своєї

---

[524] Спрощення процедур торгівлі в Україні: оцінки та очікування бізнесу 2018-2019 р. Аналітичний звіт за результатами 4 хвилі щорічного опитування українських імпортерів та експортерів. Київ, ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», 2019. 165 с.

[525] Україна: дорожня карта розвитку галузей виробництва одягу та взуття / Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), ЄС EU4Business, 2018. 66 с.

продукції, Україна має всі шанси ввійти до глобальних ланцюгів вартості.

Що стосується, зокрема, розвитку швейної та взуттєвої галузей, то Україна може бути конкурентоспроможною, співпрацюючи з брендами швидкої моди та роздрібними торговими компаніями (Zara, Old Navy, Terranova тощо). Для цього необхідно розвивати потужності вітчизняної текстильної та шкіряної промисловості, які характеризуються досить високою якістю та конкурентоспроможністю, нижчою вартістю порівняно з європейською, а також швидким реагуванням. «Дорожня карта розвитку галузей виробництва одягу та взуття» пропонує також забезпечувати ринок сезонних поповнень товару, створивши конкуренцію постачальникам із Тунісу та Туреччини та ґрунтуючись на такій конкурентній перевазі, як швидкість реагування[526].

Розвиток торгівлі онлайн також має перспективи розвитку в Україні. Достатня освіченість українців у питаннях інформаційних технологій та наявність висококваліфікованих спеціалістів у цій сфері є перевагами для організації такої форми торгівлі, яка останнім часом динамічно розвивається.

Дизайн та розробка брендів. Особливістю українського виробництва є більша орієнтація власне на виробничий процес, а не на розроблення бренду, який можна запропонувати для експорту. У світі Україну часто сприймають як майданчик для організації виробництва. Українських брендів, спроможних задовільнити потреби європейських споживачів, дуже мало. Сучасна світова тенденція – це пошук нових концепцій товарів, інноваційних рішень великими компаніями через співпрацю з дизайнерами. В Україні дизайну приділяється мало уваги, що є пережитком СССР, в якому він не мав значення, цікавила лише кількість виготовленої продукції.

Щоб розробити креативні бренди для Європи, необхідно активізувати участь у міжнародних галузевих виставках і торгових ярмарках. Це дозволить вивчити запити, потреби та модні тенденції іноземних споживачів, представити вітчизняну продукцію на іноземних ринках. Для українських підприємств самотужки взяти участь у таких виставках досить часто є непосильно. Необхідна державна підтримка, а також спільне представлення дрібних підприємств через кластери або асоціації товаровиробників.

---

[526] Україна: дорожня карта розвитку галузей виробництва одягу та взуття / Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), ЄС EU4Business, 2018. 66 с.

Необхідно також відзначити, що Міністерство економічного розвитку і торгівлі презентувало експортний бренд України «Trade with Ukraine», який дозволятиме ідентифікувати українську продукцію на світовому ринку та популяризувати країну у світі. Експортний бренд України розроблений для створення стійкого емоційного та візуального зв'язку між різними галузями та секторами економіки, щоб об'єднати різні за асортиментом товари в послуги під єдиною візуальною концепцією та стилістикою.

Стимулювання залучення іноземних інвестицій у розвиток вітчизняних перспективних виробництв. Очевидно, що зараз виробництво автотранспортних засобів, зокрема автомобілів, є найбільш популярним видом економічної діяльності для здійснення інвестицій, адже в кожній прикордонній області є її представники. У табл. 6.7 наведено перелік найбільших підприємств прикордонних областей України з прямими іноземними інвестиціями. Майже всі підприємства мають закордонних засновників, тобто є філіями транскордонних корпорацій. Великий відсоток підприємств співпрацює в плані експорту виробленої продукції, а також імпорту необхідної сировини та матеріалів для виробництва з найближчими країнами-сусідами, зокрема Польщею, Словаччиною, Румунією, Білоруссю, Молдовою. Здебільшого зазначені підприємства не виробляють кінцеву продукцію, а їхня діяльність зводиться лише до одної-двох ланок виробничого процесу, пов'язаного з виготовленням продукції.

Низка факторів, такі як тінізація економічних процесів (особливо у прикордонних регіонах), нестабільна економічна ситуація, ведення військових дій на східному кордоні України, корупція, стримують іноземних інвесторів у питаннях вкладення коштів. Державна політика має бути спрямована на покращення інвестиційного іміджу України, позиціонування регіонів як відкритих майданчиків для розвитку спільних підприємств, відкриття філій транснаціональних корпорацій. Роль регіональних органів влади полягає у всебічному сприянні розвитку інвестиційних процесів, зокрема:

– інформуванні про наявні земельні ділянки;

– запрошенні потенційних інвесторів відвідати регіон з ознайомчими поїздками;

– зменшенні бюрократичних процедур для відкриття бізнесу;

– підготовці техніко-економічної документації для цільових інвестицій в конкретні проекти розвитку території.

6.4. Напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України

Таблиця 6.7

Окремі підприємства прикордонних областей України, інтегрованих до міжнародних виробничих мереж

Підприємство	Основна продукція	Країна-засновник	Географічна структура експорту	Географічна структура імпорту
Закарпатська область				
Ядзакі Україна	Схемні джгути для автомобілів	Японія	Німеччина, Індія, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швейцарія, Велика Британія	Бельгія, Чехія, Франція, Німеччина, Угорщина, Італія, Марокко, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Сполучені Штати Америки
Фішер	Спортивне спорядження (лижі, ключки)	Австрія-Україна	Австрія, Білорусь, Канада, Росія, Словаччина	Австрія, Бельгія, Чехія, Німеччина, Росія, Словаччина
Джейбіл Сьоркіт	Електро та радіокомпоненти	США	Австрія, Китай, Естонія, Німеччина, Гонконг (Сянган), Угорщина, Малайзія, Мексика, Польща, Словаччина	Австрія, Бельгія, Бразилія, Китай, Тайвань (Китай), Чехія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Індія, Італія, Японія, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Польща, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Сполучені Штати Америки
Берег Кабель	Електричне устаткування для транспортних засобів	Угорщина	Німеччина, Угорщина	Угорщина
Гроно-текс	Виробництво верхнього одягу	Угорщина	Німеччина, Угорщина, Словаччина	Угорщина
Форшнер-Україна	Електричні джгути для автомобілів	Німеччина	Чехія	Чехія, Німеччина
Гроклін-Карпати	Пошиття верху автомобільних сидінь	Польща	Польща	Польща
Івано-Франківська область				
ЛК Інтерплит Надвірна, ТОВ SORBES	ДСП ламінована	Швейцарія	Білорусь, Грузія, Угорщина, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Румунія, Росія, Словаччина, Туркменістан, Узбекистан	Естонія, Німеччина, Польща, Росія, Швейцарія
Тайко Електронікс Юкрейн Лімітед	Кабельно-провідникова продукція для автомобільної галузі	Люксембург	Австрія, Чехія	Польща
Тикафер-	Головні убори з	Нідерланди,	Німеччина, Сполучені	Канада, Данія, Німеччина,

Підприємство	Основна продукція	Країна-засновник	Географічна структура експорту	Географічна структура імпорту
люкс	хутра	Німеччина, Україна	Штати	Італія, Сполучені Штати Америки
Шкіряник	Шкіряно-хутряні вироби	Італія	Італія	Росія
Львівська область				
Бадер Україна	Шкіряні чохли для автомобілів	Німеччина	Польща	Польща
Фуджікура Аутомотів	Джгути для автомобілів	Японія	Німеччина	
Леоні Ваерінг Системс	Кабельні системи для автомобілів		Німеччина, Італія, Польща, Португалія, Велика Британія	Франція, Німеччина, Іспанія, Велика Британія
Світоч	Кондитерські вироби	Швейцарія	Бразилія, Польща, Молдова, Угорщина	Бразилія, Польща,
Волинська область				
Кромберг енд Шуберт Україна	Кабельні бортові системи для автомобілів	Німеччина	Австрія, Німеччина, Угорщина, Польща	Австрія, Угорщина
Ханн-Електробау Україна	Трансформатори для електронної промисловості	Німеччина	Німеччина	Німеччина
СКФ Україна	Підшипники	Швеція	Бразилія, Білорусь, Німеччина, Польща, Росія	Швеція
БРВ-Україна	Виробництво корпусних меблів	Україна, Білорусь	Польща	Білорусь, Польща, Словаччина

Джерело: авторська розробка.

Проблема залучення інвестицій та формування сприятливого інвестиційного середовища є сьогодні найбільш болючим питанням для прикордонних територій [527]. Близько половини опитаних експертів вважають, що першочерговим завданням центральної, регіональної та місцевої влад є створення необхідних умов для забезпечення та активізації інвестиційних процесів на територіях. Зокрема, важливими є питання розроблення інноваційно-інвестиційних проектів та їх фінансова підтримка, формування позивного інвестиційного іміджу територій, що сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності продукції, яка виробляється на території, та її просуванню на ринки ЄС. Створення спільних підприємств та запровадження нульової ставки податків протягом одного року після

[527] Соціально-економічний розвиток прикордонних областей в умовах дії Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною (за результатами експертних оцінок): науково-аналітична записка / Х. М. Притула, О. І. Пастернак, Я. Я. Калат та ін.; наук. ред. Х. М. Притула. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2017. 64 с.

реєстрації, відновлення спецрежиму для вільних економічних зон, податкові канікули, гарантії власності сприятимуть нарощенню інвестиційного потенціалу територій. Запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощення адміністративних процедур і боротьба з корупцією є необхідними кроками для покращення інвестиційного клімату територій.

Створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва, торгівлі та відкриття філій транснаціональних корпорацій. Сприятливий бізнес-клімат є необхідною умовою для подальшого розвитку вітчизняного підприємництва, активізації торгівлі, в тому числі з іноземними країнами, а також відкриття філій транснаціональних корпорацій.

Створення зон вільної торгівлі з різними державами світу сприяє налагодженню нових і входженню у вже існуючі глобальні ланцюги доданої вартості (табл. 6.8).

Таблиця 6.8

Угоди про зони вільної торгівлі України з державами світу

Країна	Дата набуття чинності
Македонія	4 листопада 1995 р.
Казахстан	27 травня 1996 р.
Норвегія	4 червня 1996 р.
Швейцарія	26 серпня 1996 р.
Таджикистан	18 грудня 1996 р.
Білорусь	31 грудня 1997 р.
Туркменістан	19 жовтня 1998 р.
Ліхтенштейн	5 липня 2001 р.
Азербайджан	11 липня 2002 р.
Грузія	11 листопада 2006 р.
Держави ЄАВТ (Швейцарія, Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн)	01 червня 2012 р.
Ісландія	1 червня 2012 р.
Вірменія, Киргизстан, Узбекистан, Молдова	20 вересня 2012 р.
Чорногорія	1 січня 2013 р.
Країни Європейського Союзу	1 січня 2016 р
Канада	1 серпня 2017 р.
Ізраїль	21 січня 2019 р.

Джерело: складено за[528].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) оцінила основні фактори сприяння торгівлі різних країн світу. Україна порівняно з Європою та Центральною Азією, а також провідною практикою значно відстає за показниками внутрішнього та зовнішнього співробітництва між прикордонними службами, формальностями (процедури, автоматизація та

[528] Щодо угод про вільну торгівлю. URL: https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements

документи), доступністю інформації та попередніми рішеннями (рис. 6.11). Лише за участю торговельної спільноти, процедурами оскарження та платежами й зборами Україна близька до провідної практики.

Зараз Україна є привабливою з точки зору вартості та кваліфікації робочої сили, порівняно невисоких проти європейських цін на різноманітні ресурси, сировину та матеріали. Тому транснаціональним корпораціям вигідно розташовувати в регіонах, особливо прикордонних, свої виробництва, зважаючи також на близькість до європейських ринків. Аналізуючи складові нашої держави у глобальному індексі конкурентоспроможності у 2018 р., варто також відзначити, що за показником «кваліфікація» визначено 46 місце з 140 країн, що є хорошим результатом та конкурентною перевагою[529].

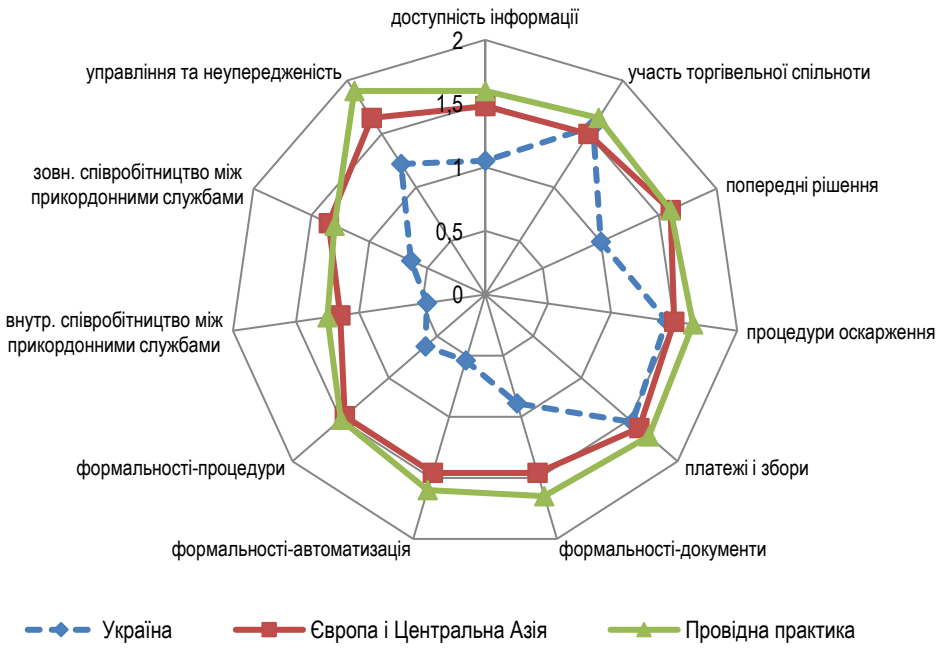

Рис. 6.11. ***Порівняння України та світової практики за основними факторами сприяння торгівлі за дослідженням ОЕСР, 2017 р.***

Джерело: складено за[530].

[529] The Global Competitiveness Report 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf

[530] Trade Facilitation Indicators. URL: https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation?cr=oecd&lg=en

6.4. Напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності в прикордонних регіонах України

На створення сприятливого клімату для підприємництва значною мірою також впливають такі фактори, як інфраструктура та різноманітні інституції. Експерти прикордонних регіонів наголошують на доцільності відкриття чи налагодження функціонування вільних економічних зон (29,1%) та торговельно-логістичних центрів (34,9%) (табл. 6.9) [531]. Ці інструменти сприяння економічному розвитку району є лідерами серед відповідей респондентів і в розрізі областей. Представники органів місцевої влади Волинської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей також відзначили необхідність відкриття додаткових пунктів пропуску на державному кордоні України. Такі результати опитування обумовлені значною віддаленістю один від одногозазначених пунктів, що не відповідає стандартам ЄС. Зокрема, середня віддаленість між пунктами пропуску на кордонах між Україною та Польщею чи Румунією перевищує вимоги у 2 та 3 рази відповідно. Представники окремих районів Івано-Франківської та Закарпатської областей також зазначили, що покращенню соціально-економічного розвитку їхніх територій сприятиме відкриття туристично-інформаційних центрів.

Таблиця 6.9

Оцінка експертами інструментів сприяння соціально-економічному розвитку прикордонних територій, %

Інструменти сприяння соціально-економічному розвитку	Прикордонні області, де проводилось дослідження						Загалом
	Волинська область	Івано-Франківська область	Чернівецька область	Закарпатська область	Львівська область	Одеська область	
Пункту пропуску на кордоні	***35,4***	32,0	***40,7***	32,4	20,6	22,6	29,1
Інноваційно-технологічного центру (технопарку)	27,1	***34,0***	11,1	18,9	17,5	28,3	23,7
Індустріального парку	20,8	20,0	25,9	***37,8***	36,5	28,3	28,4
Торговельно-логістичного центру	31,3	***36,0***	37,0	13,5	***39,7***	***45,3***	***34,9***
Кластеру (в т.ч. транскордонного)	29,2	6,0	33,3	27,0	23,8	15,1	21,2
Бізнес-інкубатора	16,7	32,0	7,4	5,4	12,7	24,5	17,6
Вільної економічної зони	***41,7***	32,0	***55,6***	***67,6***	***42,9***	***34,0***	***43,5***
Інше	0,0	10,0	0,0	13,5	0,0	1,9	4,0

Примітка: сума відповідей не становить 100%, оскільки респонденти мали можливість обрати декілька варіантів відповідей.
Джерело: авторська розробка.

[531] Соціально-економічний розвиток прикордонних областей в умовах дії Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною (за результатами експертних оцінок): науково-аналітична записка / Х. М. Притула, О. І. Пастернак, Я. Я. Калат та ін.; наук. ред. Х. М. Притула. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2017. 64 с.

Розвиток кластерів. Необхідно також відзначити важливе значення кластерів у формуванні ГЛВ. Роль кластерів у глобальних ланцюжках доданої вартості полягає у зв'язуванні дрібних і середніх підприємств у мережу для співробітництва з міжнародним ринком через горизонтальні зв'язки. Перевагою малих підприємств є їх гнучкість та швидке реагування на ринкові зміни порівняно з великими підприємствами. Маючи певну конкурентну перевагу у виробництві спеціалізованих продуктів на невеликих нішевих ринках, малі підприємства, об'єднуючись, можуть ввійти в ГЛВ. Сьогодні тенденції активної кластеризації притаманні також прикордонним регіонам (табл. 6.10).

Таблиця 6.10

Кластери у прикордонних областях України

Область	Діючі кластери	Потенційні напрями розвитку кластерів, які декларуються місцевими органами влади прикордонних територій
Львівська	Львівський ІТ-кластер Кластер деревообробки та меблевого виробництва (Західна Україна, центр у Львові) Кластер сільського зеленого туризму Сколівщини Агрорекреаційний кластер «Горбогори»	Кластер легкої промисловості Кластер приладобудування Будівельний кластер Кластер машинобудування Кластер біотехнологій Агропромисловий кластер Лісовий кластер
Чернівецька	Чернівецький ІТ-кластер «Cluster bit» Яблуневий кластер «Буковина» Кластер органічних виробників	Лісовий кластер
Закарпатська	Кластер автомобілебудування	Транспортно-логістичний кластер Туристичний кластер Термальний кластер Аграрний кластер
Івано-Франківська	Кластер народних художніх промислів «Сузір'я» Івано-Франківський ІТ-кластер Прикарпатський еко-енергетичний кластер	Агротуристичний кластер Лісовий кластер
Волинська	Волинський туристичний кластер; Луцький ІТ-кластер	Торговельно-виробничий кластер Енергетичний кластер Лісовий кластер
Одеська	Одеський ІТ-кластер Освітній кластер Одеси і Одеської області	Морський кластер Транзитний кластер

Джерело: авторська розробка.

Аналіз існуючих кластерних ініціатив свідчить про наявність у всіх прикордонних областях кластерів, які працюють у галузі інформаційних технологій (ІТ). Перспектив для розвитку кластерів у регіонах України є досить багато, однак актуальною проблемою є недостатній рівень

інформування потенційних учасників кластера про можливості, переваги, механізми створення та функціонування кластерів.

В Україні також існують транскордонні кластери, які об'єднують регіони сусідніх держав, зокрема:

Волинська область: Транскордонний кластер інновацій (Хелмська господарська палата, Спілка з обмеженою відповідальністю та Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки); Польсько-білорусько-український транскордонний туристичний кластер (Люблінська регіональна туристична організація, Волинський туристичний кластер, Брестський туристичний кластер).

Львівська область: Науковий інформаційно-статистичний кластер «Інфостат–Україна– Польща» (ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», Головне управління статистики у Львівській області, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Львівська обласна спілка економістів України, Статистичне управління Підкарпатського воєводства, Жешувський університет, Центр статистичних досліджень і освіти ГУС Польщі (активна діяльність спостерігалася до 2015 р.)); Люблінський екоенергетичний кластер (Центр впровадження альтернативних та відновлювальних джерел енергії, СП «ТзОВ КомЕкоЛьвів»).

Чернівецька область: українсько-румунський «Перший аграрний кластер»; туристичний транскордонний кластер на основі мережі регіонів-переможців Всеукраїнського конкурсу «Сім чудес України».

Недоліком існуючих транскордонних кластерів є те, що багато з них є декларативними або ж характеризуються низькою активністю, тобто не повністю використовуються всі переваги цієї моделі розвитку. Це можна пояснити низкою проблем функціонування кластерів в Україні, зокрема: відсутністю законодавчого підґрунтя функціонування кластерів і, відповідно, державної підтримки; відсутністю єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, а також їх функціонування та результати діяльності, що обмежує розуміння суспільством переваг кластерних об'єднань; проблемами співробітництва влади та бізнесу.

Окрім кластеризації, важливими складовими активізації участі вітчизняних підприємств у глобальних ланцюгах доданої вартості є[532]:

[532] Global Value Chains and Development. URL: https://www.unctad.org/en/PublicationsLibrary/diae2013d1_en.pdf

– налагодження зв'язків і контактів на вітчизняному та міжнародному ринках для формування мереж створення знань та інтернаціоналізації, необхідних для успішної участі у ланцюжках вартості;

– підтримка наукових досліджень, структурно-технологічна модернізація та ефективна система захисту прав інтелектуальної власності. Організації технічної підтримки в галузі стандартів, метрології, якості, тестування, досліджень та розробок, продуктивності та розширення малого та середнього бізнесу стають все більше затребуваними для налагодження та вдосконалення технологічних систем, які використовують у своїй діяльності фірми. Належний рівень захисту прав інтелектуальної власності може спонукати провідні фірми передавати для використання передові технології в межах функціонування глобальних ланцюгів доданої вартості та стимулювати місцеві підприємства розробляти або адаптувати власні технології;

– надання послуг з розвитку бізнесу. Низка послуг може полегшити торгівлю та інвестиції, пов'язані з глобальними ланцюгами доданої вартості. Зокрема, центри надання послуг з розвитку бізнесу та заходи з нарощування потенціалу, щоб допомогти вітчизняним підприємствам дотримуватися технічних стандартів та покращити розуміння правил та практики міжнародної торгівлі;

– стимулювання розвитку підприємництва. Активними учасниками та складовими такої політики покликані стати науково-дослідні інститути, бізнес-інкубатори, заклади освіти;

– доступність фінансових ресурсів для малого та середнього підприємництва. Інклюзивні фінансові ініціативи та програми щодо збільшення доступу до фінансування для мікро-, малих та середніх підприємств є основними механізмами підтримки розвитку вітчизняного виробничого потенціалу та спрямування зусиль на розвиток у кінцевому підсумку ланцюгів вартості. Розвиток підприємництва неможливий без підвищення кваліфікації робочої сили. Без достатніх інвестицій у навички, технічний прогрес і залучення вітчизняних підприємств до глобальних ланцюгів доданої вартості не може зрости продуктивність, а країни не зможуть конкурувати у глобальній економіці. Ефективна стратегія розвитку навичок – ключ до залучення у глобальні ланцюги доданої вартості.

Інтеграція до міжнародних виробничих мереж можлива за умови здійснення ефективної соціальної політики та добре функціонуючого ринку праці, в тому числі шляхом реалізації програм з професійної перепідготовки

та підвищення кваліфікації працівників тощо, активного просування та популяризації продукції вітчизняних підприємств на міжнародних ринках, формування позитивного інвестиційного іміджу територій.

6.5. Удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва в контексті реалізації Державної регіональної політики України

Необхідність удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва в Україні обумовлена таким:

1. *Курсом України на* ***євроінтеграцію.*** Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС[533] Україна зобов'язана підтримувати транскордонне та міжрегіональне співробітництво, а саме:

- *сприяти* взаєморозумінню у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвиток відсталих територій та на територіальне співробітництво;
- *створювати* канали зв'язку та активізувати обмін інформацією між державними, регіональними та місцевими органами влади та самоврядування, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства;
- *підтримувати та посилювати* залучення місцевих і регіональних органів влади та самоврядування до транскордонного співробітництва та відповідних управлінських структур для посилення співробітництва шляхом створення сприятливої законодавчої бази, підтримки та нарощування потенціалу розвитку, а також забезпечення зміцнення транскордонних економічних зв'язків і ділового партнерства;
- *зміцнювати та заохочувати* розвиток таких складових транскордонного співробітництва, як, inter alia, транспорт,

[533]Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

енергетика, комунікаційні мережі, культура, освіта, туризм, охорона здоров'я та інших сфер, які містять елементи транскордонного співробітництва;

– *сприяти* розвитку транскордонного співробітництва шляхом модернізації, забезпечення обладнанням та координації роботи служб надання допомоги за умов надзвичайних ситуацій.

2. *Членством у* ***Раді Європи.*** Україна як член Ради Європи зобов'язалась *підтримувати та заохочувати* транскордонне співробітництво, приєднавшись до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владою ще в 1993 р. А саме: забезпечувати, щоб законодавчі й регулятивні норми та політика не перешкоджали транскордонному співробітництву й підтримували або розвивали відповідні механізми та процедури для підвищення обізнаності про це як у своїй країні, так і в межах усіх зацікавлених інституцій. Ефективне забезпечення державної політики, спрямованої на активізацію транскордонного співробітництва й ініціатив, означає перегляд чинного законодавства та практики, визначення законних і незаконних перешкод, а також зміну чи заборону тих процедур, вимог та умов, які безпосередньо або опосередковано заважають, гальмують або de facto вкрай ускладнюють транскордонне співробітництво для територіальних громад, громадських об'єднань, жителів та ін.

3. *Наявністю* ***спільних ресурсів у транскордонному просторі*** Україна-ЄС, зокрема: *природні ресурси* з доступом по обидва боку кордону, які становлять значний інтерес, що вимагає їх збереження в забезпеченні сталого розвитку шляхом співробітництва щодо керування ресурсами в сфері їх охорони та використання; *фінансові ресурси* зі спільним доступом суб'єктів та учасників транскордонного співробітництва та ін.

4. *Пріоритетами* ***державної регіональної політики України*** як складової внутрішньої політики України є, зокрема:

– *формування* нормативно-правової бази, враховуючи документи Ради Європи та Європейського Союзу, необхідної для реалізації державної регіональної політики;

– *стимулювання та підтримка* місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей;

– *визначення* проблемних територій у регіонах і реалізація державних заходів щодо вирішення проблем.

6.5. Удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва в контексті реалізації Державної регіональної політики України

Здебільшого в Україні нормативно-правові акти приймаються на основі інстинкту самозбереження, оскільки ефективні норми можуть вразити інтереси сильних політичних об'єднань, призвести до дестабілізації. Значні кошти й зусилля витрачаються на захист вже отриманих рент і квазі-рент і створення нових джерел, а також на їх перерозподіл на користь сильних політичних об'єднань. Інколи право приносить шкоду суспільству, оскільки закони продукуються для захисту різноманітних інтересів, які незліченні й нескінченні, мінливі й рухливі; не дивно, що законодавство невпинно зростає – закони, постанови нерідко суперечливі та взаємовиключні. Отже, зміст такого повороту зводиться до такого: «політична вертикаль» обертається гіпертрофією «економічної вертикалі», що послаблює економіку, яка потребує розвитку «економічної горизонталі», оскільки тільки на рівні «економічної горизонталі» можливе конкурентне середовище.

Найбільш страждають жителі територіальних громад, які не мають політичного представництва, а їх кількість не дає можливість їм домовитись, щоб пролобіювати свої інтереси. Аби норма поведінки була стійка, індивідам має бути невигідно від неї відхилятись, слід також забезпечити механізмом стабілізації, що спирається на структуру індивідуальних переваг чи передбачено законом/звичаєм санкції за відступлення від норм чи в основі ефекту координації. Ефект координації полягає в тому, що чим більше виконують норми в суспільстві, тим більший збиток несе кожен конкретний індивід, відхилившись від норми. Проте індивід зауважує збиток, який він несе безпосередньо, але не прослідковує збитки через місцевий бюджет чи недоотримання благ. Саме механізм громадської участі дає ефект координації, щоб запобігти ситуації, до прикладу, як у 2018 р., коли ЄС припинив фінансування проектів з розбудови більше 10 пунктів перетину на західному кордоні України, причому частину коштів Україна буде вимушена повернути (йдеться про 29,2 млн євро)[534].

У процесі формування та реалізації державної регіональної політики України відбувається *запозичення* інститутів, що розвиваються в іншому інституційному середовищі. Проте інститути часто «не приживаються» чи «хворіють». Інститути, що ефективні в одному середовищі, можуть виявитись некорисними чи деструктивними в іншому середовищі. Тому

[534] ЄС підтвердив закриття прикордонних проектів: Україна втратить близько 27 млн євро. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/22/7077896

інститут може бути «позитивним благом» для однією групи людей і «негативним благом» – для іншої.

Однакові інститути функціонують по-різному в умовах відкритого доступу та конкуренції, та в умовах обмеженого доступу та відсутності конкуренції. Головне, аналізуючи позитивний та негативний попит на інститут, враховувати, чи інститут є корисним чи принесе шкоду. Прийняття нового інституту залежить від трансформаційних витрат (витрати складання проекту трансформації; лобіювання проекту; створення та підтримка інститутів для підтримки проекту; адаптація системи до нового інституту) і від співвідношення трансакційних витрат (витрат у межах певної норми поведінки) трансплантуючої й прийнятої норми поведінки. Нерідко трансплантований інститут є дисфункціональним. Таким чином, можна виокремити чотири типи трансплантаційних дисфункцій:

– відбувається поступове зникнення або переростає в інструмент тіньової діяльності (атрофія);

– активізація альтернативних норм нерідко веде до формування інституційних пасток, при цьому не йде повне відторгнення, а зменшення масштабу застосування. Це можна спостерігати щодо прикордонної торгівлі, перехід з формальної торгівлі до організованої неформальної торгівлі (активізація альтернативних інститутів і відторгнення);

– неефективність інститутів зумовлена невиконанням формальних правил: порушення прав власності, хабарі тощо. В Україні така тенденція є поширеною в умовах взаємодії бізнесу, громадськості, органів влади та органів місцевого самоврядування в умовах розвитку територіальних громад (інституційний конфлікт);

– в результаті трансплантації донор може виграти за рахунок реципієнта. Ймовірність негативного ефекту збільшується в результаті тривалого перехідного процесу. Фінансування нововведень здійснюється здебільшого з зовнішньої допомоги. Результат неоднозначний; для прикладу, значна частина створеного високоякісного людського капіталу знаходить собі застосування за кордоном. В Україні в унікальний спосіб поєднуються низький рівень добробуту та висока якість загальної та технічної освіти (парадокс передачі).

Враховуючи загальні положення теорії Полтеровича, важливо вибрати найефективнішу стратегію трансплантації інститутів, а саме:

– за «шокової» стратегії введення законодавчої бази забезпечує правильне функціонування відповідного інституту. Однак кожна система права допускає багато варіантів реалізацій (залежно від культурного та

інституційного середовища). Слід зауважити, що в Україні середовище різниться залежно від суб'єктів транскордонного співробітництва, оскільки Україна межує з країнами ЄС та країнами СНД;

– за стратегії «вирощування» інститутів[535], що припускає можливість запозичення інституту на будь-якій стадії розвитку, спонтанна еволюція інституту транскордонного співробітництва прямо або дотично сприяє виникненню форм, адаптованих відповідно до умов України;

– за стратегії послідовності проміжних інститутів відбувається поступова та ціленаправлена трансформація існуючого інституту, щоб у результаті вийти на ефективну форму.

Трансплантація інституту транскордонного співробітництва в Україні відбулась з введенням в законодавчу базу в 2004 р. Закону України «Про транскордонне співробітництво», проте основними суб'єктами транскордонного співробітництва є територіальні громади, а щодо їх правосуб'єктивності в повному обсязі, що містить не тільки правоздатність, але й дієздатність (здатність суб'єкта самостійно, своїми свідомими діями здійснювати юридичні права та обов'язки) та деліктоздатність (здатність суб'єкта права нести відповідальність за свої протиправні вчинки), є багато питань.

Прогалини у праві призвели до того, що єврорегіони були створені при обласних державних адміністраціях, що не відповідало основним положенням Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. Можна припустити, що єврорегіон для влади є зручним полем діяльності, спрямованої на отримання ренти. Взаємозв'язок специфічних ресурсів, що утворюють мережі в межах держави, стають джерелом утворення квазірент. Тому зацікавлені в їх присвоєнні сторони, прагнуть впливати на рішення, що приймаються державою, намагаються направляти його законодавчу та регулюючу діяльність у вигідне для себе русло. Значні кошти й зусилля витрачаються ними на захист вже отриманих рент і квазірент, створення нових джерел, а також на їх перерозподіл на свою користь. Прагнення вплинути на розподіл влади визначається метою отримання ренти (rent-seeking), проте зусилля пов'язані з трансакційними витратами[536]. Проблема «розподілу влади» не обмежується витратами

[535] Stiglitz J. Scan globally, reinvent locally: knowledge infrastructure and the localization of knowledge. *Diane Stone (ed.) Banking on Knowledge. The Genesis of the Global Development Network, 2000.* P. 24-43.

[536] Вебер М. Избранное. Образ общества / пер. с нем. М.: Юрист, 1994.

лобістської діяльності пошуку ренти й прибутком бізнесу, вона також пов'язана з встановленням неефективних прав власності і, отже, неефективними траєкторіями економічного розвитку суспільства.

Для гармонізації національного законодавства з урахуванням документів Ради Європи, що необхідно для реалізації державної регіональної політики України, робочою групою з автором у складі було розроблено законопроект № 6085 «Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва», який в подальшому підтримано Верховною Радою у вересні 2018 р. Після внесення змін чинним Законом України «Про транскордонне співробітництво» передбачено утворення та діяльність об'єднань єврорегіонального співробітництва, європейських об'єднань територіального співробітництва, визначається поняття «об'єднання єврорегіонального співробітництва». Також додані положення, що регламентують порядок утворення та діяльності таких об'єднань. Під час розроблення таких положень враховані особливості діяльності об'єднань єврорегіонального співробітництва на всіх кордонах України з сусідніми державами. Крім того, визначено поняття «європейське об'єднання територіального співробітництва», регламентується порядок утворення та діяльності таких об'єднань.

На законодавчому рівні спостерігаємо колізію, адже згідно з Законом України «Про транскордонне співробітництво» територіальна громада є суб'єктом транскордонного співробітництва, водночас згідно з Законом України «Про засади державної регіональної політики» вона не є суб'єктом державної регіональної політики України (рис. 6.12).

Згідно з Законом України «Про засади державної регіональної політики» державна стратегія регіонального розвитку України визначає державну регіональну політику. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва визначена одним із інструментів реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Пріоритетами реалізації цієї Програми є [537] : сприяння економічному та соціальному розвитку прикордонних регіонів України; підвищення стандартів та якості життя, добробуту та забезпечення безпеки життя та охорони навколишнього природного середовища; посилення інституційної спроможності прикордонних регіонів України у здійсненні транскордонного співробітництва; сприяння створенню умов та

[537] Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/554-2016-п#n10

визначення інструментів для забезпечення мобільності людей, товарів і капіталу.

Рис. 6.12. ***Суб'єкти державної регіональної політики України в контексті розвитку транскордонного співробітництва***

Джерело: авторська розробка.

На регіональному рівні відповідна обласна державна адміністрація відповідає за виконання державної програми розвитку транскордонного співробітництва (рис. 6.13). Доцільно зауважити, що здебільшого регіональні програми з питань транскордонного співробітництва не пов'язані з державною програмою та стратегією розвитку відповідної області.

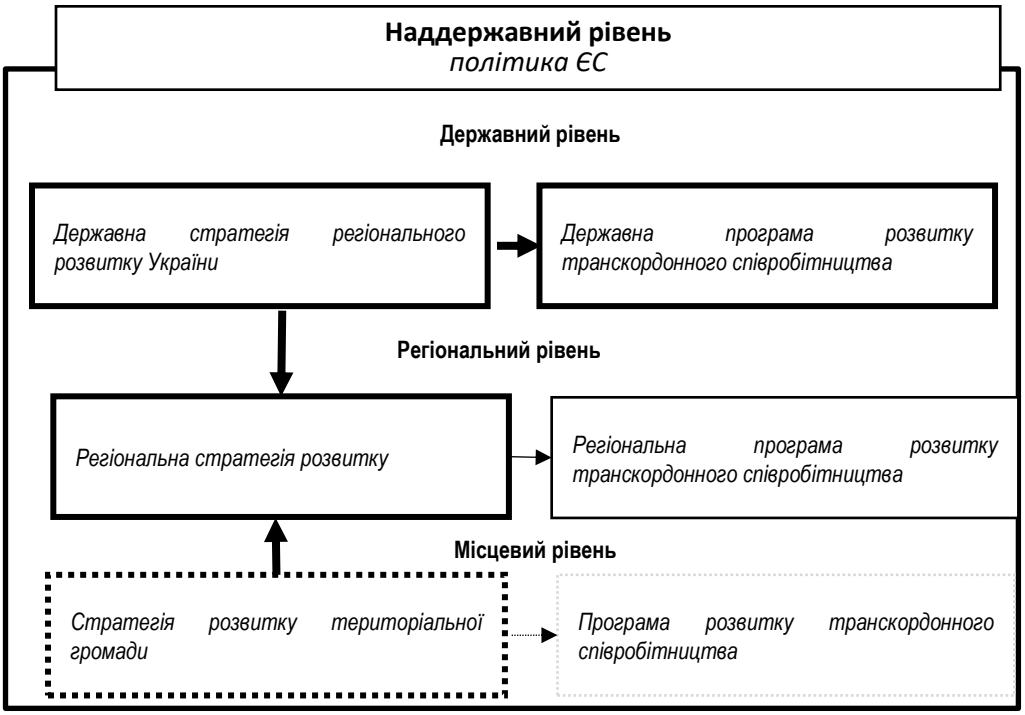

Рис. 6.13. ***Інструменти реалізації політики транскордонного співробітництва в межах державної регіональної політики України (за рівнями)***

Джерело: авторська розробка.

Угода про асоціацію з ЄС передбачає, що до кінця 2025 р. Україна повинна максимально наблизити своє законодавство до законодавства ЄС та імплементувати у вітчизняне законодавство положення близько 350 директив, регламентів і рішень ЄС. Однією з таких змін є впровадження розумної спеціалізації у систему стратегічного планування регіонального розвитку, що визначено відповідною нормативно-правовою базою. Передбачається, що не менше ніж одна стратегічна ціль регіональної

стратегії на програмний період 2021-2027 рр. повинна бути визначена на засадах розумної спеціалізації та спрямована на інноваційний розвиток обмеженої кількості видів економічної діяльності регіону.

Сьогодні ЄС робить ставку на розумну спеціалізацію як стратегічний підхід до стимулювання економічного розвитку шляхом забезпечення більш ефективної підтримки досліджень та інновацій. Враховуючи наявність спільних ресурсів у транскордонному просторі Україна-ЄС, ефективні стратегії розумної спеціалізації не можуть бути встановлені за допомогою підходу, обмеженого лише одним конкретним регіоном. Підкреслюємо необхідність координації та максимального використання синергії ініціативи, інструментів та інфраструктури в транскордонному просторі. Відтак транскордонне співробітництво є центральним аспектом і викликом для розумної спеціалізації, особливо для суміжних регіонів у транскордонному просторі. Розумна спеціалізація сама по собі вимагає необхідності стратегічного співробітництва як найважливішої складової, а також підкреслює пошук синергії з іншими регіонами та створення мереж. Переваги такого співробітництва полягають ув підвищенні оцінки можливостей і ресурсів, а також доступі до спеціалізованих послуг ЄС, що збільшує можливості для підприємств, особливо малих і середніх, і дозволяє краще застосувати таланти.

Розроблення спільної стратегії розумної спеціалізації в транскордонному просторі може бути наступним кроком після формування регіональних стратегій, які передбачають визначення пріоритетів і відповідних зацікавлених сторін. Це полегшує визначення елементів, які є фундаментальними для формування спільної стратегії.

Виходячи з позитивного досвіду транскордонного співробітництва в межах Карпатського єврорегіону та наявності спільних ресурсів у транскордонному просторі Україна-ЄС, доцільно розробити спільну стратегію розумної спеціалізації в межах єврорегіону. Завданням документа має бути визначення рамок для стратегічного співробітництва, щоб забезпечити скоординоване реагування на спільні виклики, які можуть бути ефективнішими спільно, для мобілізації нових ініціатив, проектів і сприяти залученню коштів з конкретних джерел фінансування. Розробляючи спільну стратегію розумної спеціалізації, необхідно враховувати відповідні регіональні стратегії. Розроблення спільної стратегії передбачає такі етапи:

— аналіз на основі індивідуальної діагностики регіонів Карпатського єврорегіону, а також спільної території;

– процес та управління, які не передбачають створення нових формальних структур, а використання раніше створених структур; розроблення рекомендацій для використання під час формування нових форм транскордонного співробітництва;

– спільне бачення, визначення перспективи на основі аналізу, що проводився на етапі діагностики;

– стратегічні напрями співробітництва, вибір спільних напрямів і глибинне їх вивчення для пріоритетних дій;

– спільні дії та заходи підтримки: визначення дій, які можуть бути проведені спільно регіонами Карпатського єврорегіону для досягнення майбутньої мети, використовуючи різні джерела фінансування;

– моніторинг, визначення загальних показників для подальшого співробітництва та оцінки спільної стратегії.

Виходячи з викладеного, для удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва в межах реалізації державної регіональної політики України доцільно зосередити увагу на:

– *розбудові місцевого громадянського суспільства, що* дозволить активізувати територіальні громади як суб’єкти транскордонного співробітництва та впливати на формування та реалізацію політики транскордонного співробітництва як складової державної регіональної політики України;

– інтитуціалізації *мережі в транскордонному просторі*, що включає три складові: спільні ресурси в транскордонному просторі, суб’єкти та їхні дії щодо відповідних ресурсів, що передбачають використання, збереження та розвиток спільних ресурсів у транскордонному просторі;

– створенні *органів транскордонного співробітництва* згідно із законодавством, що дозволить підвищити ефективність координації транскордонного співробітництва. Важливо в державній програмі розвитку транскордонного співробітництва доповнити пріоритет посилення інституційної спроможності територіальних громад, зокрема через утворення органів транскордонного співробітництва;

– *розроблення спільних стратегій розумної спеціалізації* в транскордонному просторі Україна-ЄС, що дозволить забезпечити скоординоване реагування на спільні виклики, яке може бути ефективнішим спільно, а також для мобілізації нових ініціатив, проектів та залученню коштів з конкретних джерел фінансування;

— *асоціаціях органів місцевого самоврядування,* які об'єднають зусилля органів місцевого самоврядування в контексті розвитку транскордонного співробітництва, а саме: щодо захисту прав і законних інтересів відповідних територіальних громад, розв'язання спільних для територіальних громад проблем, обміну досвідом, створення умов для більш ефективного здійснення повноважень місцевого самоврядування; розроблення та подання державним органам пропозиції щодо розвитку місцевого самоврядування; надання методичної, правової та інформаційної допомоги органам місцевого самоврядування у здійсненні ними своїх повноважень; сприяння підвищенню ефективності підготовки та перепідготовки посадових осіб місцевого самоврядування, підвищенню їх кваліфікації; узагальнення та поширення досвіду діяльності органів місцевого самоврядування з питань соціально-економічного та культурного розвитку; сприяння органам місцевого самоврядування у підготовці проектів їхніх актів, програм соціально-економічного та культурного розвитку територіальних громад; розвитку засобів масової інформації, здійснення видавничої діяльності; відстоювання інтересів територіальних громад за зверненням органів місцевого самоврядування, які не є членами асоціації, із суспільно важливих питань і здійснення інших повноважень.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження теоретичного базису моделей регіонального економічного зростання здійснено на основі проведення еволюційного дискурсу розвитку теорії економічного зростання, що дозволило визначити сутність процесу економічного зростання, критерії ідентифікації явища та його чинники на різних етапах формування теоретичних моделей економічного зростання. Обґрунтовано, що економічне зростання регіонів пов'язане з ефективністю використання їх ендогенного потенціалу, тобто зумовлене зростанням продуктивності внутрішніх ресурсів регіонів, рівня її інноваційності, якістю людського капіталу та економічною спеціалізацією економіки регіонів загалом – це цілком відповідає сучасним теоріям. Доходимо висновку, що нерівномірність економічного зростання регіонів у сучасних умовах призводить до посилення територіальної нерівномірності як на міжрегіональному, так і на внутрішньорегіональному рівнях.

2. Сьогодні інклюзивність – це важлива платформа соціально-економічного розвитку як в глобальному, так і локальному масштабі, а основним чинником інклюзивного розвитку є людський капітал – його примноження та ефективне використання. Тому, нині пріоритетним є перегляд пріоритетів та інструментів реалізації соціальної політики в контексті запобігання втратам людського капіталу на фоні значної депопуляції населення України. Особливо сьогодні треба втримати і зберегти концентрацію креативних людей в різних сферах, які здатні розвивати креативні та інноваційні види діяльності. Концентрація креативних людей можлива через різні хаби, акселератори, бізнес-інкубатори, творчі простори й творчі платформи, громадські простори, освітні й креативні кластери (дозволяють залучати й знаходити креативних людей зовні).

3. Недосконалість вітчизняного організаційно-інституційного забезпечення питань інклюзивного розвитку, що проявляється, серед іншого, у відсутності: національних соціальних стандартів якості життя населення, прозорих механізмів з їх дотримання на всій території держави; відповідної муніципальної та регіональної статистики для оцінювання та аналізу розвитку міст тощо. У контексті цього актуальним буде розроблення та реалізація на національному рівні «Міського аудиту» на зразок того, що практикується в країнах ЄС. При цьому регіональним і місцевим органам

влади, розробляючи (уточнюючи цілі) стратегічних і програмних документів регіонального розвитку, потрібно зважати на еластичність процесів розвитку міст і регіонів для уникнення просторових дисбалансів і асиметрій.

4. За результатами першого етапу реалізації реформи фінансової децентралізації в Україні виявлені основні тенденції, які проявилися в: розширенні фінансової бази та зростанні обсягів надходжень до місцевих бюджетів; зменшенні кількості та обсягу казначейських позик на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів; зростанні обсягів коштів на депозитних рахунках в установах банків; зростанні капітальних видатків та інвестиційних ресурсів розвитку регіонів. Доведено, що надмірна дотаційність місцевих бюджетів зберігатиметься. Побудовані рівняння для оцінювання впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів дали змогу встановити її неоднозначну природу. Показано, що поглиблення децентралізації за доходами та видатками позитивно асоціюється із зростанням ВРП на особу; неоднозначний характер прояву фінансової децентралізації отримано за податковими надходженнями; негативний вплив зростання частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів пояснено надмірним фінансуванням поточних видатків, що не сприяє ендогенному зростанню регіонів України.

5. Сучасною характеристикою економічного розвитку країн є їх інтеграція до ланцюгів вартості, що обумовлено процесами глобалізації економічних процесів і розвитку цифрових технологій. Рівень залучення до ГЛВ значною мірою залежить від рівня розвитку країни. Рефлектуючи свої порівняльні переваги, підприємства в країнах з низьким рівнем доходу, як правило, будуть залучені до ГЛВ у таких сферах, як сільське господарство та низькотехнологічне виробництво, де превалює цінова конкуренція. Водночас у країнах з високим рівнем доходу участь у ГЛВ передбачатиме насамперед спеціалізацію на координації та наданні додаткових послуг, таких як дослідження, розробки та брендинг. Сьогодні основними драйверами інтеграції до ГЛВ є лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, формування сприятливого інвестиційного середовища, прискорений розвиток ІКТ, доступ до зовнішніх ринків, знань і нових технологій.

6. Регіональний зріз демографічної динаміки показав такі головні індикатори демографічної ситуації в регіонах України: поширення депопуляції населення на схід і в центр країни за збереження негативних

тенденцій у північно-східних областях і загрозі виникнення зони депопуляції в Центральній Україні; сповільнення темпів скорочення населення країни порівняно з попередніми двома десятиліттями, однак за збереження достатньо значних обсягів цього скорочення; інтенсифікація короткострокової, в т.ч. сезонної, та освітньої міграції, «молодшання» складу мігрантів.

7. Для запобігання проявам демографічної кризи заходи державної та регіональної демографічної політики слід спрямовувати у таких напрямах: створення умов для самореалізації молоді; зміцнення інституту родини; економічне стимулювання багатодітності (зокрема, шляхом податкового стимулювання та диференційованої податкової підтримки сімей з двома та більше дітьми, сприяння реалізації різних форм зайнятості багатодітних батьків); запобігання надмірній кількості абортів; збільшення очікуваної тривалості життя населення; поліпшення репродуктивного здоров'я. Реалізація заходів міграційної політики має бути реалізована у таких напрямах: створення умов для послаблення міграційного відтоку (підвищення рівня мінімальної заробітної плати); регулювання імміграційних потоків; стимулювання вкладення міграційного капіталу у власну справу; підвищення мотивації проживання у сільській місцевості.

8. Фінансову основу для забезпечення сталого ендогенного зростання регіонів України формує промисловий сектор національної економіки, який створює понад третину ВВП, >25% ВДВ і >60% вітчизняного експорту. Індустріальний потенціал України переважно зосереджений у п'яти регіонах (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Полтавській і Харківській областях), сумарна частка яких у обсязі реалізованої промислової продукції складає ≈60%. У 2017 р. промисловий сектор національної економіки суттєво наростив виробничу, експортну та інвестиційну активність, а також досяг збільшення ефективності (ресурсної та економічної). Але натомість відбулось подальше зниження рівня капітальної та інноваційної активності. Так, зокрема, темпи приросту необоротних активів промисловості у середньому зменшились на 3,4 в.п., а частка необоротних активів у активах – на 2,3 в.п. Певною мірою це пояснюється сповільненням динаміки інвестиційних процесів – темпи приросту капітальних інвестицій у промисловість скоротились на 18,4 в.п. Найбільшою проблемою вітчизняної промисловості (яка тенденційно поглиблюється з 2012 р.) є зниження рівня інноваційної активності, зокрема у 2017 р. частка витрат на інновації в загальному обсязі капітальних інвестицій зменшилась у 3 рази порівняно з 2016 р., а частка інноваційної

продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції – у 2 рази порівняно з 2016 р. і у 5,43 раза порівняно з 2011 р. В умовах глобалізації та динамічного поширення у світі Індустрії 4.0 вирішення цих та інших проблем лежить у площині структурної трансформації промислового сектору національної економіки у напряму підтримки розвитку його високомаржинальних хайтек-секторів, передусім машинобудування та хімічних виробництв.

9. Економіка України є експортоорієнтованою – частка експорту у випуску товарів і послуг займає ≈23%. Основу товарного експорту (>43%) формують три області – Дніпропетровська, Донецька і Запорізька. У 2017 р. ці регіони експортували сумарно 93,57% продукції металургії, яка домінує у вітчизняному товарному експорті із часткою ≈25%. Дніпропетровська область також є лідером за обсягами експорту продукції добувної промисловості із часткою >52%. Упродовж 2012-2017 рр. відбувалось погіршення структури українського товарного експорту (за критерієм технологічності), ознакою якого є значне збільшення частки низькотехнологічних видів продукції, зокрема сільського господарства та харчової промисловості – у 2 рази, а деревообробних і текстильних виробництв – у понад 1,5 раза. Натомість частки високо- і середньотехнологічних видів продукції суттєво зменшились: хімічних виробництв – майже удвічі, тоді як транспортних виробництв – у 5,8 раза. Зниження технологічності й водночас рівня диверсифікації структури товарного експорту у напряму посилення його сировинної орієнтації створює серйозні загрози для соціально-економічного розвитку України за погіршення світової кон’юнктури на сировинні товари. Для усунення цих та інших загроз запропоновано здійснити, з одного боку, диверсифікацію товарної структури вітчизняного експорту, а з іншого – збалансувати географічну структуру експорту у розрізі країн-торгових партнерів України.

10. Рейтинг регіонів за інтегральним показником потенціалу підприємницького сектору регіону у наповненні місцевих бюджетів вказує на кращі можливості для місцевого розвитку в регіонах, де зосереджена найбільша кількість підприємств, фізичних осіб-підприємців, найманих працівників, а також вищий рівень середньої заробітної плати (Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Київська, Львівська області), ніж в інших регіонах країни. Поруч з тим позиції регіонів у рейтингах за показниками потенціалу підприємницького сектору регіону в наповненні місцевих бюджетів ПДФО, єдиним податком і податком на прибуток не завжди співвідносяться із позиціями регіонів за податкоспроможністю за

вказаними податками. Можливими причинами таких розбіжностей є чисельність населення в регіонах, обсяги надходження відповідних податків, різна кількість фізичних осіб-платників єдиного податку, які належать до тої чи іншої (I-IV) групи платників єдиного податку, різна величина ставок єдиного податку в конкретних адміністративно-територіальних одиницях тощо. Підвищити роль підприємницького сектору в наповненні місцевих бюджетів дозволить виведення заробітної плати з «тіні», її своєчасна і в повному обсязі виплата.

11. Розробляючи обґрунтованої ефективної політики реформ в Україні, слід враховувати не лише статистичні, але й соціологічні результати оцінювання суспільних настроїв, особливо в умовах децентралізації повноважень, відповідальності, прийняття рішень. Дослідження показали, що низькою є залежність між показниками економічного розвитку та оцінками мешканців щодо комфортності проживання, якості обслуговування та послуг, інфраструктурних можливостей розвитку міст. Має місце конфліктогенність міського простору, економічний розвиток не супроводжується необхідним відчуттям комфортності та якості проживання. Причинами є як неефективний перерозподіл ресурсів, так і непоінформованість громадян (а тому і відповідне сприйняття) щодо суспільно-економічних процесів у місті, здебільшого через не включеність до них (брак інклюзії).

12. Крім того, з огляду на проведене дослідження, для досягнення цілей інклюзивного розвитку міст і регіонів важливим є використання партисипативного управління та партнерський підхід у виробленні спільного бачення розвитку міст на засадах інклюзивності – залучення широкого кола фахівців, учених, експертів, адміністрації міст, громадських організацій, мешканців та представників бізнес-середовища (зокрема, через кластери і різні платформи співпраці) за умови обов’язкового громадського контролю та фінансового забезпечення цієї комунікації.

13. Лише за рахунок ефективнішого використання ресурсів, зменшення рівня забрудненості міського середовища та зниження соціальної стратифікації, надання ширшого доступу до основних послуг населенню можливий перехід до сталого ендогенного та інклюзивного розвитку міст. Перегляду існуючої політики міського розвитку сприяє новий етап розвитку суспільства, що зумовлює потребу у розробленні нового бачення, швидких та ефективних механізмів реагування на глобальні виклики та загрози. Адже сьогодні великі міста є потужними генераторами не лише тенденцій суспільного розвитку, але й нових ідей, концепцій

розвитку, а також місцями апробації новітніх елементів локального урядування. Тому розвиток міст повинен базуватись на їх самоіндентифікації та ключових конкурентних перевагах, здатності оперативно реагувати на швидкоплинні технологічні зміни та забезпечувати комфортне середовище проживання людей в регіонах і країні загалом.

14. Здійснювана в Україні адміністративно-територіальна реформа несе вагомий потенціал ендогенного соціально-економічного зростання регіонів через активізацію місцевих чинників територіального розвитку. Разом з тим аналіз ходу реформи демонструє проблеми сповільнення темпів її проведення та недоліки системності. Вагомі проблеми реформи криються у її недостатньому конституційному та законодавчому забезпеченні, що спричинило значні міжрегіональні, регіональні й субрегіональні відмінності у динаміці реформування, ускладнює державне управління, а також несе загрози дисбалансів місцевих і загальнодержавних інтересів.

15. Подальше поглиблення реформи децентралізації потребує вирішення низки ключових завдань, зокрема: адекватного конституційного забезпечення та законодавчої підтримки реформи; запровадження якісно нового інституту державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади; синхронізації реформування адміністративно-територіального устрою на базовому та районному рівнях; формування нової державної політики регіонального розвитку з акцентами на зростаючу управлінську, економічну й політичну роль базового рівня адміністративно-територіального устрою у вирішенні питань як місцевого значення, так і завдань субрегіонального й регіонального розвитку.

16. Децентралізація влади та концентрація більшості повноважень з місцевого самоврядування на рівні об'єднаних територіальних громад змінює адміністративну сутність районів і зумовлює доцільність їх укрупнення, що потребує відповідного методичного інструментарію моделювання нових адміністративних районів. Для цього запропоновано основні положення щодо методичних підходів до реформування системи адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня.

17. Визначити вектор впливу фінансової децентралізації на процеси соціально-економічного розвитку регіонів (активізація ділової активності бізнесу; покращення місцевої інфраструктури та інвестиційної привабливості регіону; створення умов для розвитку місцевого

самоврядування та фінансово спроможних територіальних громад; підвищення прозорості системи контролю витрат (державного та громадського); становлення ефективної системи місцевих фінансів і збільшення можливостей впливати на процеси розвитку регіонів; розширення ресурсної бази місцевих бюджетів і збалансованість бюджетної системи; надання якісних гарантованих суспільних послуг; оптимізація мережі закладів, створення госпітальних округів, опорних шкіл, підвищення прозорості витрат на їх утримання; забезпечення рівномірного доступу до суспільних послуг; максимальне ресурсне забезпечення делегованих повноважень та затвердження соціальних стандартів за кожним видом таких повноважень; посилення відповідальності ОМС перед громадою; формування ефективних каналів комунікацій), враховуючи потенційні ризики.

18. Особливістю вітчизняної моделі фінансового вирівнювання є поєднання у ній *трьох складових: вертикального вирівнювання через розщеплені податки; горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів та часткового вирівнювання за видатками.* Частка розщеплених податків у фінансових ресурсах місцевих бюджетів, що спрямовуються на вирівнювання, становить близько 90 % (найвагоміша частка ПДФО). Реформування в напрямку бюджетної децентралізації вплинуло на перерозподіл податкових надходжень від ПДФО на користь державного бюджету (25 %) та районних бюджетів і бюджетів ОТГ, натомість послабилась роль обласних бюджетів. Незважаючи на те, що в Україні задекларовано перехід до вирівнювання податкоспроможності територій (горизонтального вирівнювання), в моделі вирівнювання залишаються елементи *вирівнювання видатків*. Насамперед це відображається у використанні таких інструментів, як додаткова та стабілізаційна дотації.

19. Дослідження особливостей та інструментів фінансового вирівнювання в умовах проведення сучасних реформ в Україні дозволило з’ясувати низку проблем, що не лише не сприяють скороченню вертикальних і горизонтальних дисбалансів бюджетів, але й посилюють їх та слугують джерелом регіональних суперечностей, серед яких: *невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади та обсягами завдань та обов’язків, які на них покладаються; нестабільність доходних надходжень місцевих бюджетів; зниження рівня самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо напрямів використання отриманих з державного бюджету*

трансфертів; порушення принципу чіткого розмежування видаткових повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування

20. Таксономія моделей фінансового вирівнювання країн-учасниць ОЕСР та України засвідчує, що більшість з них спрямована на подолання дисбалансів доходів бюджетів адміністративно-територіальних одиниць шляхом перерозподілу бюджетного ресурсу між рівнями управління. Водночас слід зазначити, що впродовж останніх десятиліть моделі фінансового вирівнювання багатьох країн зазнають перманентної модифікації із посиленням уваги до вирівнювання видатків. Видатки на фінансове вирівнювання є досить вагомою величиною у структурі бюджетних видатків в усіх країнах-учасницях ОЕСР і коливаються в межах від 1,2% (в Норвегії) до 11% (в Японії).

21. Одним з основних пріоритетів адміністративно-фінансової децентралізації в Україні було задекларовано стимулювання розвитку сільських територій. На жаль, сьогодні це завдання виконується не достатньо якісно. Більше того, у багатьох випадках сільські території втрачають власний потенціал розвитку внаслідок об’єднання з великими містами, що породжує соціальне невдоволення сільського населення та поглиблює економічні диспропорції між містом і селом. Для виправлення допущених помилок у процесі здійснення в Україні адміністративно-фінансової децентралізації і повернення держави на шлях реалізації задекларованих на її початку цілей і завдань необхідно здійснити низку заходів з удосконалення інституційного середовища розвитку сільської економіки. Першочерговими кроками у цьому напрямі мають стати: оптимізація системи інституційно-організаційного забезпечення адміністративно-фінансової децентралізації, формування спільної інституційної основи для вирівнювання пропорцій економічного розвитку сільських територій і міст, а також упровадження ініціатив, спрямованих на підвищення якості людського та соціального капіталу сільських територіальних громад.Акцентування розгляду соціально-економічного зростання крізь призму сталого розвитку спричинено необхідністю проведення якісних змін у суспільстві. Імперативи сталого розвитку постають як обов’язкові нагальні вимоги щодо створення екологічно прийнятної продукції та послуг шляхом формування безвідходної, енерго- і ресурсозберігаючої регіональної економічної системи; недопущення загострення екологічних проблем і забруднення території, забезпечення збереження й життєздатності природних систем в її межах, збереження та

відтворення якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу, підтримання сприятливих для здоров’я людини природно-екологічних умов життєдіяльності; повноцінного задоволення базових потреб населення в освіті, охороні здоров'я, соціальному забезпеченні, якості життя тощо, збереження духовного надбання та культурного різноманіття території. Отже, актуалізується пошук нових підходів до функціонування господарського механізму, використання наявного ресурсного потенціалу та створення на цій основі умов для радикальних економічно доцільних та екологічно прийнятних змін. У процесі децентралізації влади важливо спрямувати розвиток у руслі розбудови екологоорієнтованої регіональної економіки, конкретизації екологічних вимог відповідно до особливостей території шляхом визначення стандартів якості екосередовища, стимулювання громадянської ініціативи, широкого залучення населення до ефективного господарювання й природокористування, забезпечення утилізації відходів виробництва та споживання.Природокористування на нинішньому етапі засвідчує невідповідність принципам сталого розвитку. Це вимагає активізації діяльності за низкою напрямів шляхом комплексного застосування відповідних заходів, механізмів та інструментів для удосконалення організаційного та інформаційного забезпечення розбудови децентралізованої системи управління природними ресурсами; розширення податкової бази надходжень до місцевих бюджетів; підвищення якості довкілля та забезпечення екологічної безпеки населення територіальних громад.

24. Прагнення до економічного зростання національної економіки без належної уваги до розвитку утилізаційних потужностей призведе до положення «цугцванга» щодо соціально-економічного розвитку територій. Варіативність рішень проблеми передбачає або згортання економічної активності підприємств, або введення в експлуатацію нових утилізаційних потужностей традиційного типу. Неприпустимість першого та витратність другого шляху вимагають реалізації зусиль на формування нової якості у системі поводження з відходами – використання мало- та безвідходних технологій виробництва та рециркуляційних систем управління відходами. Хоча ці технології є ще більш вартісними та малодоступними для національної економіки, але їх впровадження є виправданим і перспективним. Актуальний стан економічного розвитку України окреслює чотири етапи вирішення проблеми управління відходами: 1) моніторинг утилізаційних потужностей та їх реконструкцію з метою забезпечення антропогенної безпеки під час зберігання накопичених відходів;

2) переробку утворених відходів; 3) часткову переробку накопичених відходів поряд із повною переробкою утворених відходів; 4) повну заміну замортизованих утилізаційних потужностей сучасними рециркуляційними технологіями переробки відходів.

25. Модернізація державної регіональної політики передбачає удосконалення механізмів її реалізації через підвищення ефективності системи управління регіональним і місцевим розвитком шляхом забезпечення системності управлінських впливів, взаємоузгодженості повноважень та їх ресурсного забезпечення, а також посилення відповідальності регіональної та ісцевої влади. Насамперед йдеться про удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики в частині покращення вертикальної координації політики між різними рівнями державної влади й місцевого самоврядування та горизонтальної інтеграції всіх секторальних політик, гармонізації тих, що вже в розпорядженні, та новостворених інструментів державної підтримки регіонального розвитку та оптимізації їх ресурсного забезпечення, а також забезпечення системності регіонального стратегування та регіональної антидепресивної політики.

26. Високий рівень соціальної безпеки відноситься до базисних пріоритетів державної регіональної політики та ключових умов соціально-економічного поступу територій. Використовуючи системно-структурний підхід, встановлено, що якість реалізації регіональної політики соціальної безпеки значною мірою визначається стратегічним баченням таі обраною моделлю соціальної безпеки в системі сталого ендогенного зростання регіону. Під час формування та реалізації моделі соціальної безпеки важливо пам’ятати, що всі її елементи мають бути орієнтовані на досягнення визначеної мети та впроваджувалися за складовими соціальної безпеки регіону: 1) безпека відтворення населення та трудового потенціалу, 2) безпека соціальної сфери, 3) безпека ринку праці та зайнятості населення, 4) міграційна безпека. Напрямами реалізації політики (управлінської моделі) соціальної безпеки регіону слугують: забезпечення демографічної безпеки, модернізація системи охорони здоров’я, відновлення системи якості освіти, збереження культурних цінностей, становлення конкурентоспроможного ринку праці, покращення доступності житла, розбудова соціальної інфраструктури, протидія критичним міграційним викликам. За цими напрямами реалізується системна сукупність інструментів, що в комплексі орієнтовані на формування та ефективне функціонування системи соціальної безпеки та

досягнення її мети в межах політики забезпечення сталого ендогенного зростання регіону.

27. Дослідження функціонування прикордонних регіонів України дозволило окреслити основні напрями активізації процесів інтернаціоналізації підприємницької діяльності для їх активного включення в глобальні ланцюги доданої вартості, зокрема: консультативна підтримка виходу вітчизняних підприємств на іноземні ринки; перехід від виробництва на основі давальницької сировини до виробництва повного циклу; дизайн та розробка брендів; стимулювання залучення іноземних інвестицій у розвиток вітчизняних перспективних виробництв; створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва, торгівлі та відкриття філій транснаціональних корпорацій; розвиток кластерів тощо. Процеси інтернаціоналізації та глобалізації стали важливими складовими економічного розвитку країн та їхніх регіонів, тому врахування особливостей та тенденцій розвитку ГЛВ є запорукою здійснення ефективної державної економічної політики у напрямі досягненні Цілей сталого розвитку та переорієнтації на виробництво більш високотехнологічної продукції.

28. Аргументовано удосконалення інституційного середовища транскордонного співробітництва через інституалізацію мережі в транскордонному просторі, що включає три складові: спільні ресурси в транскордонному просторі, суб’єкти та їхні дії щодо відповідних ресурсів, що передбачають використання, збереження та розвиток спільних ресурсів у транскордонному просторі.

Додаток А

Динаміка показників функціонування промисловості регіонів України

Таблиця А.1

Реалізована промислова продукція

Область	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Вінницька	21,00	1,87	22,54	1,94	25,50	2,27	30,86	2,68	42,50	2,91	52,90	3,02	63,09	2,95
Волинська	10,49	0,93	11,30	0,97	10,91	0,97	13,68	1,19	19,43	1,33	23,38	1,34	29,21	1,37
Дніпропетровська	200,56	17,86	220,46	19,00	217,66	19,38	252,16	21,91	302,62	20,7	345,51	19,75	439,48	20,56
Донецька	267,49	23,82	242,23	20,87	220,64	19,65	177,07	15,39	190,73	13,05	208,01	11,89	266,63	12,47
Житомирська	14,36	1,28	16,35	1,41	16,41	1,46	18,26	1,59	25,74	1,76	33,68	1,93	37,15	1,74
Закарпатська	8,87	0,79	9,96	0,86	10,04	0,89	11,15	0,97	13,87	0,95	18,47	1,06	22,40	1,05
Запорізька	81,50	7,26	82,51	7,11	78,85	7,02	97,80	8,50	130,77	8,94	152,94	8,74	186,40	8,72
Івано-Франківська	24,19	2,15	25,27	2,18	22,01	1,96	25,14	2,18	34,74	2,38	37,27	2,13	48,83	2,28
Київська	45,51	4,05	56,58	4,87	65,48	5,83	67,53	5,87	84,20	5,76	103,28	5,91	113,58	5,31
Кіровоградська	12,05	1,07	15,61	1,35	18,27	1,63	20,36	1,77	22,98	1,57	25,18	1,44	29,58	1,38
Луганська	97,79	8,71	84,46	7,28	72,66	6,47	33,60	2,92	23,87	1,63	32,44	1,85	22,75	1,06
Львівська	32,39	2,88	34,87	3,00	34,62	3,08	39,58	3,44	58,50	4,00	72,39	4,14	91,46	4,28
Миколаївська	21,99	1,96	24,16	2,08	22,64	2,02	25,73	2,24	34,95	2,39	46,35	2,65	53,62	2,51
Одеська	27,33	2,43	28,44	2,45	27,74	2,47	33,76	2,93	53,64	3,67	58,93	3,37	67,48	3,16
Полтавська	72,72	6,48	80,59	6,94	71,50	6,37	86,73	7,54	111,38	7,62	144,23	8,25	193,30	9,04
Рівненська	15,20	1,35	12,21	1,05	15,70	1,40	19,17	1,67	26,87	1,84	31,17	1,78	36,66	1,72
Сумська	23,52	2,09	24,98	2,15	23,98	2,14	26,67	2,32	36,80	2,52	36,17	2,07	42,95	2,01
Тернопільська	8,11	0,72	7,74	0,67	8,12	0,72	9,45	0,82	13,54	0,93	16,49	0,94	21,68	1,01
Харківська	63,61	5,67	77,61	6,69	78,30	6,97	69,54	6,04	114,25	7,81	153,67	8,79	184,70	8,64
Херсонська	10,98	0,98	10,21	0,88	10,88	0,97	12,12	1,05	17,31	1,18	25,72	1,47	28,12	1,32
Хмельницька	15,05	1,34	16,62	1,43	17,55	1,56	16,04	1,39	20,05	1,37	24,46	1,40	31,75	1,49
Черкаська	28,82	2,57	32,38	2,79	30,73	2,74	37,87	3,29	48,42	3,31	58,32	3,33	68,69	3,21
Чернівецька	4,07	0,36	4,11	0,35	4,10	0,37	4,68	0,41	6,82	0,47	9,43	0,54	10,43	0,49
Чернігівська	15,25	1,36	19,40	1,67	18,77	1,67	21,90	1,90	28,06	1,92	38,68	2,21	47,37	2,22
Всього	**1122,86**	**100,00**	**1160,56**	**100,00**	**1123,07**	**100,00**	**1150,83**	**100,00**	**1462,05**	**100,00**	**1749,06**	**100,00**	**2137,31**	**100,00**

Джерело: складено за даними офіційних сайтів Головних управлінь статистики в регіонах України.

Таблиця А.2

Експорт промислових товарів

Область	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%
Вінницька	583,4	1,06	538,7	1,07	553,6	1,21	540,0	1,45	608,6	2,51	765,2	3,37	889,5	3,27
Волинська	546,3	1,00	533,6	1,06	516,1	1,13	589,6	1,58	542,4	2,23	529,2	2,33	578,5	2,12
Дніпропетровська	10215,5	18,64	9982,2	19,84	9649,3	21,17	8637,0	23,15	6278,6	25,86	5737,8	25,26	6911,2	25,37
Донецька	17090,3	31,18	13895,6	27,61	12310,7	27,00	8301,1	22,25	3641,1	15,00	3360,7	14,79	4270,5	15,68
Житомирська	481,9	0,88	506,1	1,01	553,2	1,21	543,8	1,46	375,4	1,55	389,4	1,71	464,7	1,71
Закарпатська	1388,1	2,53	1373,8	2,73	1288,3	2,83	1370,9	3,67	1066,2	4,39	1176,8	5,18	1387,3	5,09
Запорізька	3638,2	6,64	3917,2	7,78	3606,1	7,91	3577,2	9,59	2715,2	11,18	2112,3	9,30	2731,4	10,03
Івано-Франківська	901,8	1,65	776,1	1,54	400,4	0,88	396,1	1,06	298,0	1,23	337,1	1,48	537,5	1,97
Київська	1475,5	2,69	1498,1	2,98	1437,7	3,15	1312,2	3,52	1061,1	4,37	997,5	4,39	988,1	3,63
Кіровоградська	381,0	0,70	551,9	1,10	792,1	1,74	732,2	1,96	311,8	1,28	313,5	1,38	295,6	1,09
Луганська	6497,2	11,85	4175,0	8,30	3518,1	7,72	1895,0	5,08	249,9	1,03	424,3	1,87	221,2	0,81
Львівська	1165,9	2,13	1287,2	2,56	1232,8	2,70	1204,8	3,23	1048,3	4,32	1129,2	4,97	1402,7	5,15
Миколаївська	1113,0	2,03	1306,6	2,60	1087,2	2,38	892,8	2,39	751,6	3,10	693,3	3,05	821,3	3,02
Одеська	1246,8	2,27	1525,3	3,03	1197,7	2,63	1137,1	3,05	1029,8	4,24	781,5	3,44	972,1	3,57
Полтавська	2843,3	5,19	3197,8	6,35	2503,6	5,49	1891,8	5,07	1271,5	5,24	1199,6	5,28	1526,4	5,60
Рівненська	513,2	0,94	462,2	0,92	434,8	0,95	413,7	1,11	325,1	1,34	264,1	1,16	292,2	1,07
Сумська	981,7	1,79	1067,5	2,12	868,5	1,91	634,8	1,70	491,6	2,02	448,1	1,97	463,9	1,70
Тернопільська	215,0	0,39	176,5	0,35	259,9	0,57	236,4	0,63	191,2	0,79	213,4	0,94	259,7	0,95
Харківська	1646,4	3,00	1755,4	3,49	1691,4	3,71	1571,4	4,21	1065,4	4,39	868,0	3,82	966,9	3,55
Херсонська	222,2	0,41	209,4	0,42	251,7	0,55	186,1	0,50	138,7	0,57	136,9	0,60	168,9	0,62
Хмельницька	285,3	0,52	328,1	0,65	362,3	0,79	309,5	0,83	196,3	0,81	183,7	0,81	242,4	0,89
Черкаська	840,8	1,53	791,2	1,57	581,2	1,27	415,2	1,11	275,4	1,13	284,6	1,25	414,6	1,52
Чернівецька	129,6	0,24	118,2	0,23	122,3	0,27	105,2	0,28	85,0	0,35	101,5	0,45	116,4	0,43
Чернігівська	407,1	0,74	351,8	0,70	368,2	0,81	418,5	1,12	259,9	1,07	267,5	1,18	316,6	1,16
Всього	**54809,5**	**100,00**	**50325,5**	**100,00**	**45587,2**	**100,00**	**37312,4**	**100,00**	**24278,1**	**100,00**	**22715,2**	**100,00**	**27239,6**	**100,00**

Джерело: складено за даними офіційних сайтів Головних управлінь статистики в регіонах України.

Таблиця А.3

Необоротні активи у промисловості

Область	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Вінницька	6630,3	1,25	9375,9	1,54	11326,2	1,76	12599,6	1,70	16187,3	2,00	18234,5	2,11	21784,1	2,43
Волинська	5947,9	1,12	6419,4	1,06	6618,9	1,03	6985,2	0,94	9231,5	1,14	9709,1	1,12	11371,6	1,27
Дніпропетровська	136322,3	25,64	139110,5	22,87	137157,9	21,33	193906,8	26,22	194102,2	23,99	213311,8	24,69	204611,5	22,78
Донецька	113370,6	21,33	125649,8	20,66	135025,9	21,00	132577,7	17,93	143264,5	17,71	141179,2	16,34	133308,9	14,84
Житомирська	8260,2	1,55	9983,5	1,64	10557,7	1,64	11612,0	1,57	11406,2	1,41	14523,0	1,68	15556,3	1,73
Закарпатська	4369,8	0,82	5511,8	0,91	5986,6	0,93	6894,6	0,93	8553,5	1,06	9919,5	1,15	10501,6	1,17
Запорізька	36901,9	6,94	46380,6	7,63	48467,4	7,54	60501,8	8,18	71301,0	8,81	73423,8	8,50	84583,6	9,42
Івано-Франківська	12055,1	2,27	15126,4	2,49	18430,8	2,87	22234,5	3,01	18380,9	2,27	18037,4	2,09	22201,1	2,47
Київська	36455,8	6,86	44108,5	7,25	58200,8	9,05	65760,1	8,89	74052,9	9,15	88084,3	10,2	100618,1	11,20
Кіровоградська	5482,6	1,03	5845,3	0,96	6875,2	1,07	9930,4	1,34	9244,4	1,14	8789,3	1,02	12337,5	1,37
Луганська	36836,7	6,93	43648,1	7,18	28099,8	4,37	30186,3	4,08	25661,1	3,17	26260,3	3,04	21679,0	2,41
Львівська	18336,3	3,45	22273,4	3,66	26582,6	4,13	28496,4	3,85	30614,4	3,78	33582,4	3,89	46561,4	5,18
Миколаївська	9658,6	1,82	10613,8	1,75	12869,9	2,00	12323,8	1,67	43122,3	5,33	40737,3	4,72	16084,1	1,79
Одеська	16369,7	3,08	24051,1	3,95	24580,7	3,82	24686,0	3,34	27619,3	3,41	31016,5	3,59	33930,8	3,78
Полтавська	20546,3	3,86	26836,6	4,41	31087,1	4,84	34845,6	4,71	36471,0	4,51	37266,1	4,31	44461,6	4,95
Рівненська	5750,8	1,08	6423,5	1,06	8433,7	1,31	10405,7	1,41	10390,8	1,28	10093,8	1,17	10642,5	1,18
Сумська	7082,9	1,33	7335,4	1,21	7729,9	1,20	7245,1	0,98	7746,1	0,96	8916,5	1,03	10558,5	1,18
Тернопільська	4328,4	0,81	3850,1	0,63	5331,1	0,83	6043,6	0,82	3805,0	0,47	4528,5	0,52	5627,3	0,63
Харківська	18862,1	3,55	23657,3	3,89	25069,7	3,90	26360,8	3,56	28215	3,49	32689,7	3,78	40644,1	4,52
Херсонська	4969,2	0,93	5684,4	0,93	6330,7	0,98	6009,4	0,81	6825,7	0,84	7263,6	0,84	9126,0	1,02
Хмельницька	7262,3	1,37	8177,3	1,34	9102,4	1,42	9679,3	1,31	11418,5	1,41	12543,0	1,45	15870,7	1,77
Черкаська	9085,8	1,71	11070,8	1,82	10887,7	1,69	11171,2	1,51	11431,9	1,41	12215,1	1,41	13346,2	1,49
Чернівецька	2899,8	0,55	2552,6	0,42	2726,2	0,42	2607,2	0,35	3164,1	0,39	3609,9	0,42	3915,2	0,44
Чернігівська	3820,4	0,72	4486,6	0,74	5400,9	0,84	6413,1	0,87	6817,0	0,84	7894,7	0,91	8936,9	0,99
Всього	**531605,8**	**100,00**	**608172,5**	**100,00**	**642880,0**	**100,00**	**739476,3**	**100,00**	**809026,8**	**100,00**	**863829,3**	**100,00**	**898258,6**	**100,00**

Джерело: складено за даними офіційних сайтів Головних управлінь статистики в регіонах України.

Таблиця А.4

Капітальні інвестиції у промисловості

Область	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Вінницька	1777,6	2,50	1919,8	2,54	2651,3	3,26	2328,8	3,44	2333,6	3,50	1875,3	2,18	2485,0	2,29
Волинська	775,4	1,09	650,9	0,86	782,9	0,96	933,9	1,38	2771,1	4,16	1679,1	1,95	1837,1	1,70
Дніпропетровська	12050,1	16,91	11732,2	15,50	11774,5	14,47	12715,5	18,81	15053,8	22,58	16789,9	19,54	24456,0	22,57
Донецька	12394,1	17,40	16906,9	22,33	16609,3	20,42	7917,2	11,71	4964,6	7,45	7167,7	8,34	9901,2	9,14
Житомирська	2196,9	3,08	1152,5	1,52	1249,3	1,54	1218,5	1,80	1362,9	2,04	1981,0	2,31	2567,7	2,37
Закарпатська	1265,3	1,78	650,0	0,86	728,2	0,90	747,0	1,10	859,6	1,29	1326,7	1,54	1537,4	1,42
Запорізька	4595,0	6,45	4608,2	6,09	4348,4	5,34	5447,2	8,06	4838,9	7,26	6142,3	7,15	9934,3	9,17
Івано-Франківська	1221,9	1,72	2011,5	2,66	1682,6	2,07	2591,2	3,83	2046,0	3,07	2751,4	3,20	3624,2	3,34
Київська	2341,9	3,29	6706,1	8,86	8447,1	10,38	9432,5	13,95	9674,3	14,51	14023,3	16,32	11464,8	10,58
Кіровоградська	2374,7	3,33	1066,9	1,41	955,6	1,17	774,3	1,15	752,2	1,13	1276,9	1,49	1620,2	1,49
Луганська	4749,0	6,67	5405,7	7,14	7922,4	9,74	4391,8	6,50	1223,3	1,84	1477,6	1,72	457,2	0,42
Львівська	2435,2	3,42	2709,1	3,58	3492,7	4,29	2749,1	4,07	3648,6	5,47	6367,1	7,41	8541,7	7,88
Миколаївська	1698,5	2,38	1718,3	2,27	2487,3	3,06	1214,7	1,80	898,1	1,35	2808,4	3,27	2364,7	2,18
Одеська	1488,8	2,09	5532,1	7,31	4335,9	5,33	1664,6	2,46	1755,8	2,63	2614,6	3,04	3022,2	2,79
Полтавська	6726,7	9,44	4554,5	6,02	5311,8	6,53	4865,7	7,20	3569,9	5,36	3533,1	4,11	5806,7	5,36
Рівненська	1067,8	1,50	694,9	0,92	677,4	0,83	980,1	1,45	1869,4	2,80	1216,1	1,42	1547,8	1,43
Сумська	1490,5	2,09	957,4	1,26	1040,6	1,28	948,9	1,40	968,6	1,45	1750,5	2,04	2127,8	1,96
Тернопільська	365,7	0,51	484,4	0,64	397,8	0,49	407,5	0,60	570,5	0,86	958,8	1,12	1477,6	1,36
Харківська	4041,2	5,67	2915,6	3,85	2890,3	3,55	2811,5	4,16	3407,2	5,11	3987,0	4,64	5018,4	4,63
Херсонська	1143,9	1,61	606,7	0,80	706,9	0,87	729,6	1,08	761,0	1,14	673,2	0,78	2493,3	2,30
Хмельницька	2059,6	2,89	661,8	0,87	888,6	1,09	924,1	1,37	1169,7	1,75	2064,8	2,40	2570,0	2,37
Черкаська	1238,0	1,74	1344,5	1,78	1133,3	1,39	698,0	1,03	933,1	1,40	1428,0	1,66	1443,8	1,33
Чернівецька	896,0	1,26	169,1	0,22	206,9	0,25	190,5	0,28	255,9	0,38	413,8	0,48	457,6	0,42
Чернігівська	852,4	1,20	545,6	0,72	635,1	0,78	932,8	1,38	967,0	1,45	1613,6	1,88	1622,5	1,50
Всього	**71246,1**	**100,00**	**75704,8**	**100,00**	**81356,4**	**100,00**	**67614,8**	**100,00**	**66655,3**	**100,00**	**85920,2**	**100,00**	**108379,1**	**100,00**

Джерело: складено за даними офіційних сайтів Головних управлінь статистики в регіонах України.

Таблиця А.5

Прямі іноземні інвестиції у промисловості

Область	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%
Вінницька	125,5	0,93	139,3	0,91	157,6	0,98	150,3	1,11	125,2	1,03	131,7	1,57	154,9	1,65
Волинська	197,5	1,47	205,8	1,35	212,1	1,32	182,1	1,35	179,2	1,47	178,1	2,12	181,4	1,93
Дніпропетровська	5933,0	44,02	6273,1	41,02	6439,8	40,08	5628,5	41,71	5299,4	43,61	1852,9	22,02	2217,9	23,62
Донецька	1175,0	8,72	1334,6	8,73	1386,8	8,63	830,8	6,16	539,4	4,44	517,1	6,15	593,1	6,32
Житомирська	273,5	2,03	298,3	1,95	297,4	1,85	233,1	1,73	195,7	1,61	171,2	2,04	181,8	1,94
Закарпатська	273,0	2,03	302,7	1,98	334,0	2,08	301,8	2,24	245,7	2,02	258,9	3,08	267,0	2,84
Запорізька	689,4	5,11	877,6	5,74	829,3	5,16	716,8	5,31	610,8	5,03	532,0	6,32	628,9	6,70
Івано-Франківська	487,0	3,61	485,9	3,18	629,5	3,92	697,5	5,17	626,7	5,16	603,2	7,17	678,4	7,22
Київська	806,7	5,99	893,6	5,84	943,8	5,87	821,4	6,09	799,4	6,58	798,2	9,49	833,0	8,87
Кіровоградська	30,5	0,23	43,5	0,28	90,0	0,56	49,1	0,36	42,2	0,35	26,4	0,31	26,1	0,28
Луганська	634,4	4,71	666,0	4,36	681,9	4,24	381,2	2,82	409,1	3,37	364,9	4,34	361,1	3,84
Львівська	370,8	2,75	637,2	4,17	725,1	4,51	520,0	3,85	458,0	3,77	416,3	4,95	497,4	5,30
Миколаївська	76,5	0,57	124,8	0,82	131,1	0,82	95,1	0,70	81,0	0,67	93,1	1,11	89,6	0,95
Одеська	366,9	2,72	561,6	3,67	652,0	4,06	567,0	4,20	537,7	4,42	519,1	6,17	544,0	5,79
Полтавська	546,1	4,05	410,8	2,69	463,1	2,88	857,0	6,35	833,9	6,86	782,2	9,30	779,5	8,30
Рівненська	147,9	1,10	171,3	1,12	166,3	1,03	158,0	1,17	104,9	0,86	80,8	0,96	61,4	0,65
Сумська	289,9	2,15	302,1	1,98	310,7	1,93	181,2	1,34	120,5	0,99	79,5	0,95	79,5	0,85
Тернопільська	35,4	0,26	36,7	0,24	39,9	0,25	33,1	0,25	29,5	0,24	31,8	0,38	25,9	0,28
Харківська	442,1	3,28	380,0	2,48	370,4	2,31	302,4	2,24	257,4	2,12	211,6	2,52	217,7	2,32
Херсонська	115,2	0,85	121,7	0,80	159,1	0,99	125,5	0,93	143,9	1,18	130,5	1,55	151,3	1,61
Хмельницька	150,7	1,12	147,0	0,96	153,9	0,96	136,7	1,01	123,6	1,02	114,1	1,36	127,3	1,36
Черкаська	204,9	1,52	763,8	4,99	778,3	4,84	414,6	3,07	288,7	2,38	276,0	3,28	270,8	2,88
Чернівецька	33,5	0,25	31,5	0,21	29,8	0,19	31,9	0,24	30,4	0,25	26,8	0,32	25,3	0,27
Чернігівська	73,2	0,54	82,9	0,54	86,6	0,54	80,2	0,59	70,1	0,58	216,7	2,58	398,2	4,24
Всього	**13478,5**	**100,00**	**15291,9**	**100,00**	**16068,4**	**100,00**	**13495,4**	**100,00**	**12152,4**	**100,00**	**8413,2**	**100,00**	**9391,5**	**100,00**

Джерело: складено за даними офіційних сайтів Головних управлінь статистики в регіонах України.

Таблиця А.6

Кількість зайнятих у промисловості

Область	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Вінницька	75,0	2,43	77,8	2,51	75,8	2,49	75,2	2,70	74,1	3,01	71,2	2,98	70,4	3,01
Волинська	53,6	1,74	54,8	1,77	54,3	1,79	52,5	1,89	50,9	2,07	50,3	2,10	50,7	2,17
Дніпропетровська	410,7	13,30	406,9	13,11	403	13,25	383,5	13,78	372,4	15,12	353,6	14,78	341,2	14,58
Донецька	518,8	16,80	520,6	16,78	496,4	16,32	422,1	15,16	247	10,03	232,9	9,74	200,8	8,58
Житомирська	78,3	2,54	80,2	2,58	77,6	2,55	71,9	2,58	71,3	2,89	72,5	3,03	73,0	3,12
Закарпатська	61,2	1,98	61,8	1,99	60,3	1,98	59,5	2,14	58,5	2,37	58,8	2,46	58,7	2,51
Запорізька	193,0	6,25	192,0	6,19	188,4	6,19	172,8	6,21	166,6	6,76	163,1	6,82	160,8	6,87
Івано-Франківська	71,5	2,32	72,6	2,34	72,2	2,37	68,7	2,47	68,1	2,76	68,8	2,88	68,3	2,92
Київська	133,3	4,32	137,1	4,42	135,4	4,45	130,5	4,69	130,3	5,29	127,0	5,31	125,8	5,38
Кіровоградська	54,9	1,78	55,1	1,78	54,4	1,79	52,3	1,88	50,5	2,05	48,7	2,04	48,9	2,09
Луганська	252,3	8,17	248	7,99	240,7	7,91	172,2	6,19	94,7	3,84	82,2	3,44	68,0	2,91
Львівська	161,6	5,23	158,9	5,12	158,3	5,21	154,2	5,54	148,7	6,04	148,9	6,23	158,4	6,77
Миколаївська	74,5	2,41	73,5	2,37	73,3	2,41	68,6	2,46	67,8	2,75	66,3	2,77	65,3	2,79
Одеська	94,4	3,06	94,3	3,04	93,8	3,08	90,5	3,25	84,7	3,44	82,8	3,46	85,6	3,66
Полтавська	123,8	4,01	126,3	4,07	122,4	4,02	115,8	4,16	105,7	4,29	99,4	4,16	98,8	4,22
Рівненська	65,8	2,13	65,7	2,12	64,8	2,13	63,6	2,28	64,7	2,63	63,8	2,67	62,1	2,65
Сумська	85,7	2,78	85,4	2,75	82,8	2,72	76,3	2,74	73,8	3,00	71,9	3,01	70,8	3,03
Тернопільська	41,8	1,35	42,0	1,35	41,2	1,35	38,8	1,39	35,7	1,45	35,1	1,47	35,9	1,53
Харківська	241,6	7,82	251,3	8,10	248,8	8,18	234,4	8,42	230	9,34	226,5	9,47	228,7	9,77
Херсонська	45,8	1,48	47,3	1,52	47,2	1,55	44,4	1,59	40,9	1,66	39,8	1,66	39,4	1,68
Хмельницька	69,5	2,25	70,4	2,27	70,2	2,31	67,1	2,41	61,9	2,51	63,3	2,65	62,8	2,68
Черкаська	81,6	2,64	81,7	2,63	81,4	2,68	76,7	2,76	75,7	3,07	74,0	3,09	73,6	3,15
Чернівецька	37,0	1,20	39,9	1,29	39,4	1,30	36,6	1,31	36,1	1,47	36,9	1,54	38,3	1,64
Чернігівська	62,3	2,02	59,4	1,91	59,1	1,94	55,8	2,00	53,4	2,17	54,0	2,26	53,5	2,29
Всього	**3088,0**	**100,00**	**3103**	**100,00**	**3041,2**	**100,00**	**2784**	**100,00**	**2463,5**	**100,00**	**2391,8**	**100,00**	**2339,8**	**100,00**

Джерело: складено за даними офіційного сайту ДССУ.

Таблиця А.7

Фінансові результати підприємств промисловості до оподаткування, млн грн

Область	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Вінницька	281,4	383,5	742,9	-297,1	321,7	1369,0	3574,3
Волинська	426,9	234,9	226,8	-217,5	298,7	607,7	869,2
Дніпропетровська	24609,0	9809,7	12729,9	-1255,7	-14044,4	11497,1	38334,4
Донецька	1776,1	-6551,4	-7115,5	-22719,4	-39755,2	-6926,5	-19584,6
Житомирська	171,2	202,4	123,6	-1736,6	-1783,8	-46,9	-171,8
Закарпатська	173,4	126,9	75,7	-1168,7	-1192,5	127,1	-667,4
Запорізька	4186,8	3342,1	5633,5	-7021,5	-5092,1	9343,6	16224,4
Івано-Франківська	-1310,8	-1575,3	-642,5	-7167,7	-7441,6	-2672,9	-722,4
Київська	1342,8	1781,1	2201,6	-6694,5	-4498,9	2208,3	3842,9
Кіровоградська	654,8	581,4	309,2	-5898,2	-13073,4	158,6	689,5
Луганська	-3211,4	-6882,5	-8900,8	-42553,4	-48715,7	-25499,5	-26922,3
Львівська	770,6	310,3	904,3	-3518,8	-3455,1	925,7	1422,9
Миколаївська	499,7	621,7	111,5	-5803,6	-3506,5	-5503,2	-238,2
Одеська	-769,4	-1144,5	-1624,3	-7851,0	-4688,9	-3544,7	-1905,2
Полтавська	7377,5	5502,2	3948,0	-2939,8	-8948,8	-1233,0	7471,2
Рівненська	50,1	-1022,4	-1207,7	-7725,8	-6640,1	-1798,8	-424,8
Сумська	1141,7	1763,7	1052,7	-818,8	-388,9	1023,9	943,1
Тернопільська	-1010,4	-36,3	-363,5	-1499,6	-148,6	115,7	-4690,6
Харківська	3601,5	2572,2	2602,8	618,7	602,0	619,6	4585,1
Херсонська	-163,5	-7,0	-238,5	-2060,8	-1440,5	-425,0	77,5
Хмельницька	514,2	211,0	413,1	-2947,2	-867,1	-867,1	45,5
Черкаська	674,9	-99,8	-911,2	-7564,5	-3797,3	360,9	2624,8
Чернівецька	-32,4	201,2	25,3	-79,0	40,3	237,1	213,0
Чернігівська	224,7	293,6	373,1	-717,8	-1491,0	-2313,2	883,8
Україна	**58662,3**	**21353,4**	**13698,3**	**-166414,0**	**-181361**	**-7569,6**	**87461,7**

Джерело: складено за даними офіційного сайту ДССУ і сайтів Головних управлінь статистики в регіонах України.

Додаток Б
Показники товарного експорту регіонів України

Таблиця Б.1

Структура товарного експорту регіонів України (за основними товарними групами), %

Регіон	I. Живі тварини; продукти тваринного походження		II. Продукти рослинного походження		III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження		IV. Готові харчові продукти		V. Мінеральні продукти		VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості		VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них		IX. Деревина і вироби з деревини		X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів		XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби		XV. Недорогоцінні метали та вироби з них		XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання		XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби		XX. Різні промислові товари	
	Роки																											
	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
Україна	**1,06**	**2,90**	**6,32**	**15,61**	**4,33**	**6,44**	**4,06**	**5,86**	**13,37**	**10,83**	**7,64**	**3,92**	**1,30**	**1,34**	**1,81**	**3,31**	**1,16**	**1,33**	**1,37**	**2,15**	**33,58**	**29,25**	**11,70**	**11,45**	**9,27**	**1,61**	**1,04**	**1,84**
Вінницька	2,80	6,85	14,80	20,11	24,70	37,26	24,20	17,47	5,30	2,34	2,80	1,32	0,30	0,67	10,00	7,52	0,00	0,06	5,40	2,56	2,30	1,59	5,50	1,53	0,10	0,07	0,10	0,21
Волинська	9,80	5,20	2,12	10,86	0,86	1,06	2,69	3,13	0,49	0,01	2,58	0,75	2,88	1,86	12,53	16,84	1,40	1,29	3,10	1,73	3,54	1,87	43,20	45,56	4,04	1,77	10,00	7,79
Дніпропетровська	0,14	0,42	1,32	1,59	1,94	4,02	1,46	1,32	22,65	26,69	2,38	3,14	1,34	0,69	0,08	0,25	2,17	0,98	0,47	0,53	52,24	55,19	2,87	1,65	10,08	2,36	0,22	0,40
Донецька	0,83	0,42	0,81	3,24	0,90	0,42	3,32	0,57	12,36	9,82	5,49	0,42	0,23	0,05	0,05	0,08	0,03	0,00	0,06	0,02	62,78	80,25	3,91	3,88	8,52	0,15	0,02	0,01
Житомирська	2,40	2,51	5,59	18,69	0,14	1,38	6,97	2,50	20,13	5,68	1,37	0,28	1,64	1,32	17,70	18,79	3,11	3,36	6,83	9,13	7,17	7,51	15,10	17,50	0,46	0,06	0,99	1,21
Закарпатська	0,02	0,13	0,84	3,95	1,08	0,10	2,96	3,56	0,15	0,06	2,52	2,05	0,49	0,51	0,00	8,31	0,15	0,09	9,20	8,55	0,69	0,64	71,10	59,24	0,04	0,56	6,98	7,90
Запорізька	0,35	1,02	1,84	7,35	4,06	5,00	2,23	2,16	5,82	4,28	3,08	2,86	0,13	0,39	0,12	0,02	0,09	0,06	0,22	0,02	46,20	56,46	30,40	18,51	4,43	0,72	0,14	0,13
Івано-Франківська	3,51	2,75	2,16	16,47	0,02	0,10	1,18	0,66	11,42	4,91	16,60	9,45	27,85	15,97	9,07	15,49	5,77	2,82	3,35	2,95	0,39	0,55	12,60	22,99	0,04	0,02	0,69	1,48
Київська	8,01	23,25	13,73	20,23	28,90	10,56	1,52	10,67	5,03	0,44	7,76	3,28	0,17	5,38	12,77	2,43	0,98	5,70	0,09	1,53	2,69	4,76	6,00	6,57	1,08	0,63	3,17	1,23
Кіровоградська	0,06	3,19	12,43	25,70	34,68	32,07	11,35	7,95	17,83	7,36	0,73	1,57	0,47	0,46	1,22	1,59	0,09	0,05	1,15	1,23	0,38	0,46	17,70	17,07	0,81	0,51	0,39	0,51
Луганська	0,00	0,00	0,43	5,45	0,24	5,53	0,59	3,71	21,62	2,20	13,10	15,12	2,11	1,97	0,01	0,05	2,00	29,69	1,53	5,39	37,32	19,90	3,05	0,62	16,55	0,94	0,09	0,26
Львівська	0,60	1,43	3,60	10,43	21,79	6,94	6,12	8,71	0,57	0,11	1,25	0,82	1,36	0,64	11,04	10,03	3,51	2,74	11,11	11,08	4,05	0,03	22,20	27,79	0,59	0,24	7,62	13,05
Миколаївська	0,27	1,50	44,62	55,29	7,59	6,89	5,28	5,39	0,15	0,06	24,10	24,97	0,04	0,06	0,14	0,82	0,09	0,04	0,49	0,60	0,71	0,16	14,40	3,47	1,29	0,14	0,03	0,05
Одеська	0,14	0,71	16,92	45,71	10,84	17,61	9,97	6,25	6,49	0,07	35,00	3,62	0,69	0,50	0,31	1,10	0,43	0,18	0,48	0,48	5,91	7,63	5,69	4,58	5,97	10,31	0,26	0,33

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
Полтавська	1,02	1,93	6,07	16,22	0,94	4,12	5,09	9,84	34,91	51,99	2,12	3,08	0,04	0,07	0,10	0,30	0,02	0,06	0,72	3,07	0,42	3,12	4,31	3,49	43,21	1,44	0,21	0,24
Рівненська	1,69	5,22	6,51	18,55	0,24	2,14	2,14	0,87	13,65	3,96	31,30	5,44	0,29	0,48	19,70	26,99	0,05	0,35	2,73	4,06	1,38	1,24	8,59	4,56	0,70	0,75	3,30	11,55
Сумська	0,58	3,48	4,86	27,56	0,10	0,81	10,18	16,75	0,20	0,29	16,60	7,92	0,69	4,18	2,65	4,25	0,20	0,90	0,11	0,18	6,65	11,03	53,30	16,17	0,00	2,43	0,88	0,09
Тернопільська	6,42	9,85	19,04	21,85	0,19	3,62	12,04	4,09	0,58	0,44	1,65	4,17	0,77	2,02	3,96	3,21	0,60	0,25	1,82	1,27	0,53	0,97	40,30	40,73	0,33	0,05	9,87	4,93
Харківська	0,17	1,09	13,46	17,78	8,06	2,99	5,76	24,53	7,98	0,88	3,27	4,15	2,45	3,52	0,57	1,37	1,76	1,77	2,61	2,87	2,99	3,87	29,90	22,07	7,87	3,38	4,40	3,47
Херсонська	3,63	4,93	32,64	36,80	1,19	7,12	17,12	14,14	0,27	0,07	0,18	0,20	1,42	1,14	8,53	5,57	0,60	1,29	0,66	0,72	8,24	12,62	18,30	7,19	6,93	7,97	0,02	0,05
Хмельницька	8,28	11,94	20,45	36,24	0,35	2,75	3,38	5,86	2,54	3,12	2,14	1,07	11,95	4,95	4,06	2,54	0,04	0,05	5,64	5,28	1,75	3,98	20,50	15,13	1,64	0,11	6,71	3,88
Черкаська	1,19	2,58	20,29	30,30	8,24	24,59	11,44	22,78	2,17	2,00	36,80	1,51	0,91	0,58	2,42	4,43	1,51	0,69	1,30	2,74	0,35	0,23	5,40	3,41	3,37	0,04	1,68	2,15
Чернівецька	0,00	4,17	5,70	18,09	0,00	0,18	3,06	8,33	0,32	0,06	3,73	1,73	2,30	0,92	0,00	27,39	0,14	0,12	19,30	12,47	4,50	0,97	26,90	14,22	0,19	0,05	5,42	9,57
Чернігівська	4,87	4,72	30,28	44,63	2,06	2,33	15,25	9,81	0,56	0,16	0,32	0,18	1,08	1,69	7,70	6,59	20,28	11,09	5,98	4,34	0,32	3,25	5,71	4,46	1,54	0,44	0,63	1,04

Таблиця Б.2

Структура товарного експорту України (за регіонами), %

Область	**Товарний експорт – всього**		I. Живі тварини; продукти тваринного походження		II. Продукти рослинного походження		III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження		IV. Готові харчові продукти		V. Мінеральні продукти		VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості		VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них		IX. Деревина і вироби з деревини		X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів		XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби		XV. Недорогоцінні метали та вироби з них		XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання		XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби		XX. Різні промислові товари	
	Роки																											
	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Вінницька	**1,20**	**3,65**	3,18	8,62	2,81	4,70	6,85	21,10	7,17	10,88	0,48	0,79	0,44	1,23	0,24	1,81	6,61	8,28	0,03	0,16	4,70	4,35	0,08	0,20	0,56	0,49	0,02	0,16	0,11	0,41
Волинська	**1,13**	**2,07**	10,38	3,70	0,38	1,44	0,22	0,34	0,75	1,10	0,04	0,00	0,38	0,39	2,49	2,86	7,78	10,49	1,36	2,01	2,55	1,66	0,12	0,13	4,15	8,22	0,49	2,27	10,79	8,75

Продовження табл. Б.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Дніпропетровська	**18,81**	**21,13**	2,44	3,07	3,93	2,15	8,44	13,17	6,76	4,77	31,87	52,07	5,85	16,94	19,42	10,81	0,81	1,57	35,12	15,62	6,42	5,25	29,27	39,88	4,62	3,04	20,45	30,95	3,94	4,59
Донецька	**26,23**	**13,29**	20,45	1,93	3,37	2,76	5,43	0,86	21,44	1,28	24,25	12,05	18,85	1,43	4,68	0,52	0,74	0,32	0,59	0,05	1,15	0,13	49,03	36,45	8,76	4,50	24,10	1,24	0,45	0,09
Житомирська	**1,02**	**1,77**	2,30	1,53	0,90	2,12	0,03	0,38	1,76	0,75	1,54	0,93	0,18	0,13	1,29	1,74	9,98	10,02	2,73	4,45	5,10	7,50	0,22	0,45	1,32	2,70	0,05	0,07	0,97	1,16
Закарпатська	**2,44**	**4,34**	0,05	0,20	0,32	1,10	0,61	0,07	1,78	2,63	0,03	0,02	0,81	2,26	0,91	1,63	0,00	10,87	0,32	0,28	16,40	17,25	0,05	0,10	14,84	22,43	0,01	1,51	16,36	18,60
Запорізька	**7,44**	**8,93**	2,43	3,13	2,17	4,21	6,97	6,93	4,09	3,29	3,24	3,53	3,00	6,51	0,72	2,62	0,48	0,06	0,55	0,41	1,20	0,09	10,23	17,24	19,34	14,44	3,55	3,99	0,98	0,65
Івано-Франківська	**1,53**	**1,99**	5,04	1,89	0,52	2,10	0,01	0,03	0,44	0,23	1,30	0,90	3,32	4,80	32,65	23,69	7,64	9,32	7,57	4,22	3,73	2,74	0,02	0,04	1,64	4,00	0,01	0,02	1,01	1,60
Київська	**3,09**	**5,24**	23,35	42,01	6,73	6,79	20,64	8,59	1,16	9,54	1,16	0,21	3,14	4,39	0,40	20,99	21,80	3,83	2,62	22,41	0,20	3,73	0,25	0,85	1,59	3,01	0,36	2,03	9,40	3,51
Кіровоградськ	**1,17**	**1,25**	0,06	1,37	2,30	2,05	9,38	6,20	3,28	1,69	1,56	0,85	0,11	0,50	0,42	0,43	0,79	0,60	0,09	0,04	0,98	0,72	0,01	0,02	1,77	1,86	0,10	0,39	0,44	0,35
Луганська	**7,77**	**0,70**	0,00	0,00	0,52	0,24	0,43	0,60	1,14	0,44	12,57	0,14	13,36	2,70	12,62	1,03	0,05	0,01	13,36	15,62	8,70	1,76	8,64	0,48	2,03	0,04	13,87	0,41	0,68	0,10
Львівська	**2,49**	**4,61**	1,41	2,28	1,42	3,08	12,51	4,97	3,76	6,85	0,11	0,05	0,41	0,97	2,61	2,21	15,16	13,96	7,51	9,47	20,19	23,78	0,30	0,00	4,73	11,20	0,16	0,68	18,19	32,70
Миколаївська	**4,40**	**5,70**	1,11	2,94	31,11	20,18	7,71	6,09	5,73	5,24	0,05	0,03	13,88	36,26	0,13	0,24	0,33	1,42	0,33	0,15	1,56	1,59	0,09	0,03	5,42	1,73	0,61	0,49	0,14	0,15
Одеська	**3,30**	**5,44**	0,43	1,33	8,85	15,92	8,27	14,86	8,12	5,80	1,61	0,03	15,12	5,02	1,76	2,01	0,57	1,80	1,21	0,74	1,16	1,21	0,58	1,42	1,61	2,18	2,13	34,78	0,83	0,97
Полтавська	**6,32**	**5,59**	6,05	3,72	6,08	5,80	1,37	3,57	7,93	9,38	16,51	26,80	1,76	4,39	0,21	0,30	0,36	0,51	0,12	0,24	3,32	7,99	0,08	0,59	2,33	1,70	29,46	4,99	1,25	0,73
Рівненська	**0,94**	**1,15**	1,49	2,07	0,96	1,37	0,05	0,38	0,49	0,17	0,96	0,42	3,83	1,59	0,21	0,41	10,17	9,35	0,04	0,30	1,86	2,17	0,04	0,05	0,69	0,46	0,07	0,54	2,96	7,21
Сумська	**2,08**	**2,02**	1,13	2,42	1,60	3,56	0,05	0,25	5,23	5,76	0,03	0,05	4,51	4,07	1,10	6,27	3,05	2,59	0,35	1,36	0,17	0,17	0,41	0,76	9,49	2,85	0,00	3,04	1,76	0,10
Тернопільська	**0,44**	**1,14**	2,66	3,87	1,33	1,60	0,02	0,64	1,31	0,80	0,02	0,05	0,10	1,21	0,26	1,71	0,96	1,10	0,23	0,22	0,59	0,67	0,01	0,04	1,52	4,05	0,02	0,03	4,17	3,05
Харківська	**3,63**	**3,57**	0,58	1,34	7,73	4,07	6,75	1,66	5,15	14,94	2,17	0,29	1,55	3,78	6,83	9,36	1,15	1,47	5,50	4,74	6,92	4,77	0,32	0,47	9,27	6,88	3,08	7,48	15,30	6,73
Херсонська	**0,61**	**0,86**	2,08	1,47	3,15	2,04	0,17	0,95	2,57	2,08	0,01	0,01	0,01	0,04	0,67	0,73	2,87	1,45	0,32	0,83	0,29	0,29	0,15	0,37	0,95	0,54	0,46	4,27	0,01	0,02
Хмельницька	**0,86**	**1,40**	6,67	5,77	2,77	3,25	0,07	0,60	0,71	1,40	0,16	0,40	0,24	0,38	7,85	5,17	1,92	1,07	0,03	0,05	3,52	3,44	0,04	0,19	1,50	1,85	0,15	0,10	5,50	2,96
Черкаська	**1,87**	**1,85**	2,10	1,65	6,01	3,59	3,56	7,07	5,28	7,20	0,30	0,34	9,01	0,71	1,32	0,80	2,50	2,47	2,43	0,96	1,78	2,36	0,02	0,01	0,86	0,55	0,68	0,05	3,02	2,16
Чернівецька	**0,22**	**0,45**	0,00	0,65	0,20	0,52	0,00	0,01	0,17	0,64	0,01	0,00	0,07	0,20	0,39	0,31	0,00	3,71	0,03	0,04	3,11	2,60	0,03	0,01	0,51	0,56	0,00	0,01	1,15	2,33
Чернігівська	**1,01**	**1,87**	4,62	3,05	4,83	5,36	0,48	0,68	3,79	3,14	0,04	0,03	0,04	0,09	0,84	2,36	4,28	3,73	17,56	15,59	4,40	3,78	0,01	0,21	0,49	0,73	0,17	0,51	0,61	1,05
Всього	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Додаток В

Зміна часток обласних центрів у регіонах України по основних показниках соціально-економічного розвитку за 2010-2016 рр.

Обласний центр	Чисельність наявного населення, тис. осіб		Середньооблікова кількість штатних працівників (на 10 тис. осіб), тис. осіб		Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн		Прийняття в експлуатацію загальної площі житла (на 10 тис. осіб), тис. м²		Експорт товарів, млн дол. США		Експорт послуг, млн дол. США		Прямі іноземні інвестиції (на 1 особу), млн дол. США		Роздрібний товарооборот підприємств (на 1 особу), тис. грн		Кількість студентів закладів вищої освіти (на 10 тис. осіб), осіб	
	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %	2016 р.	зміна частки міста в регіоні, %
Вінниця	23,43	4,09	150,21	0,67	111,17	-1,40	267,41	57,91	63,43	6,46	96,36	20,10	228,47	4,94	19,43	-1,08	383,10	-1,68
Дніпро	30,30	0,38	134,05	1,50	98,88	3,60	206,50	39,10	21,82	-2,32	96,51	-1,90	130,97	94,18	24,19	-7,78	240,43	-1,95
Житомир	21,56	1,44	168,95	3,97	108,32	-1,87	172,95	173,57	27,07	-5,18	41,05	-32,25	168,62	9,48	19,25	-2,93	376,80	-4,35
Запоріжжя	43,16	-0,16	138,78	2,00	105,90	0,00	139,09	69,76	83,43	-4,64	98,72	8,51	239,56	15,23	28,35	-1,64	155,61	0,52
Івано-Франківськ	18,44	5,55	193,09	-2,25	104,02	1,22	143,01	-26,97	66,16	36,59	66,75	34,03	315,53	234,02	17,00	-1,73	488,77	3,65
Київ	62,78	1,30	189,70	-8,64	165,39	15,89	38,39	-28,08	83,40	-1,11	92,83	3,60	861,08	-0,34	67,07	-5,57	755,88	-10,33
Кропивницький	24,66	2,05	142,02	-3,78	102,30	-2,66	211,17	47,85	57,30	-24,41	98,25	-1,27	131,00	-9,70	23,90	-2,50	342,86	-5,67
Луцьк	18,92	2,09	191,88	11,18	103,88	-5,45	105,18	-18,14	30,20	-11,20	9,38	-63,68	166,98	-13,53	22,33	0,45	402,72	-3,35
Львів	29,93	0,22	169,09	4,93	110,32	2,34	186,78	92,34	29,26	-4,88	38,50	-2,05	206,56	-2,13	31,90	-4,73	274,24	4,75
Миколаїв	42,67	1,25	131,70	4,17	106,87	0,23	190,13	32,81	69,03	-22,24	52,46	-46,00	163,65	-8,17	30,54	-3,14	225,09	-1,89
Одеса	42,35	0,26	134,89	4,36	105,04	0,35	109,73	-12,94	49,14	-6,94	59,23	-1,54	114,54	-15,80	36,49	-6,45	218,95	0,70
Полтава	20,46	1,87	160,94	-3,68	105,04	2,76	152,48	-15,44	8,63	-0,39	56,86	13,39	55,25	-27,84	20,53	0,07	382,99	4,54
Рівне	21,28	-1,83	170,44	2,49	100,29	-2,72	152,74	40,06	24,51	-30,16	47,57	-30,85	250,51	46,69	22,70	-3,27	398,71	0,32
Суми	24,31	3,08	160,90	-3,96	110,18	-4,61	247,54	14,58	52,97	-22,59	83,79	-11,25	224,04	-29,12	19,57	-3,51	338,86	-6,34
Тернопіль	20,57	2,59	198,59	-0,06	111,36	3,46	305,60	74,89	33,61	9,10	81,64	27,79	193,67	26,22	22,29	-5,69	402,51	-2,50
Ужгород	9,06	-2,95	271,80	27,08	106,65	4,76	218,38	126,59	7,66	2,24	13,38	1,74	169,95	9,81	14,08	-3,41	733,89	4,71
Харків	53,27	1,47	125,22	-4,41	103,53	-0,41	148,06	28,10	65,70	-14,98	91,38	-4,70	162,89	-4,54	35,61	-5,61	178,45	-1,31
Херсон	31,40	0,33	151,89	6,53	111,48	5,02	203,41	81,94	78,15	8,58	95,43	-0,59	97,60	-46,12	28,40	2,72	325,29	14,58
Хмельницький	20,89	5,48	146,74	-9,97	102,01	-5,60	303,50	28,90	30,34	-8,39	41,55	-11,41	81,20	4,75	21,66	-2,65	235,32	-7,90
Черкаси	22,94	2,48	149,03	3,82	109,73	-5,37	197,31	45,62	37,88	-21,65	60,66	38,34	130,72	-61,95	20,47	-3,57	211,78	-17,91
Чернівці	29,29	4,37	184,71	-3,12	107,15	0,49	220,35	135,88	60,93	-4,17	99,58	14,90	110,41	-36,95	31,31	-3,37	322,83	-3,94
Чернігів	28,22	4,37	140,45	4,83	99,86	-6,98	210,29	50,63	35,95	4,91	62,13	-10,40	32,26	-66,94	23,83	-2,24	254,41	-1,06

Додаток Д

Таблиця Д.1

Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., осіб на 100 тис. населення

Регіони	Роки										Відносне відхилення, %	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	29	45	46	46	48	45	37	40	43	44	151,7	102,3
АР Крим	45	55	55	56	55	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	14	22	23	20	19	24	19	19	20	22	157,1	110,0
Волинська обл.	15	21	27	27	26	25	27	24	25	26	173,3	104,0
Дніпропетровська обл.	59	97	103	103	104	97	88	95	111	115	194,9	103,6
Донецька обл.	64	90	90	85	83	70	24	34	35	36	56,3	102,9
Житомирська обл.	17	36	36	31	33	32	37	36	37	38	2,2 р.	102,7
Закарпатська обл.	3	5	5	7	6	7	6	8	9	10	3,3 р.	111,1
Запорізька обл.	22	31	29	29	34	34	32	41	36	37	168,2	102,8
Івано-Франківська обл.	5	12	10	12	12	13	13	12	12	12	2,4 р.	100,0
Київська обл.	19	44	48	41	42	57	56	62	58	61	3,2 р.	105,2
Кіровоградська обл.	16	30	35	37	35	46	53	45	58	54	3,4 р.	93,1
Луганська обл.	22	32	31	33	40	23	8	12	11	12	54,5	109,1
Львівська обл.	8	19	19	15	16	19	18	19	18	18	2,3 р.	100,0
Миколаївська обл.	65	93	96	96	92	93	74	89	80	79	121,5	98,8
Одеська обл.	56	90	87	96	115	109	99	90	113	116	2,1 р.	102,7
Полтавська обл.	19	28	31	30	35	29	31	28	26	26	136,8	100,0
Рівненська обл.	7	21	21	21	22	22	21	22	18	17	2,4 р.	94,4
Сумська обл.	7	19	18	15	18	18	20	19	20	20	2,9 р.	100,0
Тернопільська обл.	6	10	14	11	12	10	11	12	9	9	150,0	100,0
Харківська обл.	14	19	21	22	24	20	19	23	24	26	185,7	108,3
Херсонська обл.	29	51	66	53	52	50	49	55	60	61	2,1 р.	101,7
Хмельницька обл.	17	22	21	23	25	22	15	16	19	20	117,6	105,3
Черкаська обл.	22	36	38	37	36	48	43	46	41	40	181,8	97,6
Чернівецька обл.	7	11	12	12	12	13	11	11	10	10	142,9	100,0
Чернігівська обл.	20	46	44	47	47	48	47	44	52	53	2,7 р.	101,9
м. Київ	38	39	46	47	50	49	46	55	60	64	168,4	106,7
м. Севастополь	47	68	63	61	66	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [538, с. 28-30, 42; 539, с. 28-30, 42; 540, с. 44; 541, с. 29-31, 44].

538 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2018. 177 с.
539 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2015. 201 с.
540 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2011. 203 с.
541 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДКСУ, 2009. 203 с.

Таблиця Д.2

Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., осіб на 100 тис. осіб населення

Регіони	Роки										Відносне відхилення, %	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	84,4	68,5	67,3	68,2	68,0	59,6	56,0	54,8	52,0	51,9	61,5	99,8
АР Крим	88,0	83,8	76,3	76,6	76,2	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	70,4	56,4	54,9	55,4	56,1	50,3	47,4	48,4	39,3	39,0	55,4	99,2
Волинська обл.	68,7	56,1	51,9	51,5	67,4	68,6	62,8	59,7	58,0	57,4	83,6	99,0
Дніпропетровська обл.	82,1	93,9	95,6	93,1	91,2	79,2	78,7	65,0	64,5	64,1	78,1	99,4
Донецька обл.	103,9	80,5	73,3	71,9	71,6	...	…	…	…	...*	-	-
Житомирська обл.	96,8	76,2	72,1	69,2	68,3	67,7	66,3	62,7	61,9	61,4	63,4	99,2
Закарпатська обл.	59,2	59,8	57,1	58,1	57,2	58,2	59,6	60,9	59,2	59,0	99,7	99,7
Запорізька обл.	92,9	67,5	66,0	69,5	67,6	64,6	61,7	61,1	59,1	58,4	62,9	98,8
Івано-Франківська обл.	79,3	66,1	65,7	69,6	69,5	63,9	61,2	52,1	51,2	51,0	64,3	99,6
Київська обл.	70,5	57,6	56,3	68,1	68,9	65,8	69,2	74,1	66,7	65,1	92,3	97,6
Кіровоградська обл.	110,7	81,7	79,5	78,1	77,5	79,2	77,0	67,3	70,6	69,7	63,0	98,7
Луганська обл.	115,0	82,9	80,3	79,4	78,9	…	…	…	…	...*	-	-
Львівська обл.	78,9	66,4	64,6	66,6	64,9	65,8	59,9	61,9	53,9	52,2	66,2	96,8
Миколаївська обл.	111,5	90,7	89,5	87,5	77,6	71,9	69,2	67,4	59,9	57,4	51,5	95,8
Одеська обл.	95,6	77,4	87,8	93,9	90,6	98,2	102,7	109,1	107,9	106,1	111,0	98,3
Полтавська обл.	56,5	53,1	55,4	60,7	60,4	55,1	54,9	56,1	53,0	52,1	92,2	98,3
Рівненська обл.	81,2	59,0	62,5	61,5	62,8	55,7	54,8	52,6	43,6	42,7	52,6	97,9
Сумська обл.	58,7	51,3	57,4	56,8	56,8	54,4	55,8	55,6	55,0	48,7	83,0	88,5
Тернопільська обл.	67,9	54,8	54,2	52,2	49,5	46,8	38,4	44,8	37,4	36,1	53,2	96,5
Харківська обл.	90,8	58,0	54,6	49,8	44,8	41,9	43,6	43,2	42,5	42,0	46,3	98,8
Херсонська обл.	174,9	107,1	98,7	108,1	96,5	84,6	82,3	75,6	73,3	74,7	42,7	101,9
Хмельницька обл.	64,4	53,3	52,6	51,8	55,6	57,5	55,9	53,6	47,9	47,0	73,0	98,1
Черкаська обл.	69,2	59,8	57,4	63,0	61,5	57,4	57,6	53,0	50,5	49,1	71,0	97,2
Чернівецька обл.	56,5	49,2	48,8	48,5	45,9	40,4	40,1	30,1	32,0	32,0	56,6	100,0
Чернігівська обл.	77,0	68,4	66,6	62,8	73,6	63,0	65,0	63,6	59,1	59,0	76,6	99,8
м. Київ	46,5	34,5	38,8	41,0	52,3	43,1	46,0	46,5	43,1	42,8	92,0	99,3
м. Севастополь	62,4	63,9	62,3	62,0	59,6	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: інформація не оприлюднюється через низьку надійність даних, на підставі яких здійснюється розрахунок.

Джерело: складено за [542, с. 43; 543, с. 43; 544, с. 49; 545, с. 45].

542 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2018. 177 с.

543 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2015. 201 с.

544 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2013. 221 с.

545 Соціальні індикатори рівня життя населення України : стат. збірник. Київ : ДКСУ, 2009. 203 с.

Таблиця Д.3

Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., на 1000 осіб наявного населення

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	-7,6	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,9	-4,3	-4,3	-4,9	-5,9	1,7	-1,0
АР Крим	-6,7	-2,7	-2,1	-1,1	-1,5	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	-9,2	-5,5	-4,6	-4,2	-4,9	-4,9	-5,7	-5,8	-6,2	-7,3	1,9	-1,1
Волинська обл.	-3,2	0,4	0,8	1,6	1,0	0,9	-0,4	-0,5	-1,6	-2,3	0,9	-0,7
Дніпропетровська обл.	-9,0	-5,7	-4,8	-4,3	-4,5	-4,9	-6,2	-6,8	-7,2	-8,4	0,6	-1,2
Донецька обл.	-10,3	-7,3	-6,7	-6,3	-6,5	-8,3	-5,3	-4,1	-4,6	-5,8	4,5	-1,2
Житомирська обл.	-9,0	-5,2	-4,1	-4,1	-4,6	-4,8	-5,6	-5,7	-6,8	-7,8	1,2	-1,0
Закарпатська обл.	-0,6	2,7	3,1	3,3	3,0	2,9	1,0	0,5	-0,4	-1,1	-0,5	-0,7
Запорізька обл.	-8,0	-5,8	-4,9	-4,2	-4,7	-5,1	-6,5	-7,1	-7,8	-8,8	-0,8	-1,0
Івано-Франківська обл.	-2,7	-0,9	-0,1	0,2	-0,4	-0,6	-1,5	-1,9	-2,8	-3,5	-0,8	-0,7
Київська обл.	-9,0	-5,0	-3,9	-3,6	-3,9	-4,3	-4,7	-5,3	-6,3	-7,7	1,3	-1,4
Кіровоградська обл.	-10,5	-7,0	-6,1	-5,5	-6,0	-6,2	-6,8	-7,6	-8,0	-8,8	1,7	-0,8
Луганська обл.	-10,9	-7,8	-7,0	-6,4	-6,8	-5,0	-4,1	-3,4	-3,8	-4,7	6,2	-0,9
Львівська обл.	-3,6	-1,6	-0,9	-0,6	-0,8	-0,9	-2,0	-2,0	-2,8	-3,8	-0,2	-1,0
Миколаївська обл.	-7,7	-5,0	-3,8	-3,2	-3,7	-4,0	-5,4	-5,7	-6,0	-7,0	0,7	-1,0
Одеська обл.	-6,7	-3,1	-1,9	-1,4	-1,8	-2,0	-3,0	-3,0	-3,4	-4,4	2,3	-1,0
Полтавська обл.	-11,2	-8,0	-6,8	-6,6	-6,9	-7,1	-7,6	-8,3	-8,6	-9,6	1,6	-1,0
Рівненська обл.	-1,7	1,8	3,0	3,5	2,5	2,2	1,2	1,0	-0,3	-0,9	0,8	-0,6
Сумська обл.	-12,1	-8,4	-7,2	-6,9	-7,7	-8,1	-8,2	-8,9	-8,6	-9,9	2,2	-1,3
Тернопільська обл.	-5,2	-3,5	-2,6	-2,5	-2,7	-3,3	-4,2	-4,7	-5,2	-6,2	-1,0	-1,0
Харківська обл.	-8,6	-5,7	-5,0	-4,7	-4,7	-5,2	-6,5	-6,7	-7,1	-8,5	0,1	-1,4
Херсонська обл.	-7,2	-3,7	-3,5	-3,0	-3,4	-3,6	-4,9	-5,4	-5,6	-6,8	0,4	-1,2
Хмельницька обл.	-8,4	-4,9	-4,3	-4,2	-4,6	-4,4	-5,2	-5,6	-6,3	-7,1	1,3	-0,8
Черкаська обл.	-10,9	-7,2	-6,6	-6,1	-6,6	-6,7	-7,0	-7,8	-8,5	-9,4	1,5	-0,9
Чернівецька обл.	-3,2	-0,8	0,1	0,3	-0,1	0,1	-1,2	-1,4	-2,0	-2,7	0,5	-0,7
Чернігівська обл.	-14,1	-10,5	-9,2	-9,3	-9,4	-10,1	-10,3	-10,3	-11,0	-12,3	1,8	-1,3
м. Київ	-1,4	1,2	1,8	2,2	1,9	1,7	1,8	2,0	1,6	0,8	2,2	-0,8
м. Севастополь	-5,8	-3,7	-2,9	-1,7	-2,4	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [546, с. 58-59; 547].

546 Регіони України 2013: статистичний збірник. Ч. 1. Київ : ДССУ, 2013. 322 с.

547 Дані Державної служби статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.4

Частка працездатного населення за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., %

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	62,2	63,7	64,3	64,6	65,0	62,4	62,4	62,2	62,0	62,6	0,4	0,6
АР Крим	62,2	64,5	65,6	65,9	66,1	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	61,8	63,9	64,7	64,6	65,1	62,9	63,4	62,8	61,9	63,0	1,2	1,1
Волинська обл.	63,1	63,6	64,3	64,5	64,8	60,9	58,8	57,7	55,8	55,9	-7,2	0,1
Дніпропетровська обл.	61,8	64,9	65,2	65,7	66,5	65,5	65,6	64,1	63,4	63,6	1,8	0,2
Донецька обл.	62,6	63,7	64,8	65,2	65,4	60,9	58,3	58,3	57,9	58,1	-4,5	0,2
Житомирська обл.	64,2	65,9	65,8	65,6	66,0	63,4	62,5	63,0	63,3	64,2	0,0	0,9
Закарпатська обл.	64,5	63,1	62,6	63,0	63,5	62,2	61,9	60,9	60,1	60,6	-3,9	0,5
Запорізька обл.	62,4	64,3	65,1	65,2	65,6	63,6	62,5	62,2	61,8	63,0	0,6	1,2
Івано-Франківська обл.	56,5	57,0	57,2	58,7	59,8	58,6	59,8	60,0	60,1	60,3	3,8	0,2
Київська обл.	62,8	63,2	63,1	63,2	63,4	61,8	62,0	62,0	62,1	62,5	-0,3	0,4
Кіровоградська обл.	61,9	62,4	63,3	64,0	64,5	61,0	60,9	60,4	60,8	61,6	-0,3	0,8
Луганська обл.	60,1	61,6	61,3	62,5	63,3	58,7	64,7	66,2	65,6	67,0	6,9	1,4
Львівська обл.	61,2	62,9	63,1	63,2	63,3	60,5	60,5	60,6	60,8	61,1	-0,1	0,3
Миколаївська обл.	63,2	64,5	65,1	65,0	65,4	63,0	64,0	63,6	63,3	64,3	1,1	1,0
Одеська обл.	58,7	61,3	61,8	62,8	63,0	60,8	61,2	60,8	60,4	61,1	2,4	0,7
Полтавська обл.	62,9	63,4	64,7	64,8	64,7	62,9	61,7	61,0	61,4	62,0	-0,9	0,6
Рівненська обл.	61,2	64,0	65,6	65,6	65,7	64,1	65,0	63,6	62,3	62,8	1,6	0,5
Сумська обл.	63,0	62,7	65,1	65,5	65,1	62,5	61,8	62,6	63,1	64,0	1,0	0,9
Тернопільська обл.	57,9	60,6	61,0	61,6	62,0	59,6	58,5	58,7	57,9	58,8	0,9	0,9
Харківська обл.	62,5	63,9	65,1	65,7	65,7	63,9	63,8	63,8	64,5	64,9	2,4	0,4
Херсонська обл.	63,1	64,4	64,3	64,3	65,2	62,6	62,5	62,8	63,1	64,1	1,0	1,0
Хмельницька обл.	63,4	64,7	64,4	64,6	64,9	60,3	58,6	59,5	60,1	61,0	-2,4	0,9
Черкаська обл.	63,2	64,9	65,3	65,3	65,8	62,8	62,6	62,7	63,2	63,8	0,6	0,6
Чернівецька обл.	60,4	62,7	62,9	63,0	63,4	61,0	60,5	61,5	61,8	62,1	1,7	0,3
Чернігівська обл.	64,9	66,2	66,4	66,7	66,8	63,9	62,9	62,6	63,1	64,1	-0,8	1,0
м. Київ	66,2	67,5	68,2	68,2	68,4	67,1	66,7	66,7	66,4	66,8	0,6	0,4
м. Севастополь	62,7	66,0	66,0	66,1	66,3	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [548, с. 52-53; 549].

548 Регіони України 2018: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ. 315 с.

549 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.5

Загальна чисельність учнів загальноосвітніх навчальних закладів за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., у розрахунку на 1000 осіб населення

Регіони	Роки										Відносне відхилення, %	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	1151	939	941	927	925	874	885	903	925	931	80,9	100,6
АР Крим	1123	904	936	917	925	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	1206	976	968	948	939	948	957	975	1000	1020	84,6	102,0
Волинська обл.	1413	1213	1215	1192	1194	1209	1236	1262	1293	1304	92,3	100,9
Дніпропетровська обл.	1096	893	902	888	894	925	947	972	995	1001	91,3	100,6
Донецька обл.	936	760	781	771	779	…*	…*	…*	…*	…*	-	-
Житомирська обл.	1300	1072	1053	1028	1022	1028	1036	1052	1069	1073	82,5	100,4
Закарпатська обл.	1459	1248	1232	1224	1220	1230	1246	1264	1277	1282	87,9	100,4
Запорізька обл.	1094	883	881	873	875	904	909	927	948	954	87,2	100,6
Івано-Франківська обл.	1375	1121	1100	1080	1066	1067	1076	1088	1102	1151	83,7	104,4
Київська обл.	1217	999	1010	997	999	1041	1076	1113	1145	1190	97,8	103,9
Кіровоградська обл.	1170	941	943	918	908	922	933	948	969	988	84,4	102,0
Луганська обл.	970	770	771	760	763	…*	…*	…*	…*	…*	-	-
Львівська обл.	1275	1035	1024	1010	1002	1010	1027	1043	1064	1101	86,4	103,5
Миколаївська обл.	1209	968	958	940	934	945	956	974	999	1017	84,1	101,8
Одеська обл.	1179	986	989	982	982	1003	1018	1043	1072	1080	91,6	100,7
Полтавська обл.	1148	905	894	875	865	882	892	907	930	939	81,8	101,0
Рівненська обл.	1478	1274	1256	1243	1241	1251	1270	1294	1324	1341	90,7	101,3
Сумська обл.	1060	845	839	822	815	829	835	845	861	870	82,1	101,0
Тернопільська обл.	1302	1069	1046	1025	1006	1007	997	1007	1022	1038	79,7	101,6
Харківська обл.	1006	810	819	805	804	835	845	866	889	897	89,2	100,9
Херсонська обл.	1267	1016	1015	993	985	999	999	1012	1033	1048	82,7	101,5
Хмельницька обл.	1286	1038	996	981	974	983	991	1006	1029	1038	80,7	100,9
Черкаська обл.	1176	915	903	879	867	877	886	901	922	951	80,9	103,1
Чернівецька обл.	1329	1104	1109	1091	1071	1068	1073	1085	1103	1122	84,4	101,7
Чернігівська обл.	1102	889	888	864	856	864	878	897	918	924	83,8	100,7
м. Київ	969	803	827	832	840	881	916	946	977	990	102,2	101,3
м. Севастополь	938	809	851	859	886	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [[550], с. 88; [551]].

[550] Регіони України 2018: статистичний збірник Ч. 1. Київ : ДССУ, 2018. 315 с.

[551] Регіони України 2013: статистичний збірник. Ч. 1. Київ : ДССУ, 2013. 322 с.

Таблиця Д.6

Відношення середньої вартості 1 м^2 загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., разів

Регіони	Роки										Абсолют-не відхилен-ня, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	3,85	2,10	1,79	1,55	1,59	1,52	1,79	1,64	1,35	1,25	-2,60	-0,10
АР Крим	3,97	2,51	2,09	1,85	1,93	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	4,86	2,47	2,03	1,77	1,89	1,81	2,15	1,96	1,52	1,38	-3,48	-0,14
Волинська обл.	5,25	2,84	2,31	2,01	1,94	1,87	2,22	2,03	1,59	1,46	-3,79	-0,13
Дніпропетровська обл.	3,29	1,98	1,61	1,47	1,53	1,40	1,67	1,64	1,35	1,22	-2,07	-0,13
Донецька обл.	3,12	1,84	1,47	1,32	1,46	1,43	1,59	1,49	1,31	1,21	-1,91	-0,10
Житомирська обл.	4,65	2,46	2,03	1,82	1,76	1,66	2,02	1,85	1,46	1,33	-3,32	-0,13
Закарпатська обл.	4,21	2,38	2,03	1,83	1,76	1,68	1,95	1,72	1,32	1,20	-3,01	-0,12
Запорізька обл.	3,60	2,15	1,76	1,57	1,59	1,49	1,74	1,61	1,36	1,24	-2,36	-0,12
Івано-Франківська обл.	3,90	2,23	1,90	1,69	1,72	1,63	2,00	1,81	1,43	1,32	-2,58	-0,11
Київська обл.	3,58	2,00	1,59	1,43	1,52	1,49	1,83	1,63	1,35	1,22	-2,36	-0,13
Кіровоградська обл.	4,33	2,37	1,94	1,73	1,73	1,61	1,98	1,84	1,43	1,32	-3,01	-0,11
Луганська обл.	3,60	1,89	1,53	1,39	1,50	1,51	2,13	1,77	1,59	1,45	-2,15	-0,14
Львівська обл.	4,49	2,47	2,05	1,82	1,83	1,76	2,06	1,84	1,49	1,39	-3,10	-0,10
Миколаївська обл.	3,90	2,21	1,84	1,63	1,62	1,53	1,86	1,70	1,42	1,36	-2,54	-0,06
Одеська обл.	3,91	2,30	1,93	1,74	1,70	1,63	1,87	1,73	1,44	1,34	-2,57	-0,10
Полтавська обл.	3,83	2,14	1,73	1,58	1,61	1,51	1,80	1,67	1,34	1,18	-2,65	-0,16
Рівненська обл.	4,38	2,40	2,08	1,83	1,86	1,78	2,13	1,97	1,61	1,47	-2,91	-0,14
Сумська обл.	4,52	2,47	2,02	1,84	1,78	1,70	2,06	1,94	1,51	1,43	-3,09	-0,08
Тернопільська обл.	5,61	2,83	2,41	2,15	2,03	1,94	2,37	2,17	1,64	1,51	-4,10	-0,13
Харківська обл.	4,22	2,33	1,91	1,74	1,82	1,75	2,14	2,00	1,62	1,53	-2,69	-0,09
Херсонська обл.	4,64	2,60	2,18	1,98	1,91	1,83	2,21	1,90	1,51	1,45	-3,19	-0,06
Хмельницька обл.	4,62	2,69	2,17	1,94	1,93	1,81	2,17	2,05	1,58	1,46	-3,16	-0,12
Черкаська обл.	4,98	2,62	2,13	1,87	1,90	1,84	2,20	2,03	1,57	1,47	-3,51	-0,10
Чернівецька обл.	4,51	2,48	2,12	1,85	1,93	1,90	2,30	2,06	1,58	1,47	-3,04	-0,11
Чернігівська обл.	4,98	2,75	2,28	1,99	1,96	1,86	2,22	2,05	1,67	1,59	-3,39	-0,08
м. Київ	2,66	1,54	1,27	1,13	1,20	1,15	1,31	1,16	1,01	0,96	-1,70	-0,05
м. Севастополь	4,11	2,35	1,98	1,73	1,73	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [552; 553; 554, с. 18; 555, с. 18; 556].

552 Дані Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: http://www.minregion.gov.ua

553 Дані Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua

554 Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ : ДССУ, 2018. 177 с.

555 Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ : ДССУ, 2013. 221 с.

556 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.7

Індекс соціального середовища за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр.

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	0,548	0,546	0,556	0,490	0,589	0,496	0,496	0,512	0,544	0,564	0,016	0,020
АР Крим	0,477	0,41	0,415	0,402	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	0,603	0,625	0,654	0,518	0,525	0,481	0,495	0,512	0,583	0,590	-0,013	0,007
Волинська обл.	0,636	0,707	0,689	0,578	0,622	0,555	0,540	0,558	0,609	0,610	-0,026	0,001
Дніпропетровська обл.	0,419	0,413	0,445	0,356	0,557	0,375	0,381	0,411	0,444	0,448	0,029	0,004
Донецька обл.	0,488	0,468	0,484	0,409	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська обл.	0,579	0,541	0,53	0,419	0,556	0,449	0,422	0,389	0,428	0,429	-0,150	0,001
Закарпатська обл.	0,784	0,705	0,719	0,601	0,790	0,505	0,535	0,561	0,556	0,557	-0,227	0,001
Запорізька обл.	0,397	0,415	0,428	0,385	0,534	0,437	0,418	0,416	0,466	0,461	0,064	-0,005
Івано-Франківська обл.	0,728	0,767	0,767	0,682	0,513	0,648	0,659	0,679	0,751	0,750	0,022	-0,001
Київська обл.	0,489	0,424	0,428	0,407	0,628	0,414	0,384	0,375	0,420	0,429	-0,060	0,009
Кіровоградська обл.	0,463	0,404	0,418	0,368	0,581	0,333	0,341	0,353	0,374	0,380	-0,083	0,006
Луганська обл.	0,461	0,426	0,447	0,368	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська обл.	0,674	0,704	0,708	0,699	0,622	0,695	0,740	0,733	0,773	0,775	0,101	0,002
Миколаївська обл.	0,459	0,515	0,458	0,356	0,593	0,354	0,356	0,377	0,402	0,401	-0,058	-0,001
Одеська обл.	0,466	0,461	0,445	0,392	0,698	0,401	0,416	0,399	0,447	0,452	-0,014	0,005
Полтавська обл.	0,527	0,492	0,55	0,454	0,589	0,456	0,441	0,470	0,501	0,500	-0,027	-0,001
Рівненська обл.	0,437	0,662	0,722	0,611	0,598	0,579	0,552	0,584	0,650	0,652	0,215	0,002
Сумська обл.	0,542	0,504	0,492	0,469	0,519	0,445	0,455	0,476	0,510	0,507	-0,035	-0,003
Тернопільська обл.	0,656	0,688	0,714	0,707	0,572	0,708	0,734	0,750	0,772	0,769	0,113	-0,003
Харківська обл.	0,502	0,634	0,623	0,596	0,600	0,692	0,672	0,714	0,686	0,684	0,182	-0,002
Херсонська обл.	0,614	0,525	0,517	0,360	0,617	0,367	0,371	0,399	0,408	0,410	-0,204	0,002
Хмельницька обл.	0,599	0,59	0,615	0,519	0,505	0,485	0,488	0,514	0,543	0,540	-0,059	-0,003
Черкаська обл.	0,461	0,581	0,589	0,460	0,594	0,449	0,442	0,450	0,476	0,477	0,016	0,001
Чернівецька обл.	0,553	0,72	0,744	0,695	0,617	0,658	0,673	0,740	0,728	0,722	0,169	-0,006
Чернігівська обл.	0,57	0,519	0,552	0,447	0,523	0,432	0,396	0,403	0,451	0,453	-0,117	0,002
м. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [557, с. 45, 51, 54; 558, с. 49; 559, с. 27-35; 560].

557 Регіональний людський розвиток за 2016 рік: стат. бюлетень. Київ : ДССУ, 2017. 66 с.
558 Регіональний людський розвиток за 2013 рік: стат. бюлетень. Київ : ДССУ, 2014. 62 с.
559 Регіональний людський розвиток за 2011 рік: стат. бюлетень. Київ : ДССУ, 2012. 45 с.
560 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.8

Рівень злочинності за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., кількість злочинів на 100 тис. осіб населення

Регіони	Роки										Відносне відхилення, %	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	1027	1090	1127	972	1237	1207	1316	1379	1230	1186	115,5	96,4
АР Крим	1191	1690	1908	1689	1761	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	721	770	774	601	914	901	1043	1031	899	867	120,2	96,4
Волинська обл.	808	798	808	606	808	740	1029	1144	1038	1010	125,0	97,3
Дніпропетровська обл.	1322	1461	1404	1235	1523	1468	1527	1425	1372	1303	98,6	95,0
Донецька обл.	1238	1389	1368	1105	1315	1288	807	698	616	598	48,3	97,1
Житомирська обл.	733	783	828	795	795	825	1103	1352	1194	1146	156,3	96,0
Закарпатська обл.	520	540	576	456	832	865	905	754	889	913	175,6	102,7
Запорізька обл.	1500	1525	1528	1408	1693	1893	2362	2737	1833	1773	118,2	96,7
Івано-Франківська обл.	532	413	420	362	572	551	616	717	594	565	106,2	95,1
Київська обл.	753	953	1012	884	1017	1012	1457	1682	1486	1423	189,0	95,8
Кіровоградська обл.	880	1167	1218	1060	1370	1747	1878	1907	1722	1677	190,6	97,4
Луганська обл.	1430	1372	1371	1154	1761	1321	563	557	518	475	33,2	91,7
Львівська обл.	710	671	642	626	811	850	1307	1458	1087	1047	147,5	96,3
Миколаївська обл.	1146	1059	1153	873	1111	1248	1681	1353	1461	1412	123,2	96,6
Одеська обл.	967	1029	1059	1025	1300	1071	1225	1452	1364	1303	134,7	95,5
Полтавська обл.	1127	1080	1020	858	1218	1240	1621	1604	1587	1496	132,7	94,3
Рівненська обл.	655	643	643	496	759	905	957	1034	983	991	151,3	100,8
Сумська обл.	895	906	905	774	1193	1283	1277	1297	1136	1156	129,2	101,8
Тернопільська обл.	500	486	491	398	519	533	673	654	717	752	150,4	104,9
Харківська обл.	1102	1014	1290	1120	1277	1172	1498	1860	1296	1257	114,1	97,0
Херсонська обл.	1149	1119	1239	1065	1389	1364	1505	1481	1585	1619	140,9	102,1
Хмельницька обл.	755	812	857	659	718	771	969	946	899	898	118,9	99,9
Черкаська обл.	743	738	868	750	1039	976	1312	1500	1447	1451	195,3	100,3
Чернівецька обл.	560	733	667	538	791	890	1011	923	1011	1088	194,3	107,6
Чернігівська обл.	782	856	845	752	944	972	1491	1519	1447	1431	183,0	98,9
м. Київ	1217	1287	1332	1210	1663	1944	2287	2649	2413	2420	198,8	100,3
м. Севастополь	1237	1447	1868	1711	2079	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [561, с. 219; 562].

561 Регіони України 2018: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2018. 315 с.

562 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.9

Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., %

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2015	2018 / 2017
Україна	28,4	8,8	8,8	9,1	8,4	8,6	51,9	51,1	34,9	29,0	-22,9	-5,9
АР Крим	38,8	13,7	13,7	11,8	10,6	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	31,2	10,0	10,0	6,9	8,7	6,7	48,6	38,6	28,2	22,7	-25,9	-5,5
Волинська обл.	42,5	10,5	10,5	8,0	7,5	14,5	58,9	57,0	37,6	31,9	-27,0	-5,7
Дніпропетровська обл.	23,5	6,1	6,1	6,8	8,0	8,1	51,6	53,9	35,8	29,9	-21,7	-5,9
Донецька обл.	20,3	6,5	6,5	3,5	4,4	14,6	59,6	54,7	44,6	38,5	-21,1	-6,1
Житомирська обл.	36,6	14,4	14,4	17,1	12,8	9,0	60,2	63,0	40,3	34,5	-25,7	-5,8
Закарпатська обл.	16,1	15,4	15,4	12,9	9,8	6,2	49,0	47,1	31,5	25,8	-23,2	-5,7
Запорізька обл.	31,7	8,8	8,8	7,9	9,9	8,6	44,0	55,1	38,7	32,1	-11,9	-6,6
Івано-Франківська обл.	22,1	8,9	8,9	12,9	9,7	6,7	43,9	40,4	18,7	13,7	-30,2	-5,0
Київська обл.	28,8	5,5	5,5	7,7	4,0	5,1	38,1	56,7	47,5	39,6	1,5	-7,9
Кіровоградська обл.	41,3	13,3	13,3	11,4	11,8	8,5	56,2	53,1	33,6	28,0	-28,2	-5,6
Луганська обл.	28,5	5,3	5,3	9,3	7,2	14,1	55,9	57,8	31,9	26,4	-29,5	-5,5
Львівська обл.	31,3	10,9	10,9	10,4	10,9	9,0	60,2	47,3	31,1	25,8	-34,4	-5,3
Миколаївська обл.	28,3	6,5	6,5	6,6	11,2	7,8	64,0	47,1	43,9	38,0	-26,0	-5,9
Одеська обл.	31,2	9,8	9,8	10,7	7,0	4,4	46,9	39,7	35,7	29,5	-17,4	-6,2
Полтавська обл.	24,6	8,6	8,6	9,9	5,9	7,4	52,7	51,2	23,5	18,4	-34,3	-5,1
Рівненська обл.	34,0	11,5	11,5	12,5	16,9	16,6	68,0	64,8	44,6	38,8	-29,2	-5,8
Сумська обл.	33,4	8,7	8,7	7,5	7,7	10,7	51,8	53,9	38,1	32,0	-19,8	-6,1
Тернопільська обл.	44,6	16,1	16,1	20,2	17,2	17,6	58,5	51,8	32,7	27,2	-31,3	-5,5
Харківська обл.	21,6	3,0	3,0	6,6	3,6	5,5	47,3	58,9	34,4	28,4	-18,9	-6,0
Херсонська обл.	32,4	21,7	21,7	15,8	16,2	16,8	65,1	55,9	45,0	39,1	-26,0	-5,9
Хмельницька обл.	36,0	13,9	13,9	15,3	14,6	12,6	63,5	58,0	38,6	33,0	-30,5	-5,6
Черкаська обл.	32,3	8,6	8,6	9,0	7,2	11,0	52,2	60,3	35,9	30,0	-22,2	-5,9
Чернівецька обл.	38,3	9,2	9,2	15,7	10,1	6,1	53,6	43,3	39,4	33,3	-20,3	-6,1
Чернігівська обл.	34,3	4,9	4,9	6,1	8,2	6,0	37,0	46,9	31,1	24,7	-12,3	-6,4
м. Київ	10,6	2,7	2,7	2,8	2,9	6,7	48,6	38,6	28,2	22,7	-25,9	-5,5
м. Севастополь	14,9	1,5	1,5	2,3	1,9	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: у 2015-2018 рр. враховано розмір фактичного прожиткового мінімуму, який розраховується Мінсоцполітики, у 2005 р., 2010-2013 рр. – законодавчо встановлений прожитковий мінімум.

Джерело: складено за [563, с. 76; 564, 565].

563 Регіони України 2018: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2018. 315 с.

564 Регіони України 2015: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2015. 315 с.

565 Регіони України 2013: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2013. 322 с.

Таблиця Д.10

Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., разів

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	1,91	2,64	2,85	2,88	2,86	2,96	3,35	3,64	4,38	4,99	3,08	0,61
АР Крим	1,73	2,35	2,49	2,53	2,50	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	1,41	2,10	2,25	2,31	2,32	2,39	2,71	2,94	3,77	4,39	2,98	0,62
Волинська обл.	1,40	1,99	2,16	2,23	2,26	2,31	2,63	2,84	3,60	4,12	2,72	0,52
Дніпропетровська обл.	2,16	2,79	3,02	2,99	2,92	3,10	3,48	3,56	4,28	4,99	2,83	0,71
Донецька обл.	2,27	3,00	3,32	3,33	3,29	3,28	3,97	4,21	4,78	5,45	3,18	0,67
Житомирська обл.	1,42	2,10	2,24	2,25	2,24	2,35	2,61	2,81	3,60	4,15	2,73	0,55
Закарпатська обл.	1,57	2,17	2,24	2,24	2,24	2,33	2,70	3,02	3,92	4,54	2,97	0,62
Запорізька обл.	2,03	2,58	2,82	2,78	2,75	2,92	3,35	3,57	4,23	4,91	2,88	0,68
Івано-Франківська обл.	1,70	2,27	2,40	2,42	2,35	2,44	2,72	2,95	3,74	4,25	2,55	0,51
Київська обл.	1,92	2,70	2,99	3,00	2,93	2,97	3,31	3,67	4,43	5,12	3,20	0,69
Кіровоградська обл.	1,48	2,14	2,29	2,31	2,28	2,37	2,62	2,79	3,57	4,05	2,57	0,48
Луганська обл.	1,90	2,67	2,97	2,94	2,92	2,87	2,74	3,26	3,61	4,14	2,24	0,53
Львівська обл.	1,69	2,29	2,43	2,45	2,44	2,52	2,91	3,20	3,94	4,50	2,81	0,56
Миколаївська обл.	1,76	2,50	2,65	2,69	2,71	2,84	3,18	3,43	4,13	4,59	2,83	0,46
Одеська обл.	1,82	2,41	2,59	2,57	2,58	2,66	3,11	3,38	4,03	4,51	2,69	0,48
Полтавська обл.	1,79	2,48	2,69	2,71	2,62	2,70	3,02	3,25	4,04	4,71	2,92	0,67
Рівненська обл.	1,62	2,31	2,40	2,45	2,49	2,58	2,85	3,06	3,70	4,20	2,58	0,50
Сумська обл.	1,57	2,20	2,36	2,38	2,37	2,45	2,75	2,90	3,66	4,12	2,55	0,46
Тернопільська обл.	1,31	1,95	2,03	2,08	2,07	2,15	2,39	2,59	3,42	3,92	2,61	0,50
Харківська обл.	1,79	2,43	2,61	2,62	2,61	2,67	2,95	3,12	3,85	4,31	2,52	0,46
Херсонська обл.	1,48	2,04	2,13	2,16	2,16	2,23	2,49	2,84	3,60	3,97	2,49	0,37
Хмельницька обл.	1,38	2,10	2,25	2,31	2,31	2,45	2,69	2,84	3,66	4,13	2,75	0,47
Черкаська обл.	1,52	2,16	2,33	2,39	2,35	2,41	2,68	2,91	3,72	4,21	2,69	0,49
Чернівецька обл.	1,47	2,09	2,15	2,22	2,18	2,19	2,43	2,69	3,46	3,93	2,46	0,47
Чернігівська обл.	1,42	2,02	2,14	2,20	2,19	2,29	2,63	2,81	3,47	3,94	2,52	0,47
м. Київ	3,11	4,04	4,35	4,38	4,38	4,57	5,37	6,07	6,86	7,62	4,51	0,76
м. Севастополь	1,90	2,55	2,68	2,75	2,73	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [566, с. 18; 567, с. 18; 568; 569].

566 Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ: ДССУ, 2018. 177 с.

567 Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ: ДССУ, 2013. 221 с.

568 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

569 Дані Інтернет-видання *МінФін*. URL: https://minfin.com.ua

Таблиця Д.11

Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., разів

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	1,23	1,40	1,45	1,44	1,55	1,57	1,52	1,44	1,36	1,71	0,48	0,35
АР Крим	1,18	1,32	1,36	1,35	1,45	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	1,16	1,20	1,26	1,26	1,36	1,38	1,33	1,27	1,22	1,43	0,27	0,21
Волинська обл.	1,16	1,21	1,27	1,27	1,37	1,39	1,33	1,28	1,24	1,43	0,27	0,19
Дніпропетровська обл	1,26	1,54	1,56	1,55	1,67	1,68	1,67	1,57	1,47	1,99	0,73	0,52
Донецька обл.	1,34	1,74	1,78	1,75	1,87	1,88	1,83	1,70	1,60	2,29	0,95	0,69
Житомирська обл.	1,17	1,24	1,29	1,28	1,39	1,41	1,36	1,29	1,24	1,46	0,29	0,22
Закарпатська обл.	1,14	1,17	1,23	1,23	1,32	1,34	1,29	1,24	1,19	1,37	0,23	0,18
Запорізька обл.	1,23	1,45	1,48	1,48	1,59	1,61	1,65	1,54	1,43	1,87	0,64	0,44
Івано-Франківська обл.	1,17	1,23	1,29	1,29	1,39	1,42	1,37	1,31	1,26	1,48	0,31	0,22
Київська обл.	1,23	1,38	1,45	1,46	1,57	1,60	1,56	1,48	1,39	1,73	0,50	0,34
Кіровоградська обл.	1,17	1,25	1,31	1,30	1,40	1,42	1,38	1,31	1,26	1,52	0,35	0,26
Луганська обл.	1,33	1,68	1,71	1,69	1,81	1,82	1,70	1,59	1,50	2,09	0,76	0,59
Львівська обл.	1,18	1,27	1,33	1,32	1,43	1,45	1,40	1,34	1,28	1,55	0,37	0,27
Миколаївська обл.	1,18	1,30	1,35	1,34	1,45	1,47	1,43	1,35	1,29	1,59	0,41	0,30
Одеська обл.	1,18	1,32	1,36	1,36	1,46	1,48	1,44	1,36	1,29	1,60	0,42	0,31
Полтавська обл.	1,20	1,34	1,38	1,37	1,48	1,50	1,48	1,40	1,33	1,66	0,46	0,33
Рівненська обл.	1,15	1,22	1,28	1,28	1,39	1,41	1,36	1,29	1,24	1,44	0,29	0,20
Сумська обл.	1,18	1,27	1,31	1,31	1,42	1,43	1,40	1,33	1,27	1,54	0,36	0,27
Тернопільська обл.	1,13	1,14	1,20	1,20	1,30	1,32	1,26	1,21	1,17	1,33	0,20	0,16
Харківська обл.	1,22	1,36	1,41	1,40	1,51	1,52	1,55	1,47	1,37	1,75	0,53	0,38
Херсонська обл.	1,16	1,25	1,29	1,28	1,38	1,39	1,36	1,29	1,22	1,47	0,31	0,25
Хмельницька обл.	1,15	1,19	1,25	1,26	1,36	1,37	1,32	1,27	1,22	1,41	0,26	0,19
Черкаська обл.	1,18	1,26	1,31	1,31	1,41	1,43	1,39	1,32	1,27	1,52	0,34	0,25
Чернівецька обл.	1,14	1,18	1,24	1,23	1,33	1,35	1,30	1,24	1,19	1,37	0,23	0,18
Чернігівська обл.	1,19	1,24	1,29	1,30	1,41	1,42	1,38	1,32	1,27	1,50	0,31	0,23
м. Київ	1,45	1,88	1,90	1,93	2,04	2,06	2,04	1,89	1,75	2,29	0,84	0,54
м. Севастополь	1,23	1,49	1,53	1,52	1,62	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [570, с. 144-145; 571, с. 167-168; 572; 573].

570 Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ: ДССУ, 2018. 177 с.

571 Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ: ДССУ, 2013. 221 с.

572 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

573 Дані Інтернет-видання *МінФін*. URL: https://minfin.com.ua

Таблиця Д.12

Частка витрат на продовольчі товари в грошових витратах домогосподарств за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., %

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	56,6	52,9	52,9	51,7	51,9	52,7	53,8	52,3	50,9	49,7	-6,9	-1,2
АР Крим	62,4	54,0	57,9	56,2	56,0	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	56,3	53,5	53,1	53,4	52,3	54,3	51,8	50,1	49,0	48,2	-8,1	-0,8
Волинська обл.	54,6	51,4	53,0	49,8	51,8	51,9	52,8	52,3	49,2	48,3	-6,3	-0,9
Дніпропетровська обл.	62,5	54,6	54,9	54,8	55,1	54,6	55,8	55,4	54,0	53,1	-9,4	-0,9
Донецька обл.	62,4	58,9	59,9	57,6	56,7	61,2	65,0	62,3	60,5	59,6	-2,8	-0,9
Житомирська обл.	58,7	57,2	53,0	53,7	49,4	56,0	55,3	51,5	53,4	53,5	-5,2	0,1
Закарпатська обл.	56,0	51,0	49,5	46,5	48,0	46,0	46,1	48,5	50,5	51,9	-4,1	1,4
Запорізька обл.	53,9	49,9	49,1	46,2	48,1	46,0	51,5	48,3	45,8	46,0	-7,9	0,2
Івано-Франківська обл.	55,6	49,1	48,3	44,4	46,5	47,7	48,7	49,5	46,8	45,0	-10,6	-1,8
Київська обл.	58,1	50,1	49,4	49,1	52,4	55,9	54,4	55,3	53,8	52,8	-5,3	-1,0
Кіровоградська обл.	55,2	51,6	50,5	48,4	51,3	53,5	54,8	50,6	50,3	50,1	-5,1	-0,2
Луганська обл.	61,7	55,8	56,3	52,9	55,0	51,0	46,6	43,8	46,8	48,7	-13,0	1,9
Львівська обл.	58,0	57,9	58,5	57,2	54,3	57,4	59,0	57,2	56,6	56,1	-1,9	-0,5
Миколаївська обл.	52,1	51,7	49,1	49,3	52,6	51,1	54,3	50,8	49,2	49,1	-3,0	-0,1
Одеська обл.	62,9	56,8	62,3	59,9	56,7	58,7	61,4	58,0	55,1	54,4	-8,5	-0,7
Полтавська обл.	56,6	53,4	51,7	52,4	51,5	49,4	50,0	52,3	50,2	49,2	-7,4	-1,0
Рівненська обл.	54,0	52,3	55,1	54,7	55,6	51,2	52,1	53,3	54,8	54,9	0,9	0,1
Сумська обл.	51,8	48,5	46,5	49,8	48,4	47,8	46,7	47,4	47,3	47,4	-4,4	0,1
Тернопільська обл.	49,1	46,6	51,7	49,0	47,3	51,8	53,9	51,0	44,3	42,0	-7,1	-2,3
Харківська обл.	61,5	54,4	53,8	52,2	51,4	51,6	53,0	49,6	51,3	51,5	-10,0	0,2
Херсонська обл.	52,1	57,2	59,3	59,2	60,3	59,8	60,4	55,7	55,2	55,3	3,2	0,1
Хмельницька обл.	54,7	49,9	49,9	47,3	48,2	54,8	57,8	55,8	51,3	50,0	-4,7	-1,3
Черкаська обл.	54,4	50,8	53,4	52,5	52,2	51,6	56,1	57,2	52,1	51,2	-3,2	-0,9
Чернівецька обл.	55,4	49,6	48,9	45,6	46,4	46,9	48,3	49,0	42,9	39,8	-15,6	-3,1
Чернігівська обл.	55,3	52,7	50,9	46,2	47,5	48,7	49,9	51,3	48,3	46,7	-8,6	-1,6
м. Київ	48,5	50,6	49,2	52,5	50,7	57,6	58,9	51,9	54,3	55,0	6,5	0,7
м. Севастополь	63,3	58,0	52,6	54,8	56,8	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [[574], с. 136-153; [575], с. 149-157; [576], с. 168-176].

[574] Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ: ДССУ, 2018. 177 с.

[575] Регіони України 2015: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2015. 315 с.

[576] Соціальні індикатори рівня життя населення України: стат. збірник. Київ: ДССУ, 2013. 221 с.

Таблиця Д.13

Частка невиплаченої заробітної плати до фонду оплати праці за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., %

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	1,01	0,51	0,37	0,25	0,22	0,20	0,33	0,38	0,27	0,28	-0,73	0,01
АР Крим	1,10	0,76	0,72	0,58	0,44	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	1,68	0,38	0,34	0,20	0,16	0,10	0,12	0,07	0,06	0,05	-1,63	-0,01
Волинська обл.	0,62	0,43	0,38	0,25	0,11	0,07	0,18	0,19	0,04	0,13	-0,49	0,09
Дніпропетровська обл.	0,77	0,33	0,28	0,07	0,04	0,02	0,25	0,25	0,22	0,15	-0,62	-0,07
Донецька обл.	1,99	0,75	0,64	0,48	0,41	0,27	1,29	1,10	0,69	1,00	-0,99	0,31
Житомирська обл.	1,79	0,92	0,82	0,36	0,16	0,10	0,15	0,09	0,04	0,03	-1,76	-0,01
Закарпатська обл.	0,12	0,29	0,27	0,24	0,24	0,14	0,06	0,07	0,02	0,01	-0,11	-0,01
Запорізька обл.	0,73	0,48	0,41	0,33	0,31	0,24	0,31	0,26	0,23	0,32	-0,41	0,09
Івано-Франківська обл.	0,65	0,18	0,16	0,12	0,12	0,12	0,12	0,04	0,04	0,11	-0,54	0,07
Київська обл.	0,95	0,34	0,28	0,17	0,07	0,97	0,74	0,57	0,41	0,33	-0,62	-0,08
Кіровоградська обл.	1,42	1,14	1,01	1,00	0,77	0,51	0,44	0,38	0,25	0,07	-1,35	-0,18
Луганська обл.	2,08	0,89	0,76	0,56	0,46	0,67	0,88	6,03	4,53	5,51	3,43	0,98
Львівська обл.	0,86	0,64	0,57	0,39	0,33	0,27	0,37	0,36	0,26	0,18	-0,68	-0,08
Миколаївська обл.	1,02	0,61	0,54	0,71	0,62	0,52	0,42	0,46	0,54	0,53	-0,49	-0,01
Одеська обл.	0,43	0,33	0,29	0,16	0,12	0,08	0,11	0,21	0,14	0,12	-0,31	-0,02
Полтавська обл.	0,78	0,38	0,32	0,21	0,15	0,11	0,17	0,18	0,11	0,12	-0,66	0,01
Рівненська обл.	0,42	0,32	0,28	0,13	0,04	0,01	0,11	0,13	0,04	0,35	-0,07	0,31
Сумська обл.	1,32	0,86	0,77	0,60	0,66	0,47	0,79	0,80	0,70	0,65	-0,67	-0,05
Тернопільська обл.	1,79	0,36	0,33	0,18	0,16	0,13	0,09	0,07	0,06	0,04	-1,75	-0,02
Харківська обл.	0,54	0,73	0,64	0,58	0,40	0,32	0,45	0,53	0,56	0,42	-0,12	-0,14
Херсонська обл.	2,33	0,53	0,48	0,32	0,41	0,19	0,24	0,19	0,08	0,05	-2,28	-0,03
Хмельницька обл.	2,75	0,43	0,38	0,26	0,23	0,13	0,10	0,05	0,01	0,03	-2,72	0,02
Черкаська обл.	1,04	0,45	0,39	0,24	0,14	0,14	0,24	0,22	0,13	0,55	-0,49	0,42
Чернівецька обл.	0,45	0,19	0,17	0,08	0,01	0,01	0,07	0,02	0,02	0,02	-0,43	0,00
Чернігівська обл.	0,81	0,51	0,46	0,35	0,31	0,25	0,24	0,21	0,11	0,06	-0,75	-0,05
м. Київ	0,04	0,28	0,23	0,16	0,10	0,05	0,09	0,07	0,05	0,06	0,01	0,01
м. Севастополь	0,58	0,36	0,32	0,29	0,27	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [577].

[577] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.14

Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., % населення відповідної вікової групи

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	57,7	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1	-0,6	1,0
АР Крим	58,7	60,5	61,7	62,1	62,3	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	57,6	57,5	58,4	58,9	59,6	56,3	57,7	56,6	55,3	56,8	-0,8	1,5
Волинська обл.	57,5	58,2	59,0	59,3	59,7	54,9	53,1	51,0	48,8	49,5	-8,0	0,7
Дніпропетровська обл.	58,4	60,3	60,7	61,4	62,1	60,2	60,9	59,1	58,0	58,6	0,2	0,6
Донецька обл.	58,7	58,3	59,5	60,0	60,3	54,2	50,3	50,0	49,4	50,0	-8,7	0,6
Житомирська обл.	57,9	59,5	59,2	59,3	59,9	56,1	55,5	55,9	56,4	57,5	-0,4	1,1
Закарпатська обл.	60,0	57,7	56,6	57,5	58,6	56,4	56,2	54,8	53,8	54,5	-5,5	0,7
Запорізька обл.	58,2	59,5	60,4	60,6	61,3	58,2	56,4	56,0	55,2	56,7	-1,5	1,5
Івано-Франківська обл.	51,6	52,3	52,2	54,1	55,4	53,9	54,8	54,7	55,0	55,6	4,0	0,6
Київська обл.	58,6	58,6	58,8	59,2	59,5	56,9	58,1	57,8	58,0	58,5	-0,1	0,5
Кіровоградська обл.	56,5	56,9	57,8	58,6	59,5	54,2	54,0	52,9	53,3	54,5	-2,0	1,2
Луганська обл.	55,4	57,1	57,3	58,5	59,4	52,0	54,6	55,6	54,7	56,9	1,5	2,2
Львівська обл.	55,8	58,0	58,3	58,4	58,8	55,3	55,5	55,9	56,2	56,8	1,0	0,6
Миколаївська обл.	57,3	59,1	59,8	59,9	60,6	57,3	58,4	57,5	56,8	58,1	0,8	1,3
Одеська обл.	55,6	57,5	58,1	59,2	59,6	56,7	57,3	56,7	56,1	57,2	1,6	1,1
Полтавська обл.	58,3	57,3	58,8	59,3	59,4	55,7	54,2	53,3	54,0	55,1	-3,2	1,1
Рівненська обл.	55,2	56,7	58,8	59,2	59,6	57,2	58,5	56,9	55,1	56,8	1,6	1,7
Сумська обл.	58,1	56,0	59,2	59,9	60,1	56,6	55,6	56,8	57,4	58,4	0,3	1,0
Тернопільська обл.	52,6	54,2	54,6	55,5	56,2	52,9	51,6	52,0	51,0	52,7	0,1	1,7
Харківська обл.	58,4	59,3	60,6	61,2	61,5	59,0	59,3	59,7	60,6	61,4	3,0	0,8
Херсонська обл.	57,5	58,9	58,5	58,7	59,6	56,4	56,1	55,8	56,2	57,5	0,0	1,3
Хмельницька обл.	57,9	59,1	58,7	59,0	59,7	54,7	52,6	53,9	54,7	55,9	-2,0	1,2
Черкаська обл.	57,0	58,4	59,3	59,4	59,9	56,3	56,5	56,2	56,7	57,7	0,7	1,0
Чернівецька обл.	54,5	57,4	57,7	57,9	58,7	55,5	54,9	56,2	56,6	57,2	2,7	0,6
Чернігівська обл.	59,8	59,2	59,5	60,1	60,6	56,8	56,2	55,6	56,1	57,3	-2,5	1,2
м. Київ	63,3	63,6	64,4	64,5	64,9	62,6	62,0	62,3	61,8	62,6	-0,7	0,8
м. Севастополь	60,6	62,0	61,9	62,2	62,5	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [578, с. 54-55; 579, с. 81; 580, с. 140; 581].

578 Регіони України 2018: статистичний збірник Ч. 1. Київ: ДССУ, 2018. 315 с.

579 Соціальні індикатори рівня життя населення України: статистичний збірник. Київ: ДССУ, 2013. 221 с.

580 Регіони України 2009: статистичний збірник Ч. 1. Київ: ДКСУ, 2009. 369 с.

581 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.15

Рівень безробіття населення (за методологію МОП) за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., у % до економічно активного населення відповідного віку

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	7,2	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	1,6	-0,7
АР Крим	5,5	6,2	6,1	5,8	5,7	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	6,8	10,0	9,7	8,8	8,4	10,5	8,9	9,7	10,7	9,9	3,1	-0,8
Волинська обл.	8,9	8,5	8,3	8,1	7,8	9,9	9,8	11,5	12,5	11,4	2,5	-1,1
Дніпропетровська обл.	5,5	7,1	6,8	6,6	6,5	8,0	7,2	7,9	8,5	8,0	2,5	-0,5
Донецька обл.	6,2	8,4	8,2	8,0	7,8	11,0	13,8	14,1	14,6	14,0	7,8	-0,6
Житомирська обл.	9,8	9,8	10,0	9,7	9,3	11,5	11,3	11,2	10,8	10,4	0,6	-0,4
Закарпатська обл.	7,0	8,7	9,6	8,7	7,8	9,2	9,2	10,0	10,5	10,0	3,0	-0,5
Запорізька обл.	6,9	7,5	7,2	7,0	6,6	8,4	9,7	10,0	10,7	9,9	3,0	-0,8
Івано-Франківська обл.	8,8	8,2	8,7	7,9	7,2	8,1	8,4	8,8	8,5	7,8	-1,0	-0,7
Київська обл.	6,6	7,3	6,7	6,3	6,1	8,0	6,4	6,8	6,5	6,3	-0,3	-0,2
Кіровоградська обл.	8,8	8,9	8,6	8,4	7,9	11,2	11,4	12,4	12,2	11,6	2,8	-0,6
Луганська обл.	7,8	7,2	6,6	6,4	6,2	11,4	15,6	16,0	16,6	15,1	7,3	-1,5
Львівська обл.	8,8	7,8	7,7	7,5	7,1	8,6	8,2	7,7	7,5	6,9	-1,9	-0,6
Миколаївська обл.	9,3	8,4	8,1	7,9	7,4	9,1	8,9	9,7	10,3	9,6	0,3	-0,7
Одеська обл.	5,4	6,1	6,0	5,8	5,3	6,7	6,5	6,8	7,3	6,4	1,0	-0,9
Полтавська обл.	7,3	9,7	9,2	8,6	8,2	11,5	12,1	12,6	12,0	11,2	3,9	-0,8
Рівненська обл.	9,7	11,4	10,4	9,8	9,4	10,6	9,9	10,6	11,6	9,7	0,0	-1,9
Сумська обл.	7,6	10,6	9,1	8,6	7,7	9,5	10,1	9,3	9,1	8,7	1,1	-0,4
Тернопільська обл.	9,1	10,5	10,4	9,8	9,4	11,3	11,8	11,5	11,9	10,4	1,3	-1,5
Харківська обл.	6,6	7,2	7,0	6,8	6,4	7,8	7,1	6,4	6,1	5,3	-1,3	-0,8
Херсонська обл.	8,9	8,6	9,0	8,7	8,5	9,9	10,2	11,2	11,1	10,3	1,4	-0,8
Хмельницька обл.	8,7	8,6	8,8	8,6	8,0	9,4	10,2	9,4	8,9	8,4	-0,3	-0,5
Черкаська обл.	9,8	9,9	9,2	9,0	8,9	10,2	9,8	10,4	10,2	9,6	-0,2	-0,6
Чернівецька обл.	9,8	8,5	8,2	8,0	7,4	9,0	9,3	8,7	8,4	7,9	-1,9	-0,5
Чернігівська обл.	7,9	10,5	10,4	9,8	9,3	11,2	10,7	11,3	11,2	10,6	2,7	-0,6
м. Київ	4,3	5,8	5,6	5,5	5,2	6,7	7,0	6,7	6,9	6,2	1,9	-0,7
м. Севастополь	3,4	6,0	6,2	5,9	5,7	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [582, с. 64-65; 583, с. 83-84; 584].

582 Регіони України 2018: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ. 315 с.

583 Регіони України 2013: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2013. 322 с.

584 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.16

Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., на 1000 осіб наявного населення

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	0,1	0,4	0,4	1,3	0,7	0,5	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,1
АР Крим	1,4	1,8	1,8	2,2	2,6	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	-1,6	-0,2	0,3	-0,2	-0,5	0,2	0,4	-1,6	-2,9	-2,4	-0,8	0,5
Волинська обл.	-1,0	-0,0	0,6	-0,3	0,3	0,7	0,1	-1,3	-0,8	-0,7	0,3	0,1
Дніпропетровська обл.	0,6	-0,0	-0,1	0,5	-0,1	0,1	-0,4	-0,7	7,5	0,8	0,2	-6,7
Донецька обл.	-0,3	-0,3	-0,1	-0,0	-0,8	-2,5	-2,1	-0,8	-5,6	-2,5	-2,2	3,1
Житомирська обл.	-2,4	-0,2	-0,4	0,7	-0,4	-0,4	-1,0	0,1	-0,7	-1,1	1,3	-0,4
Закарпатська обл.	-1,9	-0,7	-0,4	-0,4	-1,0	-0,6	-1,3	-0,8	-0,1	0,1	2,0	0,2
Запорізька обл.	-0,6	0,1	-0,5	0,6	-0,6	-0,4	-0,5	-1,0	-1,6	-1,3	-0,7	0,3
Івано-Франківська обл.	-0,6	0,2	0,4	1,0	0,7	0,9	1,4	0,1	1,1	0,4	1,0	-0,7
Київська обл.	0,5	2,6	5,0	5,0	5,9	6,4	6,5	6,6	17,7	15,5	15,0	-2,2
Кіровоградська обл.	-5,1	-0,7	-1,4	-1,8	-1,7	-0,8	-0,7	0,0	-1,8	-2,4	2,7	-0,6
Луганська обл.	-1,9	-1,0	-1,2	-0,7	-0,8	-3,6	-2,5	-1,1	-8,7	-2,6	-0,7	6,1
Львівська обл.	-0,7	-0,3	-0,6	0,5	-0,1	0,6	0,5	2,0	1,1	0,8	1,5	-0,3
Миколаївська обл.	-0,4	-0,3	-0,5	-0,8	-0,7	0,6	0,2	-1,2	-1,7	-1,9	-1,5	-0,2
Одеська обл.	1,1	2,1	1,7	4,3	2,4	1,9	0,4	1,4	2,0	3,2	2,1	1,2
Полтавська обл.	0,0	0,1	-0,3	0,2	0,3	0,8	0,7	-0,1	-0,5	0,1	0,1	0,6
Рівненська обл.	-2,0	-1,0	-1,5	-1,2	-0,8	-0,2	-0,7	-0,3	-1,6	-1,9	0,1	-0,3
Сумська обл.	-2,2	-0,8	-0,8	-1,0	-1,3	-0,4	-0,9	1,0	-0,6	-1,9	0,3	-1,3
Тернопільська обл.	-1,5	-0,9	-0,8	-0,4	-1,0	0,1	0,3	-1,4	-1,3	0,1	1,6	1,4
Харківська обл.	1,8	0,7	0,3	5,5	2,0	3,0	1,8	0,3	4,5	1,7	-0,1	-2,8
Херсонська обл.	-3,1	-1,1	-1,0	-1,7	-1,8	-0,8	-0,3	-0,9	-2,5	-2,2	0,9	0,3
Хмельницька обл.	-2,2	-0,4	-0,8	-0,5	-0,8	0,1	-0,2	-1,5	-2,2	-0,6	1,6	1,6
Черкаська обл.	-0,7	-0,4	0,3	-0,5	-0,4	0,2	-0,2	-1,7	-0,4	-2,0	-1,3	-1,6
Чернівецька обл.	-0,4	0,7	1,0	1,8	1,5	1,5	1,1	-0,5	0,4	0,2	0,6	-0,2
Чернігівська обл.	-2,3	0,0	0,3	-0,6	-0,8	-0,4	0,2	-0,8	-2,0	-1,9	0,4	0,1
м. Київ	11,4	3,8	3,6	8,7	6,5	5,0	4,7	4,6	1,4	4,7	-6,7	3,3
м. Севастополь	7,0	4,7	4,0	7,5	8,7	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [585, с. 47; 586, с. 62-63; 587].

585 Регіони України 2018: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ. 315 с.

586 Регіони України 2013: статистичний збірник. Ч. 1. Київ: ДССУ, 2013. 322 с.

587 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.17

Коефіцієнт міждержавного міграційного приросту (скорочення) населення за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., на 10 тис. осіб наявного населення

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	1,0	3,5	3,7	13,5	7,0	5,3	2,2	1,8	1,9	2,0	1,0	0,1
АР Крим	16,8	11,7	11,1	22,0	21,7	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	0,8	3,9	4,9	8,7	3,8	2,0	2,8	0,3	0,1	0,2	-0,6	0,1
Волинська обл.	-4,2	1,0	1,9	3,3	3,0	6,7	1,4	0,3	-0,3	-0,1	4,1	0,2
Дніпропетровська обл.	-0,5	3,1	3,4	10,4	5,5	1,3	-0,5	0,6	0,8	0,9	1,4	0,1
Донецька обл.	0,3	2,4	3,6	10,0	2,9	-24,7	0,5	0,1	0,2	0,2	-0,1	0,0
Житомирська обл.	-1,5	2,5	1,3	3,7	5,7	-3,8	1,9	0,9	1,2	1,0	2,5	-0,2
Закарпатська обл.	-6,4	-0,5	-0,6	-1,2	-2,6	-6,7	-9,9	-3,1	0,5	0,6	7,0	0,1
Запорізька обл.	-0,1	4,0	3,2	13,8	4,9	-4,8	1,1	0,4	2,2	2,0	2,1	-0,2
Івано-Франківська обл.	-1,3	1,0	1,9	10,1	5,6	9,0	2,0	0,7	1,7	1,8	3,1	0,1
Київська обл.	2,3	3,3	7,0	9,4	7,5	64,4	5,0	3,1	6,0	6,2	3,9	0,2
Кіровоградська обл.	-1,4	3,4	1,4	4,0	5,3	-8,6	2,1	0,9	4,6	4,5	5,9	-0,1
Луганська обл.	-4,0	1,0	1,7	11,0	11,5	-36,4	0,8	0,2	0,4	0,5	4,5	0,1
Львівська обл.	-1,6	-0,2	0,2	7,9	2,5	6,1	1,2	0,9	1,3	1,9	3,5	0,6
Миколаївська обл.	1,4	3,1	2,6	5,8	5,0	5,5	2,2	0,4	1,3	1,0	-0,4	-0,3
Одеська обл.	8,7	12,2	10,7	30,7	13,6	19,4	4,3	1,6	6,5	6,6	-2,1	0,1
Полтавська обл.	-0,5	2,8	2,8	9,6	6,9	7,2	4,8	2,4	5,9	6,0	6,5	0,1
Рівненська обл.	-6,6	-0,7	-0,2	0,8	2,1	-1,3	-0,1	0,3	-4,7	-1,0	5,6	3,7
Сумська обл.	-0,9	1,4	2,3	2,2	1,1	-3,6	0,6	2,4	3,8	3,3	4,2	-0,5
Тернопільська обл.	-2,3	0,7	0,1	0,9	1,0	0,7	3,6	0,9	1,2	0,8	3,1	-0,4
Харківська обл.	2,8	2,2	1,7	47,9	14,0	30,2	8,2	9,7	-8,4	-1,0	-3,8	7,4
Херсонська обл.	-0,8	2,1	1,6	2,6	2,1	-8,0	1,1	0,0	-0,2	0,1	0,9	0,3
Хмельницька обл.	-0,1	1,6	3,2	2,1	1,7	0,2	1,8	0,2	0,2	0,2	0,3	0,0
Черкаська обл.	1,5	2,3	3,5	5,1	5,4	2,5	3,3	0,6	0,9	0,9	-0,6	0,0
Чернівецька обл.	-3,2	4,0	4,3	14,5	7,9	15,4	3,9	0,3	5,1	4,0	7,2	-1,1
Чернігівська обл.	-1,6	3,3	4,9	5,5	4,8	-3,6	2,9	1,9	0,9	1,1	2,7	0,2
м. Київ	7,2	8,0	6,7	35,4	14,5	50,2	5,3	9,0	14,3	15,9	8,7	1,6
м. Севастополь	14,0	15,4	16,2	28,2	22,8	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [588].

588 Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Таблиця Д.18

Рівень вибуття населення за регіонами України у 2005 р., 2010-2018 рр., на 1000 осіб наявного населення

Регіони	Роки										Абсолютне відхилення, ±	
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 / 2005	2018 / 2017
Україна	15,4	14,2	14,0	14,3	13,7	12,1	12,1	5,7	10,1	14,4	-1,0	4,3
АР Крим	16,8	13,2	11,9	13,0	12,2	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька обл.	18,6	18,6	18,7	18,8	18,1	15,7	16,8	5,1	7,4	16,6	-2,0	9,2
Волинська обл.	18,1	16,7	15,7	16,4	14,9	24,5	15,5	5,6	9,1	17,1	-1,0	8,0
Дніпропетровська обл	15,1	13,6	13,6	13,8	13,6	4,1	11,9	4,2	8,4	12,0	-3,1	3,6
Донецька обл.	13,5	12,9	11,5	12,2	12,0	8,9	6,0	2,2	7,5	7,0	-6,5	-0,5
Житомирська обл.	18,7	18,4	18,0	18,5	17,2	31,4	16,7	10,2	12,2	18,9	0,2	6,7
Закарпатська обл.	8,5	7,2	6,9	6,8	6,0	14,7	6,2	3,4	4,8	6,5	-2,0	1,7
Запорізька обл.	14,4	12,6	13,0	12,6	12,7	4,2	10,6	3,2	6,0	11,9	-2,5	5,9
Івано-Франківська обл.	11,8	11,9	11,6	11,5	11,4	14,4	12,3	6,6	9,9	14,5	2,7	4,6
Київська обл.	15,8	13,4	15,2	16,3	15,5	8,0	14,0	7,9	14,0	17,9	2,1	3,9
Кіровоградська обл.	16,8	17,3	16,7	18,2	17,4	22,5	15,9	8,7	13,0	18,2	1,4	5,2
Луганська обл.	16,2	14,6	14,3	14,6	13,9	6,8	5,2	1,8	10,0	6,3	-9,9	-3,7
Львівська обл.	13,1	12,6	12,3	12,2	11,8	7,7	11,9	10,3	10,4	14,5	1,4	4,1
Миколаївська обл.	16,2	12,9	12,8	13,6	13,0	22,7	11,9	6,5	8,8	13,4	-2,8	4,6
Одеська обл.	14,3	13,5	13,3	13,4	12,3	5,8	10,3	6,1	8,5	12,9	-1,4	4,4
Полтавська обл.	19,0	16,6	16,2	15,9	16,5	18,6	15,7	8,9	14,4	21,1	2,1	6,7
Рівненська обл.	18,9	17,8	17,4	18,0	16,8	18,9	17,8	6,8	14,7	20,9	2,0	6,2
Сумська обл.	18,4	18,8	17,8	18,5	17,0	16,9	17,2	12,5	15,5	21,3	2,9	5,8
Тернопільська обл.	13,7	13,7	13,2	13,6	13,0	16,4	14,0	4,6	8,3	22,0	8,3	13,7
Харківська обл.	16,8	15,0	14,6	14,7	14,6	4,8	13,0	6,3	15,9	17,6	0,8	1,7
Херсонська обл.	17,6	14,6	14,4	14,5	13,7	33,6	12,1	3,9	7,3	13,5	-4,1	6,2
Хмельницька обл.	18,3	17,5	18,3	18,5	17,5	10,9	17,3	5,9	8,1	21,8	3,5	13,7
Черкаська обл.	20,1	16,5	16,6	17,0	16,0	16,3	15,1	5,7	13,4	18,9	-1,2	5,5
Чернівецька обл.	12,6	11,0	10,5	10,8	11,3	19,1	10,5	3,6	6,0	10,9	-1,7	4,9
Чернігівська обл.	18,1	16,2	15,9	16,3	14,9	9,0	15,5	7,6	10,3	18,0	-0,1	7,7
м. Київ	9,9	12,5	13,1	12,7	12,1	4,9	11,3	5,7	10,9	13,9	4,0	3,0
м. Севастополь	8,3	8,6	8,6	8,7	8,0	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено за [589].

[589] Дані Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

Наукове видання

Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. 2019. 501 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-966-02-8962-8

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2019

Підписано до друку 10.07.2019р.
Папір ксерокс ний. Друк на різографі.
Гарнітура "Arial" Умов. друк. арк. 13,8.
Наклад 300 прим. Зам.№125
Друк: ПП "Арал" Свідоцтво: серія А01 №21230 від 18.06.2007 р.
Державна реєстрація 09.09.1998 р.

м.Львів, вул. Козельницька, 4 Тел: (050) 371-62-80